

THEOLOGIAI SZEMLE

SZERKESZTI:

FŐMUNKATÁRS:
RÉVÉSZ IMRE.

CSIKESZ SÁNDOR.

FŐMUNKATÁRS:
DEÁK JÁNOS.

TARTALOM:

- Az Ige:** Dr. Csikesz Sándor: „...Szántó és pásztorokodó.” 1-2. lap. — **Tájékoztató** 3-4. lap.
- Tanulmányok:** Dr. Segesváry Lajos. Adalékok a holland-magyar egyházi kapcsolatok történetéhez az utrechti akadémián keresztül. 5-18. lap. — Dr. Musnai László: Gyakorlati lelkipásztori tanfolyam. 18-21. lap.
- Folyóiratok szemléje:** 21-28. lap. Archiv für katholisches Kirchenrecht. Dr. Kálmán Sándor. 21-22. — Die Innere Mission. Lukács László. 22-23. — Le Christianisme Social. Lukács L. 23-24. — Deutsches Diakonen-Blatt. 24-25. Cs.S. — The Journal of Religion. Lukács L. 25-26. — Református Közélet. M. L. 26-27. — Ekklesia. Cs. S. 27. — Evangelische Blätter für pfarramtliche Unterricht. Cs. S. 27. — Zeitschrift für den katholischen Religionsunterricht an höheren Lehr-Anstalten. Cs. S. 27-28. — Theologia. Hittudományi folyóirat. M. L. 28.
- Külföldi szemle:** 29-34. lap. Ludendorff, E. u. M.: Das grosse Entsetzen — die Bibel ist nicht Gottes Wort! Dr. Módis László. 29-30. — Dr. Bovensiepen, Otto: Die Reform des Ehescheidungsrechtes. Dr. Kálmán Sándor. 30. — Niebuhr, Reinhold: Moral Man and Immoral Society. Lukács László. 30-31. — Mrs. Christie: The Chinese. Horváth Jenő: 31-32. — Möller, Lic.W.: Einleitung in das Alte Testament. Módis L. 32. — Procks, Otto: Das Bekenntniss im Alten Testament. Módis L. 32-33. — D. Chr. E. Luthardt's Kompendium der Dogmatik és D. P. Althaus: Grundriss der Dogmatik. 2. Aufl. Dr. Szlavik Máttyás. 33-34. — Oepke, Alb.: Der Mythos. Rosenbergbetrachtungen. Módis László. 34. — Fiebig, Paul: Neues Testament und Nationalsozialismus. M. L. 34.
- Hazai irodalom:** 35-38. lap. Horváth Jenő: Történetiszemleletünk egysége és a történelmi Magyarország. Csikesz S. 35. — Medgyesi Pál: Praxis pietatis. Kiadja Dr. Incze Gábor. Módis L. 35. — Török István: Az Ószövetség értékelése. Módis L. 35-36. — Dr. Feigl József: A vallás értelme. Dr. Kálmán Sándor. 36. — Dr. Kiss Tihamér László: Lefèvre d' Etaples a humanista pedagógus és vallásreformátor. Módis László. 36. — Szele Miklós: A mai valláspedagógia főbb meglátásai. Dr. Farkas Ignác. 36-37. — Dr. Hegyaljai Kiss Géza: Dicsőség Istennek! Templomi imakönyv. M. L. 37. — Dr. Csikesz Sándor: A debreceni Kossuth-utcai templom belső díszítése. M. L. 37. — Uray Sándor: Iskolások imakönyve. M. L. 37. — 5 év — 25 intézmény. Az Orsz. Ref. Szeretetszövetség képes albuma. M. L. 37. — Huber Lipót: Újkori és modern zsidók Jézus Krisztusról és a kereszténységről. M. L. 37-38. — Dr. Kecskeméti Lipót: Jeremias. M. L. 38. — Dr. Kecskeméti L.: Ezsaiás. M. L. 38.
- Tudományos élet:** 38-39. lap. **D. Dr. Deissmann, Adolf.** 38. — **D. Dr. Otto, Rudolph.** 38. — **D. Dr. Meinhold, Johannes** 38. — **D. Dr. Rendtorff, Franz.** 38. — **D. Piersig, Johannes** 38. — **D. Bruston, Charles.** 39. — **D. Geduly Henrik.** 39. — **D. Mihályfi Akos** 39. — Új püspök: D. Domján Elek. 59. — Honoris causa doktorok: Dr. Ravasz László; Dr. Kovács J. István. 39. — Új teológiai doktorok: Horváth Jenő; Nagy Sándor Béla. 39. — Új theol. intézeti tanár: Dr. Wiczián Dezső. 39. — Új theol. akad. magántanár: László Dezső; Biró Sándor 39. — Tisza emlékünnepe. 39. — A Tisza István tud. egyet. Rectora: D. Csikesz Sándor. 39. — Dr. Ravasz László az Akadémia másodelnöke. 39. — Új theol. akad. h. tanár: Dr. Nagy Barna. 39. — Theol. tanári konferencia. 39. — Orle. gyűlés tudományos előadásai. 39.
- Szerkesztő üzenetei:** A Theol. Sz. barátaihoz 40. — Értesítés és kérelem. 40. — Tudnivalók a Theol. Sz.-nek szánt közlemények tárgyában. 40. — Máv. hírdetés. 40.

E FÜZET ÁRA KÉT PENGŐ.

ELŐFIZETÉSI DIJ EGY ÉVRE 9 PENGŐ.

KÜLFÖLDI ELŐFIZETÉSEKNÉL PORTÓ KÜLÖN FIZETENDŐ.

MEGJELENIK KÉTHAVONKÉNT.

A LAP SZELLEMI ÉS ANYAGI ÜGYEIBEN CSIKESZ S. EGYETEMI PROFESSZORHOZ KELL FORDULNI
DEBRECEN, KOLLÉGUM.MEGJELENIK AZ ORSZÁGOS REFORMÁTUS LELKESZÉKSZÜNET
PÁRTFOGÁSÁVAL.

THEOLOGISCHE RUNDSCHAU.

Jahrgang XIII. No. 1-2.

Debrecen. Ernte. 1937.

Redigiert von Universitäts-Professor. ALEXANDER CSIKESZ, Debrecen, Ungarn.

Mitarbeiter: Univ. Prof. Emerich Révész Debrecen, und Univ. Prof. Joannes Deák Sopron.

Subskriptionspreis pro Jahr Goldmak 10., Schw. Fr. 10.

Erscheint zweimonatlich. — Mit der Unterstützung des Ungarländischen Reformierten Pastoren-Vereins.

INHALT:

Das Wort. D. Alexander Csikesz: „...Ackermann und Hirt...“ S. 1-2. — **Wegweiser.** S. 3-4.

Essays: Dr. Ludwig Segesváry: Beiträge zur Geschichte der hollandisch-ungarischen kirchlichen Verbindungen durch die Akademie von Utrecht. S. 5-18. — Dr. Ladislaus Musnai: Praktischer Kurs für Seelsorger. S. 18-21.

Zeitschriftenschau: S. 21-28. — **Ausländische Literatur:** S. 29-34.

Vaterländisches Schrifttum: S. 35-38. Eugen Horváth: Die Einheit unserer Geschichtsanschauung und das geschichtliche Ungarn. A. Csikesz. 35. — Paul Medgyesi: Praxis pietatis. Herausgegeben von Dr. Gabriel Incze. L. *Módis*. 35. Stefan Török: Die Wertung des Alten Testaments. L. *Módis*. 35-36. — Dr. Josef Feigl: Der Sinn der Religion. Dr. Alexander Kálmán. 36. — Dr. Tihamér Ladislaus Kiss: Lefèvre d'Étaples, der humanistische Pedagog und Religionsreformer. L. *Módis*. 36. — Nikolaus Szeles: Was die heutige Religionspädagogie sieht. Dr. Ignatz Farkas. 36-37. Dr. Geza Hegyaljai Kiss: Gebetbuch für Kirche. L. M. 37. — Dr. Alexander Csikesz: Die innere Ausschmückung der Kirche in der Kossuthgasse in Debrecen. L. M. 37. — Alexander Uray: Gebetbuch für Schüler. L. M. 37. — Fünf Jahre-25 Stiftungen. Bilderalbum des Ref. Landes-Liebesbundes. L. M. 37. — Leopold Huber: Neuzeitliche und moderne Juden über Jesus Christus und das Christentum. L. M. 27-38. — Dr. Leopold Kecskeméti: Jeremias. L. M. 38. — Dr. Leop.: Kecskeméti Jesaias. L. M. 38.

Wissenschaftliches Leben: S. 38-39. **D. Dr. Deissmann, Adolf.** 38. **D. Dr. Otto, Rudolph.** 38.

D. Dr. Meinhold, Johannes 38. **D. Dr. Rendtorff, Franz** 38. **D. Piersig, Johannes.** 38. **Dr. Brus-ton, Charles.** 39. **D. Heinrich Geduly.** 39. **Dr. Akusius Mihálvi.** 59. — Neuer Bischof: D. Alexius Domján. 39. — Doktoren honoris causa: Dr. Ladislaus Ravasz; Dr. J. Stefan Kováts. 39. — Neue Doktoren der Theologie; Eugen Horváth; Alexander Béla Nagy. 39. — Neuer Prof. an der theol. Fakultät: Dr. Desiderius Wiczán. 39. — Neue Privatdocenten an der theol. Akademie: Desiderius László; Alexander Biró. 39. — Gedenkfeier für Tisza. 39. — Rektor der Stefan Tisza-Universität: D. Alex. Csikesz. 39. — Dr. Ladisl. Ravasz zweiter Vorstand der Akademie. 39. — Neuer Supplement an der theol. Akad.: Dr. Barnabas Nagy. 39. — Konferenz der Theol.-Professoren. 39. Wissenschaftliche Vorträge auf der Orle-Tagung. 39.

Briefkasten der Schriftleitung: S. 40.

THEOLOGICAL REVIEW.

Volume XIII. Number 1-2.

Debrecen. Harvest. 1937.

Editor ALEXANDER CSIKESZ University-professor, Debrecen, Hungary.

Chief-contributors Emeric Révész University-professor and John Deák University-professor.

Subscription price 10 s. or 3 Dollars.

Bimonthly periodical. — Protected by the Society of the Hungarian Reformed Ministers.

CONTENTS:

The Word: D. A. Csikesz: „...Sower and shepherd...“ pp 1-2. —

Advice. pp 3-4.

Essays: Dr. L. Segesváry: Data concerning the relations between the Churches of Holland and Hungary. pp. 5-18. — Dr. L. Musnai: Practical cours for Ministers. pp 18-21. —

Review of Reviews: pp 21-28. — **Foreign Review:** pp 29-34. — **Home Literature:** pp 35-38. — **Scientific Life:** pp 38-39. **Editorial Messages:** pp 40.

REVUE DE THEOLOGIE

XIII. Année. No. 1-2.

Debrecen. Moisson. 1937-

Directeur: ALEXANDRE CSIKESZ, professeur d'université. Debrecen, Hongrie.

Comité de rédaction: Jean Deák, professeur d'université et Emeric Révész, professeur d'université.

Abonnement 10 francs suisses par an.

Paraissant tous les deux mois. — Protégé par l'Association Nationale de Pasteurs Réformés de Hongrie.

SOMMAIRE:

La Parole: D. A. Csikesz: „...L'agriculteur et le berger...“ pp 1-2. —

Avertissement. pp 3-4. —

Études: Dr. L. Segesváry: Documents concernant l'histoire de la relation des églises en Hollande et en Hongrie. pp 5-18. — Dr. L. Musnai: Cours spécial pour les pasteurs. pp 18-21.

Revue de revues: pp 21-28. — **Littérature étrangère:** pp 29-34. **Littérature hongroise:** pp 35-38. — **Vie scientifique:** 38-39. — **Editorial:** pp 40.

Az Ige.

„...Szántó és pásztorkodó...“

Elmondta a debreceni m. kir. Tisza István tudományegyetem évváró istentiszteletén 1937. június 5-én d. e. féltíz órakor a debreceni nagytemplomban: **Dr. Csikesz Sándor** egyetemi ny. r. professzor. Gyorsírta: *Solymár Gabriella* s. lelkész.

Alapige: Lukács ev. XVII.: 7-10. v.

„Ugyan ki az, kinek szántó, vagy pásztorkodó rabszolgája van közületek, aki a mezőről beérkezének így szól: Rőgtön beljebb kerülven telepedjél asztalhoz! Sőt nem szól-e neki: készítsd, amit vacsorázni fogok és körülövedzkedvén szolgálj ki engem, míg eszem és iszom, s ezek után egyedül és igyál te!

A rabszolgának nem jut ki kedvezés azért, mert az elrendel-
teket megtette.

Igy ti is, mikor minden néktek elrendelt dolgot megtesztek, mondjátok, hogy haszontalan rabszolgák vagyunk, amit tartoztunk megtenni, azt tettük meg.“

A rabszolga, ha soká nem látja urát és szereti a szántó-vető, pásztorkodó életet, egész napon át élhet kedvtelésének és azt hiheti, hogy szabad. De estére érvén, vége a szabadságnak, meg kell jelennie gazdája előtt. Sokan nem látják testi szemekkel Isten jelenlétét, s nem érzélik lelki szemikkel tömördek bizonyosságát, gondtalanul élnek létük reggelétől éltük estvéjéig örömeiknek, hivatásuknak, kedvtelésüknek. Azt hiszik, szabadok. De estvének eljöttén, vége a szabadságnak. Meg kell jelenni a Gazda előtt.

Egy-egy intézmény, szerves testület, mint aminő a mi Egyetemünk is, látszólag úgy él, hat, működik, szánt-vet a lélek és tudomány ugar-mezőin, újabb és újabb nemzedékek lelki területeit veszi a tudomány nevében művelés alá; úgy pásztorolja a rábizott hallgatóságot tehetség és jellem dolgában: mintha teljesen szabad volna! De ha egy-egy munkás esztendő alkonyatán megállunk, önkéntelenül érezzük a szükségét, hogy megjelenjünk a Mennyei Gazda előtt, mint akinek szolgálói, számadással tartozó rabszolgái vagyunk.

Érdekes ez a találkozás, a Gazdáé és a rabszolgáé. Két ige hangzik el. Az egyik a gazda ajkáról, olyan ige, amire nem számít a földi, emberi értelem. A másik a rabszolga szájából, szintén olyan ige, amelyet nem gondol el a földhöz ragadt lélek. A gazda a verejtékező, munkából hazatérő rabszolgának nem ad egy percenestnyit időt, egy pillanatnyi nyugságot, hogy pihenjen, hanem új parancsot ad: folytasd most itthon a munkádat. Nem ad egy igényi, egy szónyi dicséretet, hiszen kötelességét teljesítette, hanem újabb és újabb rideg teherrel roskasztja: készítsd, amit vacsorázni fogok, körül övezve magad, szolgálj nekem. Eddig a birtokomat nyájamat szolgáltad; most Személyemet! Most körülöttem forgoldódjál! Türtöztesd vágyaiddat, éhségedet és szomjúságodat, parancsolj fáradtságodnak és szolgálj nekem. A Mennyei Gazdát szolgálóknak az Ő szolgálatában körülövedzkedni, az már a régiek, az ősök szemében is az istentiszteletet jelentette.

Minden elvégzett munka után közvetlen kell jönnie az élő Isten előtti hálának és alázatos tisztelőnek. Nem teljes a munka hálaadás nélkül. Nem áldott a fáradozás Isten magasztalása nélkül. Nem Istenhez méltó ez a magasztalás, ha a földi ember érdeme is szóba kerül. Azért a legideálisabb és legmagasabb, minden emberi önzés felhőjén messze felülemelkedő és mindent maga alatt hagyó magasság az ige: egyedül Istené a dicsőség, Soli Deo Gloria.

Ez az örökkévaló Isten ad mindent és nincs semmink, amit ne neki köszönhetnénk. Ő adta a munkamezőt, a célt, az erőnket és egészségünket. Ő adta a kedvet és lelkesedést, a feltalálás boldog pillanatát, az intuitio és belső megvilágosodás áldott óráját. A tudós felett az Ő keze terjeszkedik áldóan és Lelke sugallata nélkül az emberi lélek szárnyaszegetten hull alá. Mink van, amit ne vetünk volna Őtőle? Hogyne volnánk hát mindennel lekötelve, hogyne szűrődnek le bennünk a reformáció nagy tanulsága: Istennel szemben nincs semmi érdem.

Haszontalan szolgák vagyunk. Amikor elindulunk munkás életünkre, Őtőle vesszük a rendelkezést, mint ahogyan az a rabszolga is a gazdától kapta meg a parancsot, hogy mit kell végeznie; és amikor elvégezzük a munkát, Ő elébe kell mennünk, hogy Neki szolgáljunk. Őtőle, Őhozza: ez a kezdete és vége munkás életünknek, reggele és alkonyata fáradásunknak. Őtőle indulunk: azt jelenti, hogy imádkozva és Igéjével indulunk a munkába. Őhozza érkezni és Őt magasztalni: azt jelenti, hogy Isten a maga dicsőségével fejezi be a földi fáradozást. Minden munka, minden élet annyiban érték, amennyiben Istennek dicsőségét szolgálja.

A másik ige a rabszolga ajakáról hangzik el. Megint nem olyan, amit földi ész gondolna ki és merne mondani: Haszontalan szolgák vagyunk, mert ami elibénk rendeltetett, csak azt tettük meg. A kevély gőg, az öntelt pöffeszkedés és a magabizakodó, erejében vakon hívó emberi gyarlóság fel-

hördül arra a gondolatra, hogy ő haszontalan szolga. Feláll arra a dombra, amit emberi elismerések hordtak össze, amit emberi magasztaló beszédek, tósztok, üdvözlések áradata öntözött meg, s ahol emberi érdem elismerésének virágai, mint kórók és dudvák nőnek fel, s messziről ez is úgy zöldel, mint a búzamező. Ez a lélek nehezen akarja elismerni, hogy haszontalan szolgálk vagyunk. De mikor lelkünk mélyébe nézünk, vajjon ki volna közöttünk, aki szívére tett kézzel, — tanár, vagy tanítvány, első, vagy utolsó, el merné mondani: *mindent* megtettem, ami elibém rendeltetett, *mindent* végrehajtottam, amit ég és föld, Isten és ember, egyház és nemzet kíván, vár és előrendel. Összeroskadunk a feladat óriási terhe alatt. Lelkiismeret-mardosásunk óráiban feltűnik előttünk, a szárnyszegett reménytelenség pillanataiban felvillan és a kétségbeesés perceiben élénk rémül: mennyi feladat, mennyi elibénk tűzött rendelkezés maradt mögöttünk elszórva, elhagyottan, jelezve, hogy erre járt valaki, aki gondtalan és szórakozott, iránytűtlen bandukolásban elhullajtotta legértékesebb kincseit. Felmered bennünk a kérdés: kötelességteljesítésünk arányban van-e az elvett javakkal? Vajjon ha mi volnánk a Gazda, ha nekünk kellene mindenért fizetni és eleget tenni, nem válogatnánk-e külön szántó-vetőket, derekabb pásztorokat, mint mi vagyunk!? De ugyanakkor, ha magunkba nézünk, nagy vigasztalásunk van: ha rabszolgálk vagyunk is, de Isten rabszolgái vagyunk. Az emberi lélek úgy van teremtvé, hogy egész életét rabszolgasorsban folytassa, akár Istené, akár a Sátáné. Csak egyetlenegy szabadulás-útja van ebből a rabszolgaságból: az Úr Jézus Krisztus kegyelme által.

Egyetemünk szolgálatában is vajjon hánszor és hánszor fáradtunk el és lankadtunk meg? Hánszor és hánszor mutatkozott hiány! ? Csak a két szempontot, amelyet az Igé mond: a szántás és pásztorokodás szempontját hogyha veszem: szántottunk-e elég mélyen és minden lélekben, nem szántottunk-e félre és nem szántottunk-e más területébe, hogy azután a mi munkálkodásunk nyomán kiszikkadt jellemű, ugarlelkű pásztorok induljanak ki, akik majd működésüket más egyházakból elszántás, lélek vadászat és vallási villongások keltésében látják; sekélyes, földhöz tapadt jogász-lelkek kerüljenek ki kezünk alól, akik majd a kliens-vadászat és a vagyongyűjtés eszményei után futnak? A sok derék orvos és áldott samaritanusi lelkű tanítvány mellett nem kerülnek-e ki sarlatán kuruzslók és pénzsovár lelkek, akik a betegség kínjait arannyá változtatják és legfőbb céljuk ez? És olyanok mellett, akik lelkesednek tudomány, bölcsesség és igazság eszményei iránt, azoknak is szántottunk-e eléggé, akikből lesznek a begyepesedett oktatók, akiknek legfontosabb az, hogy bármiféle módon csak a maguk kenyerét növeljék és jövedelmét gyarapítsák? Micsoda felelősség a tanár ellen, mikor a tanítványait nézi az Igé szempontjából: úgy szántottál, úgy pásztoroltál, hogy Istennek öröme telt benne? Pásztorságunk nem volt-e olyan, mint a tunya pásztoré, aki botja boldogabb végét mutatja a nyájnak, aki ebeit uszítja rájuk, csak gyapjukat kívánja. Ezekből a seregekből kerülnek ki azután a hadonászó és uszító, lázító és vadító újabb vezérek, akik hazatól és egyháztól, Istentől és vallástól el akarják vezetni az embereket egy újabb rabszolgaság boldogtalanságába.

Befejezem: az Igé azt mondja, hogy a rabszolgának nincs kedvezése azért, hogy azt tegye, amit a gazdája rendel. Ez a kedvezés szó azzal a bámulatosan mélyértelmű szóval van kifejezve: *charis*, aminek száz és százféle jelentése van. Ennek a szerető kedvezésnek, kegyelemnek a teljessége az Úr Jézus Krisztusban jelent meg. Azóta nem csüggedhet el sem tanár, sem tanítvány, hogy vajjon eleget tehet-e Isten parancsának? Krisztus segítségével, Krisztus érdemével, Jézus halálával, elégtévő erejével mindnyájan eleget tehetünk. Ő ad erőt az igazi szántásra, hogy kezünket az ekeszarvára vet-hessük és mindvégig hivek legyünk. A pásztorságban Ő mutat példát, mikor őrizete alá, nyájába foglal tanárt, tanítványt: az egész egyetemet egyaránt. Ő az, aki a rabszolgaságból az istenfiúság páratlan méltóságára emelt. Ő az, aki bevégzetlen és tökéletlen emberi dolgainkat a maga szeretete és áldozata csodálatos kincstárával kiegészíti. Ő az, aki felemeli fölénk karját, akinek segítségével és kíséretével a Gazda előtt, ha megjelenünk, Mennyei Atyánknak találjuk, aki boldog hajlékába hív, hogy véle együtt, mint fiak, örökké örvendezzünk.

Egyetemünknek is akkor lesz boldog tanítása, akkor lesznek áldott esztendei, ha ifjak és tanársereg együtt börtölnak le az Úr Jézus lábaihoz és várják az Ő elégtévő erejét és megnyerik ezt az áldozatos kedvezést az Ő haláláért. Ámen.

IMA.

Magasztalunk, Mindenható Isten, ebben az órában is, hogy a Te szent Igéd erejével megvilágosítottad előttünk az elmúlt esztendőt, végigvezetted rajta, minden emberi melléfogásunk sikertelenségét felfejtetted és a siker egyetlen titkát a Te szent Fiadban megjelent kegyelemben megmutattad. Oh, add nekünk a Te Szent Lelkedet, hogy lelkiismeretfurdalásaink óráiban ezt a titkot világosítsa meg előttünk, hogy a szolga önmagában semmi és kedvességet az ő Gazdája és Ura előtt csak, mint az Úr Jézus Krisztusban gyermeke, mint a Golgota Hősenek áldozatában fiává fogadottja nyerhet. Áldd meg ezt az Alma Matert, a benne működő tanárokat és tanítványokat! Szenteld meg, hogy a szántás és pásztorokodás szent közösségében az Úr Jézus Krisztus példája szerint próbáljon megállani Te előtted. Áldd meg ezt a civitást, amelynek ölen már négyszáz esztendeje él ez a főiskola. Áldd meg annak jövendőjét, hogy időtlen időkiig sátorozzon felette a Te irgalmas és kegyelmed! Az Úr Jézus Krisztusnak elégtévő áldozatát add mindenkinek, aki fáradt ezért a városért, ezért az egyháztért, ezért az egyetemért, ezért az országért, ezért a nemzetért! Adj mindannyiónknak a Krisztus elégtévő érdemében elégséges erőt, hatalmat, győzedelmet és boldog békességet. Áldd meg ezt a földi nemzetet, annak első emberét, rendelkezőit és alávetetteit, védelmezőit és védetteit, határos és határtalan szenvedéseit. Add meg a Te jóságodból és irgalmadból egy boldogabb jövendő áldását, de mutasd fel, hogy csak a Te Szent Fiad érdemében, annak segítségével van a mi menedékünk, csak úgy juthatunk a rabszolgaságból a fiúság állapotába. Áldd meg széles e világon mindazokat, akik a Te nevedet tisztelik, egyszerű gyermeki módon idegen szertartásokkal, vagy a Te Szent Fiad Igéje szerint és fokonyként világosítsd meg mindnyájukat, hogy az a kegyelem, kedvezés, szeretet és irgalom, amelyet a Te Szent Fiadban adtál, állítson eléd mindnyájunkat, nyissa meg az örök életet, a Jézusért kérünk. Ámen.

TÁJÉKOZTATÓ.

A múlt évi számmal a „Theologiai Szemle” tizenkettedik évfolyama zárult le. Jelentős ciklus a magyar theologiai tudomány szolgálatában. Különösen azért, mert az úttörés kemény munkájával volt egybekötve. Mert a kitűzött célt: európai színvonalú theologiai folyóiratot adni magyar nyelven..., csak ennek a feladatnak a vállalásával lehetett — egyelőre természetesen csak megközelítőleg — szolgálni.

Legelső feladat-csoport volt a *szellemi erők és képességek felkutatása*, megnyerése, összefogása és ösztönzése, majd a szellemi utánpótlásról és folytonosságról való gondoskodás. De ehhez szorosan kapcsolódott a *lap anyagi szükségletei fedezetének előteremtése* és biztosítása. A két előbbi nehézséghez csatlakozott a magyar protestáns életben elharapódzó, *tudomány iránti közöny*. Ezeket le kellett küzdeni, meg kellett törni.

Mindez majdnem egyetlen ember: a Szerkesztő vállaira nehezedett. Tudott munkatársakat toborozni maga mellé, sikerült megnyernie testületek (különösen az Orle és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület, stb.) erkölcsi támogatását; toborozni előfizetőket s tizenkét esztendőn át kellő színvonalon megjelentetni a folyóiratot. Közben sok várt és váratlan támadást kellett kivédeni, sok téves, de kemény kritikát, — az önzetlen munka e velejáráját — kellett hallani s ha lehetséges volt: meggyőzni.

Ennyit meg kell említeni most a ciklusfordulón mindenek tájékozására. Tovább nem lehet menni, mert az ítélet és bírálatmondás nem ide tartozik. Az kétségtelen, hogy az elmúlt 12 év tapasztalatai lehetőség szerint hasznosíthatnak majd a folyóirat jövődjében.

Öszinte köszönet illesse a fáradhatatlan munkatársakat, a buzgó írói gárdát, a megértő erkölcsi támogatást biztosított testületeket, valamint a Th. Sz. egész baráti körét, kik szellemi munkájukkal, vagy anyagi támogatásukkal résztvettek a magyar theologiai tudomány szolgálatában. Kérjük, hogy szeretetüket, buzgóságukat, hűségüket, áldozatkészségüket ezután se vonják meg ettől a szolgálattól.

Az új — a jelen számmal kezdődő — évfolyam bizonyos változásokat jelent a Th. Sz. életében. Eleddig az Országos Református Lelkészegyesület kiadásában jelent meg. Ez a valóságban eddig is csak erkölcsi támogatás volt, anélkül azonban, hogy az Orle-nak egyetlen fillér terhet is jelentett volna. Szerkesztő, ki valójában eddig is viselte a Th. Sz. szellemi és anyagi felelősségét, most teljesen magára vállalja az anyagi kockázatot azzal, hogy a Th. Sz.-t a saját kiadásába veszi át. Ez a tény egészen megnyugtathatja az aggodalmaskodókat, mert a Th. Sz. iránti anyagi felelősségnek még a gondolata is különválasztatott az Orle-től. Az Orle illusztris Elnöke útján, némi viszonzásul a Th. Sz. körül végzett tizenkét évi önzetlen szerkesztői munkánkért továbbra is biztosította erkölcsi támogatását. Hisszük, hogy ehhez az Orle közgyűlése is hozzájárul. Hálás köszönet érte! A Th. Sz. ezután is változatlan készséggel fogja szolgálni az Orle., a Magyar Prot. Irodalmi Társaság stb. theologiai tudományos szükségleteit és érdekeit.

De változás történik a Th. Sz. külső beosztásában is. A vezérhelyen továbbra is megmarad az *Ige*. A *hosszabb tanulmányok* ellenben, melyek kissé nehézkessé tették a folyóiratot s nem egyszer hozzájárultak a késedelmes megjelenéshez: a jövőben, mint a Th. Sz. *pótfüzetei* fognak megjelenni s megküldetni a Th. Sz. minden előfizetőjének. Annál nagyobb szerep jut a *kisebb tanulmányoknak* és közleményeknek, melyek a theologiai tudományok minden ágát felölelik. Lehetőség szerint még terjedelmesebb lesz a *könyv és folyóirat-szemle*. Ugy a hazai, mint a külföldi

theologiai irodalom érdeklődésre számot tartható termékeit, elsősorban természetesen a tudományos jellegűeket nyújtja a Th. Sz. ismertetés, esetleg kritika kapcsán. További rovatokként a „Minden kommentár nélkül!”, „Disputa”, „Tudományos élet”, stb. szerepelnek. A figyelem kiterjed a rokon-tudományokra is, elsősorban a filozófia és pedagógiára, de a társadalomtudományokra is. Ez utóbbi jelentősége már tagadhatatlan s a lelkészek, theológusok érdeklődésének feléfordulása halaszthatatlan.

A Th. Sz. *szellemi irányelvei* az eddigiek maradnak, amint az részletesen megtalálható az 1925. évi legelső számban. A Th. Sz. nem köti le magát egyetlen teológiai irányzat mellett sem. *Tudományos fundamentuma továbbra is a hitvallásaink útmutatásai szerint tanulmányozott teljes Szentírás marad.* Továbbra is megkívánja a szigorú tudományos módszert és lelkiismeretet maradék nélkül. Az egészséges tudományos életet, valamint a felvetődő problémák teljes tisztázódását csakis így lehet biztosítani. Irásáért első sorban maga a szerző felel a stílári és grammatikai sajátságoktól el egészen a legbensőbb tartalomig.

A Th. Sz. évenként mintegy 8-10 lexikon-oktáv ív *terjedelemben* jelenik meg: négy számban. S körülbelül ugyanekkorá terjedelmet tesznek ki a hosszabb tanulmányokat magukban foglaló pótfüzetek. Ez évben részint a Th. Sz. körüli függő ügyek elintézése, majd pedig a Szerkesztő közbe jött hosszabb betegsége miatt kellett eltekinteni a negyedévenkénti pontos megjelenítéstől.

Az *előfizetési díj* lehető legkisebbre szabásával — évi 9 ar. pengő — alkalom nyílik arra, hogy minél többen csatlakozzanak az olvasók táborához. Nyug. lelkészek, segédlelkészek, valamint theológus növendékek évi 6 ar. pengő előfizetési díjért kapják a lapot. Minden előfizető két évi előfizetésre kötelezi magát.

A lap megjelenítéséről csak úgy tud a Szerkesztő kellő időben gondoskodni, hogy ha előfizetési díjak rendelkezésére állanak. Épen ezért szeretettel kérjük előfizetőinket, hogy a *mellékelt csekk utalványon f. évi október közepéig küldjék be az ezévi előfizetési díjakat*, külön felszólítás várása nélkül. A következő számunkhoz mellékelendő csekk-utalványon pedig juttassák el legkésőbb 1938. január 1-ig a jövő előfizetési díjat. Szeretnők, ha a Th. Sz.-nek *utófizetők és soha nem fizetők* helyett tudomány szerető valóságos *előfizetői* lennének.

Hirdetéseket csak korlátolt számban fogad el a Th. Sz. és csak legelsőrendű könyvkiadóktól külön díjszabás szerint.

Kívánatos volna, hogy az *Olvasók* megjegyzéseiket, problémáikat, kérdéseiket, melyekre feleletet szeretnének kapni, levélben eljuttassák a Szerkesztőhöz. Így számos aktuális-probléma nyerne tisztázást és elevenebb lenne az Olvasók viszonya a folyó-rathoz.

Szerkesztő megteszi a szükséges lépéseket az irányban, hogy a lap *határokon túli lelkésztestvéreinkhez is* eljusson s így ők is bekapcsolódhassanak a Th. Sz. táborába. Reméljük, hogy sikerrel jár ez a törekvés.

Tudjuk, hogy milyen óriási feladatra vállalkoztunk. De az akadály nem a szellemi területen nyilvánul, mert a Th. Sz. köré egyre nagyobb és a régi kiváló értékekhez egyre méltóbb új munkatársi gárda sorakozik fel. S így a theologiai tudományos termelés hatalmas anyagát még a Th. Sz. s a vele kapcsolatos Theologiai Tanulmányok c. sorozat önálló kötetei is alig képesek befogadni. *A fenyegető nehézség anyagi téren van*, mert az évenként cca. 16—20 lexikon-íven megjelenő Th. Sz. szerkesztési, nyomtatási, expedíálási, stb. költsége eléri és felül is haladja Szerkesztő egy évi jövedelmét s így ezt a költségek előlegezésével legyőzni semmiképpen sem tudja, hacsak minden egyes előfizető segítő kezét nem nyújt a tényleges előfizetés előre beküldésével. Épen azért *a lap anyagi sorsát előfizetőink szívére bizzuk és kezébe tesszük le.*

Isten áldása kísérje a Th. Sz.-ét további útján, hogy buzgón szolgálhassa Isten dicsőségét a magyar theologiai tudomány gazdagítása által.

SZERKESZTŐ

Adalékok a holland-magyar egyházi kapcsolatok történetéhez az utrechti akadémián¹ keresztül.

Évekkel ezelőtt, utrechti egyetemi hallgató korom elején, a legnagyobb elismeréssel, sőt mondhatnám, hogy a tudósnak kijáró tisztelettel és figyelemmel kísértem egy idősebb német hallgató utrechti egyháztörténelmi kutatásait. Gyakran beszéltem vele s amikor látta, hogy elsősorban a magyar vonatkozású egyháztörténelmi emlékek összegyűjtésén fáradozom, megmutatta egyszer addigi adatgyűjteményét: lehetett vagy ezer folió lap. Akkor mondta meg azt is, min dolgozik. Doktori értekezés keretében fel akarta dolgozni a világ különböző részeiben szerteszórt protestáns egyházaknak adott holland református segítség történetét. Azóta évek teltek el, német barátom addigi adatgyűjteményének kiegészítése végett majdnem további négy teljes esztendő telt el Hollandiában. Végül azonban dolgavégzetlenül volt kénytelen visszatérni Németországba: hat év megfeszített munkája sem volt elegendő ahhoz, hogy e segítségnyújtás történetének csupán az egyszerű adatait összegyűjtse.

A holland-magyar egyháztörténelmi kapcsolatok s ezen belül a magyarok részére adott holland református segítség történetével foglalkozván, nem egyszer jutott eszembe ez a volt utrechti német diák. A holland református egyház áldozatos szívből fakadt jótéteményei nem férnek bele egy munkába. Hiszen annyira nagyszerű megnyilvánulása az egy őszinte keresztényen életet élő kicsiny nép hitéletének és áldozatkészségének a szükséglet látókkal szemben, hogy befogadására nem egy doktori értekezés, de hatalmas kötetek sem volnának elegendők. Próbálja valaki tenyerével kimerni egy tónak a vizét, vagy megszámlálni csendes nyári éjszakán a hulló csillagok ezreit. Mert a holland református segítségnyújtás ilyen valójában. Évszázadokon át táplálta a segítséget szomjazókat, világított adományaival az üldözöttek és szenvedők szomorúan sötét otthonába bele. Behálózta szinte az egész világot. Adatokat találunk róla nemcsak Európa majdnem minden egyes államában, ahol szükséglet szenvedő protestánsok laktak, de örök nyomokat hagyott a többi világrészben, így Afrikában, Amerikában és Ázsiában is.

A nekünk adott erkölcsi és anyagi segítségről is valójában csak elmosódó fogalmaink vannak. Mindig jönnek elő újabb adatok, amelyek mint megannyi apró színes kővek teljesebbé és szebbé teszik a holland református segítségnyújtás nagyszerű mozaik képét. „A magyar református ifjak az utrechti egyetemen 1636-1836” c.² munkámban számos adatot közöltem az utrechti akadémia által számunkra adott segítségről, s ugyanitt hivatkoztam arra az egyedülálló szerepre, amelyet az utrechti akadémia a magyar református ifjak külföldi peregrinációjában betöltött. Világosan rámutattam itt azokra az okokra, melyek következtében ifjaink előtt a külföldi főiskolák között a legkedvesebb és legszívesebben látogatott éppen az utrechti akadémia volt. Mint egyik legfontosabb vonzóerőt számukra az utrechti akadémia áldozatos segítő készségét említettem, amelyet egyházunk és ifjaink a 17. és 18. században oly nagy mértékben tapasztalhattak meg. Az egész világon szétszórtan élő protestánsok segélyezéséhez képest kétségkívül egy csepp csak ez a segítség, de a magyar református egyháznak nyújtott holland segítségnek tagadhatatlanul a nagyobb részét képezi. A Voetius-i „beurs-”től kezdve a gályarabok kiszabadításán keresztül a magyar biblia ismételt kinyomtatása, nagyösszegű pénzsegélyek és jelentős intervenciók képezik e segítséget, az utrechti akadémián tanult ifjainknak nyújtott, szinte fel sem mérhető anyagi és erkölcsi támogatás mellett. Az a magyar ifjú, aki Utrechtben járt, nem idegenben volt, hanem hazája földjén is szülői házban. Az utrechti professzorok nem professzoraik voltak, hanem édesatyáik, akik a szenvedő magyar református egyház bujdosó fiait keblükre fogadták. Atyáik és barátaik voltak s nem csodálkozhatunk leveleik és alkalmi költeményeik hangján,³ ha az olyan volt, mintha

¹ 1815 óta egyetem. A magyar biblia-alap, a debreceni kollégiumnak nyújtott angol, holland és svájci segély, valamint a miskolci református gimnáziumra vonatkozó adatok azonban még a 18. századból valók. Ezért írunk mindenütt következetesen akadémiát.

² Debrecen, 1935. Theologiai tanulmányok, 44. sz.

³ Pl. a *Hymnus secularis pro iubilaio Illustris Academiae Traiectinae.. Hungari ac Trans-Sylvani. Utrecht, 1736.*

csak rövid időre elszakadt, idegenben járó fiú írt volna az édesatyjának. Ha az akadémia igazi „alma mater“ volt számukra, akkor ifjaink csak úgy emlékezhettek meg professzoraikról is, mint pl. az utrechti magyar biblia második kiadása alkalmával írott költeményükben Hieronymus van Alphenről:⁴

„...Blande Pater! Patriae Doktor! Rarissime Fautor
Hungaricae Gentis! sit Tibi multa salus.

Te canimus, faxis, cantus sit Te Patre dignus

Noster, et in patrios profluat ille sinus.“ (Etc.)

Alábbi adataink egy csepp az utrechti akadémia áldozatos segítségnyújtásának szeretet tavából s egy elővillanó fénysugár a 18. század annyi szenvedést látott magyar református egyház történetének szomorú éjszakájából.

I.

Az utrechti biblia-alap.⁵ Az utrechti biblia-kiadásokat ugyanaz a szükség hívta életre, mely a rekatholizációs törekvések megindulása s II. Rákóczy György tragikus végű uralkodása után (1660) a különböző idegen országokban eszközölteket. A hazai római katolikus klérus szemében a különféle építő iratok mellett a református egyház kezében legveszedelmesebb fegyver volt a biblia, az ezzel gyakran egybekötött zsoldárok és a heidelbergi káté. Hogy milyen nehéz volt egyházunknak a biblia-hiányon segíteni, azt világosan mutatja a Komáromi Csipkés-féle, 1718-ban Leidenben nyomtatott biblia szomorú története, melyet a római katolikus püspökök még királyi intézkedésre sem voltak hajlandók beengedni az országba, az erőszakkal elvett és lefoglalt példányokat kiadni, hanem nagyrészt megsemmisítették. Ifjaink panasza, melyek az utrechti akadémiához írásban vagy élőszóban eljutottak, gyakran vonatkoznak a hazai biblia- és káté-hiányra. A Vroedschap⁶ és Utrecht tartomány jegyzőkönyveiben a professorok ifjaink számára segélykérő levelei ismételtelen rámutatnak a magyar református egyháznak erre a nagy és komoly szükségére is. Intervenciót is végeznek ez irányban a bécsi holland követ útján, sajnos azonban, nem sok eredménnyel.⁷ Kétségtelen, hogy az utrechti magyar biblia-alap s a biblia-kiadások létrejövetele elsősorban Utrechtben tanult ifjaink eme közbenjárásának köszönhető. Sajnos, hogy ez alap kevés számú fennmaradt írata között erre vonatkozólag semmi közelebbi tájékoztatást nem találunk.

De mikor és ki által jött létre ez az alapítvány és mi volt a célja?

Szombathi János „Rövid Tudósítás A' Magyar Bibliáról“ c.⁸ áttekintésében, amelyet az 1794-iki kiadáshoz írt, előttem ismeretlen okból azt állítja, hogy „Ultrajektomban, a' Belgiumi Fő-Rendeknek segítségével, és van Alphen,⁹ 's Lampe¹⁰ nevezetű oda-való Professorok buzgóságok által ki-nyomtattott a' Magyar Biblia szép formában, a' Tóthfalusi ki-adása szerént, 1730-ban,⁸⁰“ Szombathinak ezt az állítását azután mások is átvették, így Ballagi Aladár,¹¹ Harsányi István,¹² Theologiai Ismeretek Tára¹³ stb. Ez az állítás azonban a legnagyobb valószínűség szerint legalább is jóindulatú tévedés. Mert, hogy Lampe — aki ugyan a magyar református egyháznak számos esetben sietett segítségére, — az utrechti bibliaalap létrehozatalában a

⁴ Epinicum Hungaror. et Trans-Sylvanorum...Hieronymi van Alphen...Biblior. Hungar. alteram editionem...Ultraiecti ad Rhenum, MDCCXXXVI. A debreceni ref. koll. könyvtárában.

⁵ Az idevonatkozó felhasznált adatok (levelek, cédulák, vagy számlák alakjában) találhatóak az utrechti egyetemen, a Stipendium Bernardinum levéltárában, külön, „Stukken betreffende den Hon-gaarschen Bijbel“ felíratú csomóban.

⁶ Az utrechti városi tanács 19. század előtti neve.

⁷ 1744-ben, L. Segesváry i. m., 148. l.

⁸ Szent Biblia. Kinyomtattott P. F. Ultrajektomban, Altheer János által. MDCCXCIV.

⁹ Hieronymus van Alphen, szül. 1665-ben Hanauban. Utrechti theol. prof. 1715-től 1742-ben bekövetkezett haláláig,

¹⁰ Fridericus Adolphus Lampe. Utrechti theol. prof. 1720-27. 1727 július 11-én Brémába távozott. Meghalt 1729.

¹¹ Károli Gáspár bibliafordítása és a vizsolyi nyomda. Prot. egyházi és isk. lap. 1876. 1362.

¹² A magyar biblia. Budapest, 1927. 81. l.

¹³ Zoványi Jenő, Mezőtur 1894-1901. Holland-magyar egyházi érintkezések c. alatt: „Az utrechti biblia kinyomatására Lampe annyi adományt szerzett, hogy még négy kiadásra tellett belőle.“ És Lampe c. alatt: „Az ú. n. utrechti bibliát nagy részben neki köszönhetette a magyar ref. egyház.“

legkevesebbet is munkálkodott volna, arra nézve semmiféle adatot nem ismerek. Szerintem legfeljebb csak annyit tett Lampe, amennyit a többi utrecht-i professzor tehetett: támogatta van Alphen-t, de nem nagyobb mértékben, mint azt a többiek tették. Egyébként az a tény, hogy Lampe az 1720-as évek vége felé Brémába ment, szintén ellene látszik mondani az alapítvány létrejöttében való esetleges jelentősebb közreműködésének. Ha nem így volna, akkor a magyar biblia első utrecht-i kiadásakor, 1730-ban, kétségtelenül magyar tanulók által (akik bizonyára ismerték a kiadás összes előzményeit) írt tájékoztató előszó minden bizonnyal megemlékezett volna van Alphen neve mellett Lampe-ről is. Eszerint: „Midőn ama' b. e. Férj-fiúnak T.T. TOT-FALUSI KIS MIKLÓS Úramnak Amstelodamban végbe-vitt ritka példájú forgoló-dása' által' nyomattatott Magyar Bibliák, mind az időnek sok formájú változása' 's mind pedig szegény Nemzetünknek hova-tovább való szorultabb állapotja' miatt' annyira el-fogytanak volna; hogy már tsak néhol találatnának, és azok-is igen drága árron: akkoron itt' Holláندیában Tiszt. Tudós HIERONYMUS van ALPHEN Uram ő Kegyelme, a' Nemes és szép Tudományokkal fénylő Ultrajektomi Academiának

HIERONYMUS van ALPHEN

őregbik Theologus Professora, az Isten' Házának mind ez helyben, 's mind más idegen Országokban nagy hasznú Oszlopa, látván szegény Nemzetünknek azt a' nagy tehetetlenségét. hogy nem tsak egyéb közönséges jó könyveknek, sőt a' Szent Bibliának- is, mellyek mindenek' felett' leg-szükségesebbek, meg-szerzésére a' maga erejéből éppen elégtelen; meg-szokott kegyessége szerint, hozzánk való Atyai jó indulatjából azt tselekedte; hogy e' Nemes Hazának kegyes és fő rendű Tagjait, nyomorúságos állapotunknak hűségés Commendatiojával vagy ajánlásával, e' Szent Bibliának újabb ki-nyomtatására, szükséges alamiználkodásra annyira fel-indította; hogy azoknak kegyes Patrociniumok' vagy adakozások' által', ezen Szent Biblia még egyszer avagy-tsak annyira meg-bővíthetett, hogy ne kellessék még-is tovább tehetségünk' felett' való árrával szerezniünk." Ilyen előszót, ha a biblia-alap létrehozatalában Lampenak csakugyan olyan szerepe volt, mint azt Szombathi, méginkább a Theologiai Ismeretek Tára állítja, a jóságos szívű, szerény van Alphen semmiképpen nem engedett volna megjelenni. De a Debreceni Ember Pál munkáját saját neve alatt kiadó — egyébként nagyon derék — Lampe-ről sem igen tételezhető fel, hogy módot ne keresett volna rá, hogy neve e biblia-alappal kapcsolatban itt vagy másutt szerepeljen, ha annak létrejöttében jelentősebb munkásságot fejtett ki. 1736-ban, a második kiadás alkalmával az utrecht-i magyar tanulók egy nagyszerű latin költemény-

ben¹⁴ mutatták ki haláljukat a jótéteményért s ünnepelték benne kifogyhatatlan dicsérő jelzőkkel elhalmozva van Alphen. Lampe-ről azonban ezuttal sem szólnak egy szót sem.

Az Utrechti biblia-alapot tehát kétségtelen van Alphen komolyabb társ nélküli buzgósága hívta életre. Világosan bizonyítja ezt az idevonatkozó legkorábbi fennmaradt adat,¹⁵ amely egyuttal azt az állítást is megerősíti, hogy ez alapítvány létrejöttében magyar részről legnagyobb érdeme az utrechti magyar tanulóknak volt: „A mai napon, 1727. június 12-én együttesen határoztuk, hogy Bormius¹⁶ a néki juttatott összegtől, félévenként 25 gulden, amely öt félév óta nem vétetett fel, jövőben a listán el fog maradni; és hogy az így megmaradt 125 gulden van Alphen professzor által mint egy adomány a biblia magyar nyelven való kinyomtatására fordíttassék, mivel a magyar tanulók a hazájukban lévő nagy biblia-hiányról panaszkodnak, amelyre nézve nevezett professzor van Alphen ezennel felhatalmaztatik. Andries Pels, H. van Alphen, Harald Johan Pels, F. A. Lampe.” Szerintem ezzel a határozattal született meg az utrechti magyar biblia-alap.

Hogy mennyire szaporodott e szerény kezdetből az alapítvány, 1730-ig, adataink nincsenek róla. A már meglévő alap későbbi kezelésére vonatkozólag találjuk az 1730-ban kiadott biblia előszavában a következőket: „Ezen Exemplároknak arra bizonyos számú pénzig, melly nem sok, meg-is határozatott, hogy a' szegény rendű emberek-is meg-szerezhessék; és hogy egyszer' s mind annyival könnyebben el-adattathatván, ezeknek árrával jövődöben ugyan itt' Hollandiában, ha midön kívántatik, Nemzetünknek köz' javára, újjabban, mint most-islett, ki-bocsáttathassanak. Melly nyomtatás, ennek betűi, és minden egyéb környül-álló dolgai, az itten lévő Ultrajectumi Theologica FACULTASnak hűséges gond-viselése' alá, bizattattak.” — Ennek kiegészítéséül szolgál a valószínűleg 1742-ből fennmaradt van Alphen halála következtében szükségessé vált rendelkezés¹⁷; „A magyar nyelven nyomtatott biblia példányai ezennel az utrechti theologiai fakultás jelenlegi két legöregebb professzorának felügyelete alá helyeztetnek, s ezzel együtt az ezen biblia második kiadásának eladott példányaiért már bejött pénz. Mely pénzt néhai Hieronymus Simonifa van Alphen úr végrendelete értelmében egy újabb kiadásra kell fordítani, amint arra szükség lesz, továbbá nevezett van Alphen úr, életében a szentséges theologia doktora és professzora Utrechtben, ugyanezen végrendelete szerint az időről időre szállított példányokért egyenként két gulden fizetendő az alap javára, amelyből a következő kiadás, amint arra szükség lesz, fizetendő...” A továbbiakban van Alphen végrendeletére szerint a nyomdai munka és a könyvtár ellenőrzésére szintén a két legöregebb professzor kéri fel, mint adminisztrátor, akik a biblia-alap állapotáról időről időre az egész theologiai fakultás előtt jelentést tartoznak tenni, „... hogy üdvös céljának Isten áldása alatt még sokáig megfelelhesen, fent nevezett magyar és erdélyi egyházak számára.” Fenti intenciók figyelembevételével jelent meg azután Utrechtben a magyar biblia még öt ízben, legutoljára 1794-ben, Pethe Ferenc gondozásában.¹⁸ Utoljára Nagy Elek tett kísérletet a theologiai fakultás jegyzőkönyve¹⁹ szerint a magyar biblia Utrechtben való kiadására a van Alphen-féle alapítvány segítségével, azonban eredménytelenül.

Milyen példányszámban jelent meg a különböző kiadások alkalmával az utrechti magyar biblia, mennyibe került és kiknek adatott el, a megmaradt gyér számú feljegyzésből megállapítani ma már nem lehet. — 1788-ban 1381 példány volt a nyomdásznál, Altheer Jánosnál, de 87 megrongált állapotban. Ebből 1791 május 9-én 569, 1793 szeptemberében 298, 1805 május 2-án pedig 196 példányt az adminisztrátorok rendelkezésére kiadott Altheer, s így maradt nála összesen még 318 példány. Ezek közt is 90 megrongált állapotban volt. Számos feljegyzést találunk arról, hogy

¹⁴ L. a 4. sz. jegyzetét.

¹⁵ A Frankendaal-féle alapítvány 1723-1839-ből való pénztárkönyvéből. A Stipendium Bernardinum levéltárában.

¹⁶ Neve az akadémia matrikulájában nem fordul elő.

¹⁷ Másolat, két példányban a Stipendium Bernardinum levéltárában.

¹⁸ Első kiadás 1730, második 1737, harmadik 1745, negyedik 1747, ötödik 1757 (melyet csak Ballagi leírásából ismerünk! l. i. h.), hatodik 1765 és hetedik 1795-ből. Ballagi még egy 1764-iki kiadásról is megemlékezik, de valószínűleg csak tollhiba következtében. Idézett hely, 1361.

¹⁹ 1884. március 5.

bizonyos számú bibliát az alap „gratis” adott meg nem nevezettnek, pl. 1780. december 15 és 1786. április 13 között 109 darabot.²⁰ 1817. december 17-én az Altheernál lévő ép példányok száma 166: teljes (biblia és a zsolttárok) 74, zsolttárok nélkül 20 és megrongált 72. Ebből s a könyvtárúsnál lévő ismeretlen példányszámból ad el az alap 1817. decemberében az amsterdami holland biblia társaságnak 150 példányt 300 guldenért. A biblia-állományra vonatkozó legutolsó adatot 1825. június 8-áról találjuk: Altheer nyomdász jelenti, hogy 74 magyar biblia van nála zsolttárokkal egybekötve, 20 a zsolttárok nélkül, tehát összesen 94 darab.

Ami az alaptőke kezelését illeti, azt körülbelül 1825-ig a van Alphen végrendelete szellemében két egyenlő részre elosztva készpénzben őrizte a fakultás két mindenkori legidősebb professora. Ettől kezdve azonban, valószínűleg a könnyebb kezelhetőség és jövedelmezőség szempontjából, egy jelentős részén állampapírokat vettek. Az alap, mivel újabb kiadást nem eszközöltek többé belőle, egyre növekedett, úgy, hogy belőle 1865. szeptember 25-én a fakultás miniszteri hozzájárulással néhány szükséglet szenvedő magyarországi iskolának jelentős készpénzsegítséget nyújthatott. Így kapott egy bizonyos Dr. L. I. I. Jansen nevezetű leideni lakos közvetítő fáradozására

1. A mármaroszi algimnázium a tanárok fizetésének javítására s a tanító személyzet számának emelésére 2000 guldent;
2. A pesti református elemi és főiskola, valamint gimnázium 1000 guldent;
3. A soproni evangélikus szeminárium a tanérok fizetésének javítására 2100 guldent, és végül
4. A jezsuita intézetek között alapított soproni evangélikus felsőbb leányiskola fenntartás és kibővítés céljára 1100 guldent.

1879-ben a fakultás újból részletesen foglalkozik a magyar biblia-alappal és elhatározza, hogy annak évi kamatát, körülbelül 775 guldent, az Utrechttben tanuló magyar református teológiai hallgatók szükségéinek fedezésére fordítja. Ez oly sok áldást ajándékozott magyar biblia-alap ma már nincs többé. Közvetlenül a világháború után megszűnt, amikor is belőle a magyar református konventnek, mintegy végkielégítésül 100.000 koronát fizettek ki.²¹

II.

A debreceni kollégium részére küldött angol, holland és svájci segély Mária Terézia alatt.

Az üldözések ideje alatt református egyházunk erőssége kétségtelen iskoláiban volt. A sok alapítvány, fejedelmek, földesurak és városok patrónusi védelme azonban csak addig volt elég a számukra, amíg a habsburgi római katolikus politikai hatalom az egész országra rá nem tette a kezét. A pápai, a sárospataki kollégiumok évekig kénytelenek idegen helyen bújdosni tanítványaikkal, s van idő, amikor az egész ország területén szétszórt református egyházak lelkipásztorait és tanítóit a többi kollégium erejének megbénítása következtében csaknem kizárólag egy kollégium, a debreceni kénytelen adni. A 17. századvégi felszabadító háborúk, majd II. Rákóczi Ferenc szerencsétlen végű fejedelemsége után azonban a debreceni kollégiumra is ráköszöntött a megpróbáltatások szomorú korszaka. Bár néki nem kellett a város falait elhagyni, de a megsemmisítésére irányuló üldözések keserű kenyerét meg kellett ízlelnie. A város áldozatkész támogatása következtében azonban négy professzora egészen 1752-ig fennakadás nélkül végezhette feladatát. Ekkor adja ki Mária Terézia a római katolikus papság áskálódására rendeletét, melyben a városnak a legnagyobb szigorúsággal megtiltja, hogy a kollégium tanárainak bármilyen fizetést is adjon. A rendelet tagadhatatlanul a kollégium egész életét veszélyeztette:

²⁰ Keresztési József jegyzi fel naplójában (Theol. szemle, 1934. Karácsony, 337. l.), hogy az utrechti magyar tanulók még az ő utrechti tanuló éveiben (1779-80) is mindnyájan kaptak egy példányt. Keresztésinek ezt az állítását nem vonjuk kétségbe, bár a fennmaradt feljegyzések és elszámolások szerint „gratis” példányt csupán Tóth Ferenc (1791), Pákozdy Mihály (1805) és Ferenczy József (1829) kapott.

²¹ 1921. június 1-én kelt a fakultásnak az összeg átutalásáról szóló levele a konventhez. A van Alphen-féle alapítvány irataiban fenti fennmaradt adattal szemben sem az utrechti teológiai fakultás levele, sem a konventi jegyzőkönyv nem mutat rá az adomány *végkielégítésszerű* jellegére! Konventi jegyzőkönyv, 1922. 127. pont.

a szegénysorsú diákság segítségére nem támaszkodhatott, megmaradt alapítványai pedig távolról sem fedezték a négy professzor fizetését és a kollégium egyéb szükségseit. Domokos Márton főbíró tanácsára²² határozta el azután a református egyháztanács a kollégium tanáraival egyetértésben, hogy külföldi segítség után fognak nézni. Figyelmük az angol, holland és svájci protestánsok felé fordult, s 1753. október 2-án három egyenlő tartalmú levelet írtak hozzájuk latin nyelven s tárták fel bennük részletes történeti áttekintés előrebocsátása után a kollégium siralmas helyzetét és kérték a hittestvérek könyörülő támogatását. Mind a három példányt a Zürichben tanuló Weszprémi Istvánhoz küldték,²³ aki a svájci helvét hitvallású protestánsoknak szóló levelet Wirtzius János Konrádnak, (a debreceni kollégium levéltárában [E 20,3 alatt] lévő aláírása szerint Hirtzius!) a zürichi egyház antistesének átadta, a másik kettőt pedig Zürichből távozva, Kolmár Ferenc,²⁴ szintén Debrecenből való külföldön tanuló társával együtt angliai és holland rendeltetési helyére juttatta.

A debreceniek aggódo előrelátásának s a bécsi udvarral szemben táplált bizalmatlanságának bizonyítéka az a kérés, hogy az angol, holland és svájci protestánsok a kollégiumnak szánt adományait ne egy összegben küldjék el Debrecenbe, hanem az összegyűjtött tőke maradjon az ő biztonságos kezük között s csak az évi kamatokat juttassák el Debrecenbe. „Egyébként — írják levelükben²⁵ — semmiképpen nem akarjuk, hogy az összegyűjtendő összeget hozzánk elküldjétek, sőt inkább azt akarjuk, hogy nálatok őriztessék, a ti gondoskodástok és felügyeletek alá helyezzessék s annak csupán az évenkénti jövedelmét küldjétek el hozzánk azon az úton, amelyik néktek a legjobbnak látszik. Ugyanis ha mi a haza határain belül ilyen jótéteménnyel rendelkezni, azt aligha volnánk képesek biztosítani, aminek okát ti magatok is bölcsen átláthatjátok. Eközben azt is kérjük a legalázatosabban tőletek, hogy kezeljétek ezt az ügyet bölcsességetek szerint úgy, hogy lehetőleg titokban maradjon róla semmi hírt ne terjesszettek, vagy ez a levél nehogy olyan valakinek a kezébe jusson, akinek nincsen hozzá köze, mert bizonyítékul szolgálhat ellenünk és a mi — bár teljesen ártatlan — ügyünk ellen...”

Leghamarabb a svájciak segítsége jutott el Debrecenbe: évenként 400 forintnyi segélyt ígértek meg s ezt 1756-tól megszakítás nélkül küldték 1781-ig. A svájci segítségnyújtás lelke, Wirtzius önzetlen buzgóságát dicséri, hogy e jelentős segítség előteremtése mellett még arra is gondolt, hogy az utrechti akadémiához levelet írjon s abban a kollégium ügyét a professzorok különös gondoskodására bízva és áldozatkészségébe ajánlja. Majd Weszprémiről²⁶ emlékezik meg a legnagyobb elismeréssel,

²² Balogh Ferenc: A debreceni református kollégium története. Debrecen, 1904. 25. l.

²³ Szűcs István: Debrecen város történelme, 3 kt. 921 l.

²⁴ Az 1753-iki, az utrechti theol. fakultáshoz küldött levél (teljes terjedelmében közölve Segesváry i. m. 72-77 l.) is nyomatékosan kiemeli, hogy a segélygyűjtés körüli buzgólkodást a kollégium Weszprémire és Kolmárra bizza.

²⁵ Segesváry, i. m. 74 l.

²⁶ A későbbi híres debreceni orvos. Utrechtbe 1754-ben mehetett; innen ment Angliába (Oxford, London); 1756-ban tért vissza megint Utrechtbe, ahol ugyanezen év július 15-én az orvostudományok doktorává avattatott. 1757-ben tért vissza hazájába. L. Gulyás István: Weszprémi István emlékezete. Debreceni Prot. Lap, 1900. 14. és köv. l.

Nem kisebb érdemeket szerezve buzgólkodott mellette Kolmár, később dömsödi lelkész. Utrechti tanulásbeli kitűnő szorgalma, feddhetetlen erkölcsi magaviselete s a debreceni kollégium ügyében való hűség és eredményes eljárása felől kapta a fakultástól a következő bizonyítványt:

Lectori Benevolo Salutem!

Utí vino vendibili non opus est suspensa hedera, sic Dominus perquam eximius Franciscus Kolmar, Hungarus nostris haud indiget *ovotatunag* litteris: Cum tamen testimonium suae in hac Academia transactae vitae et studiorum nos submissee rogaverit, non potuimus a nobis impetrare, quin ei peregre profecturo et ad patrios lares reversuro honorificum et amplissimum exhiberemus et culibet testatum faceremus, eundem quattuor paene annos in nostro Lyceo versatum ita se gessisse, ut omnium, non eblanditis sed sponte oblatis suffragiis dignissimus fuerit habitus, qui provinciam in ecclesia Christi, quam ornet, nanciscatur lautissimam: etenim tam indefessa sua industria et eruditione, frequentando cuiuscumque generis collegia, quae ad theologiam pertinent excellendam eaque quae sibi usui futura videbantur, in suum commodum convertendo, quam morum probitate et comitate niveoque pectore se cuius nostrum sic probavit, ut pluribus, si non praeriperit, saltem dubiam reddidisse palmam videatur, negotiumque sibi commissum, quo iussa suorum celeberrimorum professorum et plurimum veneratorum doctorum et pastorum in patria executioni mandaret ad ecclesiae proventus tantum non ad incitas redactos sublevandos, tam fideliter quam feliciter egit, ut spes haud, levis nobis adfulgeat, subsequente tempore Deoque annuente, subpetias ad afflictis rebus ferendas fore

levele²⁷ vége felé pedig választ kér a fakultástól, hogy — amint írja — az ő jó példájuk hírül vétele a svájciak buzgóságát méltóképpen emelhesse.

Viris summe Venerandis atque Celeberrimis, Sacrae Facultatis Theologicae in Illustri Academia Traiectina, Decano, ceterisque Doctoribus et Professoribus Fratribus et Christo aestumatissimis.

Traiecti ad Rhenum.

Viris Summe Venerandis atque Celeberrimis, Sacrae Facultatis Theologicae in Illustri Academia, Decano, ceterisque Doctoribus et Professoribus, Fratribus in Christo suspiciundis Ioannes Conradus Wirtzius ecclesiarum apud Turicenses antistes, suo collegarumque nomine. Salutem plurimam dicit.

Exeunte superiori anno a consistorii reformati Debrecinensis in Hungaria praesidibus et adsectoribus litteras accepimus perquam tristes, in quibus nobis pluribus significant, cumulo atque symmati tot tantarumque vexationum, quas ab Romanensis ecclesiae propugnatoribus quotidie perpetiantur, id nuper adcessisse, quod publico eoque irrevocabili reginae decreto prohibeantur, professorum, ceterorumque in schola docentium salaria in posterum ex civitatis aërio solvere; ex quo, cum alii ipsi fontes desint, consequi necesse est, seminarium hoc nisi ei ab exteris, *ἰσότημον λαχοῦσῶν πλοῦτιν* (2 Péter 1:1) succurratur, in summo versari discrimine et quandoquidem sanae Evangelicae doctrinae conservatio atque propagatio in oris istis maximam partem ex illo pendeat, hanc quoque lucem ad occasum properare. His proximis hebdomadibus duo reformatorum coetuum Lithuanicorum delegati ad nos venerunt, nonnisi inclinatum et ad extremas redactum angustias sacrarum rerum suarum statum nunciantes et omnium eiusdem spiritus ac fidei vinculum servantium opem implorantes, quam se eo promptius impetraturos confidunt, quod nunquam adhuc molesti nobis exstiterint. Non diffitemur, nos tot innocentium et sub cruce gementium fratrum calamitatibus misericordia fuisse tactos et ad veram caritatis testificationem, quod per tenuitatem nostram fieri poterit, propendere. Cum vero Stephanus Weszprémi Debrecinensis candidatus, qui se nobis, donec gymnasium frequentavit nostrum, industria et modestia sua probavit, a superioribus suis iussus sit, parilis argumenti epistolam ad nos perferre et bini Lithuanici ministri eadem de causa a nobis iter in Belgium instituerint, illinc in Britanniam traiecturi: nostrum esse duximus, non tam Vobis, Clarissimi Viri, miserabilem utrorumque conditionem diligenter commendare, quam de pio adversus illos adfectu nostro certiores facere; audemus etiam addere, per gratum nobis futurum, si hac vel alia via resciscere possemus, quomodo utrique a Vobis ceterisque Foederati Belgii Ordinibus excepti fuerint, ut vivitatum nostrarum proceres, Vestro illustri exemplo incitati per nos semitam ante oculos haberent, quam et ipsi ad inopiam pressorum sublevandam ingrederentur. Optimus Maximus Deus Vos, ceterosque inclutos Academicarum et Ecclesiarum *προεστώτας* salvos atque sospites servet, ut Soteris nostri causam contra tot professo et clandestinos huius caeculi hostes porro strenue et feliciter tueamini. Valete, Viri admodum Reverendi, in hoc Domino nostro et nos, pro puritate et castitate praeceptionum supremi magistri conservanda excubantes, amore ac favore complecti dignamini.

Dabam Turici Helveticorum, IV. Iduum mensis Martii C1717CCLIV.

Wirtzius levelénél későbbi keletű Kolmárnak ugyancsak az utrechti theologiai fakultáshoz intézett levele,²⁸ melyben a zürichi segélygyűjtés megkezdéséről számol be s ő is kéri a fakultás további kegyes támogatását.

Celeberrimis Sacro-Sanctae Theologiae Doctoribus et Professoribus, Venerandam Facultatem Theologicam componentibus Patribus in Christo suspiciendis.

Salutem Plurimam Dicit.

Ere Debretzinensium popularium meorum fore duxi, ut Vobis, Venerandi Patres ex litteris, quas Londino et Tiguro paucis abhinc diebus accepi, reverenter significarem, quod et reverendissimus archiepiscopus Cantuariensis novissime porro quoque in colligenda eleemosyna liberaliter operam suam polliceatur et venerandus antistes Tigurinus iam in Helvetia stipem colligere feliciter sit aggressus; uterque Vestris nuperis litteris excitati, quo nomine immortales Vobis ago gratias. Hinc non vane augurari licet propediem rem Debretzienensium in Anglia atque Helvetia ad optatum exitum perductum iri. Igitur Vos quoque rogo atque obtestor, Petres Venerandi, maiorem in modum, ut pro Vestro ardentissimo in Deum eiusque summi numinis gloriam zelo, ut coepistis, de ea eleemosynae in Foederato Belgio colligendae ratione, quae et

atque ideo laudatus vir haud indignus sit hoc encomio, non fucato sed genuino, huic mandes, siquid recte curatum velis. Ut Deus ter Optimus Maximus ipsum in itinere sartum tectumque conservet ab omni periculo et patriae restituat ad regni sui pmoeria dilatanda et operam diligentem ecclesiae Christi impendendam, etiam atque etiam vehementer rogamus.

Traiecti ad Rhenum

C1717CCLVII.

ad diem XVII. Febr.

Nomine Facultatis Theologicae
Ultraiectinae
G. M. Elsnerus
sacro sanctae theologiae
doctor et professor
facultatis hoc tempore
decanus

(A debreceni kollégium levéltárában.)

²⁷ Eredeti, a Stipendium Bernardinum levéltárában.

²⁸ Eredeti, a Stipendium Bernardinum levéltárában.

popularibus meis et mihi ipsi tutissima a Vobis censebitur, agere, de eaque excogitanda porro quoque consultare ne gravemini. Deus Optimus Maximus Vos salvos atque incolumes Reipublicae et Ecclesiae quam diutissime servet, ex animo precor
Vestrorum Venerandorum Nominum perpetuus cultor

Franciscus Kolmár mp.

Az angol protestánsokhoz küldött levélre megindult gyűjtés is a legszebb reményeket ébreszthette. Weszpréminek 1756 május 18-án kelt levele,²⁹ melyet a fakultáshoz ír már a canterbury-i érsek, Herring Tamás által indított gyűjtés előző évi eredményéről számol be s egyben szomorúan ad hírt a szépen indult akció időleges szüneteléséről, ami az érsek betegsége miatt állott elő. Majd kéri a fakultás további segítségét a kollégium dolgában.

Veneranda Facultas Theologica, Viri Celeberrimi, Fautores singulari observantia colendi. Ex munifica illustrissimorum ac reverendissimorum archipraesulum nec non praesulum ecclesiae Anglicanae liberalitate, in sublevandas academiae Debrecinensis necessitates publicas accepimus anno superiore ducentas sexaginta duas libras sterlingicas, quas eodem ipso statim anno illustrissimi archiepiscopi Cantuariensis iussu in foenus elocavit reverendus dominus Johannes Jacobus Majendie, canonicus Salisburiensis. Hoc vero ipso qui labitur anno, in universitate Cantabrigien-sium singula ex ordine collegia suas dum conferrent Christianae caritatis symbolas, collecta pecuniae summa exsurgit ad centum et quattuordecim eiusdem monetae libras, itidem foenori illico Londini elocatas. Universitas perinde Oxoniensium singularem suum nobis favorem pollicita est, quantum vero collecta ibidem pecuniae summa constituat, id cognoscemus propediem ex litteris Nicolai Sinai,³⁰ popularis nostri, qui dum ibidem tractandorum studiorum gratia nunc subsistat, in se suscepit hanc colligendae pecuniae provinciam. In promovendo hoc caritatis opere longius progredi nunc non licuit, siquidem illustrissimus ac reverendissimus archipraesul Cantuariensis, optimus ille pater noster, ex hydrope pectoris gravissime decumbat, et quod in statu hoc regni turbulento omnium animos praesentis belli³¹ cura nunc sollicitus teneat.

Quod reliquum est, Patres Indulgentissimi, facite Vos quoque, quod promovendae gloriae divinae consultissimum fore iudicabitis. Deus ter Optimus Maximus in decus et ornamentum Florentissimae huius Academiae servet Vos singulos salvos et incolumes quam diutissime.

Traiecti ad Rhenum ad diem 18 maji 1756.

Celeberrimorum Vestrorum Nominum cultor devinctissimus

Stephanus Weszprémi

A svájci és angol segélyakcióhoz képest a holland gyűjtés aránylag későn indul meg. Az utrechti theologiai fakultás u. i. csak 1756. szeptember 7-i jegyzőkönyvében emlékezik meg az első komolyabb lépésről, amelynek eredménye azonban nagyon jelentős volt: 110 guldent gyűjtöttek össze.³² Ugyanakkor határozza el a fakultás azt is, hogy a debreceniek kérésének szellemében a kollégium felsegélyezésére olyan alapítványt hoz létre, amely határozott évi összeggel fogja segíteni a kollégiumot.³³ Az utrechti theologiai fakultás eme törekvésének lehet főként köszönni, hogy a holland református egyház 1758-tól kezdve 1792-ig évi 220 rh. forintot küldött a kollégium segélyezésére. Weszprémi és Kolmár a többi utrechti magyar tanulóval együtt jólesően szemléltették a holland áldozatkészségnek már a kezdet elején történt szép megnyilatkozását s fogadták bizonyára nagy örömmel a Svájcból érkező híreket. Amikor azonban, az 1756. év közepén, a végső eredmény még egyre késett, a holland segítségnyújtás képe még nem alakult ki teljesen s Angliából sem kaptak még az érsek betegsége miatt újabb megnyugtató híreket, elhatározták, hogy — ezáltal is siettetni akarván a megindult gyűjtési akciót — a debreceni és

²⁹ Eredeti, a Stipendium Bernardinum levéltárában.

³⁰ Kollégiumi tanár, majd püspök. Élt 1730—1808. Külföldre 1755-ben indult Angliában (Oxfordban) 1756 júliusától 1757 márciusáig tanult. Révész Imre közlése szerint is (Sinai Miklós magyar történetbúvár emlékezete. Századok, 1868. 220 l.) 1756 közepétől a következő év őszéig tanul Oxfordban. Ugyancsak ő írja róla a következőket (Sárospataki füzetek, 1857. Sinai Miklós 691 l.): „A debreceni főiskola tanárai... megbízták vagy buzdították éppen Sinait is, hogy ha módjában leend, az iskola számára némi segélyt szerezni törekedjék. Sinai szép összeget is szerzett az angol főpapoktól e célra.” Weszprémi és Majendie levelei azonban világosan bizonyítják, hogy amikor Sinai Angliába érkezett, a gyűjtés régen folyt s a már addig gyűjtött összeg és a megajánlások következtében lassan a befejezéshez közeledett. Leghelyesebb Szűcs (i. m. 3 kt. 921 l.) megállapítása, aki szerint Sinai Szilágyi Mihály (aki 1753. okt. 2-iki aláírása szerint „civitatis senator et collegii curator” volt) megbízásából lett szorgalmas az angliai jöltevők *isméti* megkeresésében. Ez alapítványra vonatkozólag lásd még egyébként Balogh Ferenc: Az angol alapítvány története. Debreceni Protestáns Lap, 1899. 577-579 l.

³¹ Az 1754 (56)-ban, az északamerikai gyarmatok birtoklása felett kitört tengeri háború. Georg Weber: Lehr- und Handbuch der Weltgeschichte. 22. Aufl. III. 692-693.

³² Utrecht 40, Amersfort 40 és Rhenen en Wijk 30 guldent adott; l. Segesváry i. m. 77. l.

³³ A theologiai fakultás jegyzőkönyve, fol. 186. Ugyancsak 1756. szeptember 7-ről.

más hazai iskolák üldözéséről újabb adatokat tárnak a fakultás elé. Így írják — valószínűleg együttesen — N. N. aláírással levelüket a fakultáshoz s benne a hazai egyházüldözésről olyan tényeket hoznak fel a professzorok előtt, amelyekről az 1753. októberében írott levél egyáltalán nem, vagy csak nagyjából emlékezett meg. Különösen kiemeli e levél a debreceni nyomda, valamint a város kiváltságai ellen intézett támadásokat és a szatmári iskola üldöztetését. Majd rámutat a régi szép szokás, a legáció és szupplikáció mindeféle tilalommal való akadályozására és a pátrónusok ellen irányuló hivatali eskü római katolikus módon való vételének súlyos sérelmére. A Julianus ravaszágával folytatott üldözés az utolsó tizennégy év alatt több mint kétszáz egyháznak és három virágzó gimnáziumnak okozta vesztét. A külföldre menetelt is akadályozzák. De beszéljen maga a levél, sötét vádként a szellemi és lelkiismereti szabadság e durva elnyomásáról:³⁴

Celeberrimi Sacro-Sanctae Theologiae Doctores et Professores, Venerandi in Domino Patres !

Licet mihi a dominis Debrecinensibus negotium non sit datum, ut impraesentiarum hoc supplicii libello Venerandum Vestrum conspectum subeam: existimo tamen me non inutilem prorsus operam sumpturum, si nonnullas rei reformatae in Hungaria peristases paullo uberius, quam factum a popularibus meis, verentibus procul dubio, ne si litterae suae ad Vos ante duos annos datae interciperentur, camarinam sibi moverunt, Vobis exposuero.

Sicilicet cum videretur clerus Romano-catholicus sibi in minoribus ecclesiis atque scholis partim penitus suppressendis, partim maximum in modum debilitandis frustra suam occupari industriam; si quidem uno impetu singulas consecrari Dei adhuc beneficio non posset: Matrem ipsam ecclesiarum Hungariae reformatarum ecclesiam nimirum Debrecinensem numerosissimam eique annexam scholam totius regni frequentissimam et tamquam scaturiginem haereseos Calvinisticae, ut ei loqui placet, obturandam esse primo omnium censuit ratus haud vane fore, ut reliquae minores in Hungaria ecclesiae ac scholae ad tantam tantae ecclesiae atque scholae stragem consternatae, vel oppugnantibus illico manus darent, vel si statim opprimi absque tumultu non possent, saltem procedente tempore pastoribus ludimagistris aliisque viris saecularibus fidei Evangelicae protectoribus orbarentur. Nam cum omnes aliae ecclesiae per Hungariam dispersae, tam in pagis quam in oppidis unum templum, uni illi templo in plerisque oppidis duos pastores, in pagis maximam partem unum pastorem, in non paucis vero pagis duobus vel tribus coniunctis hoc consilio, ut pastori suo alendo pares essent, exstantibus duobus vel tribus templis unum Verbi Divini ministrum; haberent praepositos, Debrecini contra tria templa, quinque Verbi Divini ministros, quinque itidem olim, impraesentiarum vero quattuor professores unum theologiae, alterum linguae Hebraeae, tertium philosophiae, quartum linguae Graecae litterarumque humaniorum in schola, quam academiam vocare, ne hoc nomen datae Iesuitae irriterentur, consulto nolunt nostri, hactenus constanter habuerunt reformati. Probe enim norunt adversarii nostri Debrecinensem magistratum inde a primo beatae reformationis ortu, typographiam erigendo, libros ad propagandam fidem reformatam eamque conservandam, seu Confessionem Helveticam, Catechismum Heidelbergensem, Novum Testamentum Hungaricum Psalterium Hungaricum et his similes ad aedificationem ecclesiarum Hungaricarum necessarios inprimi curando, scholam vel ipsorum Iesuitarum Hungarorum universitatibus nec numero studiosorum, nec maiestate studiorum cedentem excitando universae Hungariae in hunc usque diem ingenti cum successu facem doctrinae Evangelicae praetulisse; eumque, quam diu sui iuris foret, in hac sanctissima occupatione in posterum quoque nequam segnius pergendo, sibi in pseudo-catholicismo in regnum Hungariae postlimini quasi reducendo, non leve impedimentum allaturum. Igitur ad hoc obstaculum quantocius removendum reginam nostram interpellant, eamque assiduis obtestationibus, iniquissimis delationibus eo perducunt, ut et typographiam claudi iusserit et magistratui Debrecinensi, ne post hac ministris ecclesiae ac in schola professoribus aliisque docentibus ex publicis civitatis Debrecinensis redditibus solveret, severe interdixit atque ut hoc mandatum eo optatius effectum sortiretur, aliquot Romano-catholicos³⁵ contra privilegium civitatis (quod quale fuerit, colligi potest ex Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania,³⁶ pag. 530) in senatum Debrecinensem intruserit, aerariumque civitatis suis regni que usibus addixerit. Sic itaque incisis semel rei reformatae nervis posthac

³⁴ Eredeti levél, a Stipendium Bernardinum levéltárában,

³⁵ Egy 1755 június 11-iki legfelsőbb rendelet u. i. a városi tisztviselők szabad választási jogát csak úgy állítja vissza, ha három római katolikus előljárót is beválasztanak! Szűcs, i. m. 3. kt. 783-784. l.

³⁶ F. A. Lampe. Traiecti ad Rhenum, 1728. Idézett hely az 1715-iki országgyűlés 108. cikke. Magyarul a következőkben adhatjuk vissza: Miután Debrecen városnak érdemei és különböző háborús időkben és több alkalommal teljesített szolgálatai oly nyilvánvalók, s ő királyi felsége előtt is annyira kedvesek, hogy ugyanazon várost az ő kegyelmessége szerint, valamint már előbb, úgy közelebb is a Leopold-féle kegyelmes diploma erejénél fogva a többi szabad és királyi városok sorába bevenni méltóztatott volna, annál fogva őfelsége kegyelmes jóváhagyásából az országos karok és rendek is beleegyeznek, hogy ugyanazon Debrecen város Magyarország és ahhoz kapcsolt részek többi városai közé (oly feltétel alatt azonban, hogy katolikus parókiális egyház felépítése végett és szent Ferenc-rendi atyák társházául helyet jelöljenek ki) ismét besoroztassék és királyi várost megillető és a fentebb nevezett diplomában bővebben elsorolt minden szabadságban és előjogokban megtartassék és hogy ezeknek folytán az ország többi karai és rendei között ülésel és szavazattal bírhasson.

ut quidem ex constanti usitatissimaque pontificorum in premendis protestantibus methodo divinare licet, mortuis e senatu reformatis nonnisi papistae surrogabuntur, civitas sensim sensimque civibus Euangelicis evacuabitur successuris in eorum locum Romano-catholicis, ecclesia populosissima in dies magis ac magis coarcebitur, suppressa typographia, quam solam in Hungaria habuimus, crassam miserandamque rerum sacrarum ignorantiam minatur, schola vero hactenus florentissima, nisi ei ab exteris succurratur, propediem dissipabitur. Id quod non alio certius ac evidentius, quam Szatlmár liberæ regiaeque civitatis tristissimo fato demonstrari potest, quæ quam florentem et quam celebrem scholam³⁷ sinu suo foverit, intelligi potest ex Historia ecclesiae reformatæ in Hungaria et Transylvania, pag. 618., § XLVII Szathmárienses enim sexto abhinc anno, edicto regio artibus dolo maloque Iesuitarum extorto compulsi consulem Romano-catholicum reclamantibus licet patriis legibus creaverunt, qui instigatus a Loyolitis ecclesiam scholamque Szathmáriensem anno 1754 apud aulam regiam accusavit hoc nomine, quod utraque plebem emungendo ad tributa regia solvenda inhabilem prorsus eam reddiderit. Aula regia hac re irritata confestim sub poena laesæ maiestatis eis edicit, ut dimisso statim altero pastore unus posthac ecclesiae eorum praesit; schola, in qua hactenus tradebatur theologia, philosophia, lingua Graeca et Hebraea, dimissis itidem professore studiosisque atque aliis docentibus, ad grammaticam reducatur. Hoc severo mandato ex improvise impetiti Szathmárienses, cum nec tempus deliberandi, nec locum precibus relictum esse viderent, e vestigio morem gerere coacti sunt, non absque irreparabili trium propemodum provinciarum Hungaricarum, quas comitatus vulgo vocant, damno, qui pastores, ludimagistros aliosque viros saeculares labescentem illis in partibus religionem reformatam humeris suis sustinentes ex illa potissimum schola sibi delibebant.

Remittitur quidem schola Debrecinensis ad stabilem fundum, sed hoc non alio factum est consilio, quam quod adversarii nostri nolint videri hanc calamitatem solo religionis odio nobis conciliasse. Constat enim hodiernis nostris adversariis, maiores suos urbi late per universam Hungariam vinctis, agris, aedibus, pratis, molis, decimis et his similibus rebus alendis, ministris ac ludimagistris destinatis ecclesias atque scholas exuissent, hoc in negotio scholæ Debrecinensi nequaquam clementiores se praeuisse, atque adeo eam inpraesentiarum non habere quo manus suas porrigat. Hic iam tamquam e specula quadam plus quam Lynceis observantur oculis ab inimicis suis professores studiosisque Debrecinenses, quid consilii capient. Si in patria mendicaverint, parata statim adversus eos erit in aula regia accusatio, soius beneficio idem atque Szathmárienses periculum incurrent. Sin a collecta abstineant, ultro schola eadem corruat ac dispaletur, oportet, atque hac quoque ratione hostes nostri quod in votis habent, adsequentur. Neque existimandum in ecclesiis Hungaricis, si modo prudenter atque absque strepitu res gereretur, posse eam tantam quotannis eleemosynam colligi, ex qua commodissime schola Debrecinensis sustentaretur. Nam, Nobiles Viri, qui adhuc religioni nostrae adhaerent, ad publica munia non admoventur, eo quod iurare per sanctos ritu papistico detrecent, ob eamque causam cum summa paupertate conflictantur; alii vero cives a dominis suis terrestribus emunguntur, gravissima servitute premuntur, tributo regio praeter modum onerantur. Hinc etiam fit, ut miseri nostri pastores, cum ab auditoribus suis hunc in modum pressis iustum aequumque stipendium nancisci non possint, maximam partem falcem, ligonem, stivam tractare necesse habeant, atque sic vicitando officio pastoralis funguntur. Cum vero professores aliique scholæ Debrecinensi docentes per occupationes scholasticas ad eum modum rusticari nequeant, mirari nemo debet eos huic audaciae processisse, ut exterorum fratrum opem implorarent.

Quare cum nec a civitate Debrecinensi suo iam privilegio aeriarioque privata, nec ab ecclesiis Hungaricis in summas angustias redactis quicquam amplius subsidii exspectari possit: Vos, Venerandi Patres, perardentissimum illum zelum, quo in propaganda coelestis doctrinae indesinenter versamini, rogo atque obtestor, scholæ huic iam nonnisi mortem exequiasque exspectanti opem ferre, eiusque causam apud quos maxime utile pro Vestra sapientia censueritis agere ne gravemini. Ne terreat Vos postulorum magnitudo iuvate quantum potestis. Cogitate nos in ea iam incidisse tempora, quibus omni prope modum humano praesidio destituti nobis ipsis relictis sumus, et nisi Deus Optimus Maximus machinationibus hostium obicem posuerit, eandem, quam Galli Bohemique fratres sortem subicimus. Non equidem inimici nostri furoribus Diocletiani in nos saeviunt, sed illarum artium fraudumque, quas Julianus in insectandis olim Christianis adhibuit, in nobis enervandis, si pluribus non utuntur, saltem nullam omittunt. A quattuordecim annis plusquam ducentarum ecclesiarum, trium florentissimorum, gymnasiorum, in quibus elementa theologiae, philosophiae litteraeque humaniores diligenter tradebantur, iacturam feci-

³⁷ Hogy már a 16. század második felében jelentékeny iskola volt, azt a fennmaradt számos adat bizonyítja; virágzás 1610 körül kezdődik s tart 1662-ig. Üldöztetése 1662-ben kezdődött, amikor II. Rákóczy György Szatmár Lipót kezére adta. Az iskola szenvedését csak fokozta, hogy 1704-ben a várossal együtt leégett. Az üldözés csúcspontját 1749-ben érte el, amikor a tanárok és a papok izetése a városi pénztárból eltiltatott. Hiábavaló mentési kísérletek után 1754. július 8-án jelent meg a helytartótanács rendelete, mely az iskolát két tanító alatt a grammatikai fokra degradálta. Hogy mit jelentett ez a lefokozás, világosan mutatja fent idézett 618. lapról a következő rész: A szatmári anyaschola az első között állította fel kitűnő iskoláját, amely csaknem egy századon át virágzott, ehhez az iskolához csapatostól özőnlöttek a szomszédos megyékben élő előkelők fiai a tisztesebb tudományok miatt, ezen felül szép számmal tartattak el a theológiának, filozofiának, héber és görög nyelvnek a buzgó tanulmányozói és kiképzett művelői, lévén saját professzorai, kitűnő és képzett férfiak, majd egy, majd több. Egyébként I. Kiss Kálmán; A szatmári reform. egyházmege története. Kecskemét, 1878. 790-799. l. és Bakcsy Gergely: A szatmárnémeti református főgimnázium, Prot. Szemle 1910. 317-326. l.

mus : ex hoc tamen naufragio octingentas plus minus ecclesias, nonnullaque gymnasia Dei adhuc gratia superstités habemus. Anno hoc praesenti XXV numero studiosi Hungari studiorum provehendorum gratia partim Germaniam, partim Belgium, partim vero Helvetiam petituri pro libertate e regno exeundi obtinenda reginae nostrae supplicabant, quorum nonnisi duo vel tres reiectis reliquis eam impetrarunt. Hinc iam non est dubium, quin propediem omnes Hungari ab audiendis exterarum academiarum doctoribus penitus arceantur. Atque hanc ob causam professores quoque Debrecinenses rem scholasticam sic constituere volunt, ut quamdiu per tyrannidem hostium licuerit, idoneos in messem Domini operarios emittere possint. Status et politicus et ecclesiasticis ad maturandam nostrae fidei ex Hungaria exterminationem conspirasse videtur connivente ad hanc aula regia quin persaepe operam suam commodante. Maturate, Vos quoque Venerandi Patres, quantum in Vobis est, auxilium Vestrum nobis praestare. Servet Vos Deus Optimus Maximus salvos atque incolumes quam diutissime in emolumentum florentissimae huius academiae orbisque litterati atque ecclesiae, ex animo etiam precor

Venerandorum Vestrorum Nominum perpetuus cultor

Vesterque discipulus

Anno 1756 die 19 augusti

N. N. S. S. Th. Studiosus, mp.

A levél íróinak törekvése bizonyára nem maradt eredmény nélkül. Különösen van Irhoven Vilmos és Elsner Gisbert Máté professzorok buzgósága tette lehetővé, hogy a holland református egyház már 1758-ban elküldhette első évi-segélyét a debreceni kollégiumnak. De azt is láthatták utrechti ifjaink, még pedig nem sokkal levelük megírása után, hogy az angolok is minden erejükkel igyekeztek segíteni. 1756 július 27-én u. i. Majendie János Jakab, a sabaudiai eklézsia pásztora Londonból írott levelében³⁸ azt az örvendetes hírt közli, hogy a kollégium megmentésére irányuló angol gyűjtés 1755-ben 261 font 15 shillinget, 1756-ban pedig 113 font 11 shillinget eredményezett.

Ego Iohannes Iacobus Maiendie, ecclesiae Sabaudicae pastor, nec non canonicus Salisburienensis, omnibus quibus interest, testor pecuniam datam in Anglia, in necessitates Universitatis Debrecinae, ita sese habere, videlicet, summa collata per reverendissimum archiepiscoporum et episcoporum collegium assurgit ad ducentas et sexaginta unam libras sterlingicas, cum quindecim shillingis; collata per Universitatem Cantabrigiensem ad centum et tredecim libras sterlingicas, cum undecim schillingis; tandem collata per Universitatem Oxoniensem huc usque, nam nondum adhuc omnia collegia sua symbola contulerunt, ad nonaginta sex libras sterlingicas cum tredecim shillingis. In cuius rei testimonium nomen nec non sigillum meum apposui Datum Londini die 27 mensis Iulii Anno Domini 1756.

Iohannes Iacobus Maiendie

Leveléhez mellékelten küldi meg Majendie a fakultásnak az adakozók nevét a s az adott összeget feltüntető kimutatást.

Series Benefactorum	Libra—Shill.		
Anno 1755			
Doctor Thomas Herring ill. ac reverend. archiepiscopus Cantuar	20	Dr Iacob. Johnson, ep. Gloucester.	5 5
Dr Matth. Hutton, archiep. Ebor.	20	Dr Ant. Ellis ep. Sti. Davidis,	5 5
Dr Thom. Sherlock episcop. Lond.	20	Dr Wilhelm. Ashburnham, ep. Chichester.	5 5
Dr Richard. Trevor. epis. Durham.	20		Summa 261 15
Dr Benjamin Hoadly ep. Winch.	20	Anno 1756	
Dr Ioseph. Wilcok episcop. Rochest.	5 5	In Universitate Cantrabigiensi.	
Dr Thom. Secker episc. Oxoniensis.	10 10	Universitas ipsa ex cassa communi	30
Dr Isacus Maddox ep. Worcest.	10 10	Collegium regale	10
Dr Matthias Mawson ep. Elyens.	20	Collegium Sti. Johannis	10
Dr Iohan. Gilbert, ep. Salisbur.	10 10	Collegium Trinitatis	10
Dr Edward. Willes ep. Bath et Wells.	10 10	Clare hall	5 5
Dr Iohannes Thomas ep. Lincoln.	5 5	Collegium Sti. Petri	4 4
Dr Iacob. Beauclerck ep. Heref.	4 4	Pembroke hall	5 5
Dr Georg. Lawington, ep. Exeter.	3 3	Collegium Benedicti S, Bennet college	5 5
Dr Richard. Obaldaston, ep. Carbisl.	10 10	Collegium Iesus	2 2
Dr Iohan. Thomas, ep. Peterburien.	10 10	Collegium Christi	4 4
Dr Zachar. Pearse, ep. Bangor.	5 5	Collegium reginae	5 5
Dr Robert Hay Drummond ep Asaph.	10 10	Collegium Caji	5 5
Dr Richard. Newcomb ep. Landaff.	3 3	Collegium Emmanuelis	4 4
Dr Thomas Hayter ep. Norwith.	10 10	Trinity-hall	4 4
Dr Frid. Cornwallis, ep. Lichtfield et Covent.	10 10	Collegium Sidney	4 4
Dr Iohan. Conybeare ep. Bristolien. mortuus est.		Catharine hall	2 2
Dr Edmundus Keeme, ep. Chester.	5 5	Collegium D. Magdalena	2 2
		Summa 113	11

³⁸ Eredeti, a Stipendium Bernardinum levéltárában.

Azt már azután a debreceni kollégium levéltárában őrzött adatokból tudjuk, hogy e gyűjtés 1763-ra 600 fontot eredményezett s kezelése az angliai „Societas de propagando apud exteros evangelio” nevű társaságra volt bízva. Az alaptőke az idők folyamán egyre emelkedve 1899-ben elérte a 3050 fontot. Kamatait, évenkénti 39 font 9 shilling 2 penny³⁹ ma is a kollégium fenntartására fordítják.

Így a kollégium megsemmisítésére irányult római katolikus támadás, Mária Terézia rendelete által, nem járt eredménnyel. Az angol, holland és svájci segély a hazai gyűjtésekkel kiegészítve lehetővé tették a négy tanszék további fenntartását, bár mai szemmel nézve a nyújtott segély nem is volt valami nagy. Ha azonban megfontoljuk, hogy akkor egy tanszék fenntartása mindössze évi 333 forint 20 krajcárba⁴⁰ került, csak a leghálásabb emlékezéssel lehetünk az angol, holland és svájci protestáns egyházak késedelem nélküli, igaz hittestvéri szeretetből fakadt áldozatkészsége iránt.

III.

Komjáti Ábrahám két levele.⁴¹

Az 1795. előtti volt utrechti magyar tanuló közvetlen ragaszkodásának s mondhatnánk fiúi szeretetének a volt „alma mater” iránt egyik legszebb bizonyosága Komjáti Ábrahám,⁴² miskolci rektor-professzor két levele. Komjáti, aki hazai tanulmányai elvégzése után, 1775-ben indult „akadémiákra,,” Utrechtnben nyert bizonyítványa⁴³ szerint külföldön töltött idejének tulnyomó részét (hét évet) az utrechti akadémián töltötte. Főként klasszikus irodalmat, filozófiát, jogot és teológiát tanult. Utrechti évei vége felé szerezte meg sok évi peregrinációjának koronájaként 1782. június 12-én kitűnő eredménnyel a doktori grádust.⁴⁴ Mivel azonban engedelem nélkül távozott külföldre, haza nem jöhett.⁴⁵ Így kereste fel azután Utrechtből való távoztával (1783?) még Németországot is. Itten, Hanauban éri a miskolci gimnázium meghívása. A hazatéréshez szükséges királyi engedélyt Kazinczy Ferenc közbenjárása szerzi meg számára 1785-ben, amikor azután hazatér s elfoglalja rektorprofesszori állását.

A miskolci gimnázium egyike legrégebb iskoláinknak; 1560 körül keletkezett. A rektori hivatal 1749-ben állandósított benne; túlnyomólag külföldet járt ifjakkal töltötték be. A rektori fizetés az akkori viszonyokhoz mérten tekintélyes volt, úgy, hogy pl. Rimaszombathy Mihály, első prédikátor, 1712. június 29-én afelől panaszkodik, hogy a schola mester fizetése nagyobb az övénel.⁴⁶

Ami a tanmenetet illeti, a gimnáziumi osztályok elvégzése után azok, akik köztanítói minőségben visszamaradtak, bölcsészeti és teológiai tárgyakat is hallgathattak, főként abból a célból, hogy ha később főiskolára mentek, így köztanítói éveiket beszámíttathatták. Az ilyen visszamaradt idősebb tanulók számára kellett elsősorban a biblia, melyért Komjáti levelét írta.

E két levelet különösen az teszi értékesé, hogy közvetlen fényt vetnek nemcsak a miskolci gimnázium, hanem az akkori magyar református középfokú iskolák állapotára, az ország belső helyzetére és a türelmi rendelet következtében beállott változásokra, valamint az ezek nyomán uralkodó hangulatra.

I.

Celeberrimo ac Clarissimo Sebaldo Ravio,⁴⁷ Illustris Academiae Traiectinae Professori, Salutem plurimum dicit Abrahamus de Komját.

Etsi graviter mihi accidit Vir Clarissime, ut Tibi oneri sim, cui nunquam usui fuerim; iniuriam tamen minime Tibi facturus mihi videor si gratam beneficiorum Tuorum apud me memoriam hac litterarum significatione testarere, ita enim de me mereris, ut nullam grati animi partem praetermittere posse videar, sine nota hominis immerentis, atque immemoris beneficii.

³⁹ Jakucs István: A debreceni református kollégium alapítványai. Debrecen, 1937. 7. l.

⁴⁰ U. o.

⁴¹ Mindkét levél eredeti, a Stipendium Bernardinum levéltárában.

⁴² Életere vonatkozólag lásd Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest. 1910 (14. kt.) és Sz. Kiss Károly: Új magyar athenas. Budapest. 1882.

⁴³ Közölve Segesváry i. m. 78. l.

⁴⁴ A jogtudományokból. Oklevele a debreceni kollégium könyvtárában R. 641-I. 4. sz. alatt.

⁴⁵ L. erre vonatkozólag doktori értekezésének (Disputatio iuridica, de venia discedendi e civitate a principe impetranda, Utrecht, 1782.) ajánlását pártfogójához, Kazinczy Ferenchez.

⁴⁶ Kovács Gábor: A miskolci ref. főgymnasium története. Miskolc, 1885. 104. l.

⁴⁷ Sebaldu Ravio (1725-1818); theol. prof. (1750) 1752-1810. J. A. Cramer; De theologicis facultatibus in de 18-de en het begin der 19-de eeuw, Utrecht, 1936. 40.* l.

Ex quo tempore urbem vestram dereliqui, sex menses cum nobilissimo et optimo Perponcherio Hanoviae commoratus sum, ibique eruditam nobilissimi Ravii minoris filii Tui charissimi dissertationem clarissimo Dathe⁴⁸ missam, clarissimo Arnoldio⁴⁹ Lipsiam, ut expediretur commendavi, nec dubito, quin dictus clarissimi Dathe eam acceperit. Cum adhuc anno superiore Hanoviae morarer, honestam po Athenaeo, quod heic loci est moderando et munere professoris accipi vocationem et illa est tenuis quam occupo conditio pueri et adolescentis litterarum studiosi in inferioribus scholis, sunt quadringenti circiter numero, quorum aetatem septem praeceptores litteris erudiunt, moribus informant. Ipse ego 30⁵⁰ iam maioris aetatis iuvenibus praesum, quibus praeter bonas litteras linguam Graecam, metaphisicam et theologiam revelatam tradere soleo; atque adeo hunc in modum septem horas quotidie publicis lectionibus impendo. Pensionibus annuae aut honorarii titulo, praeter honestam habitationem habeo 300 florenos monetae Batavae, ultra 200 amphoras vini, 14 medimnos tritici, lignorum focalium quantum necesse est, 400 pullos gallinaeos. Oppidum hoc situ et loco amoenum, frequens est septem decim circiter millium civium et omnibus fere, quae tellus fert donis naturae abundans. Quod integram regni nostri constitutionem statumque adinet, nihil est quod sub modo regnante aliquam non subierit mutationem. Regnum in decem districtus seu regiones sub totidem amministratoribus est divisum, loca iudiciorum immutata, magistratus novi creati. Monasteria maximam partem abolita, monachi veterani aut senio confecti ad stipendium reducti, qui eruditiores erant ad ecclesias ordinati, alii vero iuniores dispersi ad aliquam professionem vitae ex animi sententia deligendam coacti sunt. Plane hoc mense Martio, ornamenta aedium sacrarum imagines, vestes missae et vexilla aliaque processioni celebrandis sacrae hastae publicae subiiciuntur. Ad unam Cellam Sanctae Mariae prope Viennam ultra millionem donariorum in licitatione publica dividendorum pretium exsurexit. Soli annuli aurei a novis maritis oblato decem grandibus saccis plenis reperiebantur; integrae statucae ex auro puro et infinita gemmarum multitudo etet. Insuper diligens imperantis nostri cura, etiam ad scholas methodumque decendi se extendit, satagitque omnes ad eandem normam reducere; docentes et discentes sine omni religionis discrimine admittuntur; sed quod maxime dolendum est discentes in omni ditone caesaris censiti tributum (Schul-Geld) solvere iubentur, cui oneri ferendo nostrae scholae adeo impares erunt, ut opinione celerius eas desolatam iri, iure metuamus. Exitus liber nostrorum theologiae studiosorum ac celebres Vestras et Germaniae Academias plane interclusus est, ministrique pro ecclesiis insigniter deficere incipiunt.⁵¹ Hac de causa pro ambobus Hungaris theologiae apud Vos operam navantibus praestantissimo Stephano Csorba⁵² et Samuele Boros⁵³ iam ad ministerium in ecclesiis vocatis, ut quantocitius illis redire liceret, humillime supplico. Insuper hac in schola nostra Miskolcziensi, sunt 24 qui theologiam operam navant; ea tamen paupertate, ut ne unus quides illorum Biblia Sacra Hungarica habeant. Horum nomine Celeberrimam Vestram Facultatem Theologicam quam humillime rogandam duxi, ut aliquot exempla Bibliorum Sacrorum in rationem illorum mittere alter utrique redeuntium committere non dedignemini. Vale Vir Clarissime meque non ultimum Tui Nominis cultorem ama, Dabam Miskolczi. ipsis Idibus Martiis MDCCLXXXVI.

2

Celeberrimo ac Clarissimo Sancto Sanctae Theologiae Doctori Alberto Vossio,⁵⁴ Inclitae Academiae Traiectinae Professori Meritissimo, salutem plurimam dicit Abrahamus Komjáti, Scholae Miskoltzinae Professor.

Nullum mihi dubium est, quin culpam ingratitudeis apud Vos Viri Clarissimi contraxerim, quod tam longo temporis intervallo, insignis Vestri erga misellam nostram cholam beneficii, nec memoria revolverim, tanto magis, quod fieri par erat, ullum grati animi signum, aut bonam voluntatem ostenderim. Verum paterna Vestra indulgentia fretus, non exigua mihi spes est, fore, ut tam detestabilis vitii culpam apud Vos deprecari queam. Enimvero de insigni Vestro erga scholam nostram favore, per litteras doctissimi domini Rozgonyi⁵⁵ certior factus, decem exempla Bibliorum Hungaricorum pro schola Miskoltziansi missa, ultra integrum annum ad manus meas pervenerunt; is enim cuius curae commissa sunt maiorem Germani e partem obambulans semper secum ea habuit; ubi vero Hungariam penetrasset, in urbe quadam 20 circiter milliaria ab oppido nostro distante dicta exempla Bibliorum relinquere coactus litteris duntaxat suis significavit, ingentis Vestri beneficii testimonium, se apud certum quemdam hominem deposuisse, a quo itidem ob defectum vectorum no nisi post aliquot menses accipere po-

⁴⁸ Iohannes August Dathe 1731-1791. 1762-től a lipcsei egyetem zsidónyelvi professzora. Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, 1876.

⁴⁹ Valentin Arnoldi (1712-1793), aki 7 évig tanult Utrechtben, Leidenben és Hágában. 1745-től professzor és lelkész Hernbornban; vagy fia Albert Jakob Arnoldi (1750-1835), ki szintén évekig tanult Hollandiában, 1789-től theol. prof. a marburgi illusztris iskolán? Allgemeine Deutsche Biographie.

⁵⁰ Komjáti ezen adatait ellenőrizni nem lehet, mivel erről az évről a tanulók névsora hiányzik. Lásd Kovács, i. m. 186 l.

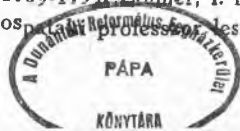
⁵¹ Ugyanebből az időből (1782) való a pápai traktus levele, melyben a lelkészhiány miatt panaszkodik és a tiszántúli egyházkerület segítségét kéri. Lásd Segešváry Lajos: Adalékok a magyar cseh-morva misszió történetéhez. Theol. Szemle, 1935. Husvét-Karácsony, 143. l. 16. lábjegyzet.

⁵² Utrechti tanuló 1782-1786.

⁵³ Utrechti tanuló 1783-1786.

⁵⁴ Iacobus Albertus Vos (1723-1795). Theol. prof. 1769-1794. Cramer, i. m. 42.* l.

⁵⁵ József. Utrechti tanuló 1785-1788. 1797-ben sárosi theol. professzor. Lesz. Meghalt 1823.

teram. Ab illo tempore, quidquid mali incertus rumor cogere poterat, de Vestra Republica male constituta aures et animum nostrum ita opplevit, ut dubius essem, num tuto litteras meas ad Vos cursoribus publicis committere possim.⁵⁶ Nunc, saltem apud nos, de Vobis, Vestraque Republica feliciora, eaque si vera sunt, nobis, qui pro Vestra prosperitate, pace ac tranquillitate, Deum Optimum Maximum orare non cessamus, multum gratissima sunt. audire licet, maiori quam hactenus fiducia has publicis committo veredariis litteras, simulque nomine totius scholae nostrae, Vobis Viri Clarissimi, totique Facultati Theologicae pro Vestro in scholam hanc nostram exiguam Miskolcziensem collato beneficio, immortales ago gratias, perpetuosque tam me, quam totius scholae nostrae cives animi debitores futuros, promitto, Deum ter Optimum Maximum enixissime orans, ut Vos Vestramque nuper florentem republicam in pristinum splendorem, fortunam ac felicitatem restituat, perennemque conservet quam diutissime.

Quod ad statum regni nostri attinet, de turbis vicinis a Turcis imminentibus sine dubio plussatis auditis. Caesareani milites limites ditionum domini sui iam undiquaque occuparunt, hactenus adhuc nullae eruptiones, neque quidquam damni hinc vel illinc passum est, quid futurum sit in sola Dei manu obsignatum est; ingens undique belli apparatus, pro sequenti anno maiora nos aut sperare, aut extimescere iubet. Quoad annonae caritas huius tanta est, ut ab omni hominum memoria similis non fuerit; certa frumenti mensura, cuius ordinarium apud nos pretium esse solet florenus, quandoque supra dimidium, nunc 8 florenis venit, tantaque inopia panis est, ut post breve exactae messis tempus integrae familiae immo plures vici frumento destituti hordeum tritico turcico mixtum, idque insano pretio edant. A fame communi omnes nobis extimescimus; quidquid tellus nostra proferre solet, olerum, leguminum, fructuum etc. ea fere nulla erant. Ceterum cum voto omnigenae Felicitatis, Amplissimam Facultatem Theologicam Te Tuosque Gratiae Divinae commendans

Valete iubeo, dabam Miskoltzini 24 Octobris 1787.

Fenti adatok az utrechti akadémia által a magyar református egyház számára, adott segítséggel állnak kapcsolatban. Hány más külföldi főiskola sietett azonban benne tanuló ifjaink s annyi megpróbáltatásnak kitett egyházunknak a segítségére! Menynyi értékes adatot borít még e főiskolák fennmaradt irataiban s főiskolával rendelkező városok protestáns egyházainak levéltárában az ismeretlenség homálya! Talán megérné a fáradságot, hogyha azok közül a külföldre induló ifjak közül, akik az egyháztörténelem iránt különösebb vonzalmat tanúsítanak, egyeseket kiválasztanának s megfelelő szeminárium előkészítés (idegen nyelvekben való specializálás és paleográfiai studium!) után egyenesen azzal küldenének külföldi főiskolákra, hogy ezeket a szétszórt adatokat összegyűjtsék. Bizonyára értékesebb és gyümölcsözőbb lenne a hazai protestáns egyházak számára is az ilyen „modern és céltudatos peregrináció” mint az olyan, amelyik nagyobb százalékban megfelelő kiválasztás és speciális hazai előkészítés hiánya folytán meglehetősen keveset ér, vagy egyenesen kétes értékű. Historia est magistra vitae. Egyházi vonatkozásban is...

Dr. Segesváry Lajos

Gyakorlati lelkipásztori tanfolyam.

Az erdélyi református egyházkerület Dr Makkai Sándor püspök kezdeményezésére kimondotta, hogy a theologiai oktatást ötévessé teszi, és pedig az ötödik évet a nagyenyedi Bethlen Kollegiumban állítván fel, hogy az életbe kilépő ifjú lelkipásztorok az ottani Tanítóképző és Gazdasági iskola növendékeivel, mint a jövőd tanítókkal és vezetésre hivatott képzett gazdákkal, presbyterekkel szoros kapcsolatban készüljenek fel jövődő hivatásukra. Ezt az ötödik évet a gyakorlati kiképzésre fordítva nem csupán a lelkipásztori hivatalos munkaágak gyakorlati elsajátításába vezeti be az ifjakat, hanem gazdasági és sociális ismereteket nyújt, amire a kisebbségi sorban élő, magára hagyatott népünk, gyülekezeteink sorsának, fennmaradásának és fejlődésének biztosítása érdekében feltétlenül szükség van. E kérdés felett lefolyt viták során sokan feltették az egyházat attól, hogy a gazdasági és sociális kérdések előtérbe helyezésével az Ige szolgálata háttérbe szorul, s úgy az egyház, mint a lelkipásztor igazi hivatásától tér el, azonban az egyhangú közgyűlési határozat nyilvánvalóvá tette, hogy mai viszonyunk, helyzetünk feltétlenül szükségessé teszi ennek a munkának felvételét, ami nem ellentétes az Ige szolgálatával, hanem éppen megter-

⁵⁶ Utalás a II. József reformjaival elégedetlen, az osztrák monarchiához tartozó „németalföldi” tartományok 1787-iki felkelésére, melynek csúcspontja az „Egyesült független belga állam” kikiáltása volt 1790-ben, Georg Weber i. m. III. 723. I,

mékenyítője annak, amennyiben a lelkipásztor és hívei között a lelkikapcsolatokat van hivatva megerősíteni, elmélyíteni, s így utat nyit a lelkipásztor ígéhirdetői munkája előtt. Nem arról van szó, hogy a gazdasági és szociális munkát előtérbe helyezve a papból gazdát, szövetkezeti vezetőt, ügyvédet és orvost csináljunk, csak azt hangsúlyozzuk, hogy a lelkipásztornak ismernie kell népének egész életét, tehát gazdasági és szociális viszonyait, bajait és szükségéit is, s tudnia kell, hogy hol és mely úton található segítséget, orvoslást, hogyan egyengetheti népe minden irányú boldogulásának az útjait, amivel a gyülekezeti élet lelki szükségéinek az útjait is munkálja.

Azt vitatjuk, hogy az Ur szolgájának tiszte nem csupán az evangélium hirdetés, hanem a gyógyítás és a szemek megnyitása is (Luk. 4. 19). Az Ur jókedvének esztendejét a szabadulás hirdetése, a minden téren való békés haladás és fejlődés jelenti. És ha az ifjúsági munkában alapul vettük a négyes programot, azt a lelkipásztori munka egész mezejére ki kell terjesztenünk, vagyis a lelkipásztornak ki kell terjesztenie figyelmét arra, hogy hívei bölcsességben, testüknek állapotában, Isten és az emberek előtt való kedvességben egyaránt gyarapodjanak. (Luk. 2. 52.) Amint a pásztor gondot visel nyájának minden szükségéről, úgy kell kiterjesztenie a lelkipásztornak is a figyelmét hűveire. Nem részletes szak tudással kell bírnia, hanem szempontokat kell, hogy nyerjen, ismernie kell az élet minden vonatkozását és meg kell látnia azt, hogy hol, miben van hiba, miképpen lehet segíteni a meglevő bajokon. Aki igazi pásztor akar lenni gyülekezetének, annak ismernie kell népének egész életét, lelki világát, gondolkozását, gondját és baját, mert csak így tud hozzáférti annak lelkéhez, így nyeri meg bizalmát a tisztán lelki kérdésekben is, s így tud gondoskodni az idején való segítségről. Tehát nem csupán kisebbségi sorsunk követeli meg ezt a munkát, csupán fokozza annak szükségét az, hogy ma egyedüli vezetője a tulnyomóan falusi földművesekből álló népünknek a lelkipásztor, míg gazdasági jogi, szociális téreken kevés szakemberünk van, akik csupán a lelkipásztoron át tudnak kellő elbánsággal tanácsot, segítséget nyújtani az arra szorultaknak, s gondoskodni népünk kulturális és minden vonalú fejlődéséről. Csak növeli a szükségét az, hogy egyházaink fenntartása, nyomorgó lelkipásztori családok megélhetése, elmaradott népünknek a modern gazdasági eszközökkel, módzatokkal való megismertetése, azok propagálása alig képzelhető el a lelkipásztorok gazdasági kiképzése nélkül.

Az egyhangú lelkesedéssel hozott határozat életbe léptetése azonban a Makkai püspök lemondása, az ezt követő zavar miatt elmaradt. A negyedévet végzett theol. ifjak kibocsáttattak, s csak október végén szerveztetett egy hat hónapos próbatanfolyam számukra, amelyre 12 végzett erdélyi ifjú hivatott be, míg a többiek kinevezést kaptak, vagy tanulmányútra mentek.

A próbatanfolyam nagyjában az ötödév számára készített tanterv alapján indult meg, de lényeges változtatásokkal. Vezetése Dr. Musnai László theol. m. tanár rektorprofesszorra, volt esperesre bízott, behivatván hat hónapra a munka megosztására Dávid Gyula theol. m. tanár lelkész, míg a többi tárgyakat felkért előadók látták el.

A tanterv a következő volt :

Szentírásmagyarázat az eredeti szöveg alapján. Heti négy órán Ésaia 40-48 fejezetei, a János 3. levele és az Apoc. 4 első fejezete magyaráztattak végig Dr. Musnai László vezetése mellett.

A keresztyén hit és élet kérdéseiről heti 4 órán adott elő Dávid Gyula, Egyházismeret címen a falu és gyülekezet kérdéseit ismertette Dávid Gyula két órán.

Egyházi közigazgatási gyakorlatokat tartott heti 2 órán Dr. Musnai László.

Román irodalmat ismertette beszélgetési gyakorlatokkal 2 órán Pálffy Endre gimn. tanár.

Román alkotmányt, beszélgetés formájában 1 órán Köble József.

Román beszélgetéssel gyakorlati jogi ismereteket adott 1 órán Dr. Szabó András. Magyar irodalmat, protest. irodalomtört. alakjában Pogány Albert 2 órán.

Egészségügyi ismereteket 1 órán Dr. Pécsi László.

Szövetkezeti alapismereteket Dr. Harmath János és más szövetkezeti szakelőadók 1 órán.

Iskolai feladatokat gyakorlati alapon heti 1 órán Csefő Sándor tanítóképző igazg.

A missziói munkát egy órán Juhász Albert ismertette.

Vallástanítási gyakorlatokat vezetett két órán Juhász Albert vallástanár.

Ez a heti 24 óra négy napra volt beosztva, míg két napot a csombordi gazdasági iskolában töltöttek az ifjak, ahol mezőgazdasági, kertészeti és állattenyésztési előadásokat hallgattak és gyakorlatokat végeztek, illetve néztek végig, sőt a tanfolyam két utolsó hetét teljesen kint töltötték a csombordi gazdasági iskolában, megbeszéléseket folytatva a különböző gazdasági kérdésekről és munkálatok jelentőségéről. Ezt a munkát Dr. Nagy Endre igazgató, ifj. Veress István kertészeti tanár és Szeghő Dénes állattenyésztési felügyelő vezették.

Az ifjak a Bethlen Kollégiumnak e célra átalakított és berendezett külön épületében helyezték el, ahol velük lakott Dávid Gyula tanár is.

A tanfolyam 1936 nov. 15-én nyert befejezést. Intézőbizottságának elnöke Dr. Szász Pál kollégiumi főgondnok, az Erdélyi Gazdasági Egyesület agilis elnöke volt, de állandó szoros kapcsolatot tartott a tanfolyam a Theológiával, melynek tanárai két hetenként felváltva több napon át is résztvettek annak munkájában, tanulmányozva a próbatanfolyam menetét és buzdítva az ifjúságot a minél intenzívebb részvételre.

A tanfolyamra behívott ifjak már a Theológiáról kibocsátott és az életbe lépni készülő emberek lévén, minden vizsga vagy bármely más beszámoló kötelezettsége nélkül utaltattak ide, akik maguk voltak hívatva magukat fegyelmezni, amely kérdés úgy oldatott meg, hogy egy kis egyházközséget alkottak havonként váltakozó lelkésszel, gondnokkal, jegyzővel és presbyterekkel, akik az egyházi törvényeknek intézkedései alapján kormányozták önmagukat. Az elkészített internátusi és rendtartási szabályzatot az intéző bizottság erősítette meg, míg fegyelmi szabályzatot csak évközben készített az intéző bizottság, amikor ennek szüksége felmerült.

Az ifjak reggel áhitattal kezdték a munkát, bibliakörben csoportosulva tanulmányozták az Igét a theol. tanárok részvételével, résztvettek a Kollégium ifjúságának vasárnap iskolai és bibliaköri munkájában, sőt a városi IKE munkában, bár nagy elfoglaltságuk miatt ezt nem teheték meg olyan mértékben, amint kellett volna. Emellett résztvettek a gyülekezeti lelkészi munkában úgy a városban, mint vidéken, sőt a távoli gyülekezetbe is ellátogattak, ahol szükség volt szolgálatukra akár üresen álló, akár szórvány gyülekezetben, akár beteg lelkipásztorokat kellett kisegíteniök.

A gyakorlati lelkipásztori munka és élet megismerésére néhány tanulságos kirándulást is tettek, s egyik egyházmegye lelkészértekezletén is testületileg vettek részt, majd utána külön-külön egyes községekbe mentek ki szolgálni, meg tanulságokat szerezni a különböző típusú és viszonyú egyházközségekben. Néhány jelentős ipari központot, telepet, gazdasági vállalatot és mintagazdaságot is megtekintettek, a Hangya szövetkezetek központját és szervezetét is tanulmányozták, de résztvettek a theológus ifjúság évi konferenciáján, a Babos S. misszionárius kibocsátása alkalmával rendezett missziói napon, s közülök öten a budapesti tenyészállatkiállítás alkalmával a budapesti Theológián is eltöltöttek pár napot. Ünnepeken legácziókba mentek első sorban olyan helyekre, ahol palástos pap szolgálatára volt szükség, s általában mindent elkövettünk, hogy minél alaposabban beletekintsenek és felkészüljenek ifjaink a gyakorlati lelkipásztori életbe és munkára.

Tanfolyamunk kitűzött célját mégsem érthette el olyan mértékben, amint azt szerettük volna és reméltük, aminek oka egyfelől annak próba jellege és az, hogy igen túlszűfolt anyagot ölelünk fel, nagy óraszámot állítottunk be, ami az ifjakat kifárasztotta és elvette az alkalmakat az önkéntes gyakorlati munkákban való részvételtől, de a semináriumi munkaközösség kialakítását is megnehezítette, ugyanis nem volt idejük az ifjaknak a házi előkészületekre. Másfelől pedig a minden beszámolás hiánya, a vizsga és kollokvium nem léte és az ifjakba vetett túlnagy bizalom folytán még azt a munkát sem végezték el, amit pedig elvégezhetek volna.

Még nagyobb bajt okozott a kényszertanfolyamra magukkal hozott ellenszenv, hiszen már kibocsátást nyertek az életbe, s a várt kinevezés helyett rendeltettek be ismét egy kísérleti tanfolyamra amikor néhány társuk már szabadult az iskolától és önálló kenyérhez jutott. Ráadásul pedig ifjaink fogékony lélekkel fogadták be azok érveléseit, akik a gazdasági kiképzésben a lelkipásztori munka lealacsonyítását látták, s az Ige szolgálatától való eltérést, az igazi lelkipásztori munka elmellőzését emle-

gették. Ezért nem alakulhatott ki az az egészséges közszellem, amit vártunk, s ezért vált némelyek számára kényszerré az egész tanfolyam, amelynek jelentőségével csak nehezen tudtak megbarátkozni, s amelynek áldásait csak akkor fogják igazán megérezni, amikor kikerülnek az életbe, a pásztor nélküli nyájakhoz, amelyek várják a vezetőt, s amelyek tanácstalanul, védtelenül állanak az élet sokféle veszedelmének, kísértésének kitéve olyan pásztorokra várva, akik együtt tudjanak érezni, élni népükkel, s minden gondjukat felvéve igyekezzenek megtartani a rábízott lelkeket, hogy egy is azok közül el ne vesszen.

Hisszük, hogy e próbaév tanulságainak levonásával egyházkerületünk vezetői meg fogják találni azt a helyes utat, amelyen ezt a munkát a legeredményesebben lehet végezni, s az ifjú lelkipásztori nemzedék minél teljesebb és eredményesebb fegyverzettel, felkészültséggel fog munkába állani sok bajjal és nyomorúsággal küzdő népünknek, gyülekezeteinknek megtartására és Istennek dicsőségére!

Dr. Musnai László.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Archiv für Katholisches Kirchenrecht Mit besonderer Rücksicht auf die Länder deutscher Zunge. Herausgegeben von Nicolaus Hilling. Verlag Kirchheim. Mainz. 115-116 Bde. Jahrgang : 1935-1936.

Aki a német, - illetőleg németajku országok r. kat. egyházainak jogi berendezettségét, jogtörténeti emlékeit és az államhoz való viszonyát közelebbről ismerni akarja, nem hagyhatja figyelmen kívül az *Archiv* vaskos köteteit. Az 1855-iki osztrák konkordatum gyakorolt döntő befolyást a folyóirat megindítására. Megalapítói az egyházjog neves professorai George *Philipps*, Frh. Erns v. *Moy* és J. Friedrich *Schulte* bécsi, innsbrucki, prágai egyetemi tanárok voltak — az 1857-ik esztendőben. Az *Archiv* többször változtatta nevét, aszerint, hogy milyen területekre, illetőleg ország-részekre terjeszkedett ki. Az első két évben az *Archiv*... Ausztriára van tekintettel. 1859-87-ig Ausztrián kívül Németországra, majd Schweizra lesz tekintettel, míg 1887-1918-ig különös tekintettel van az *Archiv* német-ausztria-magyarországra és Schweizra. Az összeomlás után vette fel a mostani alcímet.

A folyóirat állandó rovatai jelenleg a következők: I. *Értekezések* II. *Kisebb közlemények*, III. Egyházi rendeletek és döntvények, IV. állami törvények, rendeletek és döntvények, V. Egyházi Krónika, (hírek) VI. Irodalmi szemle.

I. Josef *Schmitt*: Ablösung der Staatsleistungen an die Kirchen (az állami szolgáltatások megváltása az egyházzal szemben) címen a weimari alkotmányra és a birodalmi, illetőleg tartományi konkordátumokra támaszkodva taglal fontos gazdasági vonatkozású kérdéseket. Rámutat az állam és egyház pénzügyi kapcsolataira és egyben hangsúlyozza a megváltás lassú, de biztos előkészítését. (3-52, 341-388. lk.)

Dr. Franz *Bliemetzrieder*: Paul Fournier und das literarische Werk Ivos von Chartres. Nagy irodalmi vita folyik itt a nagy kánon jogász Ivó püspök irodalmi munkássága felett. (53-91 lk.)

Dr. H. *Lenz*: Die Zivilrechtliche Verantwortung kirchlicher Organe. Haftung der kath. Geistlichen und der Kirchengemeinde. Az egyházi szervek polgári jogi felelőssége vonása, közelebbről a lelkész személyi felelőssége és a gyülekezet felelőssége vonása kerül tárgyalás alá (389-434 lk.)

Geoffrey *Barraclough* M. A. Oxford: Formulare für Suppliken aus der ersten Hälfte des 13. Jahr-

hunderts. Kegyelmi ügyekben a Kuriához intézett supplikációs formulákat közöl és azok történeti hátterére mutat rá a 13-ik századból. (435-456 lk.)

II. A *kisebb közlemények* közt találjuk,

Nik. *Hilling*: Der Internationale Juristen Kongress zu Rom vom 12. bis 17. november 1934. Rómában a Justinianus Kodex 1400-ik és IX. Gergely Dekretumgyűjteményének 700-ik jubileuma alkalmából a jogászok számára (római-polgári-egyházjogok) nemzetközi kongresszust rendeztek 1934 nov. 12-17-ig. A nagy jogászgyűlés közvetlen eredménye a hatalmas kötetekben közelesen megjelenő civiljogi és egyházjogi vonatkozású megtartott előadások, határozatok (deliberata) és javaslatok. (92-106 lk.)

Dr. Johann *Haring*: Das Klagerecht im kanonischen Eheprozess. A Codex 1971-ik kánona alapján a panaszjogot teszi alapos és részletes tanulmány tárgyává. felhasználva a legújabb döntvényeket is. (108-120 lk.)

Nik. *Hilling*: Ergänzungsbestimmungen zum Preussischen Konkordat vom 14. Juni 1929 betreffend die staatlichen Patronate und die Besetzung der Domherrenstellen. Kiegészítést nyer a porosz konkordatum az 1933 júl. 17 és aug. 30-iki birodalmi konkordatum alapján a kegy úri jog gyakorlása és a káptalani helyek betöltése tekintetében. (464 466 lk.)

III. *Egyházi rendeletek, döntvények* közül kiemeljük: „Ad incrementum...” konstitúciót, amely a pápai praelatusok különböző rangfokozatairól és újjászervezéséről szól. (122-147 lk.)

„*Quam sollicita...*” motu proprio pedig az orosz g. kel. egyház részére szláv rítus szerinti liturgikái könyvek kiadatásáról rendelkezik. (148-150 lk.)

IV. *Állami törvények, rendeletek, döntvények*ből nevezetes az 1935 júl. 23-iki porosz rendőrségi szabályrendelet, melyek értelmében minden felekezeti ifjúsági egyesületnek tilos a szigorúan egyházi munkán kívül egyéb tevékenykedés pl. sport, uniformis, jelvény viselés, felvonulás stb. (567-568 lk.)

V. *Hírek* (245-276, 612-628 lk.) után terjedelmes irodalmi szemle következik. (277-340, 629-720 lk.)

1936. évfolyam, 1-2. füzet:

I. *Értekezések.*

Dr. Philipp *Hofmeister*: Die Versetzung der Ordensleute in eine andere religiöse Genossenschaft. Arra a kérdésre felel a szerző, hogy lehet-e a szerzeteseket másik vallási társaságba — ugyanazon Rend kebelén belül — áthelyezni. A Rend főnöke áthelyezheti a tagokat a szolgálat érdeké-

ben és büntetésből. Viszont a szerzetesek maguk is kérhetik az áthelyezést. (3-42 lk).

Dr. Eduard *Eichmann*: Actus legitimi.

A codex 2256-ik kánon 2-ik pontját boncolgatja. Bizonyos nyilvános egyházi szolgálatokra és jogügyletekre jogosító és kötelező alapot tárja fel. Majd a különféle tisztségek és hivatalok megszerzésének és elvesztésének feltételeit, illetőleg következményeit veszi vizsgálat alá a multban és jelenben. (43-66 lk).

Rud. *Köstler*: Was sind „öffentliche Ehehindernisse.“ A nyilvános házassági akadályok fogalmi meghatározása olvasható ugyan az 1037-ik kánonban, azonban mégis sok tisztázatlan kérdés merül még fel e téren. Tulajdonképpen minden valódi házassági akadály és semmisségi ok nyilvános házassági akadály. (67-87 lk).

II. *Kisebb közlemények.*

Nik. *Hilling*: Von wem ist der Plan der Abfassung des Codex Juris Canonici zuerst ausgegangen? Kinek tulajdonítható a kodex szerkesztésének eszméje és terve? *Hilling* szerint a gondolat X. Pius pápáé, míg a kivétel *Gasparri* és *Gennari* érdeme. (88-91 lk).

Dr. Franz *Gillmann*: Zur christlichen Ehelehre — Keresztyén házassághoz cím alatt ismerteti részletesen és komoly kritikai megjegyzésekkel. G. H. *Joyce S. J.*: Christian Marriage an historical and doctrinal Study. c. könyvét, London-New-York 1933 (632 lap). (92-126 lk.).

Ugyancsak Dr. Fr. *Gillmann*: Wer ist der Verfasser der Compilatio IV.? A Compilatio szerzőjét Kantorovicz felfogásával szemben nem *Joh. Teutonikus*ban, hanem *Alanus* glossatorban fejezi fel. (127-157 lk.).

III. *Egyházi rendeletek és döntvények.*

„*Decessores Nostros*“ pápai breve (A. A. S. XXVII. 367) a kongregáció alapján a német birodalmi tábori lelkigondozásra vonatkozó szabályokat foglalja magában. (158-1640)

IV. *Állami törvények, rendeletek.* (194-256 lk.).

1935 szept. 15-iki birodalmi törvény: „*Zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre.*“ Eszerint:

1. Zsidó és keresztyén közt házassághoz tilos (vegyesházasság).

2. Zsidó háztartásban német áll. polgár (nő 45 éven alúl) nem alkalmazható.

3. Birodalmi és nemzeti lobogót zsidó nem tűzhet ki, csak zsidó zászlót.

1935 okt. 18. törvény: „*Zum Schutze der Erbgundheit des deutschen Volkes.*“ Ennek értelmében házassági akadályt képeznek:

1. fertőző betegségek,

2. gondnokság alá helyezés,

3. elmebaj, amikor is az utódok egészsége veszélyben forog.

V. *Krónika.* 1935 okt. 24-iki birodalmi zászlótörvény végrehajtási utasítása szerint, minden egyházi épületet, magát a templomot is fel kell lobogóztatni ünnepeken.

VI. *irodalmi szemle.*

Dr. *Kálmán Sándor*

Die Innere Mission. Monatsblatt des Central-Ausschusses für die Innere Mission der deutschen evangelischen Kirche. Herausgegeben von P. Horst Schirmacher und Gerhard Schröder. Wichern-Verlag. Berlin-Spandau.

1935, 12. füzet-1936.-5. füzetek.

1935., 12. szám. *Volkmar Löber* megemlékezése

A. *Stoecker* udvari prédikátorról, a *Wichern, Löhe, Fliedner* és *Bodelschwing* mellé méltán állítható nagy „*irgalmas szamaritanusról,*“ gazdasági etikusról, születése századik évfordulója alkalmából. — H. *Dölker*: „A belmisszió lényege“. Emlékezés A. *Hermann Werner* életművére — *Elfriede Schüttelpelz*: „Az állam és a gyermekgondozás Poroszországban.“ A büntetőjogi reformmozgalmakkal és a kötelező ifjúsági neveléssel foglalkozó befejező közlemény. — G. *Schröder* rövid cikke az 1919-1934 évi parasztelepítésről statisztikai alapon. — H. *Harmsen*: „*Morus Tamás* az új szent“. Különösen a bibliographiáról számol be. A „*Rundschau*“, mint a lap állandó melléklete első cikkében a diakonisszáról ad élénk jellemrajzot. Személyi hírek, rövid jelentések a belmisszió állásáról, szeretet munkáról, ifjúsági munkáról, népegészségügyről, szociálpolitikáról. Egy ivnyi hírdetés.

1936., 1. szám. Ima nyitja meg az újévi számot. Th. *Wenzel* beköszöntő elmélkedése az Isten beszédében gyökerező és jutalmat nem váró szeretet munkásságáról. G. *Schröder*: „*Visszatekintés a belmisszió elmúlt évére.*“ Az elmúlt évben is sikerült a belmissziói munkáját fenntartani. „*Tudjuk — mondja a cikkíró — hogy a belmisszió e világ erői közt más mederben halad, mint a szervezett egyház, azért hasznos dolog észben tartani, hogy hallgatni arany.*“ Vannak pontok, ahol szükséges, hogy a belmisszió az államhoz alkalmazkodjék. Így az átörökíthető betegségek elleni törvényhozási rendelkezéseket, az egészségügyi eljárás egységesítésére vonatkozó állami rendszabályokat a belmisszió intézményei is végrehajtották. A belmissziót legnagyobb próba elé egyes szervezeteinek a „*munkafrontba*“ való bevonása állította. Egyébként az intézményei száma nagyban — egészen a régi. A. *Depuhl*: „*Belmisszió és német munkafront.*“ A belmisszió intézményeinek a német nemzeti munkafrontba (*Deutsche Arbeitsfront, DAF.*) való bevonása természetesen hozza magával, hogy a *DAF.* törvényes rendelkezéseivel és világnézeti alappal számolni kell. Ennek megfelelő az egyes intézményeknél (pld. kórház, diakonusképző) megalkotandók a bizalmi tanácsok, keresztülviendő a munkaidő szabályozása, üzemi és szolgálati rend léptetendő életbe, az intézmények modernizálандók, világnézeti iskolázás vezetendő be. A rendelkezések keresztülvitelében jórészt nincsenek nagyobb nehézségek. „*A mi intézményeink — végzi a cikkíró — épp azért, mert hitközösségek is, könnyen lehetnek a nemzeti szocializmusnak alkatelemei, mert hiszen itt is az a cél, hogy közremunkáljanak egy egész nép bajtársközössége megvalósításán.*“ Uj könyvek. A „*Rundschau*“-ban hírek, hírdetések mint az előző számban.

2. szám. Rövid elmélkedés, G. *Füllkrug*: „*A tengerészmisszió négy évtizede.*“ Előállása, növekedése, munkaterülete, A háboru okozta zavarok; új feladatok a harmadik birodalomban. Az állam ma annyiban van segítségére ennek a munkának, amennyiben a nemzeti ébredentartásáról — ami azelőtt szintén e misszió feladata volt ... maga gondoskodik, s így a tengerészmisszió nagyobb gondot fordíthat a tulajdonképpeni missziói munkára. Herm. *Günther*; „*A belmisszió Norvégiában.*“ A szociális munka az állam és az autonóm közösségek kezén van, ezért a belmisszió főfeladata az evangélizáló ígéhírdetés. Kivétel az oslói városi misszió, ahol szociális munka és evangélizálás karöltve halad. A belmisszió eredete a parasztság vallásos ébredésével (*Hauge*), a vallás-

mak és egyháznak népvallássá és népegyházzá átalakulásával hozható kapcsolatba. Haugé baráti körei csak később nyertek némi szervezetet s 1863-ban a *Norvegische Lutherstiftung* lett a belmisszió központi szerve. Főfeladata az iratterjesztés. Az 1893-ban alakult Norvég Lutheri Belmissziói Társaság ismét nagyobb helyet biztosított a laikus prédikációnak. Központi vezetősége Oslóban van, sok egyesületet foglal magában, gyülekezeti terme, szállója, internátusa, nyomdája, könyvkereskedése van. A gyülekezetekben fontos szerepet jut az imaházaknak. Racionalista részről ezek sok gúnynak vannak kitéve. Az egyház kebelében felépő áramlatok (orthodox és liberális, „emotionalis és nevelési keresztyénség”) kiélezték az elmentétet. A belmissziói egyesületek maguk létesítettek egy teológiai fakultást, mely „igazhitű” lelkészeket bocsát ki s ezzel az egyház és a belmisszió között szorosabbra fűzték a kapcsolatot. — *R. Kammel*: „Belmisszió a lengyel egyesült-evangélikus egyházban.” Az országos belmissziói szervezetek konferenciákat rendeznek és intézményeket létesítenek. Ma sok intézmény nagy nehézségekkel küzd. Erős küzdelmet kell folytatnia az előretörő nemzeti szocializmus szellemével. — *Bruno Steinwallner*: „A terheesség külső beavatkozás általi megszüntetése a külföldi jogokban.” Néhány külföldi állam jogrendszerét veszi vizsgálat alá abból a szempontból, hogy mennyiben érvényesül bennük orvosi, eugenikai, erkölcsi, vagy szociális szempont. — *H. Harmsen*: „A család megújulása Szovjetországban”. A házasság legvégsősebb liberális felfogása helyett ma a Szovjet hatóság propagandát indított az állandó házasság mellett, s útban van új törvényhozási szabályozása felé. — Új könyvek. „*Rundschau*.”

3. szám. *G. Schröder*: „Befelé pillantás.” Anyagi nehézségekkel, az új törvényhozás megakasztó kísérleteivel kell küzdeni, mégis áldásban gazdag volt az 1935 év. Tartózkodni kell az egyházpolitika napi harcaitól. A szolgálni akaró hívő gyülekezet a belmisszió forrása. Meg kell őrizni e lelki házat minden kísértéssel szemben. *Joh. Fischer*: „A belmisszió Württembergben.” Az 1935 évi jelentés alapján áttekintését adja az ifjúsági, a felnőttek és az öregek közt folyó munkának. *Hans Harmsen*: „A német házassági válójog reformja.” Az új jog a katolikus „feloldhatatlan házasság” és a liberális „felbontható szerződés” elvvel szemben a nemzeti szocializmus alapelvét érvényesíti: „Ami a népnek használ jogos, ami árt, jogtalan.” Kisebb közlemények, Új könyvek. *Rundschau* a szokásos tartalommal. Hírdetések.

4. szám. *W. Zoellner*: „Egyház és belmisszió a próbáltatás idején.” Az individuális idealizmusból az állam megtalálta a kivezető utat. Egy a hitelenségbe süllyedt nép közt ama törekvés, hogy az egyház újra jogaihoz jusson, az állam jogrendszerébe beágyazódjék, népegyházzá legyen — valóságos áldás. A napi politikától tartózkodni kell, de belülről készülni kell arra, hogy a nagy népegyház számára a belmisszió szolgáltassa a megújító erőt. A „zuegyházi” törekvések helyett meg kell találni az utat, hogy az egyház saját erőiből megújulva beleágyazódjék az államba, a népbe, az államnak, népnek és egyháznak közös hasznára. *G. Schröder*: „Evangéliumi teleges miszió.” A telepítés bár állami szociálpolitikai akció, sok olyan új viszonylatot hoz létre, amelyeknek helyes tartalmát az egyháznak kell megmutatnia. A különböző telepítési típusoknak megfelelőleg az egyházi miszió más és más irányú szolgálatán kell

a hangsúlynak lennie. A telepítéssel foglalkozó két kisebb cikk. Előzetes híradás a Prot. Weltverband és az Internat. Verband für Innere Mission u. Diakonie választmányi gyűléséről. *Rundschau* a szokásos tartalommal. Hírdetések.

5. szám. *O. Ohl*: „A belmisszió kötelessége a nyilvános ifjúság gondozás terén.” Az ifjúság gondozás szükségképpen csődbejutott a múltban, amikor olyan ideálok iránt akart loyaltást kelteni, amelyek felől az ifjúságnak kedvezőtlen tapasztalatai voltak. Az ifjúság elé állított ideálokat először új erővel kell megtölteni s ezért az ifjúság gondozás több, mint pedagógiai részletmunka, vagy bármiféle még oly bölcsen felépített nevelési rendszer. A család iránt tisztelet csak úgy ébreszthető fel, ha az ifjúnak tapasztalatai vannak afelől, hogy a család valóban tiszteletre méltó. Az ifjúság gondozás alapja a családgondozás. *A. Fritz*: „A belmisszió nevelő-otthonai a nemzeti szocialista államban.” Az új államnak a nemzeti szocialista erényekre való nevelési törekvését (testi ügyesség, önfegyelem, kötelességérzet, becsület, áldozatkészség) örömmel kell üdvözölni, mert ezekkel a materialista világnézet térhódításának vágta útját. De ezt a német élet-alakítást át kell hatnia a Krisztus evangéliumának úgy, amint ez a germánosság megtérítése, vagy a reformáció idején történt. A hitvallástalan nevelési tendenciával szemben tudatában kell lennünk annak, hogy gyülekezet számára nevelünk. *H. Wicht*: „A gyermek gondozás, mint a népközösség és az egyház állandó feladata.” Az állam egyfelől ugyan mind jobban kezébe veszi a gyermek gondozást, de másfelől ezzel együtt jár a hitvallás iránti semlegesítési törekvése. Az állam eme törekvése ellen az egyháznak céltudatosan védekeznie kell. A következő cikk a Zentral-Ausschuss-nak a házasságon kívüli együttéléstárgyában kiadott emlékiratára válaszoló néhány szélső nemzetiszocialista megjegyzést közöl, köztük olyant is, amely megállapítja, hogy a pogány germánosságnak a házasságról sokkal tisztább felfogása van, mint a szenteskedő keresztyénségnek. Új könyvek. A „*Rundschau*”, első oldalán közlik a német birodalmi egyház választmányának proklamációját, mellyel a belmissziót és a külmisziót magának nyilvánítja s ezzel a birodalmi egyház és a belmisszió közötti legszorosabb kapcsolatot juttatja kifejezésre. Hírek, közlemények, hírdetések.

Lukács László.

Le Christianisme Social. Revue mensuelle. Direction Élie Gounelle, Saint Étienne. 1935. 48-e année és 1936. 49-e année.

8. szám. Újévi elmélkedés és prédikáció nyitják meg a füzetet. *Fr. Wendel*: „Konfliktus a protestáns egyházak kebelében.” A németországi egyházi helyzettel foglalkozik és Kerrl miniszternek a birodalmi egyház megteremtését célzó ténykedéseit ismerteti. — *Delahaye*; „A születések elmaradásának néhány oka a protestáns családokban.” A protestáns családok legtöbbje baloldali mentalitású, ilyen lapot olvas, ezek a lapok pedig a neo-malthuzianizmus propagálói. Sokakat a szülési fájdalomtól való félelem, másokat a nőnek az anyaság fáradalmaitól való kimélni akarása tart vissza. Általánosan hangoztatott az az elv, hogy nem a mennyiség, hanem a minőség a fontos, a minőséget pedig csak úgy lehet biztosítani, ha a család gyermekekkel s így anyagi gondokkal is nincs túlterhelve. Az egyháznak meg kell ismerie ezeket az okokat és küzdenie kell a születé-

sek csökkenése ellen. — Jeanne *Bisch* „Fiatal prostituáltak megmentése” című cikkében egy bukott lányok otthonát írja le elevenen és sok őszinte keresztyén szeretettel. — A hadiiparral és fegyverszállítással foglalkozó kisebb közlemények. — H. *Dartigue*: „Heine élete és jelleme”. — Egyházi események és szociális aktivitásról beszámoló a világ keresztyén egyházai köréből. — Hírek, könyv- és folyóirat szemle, gyászrovat, évi tartalomjegyzék. —

1936. 1. szám. F. *Ménégoz*: „A Szentírás”, prédikáció. — A. E. *Garvie* néhány gondolata a gazdasági válságról, a bűnről és a keresztyén kötelességéről. — J. D. *Benoit* „A pszichológiára épített krisztológia”. Kísérlet H. Bois nyomán az anthropológiai és krisztológiai problémának az analogia entis alapján való megoldására. A. *Mobbs* és J. *Duprat* folytatásos tanulmányának első közleménye „Az Egyesült Államokbeli szociális keresztyénség”-ről. Az eredet, az első megnyilatkozási formák, a háború előtti és utáni fejlődés kérdéseivel foglalkozik világos és áttekinthető előadásban, a történelmi háttér ügyes megrajzolásával. — E. *Vermeil*: „Hitvallási és vallásos válság a hitleri Németországban”. A németiség faji jellegéből és történelméből igyekszik megmagyarázni napjaink ottani egyházi történéseit. — A „Gazdasági és társadalmi kérdések rovatban G. *Lasserre* a „Frank problémájá”-val foglalkozik. — Irodalmi szemle (*Bainville*, P. *Bourget*, Ch. *Gide*). — Hírek, közlemények. — Könyv-, folyóiratszemle. — Gyászrovat.

2. szám. E. *Gounelle*: „A református egység felé”. A francia református egyházak által kidolgozott közös konfessziót teszi vizsgálat tárgyává. Az egység mielőbbi keresztülvitelének szükségességét hangsúlyozva felhívja a figyelmet az intellektualizmusban és a dogmatizmusban rejlő kísértés veszélyére. — A. *Aeschmann*: „A váratlan elhívás”, elmélkedés Jer. I. alapján. — Fr. *Foerster*: „Jézus megmossa a tanítványok lábait”, adhortáció. — A. *Mobbs* és J. *Duprat* második közleménye az amerikai szociális keresztyénségről. Ismerteti az 1932. évi „szociális kredót”, majd röviden szól az amerikai szociális keresztyénség főképviseleiről. — G. *Lasserre* folytatólagosan tárgyalja a frank problémáját. — V. *Monod* hosszabb tanulmánya „Szükséges-e Wesleyhez visszatérnünk?” címen. Következtetéseiben többek közt ezeket mondja: „Wesley aggodalommal látta a születő nagyipar előretörését. Megértette, hogy a 17. és 18. századi tulságosan teológikus és intellektuális keresztyénség idejét multa... Illő, hogy Wesley megkapja az őt megillető helyet a protestáns egyházak atyái között és hogy ne elégedjünk meg többé azzal a hiányos képpel, amelyet oly gyakran a methodizmus hívei mutatnak be róla. Felfogásbeli különbség nélkül, ő a reformáció minden felekezetéhez egyaránt tartozik. — R. *Bastide* erőltetett cikke „Kierkegaard és a szociális keresztyénség” címmel. „Kierkegaard két főszempontja szükségképpen meghatározza a szociális keresztyénséggel való szembehelyezkedését. E két főszempont: az „etika felfüggesztése” és a földi gondokkal való törődésnek antiszociális megvetése”. A továbbiakban megkísérli az író azt kimutatni, hogy ez az álláspont és a szociális keresztyénség álláspontja legmélyükön összebékíthető. — R. *Barde* rövid tanulmánya Bach 250 éves születési évfordulója alkalmából. („Bach János Sebestyén. Egy nagy keresztyén”). — Nekrológ. — Hírek. — Könyv- és folyóiratszemle. —

3. szám. A. *Aeschmann* elmélkedése Jer. 1:18 alapján („A megíngathatatlan fal”). — E. *Vermeil* folytatólagos cikke „A németzeti vallásosság lényeges vonásai és eredete” címmel. A politikai egység hiánya megteremti a „nép” dinamikus fel-fogását. E fogalom a román szellemiséggel szemben áll. A kálvinizmus, racionalizmus és demokrácia a francia és angol kultúrák közös elemei, de Németországban sohasem vertek gyökeret. Mind amaz eszméket, amelyek az európai egység megteremtését célozzák, Németország könyörtelenül száműzi. A lutheranizmus megakadályozta abban, hogy nyugat mintájára demokratizálódjék. A szekularizálódási folyamatban, amely eminensen egyetemes európai jelenség, a németiség körében a „Volk”. „Volkstum”, egy mythikus és mystikus nemzeti közösség került a középpontba. Ebben elégtül ki forró óhaja az egység iránt, amelyhez soha sem tudott eljutni s ez lép a nyugati racionálisan absztrakt „nemzet” helyébe. A német lutherizmus a romantika hatása alatt létrehozott „egy eredeti és sajátos vallásosságot, amelyet közönségesen „Weltfrömmigkeiten”-nak lehet nevezni s amely általában a nyugat számára misztérium és többé-kevésbé kifürkészhetetlen”. A lutheri reformációnak az állammal szembeni állásfoglalásából folyt, hogy a szekularizáció Németországban vallásos s egyszersmind lutheri karaktert nyert. A nemzeti szocializmus eme félig vallásos félig profán szekularizáló és nacionalizáló folyamat végső eredménye. A „Volkstum” eszméjébe abszorbeálni igyekszik a lutherizmust, megfosztva transzcendens vonatkozásaitól és elvágyva a keresztyénség egyetemétől. F. *Wendel*: „Összeütközés a protestáns egyházak kebelében”. Rövid beszámoló a legújabb német egyházi eseményekről. A *Mobbs* és J. *Duprat* „Reinhold Niebuhr szociális keresztyén munkája” c. tanulmány folytatása az amerikai szociális keresztyénségről a megelőző számokban megjelent tanulmányoknak. Tömör és világos összefoglalásban mutatja be a nagy amerikai keresztyén szociológus gondolatait a társadalmi osztályok moralitása, célkitűzései, mozgató erői stb. felől. — *Courteville* beszámolt a „Nemzetközi polgári szolgálat” (Service civil international) 1934–35 évi indiai segítő akciójáról a Monghir és környékbeli földrendés ésszőkőár pusztítása alkalmából. — G. *Lasserre* kimerítő tervezetet ad társadalomtudományok tanulmányozására ifjúsági egyesületek számára, bibliográfiával. — Könyv- és folyóiratszemle. — Hírek — Gyászrovat.

Lukács László.

„Deutsches Diakonen-Blatt Zeitschrift für männliche Diakonie. Organ der Deutschen Diakonenschaft. Herausgeg. durch Diakon Fritz Weigt. Berlin-Friedenau, Cranachstr. 3/4. Verl. Deutsche Diakonenschaft u. ott. Buchdruckerei Brückner, Berlin N 31. Brunnenstr. 70. 23. Jahrg. No 9. Septemb. 1936.

A német diakonus-munkába enged ez a lap mély bepillantást. Érdekes az „Aus unseren Diakonenanstalten” címmel Kraschnitz-ból adott híradás: 1936 március 24 és 25-én volt a mi diakonusintézetünkben a Diakonusvizsga, egyidőben a vallástanító vizsgával. D. Zänker püspök elnökölt; a 7 jelölt közül 1 „sehr gut”, 1 „fast sehr gut”, 2 „gut u. besser”, 1 „fast gut” és 1 „genügend u. besser” képesítést nyert. Az első vizsganap estjén volt a zenei vizsga egy diakonus családi-estjében, a püspök jelenlétében, amelyen fívőzenekarok, énekkarok, hegedős-zenekar, harmonium, orgona, kürtös, hegedű és celló-solók hangzot-

tak el.

Május 19-én reggel 1/2 8-kor az egész diakonus-sereg urvacsorát vett közösen. D. e. 10-kor ünnepiistentisztelet keretében volt 6 Brüder diakonusná való avatása. Ezután kimentek a temetőbe megkoszorúzták az alapító Graf Adalbert von der Recke sírját, s aztán a többi diakonusét. D. u. jöttek az intézet barátai ünnepi kávéra; a testvérek ének és zenekara működött közre. Az ünnepélyt bezárta Steinert boroszlói pásztor előadása: „német férfiak hallgatják az evangéliumot!” címmel.

Május 20-án reggel 1/2 8-kor kezdődtek a régi diakonusok összejövetelei, s hivatalos megbeszélései. A diakonusok nejei számára Urban lelkész felesége adott elő: „A ker-nő feladatai népünk jelen és jövő korszakában.” A többi vendéget addig végig vezették a Kraschnitz intézményeken. D. u. Autóbuszsal ment az egész sereg Waldkretschamba, ahol szeretetvendégség várt rájuk. Azután szétoszlás.

A stuttgarti német evangélikus hét végén Pastor Neumann (Moritzburgból) összehívta a diakonusokat közös megbeszélésre. Ének, ima, bibliakör után különösen az új jelöltek gyér jelentkezését állapították meg legnagyobb hiányként. Nagyon egyoldalú kezd lenni a diakonusmunka. Az evangélikus hét záró estjén D. v Bodelschwing beszélt msly hatással.

Sziléziai Sagauban volt Szept. 2-4-én a sziléziai diakonusok erőgyűjtő hete. D. Zänker püspök vezetése alatt.

Diakonusbazár nyílt meg okt. 6-7-én Berlinben Frieden an Cranach str. 3/c sz. alatt.

Diakonenkalender kapható 1937. okt. 1.— Rm. Photographiákat gyűjt a Diakonon-Archiv a diakonus munkáról mindenholnan.

„Versorgungskasse der Deutschen Diakonenschaft” címen nyugdíj és betegségi biztosítás-ügyüket rendezték. Ehez kapcsolódik a „Begrabnis-u. Aussteuerhilfe der Deutsch. Diakonenschaft, mely a temetkezési segélyezést oldja meg. A diakonus megszakitatlan szolgálatban legalább 65 éves korú legyen, akkor kap nyugbért. Az egész jóléti intézményről tájékoztat e füzet: „Was jeder Diakon u. jede Diakonfrau von der Versorgungskassa wissen muss?!” A magyar református diakonuügy tanulságára közöljük mindezeket.

The Journal of Religion. Chicago, University Press. 1936, Volume XVI. A tanulmányok közül több szemléletesen mutatja az amerikai teológiai tudományosság ama tendenciáját, hogy az európai tudomány teljesítményeit összefüggéseikből kiszakítva olyan szintézisbe hozza össze, amely a saját civilizációja gyakorlati problémáinak megoldásában, „tökéletesezés” felé haladó útjában eligazítóul szolgálhat. Ez a tudományosság azokat a tudományos kategóriákat és szemléletmódokat (realizmus, idealizmus, miszticizmus) amelyekben mi európaiak egyszerűen önmagunkra ismertünk és melyekben mi egyszerűen önmagunkat fejezzük ki és fejeztük ki — a gyakorlati életfolytatásra nézve hasznosítani igyekszik.

1. szám. J. Bewer: Az Ószövetség tekintélyértéke. Az irodalomtörténeti, történeti és lélektani bibliakritika az ószövetség kijelentésértékét relativizálta, a kijelentés-értékkel bíró anyag kiválasztása az egyházak feladata volna. A szelekcionál kijelentés-értékűnek csak az fogadható el, ami Jézus szellemével összeegyeztethető. Az Ószövetségben az Ige felismerhető: mint morális tanítás, mint a próféták lelki tapasztalata, mint Isten valóságának és tevékenységének megmutatkozása. E határokon belül van az Ószövetségnek az

ítelő értelem és a hívő lélek számára kijelentés értéke. — M. Spinka: A Codex Alexandrinus Anglia általi megszerzése. A keleti és nyugati egyház küzdelmének történeti háttérébe állítja be Sir Thomas Roe angol nagykövet levelezését az angol udvarral, amely az angolk kezére juttatta a Codexet. — Ch. C. McCown: Jézus eschatológiájának revíziója. Schweitzer és Otto Jézus-interpretációihoz való kritikái hozzájárulás. Az apokaliptikus irodalom alaposabb ismerete más eredményre vezetne volna Schweitzert. A szerző egyetlen szempont varázsa alá került, pedig egyetlen makacsul következetes hypothezis sem éri el az életet. — G. K. Robinson: Ethika, kozmologia és vallásos hit. Az erkölcsös cselekvés nem izolálható csupán a belső magatartásra. A cselekvés elve egy bizonyos irányú funkció. Az irányt az egész közösség szemléletéből nyerjük. Az értékeknek csak egy organizmusban van értelmük. Az organizmus által szükségelt értékekre a tudomány vet világot. A tudomány sürgős feladata az emberi viszonylatok rajza. Az adekvat vallásos hitnek a tudomány eredményeiben, szociális tapasztalatokban kell gyökereznie. H. B. Jefferson: A vallás szerepe a megváltozott amerikai kulturális viszonyok közt. A vallás a tudományos szemlélet uralomra jutásával, a szociális és politikai viszonyok változásával megszünt életirányító erő lenni. Integráns részévé vált az amerikai üzleti civilizációknak. Összeszövekelte a középosztályal, ideáljait magáévá tette. A tudomány eredményeiben, az egyre erősödő szociális kritika hangjában, a radikális mozgalmakban új erkölcsi orientáció nyilvánul meg. A vallás még nem ismerte fel azt a terepet, ahol etikai vezetésére szükség van. A közösségi morál hangsúlyozása, a társadalmi kritika gyakorlása elsődleges feladata az egyháznak úgy azonban, hogy bátor megnyilatkozása mellett függetlenségét is megőrzi. Nem azonosíthatja magát egyetlen társadalmi renddel sem. „A cél nemcsak egy olyan közösség megteremtése, amelyik igazságosabb, hanem egy olyan módon rendezet közösségé, amelyben a főtörekvés nem a kenyér hajszolása, hanem a lelki javak keresése.” — W. T. Townsend: A henotikon szakadárság és a római egyház. Egház történeti tanulmány. — Kritikai szemle. — Könyvismertetés. — Legújabb beküldött könyvek jegyzéke.

2. szám. F. C. Grant: Az egyház feladata a modern világban. Az egyház napjainkban különböző szekularizáló, vagy vallásellenes áramlatokkal élet-halál harcot folytat. A külső erőfeszítések: templom építés, lelkesítő létszám szaporítás nem vezetnek eredményre. Az egyház egész szervezete működése kapitalisztikus. Hiányzik a keresztyén öntudat, s csupán propaganda szervezet bizonyos „jó ügyek” szolgálatában. Vissza kell térni az istentisztelethez és a tanításhoz. A liturgiát újra kell értékelni. Pszichológiai szempontból tanulmányozandó az istentisztelet helye, ideje, körülményeinek kérdése. A ceremóniákban mértéket kell tartani; a történetiséget az amerikai nem érti át. A tanítás ne akarjon kísérleti, tapasztalati, elméleti lenni; az egyéni és társadalmi etikának nagy helyet kell biztosítani. — A. Bremond, S. J.: Idejét multá-e a hit? A hitet a tudomány nem befolyásolhatja, mert felsőbb rendbe tartozik, mint a tudomány. Istennek és a léleknek evidenciája a lelkiismeretben gyökerezik. A moralitás minden megnyilvánulása egy explicit vagy implicit személyes istenhittel kapcsolatos: a közös istenfiúság megéréséből fakad.

A. E. Haydon: A vallás értelmezése a nyugati

kulturközösségben. A vallástörténeti kutatás eszközeinek, módszereinek, célkitűzéseinek változásait ismerteti a szinkretizmus korától napjainkig, nagy forrásanyaggal, világos előadásban. — *H. N. Wieman*: Tekintély és normatív magatartás. Az igaz és hamis vallásosság elkülönítésére a történelem folyamán különböző fórumok szolgáltak: öröklött tradíció, szelektáló közösség, belső tapasztalás, tudományos módszer, kozmikus-szociális helyzet, s legvégül a „Feltétlen” (Unconditioned), vagy a barthi „das ganz Andere”. A közösségi tények elágazásával egyik fórum a másikat váltotta fel (— bár egymás mellett is fennállanak —), de mind-egyik elégtelennek bizonyult a tiszta és hamis vallásosság megítélésére. Az „abszolút”, az „Unconditioned”, mint az igaz vallásosság mértéke csak azon a komplex kulturális fokon jelentkezhetett, ahol ma állunk De az utánunk következő kultúrfokon bizonyára nem ez lesz a mérték. A megelőző fórumokkal, különösen a kozmikus-szociális helyzet megértésével kapcsolatba kell hozni, hogy a cselekvés el ne veszítse realitását. Az „Unconditioned” tisztelete és félelme u. i. megsemmisíti környező világhoz való loyaltását. A korrekció a „normatív magatartás”-ban van. A „normatív magatartás” igyekszik újból meghatározni, hogy „1. milyen a természete az általunk legfőbb értéknek kerendő, szolgáltató és imáandó valóságban; 2. miként kell ezt keresnünk, szolgálnunk és tisztelnünk.” — Kritikai szemle. — Könyvismertetés. — Legújabban beküldött könyvek jegyzéke.

3. szám. *W. E. Hocking*: Az élet értelmei. Hibás az a bölcséleti vagy lélektani kiindulás, amely az élet egységes értelmét keresi. Az élet jelentéseket, értelmeiket (meanings) tartalmaz. E jelentésekből halad az egész felé. Az egységes, egyetemes értékek, mint a faj fejlődése, kulturideálok megvalósítása stb. másodlagosak. A képzelet egyesíti eszmévé a szétszórta tapasztalásokat, gondolatokat, törekvéseket. Az egyesítés, az eszmének való önátadás a hithez hasonló természetű. Ebben az alkalmilag feltűnedező értékek (spot values) megszűnnek az élet értelme lenni, Most már az élet az egésztől veszi értékét. Az igazi önátadás bizonyos magatartásbeli dualitást kíván: míg egyfelől a konkrét tárgynál marad, addig ugyanakkor attól el is vonatkozik. Az élet művészetének titka a realista és misztikus szemlélet egyesítése. — *K. Fullerton*: A liberális protestantizmus néhány problémája történeti megvilágításban. Rövid történeti áttekintésben regisztrálja a zsidóságban, a római egyházban működő vallásformáló erőket (a szent, törvény, Jézus személye, tradíció dogma), majd a protestantizmus ezektől eltérő fejlődésvonalát rajzolja meg. A protestans egyház a tradícióval és a dogmával szakítva a fejlődésgondolat, a társadalmi morál propagálójává lett. Ezzel együtt csökkent vitalitása is. „Jézus egyéni vallásának mély belsősége nélkül minden reform előbb, vagy utóbb legalisztikus jellegűvé lesz és elveszti életterejét.” Az egyéni belső élet megváltozásának kell megelőznie a szociális reformot. Az antikrisztusi totális állam ellen, mint a legnagyobb veszély ellen védekezni kell. — *A. A. Jagnow*: Karl Barth és Wilhelm Herrmann: tanítvány és mester. Herrmann a Schleiernacheri és Ritschli tradíció vonalában mozog, a vallásos tapasztalatban jelentkező értékítélet a főtémája; célja, hogy a történeti Jézus személyes életéhez vezessen másokat. A vallási tapasztalatot véve fel kiindulóul, természetszerűleg kevés érzékkel bír a dogmatika és tradíció iránt. Az eredmény keresztyén valláspszichológia, de nem tulajdoni értelemben vett theológia. Azon az úton

amelyen Herrmann halad, az igazi theológiai problémát voltaképpen megkerüljük. A theológia előfeltevése Isten és az Ő Igéje, nem pedig az ember. Theológia csak mint az Igéje theológiája lehetséges. A kijelentés által az ember Isten fényében látszik meg és nem megfordítva. Az Igében találja meg a theológia a maga tárgyiszertű alapját. Mindemellett Isten kifürkészhetetlenségének hangsúlyozása, a mélységes személyes kegyesség, a hit és tudás más természetűségének felismerése arra utal, hogy Herrmann vallásos szemlélete, rendszerének külső felépítettségbeli különbözősége ellenére sincs radikális ellentétben Bartheval. — *M. Rist*: Cézár vagy Isten? Formátörténeti tanulmány. A Jézus korabeli zsidóság erkölcsi értékeléséből, a császárkultustól, a bálványozástól, a képes ábrázolástól való ingedenkedésből kiindulva új beállítással adja az „Adópénz” bibliai történetét. — *C. Jackson*: Arimathei József. Pár gondolat az „üres sír” problémájához, különösen a Cumont-féle „Nazarethi edictum” (Diatagma Kaisaros) rendelkezéseinek figyelembe vételével. — *J. Knox*: „Tizenégy évvel később” Adatok a páli kozmológiához. Újszövetségi tanulmány. — Kritikai szemle — Könyvismertetés — Legújabban beküldött könyvek jegyzéke.

Luk. cs László.

Református Közélet. A gyakorlati egyházi élet folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Szerkeszti és kiadja: Gönczy Béla lelkipásztor Vésztő. III. évfolyam 1937.

A R. K. célkitűzése, hogy teljes elvi megalapozottsággal vegye sorra és tárgyalja a református egyház legsürgősebb és legfontosabb problémáit, még pedig gyakorlati vonatkozásban. Ezért minden cikke a legszorosabb kapcsolatban van a jelen egyházi élettel s nem egyszer hiányokra és vizsaszágokra is rá kell mutatnia. A jelen kor egyházi életének nélkülözhetetlen organuma lévén, s sok tekintetben alkalmas arra, hogy tudományos problémákra is felhívja az érdekeltek figyelmét, kívánatos érdeklődéssel kísérese.

1. szám. *Pázmány Péter*. (M. L.) Megemlékezés halála 300 éves fordulójára alkalmából. — *Felekezeti békeség*. (G. B.) Bangha Béla és Ravasz László cikke nyomán vizsgálat alá veszi a kérdés, s arra az eredményre jut, hogy a békeség csak a békeség lehet épen a római katolicizmus lenyége miatt. — *Védekezés a bolsevizmus ellen*. (G. B.) Egyedül a Krisztusba vetett hit által történhetik eredményesen, nem emberi erő, hanem Isten buktathatja meg. A ref. egyháznak, mint az Igé egyházának felelősségteljes hivatása van e téren is. — *A bécsi magyar reformátusok*. (Incze Gábor dr.) Ismerteti a bécsi magyar reformátusok helyzetét és gyülekezeti életét. — *Széljegyzetek. Predikációvázlatok*.

2.-3. összevont szám vezetőhelyén *Széljegyzetek* gyűjtőcím alatt G. B. a római pápa németországi viszonyokra vonatkozó encyklikájához, a szegedi presbiterium reverzálist eltöröl mozgalmához, a felfüggesztett vasárnapi munkaszünethez, a lelkesítő nyugdíjintézet egy adott esetben nem épen méltányos eljárásához, az Egyetemes Konvent I. István ünnep-rendeléséhez, Fėja Géza: Viharsarok és Veres Péter; Számadás c. könyvéhez fűz találó megjegyzéseket. *Reverzálist és egyházifegyelmész* c. cikk rámutat, hogy a kárunkra reverzálist adóknak az úrvacsorától eltöltés, — mely újabbban gyakori jelenség — ellentétben áll egyházi törvényünkkel s nem más, mint a róm. kath. egyház eljárásának utánzása. Általános egyházi fegyelmész nélkül ezt a kérdést sem lehet megoldani. Amíg ez megvalósul, addig csak pásztori fegyelmész eszközök

alkalmazása jogos és kívánatos. — *Néhány szó a lelkészképzés reformjáról.* Az ötévfolyamú theol. akadémia tervével kapcsolatban emel szót a lelkészképzés érdekében, s annak gyakorlativá és egyöntetűvé tételét javasolja. Három előkészítő év ket-három egyetemi év s ismét két év a lelkész-képző intézetben kívánatos. A Biblia eredeti nyelveinek elsajátítását s általában a gyakorlati életben mindig szükséges ismeretek hiány nélküli megtanítását sürgeti a mai jórészt pusztá elméletbe vesző tanrendszer helyett. Új formát és módszert kívánna a vizsgálatok terén is, úgy, hogy az a jelölt arravalóságának igazi megvizsgálása legyen. Figyelme kiterjed a tudományos érdeklődésű teológusok tudományos kiképzésére is. Mindezekhez kívánatosnak tartja azt is, hogy a hallgatók megfelelő anyagi segítségben részesüljenek és gond-mentesen foglalkozhassanak tanulmányaikkal. E cikke szerzője Gönczy Béla. — *Történelmi visszapillantás a magyar református egyház vezetőinek választásáról* cím alatt Görömbey Péter közöl adatokkal gazdagon illusztrált cikket arról, hogy valahányszor külső, politikai, világi nyomás érvényesült az egyház vezetőinek választásánál rendszerint gerinctelen, mindent eltűrő, tehetségtelen embereket helyeztek be s ez a magyar református egyház súlyos veszteségeit vonta maga után. Így Torkos Jakab dunántúli püspökségének 49 esztendeje alatt több, mint 150 ekklézsia veszett el. — *A vallás és közoktatásiügyi tárca költségvetésének alsóházi vitája.* Gönczy Béla ebben rámutat a tanulságokra és a teendőkre. Iskoláink teoretikusak, szükséges a jelmevelő síkban való továbbfejlesztés. Az iskolafelügyelettel és az egysegítési törekvésekkel kapcsolatban nincs államosítási szándék. A kulturádó kérdése tanulmányozás alatt van, egyelőre anyagi könnyítés nincs kilátásban. Különös gondot kellene fordítani a szegény, de valóban tehetséges gyermekek iskolázatására. A 8 osztályú elemi iskola tanterve megjelenén, kívánatos volna gyülekezeteinkben azok felállítása s a miniszter anyagi támogatásának megszerzése. — *Református összefogás.* A csehszlovákiai magyar reformátusok e már működő mozgalmát ismerteti Dr. Módis László. *Milyen lelkipásztorra van szüksége a magyar református egyháznak s hogyan lehetnék én ilyen?* Marjay Géza felelet az O. R. L. E. körkérdésére. — *Predikáció vázlatok.* — *Könyvismertetések.* M. L.

EKKLESIA. Werkblatt für zeitgemässe Predigt. Herausgeg. v. P. Hub. Remartz O. S. C. Essen-Heidhausen, Kamillushaus-Évi 6.—Rm. 1936. Sept. No. 10

Római egyházi ígéhirdetés megújítására törekszik derekas erővel. Idevonatkozólag jellemző elvi és gyakorlati összefoglalást ad Professor Adamec: „*a lélekhez férkőző prédikációról.*” Ebből néhány érdekesebb tétel: „*Abyssus Abyssam invocat*” (Ps. 41 : 8) zsoltárigét alkalmazza „*Augustinus* az egyházi beszédre: *Homo hominem invocat.* (Szerintünk sokkal helyesebb, ha így fogalmazzuk: *Deus hominem per hominem invocat.*) Szerinte a pszichológia a pedagógika szeme, tehát a pásztori beszéd is. Az egyházi szónokhoz két főtételbe sűríti mondanivalóját: I. *Prédikátor, engedd a hallgatóidat mélyen a lelkedbe pillantani, saját anyagból építsd fel a beszédedet, engedd, hogy ez az anyag igazán, mélyen nyomuljon bensődbe; a megnyílt lelkeket sugározd be az égi szeretet fényével.* II. *Prédikátor, hatolj mélyen a hallgatóid lelkébe és kedélyüket indítsd fel; mindekelőtt fogd meg teljes erővel értelmük és akaratuk szarvát stb. A régi moralizáló, polemizáló*

harcmodorhoz képest jelentős haladás, mely előbb vagy utóbb elvezet az Ige központi, uralkodó ereje felismerésére.

A könyvismertetés során bemutatja a lap: *Werkhefte für die katholische Pfarrgemeinde.* (Verlag Butzon et Bercker, Kevelaer, Rheinland) eddig megjelent tíz füzetet, mely a gyakorlati kybernesis és cura pastoralis kérdéseivel foglalkozik Cs. S.

Evangelische Blätter für pfarramtliche Unterricht Herausg. v. Arnold Waubke. Verl. E. Ludvig Ungelenk, Dresden — A 27. u. Leipzig 1936. Aug. N° 3. V. évf.

Az egész évfolyamban és ebben a számban is folytatásokban közli: „*Richtlinien zu unterrichtlichen Behandlung des 1, 2, etc. Artikels vom katechetischen Ausschuss der Westfälischen Bekenntniskirche*” c. érdekes és értékes sorozatot. A hitvallást eleven életté tenni, sok példával, utalással a gyakorlati életbe átvinni: ez a fő célja. Az Igére alapozás is elég teret nyer, de nem lesz a legközpontibb.

Érdekes gyakorlati utasításokat ad a vallás-paedagógusnak *Dienemann* (Dortmund-Lütgen, dortmund) *Merksätze*” címmel: pl. Ne hosszú fonalat fonj, hanem csomókat köss! Ne parancsold a templombajarást, ha ott nem törödsz velük! Minden prédikációban oda lehet és kell a konfirmációsokhoz fordulni. Az óra után térj magadba Isten előtt.

Nem nagyigényű de hiterősítő folyóirat, inkább lutheri alap színezettel. Cs. S.

Zeitschrift für den katholischen Religionsunterricht an höheren Lehr-Anstalten. Herausg. v. den Vereinen Kath. Religionslehrer Deutschlands. Druck u. Verl. v. L. Schwann, Düsseldorf. Hauptschriftverwalter: Studienrat Dr. Th. Dr. Ph. Wilhelm Müller Köln-Deutz. Deutzer Freiheit 62, 1936. XIII. Jahrg Heft Nr. 3.

Az értékes folyóirat e számának legnagyobb részét az újabb róm. kath. vallás-pedagógiai irodalom ismertetésének szenteli s ebben is jelentős részt foglal le Michael *Pfiegler* három kötetes vallás-pedagógiai munkájának ismertetése a szerkesztő tollából. Az ismertetés kiemeli az újabb gyermek-ilektani tanulmányok és vizsgálatok eredményeinek hathatós értékesítését.

Adalbert *Schemmer*: *Die Deutsche Aufbauschulen* címmel ír kritikát a római egyház szempontjából a harmadik birodalom pedagógiai reformjáról. Ezek az iskolák a német „Kulturjivat” (Nyelv, történet, művészet stb.) állítják előtérbe. A nevelés és képzés célja nem más, mint a nacionalszocialista német ember kinevelése. Ezek az iskolák hat osztályú magasabb tanintézetek, melyek korlátlanul képesítenek főiskolai tanulmányokra. Alapvető előtanulmány a hét osztályú nappiskola elvégzése. Kívánja, hogy vallás-pedagógiai nevelés legyen az élen, mert maga a szervező tanügyi rendelkezés is azt hirdeti, hogy a nemzeti szocialista államban vallás és emberi, népi kultúra közvetlenül összetartoznak. Ebből az alapelvből szerző azt a következtetést vonja le, hogy a vallásosság apólasa ennek az új iskolafajnak egyik legfontosabb feladata lesz. Sajnos, az idő rácaffolt erre a jóhiszemű vélekedésre s nem annyira a vallásos és isteni elem szenteli meg az emberi és népi elemet, hanem az utóbbi hajtja uralma alá az előbit. Az új iskolatípus angolt és latint is tanít s nagy gondot fordít a rajzra, művészi szemlére és zenére. Azonban ez utóbbiakat is sajátágos új politikai elvek szerint rendezi be. A szerző szerint lényeges előnyei is vannak ez újabb oktatási rendezetnek. Ilyenek: a nappiskolában meghosszabbítja a kiképzési időt három évvel, viszont ennek megfelelőleg megkurtítja a felsőbb évfolyamok ide-

jét, mely eddig kilenc osztály volt. Ezzel a képzés jelentősen olcsóbbá tétetik, hiszen a vidéki gyermek három évvel tovább marad a családban, éppen a pubertás gondozásra szoruló idejében. Átteszi a gyermek további sorsa felől való döntést a kilenc-tíz éves korról a tizenhárom éves korra. Megrövidíti a távolban taníttatás idejét s ezzel a szülőket képessé teszi, hogy több gyermeket taníttassanak.

A szokásos referáló rovatok egészítik ki a füzet tartalmát.

Cs. S.

Theologia. Hittudományi folyóirat. Szerkesztő Iványi János egyetemi tanár. Kiadja a m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi kara, Budapest.

A „Theologia” a róm. kat. egyház magyar nyelvű folyóirata. Célja ugyanaz, mint református részben a „Theol. Szemle”: a teológiai tudományok szolgálata és előbbre vitele. Dolgozatai között vannak, amelyek inkább a róm. kath. egyház érdekeit szolgálják, de vannak egészen kiváló értékek, melyek a tudományosság minden kellékével rendelkeznek és méltán tarthatnak számot egyetemes érdeklődésre. 1934 óta jelenik meg.

1934. 1. szám. Schütz Antal: „A hittudomány jelen fázisa és föladatai.” A megállapításokhoz szükséges mértéket a teológiai virágkorok nyújtják. Ismertetői: a tartalmi teljesség; formailag sajtós jellegének biztonsága; genetikailag a túlaradó életerő. Létrehozói: az egyházi élet elmélyülése; a nagy elmék; a kedvező történeti konstelláció. A r. k. hittudomány jelenleg emelkedőben van, de nem virágkorában. (1.-20. l. Vége köv.). — Aistleitner József: „Az ószövetségi „élet”-fogalom.” Az ószövetségi iratokban gyakran használt kifejezés, hogy az ember teste a földből formáltatott. Ez euphemismus az „uterus maternus” jelzésére. A lélek praexistenciáját az Ósz. nem ismeri és így nem is tanítja. — Az élet fogalmát „E” gyök eredeti jelentése a sémi filológia adatai alapján a *piros szín* volt, mint az élet színe. Praehistorikus leletek is igazolják a feltevést. (21-29. l. Folyt. köv.). — Balanyi György: „Franciscus vir catholicus.” Szerző próbálja cáfolni azokat a felfogásokat, melyek Ass. Ferencben protestáns vonásokat vélnek felfedezni (Schmieder, Thode, Sabatier, Walter, Heiler, stb.). „A poverellot az igazság sérelme nélkül semmiféle mesterkedéssel nem lehet kiszakítani a középkori katholicismus eleven organismusából és az Egyház leghívebb fiát nem lehet az egyházellenes hitújítók előfutárává megtenni.” 30-41. lap.). — Baranyay Jusztin: Ismerteti XI. Pius pápa „Deus scientiarum Dominus...” kezdetű konstitúcióját, mely új alapokra helyezi az egyetem hittudományi képzését. Cél a magasfokú tudományosság, a gyakorlati tárgyak szinte figyelmen kívül maradnak. A tárgyak 5 évre osztandók. Minden hallgató köteles előzőleg főiskolán 2 évig filozófiát hallgatni. A hallgatóknak nem kell szemináriumban élni. A forráskutatást, a szemináriumi módszert erősen hangsúlyozza a törvény. Tudományos fokozatok: a *baccalaureatus*, melyet az egyetem tetszés szerint adományozhat; *licentia*, mely a 8. félév után tehető le s főiskolai tanításra képesít és a *laurea*, vagyis doktori fokozat, melyet az egyetemi 10. félév után lehet megszerezni s az a hittudományok egyik speciális ágában való tudós jártasság bizonyága. (42-53. l.) — Tóth Tihamér: „A szentbeszéd eredményességének néhány titka.” A hitszónok papi egyénisége, lángoló papi lelkülete, feddhetetlen papi élete; a korszerűség, a modernség, a mai élet ismerete; a természetes beszéd; a példák alkalmazása. (Kár, hogy az Ige Urát figyelmen kívül hagyta a szerző). (54-60. l.). — Artner Edgár: „A római katakombakutatás mai állása.” Ker. archeológiai tanulmány. (61-71. l.) — Szemle. (72-93. l.). *Commissio de re Biblica döntési* (94 l.). *Németnyelvű kivonatok*. (95-96. l.).

1934. 2. szám. Schütz Antal: „A hittudomány jelen fázisa és föladatai.” (Folyt. és vége). A feladatok a következők: 1. *Formailag* az idegen elemek kiküszöbölése; 2. *tartalmilag* a theol. minden ágát munkába kell venni, különösen a spekulatív dogmatikát, melynek döntő szerepe van. 3. *Genetikailag* figyelembe veendő a módszerei szempontok, a tudománytechnika, melyeket a világi tudomány alakított ki: Törekedni kell a nagy szintézis megvalósítására. (97-111. l.) Aistleitner József: „Az Ószövetségi „élet”-fogalom.” (Folyt.).

III. Az emberi élet mint tartam és mint tartalom. Az életet kifejező héber (sémi) gyök gazdag jelentés-változásokban. (112-119. l.). Sipos István „Joghatóságot gyakorol-e a házasságkötésnél közreműködő plebános?” Krüger és Trieb újabb felfogásával szemben bizonyítja, hogy a házasságkötés nem joghatósági cselekmény s így a közreműködő plebános közhitelű tanu. (120-125. l.) Meszlényi Antal: Az érsek-prímási méltóság betöltése 1837-39.” (126-144. l.) — Kúhár Flóris: „A mai vallástörténet fő irányai és módszerei.” (145-154. l.) — Radó Polikárp: „A zsolnárkönyv a tökéletes élet útmutatója a szentatyák szerint.” (155-160. l.) — Szemle. (161-182. l.) — *Ujabb teológiai irodalom*. (183-188. l.). *Idegennyelvű kivonatok*. 189-192 l.) —

1934. 3. szám. Triál József: „A ker. bölcsélet jelentősége korunkban.” „Európát élni, logikailag gondolkodni, tudományosan írni és művészen alkotni a keresztény szellem tanította meg.” (192-201. l.). — Aistleitner József: „Az Ószövetségi „élet”-fogalom.” (Vége). Az Ót.-ban az „élet” fogalma az újjáéledés és gyógyulás kifejezője is. (202-206. l.). — Eckhart Ferenc: „A királyi kegyúri jog gyakorlása Mária Terézia korától.” (207-230. l.) — Szabó Vendel: „A szent Officium döntéseinek értékelése.” Ismerteti a szent Officium kongregáció hivatását, mely csupán a *veszélyesség* megállapítása. 231-241. l.). Tóth Tihamér: „Több pszichológiai a szószékre!” Az akarás megindításához, a vallásos elhatározásokra indításhoz jó adag pszichológia is kell. El kell tanulni a hívek gondolkozásmódját; a tárgyválasztását racionalizálni, kellően el kell készülni. (242-248. l.). Kúhár Flóris: „A mai vallástörténet fő irányai és módszerei.” (249-257. l.) Szemle. — *Irodalom*. — Idegen nyelvű kivonatok. (258-288. l.)

1934. 4. szám. Triál József: „A keresztény bölcsélet jelentősége korunkban.” Folyt. Szent Tamás ma is az egészséges keresztényi bölcsélet mestere és útmutatója. (289-292 l.). Pataky Arnold: „A Chester Beatty-féle papiruszok.” Részletesen ismerteti azt a 12 görög nyelvű papiruszkódexet, melyet A. Chester Beatty 1931.-ben vásárolt egyptomi benszülektől s amelynek a Kr. u. II.-IV. sz.-ból származnak Ó- és Újszövetségi részleteket tartalmazva. 294-302. l.). — Eckhart Ferenc: „A királyi kegyúri jog a forradalomtól a kiegyezésig.” (303-342. l.) — Tóth Tihamér: „Mit kell tudnia a papnak az átöröklésről?” Ismerteti Mendel György ágostonrendi szerzetes átörökléstanai tudományos alapvetését, annak továbbfolytatását és a legújabb biológiai kutatások eredményeit. (343-352. l.). — Takács Ince: „A Duns Skót János körül fellendülő irodalom.” (353-357. l.) Szemle. — *Irodalom* — Idegen nyelvű kivonatok. (358-384 l.). *M.L*

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Ludendorff E. u. M.: Das grosse Entsetzen — die Bibel ist nicht Gottes Wort! München, 1936. 29. lap. — 30 R.M.

A füzet első cikke General Ludendorff tollából: Vom „verzeihlichen Betrug“. Fridrich Thudichum (egyházjog-professzor a tübingeni egyetemen); Kirchliche Fälschungen I. k. 1898, II. k. 1906. c. műve alapján arra mutat rá, hogy az egyházi atyák a szent cél érdekében bár, de nem riadtak vissza csalásoktól, hamisításoktól sem. De az egyházatyákon túl a Bibliában is széttekint s idézi egyrészt a Róm. III: 7-t; „Mert ha az Istennek igazsága az én hazugságom által öregbült az Ő dicsőségére, miért kárhoztattam még én is, mint bűnös?“ — másrészt II. Krón. XVIII: 19-22-t, ahol a hazugság lelkének a prófétákon keresztüli való megnyilatkozásáról van szó. De idézi még Zsolt. LI: 6-t is s mindezek alapján intéz generalis támadást a Biblia egésze ellen.

A második cikkben Dr. Mathilde Ludendorff (orvos) értekezik: Das alte Testament — ein junges Buch címen. Mindenekelőtt arra utal, hogy minden műkincs, régi érték keletkezési történetét a legnagyobb gonddal és pontossággal igyekeznek megállapítani az emberek. Az Ót.-al kapcsolatban úgy a vallás-, mint a konfirmáció-oktatásnál elhallgatták, sőt egyenesen eltitkolták az erre vonatkozó adatokat a hivatalosak s így mintegy félrevezették a reájuk bízottak óriási tömegeit. Legjobb esetben maguk a lelkészek sem voltak tisztában ezzel a kérdéssel. A tény pedig az, hogy az Ót. könyvei keletkezésük utáni századokkal későbbi kor leírásaiban maradtak csak fenn.

Ezután Stewart Ross (†1906) könyve alapján: „God's book“, oder „Jehowahs gesammelte Werke“ — de a kritikai eredmények figyelembevételével is a következő tényeket mutatja meg. A törvénykönyvet (Pentateuch) Deut. XXXI: 26. szerint a szövetség ládájába helyezték. Megnézni, hozzányulni senkinek sem volt szabad. 50 000-en haltak meg, akik e tilalom ellen vétény próbáltak. A szövetség ládáját I. Kir. VIII. 6-9. szerint Salamon idejében, a templom felépülésekor felnyitották, de a törvénykönyv hiányzott, csak a két köztábla volt abban. A törvénykönyv eltűnt, vagy ellopták. (Később a szövetség ládája is elveszett) 350 évvel később Jósias király idejében találják meg a törvénykönyvet Hilkia főpap és társai. (II. Kir. XXII.). A babiloni fogság alkalmával a törvénykönyv ismét elvesz s 450-ben Esdrás pap és írástudó hozza azt ismét nyilvánosságra, tehát 150 évvel később! Tehát már Mózesből 1000 év távol-ságában áll a nevéhez fűzött törvénykönyv, Esdrás VII: 12. szerint a kutatók megállapítása nyomán Esdrás nem „pap és írástudó“, hanem „pap és írnok“ volt. Hogy Esdrás állította össze az elpusztult szentiratokat, azt az egyházatyák is elismerik (Tertullianus, Irenaeus, Hieronymus, Basilius, Chrysostomus stb.) s munkáját az *inspiratio*-val magyarázzák (alexandriai Kelemen), mely szerint fejből szószentírt írhatta le Mózes eredeti művét. Kautsch s más kiváló theológusok is elismerik, hogy Esdrás törvénykönyve nem a mai Pentateuch. Érdekes egyébként az is, hogy Nehém. VIII-X. szerint Esdrás a nép előtt felolvasta a törvénykönyvet, mely óhéber nyelven íratott s a hallgatók „mindent megértettek“, holott már akkor héberül alig tudtak, (arám nyelven beszéltek). Ha pedig az óhéber írást figyeljük meg, mely írásjelek s a szavak szétválasztása nélkül, a magán-

hangzók mellőzésével történt, akkor láthatjuk azt is, hogy hányféle értelmezése lehetett ennek a szövegnek. M. Stuart prof. szerint e szövegnek 80 000 olvasási variánsa van. Kérdés, hogy a Kr. u. II. sz.-ig készült punktiói mennyiben választotta a helyes értelmezést. A Szeptuaginta egy-értelmű szövege Kr. u. 300-ból maradt fenn. A legenda, hogy 72-en fordították egyszerre, egymástól elkülönítve II. Philadelphus idejében (Kr. e. 285-247.) csak legenda. A Krisztus-evangéliumokkal egyidőben fordították — sőt írták a prófétai könyveket — a 2. sz.-ban Kr. u. s innen a pontos egyezés a Messiásra vonatkozó adatok és a Krisztus története között Thudichum szerint. A LXX szövege egyébként is számos helyen eltér a héber szövegtől. A LXX csak egyike a Kr. u. 2. sz.-ban keletkezett görög fordításoknak (Aquila, Symmachus, Theodotion stb.), melyek között lényeges eltérés tapasztalható. Az csak elhitézés, hogy a LXX Kr. e. 3. sz.-ban keletkezett volna. A végső eredmény az, hogy az Ót. zsidó rabbik szájhagyománya, vagy feljegyzései alapján keletkezett s csak a Kr. u. 1040-re lett készen mai masszoretikus formájában!

A harmadik cikk címe ismét General Ludendorff tollából: Das „fabrizierte“ neue Testament. Mindenekelőtt Lic. Dr. Joh. Leipoldt: Geschichte des neutestamentlichen Kanons, Leipzig, 1907 c. művéből idéz s teszi kritika tárgyává. Leipoldt elismeri, hogy az újszövetségi iratok mai formájukban későbbi kor produktumai, de nem akarja megzavarni a kegyes hagyományokon táplált és nyugvó laikusokat, hogy az igazsággal megzavarja őket. Ludendorff elveti a „tudományos“ céget, mely arra szolgál, hogy az így jelzett műveket laikus ne vegye a kezébe s egyszerű szavakkal igyekszik „az igazságot“ feltárni. Mindenekelőtt azt kérdezi, kinek az érdeke volt az, hogy Flavius Josephus könyvébe Krisztusra vonatkozó adatot csempésszen? Miért tették ugyanazt Tacitus műveiben? Hogyan van az, hogy a 12 apostol nevét mindenki ismeri s nem veszi észre, hogy sem Márk, sem Lukács evangéliumírók nem voltak Jézus tanítványai?! Leipoldt szavaira hivatkozva felteszi a kérdést: Melyik időből is származnak hát voltaképpen az újszövetségi iratok, ha az öskeresztyének nem voltak annak birtokában?

Ludendorff megállapítása szerint — főként Thudichum és Stewart Ross nyomán az újszövetségi iratokat fajzsidók írták, az Ósz. szem előtt tartásával, innen van annak tiszta zsidó szelleme. Számos zsidó került be a ker. papság vezető köreibé, hogy onnan gyakorolja hatalmát. Másrészt Philo műveiből is vettek át adatokat, ki tudvalevőleg zsidó-görög filozófus volt. De Indiából is kerültek adatok, részek az újszövetségbe (Krisna, stb.). A III. sz. ban az iratoknak már olyan tömege volt, különböző színezetű és változattal, hogy a niceiai zsinat (325) állapította meg, melyek a hiteles (kanonikus) és nem hiteles iratok. A régi keresztény iratok valószínűleg a 391-ben elpusztult. II. Philadelphus által alapított, alexandriai könyvtár 500-700 ezer tekercsével együtt pusztultak el. Rámutat az apostoli hittvallásra is, micsoda változáson ment át a niceiai és Konstantinápolyi (381) zsinat közötti időben, valamint az Ur imázsára, melynek öt féle változatát használják. Az újszövetség mai formájában a II. sz.-ban, tehát a héber kánonnal egyidőben készült el végleges formájában. A versekre osztást 1551-ben Stephens nyomdász végezte. Ez-

után a Vulgatával s a kéziratokkal foglalkozik még röviden. Ez utóbbiakat az ereklyékhez hasonló módon értékeli. A füzet végén másfél oldalas felhívás olvasható a német néphez, hogy fogadják el ezt az igazságot, szabadítsák fel magukat a régi hatalmak (Juda, Róma, ker. egyházak) alól.

A fentiekben nyújtott bő tartalmi ismertetés rávilágít Ludendorffiek irányára és törekvéseire. A velük való vitának itt nincs elég helye. Elég arra rámutatni, hogy egész munkájuk Thudichum és Stewart Ross több, mint 30 év előtti könyvein épül fel; nem eredeti kutatások eredménye. A kérdések mélyére hatoló, elfogulatlan kutató feltétlenül más eredményekhez jut.

Dr. Módis László.

Dr Bovensiepen, Otto: die Reform des Ehescheidungsrechtes. Carl Heymanus Verlag. Berlin, 1936. V. 166 lap.

A mai Németország nemzetiszocialista szellemben minden téren a radikális reformok korát éli. Gyökeres újításai szándék nyilatkozik meg a jogalkotás és jogtudomány mezején is. A jogi reformok során — a közjog és büntetőjog mellett — főképen az 1900-as német polgári törvénykönyv várja a rendezést. Az egész magánjog szíve a házasság intézménye és ennek fájó sebe a felbontás joga hívta fel magára azonban legnagyobb mértékben, az elméleti és gyakorlati jogászvilág figyelmét és munkásságát.

Bovensiepen szerint elfűnt a XIX. század II-ik felének ez a szellemvilága, amelynek a még érvényben levő német polgári törvénykönyv szülőtte. A harmadik német birodalom világelfogása élesen szembe került a régivel házasságjogi vonatkozásban is. Ezért elodázhatatlan a reform. (38 skk, 43 sk.)

A régi német jog — a legtöbb európai államhoz hasonlóan — a *vétkeességi* elven építi fel a házasság felbontási jogát. Szerzőnk könyve az idevonatkozó újabb német birodalom szellemében a régi fundamentumot (vétkeességi principium!) akarja megrendíteni. sőt eltüntetni (47-49 lk.) annál is inkább, mert előáll sokszor az a képtelen hejzret, hogy a vétséget fel nem mutató, de alapjában tarthatatlan és teljesen feldult házasság felbontása tilos, viszont felnem dult házasság egyik fél bűncselekménye miatt felbontható. (9. l.)

Németországban a háború után indul meg az a törekedés, hogy a szubjektív vétkeességi elvét a lendő törvényben az *objektív feldultság* principiume („das objektive Zerrüttungsprinzip“) foglalja el. propagálására alakul Kölnben a „Verband der rechtsreform“, drezdában a „Deutscher Rechtsbund. Hozzájuk csatlakoznak a „Trauen vereine“ is. 98-99 lk.) Ilyen irányban nyújtanak be törvényjavaslatokat a baloldali pártok: demokraták, (1922, 25) szociáldemokraták, (1922) és a kommunisták (1926) hangsúlyozva a bontás könnyebbé tételét is. Mindezek a törekvések kudarcot vallottak az 1926-iki parlamenti tárgyaláson a róm. kat. Centrumpárt és a „Deutscher Evangelische Kirchen Ausschuss“ elutasító magatartása miatt. (10), 102, 106 lk.)

Milyen legyen a *nemzetiszocialista* birodalom *házasság-bontási joga*? Bovensiepen azt tartja legfontosabb teendőnek, hogy az új házasság jogot meg kell szabadítani a *keresztyén erkölcsi alapelvektől* és a nyomasztó vétkeességi principiumtól (84-85 lk.) A mai német államnak új normákra és új tekintélyre van szüksége. Így lép a ker. egyház

helyébe a népiközösség — Volksgemeinschaft. Az Az erkölcs szabályait pótolják a földi élet törvényei: Lebensprinzip, Lebensgesetz, Selbsterhaltungstrieb der (organischen) Volksgemeinschaft. (94-95 lk.) Minden olyan házasság felbontandó, a mely nem mozdítja elő, vagy betegíti a népiközösség jólétét és fejlődését.

Az új törvény csak kerettörvény lehet. A végső elveket formulázhatja, de részletekbe nem merülhet. Különböző élet és fejlődés ellenes lenne. A bontás alapja az *objektív feldultság* ténye, amelyet a bíró szabad mérlegelés alapján állapít meg. (130-142 lk.) A felbontó ítélet egyik fontos feltétele egy évi különélés és a nő-gyermektartás privát, vagy bírói rendezése.

A házasságreform sikerét elősegíti az ifjak házasságkötésre való előkészítése. Ezért kötelezővé kell tenni a házasság-aképesítő bizonyítvány (Ehefähigkeitszeugnis) megszerzését és házasságkötés előtt való felmutatását. A bizonyítványokat az e célra felállítandó „Házassági Tanácsadó“ (Eheberatungstelle) állítaná ki. Tagjai olyan orvosok és jogászok, akik megfelelő képiséssel bírnak a házasság-aképesítő helyes kioktatására. (91)

Dr. Kálmán Sándor.

Niebuhr, Reinhold: Moral Man and Immoral Society. A Study in Ethics and Politics. New York-London, 1932, Charles Scribner's Sons, 277 l, 8.

Néhány év késéssel került kezünkbe az amerikai Niebuhr professzor könyve, de témája aktualitásánál fogva megérdemli, hogy ma is foglalkozzunk vele. Nem lehet érdektelen számunkra, hogy a társadalmi erők szemünk előtt folyó konfliktusában miként tájékozódik Amerika radikális keresztyén szociológusa. Előre kell bocsátanunk azonban, hogy Niebuhr nem képviseli tisztán az amerikai gondolatot. Szemléletét az európai és amerikai gondolkodásmód egyként formálta. Német származású lévén ismeri Spengler, Tillich, Barth, Brunner, Gogarten, Berdjajev munkásságát és otthonosan mozog az amerikaiánál sokkal komplexebb európai idea-világban is. A „prosperity“ nemzedék hagyományos racionalista optimizmusa erősen megtört gondolkodásában. A felvilágosodás amerikai formájában gyökerező egyenesvonalú haladás „viziójával“ (vision) szakít, amikor az „élet akarásában“ (will to live) és a „hatalom akarásában“ (will to power) a ráció felett álló és a harmonia létesülését megakasztó erőket felismeri. Amerikaisága a társadalmi erők reális és elfogulatlan analizisében nyilatkozik meg. Kívül állván az európai tradicionális kötöttségek körén, kritikájában általában szabadabb, mint az irracionális lojalitások történelmi szálaival erősen a közösséghez kapcsoló európai szemlélődő.

Nem álmodik az idealista teológusok, vagy ezeknek amerikai ellenpártja: a szociális evangélium propagálói mintájára Isten országa megvalósításáról a földön. Be kell érünk azzal — mondja — hogy olyan emberközösséget hozzunk létre, amelyben „elégésé igazság és a kényszernek csak olyan mérve lesz jelen, amely még meg tudja akadályozni, hogy az emberi együttélés tökéletes zűrzavar állapotába sülvedjen el“ (22 lap) A társadalom az állandó háború állapotban állfenn. Az élet akarása szükségképen a hatalom akarásába megy át, mert minden élet magában rejtja a terjeszkedni és önmagát propagálni akarást. A társadalmi osztályokra nézve élni akarás — imperialisztikus törekvés. E törekvéssel szemben a *rációnak* csak nagyon korlátolt lehetőségei vannak: növelheti a mások legitím érdekei iránti

belátást, mérsékelheti a szenvedély tüzeit, de más oldalról még élesebbé teheti a társadalmi harcot, mert imperialisztikus célok elérésére kifinomultabb stratégia alkalmazását teszi lehetővé. A társadalom személytelen, közvetett és komplex viszonyai szövevényében a *vallás* erőtől közvetlen befolyásolást nem lehet várni. A történelemtanulása szerint az egyház vagy defetista volt a világgal szemben, vagy egyszerűen függvénye lett a privilegiált osztályok célkitűzéseinek. A racionális és morális erőforrások növelése módosíthatja a szociális perspektívát, de nem tudja megőrizni az osztályönzést. A *privilegizált osztályok* speciális érdekeiket a nemzeti köztudatban egyetemes értékekkel igyekeznek emelni. Bizonyos feladatok teljesítésére különös, csak bennük meglévő képességekre hivatkoznak, holott mindezt a nevelés monopolizálása útján érték el. A nevelés: propaganda érdekeik mellett, az egyetemes szavazati jog elleni tiltakozás; privilégiumaik védelme. Hatalmi jogosultságuk morális és intellektuális indoklása merő képmutatás. A békét hirdetik mindenfelé, de nincsenek aggályai, amikor belső érdekeik védelmére karhatalmat vesznek igénybe, külső érdekeik védelmére nemzetközi háborukat idéznek fel. Egyik-másik akciójukban nem lehet tisztán látni, hogy „az anarchiától és forradalomtól való becsületos félelmük, vagy egy előretörő osztály visszaszorítására irányuló becstelenségre játsza-e a főszerepet.” (136. l.) A nemzet iránti loyaltitást ők követelik lehangosabban s igyekeznek az érzelmeik felfokozásával a nemzeti érdeket abszolút értékékként beállítani. Tudják, hogy a kritika érdekeik ellen irányul s ezért azt illoyaltitásnak minősítve minden eszközzel megbélyegzik. — „Egy kultúra, mely morális jelszavak mögé akarja rejtjeni a maga kegyetlen voltát, cinikusakká teszi azokat, akik ismerik a tényeket” (155). Ezért cinikus a *proletariátus* magatartása a nemzeti kultúrával szemben. „A proletár kívül áll az érzelmekek és loyaltitásoknak amaz egész rendszerén, amely a nemzetfogalmat tartja össze” (150), s „a középosztály a maga kicsinyes érényei és nagy bűnei közé begyazva nem akarja a proletár aspirációiban rejlő genuin moralitást elismerni” (162-163). A két osztálynak — a valóságban minimális — érdekközössége tulhangsúlyozásával az osztályérdekek ellenétes voltát igyekszik állandóan elhomályosítani. A proletár önáltatása és tudatos becstelensége tehát kisebb mérvű, mint a privilegiált osztályé. Még az erőszak, a forradalom kategorikus visszaütésítésében és feltétlen elítélésében is az érdeket védő képmutatás működik. Feltétlen rossz csak egy van: a rossz akarat. A burkolt (covert) erőszak, különben sokszor pusztítóbb, mint a nyílt (open). Pedig ilyen burkolt erőszakkal tartja fenn a középosztály a hatalmat. „Hisz a szabadságban, de tagadja a szabadságot, amikor annak gyakorlata veszélyeztetni szociális pozícióját: vallja a szeretet és önzetlenség morálját, de nem jut el az önzetlen magatartásra a kedvezőtlenebb helyzetben lévő csoportokkal szemben; hirdeti az erőszak meg nem engedett voltát, de él vele úgy nemzetközi konfliktusok elintézésére, mint társadalmi krízisek esetén; inkább akarja az érdekek közösségét, mint az osztályharcot, de nem megy el a kölcsönösségben addig, hogy privilégiumairól lemondjon.” (176-177). A középosztály és a proletár harca a képmutatás és a brutálitás küzdelme: asztimentalizmus és a cinizmus. — A társadalmi igazságnak különben erőszak útján való megvalósítása illuzórius. Egy proletárforradalom kimenetele nagyon is kétséges. A munkásság sorain belül is vannak ér-

dek megoszlások. A parasztság újból más irányú orientációt mutat. Csak az hajlamos minden gátlás nélkül a forradalomra, akinek semmi veszíteni valója sincs. „Nincs modern industrialista állam, amelyben a teljesen kizsákmányoltak száma elég nagy lenne, vagy elég nagy lehetne a közel jövőben ahhoz, hogy garantálhatná egy kommunista forradalom sikerét.” (191). Viszont arra sincs garancia az emberben, hogy egy szociális forradalom sikere esetén a csoport-érdek háttérbe szorul az egész közösség érdeke mellett.

Az ideális társadalom váradalma figyelmen kívül hagyja az emberi természetben rejlő korlátozottságot. De nemcsak forradalmi eszközöktől nem várhatja a proletariátus a társadalmi igazság megvalósulását, hanem politikai akciótól sem. A parlamenti szocializmus szembetalálja magát a középosztály és parasztság más irányú orientációjával, ezért végső diadala itt is kétséges. A vezetők a parlamenti alkudozások folyamán maguk is a proletárédektől idegen szempontok uralma alá kerülnek, maguk is a „nemzeti érdek” képviselői lesznek, s gyengül a nemzet keretén belül fennálló igazságtalanság iránti érzékük. A szocializmus elveszti vallásos jellegű hitét és fanatizmusát, s ezzel elveszti azt a viharos energiát, amely egyedül képesíti arra, hogy a társadalom makacs tehetetlensége ellenében mozogjon. (222). Aki a „nemzet”-et akarja, annak a nemzetközi konfliktusokat s akarnia kell, aki a szocializmust akarja, annak az osztályharcot is akarnia kell.

Niebuhr ismertetett gondolatmenetéből, melyben a circulus vitiosus bezárul, önként következik, hogy pozitív javaslata a társadalmi probléma megoldására — nincs. Véggonkluzióit ideiktatjuk: Az embervilág története a természeti világ kiszélesítésének története. Tökéletes béke itt soha sem lehet. Igyekezetünk csak az lehet, hogy a természet erőt az emberi szellem szolgájává tegyük és az erkölcsi ideál eszközzé. A lehetetlen kísérlet meg az, aki a természet erőt legyőzni, vagy véglegesen kiküszöbölni akarja (256). Állandó és kibékíthetetlennek látszik az ellentét a társadalom szükségéi és az érzékeny lelkiismeret imperatívuszai közt. (257). Az ethikai és a politika konfliktus a morális életet kettős fókuszává teszi. „Egyik fókusz az egyén belső aspirációiban van, másik a társadalom szükségleteiben. A társadalom szempontjából a legmagasabb morális ideál az igazság, míg az egyénekből az önzetlenség. A társadalomnak küzdenie kell az igazságért akkor is, ha olyan eszközökhöz kénytelen nyulni, mint az önállóság, az ellenállás, a kényszer, — amelyek pedig az egyéni moralitás jóváhagyását nem nyerhetik meg”. (257). Azonban az individuális moralitás számára legyen figyelmeztetésül az, hogy „minden igazság, amely csak igazság, hamarosan degenerálódik kevesebbé mint igazság.” „Viszont a pusztán morális idealizmus „politikai képtelenségeket és a tömegben konfuziókat eredményez, ha nincs kapcsolatban és állandó kölcsönviszonyban az ember kollektív életének realitásaival” (258)

Lukács László

MRS. CHRISTIE : THE CHINESSE. The Races Beyond Series. Edinburgh. Évsz. nélkül.

Kína alapos ismerője ad e könyvben hű és meg lehetőségen pártatlan képet nem annyira a kínairól, mint címe után várnók, hanem a kínai nép multbeli és jelen állapotáról, különös tekintettel a Krisztus evangéliumával való kapcsolatára.

A *történelmi háttér* mutatja be az első fejezet a Kr. előtti harmadik évezredtől 1915-ig, kiemelve

azokat a motívumokat, amik e népben az idegen gyűlöletet s kapcsolatban a kereszténység iránti ellenszenvet létrehozták (az európaiak első s mindjárt ellenséges megjelenése Kínában, gyarmatosító törekvések, ópiumháború stb.)

A második fejezet a vallási hátteret méri fel, részletesen leírva a kínai konfucianizmust, taoizmust, Buddhizmust és mohamedánizmust. A mindenikben jelentős helyet elfoglaló imádkozásban keresztényen (nesztorianus) hatást lát.

A missziói háttért tárgyaló következő fejezetben a nesztorianus munkától (635) a múlt század végéig írja le azt a hősi erőfeszítést, amit Krisztus követi tettek a hatalmas birodalomnak krisztianizálása érdekében. Az állandó, rendszeres protestáns külmiszió Kínában a múlt század elején munkába állt Morisson szolgálatával (bibliafordítása) kezdődik.

A negyedik fejezet *Mandzsuriával* foglalkozik. Ismerteti az országot és népét a mai állapotában. A japán befolyás itteni kezdetét a világháború idejében látja, amikor Japán kiszorította innen a német érdekeltséget. Kína a világháborúban segítette az európai nagyhatalmakat, de a megígért segítség ezek részéről elmaradt az ő számára.

Részletesen tárgyalja a következő fejezet a *mandzsuriai külmiszió* történetét. A múlt század első felében végzett r. kat. munka után itt is protestáns (Ross, 1472) kezdet az, mely eleven s egyre növekvő folytonosságú missziót hoz létre. Különösen az ettől kezdődő félszázad missziótörténetét adja pontos, széleskörű leírásban, az 1920 utáni missziói fejlődés vázolója hiányos és elnagyolt.

A régi és új kínai nevelést állítja egymás mellé a hatodik fejezetben. A külmisziói szolgálat hatása itt a legszembetűnőbb: a századunk elején kibontakozott kínai nevelési forradalom egyenesen vezethető vissza a missziói iskolák s az amerikai egyetemeket végzett benszülöttek hatására. Míg 1915-ben csak minden tizedik, 1930-ban már minden második kínai iskolázott.

A hetedik fejezetben külön foglalkozik a *felújult idegenellenes mozgalommal*, mely Kínában ma is jelentős tényező. Okait a fehérek s különösen a brittek adó- és vámpolitikájában, imperialista törekvéseiben s a legjelentősebb kínai kikötők megszállásában látja. Ugyane vádakak még sötétebbre színeze szegzi ellene a mozgalom a kereszténységnek, amit jórészt ürügynek, a fehérek ópiumának és a kínai műveltség és lelkiállapot számára alkalmatlan dolognak tart.

Végül az utolsó fejezetben Krisztus *mandzsuriai egyházát* írja le, mint ami a jövő felé a legbiztatóbban mutat. Olyan gyümölcs ez a presbiteri rendszeren felépített és az élet megkapó jeleit hordozó egyház, mely már maga is gyümölcsöt terem: belmissziójában laikus evangélisták munkába-állításával igyekszik a nagy pásztorhiányon segíteni, külmisziójával pedig a kereszténységtől javarészt még érintetlen északi területek felé tör út.

Az egyre súlyosabbaváló kínai problémát a szerző világosan látja s az sem kétséges előtte, hogy csak a *Krisztus* evangéliuma hozhat megoldást. Abban azonban már erős kételyei vannak, hogy a kereszténység mai állapotában és munka módszerével zökkenéstelenül munkálhatna itt a teljes diadalig. Nem mondja ki, de sorai mögül kéri, hogy legtöbb reményesége az életképes benszülött-egyházban van és ebben teljes mértékben igazat kell adnunk szerzőnek.

A könyv nélkülözhetetlen kalauz a távolkelet

és kínai kérdéseknek elfogulatlan történelmi megértésében, Látszik, hogy a szerző évtizedeken át a kínai nép közt élt, nyitott szemmel és egész szívvel.

Horváth Jenő

Möller, Lic. Wilhelm : Einleitung in das Alte Testament. Herausgegeben in Verbindung mit Lic. Grete Möller und Lic. Hans Möller. Johannes Hermann, Zwickau. 1934. XVI - 301 lap. Ára 14.50 M.

Szerző gyakorló lelképásztor. Jelen munkáját, mint korábbi műveit is a legtisztább és legszigorúbb orthodox felfogás jellemzi. Könyvének motója Exod. III.: 5. v. Az egész Ot.-t, mint Isten kijelentését tekinti. A leghatározottabban szembe száll a kritikai irányzatok mindegyikével s megkísérli, hogy a hagyományos felfogás helyességét és egyedül igaz voltát hangsúlyozza, sőt bizonyítsa. Sorra veszi a kritikai eredményeket s igyekszik azokat megingatni és megsemmisíteni. Kétségtelen, hogy tudományos szempontból sok kifogás, számos ellenvetés hozható fel Szerző állításaival szemben. De egész művén érzik a mélyeséges meggyőződés. Szívügye az Ot. védelmezése.

Tárgyalási menetében a héber kánon sorrendjét követi. Legrészletesebben Dániel könyvét dolgozza fel, mely külön füzetben is megjelent. Az egyes könyvek letárgyalása után foglalkozik a kánonnal. A könyv svéd fordításban is megjelent. Az újabb theologiai irodalomnak figyelemre méltó alkotása. Megrendelhető a kiadónál: J. Hermann, Zwickau, Sachsen.

Módis L.

Procks, Otto : Das Bekenntniss im Alten testament. Theologia militans 8. A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung. Leipzig, 1928. 28. lap. Ára —.75 RM.

Írás és hitvallás jelentős szerepet játszanak a jelenkor egyházi életében. Az Írás Isten megbízását tartalmazza az egyház számára, a hitvallás pedig az egyház felelete Isten megbízására. Az Írás mögött Isten szava áll, mint isteni kijelentés a világ számára, a hitvallás mögött a hit áll, amely magáévá teszi a kijelentést. Az Írásban Isten beszélt, a hitvallásban mi beszélünk. Ezért nem lehet egymasmellé helyezni a két fogalmat úgy, mintha az Írás a kereszténység hitvallása lenne, vagy mintha az egyház hitvallása magába foglalná az isteni normát. Bizonyos területeken azonban érintkezik a két fogalom, sőt az a veszély fenyeget, hogy egymásba is folynak. Így pl. a Dekalogus Írás is, de hitvallás is, ugyanígy a Miatyánk. Krisztus főtartama az Írásnak, ugyancsak a hitvallásnak is. Egy és ugyanaz az igazság, mit az Írás hirdet és amit a hitvallás megvall. A kijelentések hitben való elsajátítása a hitvallás. Az Írást mint Isten szavát csak a hitvallás által lehet erőteljesen igenleni. Az Írás mindenütt magában rejtja a prófétát, az elbeszélőt, a törvényadó hitvallását is. Az Ótest.-ban Isten kijelentése és az emberi hitvallás mindenütt nagyon jól felismerhető, de történetileg egymástól el nem választható. Mert történelmileg minden Írásban együtt van Isten kijelentése és az emberi hitvallás.

A hitvallásnak azonban más értelmezése is van. Értjük alatta valamely egyházi gyülekezetnek történelmileg meghatározott hitkifejeződését is. Így beszélünk apostoli, nicáai, athanaiusi, augsburgi, helvét, stb. hitvallásról. Így tekinthetjük a Penta-teuchot a fogság utáni zsidóság hitvallásának. Esdrás promulgációja után lett azzá. Egyszersmint

alapja a zsidó hitvallásnak. A törvényben megnyilatkozás mellett azonban ott van a zoltárokból megnyilatkozó élő hitvallás. A Pentateuch szerint a zsidó egyház hitvallásos egyház volt, (Benkennt-niskirche), a zolt. szerint pedig hitvalló egyház bekennende Kirche).

A szerző az Ót-ban levő e két hitvallást világítja meg. Tételei: 1. A pentateuch. 2. A zoltáros könyv. a.) A teremtés. b.) A megváltás. c.) A megszentelés.

A Pentateuch Esdrás által tétetett (Kr. e. 433. évben) a zsidóság hitvallásos könyvévé. Magva az őstörténetekben található. Isten felette áll az időnek. Vele szemben áll a teremtmény. A teremtés gondolat nem csak a világ kezdetére vonatkozik, hanem a világot kezdetétől végéig uralja. Az ősteremtés a menny és földre vonatkozik. Az életteremtés már a teremtményen belül történik. Az Istenképreteremtés az emberi méltóság kifejezője E méltóságot az ember a bűn által vetkőzi le. Az egyetemes bűnösség hozza magával, hogy Isten és az emberek közé ékelődik az ítélet, mint emberi és mint isteni szükségesség. Ez az ítélet történik az özönvíz által. Azonban az áldozat is kiengeszteli Istent. De az áldozat nem szünteti meg végleg az ítéletet. Az ősitélet és végítélet között áll. sub. Ábrahámban a személyes hit ősképpét szemléljük. Ez ember ereje abban a hitben van, mely a teljesen Isten alá vetettségéből születik. Így sorolja fel a szerző végig a Pentat. mély gondolatait. A zoltáros könyvben rámutat az Isten törvényét elfogadó, a teremtő Isten előtt meghajló, az Isten megszabadító kegyelmében reménykedő és a megszentelésben bizakodó ember élő hitvallására. Die Confessio, quam confitentur, wird im alttestamentlichen Glauben durch die Confessio, qua confitentur ergänzt.) (28. 1)

Módis László

Két új evangélikus dogmatika.

1) D. Chr. Ernst Luthardt's *Kompendium der Dogmatik*. Völlig umgearbeitet und ergänzt von D. Dr. Robert Felke o. Professor der Theologie in Heidelberg. 14. Auflage. Der Neubearbeitung 2. Auflage Leipzig, (Dörfling & France) 1937. 469 l. Ára köve 10 márká

2) D) Paul Althaus: *Grundriss der Dogmatik*. I. Theil. Zweite umgearbeitete Auflage Erlangen (Merkel) 1936. 110 l. Ára 3 márká.

I. Luthardt. A lipcsei egyetemi teológia néhai nagy professzora, az egész földkerekség lutheránusságában közzismert és elterjedt „Allg. Evang. Luth. K.-Ztg.” megalapítója, egyaránt kitűnő egyházi író és előadó tanár, kinek Erkölcsstani felolvasásai Csiky Lajos debreceni ref. theol. tanár fordításában magyarul is megjelentek, hazai evang. papi körök magánkönyvtáraiban szintén található dogmatikai kongrendiumát még 1865-ben adta ki s még szerzője életében 12 kiadás ért. Átdolgozott, sőt helyenkint a folyton haladó és fejlődő újabb és legújabb dogmatikai irodalomra való tekintettel egészen új első kiadása 1932-ben, s a második napjainkban jelent meg, mint Luthardt művének 14-ik kiadása. Luthardt tudvalevőleg kiválóan értett a lutheri egyház őssztanának és egész hitrendszerének forrasszavú és áttekintő feldolgozásához. De Jelke tanár a hittani tudomány mai állásának megfelelőleg teljesen átdolgozta Luthardt művét Folytonos figyelemmel volt az újabb kérdésekre és azok mai széleskörű irodalmára, p. o. Barth Károly nálunk is, főleg ref. körökben jól ismert „dialektikai teológiájára”, sőt tudomány-örténeti részében áttekintését adta a nagy terje-

delmű német protestáns hittani irodalmon kívül a többi nemzetek evang. irodalmának, sőt napjainkig terjedőleg a német és külföldi római kath. irodalomnak is. Egészen új fejezet benne a norvégiai evang. egyház dogmatikája és annak irodalma. Így ez irodalomtörténeti rajzból megtudjuk, hogy az egységes jellegű svéd dogmatikát a reformatori örökségbe s a kijelentés gondolatába való elmélyedés jellemzi. Billing és Söderblom annak főbb képviselői. A norvég dogmatika erősen német irodalmi befolyás alatt áll. A nagybritaniai különböző felekezeti alakulatok behatását mutatja és erősen gyakorlati vallásos egyházi jellegű. Az észak-amerikai a ref. és luth. egyház jellegét viseli. A kath. dogmatikát kimerítően Krebs freiburgi szaktanár igen szakavatottan és tárgyilagosan ismerteti.

A tananyag beosztásában az átdolgozó teljesen Luthardtöt követi. A bevezető „prolegomenák” és „a dogmatika története” mellett az első, alapvető részben „a dogmatikai elvek tanái”, s a második kifejező részben magát „a dogmatikai rendszert” adja. Kár, hogy a szövegben Hase ismert „Huterus redivivusá”-hoz hasonlóan igen sok a rövidítés, ami a német nyelvben s a dogmatika irodalmában kevésbé jártas olvasóra néve igen megnehezíti az olvasást és a megértést. Egyebekben melegen ajánljuk olvasni és tanulni szerető evang. és ref. teológusainknak és lelkésztestvéreinknek a csonka hazában és a trianoni határokon túl.

II. Althaus Pál erlangeni egyetemi theol. tanár műve „Grundriss der Dogmatik” cz. művének újonnan feldolgozott 2-ik kiadása. Az etikával együtt „Grundriss der Christlichen Lehre” cz. alatt jelent meg Külön kötetben adja a dogmatika alapvető és kifejtő u. n. rendszer részét. Szerzője tudvalevőleg Ehlert és Köberle mellett a legkiválóbb német evang. hittudós, ki rendszeres theol. műveiben ritka főrekonysággal és hozzáértéssel az összes mai korszerű kérdéseket felöleli és theol. álláspontján bő irodalommal támogatva világítja meg. Rendszeres theol. művének I. része „a dogmatika alapvetése” címet viseli és azt természetesen az isteni kijelentésről szóló tanban látja. Ismerteti annak előkészítését az őskijelentésben, majd annak megvalósítását a Jézus Krisztusban, s annak elterjesztését a szentírásban, mint a kijelentés bizonyosságában és hordozójában és az egyházban és annak hitvallásaiban. E fejtegetéseihez egy „apologétikát” csatol, amelyben a kijelentésnek és észnek (a theológia és filozófia viszonyának), a kijelentésnek és vallásoknak a viszonyát, s végül a dogmatika feladatát és módszerét s a legújabb kiválóbb dogmatikai rendszereket ismerteti igen vonzóan és behatóan. Őskijelentést lát nemcsak a pogányságban, hanem az egész világtörténelemben, sőt magának a német népnek magát még mindig vajudó újjáalakulásában is. De legnagyobb az isteni kijelentést a Jézus Krisztusban, amelyről az Írás és „csakis az Írás” tesz bizonyosságot. Ezzel kapcsolatosan foglalkozik a tudós szerző az Írásról, nevezetesen annak szolgálai alakjáról, annak kritikájáról, megbízhatóságáról és mégis a vallásos hitre vonatkozó maradandó jelentőségéről szóló kérdésekkel is. Szerzőnk egészen helyesen az Írásban a legtökéletesebb isteni kijelentést, evangéliumi egyházunk minden hitének és tanának egyedüli alapját és forrását látja, amelynek legfőbb tárgya Jézus Krisztus, az Isten- és emberfia, aki a mi megváltásunk és feltámadásunkért megfeszített és feltámadott üdvözítőnk s így az egész világ és összes népeinek és nemzeteinek is egyetlen üdve és holdogsága. Úgy dogmatikai és etikai rend-

szerében, mint kiadott „Akadémiai értekezéseiben“ és „Egyházi beszédeiben“ is kiváló szerzőnk álláspontja az Írásban s annak evangéliumában, nem különben főbb hitvallásainkban gyökerезik és ezzel igazi evang. keresztyénnek és lutheri egyházunk kiválóan igaz tanítójának és útmutatójának bizonyul.

Találón és meggyőzően mondja, hogy amint nagy reformátoraink, főleg Luther és Kálvin korukból kifolyólag és annak megfelelőleg alkották meg hitvallásait, úgy a mai teológiai tanulmány feladata a hitvallások evangéliumi igazságait új teológiai köntösben és formában kifejezni és képviselni, mert csak azzal van jelen élő értékük és aktualitásuk.

Majd így folytatja magvas fejtegetéseit: mindent az Írás alapján kell megvizsgálnunk, az Írás alapján a római kath. és református különbözőségeket sőt ellentétet is felismernünk, de korántsem merev és változhatatlan ellentétet ragaszkodunk. Az egyházak nincsenek ma már abban a szellemi állapotban és nem állanak olyan merev állásponton egymással szemben, mint a klasszikus hitvallások és azok orthodox teológiája idején. Azóta az írás beható tanulmányozása és magyarázata alapján, amelyet a nagy kath. történettudós Döllinger szerint is „a protestáns exegezisnek“ köszönhetünk. A 2 protestáns hitfelekezet és ezzel az ő teológiai tudomány viszonyuk és felfogásuk is „fejlődésképes mozgásba“ került. Tudós szerzőnknek, mint rendszeres teológusnak ez az álláspontja az igazi helyes protestáns tudományos teológiai felfogás, Mennyire távol áll ez az álláspont a 2 protestáns orthodoxia merev felfogásától, vagy a mi Bangha Belánk jezuitizmusától, ki fülünk hallatára a rádióban a szöszékről azt hirdette, hogy inkább tudna „theista lenni, mint protestáns, vagy lutheránus“ és szerinte „vannak emberek, akik vastagnyakú makacsságból (sic!) nem jutnak el az igazságra.“ Sapientis sat!

Kedves emlékül megjegyzem, hogy Althaus professzor, amidőn művével megírt, hozzám intézett meleghangú levelében áldása kíséretében örömeinek adott kifejezést, hogy 76 éves korom dacára oly tevékenyen veszek részt a lutheránusság és az evang. egyház tudományos munkásságában. Áldásait ezerszeres kamatokkal viszonzom!

Rákosszentmihály. Dr. Szlávik Mátyás.

**Oepke, Albrecht : Der Mithus. Rosenbergbe-
trachtungen. Leipzig, 1935. A Deichertsche Ver-
lagsbuchhandlung. 62 lap.**

E füzetben Szerző Alfred Rosenberggel foglalkozik, annak híres műve : Der Mithus des zwanzigsten Jahrhunderts alapján, mely 1930. óta számos kiadásban jelent meg.

Az első fejezetben foglalkozik Rosenberg személyével, egyéniségével, mindazokkal a körülményekkel, ténvezőkkel, szellemi adottságokkal és hatásokkal, melyek Rosenberg művének létrejöttét előkészítették, támogatták s lehetővé tették. A mű 1917-ig nyulik vissza s 1925-ben már készzen volt.

A 2-ik fejezetben (Die neue Weltgeschichte) a Mythus első mondatával, mely az egész mű programját tartalmazza: „Es beginnt heute eine jener Epochen, in denen die Weltgeschichte neu geschrieben werden muss“ — szemben gyakorol kritikai megállapításokat. Az új történetírás szempontja R. szerint a faj (Rasse), a vér szempontja lehet. Ezzel kapcsolatban Oepke tisztázza a „Rasse“ fogalmát. R. nincs tisztában ezzel a fogalommal! Egyébként sem ő volt az első, aki a fajvédelmet ajánlotta és munkálta, mert már a világháború

előtt figyelmeztettek ennek szükségességére a német evang. missziói társaságok. — Am a történetírás fontos kelléke a tárgyszeret (Sachkunde) is, ami a dolgokkal való közvetlen érintkezés, azaz a történész számára az eredeti forrásokig visszanyúlás. Rosenberg ismeri az újabb kultúrtörténetet, főként művészettörténetet. De egyéb területeken: régi történet, vallás- és egyháztörténet stb. — csak másodrendű forrásokra támaszkodik, amelyek igen sokszor nagyon is kétes értékűek! A történetírás harmadik követelménye: — lelkiismeretesség (Gewissenhaftigkeit) hiányzik R-nél. Hangsúlyozza a tárgyilagosságot, de nem alkalmazza. Ami elgondolásának megfelel: azt kiemeli és magaslatja, ami nem: azt elhallgatja, vagy leértékeli. „Er dichtet seinen Mythos, und, wie er dichtet, so ist es.“ (20. l.).

A 3. fejezetben részletesen foglalkozik R. vallástörténeti teológiájával (Syrien in Deutschland.) R. szerint minden faj megteremt a lényéhez illő vallást is. A vallástörténet tényekkel igazolja ez állítás valótlanágát. A Biblia vallását „syriai“ névvel nevezi. Minden vonatkozásában helytelen. Jézusról és Pálról is hamis képet rajzol. Mindezek természetesen példák és adatokkal igazoltak. Végül ezt állapítja meg Oepke R.-ről: Wenn er uns über die Geschichte der Baukunst belehrt, so wollen wir ihm gern zuhören. Auch Nationalsozialismus wollen wir bereitwillig von ihm lernen. Aber hier hat er sich auf ein fremdes Gebiet begeben. Biblische Dichtungen sind nicht jedermanns Geschmack!“ (34. l.).

A 4. fejezetben R. egyháztörténeti tévedéseiről emlékezik meg Oepke (Köln gegen Rom und Wittenberg). R.-nek úgy a római egyházakról, mint a reformációról szóló megállapításaiban ugyancsak „több a költészet, mint az igazság.“ (42. l.)

Az utolsó fejezetben „Mythos und Evangelium“ cím alatt a keresztyén Istenfelfogás és R. Isten hite közötti különbségre mutat rá szerző. A kettő nagyon is eltér egymástól, sőt ellenkezik egymással. R. akarja az Isten-hitet, de nem a keresztyén felfogás szerinti. R. végeredményben odajut, hogy a faji ént teszi meg Istennek, aki fölött az ember uralkodik! Isten souverainitását, a bűnt, a kegyelmet stb. tagadja

A füzet a maga rövidségében is átfogó képet nyújt R. könyvének főbb kérdéseiről, egyszers-
mint alapvető tévedéseiről is. Az előadás hangja szembetűnően szelíd, tartalma szigorúan tárgyilagoss.
Módos László

**Fiebig, Paul : Neues Testament und National-
sozialismus. Drei Universitätsvorlesungen über
Führerprinzip, Rassenfrage, Kampf. Schriften
der Deutschen Christen. Heft 11. Dresden. 70
lap.**

A könyvecske a mai német vallási mozgalmak egyikének, az u. n. német keresztyéneknek a kiadványa. Határozott célja, hogy a nemzeti szocializmust az Újszövetség adataival igazolja, legalább is támogassa. A feldolgozás, mint a cím is mutatja, a nemzetiszocializmus három nagy, alapvető kérdése körül csoportosul. A tudós komolysággal megírt munka kétségtelenül új nézőpontokat érvényesít, melyek a német nemzeti szocializmusnak előnyére és hasznára válhatnak, de magának a keresztyénségnek nem.

Manapság nem egyedül a Bibliának ilyen egyéni célok szolgálatába állítása. Az ellene való védekezés nehéz, sőt nem egyszer a tiltakozás is lehetetlen a hatalmi erőszak miatt. M. L.

HAZAI IRODALOM.

**Horváth Jenő: Történelemszéliéletünk egy-
sége és a történelmi Magyarország. Karácso-
nyai és Fraknói öröksége. Kiadja: Szent István
Akadémia Budapest, 1937. 9 l.**

Szerző mint a Szent István Akadémia vendége olvasta fel értekezését, melyben sikra száll Karácsonyi János és Fraknói Vilmos példája nyomán amellet, hogy a magyar történelem tárgyalása ke-
retébe részletesen bele kell illeszteni a kisebb-
ségek történetét, s nem különben az egész magyar
történelmet az egyetemes történelem összefüggé-
sében kell tárgyalni. Vázolja Karácsonyinak ide
vonatkozó munkásságát, mely különösen a horváth
és román, dalmát történelmi vonatkozások feltá-
rásában volt gazdag. Karácsonyinak 1916.-ban: *Ma-
gyarország történelmi joga hazánk területéhez a Kár-
pátoktól le az Aldunág c. munkájában indította
meg a későbbi nagyszabású területvédelmi irodal-
mat Szerző Karácsonyitól inspirálva írta meg a
Békefi Remig. Emlékkönyvében 1912.-ben megjelent
tanulmányát: „Nemzetsegeink művelődéstörténete”
címén, melyet akkor, a nagy nemzeti felbuzdulás
idején félreértés és gyanú fogadott. A világháború
után tűnt ki Karácsonyi jelentősége; amely „a
szentistváni gondolattól áthatott magyar birodalom
történetének művelése” volt.*

Szerző mint a Magyar Külügyi Társaság egyik
vezető egyénisége a továbbiakban méltatja Kará-
csonyi János mellett Fraknói Vilmos érdemeit,
mint aki a külföldi diplomáciai kapcsolatok törté-
netével egyedül foglalkozott. Sőt az ősz püspök
részét akart vállalni a Magyar Külügyi Társaság
által tervezett hatalmas vállalkozásban, mely Ma-
gyarország diplomáciai összeköttetések történe-
tét tárgyalta volna a honfoglalástól a világháború
végéig.

A sok kegyelettel és hozzáértéssel megírt füzet,
igen eszméletű. De nem szabad elfelejtenünk a
magyar történettudósoknak azokról a kutatásairól
és forrásközléseiről sem, amelyeket a török birodalmi,
lengyelországi, balkáni, stb. levéltárakban
végeztek, felhasználtak és publikáltak. Ugyancsak
nem szabad megfeledkezni arról a logikai kon-
zekvenciáról, hogy a nemzetiségi kisebbségek törté-
nete legalább is kétharmad részben egyháztörté-
nelem, s Karácsonyi és Fraknói azért tudták felad-
tatukat jól megoldani, mert nemcsak, mint törté-
nettudósok, hanem mint teológusok is elsőrendű
szakemberek voltak. Ezekhez a problémákhoz ez-
után is ennek a kettős karizmának a birtokosai
nyúlhatnak. Továbbá az is természetes logikai fo-
lyomány, hogy Magyarország egyháztörténelme az
összes egyházak történelmi fejlődése pártatlan vá-
zolásának szünopsziséján alapulhat. Sem a múltban,
sem a jelenben nem vizsgálhatja Magyarország
határain belül egyik egyház történetírása sem a
többinek tudományosan lerögzített eredményeit.

Csihesz S.

**Medgyesi Pál: Praxis pietatis azaz kegyes-
ség gyakorlása. Debrecen, 1936. A reformá-
ció és ellenreformáció korának evangéliumi
(református és evangélikus) egyházi írói.
Szerkeszti és kiadja: Dr. Incze Gábor. IV.
szám. Bpest, 1936. 496 lap. Ára 1.25 P.**

Az eredetiben angol nyelven megjelent és pe-
dig egymásután számos kiadásban megjelent mű
a gyakorlati keresztyén élet kézikönyve. Medgyesi
Pál, a három évszázad előtti buzgó református préd-
ikátor ezért fordította magyar nyelvre s tette a

magyar reformátusok s evangéliumi keresztyének
közkincsévé. A dogmák útvesztőibe tévelyedéstől
s a külsőségekben élőkódéstől akarta ezután is
menteni a magyar református népet. Aldozatkész-
sége és buzgósága nem volt hiábavaló. A Szent-
írás s kiváló egyházi atyák, régi buzgó bölcsek
írásai alapján összeállított mű helyes útmutató lett.

Amilyen aktuális volt a könyv 300 év előtti
első kiadása. éppoly aktuális ma a második kia-
dása is. Az útvesztőkben tévelygés veszedelme ma
is éppoly nagy, ha nem nagyobb. A ritka kivétellel
dicsekedő sekélyes, dagályos, pogányos, filo-
zófikus, esztétikus, mesékkel szövegetett, irodalmi
formákba vesző prédikációk sok mindenre alkal-
masak, csak lélek-táplálásra és lélekvezetésre nem.
Ugyanígy az egyházi lapok legtöbbször. Az ezután
vágyó lelkek ebben a könyvben megtalálhatják,
megnyerhetik a vezetést.

A könyv a legmélyebb bibliai igazságokat tárja
elő mindenütt. Ezen nyugszik tanácsolása, útmuta-
tása. „Kinek-kinek érdeme szerint becsületét meg-
adjad és az embert inkább megbecsüljed jóságáért,
hogyne mint nagyságáért.” (206 lap) „Az egész
Szentírásban sehol nem olvassuk a képmutatóknak
megtérésüket.” (207. l.). „Úgy adjad egyik füledet
a vadosnak, hogy a másikat a vádottak tartsad,
mert aki egyik félnek ítéletet teszen, minekelölte
még a másiknak feleletét nem hallotta volna, ám-
bár igazat ítéljen is, de ő maga nem igaz.” (209.
l.) stb.

A könyv közreadásával és pedig hihetetlen ol-
csó áron való közreadásával igen nagy szolgálatot
tett Dr. Incze Gábor. Előszót dr. Ravasz László
püspök írt hozzá.

A mű teljesen az eredeti első kiadás mása. Nyel-
vezete régies, idézetei jórészt latin nyelvűek. Re-
mélhető, hogy rövidesen újabb kiadásra is kerül
a sor. Kívánatos volna, hogy akkor mai nyelvre
átírva, s az idézetek is magyar nyelven jelenjenek
meg; hogy így minél szélesebb körben terjeszthető
legyen s olvasása, megértése ne okozzon nehézsé-
get a legegyszerűbb ember számára sem.

Megrendelhető kiadónál; Bpest, II. Török u. 4.sz.

Módis L.

**Török István: Az Ószövetség értékelése.
Pápa, 1936 15. lap. A pápai református theo-
lógiai akadémia kiadványai. 23. szám.**

A füzet az 1935-i theologus konferencián el-
hangzott előadását tartalmazza. Az Ót. elleni táma-
dásokkal szemben, megkísérelti az Ót. védelmét.
Azon érvek mellett, hogy az Ót. összenőtt a kes-
ztyvénséggel, hogy az Ót. szükséges az Újt. meg-
értése szempontjából, hogy a görög szöveget a leg-
biztosabban a héber kifejezésekkel lehet megma-
gyarázni, az Újt. elvont tételeit az Ót. történelmi
vel lehet szemléltetni, mint alapvető tényeket so-
rakoztatja fel, hogy az Ót. éppúgy Krisztusról szól,
mint az Újt., hogy az Ó-és Újt. Istene egy, hogy
az Ót. és Újt. lényegileg egy, csak relatív, törté-
nelmi különbségek vannak közöttük. Végül az Ót.-i
tudomány ellen intéz támadást, mint amely elveszte-
tette theologiai jellegét.

Szerző fixpontja, amire egész előadását építi,
hogy „a Biblia az egyház alapja s mi is, mint ke-
resztyének a Biblia talaján állunk.” (3. l.) Épen
ezért munkája apologetikus jellegű s mint ilyen
nagyszerűen felépített, szépen kidolgozott, rend-
szeres alkotás. Azokat, akik az „egyház” h ve i
a szokványos egyházi, vallási ideológiában élnek,

gondolkodás, elmélyülés, önállóság nélkül tekintélyre építenek, meggyőzi és megerősíti. A mai „egyház” mai állapotának megfelelő a megoldás. Arra azonban, hogy az Ót. elleni támadásokat viszszaeszközölje és leszerelje, nem alkalmas. Ahhoz már az alapítélet is hibás. Mert a mai „egyház alapja” csakugyan a Biblia, de a tulajdonképeni egyház, az ekklesia alapja *Krisztus*. S a keresztényiség kétezeréves történetében a legvirágzóbb korszak arra az időre esik, — az egyháztörténelem tanúsága szerint is, — amikor nem volt „egyház”, csak „ecclesia” és amikor nem volt mai értelemben vett Biblia, még ót-i részben sem, hiszen a szidóság is Kr. u. 100 táján kanonizálta azt a saját számára. Egyébként a tétel gyökeres megoldása egy előadás keretében nem is kívánható, nem is lehetséges.

Ami az „Öszövétség-tudomány” bírálatát illeti, (15. l.), az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy az sem világiasodott el jobban, őszintébb szóval nem sekélyesedett el, nem sülyedt le jobban, mint bármelyik más teológiai jellegű tudomány. Csődjé nem nagyobb, mint amazoké és eredményei is vannak olyan értékesek. Az Ót. ellen irányuló támadásoknak nem az Ót. tudománya az oka. Hogy e tudomány nagyon, vagy teljesen az emberi oldal felé hajolt s annak problémáit tárgyalta, azzal is szükséges és kötelező tudományos szolgálatot végzett, ami első látásra haszontalan, sőt káros a „teológia” számára, valójában azonban értékesíthető lesz. Az Ót.-ban levő Ige elhanyagolásáért elsősorban nem az Ót. tudományt, hanem az Ige-hirdető pásztorokat terheli a felelősség.

Módis László.

Dr Feigl József: A vallás értelme. Filozófiai tanulmány. 1937. Szatmár és Bereg nyomdai és lapkiadó R. T. Mátészalka.

Ennek a 15 lapos tanulmánynak az a célja, hogy a művelt olvasónak „a vallás tárgyát, mint érték-realitást” mutassa be. A szerző — a Kanti kritikai bölcelet útján haladva — szembe találja magát tetele védelmezése közben egyrészt a materializmussal, másrészt a teológiai ontologizmussal. „Tulhaladott filozófiai álláspontnak” (7) tartja a materializmusnak azon elgondolását, mintha a tapasztalás tárgya csak kézzel fogható anyag lenne. Ezzel szemben hangsúlyozza szerzőnk, hogy a tapasztalat lehetősége: ideális tényezők szintézise”. (7) A teológiai ontologizmus „végzetes tévedéseinek” kimutatására is sor kerül. Helyrehozhatatlan kár számba megy, ha Istent „tapasztalatfeletti módon létező szubstancia”-ként fogjuk fel, mert tapasztalat feletti dolog nem lehet ismeretünk tárgya, már pedig a filozófia a vallással is annyiban foglalkozik, amennyiben tárgya: Isten, tapasztalati valóságot jelent. (11.) A kritikai metafizika Istent *legértékesebb valóságnak* „értékjelenségnek” tartja. (4.) Ez az értékjelenség — Isten — az „értékbeli végzettség” az ember „értékességét” elégíti ki. A vallás tulajdonképeni értelme tehát: az abszolút érték utáni vágyódás (6.) Legfőbb tiszteletünk tárgya nem lehet más, mint a lelkünkben magát nyilvánlatkoztató szeretet „nem ontológiai strukturájánál, hanem értékénél fogva.” (8.) Isten szeretet. Istennel viszonyba lépni is egyedül szeretet által lehet. A vallás így lesz: a szeretet bírása. (14.)

Dr. Kálmán Sándor

Dr. Kiss Tihamér László: Lefèvre d'Étaples a humanista pedagógus és vallásreformátor. (Halála 400-ik évfordulójára.) Szeged, 1936. Szerző kiadása. 40 lap. Ára 60 fillér.

A XVI. sz. francia humanista irodalmát és reformációi mozgalmát alaposan ismerő szerző kegyelele megemlékezésül szánta e füzetet.

Lefèvre 1455 táján született. Tanulmányi ideje alatt a filozófia és a klasszikusok érdekelték leginkább. Humanistává azonban nem iskolai tanulmányai nevelték, hanem olaszországi útjai s az olasz humanisták hatása és útmutatásai alapján lett azzá. Ez hatással volt rá úgy is, mint tanárra, úgy is, mint teológusra. A görög klasszikusokat eredeti nyelven olvastatta és magyarázta. Szakított a scholasztikus módszerrel. Tanítványaira nagy hatással volt. Majd a bibliát is héber és görög eredeti alapján olvasta és magyarázta. Sokakkal levelezés útján érintkezett s ezekre is nagy hatással volt. Így pl. Farel-re. Később maga is lelkészséget vállalt a meauxi egyházmegyében, amely a reformáció főszéke volt.

Lefèvre-t szerény, visszahúzódó egyénisége nem állította azok sorába, akik bátran álltak sorompóba a reformáció mellett, de csendesen folytatott gazdag pedagógiai és teológiai munkásságával az elsők közé tartozik, 1536-ban halt meg.

Módis László.

Szele Miklós: A mai valláspedagógia főbb meglátásai. Valláspedagógiai tanulmány. Megjelent a Prot. Tanügyi Szemle 1937. szeptemberi számában. 14 oldal

Szele Miklós nagyszerű tanulmánya a mai valláspedagógia főbb meglátásait ismerteti, ilyen meglátása a legújabb valláspedagógiának az, hogy a katekhézis egyházi jellegű nevelés legyen, nem pedig u. n. „vallásos nevelés.” Jézus ugyanis „nem valami általános vallásos nevelést” rendel el az Evangéliumban, hanem az egyházra való nevelést teszi kötelességévé tanítványainak. (Máté 28: 19-20; Márk 16: 15-16.) A ker. nevelésnek tehát az egyházból kell kiindulnia, mint Krisztus tanítványainak gyülekezetéből, az egyházban és az egyház által történeti, s célja se lehet más, mint az egyháztagság. Ennek az így értelmezett nevelésnek a nevelő csak eszköze; „aktiválója” Isten, az Ő Igéje, Sakramentumai és Lelke által. Ezt nem látta meg a XX. sz. három első évtizedének valláspedagógiája, midőn a vallásitanításban oly fontos szerepet játszó vallásos élmény „objektív” előfeltételét, az Igét megfosztotta primér jelentőségétől, s a vallásos élmény subjektív természetének egyoldalú és túlságba vitt hangsúlyozásával „a vallásitanítás teljes eg háziatlanításához, sőt egyházellenességhez vezetett.” Az Igét, mint objektív előfeltételt, így elejtő katekhézis nem is kelthet igazi vallásos élményt. Hogy ilyen élmény létre jöjjön, ahhoz az Istennel való találkozás szükséges. Isten pedig az Igében jelenti meg magát az embernek, az Ige pedig az egyházban hirdetik. Az egyházon kívül tehát nem lehet igazi vallásos nevelésről beszélni. Az egyház az a közösség, ahol a modern pedagógia által annyira hangsúlyozott „objektív szellem” igazán nevelő erői áramlanak, s ez az „egyéneklőlty tényező” garantálja a nevelés lehetőségességét, végzi az u. n. „funkcionális nevelést”, mely nem más, mint az a teremtő életfolyamat, melynek árama egy közösség lelki testében kering, s annak a közösségnek élő és aktív tagjait napról-napra áthatja. „Ez az „objektív szellem” a vallásos nevelésnél az Ige, a funkcionális nevelés Alánya. A tudatos vagy szándékos nevelés ennek a nevelésnek csak a „magyarázata, tudatossá-tétele.” A katekhéta tehát nem „teremtő” személyiség; „munkája csak eszközi jellegű. A cél elérése, vagyis az egyháztagságra nevelés Isten kezében van.

Ha most már tekintetbe vesszük azt, hogy a vallásitanítás ilyen transzcendens célkitűzése mellett a világi pedagógia célja immanens természetű, csak természetes, hogy más az egyik módszere és más a másiké, s hogy „épen ezért — a valláspedagógia célkitűzése és módszeres eljárása a világi pedagógia mértékével nem mérhető.” A katekhézis sajátos célkitűzéséből az is logikusan következik, hogy itt az anyagnak feltétlen elsőbbsége van a módszer felett. Nem jelenti ez a módszer teljes eljétését — hiszen a vallásitanítás is egyfajta intellektuális művelet, ismeretközlés; az ismeretek meggyökereztetésénél pedig fontos szerep jut a módszernek — csupán „tilakozást az ellen a (ma éppen gyakori) visszaélés ellen, hogy a módszer urrú lesz az anyag fölött olyan értelemben, hogy az anyagot ő szabja meg.” Hogy mit kell tanítani a katekétának, „azt maga a szuverén Ige mondja meg, és nem a gyermeklélektan, nem a didaktika és nem a módszertan.” Végül, hogy a katekhéta se az intellektualizmus, se a dogmatizmus vermébe ne essék, szükség, hogy „tanítása mindig személyes biznyságtétel” legyen. Ő, aki az egyházban, az egyház által és az egyház tagjává akar nevelni, maga legyen az egyháznak élő tagja. Látozassa a gyülekezeti istentiszteleteket, éljen rendszeresen az úrvacsorával; éneklésben, imádkozásban, szeretetmunkában, biznyságtévésben, megbocsátásban, a „hit engedelmességének gyakorlásában” mutasson példát növendékeinek. *Dr. Farkas Ignác.*

Dr. Hegyaljai Kiss Géza: Dicsőség Istennek! Templomi imakönyv, Ünnepi, vasárnapi és alkalmi előfohászok, imádságok, könyörgések és áldások. Debrecen, 1936. Városi nyomda. 336 lap 8°. Ára 6.—P.

Rég nélkülözött hiányt pótol ez imádságos könyv. A hazai magyar imádság irodalomban évtizedet meghaladó ideje nem jelent ilyen imádság gyűjtemény, mely a mai kor imádkozó, gyülekezetvezető lelkipásztorának lelkébe enged bepillantást s egyúttal lélegzardagi ó útmutató a gyülekezetek nagy gondját hordozó lelkipásztor testvéreknek. Kétségtelen, hogy az imádság egyénenként más és más színezetű, szerkezetű, de vannak az imádságnak, különösen a gyülekezeti imádságoknak olyan általános érvényű, bibliai követelményei, melyek minden imádságban megkívántatnak. Ilyen követelmények a közvetlenség, az egyszerűség, a rövidség, a világosság, a lélek szárnyalása, mindezek felett az alázatosság jegye. Szerzőnél mindezek a követelmények nemes összhangban találhatók meg. Könyvének ez adja meg a fő értéket. Hogy költői lelkülete még széppé is teszi a formát, az a több talentum hű forgatásának biznysága. Kiemelkedő vonása a biblikus nyelvezet is. Itt-ott, különösen az alkalmi és hazafias imádságokban találhatók kifogásolható kifejezések. Ezek azonban könnyen észrevehetőek és korrigálhatók. Pl. „Te, aki láttad a nagyapákat dicsőséges honvédeknek, láttad az unokákat a világéged hóseinek, látod ma azoknak fiait viharos évtizedek megtépett gyermekeinek.” 288. l. stb. —

A könyv tartalmaz 31 előfohászt, több, mint 200 imádságot és pedig minden ünnepre és alkalomra többet, vasárnap délelőttre és délutánra 120-t betegekért való könyörgéseket. 35 áldást vasárnapi alkalomra, 12-t ünnepi alkalmakra, azonkívül a Tíz parancsolatot, Uri imádságot és az Apostoli hitvallást.

Szerző Dr. Baltázár Dezsőnek ajánlotta könyvét, melyet a kiadó Városi nyomda csinosan állított ki. *M. L.*

A Debreceni Kossuth utcai templom belső díszítése. Részlet Dr. Csikesz Sándor egyetemi professzornak 1937. évi március hó 21.-én d. u 5 órakor a Kossuth utcai templom félszázados fennállása, megújítása, belső díszítése és újra megnyitása alkalmával tartott ünnepi előadásából. Debrecen, 1931. Kiadja a Kossuth-utcai egyházzrés. 15. lap 16. Ára 20 fillér.

A füzet tartalmazza a debreceni Kossuth-utcai református templom belső díszítésének alapelveit, melyek egyúttal a református templomok belső díszítésének általános alapelvei is. Négy alapelv érvényesült itt. 1. Feltétlenül a Bibliából vétessék minden szimbólum; 2. Egyenlő mértékben vetessék az Ó és Újszövetségből; 3. Semmiféle emberi alak ki ne ábrázoltassék; 4. minél bővebben alkalmaztassanak bibliai Igék a falakon. A füzet második része a Kossuth-utcai templomban alkalmazott szimbólumokat ismerteti. Kiválóan alkalmas vezető a díszítés megismerésére és megértésére. *M. L.*

Uray Sándor: Iskolások imakönyve. Református keresztyén növendékek részére. Énekekkel kiegészítve. 4. bővített kiadás. Debrecen 1936, 24 lap 16. Ára 20 fill. „Méliusz” könyvkeres. biznyság.

A füzet a református gyermekek részére szükséges imádságokon kívül számos éneket foglal magában, úgyszólván leggyakrabban használt énekeink mindegyike benne van. Azonkívül tartalmazza az Apostoli Hitvallást és a Tíz parancsolatot is. Mintegy négy lapon foglalkozik a református egyház ismertető jeleivel, a debreceni ref. egyház rövid ismertetésével és buzdit a ref. egyház iránti szeretetre. Nemcsak emlékként nyújtásra alkalmas így a füzet, hanem a gyakorlati vallásitanítás céljait is hathatósan előmozdítja olyan helyeken, ahol az énekeskönyv — szegénység miatt, pl. tanyán — hiányzik. *M. L.*

5. év — 25 intézmény. Az Országos Református Szeretetszövetség képes albuma. 40 fillér.

Az öt év óta működő Szeretetszövetség 25 intézményének életét mutatja be ez album 60 képen. A képeket magyarázó jegyzetek kísérik. A 25 intézményt, melyek az ország különböző részein vannak — árvaházak, menházak — jórészt kegyes adományozók ajándékozták a Szeretetszövetségnek. A gondozottak száma csaknem 700. A Szeretetszövetségnek ma több, mint 50.000 tagja van, vagyona pedig meghaladja a 250.000 P.-t. A csinosan kiállított album az élő keresztyén szeretet biznyságainak szép összefoglalása. *M. L.*

Huber Lipót: Ujkori és modern zsidók Jézus Krisztusról és a keresztyénségről. Kálcsa, 1933. 433 lap. Ára 12.—P.

A könyv Szerzője tudós kálcsai jezsuita tanár, kinek számos Ó-és újszövetségi tanulmánya jelent meg. E tekintélyes kötetben az ujkori zsidóknak Jézusra tett nyilatkozatait dolgozza fel óriási irodalmi ismerettel, helyes kritikával, bő magyarázatokkal, világosan áttekinthető elrendezéssel. Mint az előszóban mag. Szerző jelenti, nagyobb művének e második részét azért bocsájtotta közre, mert *időszerű*. Kétségtelen, hogy a könyv tartalma ma széleskörű érdeklődés körébe tartozik. Könyve elején azt a nagyon fontos kérdést tárgyalja le, hogy a mai zsidó vallás nem azonos az ószövetségi mozaizmussal. Majd rátér

az orthodox és liberális zsidóságnak a keresztyénekkal és Jézussal szembe elfoglalt álláspontjának ismertetésére. Azután külön szakaszba foglalja a Jézusról tett zsidó nyilatkozatokat orszá-
gok szerint csoportosítva. Külön szakaszt szentel Dr. Klauzner József jeruzsálemi zsidó egyetemi tanár Jézusról írott könyvének, mely 1922-ben jelent meg. A negyedik szakaszban kritikát gyakorol az állítások felett. Három függelékben különböző témákat csoportosít, mint pl. zsidó ál-messziások, az evangéliumra emlékeztető rabbinikus helyek stb, stb. Részletes tárgy- és névmutato teszi könnyen kezelhetővé a terjedelmes kötetet.

M. L.

Dr. Kecskeméti Lipót. Ézsaiás. 3 kötet. Nagyvárad 1935 274 332 347 lap. Ára 12.— P. Kiadja a nagyvárad i zraelita hitközség.

Az első kötet alcíme: Ézsaiás könyve és E. beszédei; a második kötet: E. egyénisége: Az ember, a próféta, a költő; a harmadik kötet: Isten szentségének elve a világtörténetben. Izrael és

az emberiség a szentség vallásában. Nagy tudás, széles látókör, helyes kritika és történelmi tájékozottság jellemzik a köteteket.

M. L.

Dr. Kecskeméti Lipót: Jeremiás. (J. próféta és kora). 3 kötet. Budapest. 1932. 255 350 207 lap.

A hatalmas terjedelmű mű szerzője a nagyváradi főrabbi Az első kötetben Jeremiás könyvével és egyéniségével foglalkozik, a másodikban a nemzeti és vallási elv mérkőzését tárgyalja a harmadikban a vallás népe és a vallásos ember címen foglalja egybe mondanivalóit. Szerző szakít a hagyományos felfogással, kritikai úton halad és kritikai eszközökkel dolgozik. Az igazságot tartja fontosnak s ezért még a megtámadtatást is vállalja. A könyv nagyon alkalmas arra, hogy teljes és hű képet nyújtson Jeremiásról, koráról és könyvéről. A héber szavak mindenütt átírással szerepelnek. Az előadás kissé terjengős, a stílus pongyola, itt-ott a magyarosság is szenved,

TUDOMÁNYOS ÉLET.

D Dr Deissmann, Adolf D D 1866-1937.

A második birodalomban szédítő arányokban kifejlődött protestansz theologiai tudományosság egyik óriása tünt el vele. Követte a sirba a berlini fakultás többi nagyjainak: Tröltsch, Harnack, Baudissin, Titius, Seeberg R., stb sorát. Alig 25 éves korában habilitációt szerez Marburgban az újszövetségi tudományokból. Azután lelkipásztor lesz Hernborban és egyszersmind az ottani theologiai szeminárium előadója. 1897-ben Heidelberg, egy évtized múlva Berlin hívja meg az újszövetségi katedrára. Tudományos munkássága előadó és stílus művészete az egész világon ismertté tette a nevét. Fontosabb művei: Neue Bibelstudien 1897, Licht von Osten 1908, Paulus 1911. stb. számos nyelvre fordítva értek meg számtalan kiadást. Különösen szemináriumi munkásságával tudott tanítványai szívéhez férkőzni és egész tudós gárdát fölnevelni úgy az újszövetségi tudományok, mint a koiné-filológia számára. A grosslichterfeldei világlában egész kis erdőt tesznek ki azok a fák, amelyet minden szemeszterben egy fa ültetésével növelt a tanítványserég. Szemináriáistával s általában halgatóival később is megtartó érintkezés s a világháború alatt kint a harcterekken is felkeresett bennünket Evang. Wochenbrief c. eleinte litografált s később nyomtatott leveleivel, amelyben mint áldott lelkű atya és jóbarát küldötte tájékoztatását, evangéliumi bátorítását és testvéri kézszerítését. Az összeomlás után minden idejét és erejét a nagy összefogó oekumenikus munkának szentelte. A Life and Work mozgalomban ő volt Söderblom leghűségesebb munkatársa. A Fait and Order mozgalomnak egyik alelnöke volt Legjelkesebb szószólója volt a cári birodalom bukásával anyagilag és politikailag magárahagyott görögkeleti egyházak fölkarolásának és a protestantizmushoz szorosabb odakapcsolásának. Kár, hogy ezt a nagy gondolatát az akkori Németország nem értette meg és az anglikánizmus váltotta valóra. Buzgolkodására jött össze a keresztyén ujságírók első világkongresszusa Kölnben (1928), ahol a magyar kiküldötteket kitüntető rokonszenvenvel fogadta és boldogan emlékeztünk vissza a háborúelőtti berlini „aurea Academica”-ra. Élete tragikumuma az

volt, hogy országokon és világrészekeken át egybe akarta kötni az „Una Sancta”-ban a világ összes keresztyéneit s nem látta meg, hogy először saját hazájában kellett volna az egyháztalan tömegeket az evangéliumhoz és a hitvalláshoz visszavezetni. S a legtragikusabb az, hogy most a harmadik birodalom maga próbál totális erejével határain belül egységes népi hitközösséget teremteni. Az ősz tudós ezekkel a démonikus erőkkel szemben újra az újszövetség tanulmányozásához menekült s közben várta az oxfordi és edinburgi oekumenikus nagygyűléseket s ha el nem szólítja április 5-én a halál, bizonyára az lett volna nemes lelkének egyik legnagyobb megpróbáltatása, hogy a német egyházak küldöttsége nem vehetett részt ezeken a sóvárgott alkalmakon. Az utolsó szavai: „An Bord bleiben! — „A fedélzeten maradni!” méltó mindazok figelmébe, kik Krisztus egyháza hajóját szolgálják. Cs. S.

D. Dr. Otto, Rudolph, 1869—1937.

A marburgi egyetem világhírű theol. professora elhunyt. Nagyértékű és igen gazdag irodalmi munkásságot fejtett ki. Legnevezetesebb munkája: Das Heilige mely mintegy 30 kiadásban jelent meg s számos nyelvre lefordították. Nagyarányú vallástörténet és valláslektani munkásságának gazdag eredményeit ebben összegezi. Tudományos munkálkodása mellett résztvett az egyház gyakorlati életében is s egyik vezetője volt a németországi liturgikus mozgalomnak.

D. Dr. Meinhold, Johannes 1861—1937.

A bonni egyetem volt nagyhírű professora, az ótestamentumi tudományok kiváló művelője 76 éves korában elhunyt. Nevezetesebb munkái: Einführung in das Alte Testament, Geschichte, Literatur und Religion Israels 1926. Geschichte des jüdischen Volkes. 1916. — Sabbat u Woche im A. Test. 1905. — Jesus und das A. Test. 1896. — 1. Mos. 14. Histor. — kritische Untersuchung 1911. — Beiträge z. Erklärung des Buches Daniel. 1888. — Jesaja und seine Zeit. 1898. — Die Jesajaerzählungen. 1898. — Die „Lade Jahwes.“ 1900. — Studien z. israelit. Religionsgeschichte. 1903. stb.

D. Dr. Rendtorff, Franz, 1860—1937.

a protestáns élet egyik kiválósága 77 éves korában hosszas és súlyos betegség után meghalt 1937. március 17.-én. A lipcei egyetem professora volt egyben az ottani egyetemi templom prédikátora. 17 éven keresztül viselte a Gusztáv Adolf egyet. elnöki tisztét. A hittudományi doktorátust megszerzte, de magyaranyú működése elismerésként a bölcsészet és jogtudományok honoris causa doktorává is avatták. 1930-ban vonult nyugalomba. A soproni ev. theol. facultás szintén theol. disz-doktorrá választotta. A küzködő magyar protes-táns gyülekezet és teológus ifjak segélyezésében fáradhatatlan volt.

D. Piersig, Johannes

lelképásztor, a gyer-mekpastoráció nagy apostola meghalt Ó volt a németországi vasárnapi iskolai Szövetség elnöke, valamint a Der Kindergottesdienst c. lap szer-kesztője.

D. Brunson, Charles, 1838—1937.

A fran-cia református egyháznak ez a mindhalálíg működő kiválósága a századik életévének küszöbén halt meg. 23 éves korában mint lelképásztor, 36 éves korában a montaubani theol. fakultáson az őszö-vetség professora. 1907 óta nyugalomban élt. Főbb művei az őszövettségi prófétai irodalomról, a két jahvistáról, Dániel és az apokaliptika viszonyáról szólnak. Nyugalombavonulása után jelentős bibliai-tanulmányai láttak napvilágot, melyekben újszö-vetségi kérdések felé is fordul, mint aminő a leg-régibb keresztyén énekek és Pálnak a korinthus-beliekhez írott három levelének kérdése stb.

D. Geduly Henrik 1866-1937.

Súlyos vesz-teseg érte az ág. hitv. evang. egyházat kiváló püs-pöke az egyetemes evang. egyház lelkeszi elnöke elhunytával. Sokoldalú buzgó munkássággal 25 éven át vezette a tiszai evang. egyházkerület ügyeit. Gazdag érdemeiért a soproni evangélikus hittudományi kar díszdoktorává avatta, a Kör-mányzói kegy pedig az I. oszt. magyar érdemke-reszttel tüntette ki. Gyülekezete, kerülete s az egyetemes evang. egyház csak nemrég ünnepelte bensőséggel a 25 éves jubileum alkalmából. A nagy halottban lapunk is egyik buzgó támogató-ját gyászolja.

D. Mihályfi Akos 1863-1937.

A magyar ró-mai kath. egyház egyik igen buzgó és kiváló tu-dósa volt. Cisztercita szerzetes, villersi apát. 19 éven át a cisztercita főiskolán tanította az őszö-vetségi, majd a gyakorlati teológiai tudományo-kat. 28 éven át pedig a budapesti Pázmány egyet-em hittudományi karának volt professora. Gaz-dag irodalmi munkásságának legnevezetesebb kö-tetei: „A papnevelés története”; „Az ígehírdetés”; „A nyilvános istentisztelet”; „mise”; „Az emberek megszentelése” (Sakramentumok). Másodelnöke volt a Szent István Akadémiának. Elnöke volt a Szent István társulat Szentírás bizottságának, mely újonnan kiadta magyar nyelven, jegyzetekkel el-látva a Vulgata szerinti Bibliát. 38 éven át szer-kesztette a Kath. Szemlét. Azon tudósok közé tartozott, kik a legtárgyilagosabban keresik az igazságot s elmennek a legvégső határig, amit a római egvház megenged számukra. Felekezeti kis-csinyeskedés távol állott tőle.

Új püspök. A Dr. Geduly Henrik halálával megüresedett tiszai evang. egyházkerület püspö-kévé *Dr. Domján Elek* Sátoraljaiújhegyi esperest, kormányfőtanácsost választották meg. Az új püs-

pök több irányú irodalmi munkásságot fejtett ki eddig is. Doktorátusát debreceni egyetemünk hit-tudományi karán szerezte meg. Isten áldása kí-sérje hivatásának méltó betöltésében.

Honoris causa doktorok. *D. Dr. Ravasz László* püspököt a st. andrews-i skóciai egyetem fenn-állásának 400. éve alkalmából díszdoktorává vá-lasztotta. — *Dr. Kováts J. Isván*-t a budapesti theol. akadémia tanárát a montpellier-i theol. fa-cultás teológiai díszdoktorává avatta.

Új teológiai doktorok. Az 1937. év eddigi folyamán szereztek doktori fokozatot a debreceni tudományegyetem hittudományi karán. *Horváth Jenő* erdélyi lelkész a gyakorlati teológiai tudom-ányok szakcsoportjából „cum laude” fokozattal. Dolgozatának e címe: *A hűlmisszió lényege*, mely a Theol-Szemle legutóbbi számában jelent meg, különnyomatként pedig a Theol. Tanulmányok 47. számaként. Ugyancsak a gyakorlati teológiai tudományok szakcsoportjából tett szigorlatot *Nagy Sándor Béla* bodrogkeresztúri lelkész „magna cum laude” fokozattal. Disszertációja: *„A református istentisztelet rólvin felfogása szerint!”* Debrecen 1937. 152 lap. Megjelent a Theol. Szemle ezévi első pótfüzeteként, különnyomatban is a Theol. Tanulmányok 51. számaként.

Új teológiai intézeti tanár. Dr. Wiczán Dezsőt a soproni evangélikus teológia lelkész-képző intézetének tanárává választották.

Új theol. akad. magántanárok: A kolozsvári ref. theol. fakultáson László Dezső kolozsvári kol-légiumi vallástanár „Az egyház és az egyház szolgá-lata” c. dolgozata alapján, a gyakorlati teológi-ából, ugyanakkor Bíró Sándor kolozsvári kollé-giumi tanár „A francia reformátusok küzdelmei a 17. században” c. disszertációja alapján az egy-háztörténelem szakcsoportból theol. akad. magán-tanári vizsgát tett.

Tisza emlékűnnep. A debreceni Tisza István Tudományegyetem nagy névalapítójának születés-napián, április 22-én emlékűnnepélyt rendezett. Az ünnepélyen *D. Csikesz Sándor* egyet. tanár tartott előadást „A református kollégiumi nevelés lényeges vonásai” címen.

A Tisza István Tudományegyetem Rector Magnificusává az 1937.—38. évre *D. Csikesz Sán-dor* egyetemi tanárt a hittudományi kar tagját vá-lasztották meg. A hittudományi kar dékánjává *Dr. Révész Imre* egyet. tanár választott meg.

Dr. Ravasz László dunamelléki püspököt, az ORLE elnökét a Magyar tudományos Akadémia másodelnökévé választotta.

Új teológia tanár. Dr. Nagy Barna a Sárospataki theol. akadémián systematikai tanszékre helyettes tanáru alkalmaztatott.

Az Országos Ref. Lelkészegyesület ezévi konferenciáján. tudományos előadásokat tartottak: *Dr. Révész Imre* egy. tanár; *Dr. Vasady Béla* egy. tanár és *ifj. Dr. Szabó Aladár* gödöllői lelkész.

Teológiai tanári konferencia. Ezévbén a sá-rospataki theol. akadémia rendezte a konferenciát. Előadást tartott többek között *Dr. Makkay Sándor* egyetemi tanár: Az egyház krízise és a teológiai tudomány címen, melyben sürgette, Eccle-siologia c. alatt az egyházzól szóló tudománv-ág művelését. A konferencia behatóan foglalkozott a teologus ifjúság nevelésének, külföldi tanul-mányainak, továbbképzésének kérdésével s tárgyalta a tanterv és vizsga reformokat is. A konferencián megjelentek a kolozsvári és a losonci teológiai intézetek képviselői is.

SZERKESZTŐ ÜZENETEI.

A Theológiai Szemle barátaihoz.

A Theológiai Szemle legutóbbi számában hírt adtunk arról, hogy ezévtől kezdve Szerkesztő saját kiadásában fog megjelenni a folyóirat. Lapunk ezen számának elején olvasható „Tájékoztató”-ban pedig, mely már az Orle gyűlés előtt kinyomtatott, ezen változásnak megfelelően történt a tájékoztatás. Szerkesztő azonban betegsége miatt nem jelenheivén meg az Orle gyűlésén, a tárgyalások és megbeszélések sem történhettek meg s a határozathozatal az Orle következő évi gyűlésére halasz-

tatt. Reméljük, hogy ekkor kedvező elintézészt nyer az ügy.

Jelen számunk szétküldése előtt körlevélben kerestük meg a református és evangélikus lelkészi kar tagjait: a Theológiai Szemle, egyetlen tudományos folyóiratunk támogatására kérve és buzdítva. Ezúton is kérjük a Th. Sz. barátait, hogy baráti körben s ismerősök között emeljenek szót a Th. Sz. érdekében, buzdítva annak támogatására.

*

Az időközben beérkezett pénzküldemények nyugtázása lapunk legközelebbi számában jelenik meg. Helyszüke miatt most el kellett tekintenünk a közléstől.

*

Lapunk jelen számához csekklapot mellékelünk. Szeretettel kérjük előfizetőinket, hogy ennek felhasználásával juttassák el az évi előfizetési díjakat október hó közepéig.

Tudnivalók a Theológiai Szemlének szánt közlemények tárgyában.

1. Minden közlemény tartalmaért, korrigálásáért, helyesírásáért a cikk írója felel.
2. A cikk közölhetőségéről a szerkesztő határoz, szakszerűségéről és belső értékéről a szerkesztő-illetőleg az általa felkért főmunkatársból és egy, vagy két szakferfiúból álló bizottság mond véleményt.
3. A Theológiai Szemlében megjelent minden cikk a *Theológiai Szemle tulajdona*. Ennek kifejezett engedélyével készíthető különnyomat, új kiadás, vagy megjelentetés, valamint idegen nyelvre fordítás. Minden jogot fenntartunk.
4. A Theológiai Szemle minden cikkírója egyszersmind előfizetőül jelentkezettnek vétetik arra a két éves ciklusra, melyben cikke megjelent.
5. A cikkíró köteles hozzájárulni nyomtatott nagy lexikon ivenként 25—50 pengővel a cikk kinyomtatása költségeihez a szerkesztő döntése szerint. Ez a rendelkezés mindaddig fennáll, míg a gazdasági viszonyok nem javulnak. Meg nem felelő cikket semmiféle anyagi hozzájárulás mellett sem közlünk. A szerkesztő bizottság az elismert nevű szakembereket, valamint azokat, kiket közlemény írásával megbízott, a költség-hozzájárulás alól külön kérelem nélkül felmenti.
6. Csak írógépelte, illetőleg kiválóan olvasható módon, a papír egyik oldalára irt kéziratot fogadunk el előzetes megbírálásra. Kézirat visszaküldésére csak akkor vállalkozunk, ha a beküldés után egy éven belül, ajánlott küldéshez kellően felbélyegzeett s megcímzett megfelelő borítékot is kapunk. Szerkesztő a nem közölhetést nem tartozik indokolni.

MÁGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.**Debrecenből induló és oda érkező vonatok.****Debrecen állomásról indul mikor, hova?**

2.10 Budapest, k. pu. 4.55 Nyirábrány. 5.02 Nyiregyháza, 5.05 Füzesabony, 5.13 Hajduböszörmény, 6.09 Nagykereki, 6.22 Püspökladány, 7.51 Balmazújváros, **7.25 Budapest k. pu.**, 7.30 Hajdúnánás, 7.52 Nagyléta—Vértes, 8 Nyiregyháza, 8 Nyirábrány, 9.25 Derecske. **11.50 Budapest k. pu. (sebesvonal)**, **11.53 Nyiregyháza**, 12.10 Tiszafüred, 12.27 Hajduböszörmény, 12.30 Nyirábrány, 13.22 Budapest ny. pu., 13.25 Nagyléta—Vértes, 14.16 Nagykereki, 14.19 Balmazújváros, 14.20 Nyiregyháza, 14.25 Nyirábrány, 14.30 Hajduböszörmény, 15.26 Nyiregyháza (sinautó), 16.30 Füzesabony (csak vasárnap). **17.12 Budapest ny. pu.**, 18.43 Nyirábrány, 18.46 Nyiregyháza, 18.58 Nagykereki, 19.00 Tiszafüred, 19.30 Nagyléta—Vértes, 19.40 Tiszalök, **20.50 Budapest k. pu. (sinautó)**, 21.36 Nyiregyháza, 22.00 Budapest ny. pu.

A vastag betűsök gyorsvonatok.

Debrecen állomásra érkezik, mikor, honnan?

1.15 Nyiregyháza, 4.40 Budapest ny. pu., 6.47 Tiszalök, 7 Nagykereki, 7.10 Tiszafüred, 7.17 Nyiregyháza, **7.20 Budapest k. pu.**, 7.40 Nagyléta—Vértes, 8.28 Tiszalök, 8.39 Püspökladány, 9.00 Szerencs—Nyiregyháza, 9.03 Balmazújváros, 10.07 Nagyléta—Vértes, 11.22 Hajdúnánás, 11.26 Nyiregyháza—Szerencs, 11.35 Derecske, 11.36 Nyirábrány, **11.45 Budapest ny. pu.**, 12.26 Füzesabony, 13.52 Budapest ny. pu., 14.15 Nagykereki, **15.24 Budapest k. pu. (sinautó)**, 15.37 Tiszalök, 16.45 Balmazújváros, 16.54 Nyirábrány, 16.55 Nagyléta—Vértes, **17.04 Nyiregyháza**, 18.25 Nagykereki (csak vasárnap), **18.36 Budapest k. pu.**, 18.39 Nyiregyháza, 20.08 Füzesabony, 20.43 Tiszalök, **20.48 Nyiregyháza (sinautó)**, 21.13 Nagykereki (csak vasárnap), 21.25 Nyirábrány, **21.29 Budapest k. pu. (sebesvonal)** 21.35 Miskolc-Szerencs.

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK.

ÉRTEKEZÉSEK A THEOLOGIAI TUDOMÁNYOK MINDEN ÁGÁBÓL.

Szerkeszti: Csikesz Sándor, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

Eddig az alábbi művek jelentek meg félkemény borítékban, nagy lexikon-oktáv lapokkal, tartalommutatóval, tartós fűzésben

1. szám. *Bányay Lajos* „Hiszek egy, közönséges, keresztyén anyaszentegyházat”. Dogmatikai tanulmány. 71 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
2. szám. *Enyedy Andor* Magyar református kateirodalom. Vallás-paedagógiai tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
3. szám. *Dr. Révész Imre*: „Krisztus és Antikrisztus”. Ozorai Imre és műve. Tanulmány a magyar protestáns teológiai gondolkodás kezdetéből. 33 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
4. szám. *Gaudy László*: A bibliai történetek tanításának vallás-paedagógiai módszertana. 63 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
5. szám. A „*Mortalium animos*” című pápai encyklika ügye. *Csikesz Sándor*: Előszó. *Marton János*: Történeti előzmények és háttér. A „*Mortalium animos*” szövege és magyar fordítása (*Rábold Gusztáv* ford.; revidálta Cs. S.). *Vasady Béla*: Az encyklika tartalma, lényege és feleletünk. *Baltazár Dezső* nyilatkozata a „*Mortalium animos*” ügyről. *Az Orsz. Ref. Lelkész-Egyesület* határozata. 24 lex. oktáv lap, petit szedéssel. Ára 1'50 P.
6. szám. *Ferenczy Károly*: Az evangelizáció problémája elvi és gyakorlati vonatkozásaiban. Belmissziói tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
7. szám. *Dr. Vasady Béla*: *Girgensohn Károly* élete és munkássága. 94 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
8. szám. *Dr. Tarczay Erzsébet*: A reformáció Horvát-Szlavonországban. 93 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
9. szám. *Lic. Dr. Karner Károly*: Jézus halálának napja. 38 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
10. szám. *Soós Béla*: *Melius Péter* szentháromságtana. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
11. szám. *Klein Gáspár*: Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a 18. és 19. században. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
12. szám. *Dr. Nagy Géza*: *Barth* teológiájának előzményei, kritikája és jelentősége. 36 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
13. szám. *Gáncs Aladár*: Mit tanulhatunk *Barth Károlytól*? 18 lex. oktáv lap. Ára 1'30 P.
14. szám. *Lic. theol. Dr. Karner Károly*: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. 127 lex. oktáv lap. Számos szöveg-közötti statisztikai táblázattal és 40 drb táblázat-melléklettel. Ára 4'20 P.
15. szám. *Incze Gábor*: magyar református imádság a XVI. és XVII. században. Két facsimile-vel és személynmutatóval, valamint angol nyelvű tartalmi összefoglalással. 200 lex. oktáv lap. Ára 6'— P.
16. szám. *Csikesz Sándor*: „Az „Uj-Sálem”-Mozgalom. Adalék az újjabkori vallásos mozgalmak hazai történetéhez. II. A szektákról. 49 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
17. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből (1711—1914). I. kötet. 152 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
18. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből. (1711—1914). II. kötet. (Sajtó alatt.)
19. szám. *Módis László*: *Zakariás* proféta és könyve. 76 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
20. szám. *Dr. Tavaszgy Sándor*: A dialektikai teológia a főiskolai teológiai oktatásban és nevelésben. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
21. szám. *vitéz Bogár János*: Az egyházi évkör kialakulása és hatása az ígéhirdetésre. *Liturgikai tanulmány*. 164 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
22. szám. *Dr. Soós Be.a*: *Zwingli* és *Luther* találkozása Marburgban. Részlet egy készülő *Zwingli-életrajzból*. 38. lex. oktáv lap. Ára 1'—P.
23. szám. *Farkas Pál*: A buddhizmus etikája a „*Negyedik Nemes Igazság*” alapján. 90 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
24. szám. *Dr. Vasady Béla*: A paradoxon a teológiai gondolkodásban. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
25. szám. *Szabó Zoltán*: az ifjkor lélektana és az ifjuság lelki gond zása. 104 lex. oktáv lap. Ára 4 P.
26. szám. *Dr Nagy Sándor*: A vallásos nevelés és oktatás a debreceni Kollégiumban a reformáció korától a XIX. század közepéig. 104 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
27. szám. *Dr Nagy Géza*: A kapitalizmus jövője és a kálvinizmus. 16 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
28. szám. *Járosi Andor*: A német evangelikus liturgikai reformmozgalmak. 54. lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
29. szám. *Feigl József*: Gondolatok a praedestinatioról és szabadakaratról. Filozófiai tanulmány. 22. lex. oktáv lap. Ára 1'40 P.
30. szám. *Benedek Sándor*: *Tóth Ferenc* gyakorlati teológiája. Tanulmány a gyakorlati teológia köréből. 257 lex. oktáv lap. Ára 6 P.
31. szám. *Dr Módis László*: Rövid bibliai héber nyelvtan. 66 lex. oktáv lap és tíz táblázat paradigma. Ára 6.— P.
32. szám. *Dr. Révész Imre*: I. *Kálvin* legelső magyar támadója *Draskovich György* és *Confutatioja*. — II. *Bucer Márton* és a magyar reformáció. — 30 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
33. szám. *D. Dr. Pröhle Károly*: A teologia feladata a jelenkorban. — *Dr. Kiss Jenő*: *Péter* apostol három arcképe az Újszövetségben. — 17 lex. oktáv lap. Ára: 1.20 P

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK.

(Folytatás a 3. borítéklapról).

34. szám, *Farkas Ignác*: A test és lélek viszonya Bergson filozófiájában. 61 lex. oktáv lap. Ára 2.50 P
35. szám *Dr Révész Imre*: A „Kálvinista Róma.” (Két elnevezés története). 34 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
36. szám *Dr Imre Lajos*: A predestináció tana az igehirdetésben és nevelésben. 15 lex. oktáv lap. Ára 1'— P
37. szám *D. Dr. Ravasz László*: Reggeltől estig Egy nap az emberiség életéből. 3 lex. oktáv lap. Ára 0'50 P.
38. szám, *Dr Tóth Endre*: Az urvacsoraosztás Dunántul a reformációtól a 18. század végéig. 13 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
39. szám, *Dr. Ila Bálint*: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. 15 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
40. szám, *Dr. Vasady Béla*: ez igehirdetés és theologiai tudomány az ecclesia militans életében. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
41. szám. A magyar református theologiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői. *Dr. Vasady Béla, Dr. Pongrácz József, Dr. Tavaszy Sándor, Dr. Révész Imre, Dr. Csikesz Sándor*. 29 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
42. szám. *Nagy Lajos*: Spinoza Benedek élete és bölcselete. 108. lex. okt. lap. Ára 4.— P
43. *Dr. Varga Zoltán*: Szoboszlai Pap István élete és munkássága. 97 lex. oktáv lap. Ára: 4— P.
44. *Segesváry Lajos*: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen. 1636-1836. 90 lex. oktáv lap. Ára 3.20 P
45. *Patay Lajos*: Kálvin vallásnevelőpedagógiája. 126 lex. oktáv lap. Ára 4 50 P.
46. *Dr. Illyés Endre*: A magyar református földművelő iftuság felügyelőbizottságának története, 143 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
47. *Horváth Jenő*: A külmiszió lényege. 107 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
48. *Dr. Rugonfalvi Kiss István*: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa 19 lex. oktáv l. Ára 1'— P.
49. *Dr. Nagy Géza*: Kálvin hatása Erdélyre (XVI—XVII) sz. 112 lex. oktáv. Ára 1.— P.
50. *Dr. Csikesz Sándor*: D. Dr. Baltázár Dezső. (Emlékezés.) Baltázár D. arcképével. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.—P.
51. *Nagy Sándor Béla*: A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint. 152 lex. oktáv lap. Ára 5.—P.

Fenti művek megrendelhetők a szerzőknél, de a Theol. Szemle Kiadóhivatal utján is (Debrecen, Kollégium.)

EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK.

TANULMÁNYOK AZ EGYHÁZI ÉLET KÖRÉBŐL.

Szerkeszti: **Csikesz Sándor**, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

- 1—2. szám. *Barla Szabó Jenő*: Két lelkész a Barla Szabó családban. Egyháztörténeti tanulmány a ref. egyház mult századbéli életéből. 64 lex. oktáv lap + 1 fénykép és 1 származási tábla. Ára 2'20 P.
3. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: A debreceni református kollégiumi nevelés lényeges vonásai. 8. lex. oktáv lap. Ára —.50 P.

Az Országos Református Lelkészegyesület kiadásában jelentek meg:

- Dr. Lencz Géza*: Máté evangéliumának fordítása és magyarázata. „Magyarázatos Ujszövetség” I. kötet. XIII+332 lex. oktáv lap. Ára félbörkötésben 19 P., egészvászonkötésben 12 P.
- Dr. Halmi János*: Aranyhárfa. Vallásos költemények gyűjteménye. „Az egyházi élet gyakorlati segédkönyvei” I. kötete. 392+XIV. lex. oktáv lap. Ára félbörkötésben 15 P.
- Régi Magyar Református Könyvtár* első kötete: *Ottokocsi Foris* Ferenc gályarab-lelkész műve: **Fenevad Dühöngése** Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyágot tevők ellen. 1676. Fordította *Dr Herpay Gábor*, előszóval ellátta *Csikesz Sándor*. 1933. és *Antiqua Bibliotheca Ecclesiae Reformatae Hungarica*. Tomus primus: Ab auctore Francisco Foris *Ottococsiano* V. D. M. **Furor Bestiae** contra testes Jesu Christi in Hungaria. MDCLXXVI. Typis redigi curavit *G. Herpay* Dr phil, cum originali manuscripto Turicino comparavit *Leo Weisz* Dr ing. Cum appendice ab *Alexandro Csikesz* collata: „De Vita Francisci Foris *Ottococsiani*.” MCMXXXIII. Latin—Magyar kiadás ára füzve 7 P.
- A Lelkész Tudományos Segédesszközei*, első kötete: *Czeglédy S., Hamar I., Kállay K.* szerkesztésében: *Bibliai Lexicon, Csikesz Sándor* kiadói előszavával. Ára az Orle K. K. t. tagjainak félbörkötésben 16 P.
- Theologiai Szemle*, Tudományos folyóirat. Szerkeszti: *Csikesz Sándor*, egyetemi professzor. I—II. évfolyam, 1925—26. év. 1002+VIII. lex. oktáv lap. Ára 60— P. III—IV. évfolyam, 1927—28. év. 768 lex. oktáv lap. Ára 40— P. V—VI. évfolyam, 1929—30. év. 768+VIII. lex. oktáv lap. Ára 40— P. VII—VIII. évfolyam, 1931—32. év. Ára 40— P.
- Theologiai Szemle* tudományos folyóirat. Uj folyam. Szerkeszti: *Csikesz Sándor* egyetemi professzor. IX—X. évf. 1933—1934. évekre évi 12— P. XI—XII. évf. 1935. évre évi 12.—P — 1936. évre évi 9— P. XIII. évf 1937. Ára 9— P.

THEOLOGIAI SZEMLE

SZERKESZTI:

CSIKESZ SÁNDOR.

FŐMUNKATÁRS:
RÉVÉSZ IMRE.FŐMUNKATÁRS
DEÁK JÁNOS.

TARTALOM:

Az Ige: *Dr. Makkai Sándor:* Az igazság próbája, 41—42. lap.**Tanulmányok:** *Dr. Scipiades Elemér:* Hit és természettudomány. 42—44. lap — *Dr. Kiss Jenő:* D Bancsó Antal. Emlékezés. 44—48. lap. — *Dr. Révész Imre:* A református egyház területi egységei; alkotmánya, szervezete és kormányzata; fegyelmi rendje, jogi viszonyai (Magyarországon a XVI. sz.-ban) 49—70. lap. — *Lic. Dr. Karner Károly:* Mozzanatok a mai hazai evangélikus lelkésznevelésből. 70—72. lap.**Folyóiratok szemléje:** 72—75. lap. Archiv für katholisches Kirchenrecht *Dr. Kálmán Sándor.* 72. l. — Theologia. Hittudományi folyóirat. *Módis L.* 72—73. l. — Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. *M. L.* 73. — The Journal of Religion. *Lukács László.* 73—75. — Am heiligen Quell deutscher Kraft. *M. L.* 75.**Külföldi szemle:** 75—82. lap. Schabert, Oscar: Das Leiden der Endzeit nach Schrift und Erfahrung. *Csikesz Sándor.* 75—76. — D. Simon, Gottfried: Die Stunde des Islam. *Horváth Jenő:* 76. — D. Begrich, Joachim—D. Doerne, Martin: Das Alte Testament in der christlichen Predigt. *Dr. Módis László.* 76—77. — Schieder, Julius: Katechismus-Unterricht. *Dr. Csikesz Sándor.* 77—80. — Rosenberg, Alfred: Der Mythos des 20. Jahrhunderts. *Lukács László.* 80—82.**Hazai irodalom:** 82—86. lap. Zakar Albert: Emlékezet temploma. *Dr. Csikesz Sándor.* 82. — Szele Miklós: A vallás taníthatóságának kérdéséhez. *Dr. Farkas Ignác.* 82—83. — Scholtz Geodeon: A németországi ágostai hitvallású evangélikus egyház mai jogi helyzete. *Dr. Kálmán Sándor.* 83—84. Molnár Lajos: Pásztori kürtszó. *Dr. Benedek Sándor.* 84. — Dr. Erdős Károly—Dr. Pongrácz József: Újszövetségi bevezetés. *Módis László.* 84—85. — Dr. Illyés Endre: A magyar református földművelő ifjuság lelkigondozásának története. *Dr. Farkas Ignác.* 85—86. — Dr. Lampérth Géza: A pápai református főiskola története. *Dr. Benedek Sándor.* 86. — Pongrácz József: Csizmadia Lajos. *Benedek S.* 86. — Incze Gábor: „Az az ember te vagy!” *Benedek S.* 86.**Tudományos élet:** 86—87. lap. Dr. Bauer, Hans. 86. — Dr. Szentpéteri Kun Béla ünneplése: 86—87. — A Zarándok Atyák társaságának új magyar tagjai. 87. — Új theologiai doctor. 87. Dr. Wiczian Dezső kinevezése. 87. — Évnyitás a debreceni egyetemen. 87. — Dr. Baltazar Dezső szobra. 87. — A debreceni kollégium négyszáz éves jubileumi alkotásai. 87. — Arvi Järventa-us előadása. 87.**Szerkesztő üzenetel:** Kimutatás pénzküldeményekről. 87—88. — Tudnivalók a Theol. Szemlébe szánt közlemények tárgyában. 88. — Máv. hirdeté-. 88.

E FÜZET ÁRA KÉT PENGŐ.

ELŐFIZETÉSI DIJ EGY ÉVRE 9 PENGŐ.

KÜLFÖLDI ELŐFIZETÉSEKNÉL PORTÓ KÜLÖN FIZETENDŐ.

MEGJELENIK KÉTHAVONKÉNT.

A LAP SZELLEMI ÉS ANYAGI ÜGYEIBEN CSIKESZ S. EGYETEMI PROFESSZORHOZ KELL FORDULNI
DEBRECEN, KOLLÉGIUMMEGJELENIK AZ ORSZÁGOS REFORMÁTUS LELKÉSZEGYESÜLET
PÁRTFOGÁSÁVAL.

THEOLOGIAI TANULMANYOK.

ERTEKEZÉSEK A THEOLOGIAI TUDOMÁNYOK MINDEN AGÁBÓL.

Szerkeszti: Csikesz Sándor, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

Eddig az alábbi művek jelentek meg félkemény borítékban, nagy lexikon-oktáv lapokkal, tartalommutatóval, tartós füzésben

1. szám. *Bányay Lajos* „Hiszek egy, közönséges, keresztyén anyaszentegyházat”. Dogmatikai tanulmány. 71 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
2. szám. *Enyedy Andor* Magyar református kateirodalom. Vallás-paedagógiai tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
3. szám. *Dr. Révész Imre*: „Krisztus és Antikrisztus”. *Osorai Imre* és műve. Tanulmány a magyar protestáns theologiai gondolkodás kezdeteiből. 33 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
4. szám. *Gaudy László*: A bibliai történetek tanításának vallás-paedagógiai módszertana. 63 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
5. szám. A „*Mortalium animos*” című pápai encyklika ügye. *Csikesz Sándor*: Előszó. *Marion János*: Történeti előzmények és háttér. A „*Mortalium animos*” szövege és magyar fordítása (*Rabold Gusztáv* ford.; revidálta Cs. S.). *Vasady Béla*: Az encyklika tartalma, lényege és feleletünk. *Ballažár Dezső* nyilatkozata a „*Mortalium animos*” ügyről. Az *Orsz. Ref. Lelkészs-Egyesület* határozata. 24 lex. oktáv lap, petit, szedéssel. Ára 1'50 P.
6. szám. *Fejenczy Károly*: Az evangelizáció problémája elvi és gyakorlati vonatkozásaiban. Belmissziói tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
7. szám. *Dr. Vasady Béla*: *Girgensohn Károly* élete és munkássága. 94 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
8. szám. *Dr. Tarczay Erzsébet*: A reformáció Horvát-Szlavonországban. 93 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
9. szám. *Lic. Dr. Karner Károly*: Jézus halálának napja. 38 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
10. szám. *Soós Béla*: *Melius Péter* szentháromságtana. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
11. szám. *Klein Gáspár*: Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a 18. és 19. században. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
12. szám. *Dr. Nagy Géza*: *Barth* theologijának előzményei, kritikája és jelentősége. 36 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
13. szám. *Gáncs Atadár*: Mit tanulhatunk *Barth Károlytól*? 18 lex. oktáv lap. Ára 1'30 P.
14. szám. *Lic. theol. Dr. Karner Károly*: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. 127 lex. oktáv lap. Számos szöveg-közötti statisztikai táblázattal és 40 drb táblázat-melléklettel. Ára 4'20 P.
15. szám. *Incze Gábor*: magyar református imádság a XVI. és XVII. században. Két facsimile-vel és személymutatóval, valamint angol nyelvű tartalmi összefoglalással. 200 lex. oktáv lap. Ára 6'— P.
16. szám. *Csikesz Sándor*: „Az „Uj-Sálem”-Mozgalom. Adalék az újabbkori vallásos mozgalmak hazai történetéhez. II. A szek-tákiól. 49 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
17. szám. *Rucz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből (1711—1914). I. kötet. 152 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
18. szám. *Rucz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből. (1711—1914). II. kötet. (Sajtó alatt.)
19. szám. *Módis László*: *Zakariás* próféta és könyve. 76 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
20. szám. *Dr. Tavaszy Sándor*: A dialektikai theologia a főiskolai theologiai oktatásban és nevelésben. 8 lex. oktáv lap. Ára —50 P.
21. szám. *Viléz Bogár János*: Az egyházi évkör kialakulása és hatása az ígéhirdetésre. Liturgikai tanulmány. 164 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
22. szám. *r. Soos Be.a*: *Zwingli* és *Luther* találkozása *Marburgban*. Részlet egy későbbi *Zwingli-életrajzból*. 38. lex. oktáv lap. Ára 1'—P.
23. szám. *F. r as Pál*: A buddhizmus etikája a „Negyedik Nemes Igazság” alapján. 90 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
24. szám. *Dr. Vasady Béla*: A paradoxon a theologiai gondolkodásban. 8 lex. oktáv lap. Ára —50 P.
25. szám. *S. abó Zoltán*: az ifjúkor lélektana és az ifjúság lelki gond zása. 104 lex. oktáv lap. Ára 4 P.
26. szám. *Dr Nagy Sándor*: A vallásos nevelés és oktatás a debreceni Kollégiumban a reformáció korától a XIX. század közepéig. 104 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
27. szám. *Dr Nagy Géza*: A kapitalizmus jövője és a kálvinizmus. 16 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
28. szám. *J. rosi Andor*: A német evangélikus liturgikai reformmozgalmak. 54. lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
29. szám. *Feigi József*: Gondolatok a praedestinationról és szabadakarról. Filozófiai tanulmány. 22. lex. oktáv lap. Ára 1'40 P.
30. szám. *Benedek Sándor*: *Tóth Ferenc* gyakorlati theologijája. Tanulmány a gyakorlati theología köréből. 257 lex. oktáv lap. Ára 6 P.
31. szám. *Dr Módis László*: Rövid bibliai héber nyelvtan. 66 lex. oktáv lap és tíz táblázat paradigmá. Ára 6.— P.
32. szám. *Dr. Révész Imre*: I. *Kálvin* legelső magyar támadója *Draskovich György* és *Confutatioja*. — II. *Bucer Márton* és a magyar reformáció. — 30 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
33. szám. *D. Dr. Pröhle Károly*: A theologia feladata a jelenkorban. — *Dr. Kiss Jenő*: *Péter* apostol három arcképe az Újszövetségben. — 17 lex. oktáv lap. Ára: 1.20 P

Az Ige.

Az igazság próbája

Elmondta a debreceni m. kir. Tisza István tudományegyetem évmeinyitó istentiszteletén, 1937. október 4.-én d. e. 1/210 órakor a debreceni nagytemplomban **Dr. Makkai Sándor** egyetemi ny. r. professzor.

Alapige: I. Thes. 5. r. 19-21. v
„A Lelket meg ne oltstátok. A prófétálást meg ne vessétek.
Mindent megpróbáljatok, ami jó, azt megtartstátok“.

Isten Igéje az új tanév kezdetén, a tudományegyetemre vonatkoztatva, azt a parancsot adja nekünk, hogy mindent vessünk alá az elfogiatlan vizsgálat próbájának. Ezzel az Ige emeli ki, választja el egyetemünket, annak professzorait és hallgatóit a világtól s állítja szembe a valósággal. Az élet a maga valóságában, mint természet, történelem és lélek, ott forr, hullámszik, örvénylik körülöttünk. Az egyetem pedig csak akkor teljesítheti a maga feladatát, ha nem merül el ömaga is ebben a forgatagban, hanem szembeállítja azt magával és feléje kerekedvén, vizsgálat tárgyává teszi.

„Mindent megpróbáljatok!“ Isten tulajdon szavával, maga rendeli és biztosítja tehát a tudomány szabadságát, önállóságát, függetlenségét az élet minden érdekeivel, küzdelmeivel és kényszerével szemben. De mégsem az élet ellen, hanem éppen annak érdekében. A tudománynak isteni mandátuma van a világban. Reábízta Isten azt a kiváltságos és döntőfontosságú kötelességet, hogy a létküzdelem elfogiatlan próbájával kiváltsza a káoszól azt, ami jó, megtartás és követés végett.

Félelmes kiváltság ez a mai világban. Hiszen mi, a tudomány művelői, magunk is a válságos kor részesei vagyunk. Az elfogiatlan vizsgálódás, az önmegtagadó elvonatkozás, a csendes és külső igények nélküli, de roppant belső fegyverkezést és szellemi igényeket követő, fáradszatlan kutató-életmód csaknem elbírhatatlan erőfeszítést jelent nekünk most, amikor minden pillanat a létharcba való beleállást, a tülekedést, a pártválasztást, a gyakorlati kockázatot sürgeti.

Az ifjúság pedig, aki jön, hogy tanuja és tanulója legyen a valóság próbárvetésének, életkoránál és alkatánál fogva még sokkal kevésbé látszik alkalmasnak erre az elméleti feladatra. Hiszen az ifjúságot az élet kényszeríti, rettentí, hívja és csábítja arra, hogy félrelökje a próbával való unalmas és fárasztó bibelődést s foglaljon gyorsan, azonnal állást a világot rázkódtató nagy kérdésekben. A tantermeiből az utcára trombitálja fiainkat, az értelem hűvösségéből az erőszak forró tűzébe.

Akárhogy van is, Isten szava mindezek felett, tanítókhöz és tanítványokhoz együtt, egyformán kiáltja a parancsot: Mindent megpróbáljatok, hogy azt tarthassátok meg, ami jó!

Isten gondolatából ma azt a nagy igazságot látjuk kiragyogni, hogy a helyes és áldásos gyakorlati életnek egyedül csak a mély, komoly elméleti felkészültség lehet az alapja. A szétmarcangolt, tétova, halálos veszedelmekbe szédelő emberi életnek a szilárd tudományos próbára van a legnagyobb szüksége, a jelszavak, ösztönök vak csapkodásainak elfogiatlan itéletére, szeméinek megnyitására, hogy lássa meg önmaga betegségét és a gyógyulás útját, mielőtt végképp belepusztulna a lázba.

Ezzel a szolgálattétellel lesz a tudományegyetem, elszánt tanítók és fegyelmezett hallgatók által a kor orvosává.

A próbának azonban kulcsa, mértéke van. Álkulcs, hamis mérleg itt rosszabb a semminél. Jól tudjuk, hogy van hamis tudomány is, áltudomány, szolgál-tudomány, amelyik az elnyomó önzés, a pusztító emberirtás zsoldjába szegődik. Isten Igéje azonban azt a kulcsot és mértéket adja a kezünkbe, amelyek szerint az igazi tudomány és a valódi tudományegyetem dolgozik: „A Lelket meg ne oltstátok!“

A lelkeséget kioltó, eltaposó tudomány vezet az erőszak jogára, az ember géppé-tételére, tömeggé alázására, amint azt a kommunizmusban látjuk. Isten rendelése szerint a tudomány vizsgálódását a Léleknek kell vezérelnie.

Ez a Lélek mindenkéltt az Igazság lelke. A tudomány minden terén azzal a hittel és meggyőződéssel kell dolgoznunk, hogy nem összefüggéstelen részleteket, hanem egységes egészet szolgálunk, melyet az Igazság tesz élővé, hat át lélekkel. Az Igazság önérték. Ez magában foglalja azt, hogy szellemi valóság. A tudomány minden ága a Szellem templomához hord kisebb-nagyobb köveket. Ebben a templomban pedig békeség és szeretet lakozik s ezért az Igazság kutatása valóban az élet szolgálatában áll, mert föl akarja építeni az emberiség között az istenfiak országát.

Ez a célkitűzés önmagában véve talán kissé távolinak, elvontnak tetszik. De ha feladatunkat az Ige tükrében kissé közelebről szemléljük, mindjárt foghatóvá, világossá válik. A Lélek, akit a tudománynak megoltania nem szabad, nemcsak általában az Igazság lelke, hanem reánknézve a Magyar, Génusz, a nemzeti szellem. A parancs tehát így hangzik felénk: Meg ne oltstátok az egyetemen a magyar lelket, a magyar igazság szellemét.

Íme, itt áll előttünk a nagy létkérdés: mire bízva a magyar nemzet az ő ügyét? Ösztöneire szenvedélyeire, álmaira-e, vagy belső igazságára, melyet egyedül a magyar lelket kutató magyar tudomány tisztázhat és állíthat a világ elé!?

Mi, egyetemi professzorok és polgárok, erre vagyunk Istentől rendelve. Ez a mi dolgunk: kutatni és igazolni a magyar lélek, a magyar szellem isteni célgondolatát, életjogát, életerejét, fizikai, szellemi, erkölcsi alkatát és értékeit, a csonkaságában is áldott magyar föld sajátos lehetőségeit és kincseit. Noha a világ megtagadta ezeket, azért vannak s nekünk napvilágra kell hoznunk őket, hogy nemzetünk nagy pörében döntő tanukul állíthassuk a történelem ítélszéke elé. Íme, ez az ifjúság nem tud elhelyezkedni a saját földjén s a jövő rejtetése alatt gyötrődve kérdi: miért tanuljak? Pedig az Ige megvilágítja a magyar ifjúság útját. Valóban, nem lehet elhelyezkedni azon a magyar földön, amelyet másképen és alaposabban meg nem ismertek, abban a magyar világban, melyet a Lélek hatalmával újjá nem teremtettek! Hogy kiélhessétek a bennetek feszülő életet, új magyar önismeretre és életheletőségekre van szükségetek, melyet egyedül a tudomány hatalma nyithat meg előttetek. Az ifjúságnak szól Isten Igéje ma: meg ne oltásotok a magyar lelket kényelmes hazugságokkal, olcsó sikerek igérgéteéseinek való balgatag hittel, hanem az igazság elszánt tisztázásával teremtsétek jövődöt magatoknak és nemzeteteknek.

De még ennél is mélyebbre kell szállanunk. A Lélek, melyet megoltani nem szabad, több az eszmei igazságnál, több még a magyar igazságnál is, mert ez a lélek Krisztus lelke, az Isten Szentlelke. Az igazság bármely elszánt kutatása, a magyar igazság bármely jószándékú szolgálata önmagában még mindig ki van téve a bűnös emberi természet torzító és megrontó visszaéléseinek. Az Isten Fia, Krisztus az egyedül, aki lelkével megszentelheti a tudományegyetem munkáját, hogy lélekoltás helyett élettámasztás legyen. A tudomány szolgálata: keresztthorodzás. Krisztus keresztjének törvénye, a szent felelősségnek, az önfeláldozó szeretetnek törvénye az, aminek engedelmes és boldog szolgálata az örökkévaló Igazságot hozza emberi munkánkba s megdicsőíti egyetemünk életét.

Ez vezet át minket az utolsó és legnagyobb követelményhez: „A profétálást meg ne vessétek!”

Sokan kérdezhetik ennek hallatára: mi köze a tudománynak, az egyetemnek a profétáláshoz, a jövőmondáshoz? A tudomány a tényekhez tartja magát és nem a sejtelmekhez.

Van a jövőmondásnak egy olyan fajtája, melyet a tudománynak csakugyan meg kell vetnie s az egyetemnek számúznie kell életéből. Ez a nyegleség, kuruzslás, a hazug hízelgések, rettentések és ígérgetések mestersége.

De nincs magaszosabb missziója a tudományegyetemnek, mint az, ha a rábizott ifjúságot, mint megtestesült, boldog és áldott proféciát, a szebb és jobb jövő élő ígérését, zálogát, biztosítékát állíthatja nemzete elé,

Az igazság lelkének hódoló, a magyar igazságot Krisztus keresztjének zászlója alatt szolgáló ifjúság: ez az a szent profécia, amelyre olyan nagy szükségünk van, amely biztossá tesz afelől, hogy lesz még dicsőbb jövőnk nekünk s az Úr kegyelme által jó lesz minden!

Ez a mi nevelői feladatunk szent gyümölcse.

Nem mi érleljük meg, mi csak gondozzuk, védelmezzük, Isten kegyelme adja meg, Akaratának való engedelmes odaadásunk szerint.

Itt állunk az egyetem kapuja előtt. Bárcsak a zsolttáros lelkével szólalna meg a kapunyitásra váró ifjúság: „Nyissátok meg nékem az igazságok kapuit, hogy bemenjek azokon és dicsérjem az Urat!” S bárcsak mi, professzorok, szintúgy a zsolttáros lelkével felelhetnénk neki: „Ez az Úrnak kapuja, igazak mennek be azon!” (Zsolt. 118. 19.-2.)

Hit és természettudomány.

Dr. Scipiades Elemér rector magnificusnak a pécsi Erzsébet tudományegyetem soproni evang. hittudományi kara tanévnyitó ünnepén tartott megnyitó beszéde.

Tekintetes Egyetemi Ünnepi Közgyűlés! Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1929. évi soproni vándorgyűlésen „Az orvosi hivatásról és pályáról” tartott előadásomban Plátót idéztem, aki az orvosokról szólva azt mondotta, hogy „még csak meg sem kell kísérteni a testet a lélek nélkül gyógyítani.”

Bölcs szavak, de tenni ezt csak olyan orvos képes, akinek tudománya mellett van hite is. S hogy ez a tudománnyal párosult hit az orvosnak valóban kell, arra megtanított az orvostudomány történetének háromszor is megisméltődött az a tanulsága, hogy az egészen egyoldalú s a lényegtelenekben is dogmatikus — vallásos irányzat az orvostudománynak csak etikát tudott nyújtani, annak fejlődését azonban gúzsba kötötte, viszont a vallás láncáiból kiszabadult orvostudomány fejlődni tudott ugyan, de etikájával mindig a kátyuba süllyedt.

Világos tehát, hogy az orvos helyes útja csak e kettő eredőjében lehet, vagyis csak a lényegesen dogmatikus olyan vallásosság irányában, mely a természettudományos gondolkodást is megengedi.

Kétségtelenül megokolt ezért Aschoffnak Virchow-al, Eötvössel és Dessauerral nagyjában egybevágó az a mondása, hogy amiként elmúltak azon idők, amelyekben a templomok a természettudományos tantételek következtetéseivel szemben alapvető

bizalmatlansággal lehettek eltelve, akként idejét multa az is, aki ma a természettudományos gondolkodásnak a vallással való összeegyeztetethetlenségét még mindig prédikálja.

Ezért is mondja Aschoff, hogy ha a természettudós, kivált az orvos, aki Gladston szerint mindenkor a világnézetek óramutatója, sőt jórészt kitermelője s ezért a népek vezetője is volt, nemcsak kutatásaira, hanem az ő népére is — mint kulturközösségre — gondol, önmagától mindent meg fog tenni, hogy a vallásos életszemléletet a természettudományos mellett jogaiba segítse.

Hogy pedig a természettudósnak nemcsak kell, hanem lehet is hinni, megértjük, ha kissé elmélkedünk. Prohászka mondotta: „a meditáció arra való, hogy bennünk a csodálkozás képességét ébressze“ (Utolsó szentbeszéd 1927. III. 27). Ezért van körülöttünk egy csodálatos világ is, amelyről kétségtelenül csak azt tudjuk, hogy létezik, de nem azt, hogy mikor keletkezett. *Kezdetben...* mondja a Biblia. De mi az a kezdet? Hiszen földünk történetét is már millió esztendőkkal méri a természettudomány, pedig még rajtunk kívül is vannak világok, melyeknek megnyilvánulásait mérni meg éppen már csillagévek kellene. Kezdetük tehát így valóban a végtelenbe vész. Aztán miből lettek ezek a világok? Semmiből... De mi mindig azt látjuk, hogy valami nem alkotódik, hanem alkottatik, vagyis, hogy semmi sem lesz magától. Ha tehát ez így van, akkor e világok is így kellett hogy legyenek. De ha mindenkinek, amik lettek és a világokat alkotják, kezdetük a végtelenbe vész, akkor az, amiből ezek lettek, más már nem lehet, mint maga az örökkévalóság, vagyis az, akiről azt mondja az Irás, hogy „Én vagyok a kezdet,“ tehát az, aki Mózesnek az égő csipkebokorban azt felelte, hogy „Vagyok aki vagyok.“ Ebben az egy szóban pedig „vagyok“: benne van az Isten lényege, mert csak az Isten mondhatja abszolút értelemben, hogy vagyok. Hiszen e szóban egyedül nála van benne a múlt, a jelen és a jövő.

A természettudományból való elindulás és a hozzáfűzött meditáció révén íme milyen mélységes meglátás lehetséges e szó nyomán „vagyok“ az Isten örökkévalósága felé.

S nem csodálatos-e, hogy a végesnek ismert emberi elme e végtelen magasságig, vagyis az Isten létezésének és az örökkévalóságnak a meglátásáig fel tud emelkedni?

De mi az, ami ezt ezen magasságokig eljutni képessé teszi? Természettudományosan ezt nem tudjuk s róla csak annyi kétségtelen, hogy ez a valami az embernél az élet lényegével kapcsolatos. Már az első sejtben benne van s az csak akkor életképes, ha ez benne van. Ha pedig ez benne lenni megszűnik, nemcsak ez a sejt hanem az ilyenekből álló bámulatosan szövevényes egész gép is megbomlik, össze-roppan, kimulik. Mi mulik ki? Az ember. Kimulik tehát az, ami ezen éppen mondott tulajdonságainál fogva a teremtés koronája. Kimulik pedig annak a lényegnek belőle való elszállása révén, ami őt minden teremtmény fölé emelvén, a teremtés koronájává teszi. Ez a lényeg tehát több a világnál, de az csak általa lesz teljes, megkoronázott. Mi hát ez az imponderábilis valami, ami több a világnál? Kétségtelenül az, amit mi úgy hívunk magyarul, hogy lélek, vagyis az Isten lehellete bennünk. És nem bámulatós-e, hogy a véges emberi elme ennek a csodálni való léleknek létezését mint az emberi életjelenségeknek okvetlenül szükséges posztulátumát íme természettudományosan is meg tudja állapítani?

Hogy azonban hol van ez a lélek, megfogni nem tudjuk. Ignoramus. Csak annyit tudunk feltételezni róla, hogy, mert az átöröklés a chromozómákba van rejtve, bizonyára ez is azokkal kapcsolatos. Ha azonban az ember sejtjeinek magjában levő 48 chromozóma is már olyan mutációs kombinációkat enged, melynél fogva a biológiai egyén soha meg nem ismétlődik, akkor az embert sajátosan egyénné tevő az említett lényeg, a chromozómákba rejtett örökletes tényezők kiszámíthatatlan kombinációja révén az embernél, minden egyén keletkezésénél szükségszerűen újra meg újra kell, hogy teremtsék. Azt azonban, hogy ezt a lényeget melyik chromozóma hordja magában s hogy azt egyáltalán chromozómában találjuk-e, vagy, hogy az, mint a Volta-lánc fémjeinek érintkezéseikor az elektromosság, csak funkcionáriusan teremtetik, akkor, mikor a két ivarsejt chromozómáinak találkozása megtörténik, az elme még kimódolni nem tudta. Ehhez az ignoramushoz pedig annak ellenére jutott el a természettudományos elme, hogy az a sejtmag rendes chromozómáin kívül is talált még a petesejt protoplazmájában további részletezésként olyan mérhetetlen számú

granuláknak nevezett tényezőket, melyek évmilliókra visszamenő végtelen számú elődöknek örökletes tulajdonságait tudhatják a biológiailag mindig egyetlen egyénnek átadni. A természettudományos meditáció révén tehát ezen újabb probléma kapcsán is íme megint eljutottunk a végtelenhez, melynek kiindulását, hogy megértsük, újra fel kell tételeznünk annak létezését, aki azt mondotta, hogy „Én vagyok a kezdet,” de akinek lényegét: ignoramus.

Vagyis eljutottunk tehát megint egy rejtélyes szóhoz, amelynek a világhírű biológus Dubois Raymond akkor, mikor az anyag és az erő meg a mozgás lényegét, továbbá a lélek mineműségét a legmélyebb tudományosság minden eszközével hiába kutatta, még társát is adott abban a szóban, hogy ignorabimus s amellyel egyben e természettudós a hit nélkülözhetetlenségét, tehát lehetőségét is igazolta.

Azóta pedig, hogy ő ezt tette félszázadnál is több idő telt el az ő szédületes tudományos fejlődésével addig, mikor az evangélikus Aschoff a német pathologusok büszkesége néhány év előtt kiállott a német orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének előadásztalához, hogy a természettudományoknak a valláshoz való viszonyáról értekezzék. (Aschoff: Zeitwende. Monatsschrift Beckische Verlagsbuchhandlung München 1927. 2. sz.) Konkluziója az lett, hogy Dubois Raymondnak hármas ignorabimusát s vele a természettudomány mellé a hit lehetőségét, sőt nélkülözhetetlenségét az azóta eltelt időnek említett szédületes tudományos fejlődése nemcsak megcáfolni nem tudta, hanem ezeket azóta még további két ignorabimussal is ki kellett egészítenie.

Tennie kellett pedig ezt a természettudománynak annak ellenére, hogy e tudomány a sejtkutatásnak az említett végtelenbe vesző részleteket felderített eredményeivel analóg módon Dubois Raymond ideje óta az anyagot is az elektronok létezésének kiderítésével még annál is apróbb részekre tudta bontani, mint az a hidrogénatom, mely pedig már maga is olyan kicsi, hogy egyedei a belőlük egy köbcentimétert egybefoglaló kockából az egyetlen ilyen atom nagyságára vágott ajtón 17 millió esztendő alatt tudnának csak mindannyian kivándorolni. Az anyag lényegének megismeréséhez ez a tudomány ugyanis nem tudott a vázolt részletezések ellenére se Dubois Raymondnál közelebb jutni. Íme megint előttünk áll tehát egy harmadik formában az a természettudományos probléma, mely a végtelenig eljut, de amely az ő lelket gyötrő ignoramusát csak az örökkévaló létezésében való hit erejével tudja áthidalni és megnyugvásra vinni. S mert mint látjuk, akárhová nyulunk, minden természettudományos problémának ez a vége, én, hogy magamat az említett lelki gyötrődésektől mentsem, hiszek, sőt vágyakozva keresem mindig azt a helyet, ahol engem hinni tanítanak.

Ezért vagyok boldog ma is, hogy mint ezidei rector, tiszteből kifolyólag egyetemünknek a hitet tanító fakultására eljöhettem s hogy annak közgyűlését ebben a vázolt lelki felemelkedettségben tudhatom hozzá méltóan ezennel megnyitottnak nyilvánítani.

D. BANCÓSÓ ANTAL
(EMLÉKEZÉS)

Emlékezés D. Bancsó Antal, néhai soproni theol. akad. igazgató, a soproni hittudományi kar tiszteletbeli doktora felett. Elmondta a hittud. kar megnyitó ünnepén, 1937. okt. 10-én Dr. Kiss Jenő egyetemi ny. r. professzor.

Mélyen tisztelt Közönség! — Amikor megbízatásomnak megfelelően D. theol. honoris causa *Bancsó Antal* ny. soproni theol. akad. igazgatóról megemlékezem, szomorúan kell rámutatnom arra, hogy ő már az ötödik, aki tiszt.-beli doktoraink közül pihenni tért. A sor az ő halála óta még bővült; Rendtorff lipcsei professzor s Geduly Henrik tiszakerületi püspök is elment azóta a minden halandók utolsó földi útjára. Ez a nagy szám mutatja, hogy karunk egy-egy hűséggel eltöltött, eredményes, munkás élet elismerése és megbecsüléseként tekinti és adományozza a theol. doktori kitüntetést, hogy így meghajtsa az elismerés zászlaját a multban hűséggel és eredménnyel az egyház és haza javára dolgozó vezető embereink előtt.

Bancsó Antal az utolsó tiszteletbeli doktori kitüntetések során 1934 tavaszán nyerte el a legfőbb kormányzói jóváhagyás után a tiszteletbeli theol. doktori oklevelet, amelyet a kar megbízásából Debrecenben adott át a jelenlegi egyetemi rektor, D. Csikesz Sándor, karunk tiszteletbeli doktora jelenlétében dr. Deák János kari tag az agg professzornak. Alig néhány éve, hogy a már ekkor pátriarcha korban levő tanárt ezzel megüsztelhettük, és most már emlékének való tisztességtevés céljából gyűlekeztünk itt össze. Ez év január 3-án hívta őt magához a Teremtő és a farkasrétí temetőben búcsúzott tőle a szeretet, hála és elismerés hangján D. Kapi Béla püspök az egyház és a gyászoló család nevében, és dr. Karner Károly hittud. kari dékán karunk nevében. A vizsga és tanácskozó termünket díszítő tiszteletbeli doktoraink arcképei közül már az övét is fekete fátyollal kell körülvennünk. Kidőlt egy a régi vezérek közül, pihenni tért egy hűséges lélek, felcserélte az ideigvalóságát az örökkévalósággal egy, az egyház és lelkesnevelés szolgálatában magát feláldozó hűséges professzor.

Elhunyt jeleseinkről való megemlékezésnek célja nem a tőlük való elválás fájdalomának újból való felelevenítése, még alig behegedt sebeknek újból való feltépése; hiszen ker. meggyőződésünk szerint nemcsak messze távlatokban, hanem magánál a nyitott sírnál is a szívből feltörő és természet szerint megérthető fájdalomnak a helyét is a békés megnyugvásnak kell elfoglalnia, hitünk meggyőződése alapján: Mind jó, amit Isten tész. Nem vált el örökké tőlünk az, aki meghalt. Hazament; van felátadás, lesz viszontlátás!

Az sem a célja a megemlékezésnek, hogy megcsillogtassuk az elhalt nagy lelki karizmáit, a rábizott talentumokat, amelyekkel hűséggel sáfárkodott a földi élet munkára szentelt idején. Egyházunk igaz hívei maguk hártánák el az ilyen megemlékezést az Irás alapján.

De az sem a célja a megemlékezésnek, hogy csak az elismerés és köszönet érzésének adjunk kifejezést azért, amit nagyjaink életükben adtak. Épen, mert nagyok, ezt nem is várják. Az apostol szavaival szólnának: Rám nézve igen csekély dolog, hogy ti általatok ítéltessem meg, vagy emberi ítélet nap által, sőt magam sem ítélem meg magamat, mert nem ismerem magamat, hanem, aki megítél engemet, az Úr az.

Értelme és célja nagy halottainkról emlékbeszédben való megemlékezésnek csak akkor van, ha e részint subjektív, részint múltó érzések helyébe illő fölébe maradó megállapításokat tudunk és kívánunk tenni; ha a fájdalom, kegyelet és hála érzésén felül úgy látjuk és úgy tudjuk, hogy halottainkról való megemlékezésnek célja van, mert az elhunytnak még most is van mondanivalója számunkra: ha meg van a lehetősége, hogy az elhunyt képét, egyéniségét, jellemét kiabrázoljuk a magunk, fiaink számára, azért, mert életében kiabrázolta az igaz ker ember jellemét; ha nemes alakját csakugyan példaként kívánjuk emlékünke idézni a követelés céljából; ha a való életnél mindenestre erőtlenebb visszaemlékezés révén is erőt meríthetünk nemes egyéniségének, munkálkodásának, elért eredményeinek felidézésével a ker. ember szép, de nehéz léteitpusának kialakítása céljából.

Bancsó Antal puritán egyénisége, megfontolt, higgadt jelleme, tudós professzori és hívő egyházi személyisége igenis alkalmas arra, hogy ilyen értelemben és célból emlékezzünk meg róla. Elég erős arra, hogy értékeit most is meglássuk, és az utókor lelki gyarapodására kiemeljük, hogy a Krisztusban való csendes, és eredményes életre, a nyert karizmákkal való hűséges sáfárkodásra serkentsen bennünket és mindazokat, akik az élet értékeit nem külső sikerekben, kincsek felhalmozásában, hatalomban látják és keresik, hanem, akik előtt az egyszerű, hűséges, Isten színe előtt leboruló, sohasem kész, de mindig készülő, nem befejezett, de fejlődő ker. jellem az igazi eszmény.

Bancsó Antalról megemlékezve szinte a világháború előtti békés kor keresztmetszetét kellene adnunk, amikor a monarchia szilárd államalakulatán belül a biztosság és béke tette lehetővé a nyugodt, egyenletes és harmonikus munkát. És ennek volt Bancsó Antal az igazi művésze. — Ha izzó magyar érzése politikai tekintetben pillanatnyilag meg nem valósítható eszmékért rajongott is, theol. munkája ennek a nyugodt, békés időnek a visszatükröződése volt egy hosszú emberöltőn át. Hiszen negyvenegy esztendőn keresztül, mint theol. akad. tanár és igazgató az egymást

követő lelkész generációk hosszú sorát nevelte, akik mindig hálával és elismeréssel gondolnak nemes egyéniségére, puritán jellemére, elsőrangú professzori képességeire, mély tudására, nyugodtan boncoló okfejtésére, a tárgy iránti belső lelkesedésére.

Életrajzi adatait a következőkben foglalhatjuk össze: Szül. 1851. febr. 24 én, Győr megyének egy kis falujában, Kisbaboton, mint szegénysorsú szülők gyermeke Édesapja korán elhalt, úgyhogy két nőtestvérével együtt az özvegy édesanya gondozására maradt, aki két keze munkájával kereste meg a megélhetéshez szükségeseket, és esténként gyermekeivel együtt a biblia olvasásában találta meg a szükséges lelki erősítéseket.

Tanulmányait jórészt a maga erejéből és a tehetségét korán felismert egyházi körök segítségével folytatta, és végezte be. Középiskolai éveit Győrött és Sopronban, theol. tanulmányait Sopronban, az itteni ősrégi theol. főiskolán, Soproni tanárai közül szeretettel emlékezik meg Thiering Károly, a görög tanár és Domanovszky Endre, a filozófia tanár nevelő és ismeret gyarapító működéséről. Tudásvágya sarkalta arra, hogy a reformáció hazájában, Németországban folytassa tovább tanulmányait, ami a jeles végzettségű ifjúnak sikerült is. Az 1873 - 74. tanévet Jénában töltötte, ahol a teológusok közül Hase, Lipsius, Pfléiderer, Hilgenfeld, Schultze, és a filozófus Eucken voltak rá hatással. 1874 őszén a lelkészi vizsga sikeres letévése után Karsay Sándor dunántúli szuperintendens lelkésszé avatta. Gyakorlati lelkészi munka helyett azonban nevelő állást vállalt, két esztendő töltnén a győrmegyei Rázgha Károly uradalmi tisztartó családjánál, majd tudományszomjának engedve újból Németországba ment, ahol a hallei egyetemen az 1876—78 években foglalkozott filozófiai és teológiai, főként újszöv.-i és rendszeres theol.-i tanulmányokkal. Itt különösen a filozófus Erdmann és a teológusok közül Beyschlag, Riehm, Köstlin és Tschackert voltak rá igen termékenyítő hatással, mint sajátkezüleg írt visszaemlékezéseiben írja: döntő befolyással theol. iránya és világnézete alakulására.

Az alapos felkészültségű ifjút itt Halléban érte már 1877-ben a nagy hírű eperjesi főiskola meghívása a Pozsonyba távozott Schneller István tanzékére, azzal az engedéllyel, hogy egy évet még künn tölthet Németországban. Ezzel a lehetőséggel élve künn is marad és csak 1878 őszén foglalja el az eperjesi tanári állást. Képességeire nézve mi sem jellemzőbb, mint az, hogy néhány év múlva, 1881-ben a kollégiumi pártfogóság már a kollégium igazgatójává választotta. Itt alapított családot is. Feleségül vevén egyik főgimn.-i kollégájának Haitsh Lajosnak nagyműveltségű leányát, Liszt Ferenc tanítványát Vilmát, akivel 1916-ban bekövetkezett haláláig 34 éven át élt boldog családi életet: házasságukból öt gyermek született, akik közül a két életben levő testvér egyike, a legfiatabb, dr Bancsó Ferenc, családjában töltötte élete utolsó boldog éveit. Eperjesi működése hallgatóinak szeretetét, tanártársainak megbecsülését, és egyházkerületének megelégedését váltotta ki és számára is felejtetetlenül kedvessé tették az eperjesi éveket. Szíve mégis visszahúzta Dunántulra, és engedve a soproni alma mater hívásának, 1884-ben hazajött Sopronba. Ettől fogva egészen 1919-ben bekövetkezett nyugalombavonulásáig, itt működött, mint theol. akad. tanár, 1908-tól fogva, mint igazgató példás buzgalommal, sáfári hűséggel, mint a városnak is köztisztületben álló polgára, aki úgy a gyülekezeti, mint a magyar társadalmi életben is vezető szerepet játszott.

Tanári működése hajlamának és tanulmányainak megfelelően a filozófia történet mellett az újszöv.-i írásmagyarázat és a rendszeres teológia területére terjedt ki. Mint főiskolai professor a maga kikristályosodott rendszerével, nyugodt előadó modorával, tárgyilagossága mellett is belső lelkesedésével, nagy tudásával, bölcs élettapasztalatával négy évtized theol. ifjúságába oltotta bele elméjének tudását, szívének szeretetét és tüzet.

Ha az ember életmunkájának eredményét a másokra gyakorolt hatásból ítéljük meg, amit joggal tehetünk, akkor Bancsó Antalról százakra menő tanítványi sereg tesz egyhangú bizonyosságot, — a tanítóképezdében és lyceumban is teljesített vallás-tanári szolgálatot, — hogy lelkének kincseit nem tartotta meg önmagának, hanem két kézzel osztogatta tanítványainak. Hallgatói az ő filozófiai iskolázottsága nyomán tanulták meg és kedvelték meg a rendszeres, elmélyedő munkát, és theol. előadásai nyomán az Írás és egyház hűséges szeretetét, és szolgálatát. Bancsó Antal hűséges és eredményes munkálkodásáról, a rábizott talentumokkal való eredményes sáfarko-

dásról nem holt könyvek hideg betűi, hanem élő tanítványok lelkes serege tesz bizonyosságot.

Theol. előadásaira nézve maga írja a következőket: „Előadásom céljaként nem a tudomány által megállapított eredmények dogmatikus közlése lebegett előttem, hanem az, hogy hallgatóim előtt feltárjam a tudományok tág mezőit és felébresszem bennük az ismeretek utáni vágyat, a tudományok és velük való foglalkozás szeretetét. Ezért kiváló gondot fordítottam az irodalom ismertetésére, tárgyamat mindig pontos, tudományos módszert követve és alkalmazva adtam elő, hogy hallgatóim a módszert megismerve maguk is kereshessék a tudományos ismereteket; nagy súlyt helyeztem erre különösen az írásmagyarázatnál. A fontosabb kérdések tárgyalásánál ismerttettem a különféle felfogásokat, azoknak kiváló képviselőit. Saját nézeteimről mindig határozott vallást tettem és igyekeztem annak helyességéről hallgatóimat meggyőzni és azt velük elfogadtatni, de azt sohasem kívántam, hogy szavaimra vakon esküdjének.” Ha önálló theol. rendszert nem dolgozott is ki, s német hatások mellett főként a dán Martensen theológiája volt rá hatással, jó részt az ő kézi könyvei alapján dolgozta ki rendszeres theológiai kompendiumait — működésének saját megítélése mutatja, hogy hűséges és alapos munkás volt.

Mint a liceumi nagy könyvtár őre, újra rendezte a könyvtárt, elkészítette a több, mint huszezer kötetet számláló könyvtár leltári és betűsoros katalógusát, amelyet két kötetben 1896-ban ki is adott.

Az irodalmi téren való munkálkodásnál, bár ezt is fontosnak tartotta, feljebbvalónak ítélte a professzori működés személyes hatását, annyival inkább, mert a könyvkiadási viszonyok kedvezőtlenége, a szerény fizetésű professzor nagyobb arányú irodalmi tevékenységét úgy sem tette lehetővé. A Prot. Szemle közölte néhány tanulmányát, mint: Az úgy-nevezett autonom erkölcsiség; A munka jelentősége a szociális mozgalomban. Külön jelent meg a Párbaj és becsület című tanulmánya, továbbá középiskolai hittani kézi könyve a Hit és Erkölcstana, amely főiskolai előadásainak is vázlatként tekinthető. Kiadta az egyetemes egyház megbízásából a népiskolai vallásoktatásra vonatkozó utasítást, hűséggel vett részt a dunántúli énekeskönyv közel két évtizedig tartó előkészítő munkájában. Kéziratban megvolt — bizonyára most is meg van, értékes előadásainak anyaga, valamint az Ujszövetség több könyvének hűséges és magyaros fordítása. Főként Pál apostol és nála is a Római levél legjobb magyar interpretálói közé tartozott. A Luther Társaságnál is kiadásra vár beszédeinek, s tanulmányainak egy kötete. A theol. akad. Értesítőben, amelyeket nagy gonddal szerkesztett, jelentek meg évnvítő és záró beszédei, amelyeket a formszépesség mellett az átlátszó szerkezet, szigorú tárgyilagosság és tartalmi mélység jellemeztek. Mint a soproni irodalmi és művészeti kör, — így hívták akkor a Frankenburg kört — irodalmi szakosztályának elnöke több értékes irodalmi és hazafias előadást tartott, amelyek a kör évkönyveiben ill. a helyi sajtóban jelentek meg.

Mint igazgató nehéz időkben — beleértve a háborút, forradalmat, kommunizmus idegőrlő idejét, irányította a theol. akadémia ügyeit. Evangéliomi hűséggel és határozottsággal állt őrt a legnehezebb időkben is védve az intézet, tanártársai és hallgatói jogos érdekeit. Amikor a kommün urai hűségesköt követeltek tőle és az akadémia tanári karától, lelkesztanári állásukról való lemondás mellett, nem riadva vissza a fizetés elvonás, sőt a jelzett súlyosabb büntetéstől sem, tagadta meg úgy ő, mint az egész tanári kar egyhangulag ezt a követelményt.

Tekintsünk bele egy pillanatra abba a műhelybe, abba a kis tanári közösségbe, ahol Bancsó Antal egy emberöltőn keresztül dolgozott. Soproniak számára csupa ismerős arcot látunk itt. Nekem, mint e tanári közösség legfiatalabb tagjának, volt alkalmam megfigyelhetni és megszeretni ezt a közösséget, amelyben az egyéni eltérések mellett is mindig gyakorlati érzékű professzor, aki a kevésbé vonzó héber nyelvű studiumokat is meg tudta kedveltetni hallgatóival és kollokviumok alkalmával néhány perc alatt tisztában volt a vizsgázó képességeivel és ezek hiánya esetén nem resztelte az időt megfelelő lelkipásztori intelmektől. Élénk emlékezetben él még, hiszen fakultásunkon is működött, Stráner Vilmos, a gyakorlati theológia kedvelt professzora, akinek törékeny testében hitvalló lélek lakozott. Ott volt Payr Sándor, — Istennek hála, most is él még, ha elvonultan is tudós, dolgozó szobájában, a hangya szorgalmú tudós, aki egész, kis könyvtárra való értéket bányászott ki emlékekben gaz-

dag hazai egyháztörténetünkéből, és akinek fiatalabb kartársai számára ajánlott kitűnő receptje volt a fejfájások ellen a munkában való még intenzívebb elmélyedés. Ott volt karunk mostani szeniora, akkor legfiatalabb ordináriusa — tempora mutantur! — Pröhle Károly, akinek theol. ismeretelméleti előadásai, a fil. történet és bibliai tanulmányokból tartott kollégiumai maradandó értéket jelentettek hallgatói számára, és aki előadásain kívül is sokat törődött a fiatalosággal a kedvelt tanulmányi séták alkalmával. Iránytadó felszólalásai és memorandumai korán felhívták rá a vezető körök figyelmét. Világnézeti téren való mély filozófiai tudása s hitvalló egyházszeretete a kommün nehéz idejében is irányt jelölő módon nyilvánult a hatalmat bitorlókkal szemben. Az idősebb kartársak munkájára már személyesen nem emlékezem, de hatása még nagyon érezhető volt Poszvék Sándornak, a galambösz hajú, finom lelkületű igazgató tanárnak; és körünkben él még ezen időkben, mint akkori liceumi tanár, Marusák Pál is, kire csak hálával és szeretettel emlékeztek tanítványai. A „főiskola” gyűjtő fogalma ekkor szorosán összefogta kerületünk három intézményét, a theol. akadémiát, lyceumot és tanítóképző intézetet s tanári karait.

E kis közösség élén állt Bancsó Antal és vezette, irányította azt nagy bölcseséggel, a vezetést nem saját akaratának a közösségre erőszakolásában látva, hanem módot és alkalmat adva arra, hogy a kis közösségben spontán alakuljon ki az adott helyzetben is a jövő fejlődést előkészítő elvi és gyakorlati szempontból egyaránt helyes megoldás. Nem is volt e tanári közösségben említésre méltó differencia sohasem. Nem a furor theologorum, hanem a charitas theologiae jellemezte e kört, amely a zöld asztal mellett, a fehér asztal körül is közös eszméket, nemes terveket, az egyház javára szolgáló gondolatokat szövögetett nagy egyetértésben. A tanári karnak ezen egységét világosan szemléltette a dunántúli egyházkerület lelkészeinek is az egysége, akiknek 99% a a soproni teológia neveltje volt. Sok áldás fakadt e kis közösségből és annak bölcs irányítója, Bancsó Antal munkájából.

Sopronból nyugalomba vonulásakor eltávozott fiahoz Budafokra, ahonnan bejárt a bpesti közös theol. akadémiára előadásokat tartani, majd Debrecenbe. De egyszer még visszajött, amikor bizonyosságot kellett tenni Sopron magyarsága mellett; a népszavazás idején, törődött testtel sem restellvén a fárasztó hosszú utazást. Ez a bizonyágtéves jellemezte egész életét, magára alkalmazva az apostol intését: A sáfárban pedig az kívántatik meg, hogy mindenben hűnek találtassék. Eredményes működését a közegyház is honorálta, amennyiben majdnem minden fontosabb bizottság tagjává választotta, melyek közül az egyetemes egyházi főjegyzői tisztet még nyugalombavonulása után is 1928-ig viselte. A fakultásunk megalakulását megelőző tárgyalásokon, bár előrehaladt koránál fogva már számításán kívül hagyta azt, hogy annak munkájában, mint professzor résztvegyen, ismételten hallatta szavát és közölte jó tanácsait.

Földi vonatkozás szerint megholtak emléke különbözőképpen maradhat fenn. Rámutathatunk írásokra, könyvekre, amelyek még mindig beszélnek, mikor írójuk már régen a sírban porlad; szólhatunk intézményekről, amelyek élnek és hirdetik a jobb hazába tértnék hűségese sáfarkodását; jegyzőkönyvekről, amelyek megőrkítik az elhaltak emlékét, — de igazi emlékről mégis csak akkor szólhatunk, ha az az élő szívekbe van írva, ha hálás lelkek, szerető tanítványok, szólnak róla, ha az utókor megbecsülése, a közegyház állandó tisztelete övezi emlékét. Ez az ércnélmaradandóbb emlék, mert nem holt jelekből áll, amelyre csak unottan néz fel közbenközben az élet rohanó sodrában tovaverődő ember, hanem élő emlék, mert a szívek hústábláira van feljegyezve és a lélek az, amely az utókor újabb és újabb megemlékezésére, visszapillantásra és áldásmondásra kényszeríti.

Nem lehet emberről nagyobbat mondani, mintha azt mondhatjuk róla, hogy élete Krisztus felé mutató tábla volt. És ilyen útjelző, felfigyeltető, Krisztusra mutató tábla, élő figyelmeztetés volt Bancsó Antal, akinek emlékét ezért áldva-áldják azok, akik általa jutottak életük legfőbb problémáinak megoldásához, ev.-i élő hitükhöz. Emlékét épen ezért hittudományi karunk is, mint egy szépen kiformált kereszttyén jellemnek emlékét nemcsak kegyelettel, de Isten iránti hálával és utánzásra ösztönző példaként őrzi meg tiszteletbeli doktorai sorában.

Sírijára tegyük le lélekben az emlékezet, kegyelet, hála és köszönet virágait, jelülül annak, hogy nincs feledve az, aki ott nyugszik, hanem él tanítványainak, a hálás utókor fiainak lelkében. Az igaznak emléke áldott!

A református egyház területi egységei; alkotmánya, szervezete és kormányzata; fegyelmi rendje, jogi viszonyai.*

a) A területi egységek kialakulása. — b) Kánonok. — c) Az egyházalkotmány eredete, típusa. — d) Esperes és püspök. — e) Kormányzás, zsinatok. — f) A helyi gyülekezetek, a lelkészek alkalmazása. — g) A világi hatóság egyházi szerepe. — h) Egyházfegyelem. — i) Házasságjog. — j) Anyagi viszonyok és jogrend.

a) Már a reformációnak és a református egyház megalakulásának előadása során láttuk, hogy az új egyházi élet területi egységekben való elhelyezkedésére több tényező volt hatással. Egészen természetes, hogy alapvetőleg az új egyházi élet területi kialakulását is a régi egyház területi tagozódása szabályozta: az új egységek első körvonalai nagyjából mindenütt a régi egyházszervezet kisebb nagyobb tagozatai szerint kezdenek kibontakozni. Ezt a kibontakozást azonban erősen keresztettkék és eredeti irányától sokszor el is terelték más jelentős körülmények: így elsősorban az ország-nak három különböző politikai kormányzat alá kerülése, amihez az egyházi élet új szervezésének lehetetlen volt éppen területileg nem alkalmazkodnia, habár ez az alkalmazkodás nem volt mindig föltétlen, mert pl. a mai tiszántúli egyházkerület fennhatósága az alapvetés korszakában erdélyi, habsburgi és hódoltsági területen lévő egyházakra és lelképásztorokra egyaránt kiterjedt. Nagy mértékben megszabta azután a területi tagozódás alakulását az egyes nagyföldesurak és egyházi fővédők birtoktesteinek elhelyezkedése, növekvése, illetőleg fogyása is. Végül az is természetes, hogy a területi kialakulásnak és az egész szervezkedésnek a lefolyása és az eredménye egészen másként ütött ki az ország oly pontjain, ahol még olyan-amilyen erőben fennmaradt a régi egyház hierarchikus szervezete, ismét másként ott, hol végre is bele kellett törődnie t ö b b f é l e hitvallású egyházi életnek az egymásmellettiségébe — s megint egészen más lefolyását és eredményét látjuk a területi kialakulásnak és feltagozódásnak ott, ahol országrésznnyi területeken egyetlenegy hitvallásnak és egyházi életnek versenytárs nélküli uralma látszott maradandóan biztosítottnak.

Így egy meglehetősen tarka kép áll előttünk a reformáció-korabeli Magyarország vallásfelekezeti viszonyairól és egyházföldrajzáról — s ebben a református egyház elhelyezkedéséről is.

Az a magyar református egyháztest, amely legkorábban jelenik meg előttünk viszonylagosan tömör egységben, az erdélyi református egyház, amely a gyulafehérvári püspöki megyének a magyar és székelyföldi főesperességeket magában foglaló fehérvári vicariatusából alakult ki. Ez lutheri kezdetek után csakhamar, mint láttuk, reformátussá, utána még gyorsabban unitáriussá lett. Az unitáriusok 1576 óta történt kiválásával következett be végleges megszilárdulása: ekkortájt kebelebe, ugyanúgy mint az unitáriusok új egyházába, kb. 250 gyülekezet tartozhatott; később ezeknek száma olyanforma arányban nőtt, amilyenben az unitáriusoké fogyott. A XVI. század végén 9 egyházmegyével (esperességgel) bírt, de 10-ikül és 11-ikül bele voltak tagolva a sajiói és a tekei szász „káptalanok“ is, többségükben lutheránus gyülekezetekkel (ennek az állapotnak, mely egészen 1850-ig tartott, az volt az oka, hogy ez a két káptalan nem szászföldi, hanem vármegyei magyar területen feküdt, ahol tehát nem a szász, hanem a magyar települési és tizedjog volt az uralkodó az oda később települt szászok közt is; szász földön lévő magyar református gyülekezetek viszont — a szászvárosi, a vizaknai, a tordosi stb. — sokáig maradtak a szász egyházba kebelezeve). Sőt a háromszéki — akkor még csak egy — református esperesség kebelebe egészen 1693-ig tartoztak unitárius gyülekezetek is: ez volt a később jelentős kiváltságokkal felruházott u. n. „rikánbelöli közösség“, melynek létrejöttét az itteni lelkészeknek a református ill. unitárius egyháztest többi részétől a Rika-erdőség által való földrajzi elszigeteltsége s a lelkészeknek a hitvallási ellentéteket félretevő önségeye magyarázza; a közösség bizonyos, így különösen házasságjogi ügyekben sokáig a generális zsinat helyett is eljárhatott, legalább ideiglenesen. „Az egyházmegye

* Részlet a szerzőnek sajtó alá kész *Magyar Református Egyháztörténel I. (a kezdetektől 1608-ig)* c. művéből. A megelőző fejezetekre való visszautalásokat érintetlenül hagytuk.

református és unitárius gyülekezetei testvéries jó viszonyt tartottak fenn egymással, úgy, hogy bármely egyházközségbe lehetett trinitárius vagy unitárius papot s mestert hívni, ha megtetszett az illető" — az unitáriusok azonban csak *in dogmaticis* függöttek a saját püspöktől és generális zsinatuktól. A hitvallási szempontok ez érdekes és megalkuvó kereszteződése a területi s részben közjogi szempontokkal, világosan mutatja, mekkora hatása van-e korban — minden teológiai öntudatosság mellett — világi érdekeknek és tényezőknél is az egyháztest kialakulására. Erre természetesen legfőként Erdélyben került sor, ahol az ország bel- és külpolitikai érdekei a legnyomatékosabban kívánták meg a különböző hitvallások olyan-amilyen békés együttélésének biztosítását — olykor, mint látjuk, még ugyanazon egyházi szervezet keretében is. E tényben az egyház elsősorban, mint politicum domborodik ki, nem pedig mint hitvalló közösség.

Az erdélyivel körülbelül párhuzamosan alakult és fejlődött tiszántúli nagy református egyháztest magvát a gyulafehérvári püspöki megyének a Meszesen túli része, a tasnádi generális vicariatust alkotta. Az itt, tehát a mai Szatmár és Szilágy nagy részén megalakult lutheránus superintendens reformátussá léte után csakhamar egy testté lesz — nagyrészt alighanem a Méliusz szervező erélyének köszönhetően — a váradai, csanádi s részben az egri püspökség területén kialakult kisebb lutheránus, majd református szervezetekkel. Tízennégy egyházmegyéből, állott már 1567-ben az a hatalmas tömb Beregtől Zarándig és Máramarostól a Nagykovácsig. Egyes részei azonban, főként a politikai és birtokviszonyok változása folytán, időnként már ekkor is csak nagyon lazán függöttek össze vele: így a beregi egyházmegye már e korszakban Habsburg-uralom alá jutván, a tiszántúli püspök és közzsínat felsőségét azontúl évszázadokon át nem akarta elismerni s független szervezatként viselkedett, esperese püspöki jogokat igényelt és ha tehetett, gyakorolt is. Viszont a nagykovácsi és a körös-marosközi (ma nagyjából: békésbányai) egyházmegyét a török uralom pusztításai szakították el időnként majdnem teljesen a superintendens központjától s kényszerítették később bizonyos fokú önállóság kialakítására. A superintendens zöme, amelyre joghatóságának teljességét akadálytalanul kiterjeszthette, kétségkívül az erdélyi fejedelmi fennhatóság alatt állott tiszántúli részek voltak.

A tiszántúliakkal, mint láttuk, szoros egységben folytatta a nagy dogmatikai és önvédelmi harcot a tiszajobbparti abaúji, borsodi és zempléni egyházmegye. Ezek, majd — unitárius vezetőségének letűntével — az ungi is, állandó szövetségben vannak egymással, ami elsősorban annak következménye, hogy valamennyien az egri püspöki megyének alkotó részei. És alapvetőleg ugyanez az oka annak is, hogy ezek az egyházmegyék — a még fennálló és legtöbbször betöltve is volt római katolikus püspöki szék érzékenysége tekintettel — nem alakítanak ki superintendens egységet, csak „esperesi confederatio”-ban élnek, espereseik azonban lényegileg püspöki jogokat gyakorolnak, egységüket viszont a generális zsinat biztosítja (a borsodi ugyan — a reánehazedő török hódoltság miatt — csak lazábban tudta kapcsolatát tartani a többi hárommal). Korszakunknak majdnem végéig ebbe az egyháztestbe — a mai tiszáninneni egyházkerület magvába — még nem tartoztak bele a gömöri és kishonti reformátusok, akiknek területe már az esztergomi érsekség iurisdictionja alá esett. De a gömöri és kishonti reformátusok valószínűleg jóval a borsodiakkal 1596 táján való egyesülésük előtt külön voltak már szervezkedve s legfeljebb csak átmenetileg, kezdetben alkottak egy területet a murányi vár, mint központ körül egyházilag szervezkedett lutheránusokkal, kiknek „fraternitása” — több esperesség szövetsége — ez idét olyanforma önálló, de püspöknélküli alakulat volt, mint a tiszajobbparti reformátusoké, s hamarosan a legszigorúbb lutheri tanalpra helyezkedett. Viszont a zempléni református egyházmegye kebelében és fősége alatt lutheránusok is, lelkészek és gyülekezetek, főként tótajkúak, együtt éltek korszakunk vége felé szervezetileg a reformátusokkal; de külön alesperesük (consenior) volt. Itt a Felvidéken a két egyház törvényalkotása és alkalmazása is nagyon sokáig teljesen párhuzamos, sőt mondhatni azonos nyomokon haladt.

A Felvidék nyugati részén az esztergomi érseki megye területén alakult meg, mint láttuk, a XVI. század vége felé a csallóköz-mátyusföldi református superintendens, később Nyitra-, Bars-, Hont-, Nógrád-megyékre is kiterjeszkedve (a nyitrai püspöki megyéből is beletartozott egy gyülekezet). Ennek lett a szomszédja a győri püspökség területén, a Balaton és a Fertő közt szintén a század végére kialakult

győr-, sopron-, vas- és zalamegyei református superintendia, a mai dunántúli egyházkerület magva, öt egyházmegyével. E két — a XVIII. század óta eggyéolvadt — református egyháztest főként egyes hatalmas földesurak védelme alatt tudta elérni azt, hogy noha e részeken a római katolikus főpapi joghatóság nem bomlott fel teljesen, mégis önálló superintendenciává alakulhatott. Az alkotmányi fejlődés, a jogi formák és gyakorlat párhuzamossága itt is szembeötlő lutheránusok és reformátusok között. A református superintendens és esperesek fennhatósága alatt a Balaton és Fertő közti kerületben a felekezeti különválás után is, nemcsak e korszak végén, de még a következőnek elején is nagyobb számmal éltek lutheránus lelkészek és hívők, a reformátussá lett földesurak akaratából.

Végül a pécsi és a váci római katolikus püspöki megyék területén, a hódoltságban alakult ki a mai dunamelléki egyházkerület őse, amely, mint láttuk, eredetileg egységes volt, később azonban — e korszak végén — illetőleg a következőnek elején — már kettészakadt, hogy újra csak a XVII. században egyesüljön. Így alakult ki a baranyai superintendia ekkortájtalan 4-5 egyházmegyével, és az u. n. alsódunamelléki vagy ráckevei, ugyancsak 4-5 egyházmegyével.

b.) A történeti Magyarország területén ekképpen korszakunk legvégén 6 református superintendialis szervezet és egy-két lazább csoportosulás működik. Ezeknek szervezeti és jogi életformáit alapjában ugyanazon elvek és rendszer szerint, de a részletekben több-kevesebb eltéréssel, néhány kiemelkedő törvényalkotás szabályozza. Ezek, mint részben már említettük is, a következők: Mindenekelőtt az 1567-i nagy debreceni alkotmányozó zsinat nagy törvénykönyve, a később csak „Articuli maiores”-nek emlegetett „Articuli ex verbo Dei et lege naturae compositi”, lényegében minden bizonnyal a Méliusz műve; ezt hirdeti ki újra és erősíti meg végleg az 1577-i februári nagyváradi zsinat a Gönczi Kovács (Fabricius) György püspöksége alatt, aki egyben közhasználatú kivonatot is készít e nagyobb cikkekből — ezt később általában „Articuli minores”-nek emlegették — s azt még ugyanebben az esztendőben Wittenbergben „De Disciplina Ecclesiastica seu gubernationis ecclesiasticae legitima forma” c. alatt ki is adja. Ez a két kánonoskönyv szabályozta a tiszántúli református egyházi életet, de többé-kevésbé kihatott a többi superintendenciák törvényalkotására és törvényes gyakorlatára is. Így nem egy ponton egészen szoros rokonság van az Articuli Maiores és a hercegszöllősi kánonok között, amely utóbbiak viszont a dunántúli, alsó- és felsődunamelléki református egyházi élet jogi szabályozásában jutottak e korszak folyamán mértékadó érvényre, több, velük a legszorosabb rokonságban álló református (és lutheránus) kánon is keletkezvén e területeken korszakunk végén s a következő elején; sőt a hercegszöllősi kánonok, meglehet, már az Articuli minores-re is hatottak. A Felvidék viszont, különösen annak keleti része, egy szintén rokontípusú, de sok mindenben eltérő kánonoskönyv szerint élt, amely 1595-ben nyomtatásban is megjelent, de lehet, hogy már egy-két évtizeddel azelőtt készen és használatban volt: ezt emlegették felsőmagyarországi, vizsolyi vagy abauji kánonok néven. Borsod azonban, Gömörrel és Kishonttal együtt, a többi tiszajobbparti esperességekkel való lazább összefüggése miatt, korszakunk legvégétől, vagy méginkább a következőnek elejétől kezdődőleg külön, érdekesen egyéni vonásokat mutató kánonoskönyvvel élt. Erdély szintén csak korszakunk legvégén, az 1606-i júliusi marosvásárhelyi zsinaton alkotott magának külön kánonokat Tasnádi Veres (Ruber) Mihály püspök vezetésével s valószínűleg az ő szerkesztésében is (amiért ezeket általában Ruber-féle kánonoknak nevezik). Mindezekbe a maradandó érvényre jutott kánonoskönyvekbe az ezeket megelőző egyházi törvényhozások (szatmarvidéki, toronyi zsinatok kánonai, 1562-i debreceni hitvallás, némileg az 1562-63-i tarcaltordai hitvallás, 1566-i gönci kánonok stb.) egyes alapelemei már bele vannak olvasztva. A részletekben mindenesetre vidékenként eltérő kánonalkotások és törvényes gyakorlat alap gondolatai annyira egyezők, hogy a közös hitvallás mellett ezek is hatalmas összetartó kapcsául szolgálhattak a különben teljesen szét darabolt magyar református egyházi életnek. Ennek a nagy összetartozásnak jelentős kifejezése egyebek közt az 1591 február 10-én Nagykárolyban tartott zsinat határozata, amelynek a Gergely-naptár, mint pápai parancsolat elleni tiltakozása kapcsán teljes erővel jut kifejezésre „az Isten ígéje szerint reformált egyházaknak” (ez a tipikusan református megjelölés nálunk talán ebben az okmányban fordul elő első ízben) a II. Helvét Hitvallásban való közössége mind egymás közt, mind a külföldi testvéregyházakkal, s amely határozat-

nak a szorosabban vett tiszántúli részeken kívül a tiszajobbsparti, sőt a „baranyai” és a „pesti” egyházmegyék is aláírtak — tehát a nyugati Habsburg-részeken és a szűkebb értelemben vett Erdélyen kívül mindhárom országrész reformátusainak közös megnyilatkozása volt.

c.) Mik voltak azok a rendező és szervező elvek, formák és minták, amelyek szerint a magyar református egyházak alkotmánya, szervezete és kormányzata a kétségtelen nagy szétdaraboltság és változatosság mellett is alapjában egységesen kialakult?

A mintákat nem lehet a helvét reformáció területén keresnünk. Magyarjaink még azután is, hogy túlnyomó többségük a helvét hitvallás híve lett, Svájcban és a még távolabb fekvő református egyházak területein a XVI. század folyamán csak elvétve fordultak meg; a helvét hitűek óriási többsége azután is csak a legközelebb fekvő Németországba járt tanulmányozás céljából, ott is sokáig a lutheránus Wittenbergbe; reformátussá lett fejedelemségekbe (Pfalz, Hessen) és főiskolákra (Heidelberg, Marburg) csak a korszak vége felé. Így a református magyaroknak is az egész korszak folyamán leginkább csak azt volt módjukban tanulmányozniok, amit már lutheri hitű, úttörő elődeik megfigyelhettek odakünn: miképpen emelkedik ki a régi egyházszervezet többé-kevésbé leomlott keretei közül az új, fejedelmi rendszer, a lutheránus „landesherrliches Kirchenregiment,” amelynek lényeges körvonalai a később reformátussá lett tartományokban sem szenvedtek változást. De amellet a nagy többségében lutheránus Németország politikai és társadalmi szerkezete is sokkal jobban megegyezett a magyarországi állapotokkal, mint a nagy többségben református svájci államszövetségé: itt a köztársasági alkotmány uralma és városi, polgári kultúra vezető szerepe eleitől fogva alkalmas volt arra, hogy az egyházkormányzatba is belevigye az autonómia és a testületi kormányzás gondolatát, amíg amott — bár természetesen a nagy számmal lévő „reichsunmittelbar” és kiváltságos városoktól eltekintve — az abszolutisztikus fejedelmi monarchia és a földesúri hatalom alatt álló jobbágyok politikai, társadalmi és gazdasági önállótlanága éppen az önkormányzatot és a testületi kormányzatot nem engedhette az egyházban sem kifejlődni. A magyarországi helyzet az utóbbihoz hasonlított egészen véve. Az ország némely vidékein itt is több-kevesebb kiváltsággal bíró fejlett városi élet és polgári kultúra; a lakosság s kivált éppen a színmagyar lakosság zöme azonban jobbágyi állapotban élt, éppen a XVI. század folyamán jogilag jóformán teljes önállótlanúságra jutott, a gyakorlatilag csaknem mindenható földesúri hatalommal szemben falusi önkormányzatnak, községi életnek, mint önálló közigazgatási egységnek jobbágyok közt nyoma is alig volt — tehát a német lutheránus példának a közvetlen t: paszlatatból való átültetése, habár a magyar helyzetnek megfelelő jelentős változtatásokkal, egészen természetes, sőt szinte elkerülhetetlen vala.

Ennek megfelelően, helvétirányú magyar reformátoraink a svájci reformátoroktól, akiknek egynémelyikéhez, kivált Bullingerhez és Bezához, házassági, istentiszteleti, főként pedig dogmatikai kérdésekben oly gyakran fordulnak tanácsért és támogatásért, *egyházalkotmányi, kormányzati és szervezeti kérdésekben egyáltalán nem kérnek útmutatást.* E tekintetben az ő útjokat már szilárdan megszabta a hitvallás változtatást megelőzőleg, a magyarországi reformáció első századában, döntőleg lutheránus és németbirodalmi minták hatása alatt létrejött fejlődés. Nem változtat ezen a tényálláson az egyetlen látszólagos kivétel sem: a Bezától eredő 1562—63-i tarcal-tordai hitvallás elfogadása. Mert ez a hitvallás a Beza fogalmazta eredeti alakjában igen pontosan, terjedelmesen és tetszetősen előadja ugyan a kálvini eredetű, jellegzetesen presbiteri egyházalkotmány alapelveit, és legfőbb körvonalaikat is meghúzza; magyar atyáink azonban némely egyéb változtatások és kihagyások mellett éppen ezt az egyházalkotmányi részt is megcsonkítva s itt ott a lényegéből kiforgatva vették át, ami arra mutat, hogy *tudatosan* nem vállalták, illetőleg nem tekintették a magyar viszonyok közt alkalmazhatónak a kálvin-bezai elgondolást és gyakorlatot, mely épp a 60-as évek elejétől már egész nyugati Európában (németbirodalmi és németsvájci területeket kivéve) meggyökerezésnek indult volt református talajon. E tekintetben a legnevezetesebb különbség a Beza féle és a tarcal-tordai szöveg között az, hogy Beza a „presbyter” szón világosan azt érti, amit ez a szó a kálvini egyházrendszerben, bibliai és őskeresztyén alapon jelent, t. i. lelkipásztori s különösen igehirdető tevékenységet *nem* végző egyházi tisztviselőt — a magyarok ellenben,

mint a megfelelő szövegnek (néhol ugyan nem eléggé világos) átalakításából kiderül, *a presbyteren is* (a korábbi katolikus és a római egyház szóhasználatának megfelelően) *lelkészi személyt értenek*, mégpedig olyanokat, akiknek különösképpen *lelkésztársaik fegyelmezése a* (sohasem magánosan, mindig testületileg gyakorlandó) feladatuk, tehát *megkülönböztetett* hivatáskörrel és felelősséggel bírnak. De, ami a legfontosabb, a kálvin-bezai preszbiteri és zsinati rendszer még *abban a megcsonkított és elváltoztatott alakjában sem ment át az alakuló magyar református egyházak gyakorlatába, amelyben Tarcalon és Tordán elfogadták*. A II. Helvét Hitvallás néhány évvel későbbi elfogadása sem hozhatott ebben a tekintetben semmiféle változást, mert hiszen ez a hitvallás egyházalkotmányi tekintetben semmi nyomát nem mutatja a Kálvin hatásának; XVIII. része a „presbyter“, illetőleg „senior“ szón nyilván egészen mást ért, mint Kálvin-Bezák: ugyanazt a, lelkésztársai fölött fegyelmi hatáskörrel bíró s *ennyiben* magasabbrangú lelkészt, akire, illetőleg akiknek testületére már a tarcali és tordai atyák is gondolnak, midőn preszbitert emlegetnek. Általában tudjuk, hogy a német-svájci területeken, amelyeken magyarjaink mégis csak sűrűbben megfordultak, mint a franciászvajciakon, sajátos kálvini jellegű egyházalkotmány sehol sem tudott kialakulni: az egyházi kormányzat teljesen egy volt a városállaméval, amellyel szemben az egyházfegyelmezés gyakorlatát még oly mértékben sem sikerült itt önállósítani, amily mértékben az (Kálvint magát éppen nem elégtve ki) Genfben megtörténhetett. Ez a kisállamegyházi, illetőleg város egyházi német-svájci rendszer — amelynek természetesen a német birodalomban is megvoltak többé-kevésbé, lutheránus és református városi területeken, a maga analógiái — némiképpen ismétlődik a protestánsá lett magyar szabad királyi, vagy egyébként kiváltságos városok életében is. *De ebben a rendszerben nincsen semmi sajátosan református, vagy éppen kálvini jelleg*. A tiszajobbparti esperesek, mint láttuk, már 1568-ban kifejezik Beza előtt a Kálvin *theológiájához* való nagyrabecsülő ragaszkodásukat, hivatkoznak rá, hogy a Beza hitvallását már régebben elfogadták — ugyanakkor azonban a kálvini *egyházalkotmány* sajátos vonásainak átültetésére önáluk éppúgy nem találjuk nyomát sem a kísérletnek, mint az ország egyéb részein.

Hasonlóképpen nem lehet megállapítani semmiféle világos és egyenes összeköttetést a XVI. századi magyar protestáns egyházalkotmány és a cseh-morva atyafiak egyházalkotmánya között. Ilyen összeköttetésnek a felvételére eddigi tudásunk szerint Dávid Ferencnek ama nevezetes nyilatkozata lehetne az egyetlen, látszólag biztos és félreérthetetlen támaszkodópont, amely szerint: „ennekutána (t. i. a Luther és a Melancthon fellépése s az ő tanaiknak magyar részről való elfogadása után) nem sok idő múlva a csehekhez hajlánk, de nem a tudománynak tisztaságában, hanem csak az anyaszentegyháznak igazgatásában.“ Kétségtelen, hogy a cseh-morva atyafiak egyházának kormányzása kizárólag a lelkészek kezében volt, a püspöki hivatalt is ismerték; de a szerkezeti elgondolás a részletekben teljesen más, mint nálunk, s eddig még olyan biztos történeti kapcsolatot, mely a cseh-morva és a magyar protestáns rendszer egybefüggésére, sőt az utóbbinak egyenesen az előbbiből levezethető voltára utalna, nem sikerült találni. Dávid Ferenc csak az említett legáltalánosabb hasonlóságra gondolhatott, amikor idézett nyilatkozatát tette, egyébként azonban a cseh-morva rendszer részleteiről aligha volt tiszta képe. Ezen a téren esetleges hatásvonások megállapítására csak akkor törekedhetnénk tudományos szabadsággal, ha az alakuló magyar protestáns egyházak vezetőembereinek a cseh-morva testvérekkel való esetleges érintkezéseit is ugyanolyan tudományos szabadsággal ismernők, — amit eddig adatok híján nem mondhatunk el. Ha tehát kétségtelen, hogy a helvétirányú reformációnak a magyarországi református egyházszervezkedésre nem lehetett számbevehető hatása s ugyanilyet, eddigi ismeretünk alapján, a cseh-morva atyafiak részéről sem mutathatunk ki: akkor ennek a magyar református szervezkedésnek a közelebbi elődjét a magyarországi lutheránus szervezkedésben, a távolabbit pedig a németbirodalmiban lehet csupán keresnünk.

Luther az Evangéliumot elfogadott hívő keresztyén fejedelmeknek az egyház reformátori újjászervezésében való vezető részvételét — ó- és középkori keresztyén gondolkodásban gyökerezve — keresztyéni szeretetkötelességüknek s ez alapon egyszersmind joguknak is tartotta. Eredeti gondolata szerint azonban a fejedelmeknek az egyház életébe, reformátori, mentő szolgálattal való beavatkozása csak ideiglenes lehet: azaz csak addig tarthat, amíg a méltatlan és alkalmatlan régi egy-

házi vezetők, elsősorban a püspökök helyére nem lehet méltó és alkalmas újakat állítani. A fejedelmek tehát csak „Notbischof“-ok lehetnek, az állandó egyházkormányzás nem lehet a feladatuk. Ezt Luther az evangéliumi ígírdetőkre, a lelkipásztorokra kívánta bízni úgy, hogy egyfelől az egyes gyülekezet minél szélesebb körű autonómiával és főként autarkióval bírjon, másfelől a lelkipásztorok között és fölött megmaradjon az evangéliumi értelemben átalakított püspöki, sőt érseki tisztség. A dolgok azonban a reális erőviszonyok miatt a Luther tisztalelkű, de kissé naiv elgondolásaitól egészen eltérő irányban fejlődtek. A fejedelmek a középkor óta állandóan meglévő törekvéseiknek megfelelően, az egyszer megragadott egyházszerző és kormányzó hatalmat, túlnyomó részben a politikai hatalomteljesség és az államkincstár erejének növelése érdekében, nem voltak hajlandók többé a kezükből kiereszteni és evangélikus püspökség felállítására — egy-két korán abbamaradt kísérlettől eltekintve — egyáltalán nem gondoltak: maguk lettek a „summus episcopus“-ok. Természetes azonban, hogy, mint világi emberek, a püspöki jogoknak csak azon részét ragadhatták magukhoz, amelyeknek nem volt közvetlen spiritualis vonatkozásuk, tehát a iurisdictionának a szorosabb értelemben vett jogi és kormányzati, különösen pedig az anyagi vonatkozású részeit. Ellenben a római katolikus püspöki jogkörnek két igen fontos spiritualis vonatkozású részét: a lelkészek „ordinálását“, „felszentelését“, — aminek a lutheri, kisebb mértékben a református protestantizmus is, újszövetségi alapon mellőzhetetlen jelentőséget tulajdonított, ámbár szentségi jellegét mindkettő tagadta, — meg a lelkészek és gyülekezetek rendszeres vizitálását az új egyházrendszerben is lelkési képesítésű és elhivatású egyénekre kellett bízni.

Erre a célra állítják be legelőször a száz választófejedelemségben — amelynek egyházi szervezkedése a többi német protestáns tartományoknak is mintául szolgált — már 1527-28 tól kezdve a *superintendens* hivatalát. A superintendens név az „episkopos“ szó szószerinti latin fordításaként már Augustinusnál, Hieronymusnál, majd a Corpus Juris Canonici-ban és a késői skolasztikában is előfordul, mégpedig éppen a püspökre érve. Ennek a középkori előzménynek alapján alkalmazzák a „superintendens“ nevet (mely ritkábban „superattendens“ formában is előfordul Németországban is, majd később nálunk is) a politikai közigazgatás kerületi székhelyein, általában kiemelkedő, központi helyeken működő lelkipásztorokra, akiket a fejedelmek életfogytig való kinevezés alapján azzal bíznak meg, hogy a körzetükbe tartozó többi lelkészekre a tan, a szertartások és az élet dolgában felügyeljenek, őket és gyülekezeteiket rendszeresen látogassák, az új lelkészeket pedig ordinálják; egyszerűsmind elsőfokú egyházfegyelmi hatósággá is őket teszik; kötelességük azonban mind-ezen tisztükben a világi közigazgatással egyetértőleg, szükség esetén annak segítségére támaszkodva eljárni. A „superintendens“ név nyilván azért mutatkozott rájuk a legmegfelelőbbnek, mert a fejedelmek nem szívesen engedték volna meg az „episcopus“, „Bischof“ névben egy már akkor ősi hagyomány és gyakorlat alapján benérelő főpapi hatalmkör új kialakulását evangélikus talajon; maga Luther viszont újszövetségi alapon minden egyes gyülekezeti lelkipásztort „Bischof“-nak tekintett, s úgy tartotta, hogy mindenik „Pfarrer“ evangéliumi értelemben a püspöki jogok teljességének, vagy majdnem teljességének a birtokosa; mindkét oldalon legmegfelelőbb kiegészítő volt tehát a superintendens név.

Ezek a superintendensek vagy maguk jártak a lelkészeket és gyülekezeteket vizitálni, vagy pedig időnként a lelkészeket gyűjtötték magukhoz működési helyükre, szintén kizárólag felülvizsgálati céllal: így alakulnak ki a (római katolikus előzménnyel bíró) kizárólag lelkészekből álló zsinatok, melyeknek a német lutheránus egyházalkotmányban kormányzati rendeltetésük egyáltalában nincsen, csak vizitációi. Az egyház tulajdonképpen kormányzását maga a Notbischof-fejedelem végzi, akinek e célból egy theologusokból és jogászokból összeállított tisztviselői kollégium, az ún. consistorium áll rendelkezésére, egyfelől mint előadó, másfelől mint a fejedelmi akaratnak megfelelően intézkedő szerv. Később az udvari consistorium és a superintendensek közé, mint magasabb felügyelő s a consistoriummal közvetlenül érintkező tisztséget beállítják a „generalis superintendens“ hivatalát, a superintendensek körzeteit viszont kisebb körökre osztják fel s ezeknek élére, a superintendens segítségéül, alsóbb-rangú lelkési felügyelőket (Praepositus-Probst, Archipresbyter-Erzpriester, Dekan, Inspektor, Senior stb. elnevezéssel) állítanak.

A helyi gyülekezetnek, mint vallási és egyházi közösségnek, ebben a rendszer-

ben jóformán semmi önállósága nincs; ha azonban mint *politikai község* (a kettő a gyakorlatban fedte egymást, persze elsősorban városokon) több-kevesebb joggal, kiváltsággal és önkormányzattal bír, ezen a réven egyházilag is tágabb lehetőségekhez jut, elsősorban anyagi ügyeinek kezelése és a lelkészek alkalmazása terén. Természetes, hogy a lényegében önálló köztársasági államisággal bíró birodalmi városok, vagy az övéket megközelítő kiváltságokkal rendelkező egyéb városi községek amint politikai, úgy egyházi tekintetben is autonómiát gyakoroltak, lévén maguk önmaguknak az igazi „Landesherr”-jei. Amde sem a városi, sem a fejedelmi egyházalkotmány és egyházkormányzat nem ismert tulajdonképeni egyházi tisztséget a lelkészen kívül (a lutheri alapelveknek megfelelően) — az egyház ügyeivel foglalkozó, vagy éppen azokban rendelkező nemlelkészi, „világi” egyének, a fejedelemtől kezdve az utolsó kerületi Amtmann-ig és kisvárosi polgármesterig ebben a hatáskörben *nem egyházi megbíztatás, hanem egyszerűen világi tisztük alapján jártak el.*

Ez az egyházalkotmányi rendszer állott legközvetlenebb mintaként a legsűrűbben Wittenberggel s általában Németországgal érintkező magyar reformátorok előtt már a huszas évek vége óta. Ennek lényeges körvonalait ültetik át hazánkba is, az itteni viszonyoknak megfelelő, nem jelentéktelen változtatásokkal. És ezt a rendszert folytatják idehaza a lutheri úttörés és első szervezkedés nyomain mindenütt a reformátusok is.

d) A magyarországi reformáció területén fejedelmi egyházhatalom sehol sem fejlődhetett ki, mert a keresztény uralkodók egyik országrészben sem azonosították magukat maradandólag a reformáció ügyével, a hódoltságban pedig erről még kevésbé lehetett szó. Természetes, hogy az új egyházi élet megalakulása nem történhetett az alsóbb és magasabbfokú világi felsőségi tényezők tudta és beleegyezése s legtöbbször védelme és pártfogása nélkül: legelsősorban az államhatalom jókora részét ténylegesen birtokló és gyakorló nagyföldesurak, azután a szabad királyi és egyéb kiváltságos városok, kisebb részben a nemesi vármegyék és egyes kiváltságos (kún, székely, szász) kerületek hatóságai, sőt Erdélyben időközönként maga az akár római katolikus, akár protestáns fejedelem is beleavatkozik a reformáció folyamán az egyházi ügyekbe s az új egyházi élet kialakulására nagyon is nyomatékosan hat: mi több, maga a török hódító is számos esetben foglalkozik egyházi ügyekkel s a római és az evangéliumi hit tanítóinak viaskodásába a maga módján nem egyszer erélyesen beleszól. Mind-ebből azonban rendszeres fejedelmi egyházkormányzat még nem alakulhatott ki. Ennek következtében az új egyházi élet alakításában nálunk azok a tényezők léptek előtérbe s tettek szert a szervezés és kormányzás jogkörére, amelyek Németországban a fejedelemmel és consistoriumával szemben csak másodlagos jelentőségre szorultak: t. i. a lelkészi elemből kiemelkedett vezető tisztviselők és a lelkészekből álló zsinat. Ezért van az, hogy a magyarországi protestáns egyházalkotmányi formálódásnak mindjárt a legkezdetén találkozunk a lelkészek zsinatával és a superintendensi hivattal, amelyet a lelkészek töltenek be választás útján élethossziglan, habár természetesen a superintendensül megválasztandó egyén kiszemelésénél is, meg a zsinatok munkásságának lehetővé tételénél s tekintélyének biztosításánál is rendszeresen igen hathatósan, vagy éppen döntőleg érvényesül világi tényezők — legtöbbször a nagyföldesurak — akarata.

A superintendens névnek megfelelő hivatali munka- és hatáskör azonban minálunk — éppen azért, mert az egész új alakulást nem egy központi, fejedelmi akarat irányítja — nemcsak a lutheránus, de még a református rendezkedések korában sincsen eleinte teljes szabadsággal kialakulva. Nem egy helyt — amennyire a viszonylag eléggé gyér emlékekből megállapítható — meglehetősen össze van bonyolódva egy másik tisztséggel, amely hol alárendelt, hol inkább mellérendelt viszonyban látszik vele állani, néha pedig a kettő valósággal egynek tűnik föl: az esperesével. Az esperes szó az archipresbyter szónak magyar átalakítása szláv közvetítéssel (asprist-arsprist-arsipristu), amit világosan mutat az is, hogy a magyar szónak a régebbi alakja „esperest” volt s a szó végéről a *t* csak félszázad óta kopott le a közhasználatban. Az archipresbyter viszont a római egyházi rendszerben eleinte a több községből álló paróchia első papját (az „ecclesia baptismalis” papját) jelentette, aki a körzetbe tartozó többi, nem parochus papok fölött bizonyos felsőséggel bírt; később, az önálló paróchiák számának szaporodtával ez az elnevezés átment a több vidéki parochus-papból alkotott s bizonyos testületi jogokkal felruházott „capitula

ruralia" elnökére, akit dékánnak is neveztek (az erdélyi szászoknál ez a két elnevezés — az esperességre a káptalan és az esperes helyett dékán — máig megmaradt!). Ezek az esperesi körzetek vannak a római rendszerben összefoglalva archidiaconatusokká, amelyeknek élén a székes- vagy esetleg társaskáptalan valamelyik tagja, a nagyprépost vagy más kanonok áll, mint archidiakonok. Ezek az archidiakonok a középkor legnagyobb részében igen nagy hatalommal bírtak, a vizitációt, a püspöki bíráskodást és az egyházi vagyonkezelést a saját archidiaconatusukban, mint a püspök főhivatalnokai s némely tekintetben helyettesei, csaknem teljesen magukhoz ragadták, úgy, hogy utoljára a püspököknek védekezniök kellett archidiakonusaik önkényes jogköri terjeszkedése ellen s ezért állították fel a 13. század óta a generalis vicarius (vagy officialis principalis) tisztségét, de az archidiakonusi tisztelet jelentéktelenségre kárhozható csak a trienti zsinatnak sikerült.

A magyar protestáns esperes tisztsége egyfelől az archipresbyteréből, másfelől az archidiakonusból, illetőleg annak helyetteséből, a vicearchidiakonusból alakul ki (az archidiakonok ugyanis, mint előkelő nagyúri kanonok, nem mindig maga vitte hivatalát, viszont a vicearchidiakonok az archidiaconatusot nem egészében, csak — többi vice-társaival együtt — egy részében igazgatta; így tisztje egybeolvadt a régebbi archipresbyterével; ezért nevezték a vicét magyarul esperesnek, az archidiakonust pedig főesperesnek). Akár a kisebb, akár a nagyobb jog- és hatáskör szerepel az „esperes” névben, mindenesetre olyan egyházi és lelkészi tisztviselőt jelent, aki fölött még ott áll a püspök, aki tehát csak a püspök helyett és engedélyéből, a püspök felügyeletének alávetve gyakorolhatja a maga tiszteletét. Ezért nevezik az esperest a mi legrégebb emlékeinkben coadjutornak, vicem gerens-nek is: mindegyikben az a gondolat jut kifejezésre, hogy fölötté áll még egy magasabb tisztviselő, akinek ő helyettese és munkatársa s ez éppen a püspök, a superintendens. De ez az elgondolás nem következetes: nem egyszer hívják az esperest is episcopusnak, illetőleg superintendensnek — ahogyan a lutheri reformáció sem kívánta a „püspök” elnevezést csak a legfőbb lelkészi tisztviselőre korlátozni, hanem bibliai alapon még az egyszerű parochust is annak tekintette — s a superintendens név mellett az esperesre néhol (megint csak a német példa nyomán) praelatus, praepositus neveket is találunk alkalmazva, később pedig a senior lesz az esperesre általánossá, ami nyilván a presbyter egyszerű fordítása. Fokozza a változatosságot és zavart, hogy a püspök megjelölésére néha a németektől átvett „generalis superintendens” is előfordul, magyar szövegben pedig a „főpüspök” (ami tulajdonképp szó szerint már az „archiepiscopus”-nak, érseknek felelne meg); ez természetesen kapcsolatos azzal, hogy az espereseket viszont nem egyszer említik superintendens, illetőleg episcopus néven. Mindez a meglehetősen tarkaság a lelkészi főtisztségek megjelölésénél egyáltalán nem meglepő: megvolt ez egyidejűleg a protestáns külföldön is, különösen Németországban, ahol pedig hasonlíthatatlanul nyugodtabb és tartományonként egységesebb viszonyok közt lehetett végbevenni az új rendezést.

A nagy sokféleségből azonban mégis már a református korszak előtt kiemelkedtek a rendszer legfőbb körvonalai s kezdtek megrögződni az elnevezések is. Az „esperes” általában a kisebb területi egységek kormányzója volt, legnagyobb részét még a római egyházi korszakból eredő tagozódás szerint (amelynek kiterjedése helyenként változott természetesen a szerint, hogy archipresbyteri körzetről, vagy archidiakonusi kerületről volt-e szó, s ezzel volt kapcsolatos az is, hogy a magyar protestáns gyakorlatba szintén átjött a rómaiból s a református egyházban csak a múlt század második felében szűnt meg, az evangélikus egyházban pedig mai napig is fennáll az esperesi tisztségnek főesperes és alesperesek: conseniorok közötti megosztása). A superintendens viszont általában a több esperességet magában foglaló nagyobb területi egységeknek állott az élén, azoknak, amelyeknek a kialakulását, amint láttuk, a régi egyházi tagozódás (a püspöki megye, illetőleg a generális vicariatus határai) mellett nagy, rendszerint döntőbb mértékben befolyásolták más körülmények is. A régi rendszerhez képest ezek a superintendenciák tehát már viszonylag új alakulatok voltak s egészen érthető, ha ezeknek a vezetői ruháztatták fel az új, reformátori „superintendens” elnevezéssel — amíg a kisebb, rendszerint a régi területi tagozódásnak megfelelő egységek élén álló lelkészi tisztviselő megtartotta a régi rendszerből eredő „esperes” nevet. Természetes, hogy ahol önálló superintendencia a mondott okokból egyelőre még nem tudott kialakulni, ott, mint már említettük, egybe-

folyt az esperesi és a superintendensi hatáskör és nagyon sokszor a nevek is. Sőt a két hatáskörnek egymást nem föltétlenül kizáró viszonylagos megkülönböztetése s bizonyos mértékig egymásba olvadása nemcsak ezeken a területeken, de egyebütt is megmaradt abban az állandó gyakorlatban, amelyet a református egyház Magyarországon is, Erdélyben is egészen a XVIII. század végéig követett: *hogy a püspök, a superintendens egyúttal esperese is volt annak az egyházmegyének, amelyben lakóhelye és gyülekezete feküdt* (lutheránusoknál, unitáriusoknál szintén megvolt ez többé-kevésbé).

e.) Az eddigiek után természetesnek fogjuk találni, hogy a XVI. századi magyar református egyházkormányzás általában véve, a lutheri korszakból átörökölten, lelkeszi jellegű marad, a hitvallásváltoztatással nem következik be egyúttal alkotmányváltoztatás is. Alapelve, amint az „Articuli maiores” (XLIX. cikk) világosan kifejezik: „*Non oves pastorem, sed pastor regit oves*”. Kifejezetten református kánonainkban is elég gyakran találkozunk, a lelkipásztorokra alkalmazva, a „sacerdos” elnevezéssel (ami teljesen ellenemond pl. a II. Helvét Hitvallás idevonatkozó félreérthetetlen kijelentéseinek), a „clericus-laicus” megkülönböztetéssel — ami azt mutatja, hogy a hierarchikus gondolkozás maradványaitól még a terminológiában sem tudtak tökéletesen szabadulni, aminthogy ez egy ennyire konzervatív egyházalkotmányi elgondolás és gyakorlat alapján nem is volt lehetséges; a hierarchikus gondolkozás gyökeres ellenszerét, a kálvini egyházalkotmányt viszont nem vették be. Molnár Gergely az 1564-i nagyobb kolozsvári kátéjában — mely pedig egyébként erősen református szellemű, sőt egy ponton kálvini — egyenesen az egyház lényeges ismeretjegyvei közé sorolja a tiszta Ige és a helyesen kiszolgáltatótt sákramentomok mellett harmadikul az „*obedientia ministerio debita iuxta Evangelium*”-ot! — Ennek megfelelően a helyi gyülekezet közvetlen kormányzata, a világi hatóság több-kevesebb beleszólásával ugyan, csaknem kizárólag a lelkipásztor kezében nyugodott: különösen súlyos jelentőségű volt, hogy a gyülekezeti fegyelmezés a legelső fokon kizárólag a lelkipásztorra volt bízva. A nagy lelkészhiány miatt, amely a reformáció korában nemcsak Magyarországon lépett föl (a tanításra és igehirdetésre képes róm. kath. papok számának rendkívül csekély volta folytán), korszakunkban a református lelkészi állások jókora része két-három vagy még több gyülekezet, illetőleg politikai község pásztorolásának is hordozta a terhét. Sokszor különben voltak ennek a gyakorlatnak anyagi okai is; sőt alapjában az egész középkori gyökerekkel bír, az I. István-féle egyházrendezésből (ahol minden 10 falu köteleztetett templomépítésre és paptartásra). — A lelkészi személyek a polgári életben is kivételes jogállással bírnak: noha a római katolikus „ordo” fogalom protestáns és különösen éppen református talajon értelmét veszíti, annak maradványaként elsősorban az erdélyi fejedelemség területén, de, ahol csak érvényesíteni tudják, egyebütt is, *személyükre nézve* (de nem egyszersmind családjukra, leszármazóikra nézve is) nemesi előjogaik vannak: adómentesség (habár nem föltétlen és nem egyszersmindenkori), privilegium fori (lelkész ellen perelni csak saját egyházi hatóság előtt lehetett), törvénykezési esküre nem-kötelezhetőség, sőt az erdélyi (majd később az erdélyi fejedelmektől tartott magyarországi) országgyűléseken is képviseltetés (ami ugyan nem szilárdan kialakult rendszer, csak szokás volt s mindig személyre szóló, esetenkénti fejedelmi meghívás alapján történt). Ezek a kiváltságok (amelyeknek egy részét már a lelkészjelöltek és a tanítók, sőt a harangozók is élvezték) igen hathatósan kidomborítják a magyar református lelkész kivételes jogállását mind az állami és társadalmi, mind az egyházi, gyülekezeti életben s ez természetesen a lelkipásztornak első rendben a helyi gyülekezetben, vagy gyülekezetekben vált javára, ott növelte kormányzó és különösen fegyelmező tekintélyét.

Azonban mivel az Articuli Minores előszava szerint „*sunt... certi... gradus et ordines ministrorum distincti*”, ennél fogva az Articuli Maiores (XX. cikk) így rendelkezik: „*Non solum Ecclesiae pastores, sed et pastoribus praefici ex verbo Dei superintendentes et seniores volumus, qui praesint Coetui pastorum, moderentur pastores in vera et sana doctrina, adversarios convincant, contra opponentibus respondeant*”. Vagyis a magyar református atyák szilárdul meg vannak győződve a lelkészi főtisztviseléseknek a Bibliában megalapozott voltáról, éppen úgy, mint magyar és külföldi lutheránus elődeik és tanítóik. Az esperes áll a kisebb egységek élén, melyeket a római katolikus szóhasználatból eltérőleg nevezgetnek dioecesisnek (a régi egyházban

ez a püspöki megye neve!), később ritkábban senioratusnak, de leggyakrabban és legtovább tractusnak, amit csak a XIX. században vált fel a magyar „esperesség”, „egyházvidék”, végül „egyházmegye” szó. Az esperesi tisztség volt tulajdonképpen ennek az egész lelkészi egyházkormányzásnak a tengelye: az espereseket tekintette a kánonokban megnyilatkozó, illetőleg azokon alapuló jogszemlélet és joggyakorlat a püspök közvetlen tanácsadóinak, segítőársainak, akik nem is annyira alá-, mint inkább mellrendelt viszonyban voltak vele és szükség esetén felelősségre is vonhatták. Ennek a felfogásnak felelt meg az a majdnem általános gyakorlat, hogy az espereseket az illető tractus számára nem magának a tractusnak a lelkészei, illetőleg az azokból álló partialis zsinat, hanem a egész superintendentia lelkészei, illetőleg az azokból álló generális zsinat választotta (az ezzel ellentétes gyakorlat — a tractus lelkészei által való választás — a legkorábbi időtől kezdve jóformán csak Erdélyben mutatható ki, de még ott is a püspök erősítette meg a megválasztott seniort és felszentelése ott is a generális zsinaton történt eskükívétellel és kézrátétellel). Az esperes vizitálta tractusa lelkészeit s legelső fegyelmi hatóságuk volt; elnökölt a partialis zsinaton (amelynek ugyan ebben a korszakban még nem sok nyoma van); felügyelte és irányította a lelkészek elhelyezkedését, illetőleg helyváltoztatását — sokszor döntőleg —; vezette az alsóbbfokú házassági bíraskodást s a gyülekezeti fegyelmezést első fellebbezési fórumként elbírált zsinatával, illetőleg „presbyter”-eivel, később ú. n. assessoraival együtt, akik a mai tanácsbírák ősei s azt a kistanácsot alkotják, amellyel együtt az esperes — a zsinat összehívása nem mehetvén könnyen — a halaszthatatlanul sürgős, főként fegyelmi és házassági ügyeket megtárgyalta és intézte (ez a szűkebb tanács, mely mint látni fogjuk, a püspök mellett is megvan, kétségtelenül emlékeztet a cseh-morva testvérek „uzkárada”-jára, de a kapcsolat nem látszik közvetlennek, a részletekben sok az eltérés, a legfőbb az, hogy a cseh-morva „szűk tanács”-nak nem a püspök, hanem a *sudi* = bíró az elnöke, később pedig 1500 után ez a tanács egy négytagú püspökkollégiummá alakul át, a köztük életkorban legidősebbnek az elnökletével, aki a *sudi* nevet viseli s különleges jökörrrel bír; sokkal egyszerűbb tehát a hasonló magyar jelenséget csak a viszonyok diktálta szükségességéből magyarázni). Az esperesek jogköre, főként fegyelmi tekintetben, ennyire tág lévén, a gyakorlatban meglehetősen sok alkalmuk nyílt annak minél erélyesebb igénybevételére, sőt kísértésük is a vele való önkényes visszaélésre: ez ellen már a kánonok igyekeznek bizonyos óvóintézkedéseket felállítani s az esperesi hatalmaskodás ellen főképp a lelkészeket megvédeni. Vizitációjuk, éppúgy, mint a püspöké, nem csupán a lelkészekre, hanem a tanítókra és az egyháztagokra is, a gyülekezet és az iskola egész életére kiterjedt: tan, erkölcsiség, anyagi ügyek, különösen a tisztségviselők javadalmi tekintetében a legrészletesebb vizsgálatot kellett a gyülekezetekben tartaniok s nemcsak a lelkészeket kellett kihallgatniok a gyülekezet tagjainak híthűségére, erkölcsi életére stb. vonatkozólag, hanem megfordítva is.

Az esperesek felett álló, de általában és elvileg inkább csak köztük „*primus inter pares*”-nek tekintett superintendentst, püspököt a kormánya alá tartozó valamennyi lelkész választotta s az ezekből álló generális zsinat vette be tőle az esküt és szentelte föl kézrátétellel (Erdélyben és a Tiszántúl a választásnak a fejedelemtől is meg kellett erősíttetnie). Elnevezése a latin szövegekben túlnyomólag superintendentus, nem episcopus; a magyar szövegekben viszont a kettő vegyesen fordul elő, a „püspök” név azonban a tisztséghez legerősebben Erdélyben tapadt hozzá már e korszak végétől kezdve (a római katolikus püspökség tartós szünetelése folytán nyilván itt volt ennek a legkevesebb akadálya, másfelől a püspöki tisztség az új egyházakban való felállítását itt már e korban országos törvények rendelték el s biztosították). A püspöki tisztségnek Isten rendelésén, Krisztus példáján és az apostolok szabályán alapuló voltáról a magyar református atyák oly szilárdan meg vannak győződve, hogy ezt legerősebben épp azon a területen hangoztatják, ahol a püspöki tisztség tulajdonképpen egy az esperesivel (borsod gömörkishonti kánonok IV.—V.). Viszont szigorúan megkövetelik a kánonok, hogy — amint a hercegszöllősi magyar szöveg formulázza szabatosan ezt az egyetemes jogelvet: — „az fő püspök semmit az önnön fejétől ne cselekedjék, hanem ha valamit akar kezdeni, az senioroknak és az kik többen arra valók lesznek, hírré tegye, és azoknak egyenlő tanácsokból és akarattokból legyen ha mit akar cselekedni.” (3.) Tehát a püspök remcsak a generális zsinattól függött, amely őt bármikor számadásra és felelősségre szólíthatta, hanem kötve volt

egy szűkebb tanácshoz is, amely részint az esperesekből, részint más érdemes (és nyilván a püspök közelében lakó) lelképásztorokból, mintegy a mai egyházkerületi tanácsbírák őseiből állott: ezek említettnek többször „presbyter” néven és ilyen presbyteri tanács van, úgy látszik, a tiszabalparti püspökesperesek mellett is. A püspök, akit a generális zsinat választott és szentelt föl, ordinálta a lelkészeket (ordinatio nélkül csak ideiglenesen voltak szükség esetén kibocsáthatók theológiát tanult egyének a prédikálásra, keresztség kiszolgáltatására, házasok esketésére, pásztori vigasztalásra, — de az ilyeneknek úrvacsorát nem volt szabad osztaniok), a püspök vizitálta a gyülekezeteket pásztoraikkal, iskoláikkal, tanítóikkal egyben, s egyúttal természetesen az espereseket is: legfőbb fegyelmi hatóságuk volt elsősorban a senioroknak, lelkészeknek és a tanítóknak, de azután minden más egyháztagnak is, ugyancsak legfőbb fóruma volt a házassági bírászkodásnak s egyéb házassági ügyekben való intézkedésnek; mindezen ténykedéseiről azonban tartozott a zsinatnak számot adni s bennük senioraival és „presbyteriumával,” sőt, ha az ügy nem volt halaszthatatlanul sürgős, a generális zsinattal egyetértőleg eljárni. A püspök zsarnokoskodása ellen a kánonok éppúgy óvást emelnek, mint az esperesé ellen: ennek azonban nem mindig volt fogantja, mert a korszak végén már Erdélyben világosan megállapítható, hogy a püspök a maga hatalomkörét és hatalomgyakorlását az esperesekének rovására igyekszik kiterjeszteni s ez aztán újabb korlátozó intézkedéseket tesz szükségessé. Igaz, hogy viszont az esperesnek a jogos püspöki intézkedéssel szemben való ellenszegülésére is van már e korban eset.

A püspök kötelelezve volt a generális zsinatnak évenként vagy félévenként való összehívására, amit rendszerint meg kellett előznie a maga, illetőleg az esperesek által véghezvitt vizitációnak, mert hiszen a generális zsinat egyik főtárgya éppen az egyházlátogatásokról való beszámoló s annak megtárgyalása volt. A zsinaton a superintendentia minden lelkészének, tanítójának, sőt még a kebelbeli lelkésznevelőeknek is meg kellett jelenniök illetékes esperesök vezetése alatt (de szólási és szervezési joguk a legutóbbiaknak természetesen nem volt s a tanítóknak is alig lehetett ugyanolyan teljeskörű, mint a lelképásztoroké). Olykor lehetetlenség volt az idő rövidsége s az ügy sürgőssége, vagy háborús akadályok, egyéb köznyomorúságok miatt minden tractus küldötteinek megjelenni a közszinaton, hanem csak a zsinat helyéhez közelebb esők gyűltek össze: ez volt az u. n. „semigenerális” zsinat, mely azonban szintén teljes jogérvényű határozatokat hozott. A generális zsinat volt a superintendentia egyházi életének legfelső fokozatának vezetője és intézője: hatáskörébe — az esperesek és a püspök intézkedésének felülvizsgálásával s ha kellett, megváltoztatásával — mindaz beletartozott, ami az egyházi életet egyáltalán érdekelhette: hitvallás, kánonok alkotása, a liturgia és az iskolázás ügye, a lelkészek fölszentelésével, elhelyezésével, helyválttatásával, javadalmazásával kapcsolatos kérdések, lelkészek és nemlelkészek fegyelmi és házassági ügyeinek végső (néha csak első és egyetlen) fokozatú intézése. Ilyen generális zsinatot tartottak a tiszamelléki szövetséges esperességek is, valószínűleg már e korszaktól kezdve a hivatalukra legidősebb püspökesperes elnöklelte alatt: tulajdonképpen ez a generális zsinat biztosította legszorosabban összetartozásukat a superintendentensi intézmény nélkül is.

Az előadottakból világos, hogy a magyar református egyház ősi alkotmánya, szervezete és kormányzata nem kálvini, hanem lutheri elgondolás és minta alapján épül fel. A superintendentensi vagy másnevű, de azonos hatáskörű lelkészi főtiszttség ugyan a Németbirodalmon kívüli református talajon sem volt egészen ismeretlen: főként egyházlátogatás, tanbeli és fegyelmi felügyelet céljára alkalmaztak ilyeneket a német Svájcban, vizitátorokat, a Bucer strassburgi példaadás nyomán, állított be maga Kálvin is; Laski János hasonlóképen állított fel és maga is viselt superintendentisi tisztet; sőt a teljesen kálvini gondolatok és minták szerint berendezett skót református egyházi életben maga a nagy Kálvin-tanítvány Knox szervezte a superintendentisi tisztet, a magyarhoz nemcsak névben, de lényegben is hasonlóan, legközelebb a Laski hatására. Azonban a nyugati református superintendentisi tisztnek mégis megvan a magyarétól az a döntő különbsége, hogy nem egy kizárólagosan lelkészi egyházkormányzásnak a csúcspontja, hanem mindenütt kombinálva van a világiak intézményes egyházi szerepkörével (sőt elvétele világiak viselhetik magát a superintendentisi tisztet is), Skóciában pedig egyenesen a prezsbiteri-zsinati alkotmánnyal. Minthogy viszont minálunk ilyen kombinációnak a XVI. században nyoma

sincs, ebből világos, hogy a püspök-esperes-lelkész-zsinati alkotmány, szervezet és kormányzat kialakulása a magyar református egyházban a sajátos kálvini s általában református egyházalkotmányi tanok teljes és tudatos figyelmen kívül hagyásával, tisztára lutheri példaadás nyomán, illetőleg a magyarországi lutheránus alakulás egyszerű átvételével és továbbfejlesztésével történt.

f) Ebben az egyházalkotmányban az egyes helyi gyülekezet önálló élete természetesen nem fejlődhetett ki olyan erősen, mint a presbiteri-zsinatiban. A helyzet itt is teljesen a lutheri protestantizmuséval volt párhuzamos. Luther maga a gyülekezet önkormányzatát nemcsak nem zárta ki, de egyenesen követelte — legszorosabban kapcsolva ezt a kérdést az egyetemes papság tanával — s az önkormányzat egyik elemi tartozékának tekintette azt is, hogy a gyülekezet a maga lelkipásztorát maga alkalmazhassa, illetőleg mikor jónak látja, maga bocsáthassa el. A való helyzet azonban az lett, hogy a németbirodalmi helyi gyülekezet önállóságának mérve teljesen az illető község polgári és politikai önállóságának fokától függött. Gyakorlatilag csak a több-kevesebb önkormányzattal bíró városok polgársága birt, mint evangélikus gyülekezet is, több-kevesebb önállósággal, amely a városi tanács egyházi akaratnyilvánításában és ügyvezetésében fejeződött ki. A falusi, paraszt- és jobbágygyülekezet ilyen önállósággal általában nem birt: ügyintézéseiben lelkipásztora, földesurának akarata és a felsőbb egyházi hatóságok voltak a döntő tényezők; de az ilyen gyülekezetnek is volt rendszerint annyi-amennyi beeszlása az egyházközség anyagi kérdéseibe, és a lelkészválasztásban többnyire érvényesíthette legalábbis a *votum negativum*-ot.

Nagyban és egészben véve ugyanez a helyzet a XVI. századi magyar protestantizmus területén is, és ugyanez marad a megalakuló magyar református egyház életében. A falusi helyi gyülekezet önállósága annál is kevésbé tudott még ez időben kidomborodni, mert hiszen az egyházközséget nagyon sokszor három-négy vagy még több szomszédos politikai községnek ugyanazon valláson levő lakossága alkotta: ezt a több politikai községből álló egyházközséget hívták a Székelyföldön megyének, az anyagi ügyeinek intézésére alkalmazott nemlelkészi egyént „megyebíró”-nak; máshol az ilyennek — még a római katolikus időből eredő elnevezéssel — egyházi, aedituus volt a neve; ez a mai helyi gondnoki, kurátori tisztség őse, amely azonban nem volt önkormányzati tisztség, mert hiszen a falusi egyházközség általában nem rendelkezett autonomikusan az egyházi vagyon és annak jövedelmei fölött; a döntő szó e téren is legtöbb esetben a földesur-patronusé volt. Egyfelől a krónikus lelkészhiány, másfelől a lelkészi állások fenntartására való anyagi erők elégtelensége, sok esetben — a reformációtól többnyire függetlenül — az egyházi vagyontárgyak és jövedelmek tetemes részének világi kézre jutása maradandóvá tette több politikai községnek azonegy egyházközségi kötelékbe foglalását (ezt a, mint láttuk, középkori eredetű rendszert), rendszeren csak egy lelkipásztor gondozása alatt, aki mellett ritkán működött a tanítókon kívül egyéb segítség is (ha volt ilyen, többnyire diakonusnak hívták, amely kisegítő lelkészi tisztség megkülönböztetendő mind az újszövetségi-kálvini diakonusétól, mind a már említett dékánokétól; a kettő nem is azonos eredetű szó, a „decanus” a *δεκατάροχων* latin átalakítása s egy tízes katonai csoport fejét jelenti). Kánonaink már ez alapvető korszakban jól látják ennek a rendszernek a hátrányait, küzdenek is ellene, elvi szabályul állítván fel, hogy egy lelkipásztor egyszerre lehetőleg csak egy politikai község egyházi gyülekezetének vezetésére vállalkozzék, (s ha ez meg nem valósítható, akkor se vállaljon háromnál többet!); de az elv a gyakorlatban, mint maguk a kánonok is megállapítják már, keresztülvihetetlennek bizonyult, s megmaradt és a további századokra is megrögződött — mindenesetre fokozatos javulással — a „mater-filia” rendszer, az a falu tekintetén „anyaegyházközség”-nek, amelyben a templom és a parókia állott.

A falusi egyházközség életében a lelkipásztoré és — különösen anyagiakban — a földesuré volt a közvetlen irányítás és intézkedés joga, a felülvizsgálati jog pedig az imént vázolt felsőbb hatóságoké. A városiakban viszont — ideértve még a kisebb kiváltságokkal bíró mezővárosokat, sőt a már e korszakban kialakulni kezdő, önkormányzattal, tanácssal, kiterjedt polgári és büntető bíraskodással bíró falusi nemesközségeket is — a tanács intézte gyakorlatilag csaknem teljes hatalommal az egyházi ügyeket, meglehetősen alárendelt alkalmazottainak tekintve a lelkészeket s nem nagyon nagy készséggel engedelmeskedve a felsőbb egyházi hatóságok rendelkezéseinek,

sőt ezek közül az erősebb kiváltságokkal bíró városok tanácsa az esperest nem is volt hajlandó fölöttesének elismerni, vizitálását a városban nem engedte meg. Városokon a lelkészek alkalmazása teljesen a városi tanács kezében volt; jobbágyfalvokon leginkább a földesúr akarata érvényesül e téren döntőleg. A kánonok szigorúan kikötötték, hogy más lelkész, mint akit már a theológiából (rendszerint a generális v. partialis zsinaton) nyilvánosan megvizsgáltak és szabályszerűen ordináltak, ne legyen alkalmazható egy gyülekezetben sem (legföljebb átmeneti kisegítőül engedték meg ordinálatlan egyén alkalmazását): megkövetelték azt is, hogy a lelkészek alkalmazása és helyválttatása az esperes és a tractus híre nélkül ne történjék: az egyik tractusból a másikba átmenő lelkész régi esperesétől az újnak bizonyítványt tartozik vinni; új lelkipásztort sehol sem lehet addig alkalmazni, amíg elődje az öneki járó törvényes fizetéssel nincs teljesen kielégítve. Ahol a helyi tényezőkkel szemben lehetett, ott az egyházmegyei hatóság a gyakorlatban is elég erélyesen érvényesítette a lelkészek alkalmazása terén a maga belátását és akaratát, nem egyszer elmenve a kinevezés határáig is. Általában véve az alkalmazandó lelkipásztor személyét illetőleg mégis tiszteletben tartották a helyi tényezők és a gyülekezet kívánságát: elv volt, hogy egyetlen gyülekezetre sem lehet akarata ellenére lelkipásztort tukmálni. Sőt éppen a lelkészek alkalmazása terén még messzebbmenő szabadságot is biztosítanak kánonaink a helyi gyülekezetnek: kifejezetten a „régí szokás“-ra hivatkozva rendszeresítik a „deprecatio veniae,“ a „nova vocatio,“ későbbi magyar néven általában „papmarasztás“ jogszokását, amely szerint a lelkipásztor, ha éve kitelt, tartozott a gyülekezetet megkérdezni, meg vannak-e elégedve szolgálatjával s megmarasztják a következő évre is, vagy elbocsátják-e; a gyülekezetnek viszont szabadságában állott e kérdésben legjobb belátása szerint dönteni s így lelkipásztorát, ha neki úgy tetszett, akár évenként is változtathatta, minden tekintet nélkül annak — s esetleg családjának — ily módon koldusbotrajutására. Ezzel a joggal mind Magyarországon, mind egyebütt, már a középkori község birt, természetesen főként a kisebb-nagyobb városokban, ahol a tanács maga is, meg a város polgári tisztviselői kara, évenként változott választás útján, tehát természetesenki tűnt fel, hogy a szintén községi alkalmazottul tekintett papokat is, ha úgy látták jónak, akár évenként is változtassák. A protestáns egyházi életbe ez a jog egyszerűen átjött s idővel nemcsak a nemesi és polgári, de ha a földesurak hozzájárultak, még a több önállósággal bíró jobbágyközségekre is kiterjedt. A kánonok s azok rendelkezései alapján a felsőbb egyházi hatóságok igyekeztek ugyan különféle intézkedésekkel megelőzni vagy legalább elfojtani azokat a sokszor szélsőséges visszaéléseket, amelyek ebből a rendszerből burjánozhattak és fel is burjánoztak — a legszigorúbb ez intézkedések között az volt, hogy az olyan gyülekezetbe, amely megelőző lelkészét elégséges ok nélkül, méltánytalanul és háládatlanul elbocsátotta, hosszabb-rövidebb ideig nem engedtek új lelkipásztort, — de a gyakorlatban ezeknek az óvintézkedéseknek nem sok foganatjuk volt s a „papmarasztás“ rendszere évszázadokon át a lelkészi pálya egyik leg súlyosabb keresztje lett a magyar református egyházban. A nagyobb városok több lelkészt is tartottak — a római katolikus rendszer folytatásával rendszeren egy volt közülök a tulajdonképeni parókus, a „plébános,“ (ez az elnevezés a protestáns korba is átjött s jó darabig fennmaradt) a többi mellettük a praedicator, concionator, diaconus, capellanus — s így nekik egyszerre több lelkészi személlyel szemben is nyílt alkalmuk az önkénykedésre. Viszont természetesen még több lehetősége nyílt ilyen önkénykedésre a lelkészalkalmazásban és-változtatásban a földesúrnak, ha a lelkészi állás fenntartásának terheit teljesen vagy legnagyobb részben ő hordozta, — sőt még a „plébános“-nak, „első pap“-nak is, ha a „káplánok“ stb. fizetése az ő terhe s így alkalmazása és elbocsátása is az ő joga volt.

Egy évig azonban sem elbocsátható nem volt a lelkész, sem maga nem hagyhatta el önkényesen gyülekezetét. Minden lelkész tartozott lelkésztársainak parókiális jogait tiszteletben tartani s azoknak gyülekezetében — engedelmiük vagy felsőbb intézkedés nélkül — semmiféle szolgálatot nem végezhetett, vagyis a kánonok kedvelt kifejezése szerint, „más búzájába nem vághatta bele a sarlót“. A XVI. század elején már a római katolikus plébánosok is vezettek keresztelési anyakönyvet, ha nem is egyetemesen. Természetes, hogy a protestáns egyházi élet tovább folytatta ezt a nagyfontosságú rendtartást. A hercegszöllősi kánonok teszik legelőször azt az intézkedést, hogy minden lelkipásztor tartozik „az házasságban való sok zürzavarnak eltá-

voztatásáért" anyakönyvet vezetni a megkereszteltekről s azt gondosan őrizni az illető helyi gyülekezetben s átadni vagy odahagyni ottani utódainak. Sajnos, e rendelkezés csak századok mulva lett általános érvényűvé s tágult ki a házassulók, halottak anyakönyvezésére is (ez utóbbi kettőt, a kereszteleési anyakönyvezéssel együtt, legelőször egy ágostai hitvallású kánon — a bittsei — rendeli el korszakunk legvégén); ez időbeli legkorábbi anyakönyveink, ha voltak is, elpusztultak a gyülekezetek viszontagságai során, mai legrégebb anyakönyveink — egynéhány a XVII. századba visszamenő kivételével — a XVIII század elején kezdődnek.

g) Az előadottakból kitűnik, hogy a legrégebb magyar református egyházalkotmányban, szervezetben és kormányzatban sem alsóbb, sem magasabb fokon nem volt biztosítva a lelkészi tisztet nem viselő egyháztagek számára kifejezetten *egyházi* tisztség viselésének a lehetősége, így tehát e legősibb egyházalkotmányunknak a klasszikus kálvini-református típushoz ebben a tekintetben sincs semmi hasonlatossága. Ez azonban — mint már eddig is sűrűn utaltunk rá — éppen nem jelenti azt, hogy a nml-lelkész-egyháztagek az egyház ügyeinek intézéséből teljességgel ki lettek volna zárva. A világi életben elfoglalt tisztségük, általában politikai, társadalmi, közéleti súlyuk alapján igenis nagy mértékben volt módjuk az egyház ügyeivel foglalkozni s azokkal kapcsolatban véleményüket és akaratukat sokszor irányítólag vagy épp döntőleg érvényesíteni. Éppen úgy, ahogy a külföldön is mindenütt a lutheránus vagy nem kálvini református protestantizmus területein.

Láttuk először is, hogy az erdélyi református egyház megalakulását a fejedelmi akarat segítette elő. János Zsigmond, ha elvben kifejezve nem is, gyakorlatilag és tényleg a német Landesherr-ek ius reformandi-ját igényelte a maga számára: ezen az alapon nyúlt bele — természetesen személyes vallásos érdeklődéstől is buzdítva — olyan mélyen az erdélyi reformáció menetébe. Nemcsak az ő, de már Izabella, majd a Báthoryak vallás- és egyházügyi intézkedéseiben is fölmerülnek a német fejedelmi „*summus episcopatus*“-sal rokon eszmék és indítékok, melyeket a Báthoryak természetesen már ellenreformációs céllal is igyekeznek érvényesíteni. Valódi fejedelmi episcopalismus kifejlődéséről természetesen a valláspolitikai helyzetnek a németországtól gyökeresen eltérő alakulása miatt nem lehetett szó. Azonban az erdélyi országgyűlés és a fejedelem tanácsa a vallásügyeket állandó éber figyelemmel kísérte, azokba sokszor igen erélyesen szólott bele — pl. a négy recepta religio határán túlmenő „*innovatio*“ tilalmazásával, tehát még *theologicumok*ban is, — úgy hogy e révén már a XVI. században megalapozódott a „*hitsorsos*“ rendeknek az egyházi ügyekkel való rendszeres foglalkozása, amit aztán a következő században (1653) az *Approbata Constitutiók* törvényessé is tesznek minden bevett vallásra nézve.

A földesúr az egész magyar reformáció területén, amint láttuk, sok tekintetben döntőleg szerepel az alapvetésnél — minél gazdagabb és hatalmasabb, annál inkább — s egyházi befolyását, részben még a középkorból átörökölt kegyúri jogaira támaszkodva azután is megtartja. A földesúr-patronusnak, amellet, hogy a helyi egyház anyagi létfenntartása is jórészt tőle függ, elsősorban a lelkészek alkalmazásánál van döntő szerepe. Ugyanez áll a városok kommunitásaira és magisztrátusaira, sőt a nemesek lakta faluközösség tanácsára is. Végül maga a nemesi vármegye s más hasonló közigazgatási közületek is (pl. a székely, a kún szék) állandóan foglalkoznak vallásügyekkel s éppen a református egyház ügyét igen erélyesen támogatják: rendelkeznek templomépítésről, lelkészi javadalmakról, egyházi javak kezeléséről, anya- és leányegyházak viszonyáról, házassági ügyekről, templomlátogatásról (büntetés terhe alatt), megerősítik az esperesválasztást stb. Az 1604-i februári csengeri generális zsinaton éppen ezért határozták el a tiszántúli superintendensia lelképásztorai, hogy az újból terjedni kezdő pápista bálványozás megakadályozására küldöttségileg fogják felkérni a vármegyék alispánjait és gyűléseit, valamint a tekintélyesebb nemeseket. Ezért van az is, hogy például a borsod-gömörkishonti kánon (37. cikkében) egyenesen felkéri a világi hatóságokat és hatalmasságokat („*Magistratus, comites, domini nobiles, patroni ecclesiae*“), hogy „*tanquam ministri Dei*,“ ismerjék el, erősítsék meg a kánonokat s gondoskodjanak azok megtartatásáról — amit ha meg nem tennének, Isten bosszúállása vár rájuk. Természetes, hogy a világiak e nagy egyházi befolyása mindennapos visszaéléseket is lehetővé tett. A kisebb-nagyobb potentátok nemcsak afféle kivételes elbánást követeltek a maguk számára, hogy pl. az úrvacsorát a gyülekezetben nem, csak magánosan vagy családirag akarák venni; nemcsak az egyházi javakra és

jövedelmekre tették rá sokszor önkényesen a kezüket, hanem a lelkészek alkalmazásánál is sok esetben félretolták a helyi gyülekezet óhaját, sőt a felsőbb egyházi hatóságok intézkedéseit is, az egyházi felsőségtől kánonszerűleg megfegyelmezett lelkészeket pedig nem egyszer védelmükbe fogadták s nem engedték rajtuk a bűntetést végrehajtani. Ez ellen már a kánonok tiltakoznak s a „principes” ilyen és hasonló visszaélései ellen szinte az ószövetségi prófécia hangján emelnek óvást: nyomtatékosan követelik a lelkészi személyek számára a „privilegium fori”-t és reménytelen, örök kiközösítéssel fenyegetik az olyan lelkészt, aki saját, egyházi fegyelmi hatósága elől világi oltalomhoz menekül és polgári bírósághoz fellebbez. Egyébiránt református atyáink (különösen Méliusz) theokratikus gondolatvilága szerint, még a világi hatalom polgári és büntető joggyakorlatát sem a Werbőczy nagy művében lefektetett magyar jogrendnek és jogszokásnak, hanem az ószövetségi törvénynek kellene elsősorban szabályoznia. Természetes, hogy ez a gondolat, melyet a reformátori buzgóság istenes láza sugallt, nemcsak nem valósulhatott meg, legalább egyetemesen, hanem ellenkezőleg: a világi jogi gondolkodásnak nyílt az előkelők egyházi befolyása révén bőséges alkalma az egyház életrendjében is érvényesülni, nem az egyház előnyére.

h.) Mind e korán jelentkező összeütközések mellett is általában az volt a helyzet az alapvetés százada folyamán, hogy a világi hatalom ott, ahol a reformációt és a református egyházat pártolta, hathatósan támogatta a maga *seculare brachium*-ával az egyház belső rendtartását és fegyelmezését. Magyar evangéliumi egyházaink is, csak úgy, mint a külföldiek, igyekeznek karöltve haladni a világi hatósággal az erkölcsök keresztyéni tisztaságának megvalósításában és fenntartásában. Általános gyakorlat, hogy a polgári úton elítélt bűnöst az egyház is fegyelmi büntetésben részesíti, viszont az egyház a maga békkességének és tisztaságának javíthatatlan megzavaróit, ha teheti, a világi hatóságnak is kezére juttatja, hogy az a már elszenvedett „spiritualis” büntetés (kiközösítés) után méltó „temporalis” büntetésben (szabadságvesztés, halál, más testi büntetés) is részesítse. Az egyházfegyelem a magyar református egyház e kezdő korszakában igen komoly és szigorú mind a közönséges egyháztagokkal, mind a lelkipásztorokkal s az egyház más tisztviselőivel szemben. *De sajátosan, kálvinian református vonásokat épűgy nem visel magán a fegyelem e századi rendje, és gyakorlata, ahogyan nem visel az egész egyházalkotmány.* (A két tény különben egymásból folyik és egymást magyarázza: gondoljunk elsősorban a kálvini presbitérium-consistorium teljes hiányára!). Jellemző, hogy kánonaink közül egyetlenegyben, a borsodgömörkishontiban (XXVI. kánon) megjelenik ugyan az az egészen jellegzetes kálvini gondolat, hogy az egyházfegyelem „*ex germanis verae Ecclesiae notis una...et sine ea vera Ecclesiae consistere non possit*” — azonban a fegyelmezés kálvini módját és tényezőit ez a kánon épűgy nem ismeri, mint a többiek. A református kánonok szabályozta fegyelmi gyakorlat semmi lényeges vonásban nem különbözik a lutheránusokétól. A kiközösítésig menő egyházi fegyelmezést a közönséges egyháztagokkal szemben majdnem mindig maga a helyilelkipásztor gyakorolta: kivétel csak a városi gyülekezetekben fordul elő, ahol a lelkipásztornak e téren is a tanáccsal egyetértésben kellett eljárnia, akárcsak a németsvájci református városállamokban. Más gyülekezetekre nézve a lelkipásztor fegyelemgyakorlását e korban még csak a Ruber-féle kánonok (XI.) igyekeznek az önkénykedés kísértésétől megóvni, amidőn legalábbis a kiközösítést a „*conventus classicus*” (egyházmegyei zsinat, vagy tanács?) hozzájárulásához kötik. De az általános gyakorlat, a kánoni rendelkezések nagy többsége szerint, kizárólag a lelkipásztorra helyezte ezt a súlyos felelősséget: az ő feladata volt a fegyelmezés különféle fokozatainak alkalmazása a magános, majd a gyülekezet előtti intéstől a kiközösítésig, (*excommunicatio*), amely elsősorban az úrasztali *communió*tól való eltiltásban, továbbá a gyülekezet tagjaival érintkezéstől való elzárásban, az egyházi szolgálattól megfosztásban állott; s a lelkipásztornak kellett vezetnie a megtérni és a gyülekezetbe visszatérni óhajító bűnösnek az egyházzal való „*reconciliatio*”-ját, ekklézsia-követését is, melynek részleteire nézve kánoni intézkedés először csak a borsodgömörkishonti kánonokban van ugyan, de amely már megelőzőleg, valószínű, hogy az evangéliumi gyülekezeti élet legkedvezetétől, lutheránusoknál és reformátusoknál egyformán gyakoroltatott s fájdalmasan szégyenletes és megalázó voltával (a bűnösnek fekete ruhában vagy szennyes lepelletalakarva szégyenpadra vagy szégyenkőre állítása a templomban, vagy a templom

előtt az istentisztelet alatt, ennek hosszabb-rövidebb ideig ismétlése, végül megfelelő töredelem esetén nyilvános templomi bűnvallása, bocsánatkérése Istentől és a gyülekezettől s a lelkipásztor által feloldozása) maga volt a legsúlyosabb, ekkor még általában igen üdvös hatású büntetés és egyszersemind a büntetés megszüntetése. Érdekös azonban, hogy Méliusz, ámbár egyébként nemcsak az excommunicatiót követeli teljes szigorúsággal, hanem „a harag edényire“, a nyilvánvalólag kárhözra rendeltekre (!) nézve még az anathemat is, az ekklezsia-követés formáságait nem helyesli, „pápai mód“-nak tartja s a kirekesztett bűnöst megállapítható bűnbánat után minden további nélkül vissza kívánja fogadni a gyülekezetbe. (Válogatott prédikációk 417. l.)

A közönséges egyháztagok fegyelmezése mellett kettőzött gonddal örködött az egyház a lelkipásztorok és egyéb egyházi tisztviselők élete fölött. Kánonaink fegyelmi intézkedéseinek nagy többsége ezekre vonatkozik. Sőt az Articuli Minores előszavában Gönczi György magát az egyházi fegyelmet is úgy határozza meg, hogy az nem egyéb, mint „talis legitimae gubernationis seu constitutionis forma quae auctoritate Seniorum ex verbo Dei petita et sancita est, ad vitam et mores *ministerium* regendus...“ — ami megint teljesen eltér a kálvini gondolattól. A lelkipásztorok életének és erkölceinek szabályozása általában véve igen szigorú és részletekbe menő volt; szórakozásaikra, öltözködésükre is kiterjedt s nemcsak személyükre, de családjukra is vonatkozott. A fegyelmi büntetések között azonban némely, a korszak végefelé keletkezett kánonokban (Felsőmagyarországi, Borsodgömörkiskonti, Ruber-féle) már feltűnően nagy helyet foglalnak el a pénzbírságok: ezek a készpénzzel rendszerint igen szűkösen rendelkező egyházi személyekre nézve kétségtelenül különösen érzékeny büntetést jelenthettek, de nem voltak alkalmasak a fegyelem lelkesítésére és szentségének éreztetésére, amellet pedig a fegyelmező és bírságoló hatóság részéről, az emberi gyarlóság következtében, nagyon sok visszaélésre adhattak alkalmat. Mindemellet kétségtelen, hogy legősibb egyházi törvényhozásunkat éppen az Ige szolgáinak fegyelmezése tekintetében különösen szent komolyság és szigorú felelősségérzet hatja át s rendkívül jellemző, hogy a tulajdonképeni erkölcsi botlások és a mindennapi életben előforduló rendetlenségek mellett külön súlyos fegyelmi esetnek tekintik azt is, ha a lelkipásztor nemcsak egyébként hanyag tiszte teljesítésében, de még nem is tanul, Bibliát nem olvas és nem képzi magát.

i) A szorosabb értelemben vett vallási és erkölcsi fegyelmezésen kívül a református egyháznak nagy lehetőséget nyújtott a népélet jogi és erkölcsi rendbentartására az a körülmény is, hogy az ország legtöbb helyén — éppúgy, mint az ágostai hitvitvallású egyház, majd az unitáriusok — akadálytalanul ki tudta alakítani házasságjogát már az alapvetés századában. Ennek rendkívüli fontossága volt, mert egyrészt akkorra, amikor a református egyház hazánkban végleg megalakult és munkáját megkezdette, a trienti zsinaton már a római egyház is megrögzítette a maga házassági jogi álláspontját s véget vetett annak a bizonytalanságnak és rendezetlenségnek, amely ebben az ügyben egyházi részről az egész középkor folyamán uralkodott. Másrészt pedig a reformáció területein külföldön is, hazánkban is erősen megnyilvánult a régi egyház beavatkozásától megszabadult világi hatalom törekvése arra, hogy a házassági jogi ügyeket teljesen polgári és világi ügyekként kezelje és semmiféle egyházi beleszólást ne engedjen azoknak intézésébe. Erre a világi hatalomnak ekkor annál több lehetősége és indítása volt, mert, amint tudjuk, a házasság sákramentomi jellegét a reformáció egyetlenegy iránya sem ismerte el — szilárd bibliai alapon, — s habár félreérthetetlenül hirdette is a reformáció az egyneű házasságnak isteni rendelkezés alapuló voltát s a rávonatkozó bibliai kijelentések föltétlen érvényét, mégsem volt hajlandó a házasságügyet kizárólag egyházi ügynek tekinteni és mindenestől lelkészi kezelésbe vonni. A reformáció és az egyházi tekintély alól szabaduló világi hatalom álláspontja között tehát a házasságügy tekintetében nincs *elvi* különbség: alapvetőleg polgári szerződésnek tekintik a házasságot, amely mint ilyen is föltétlenül alá van vetve Isten törvényének, de amelynek létrejöttéhez és érvényességéhez nem föltétlenül szükséges egyházi szabályozás és lelkészi közreműködés. Amde már korán mutatkoztak annak jelei, hogy a világi hatalom a házassági ügyek intézésében néha nagyon is alsórendű világi szempontoktól engedi vezetettetni magát s az erkölcsi követelményeket, az Isten és emberek előtti felelősség súlyát nem érvényesíti eléggé. Ezért volt nagy érdek, hogy a protestáns egyházi élet, a Biblia alapulvételével s a régi kánonjog s

polgári jogrend értékes elemeinek fölhasználásával, önálló evangéliumi házasságjogot alakítson ki s azt, amennyire lehetséges, önkormányzatilag is gyakorolja — mindenestre egyetértésben a világi hatósággal s elvileg elismerve annak legfőbb intézkedési jogát házasságügyekben. Az önálló protestáns házasságjog kialakulásával az a veszély is ki volt, legalább egyelőre, küszöbölve, hogy a római szentszékek adandó alkalommal a protestánsokra is kiterjeszthetik házasságügyi hatáskörüket, annak hangoztatásával, hogy a protestánsoknak e tekintetben úgy sincs önálló jogrendjük és joggyakorlatuk. (A trienti „Tametsi“ kezdetű házasságjogi decretum ugyanis csak ott válhatott érvényessé, ahol kihirdettetett; protestáns területeken viszont erről egyelőre szó sem lehetett).

Eppen ezért hazánkban is az erdélyi szászok már az 1547-i, Honterus-féle „Reformatio ecclesiarum Saxonicarum“-tól, a magyarországi protestánsok pedig az 1554-i óvári és az 1555-i második erdődi zsinattól kezdve állandóan foglalkoznak a házassági kérdésekkel: jogszabályokat hoznak azokra nézve s e jogot házassági bíraskodásaikban és egyéb intézkedéseikben, a világi hatósággal karöltve, vagy legalább annak hozzájárulásával, az esetek többségében viszonylagos önállósággal gyakorolják is. A helvétirányú alakulásoknak pedig már a legkezdetén feltűnő érdeklődéssel találkozunk a házasságjogi kérdéseknek egy sajátos és fájdalmas, a kor gyötrelmeiből származó magyar változata iránt: tudjuk, hogy a svájci iránnyal közvetlen kapcsolatot kereső magyarok már 1551-től onnan várják a tanácsot amaz addig nem nagyon ismert bonyodalmak megoldásához, amelyek abból származnak, hogy az egyik házaselet török rabságra hurcolják s ott azután nyoma vész, hosszú évekig nem tudni róla, él-e, hal-e. A debrecen-egervölgyi hitvallás már részletes házasságjogi szabályokat ad, úgyszintén a későbbi református hitvallások, kánonok, zsinatvégzések s Méliusznak és Szegedi Kis Istvánnak magán munkálatai is.

Legelősebben Szegedi és utána Méliusz fejezik ki azt az általános reformátori álláspontot, hogy a házasság, noha isteni eredetű intézmény, alapjában véve a polgári jog körébe tartozik. Ők, egészen következetesen, érvényesnek tartják a tisztán polgári formák közt, szerződésszerűen, tisztos tanúk előtt létrejött házasságkötést is; érvényén az eskü, az áldás, általában az egyházi szertartás mellőzése semmit sem változtat elvileg. A gyakorlat érdekében már Méliusz nagyon nyomatékosan követeli a házasoknak templomban, lelkész által történő megesketését és megáldását, amit ugyan — elismeri — a Szentírás egyenesen sehol nem parancsol, de annál inkább megkíván szerinte az emberi gyarlóság. A későbbi református kánonok és végzések ezt még szigorúbban megkövetelik; szerintük már, az eredeti reformátori felfogással ellentétben s a trienti rómaihoz közelítve, csak az egyház színe előtt, a lelkész közreműködésével válik polgárilag is teljes érvényűvé a házasság. Viszont valamennyinél megvan még az a középkori eredetű jogelv, amelyet a reformációkori világi hatóság igyekezett küönös erővel, — olykor a római és a protestáns egyházi házasságjog későbbi alakulásaival szemben is — érvényesíteni: hogy az *eljegyzés már önmagában házasságkötés*, ha még nem befejezett és nem teljes érvényű is, és hogy ennél fogva az eljegyzéssel kapcsolatos ügyek éppúgy az egyházi és világi törvény elé tartoznak, mint a tulajdonképpeni házasságiak.

Református kánonaink részletesen megállapítják és szabályozzák a házassági akadályokat, az érvénytelenségi ill. házasságbontó okokat, a válás lehetőségeit és végbementét — mindenütt figyelemmel a Bibliára, a régi kánonokra, a polgári s a külföldi új protestáns jogfejlődésre. A házassági ügyekben való bíraskodás a paritális, illetőleg generális zsinatok feladata volt: a bírói eljárást is, úgy látszik, már ebben a korban részletesen szabályozták. Természetes, hogy a szétdaraboltság, az egyházi alkotmány- és jogfejlődésnek a részletekben változatos volta miatt teljes egyöntetűség nem alakult ki a magyar református egyházi házasságjogban és házassági bíraskodásban sem; az alapelvek egysége azonban mindenütt világosan érvényesül. Így elsősorban a házasság felbonthatóságának elve, amellyel az evangéliumi protestantizmus nem az erkölcsök lazításának, hanem nagyon is a szigorításának érdekében cserélte fel, a helyes szentírásértelmezés szerint, az ellenkező római elvet, amely látszólagos szigorúsága ellenére is a házassági és házasságonkívüli erkölcsi elvadulásra tárt kaput. Csak a szükség kényszerítette, hogy az ellenséges fogságot is házasság-, illetőleg eljegyzésbontó akadálnak tekintették, ha a fogságba esett félről hat, illetőleg négy esztendeig semmi hír sincsen. A válás lehetőségeire vonatkozó szigorú református

kánoni intézkedésekben a könnyelmű házasságbontásnak még a kísérlete is ki van zárva s ekkor még a gyakorlatból sem ismerünk olyan eseteket, hogy a kísértésnek bármely egyházi hatóság, például anyagi érdekből, vagy hatalmasok előtti meghunyászkodásból, engedett volna. Sőt ellenkezőleg, a házassági ügyek kezelésében akkora volt a szigorúság a református egyházi hatóságoknál, hogy nemcsak róm. katolikus papok, de református lelkészek illetékessége alól is kivonták magukat egyes házasodni akarók, akiket sem róm. katolikus, sem református részen össze nem eskettek volna a fennforgó házassági akadály miatt — és görögkeleti pópákkal (ruthén vagy rácz „batykókkal“) eskettették össze magukat jó pénzért, ami ellen a református világi hatóságnak kellett szigorúan fellépni.

j) Ennek az egész jogi szervezetnek és rendnek a működéséhez szükséges volt a református egyház életét s hivatalosainak létfenntartását anyagilag is biztosítani. Ebben a tekintetben a magyar református egyház sem volt kivétel a hazai s legnagyobb részben a külföldi protestáns egyházak általános sorsa alól: a római katolikus főpapi és szerzetesi vagyonnak az örökébe még oly területeken sem léphetett, ahol hosszú időre, talán századokra szólóan megszűnt volt a római katolikus egyház mindennemű szerveinek működése. Ezekre a nagy vagyontárgyakra, illetőleg jövedelmekre ugyanis részint maga az államhatalom, részint világi magánosok tették rá különféle címeiken, olykor csak az erősebb jogán a kezüket. Ezek azután, amint már más kapcsolatokban is rámutattunk volt, természetesen hallani sem akartak arról, amit egyebek mellett református kánonaink és prédikátoraink is nagyon erélyesen s a már tapasztalt eredménytelenség miatt rendszerint az elkeseredés hangján követelnek: hogy e vagyonok, illetőleg jövedelmek, az eredeti rendeltetésüknek megfelelően, egyházi, különösen iskolai és szegénygondozási célokra bocsáttassanak át az új egyházi élet számára is. A protestáns egyházaknak mindezen célokra ez ideiglenesen vagy véglegesen szekularizált egyházi javakból, illetőleg azok jövedelmeiből, mint már más összefüggésben is láttuk, legfeljebb csak elenyésző morzsák jutottak; óriási zömüket a kincstár hasznosította, elsősorban honvédelmi célokra, vagy magánosok alakították át saját vagyonukká. Ez is lehetett az egyik oka annak a feltűnő jelenségnek, hogy a habsburgi királyság országgyűlésein maguk a túlnyomó többségben lévő protestáns rendek sürgetik legerősebben a főpapi és szerzetesi javaknak jogos javadalmasaik rendelkezési alá visszabocsátását: még nem volt ugyanis kizárva annak a lehetősége, hogy a folytonosan terjedő protestantizmus konzervatívabb, lutheri alakja magát a főpapságot is meghódítja s ez esetben az ő kezükre visszakerülő egyházi javak is evangéliumi elgondolások és példák szerint lettek volna fölhasználhatók — viszont az állam vagy magánfelek kezén maradó javakat illetően erre még reménység sem igen lehetett.

A helyzet a valóságban úgy alakult — és ezen természetesen a reformátussá lett protestantizmusnak sem volt módja változtatni, — hogy az új egyházi élet anyagi oldalról csak azokra a helyi, községi illetőleg földesúri eredetű vagyontárgyakra, javadalmaikra és jövedelmekre támaszkodhatott, amelyek már a régi rendszerben is az egyház személyi és dologi szükségleteinek a kielégítésére voltak rendelve. Ezek a vagyontárgyak, javadalmaik, jövedelmek sem szerepelnek e korszakban úgy, mint a református *egyházközség* vagyona, illetőleg jogosítványa vagy kötelezettsége. E korszakban ugyanis az egyházközségnek, mint önálló jogi személynek a fogalma még ismeretlen: az egyházi célt szolgáló vagyontárgynak is a polgári község marad a tulajdonosa, ha pedig az illető vagyontárgy földesúri adományozásból, alapításból, építkezésből ered, akkor a földesúr számára a református egyházban is fennmarad többkevesebb patronusi jogosítvány azokból, amelyeket a római katolikus kánonjog állapított volt meg a „dos, aedificatio, fundus“ ellenértékéül.

Ennek megfelelően a szabad királyi vagy egyéb kiváltságos városok, sőt többekévesebbé a mezővárosok és nemesi vagy hasonló jogállású (pl. székely) faluközösségek is *mint ilyenek* gondoskodnak az egyházi élet személyi és dologi szükségégeinek kielégítéséről: fizetik az egy vagy több lelkipásztort, prédikátort, tanítót, karbantartják, megépítik a templomot, iskolát, parókiát s egyéb szükséges épületeket, viselik a keresztyéni szegénygondozás terheit. Mindezt pedig hordozza a közvagyon, illetőleg a közjövedelmek: elvileg nincs különbség egyházi és nem egyházi célokra tett kiadások jogi természete között. Természetes, hogy ez az állapot csak addig tartható fenn bárhol is, amíg az illető közösségnek egy hitvallású voltát sikerül megőrizni. Mihelyt ez nem biztosítható többé, egyezkedésnek van helye a különböző hitvalláson

lévő felek között az egyházi vagyontárgyak, javadalmak és jövedelmek használatára és megosztására nézve. Ilyen helyi természetű megegyezésekre e korszakban főként a török hódoltság területén került sor. Országos szabály állított fel erre vonatkozólag Erdélyben, ahol az 1581-i kolozsvári országgyűlés a „maior (vagy : potior) pars,” vagyis a számbeli többség jogát iktatta törvénybe : azaz az illető helyt többségben lévő hitvallás híveinek ítélte oda nemcsak a templom stb. használatát, hanem a lelképásztor, tanító alkalmazásának jogát is — még pedig oly módon, hogy mindenemű egyházi jövedelmek, beleértve a község bármely hitvallású tagjainak e célra való adózását is, kizárólag annak az egy hitvallásnak a céljaira fordítottassanak. Ebben a korszakban tehát még Erdélynek viszonylag szabadabb levegőjű földjén is megvan a parókiális kényszer, amely anyagi nyomást is jelent (ha nem is *egyetlen*, államilag kedvezményezett hitvallás javára!) s melynek kereteit a törvényhozás csak a következő korszak elején kezdi tágítani.

Földesúri hatalom alatt álló községekben természetesen még Erdélyben, a törvényes védelem ellenére sem tudott mindig érvényesülni vallásgyakorlati s ezzel kapcsolatos vagyoni jogi tekintetben a „maior pars” joga ; annál kevésbé érvényesülhetett Erdélyen kívül, ahol ilyen törvényes biztosíték nem is létezett. Ahol az egyházi élet terheihez, a lelkész, a tanító eltartásához tuynomó résszel járul a földesúr s a többi hívők szolgáltatása ahhoz képest igen csekély volt: ott a földesúr-patronus döntött a legtöbb esetben még a vallási hovatartozás kérdése felől is, annál inkább a lelkészek alkalmazását illetően (gyakorlatilag különben egy bizonyos hitvallású lelkész, tanító beállításával a legtöbb esetben el volt döntve már a hitvallási hovatartozás kérdése is). A középkori patronusi jogok egy jó része tehát — akár volt kánonilag is szabályozva, akár csak a szokás alakította ki — a protestáns s közelebről a reormátus legyházban is megmaradt.

A község vagy a földesúr többé-kevésbé megfelelő, néha eléggé bőkezűnek mondható, de többször inkább szűkmarkú s e miatt sokszor panasz tárgyává tett gondoskodása egyformán szolgálta az egyházi élet s az iskolázás személyi és dologi szükségleteit. De a lelkészek s kisebb mértékben a tanítók a hívek részéről még külön személyi ellátmányokban is részesültek s ezekből telt ki tulajdonképen rendszerint a derekas része javadalmuknak. Ilyen volt legelső sorban a tized : ennek bizonyos hányadát (negyedét, nyolcadát vagy tizenhatodát) a középkorból átöröklődött rend szerint és jogalapon a protestáns lelkészek is kapták az alapvetés korában mindenütt, ahol annak zavartalan beszolgáltatását a világi hatalom biztosítani tudta. (Reformátusoknál természetesen már nem sűrűn fordult elő olyan eset, amilyen az északi és északnyugati vármegyék ágostai hitvallású lelkészeinél sok esetben az egész korszakon át rendszerképen fennállott : hogy t. i. az esztergomi érseknek, illetőleg az egri püspöknek a protestáns lelkészek is megfizették a „census cathedraticus“-t, a papoktól a püspököknek járó illetéket s ennek következtében a lelkészi jövedelmek zavartalan élvezésében maga az érsek, ill. a püspök is védte az „eretnek” papokat!) A tizedhez (déz mához) hasonló dologi teher volt a székelyföldi kepe (capetiae), a szemes termés egyötöde a lelkész javadalmazására : ez is, miként a tized, magát a birtokot terhelte s az ott illetékes lelkész számára föltétlenül meg kellett adni, akármilyen hitvallású volt is a fizetésre kötelezett ; dologi teher volt pl. a szombatnap malomvám (sabbathale) is, mely sok helyt szintén a lelkészt illette. Személyi teher volt ellenben a párbér (vagy ágybér - lecticale), minden egyes házaspárnak a hozzájárulása a lelkész fizetéséhez, meg a stóla, azaz egyes szertartások (keresztelés, esketés, temetés) végzéseért való külön, először inkább természetbeli, mint pénzbeli díjazás : a középkorból átöröklődött „laudabilis consuetudo”, amint hogy ugyanúgy középkori eredetűek a többi javadalom-nemek is. A tanító javadalmazása nagyobb részben ilyen személyi adózásból telt ki. Természetbeli szolgálmányok (többnyire a lelkész, tanító földjeinek megmunkálása) szintén terhelték a gyülekezet tagjait. Gyakran a dologi szükségletekre sem volt elég az egyházi és iskolai célokat szolgáló vagyontárgyak jövedelme vagy egyéb ily célú rendszeres jövedelmek ; ilyenkor, pl. építkezéshez, tatarozáshoz, szintén igen erősen igénybevetett nemcsak a földesúr, hanem a község lakosainak személyi teljesítőképessége is. Általában az egyházi élet s az iskolázás fenntartásáért a XVI. századi magyar református hívő és gyülekezet jelentékeny terheket viselt, habár azok mértéke természetesen jóformán helyenként igen különbözött, a középkorból átöröklődött jogviszonyoknak alig áttekinthető változatossága miatt.

E helyenként nagyon különböző, egészen mégis tisztességesnek mondható gondoskodás következtében a lelkészek javadalmazása általában az álláshoz méltó volt: bőségesnek ugyan csak kivételes esetekben (nagyobb városi helyeken vagy nagyon bőkezű földesúr-patronus alatt) volt mondható. de nyomorúságos sem volt az esetek nagy többségében; igaz, hogy maguk a kánonok is számolnak azzal a lehetőséggel, hogy a lelképásztorok az egyházi javadalma nem elég a maga s családja fenntartására: ily esetekre megengedik a gazdálkodást, sőt a kézművességet is. Már inkább nyomorúságosnak volt mondható a (pedig szintén teológiát végzett vagy végző) tanítók javadalmazása, akiknek helyzete, ritka kivételekkel, anyagilag is erősen alárendelt volt, sokszor a megalázottságig. Azonban a lelkészi javadalmaknál is megvolt az a baj, hogy — a kánonok tilalma s az egyházi hatóságok örökődése ellenére — igazában minden személyi változáskor új meg új alku tárgyává tették s különösen a jobbágy vagy nemes faluközségben — ott, ahol a személyi terhek adták a lelkész járandóságának túlnyomó nagy részét — az állás minden új betöltésekor megvolt a lehetősége a jövedelemcsökkentésnek; de városi hatóságok, nagyföldesurak sem idegenkedtek alkalomadtán a teherkönnyítésnek ettől a kényelmes módjától. Így a lelkészek és tanítók anyagi helyzetében sok volt a bizonytalanság; még több volt természetesen a családjukéban, mert ezt haláluk után — ha csak nem sikerült a viszonylag jobb javadalmú álláson levőknek valami vagyonkát gyűjteni — Isten és a jóemberek könyörületére, koldus állapotban kellett hagyniok. Még jobbágyterhek is sujtották őket, ha a férj és apa nem volt eredetileg is nemes származású, pedig legalábbis a Bornemisza Péter tanúsága szerint, az óriási többség nem volt az (bár tulajdonképen az özvegy ily esetben is bírt volna az u. n. közlött nemesség jogával, mindaddig, amíg elhalt férje nevét viselte, — de azt a földesurak nagyon sokszor nem tartották tiszteletben s jobbágyi szolgálatra kényszerítették az elhalt nemnemes lelkész családját). Helyzetük enyhítésére már ebben a korban szokásba kezd jönni az, hogy a lelkész özvegye és árvái a családfő halála után annyi-mennyi időt a parókián még eltölthettek s az illető gazdasági év jövedelmét felszedhették. Bocskay István fejedelem pedig korszakunk végén (1605) azt a nemes és emberies intézkedést teszi a lelkészözvegyek és árvák érdekében, hogy felmenti őket mindenféle adók és közszolgáltatások, sőt amennyiben nem nemes származásuk, jobbágyi terhek alól is, mindaddig, amíg az özvegy férje nevét viseli s az árvák nem önállósulnak (Bocskay ez intézkedését az erdélyi és tiszavidéki református lelképásztorok régi óhajának megfelelően adta ki: azonban teljesen csak Erdélyben volt érvényesíthető, még ott sem mindig és mindenütt, pedig tulajdonképen mind a *négy bevett vallás* lelkészeinek özvegyeire és árváira kiterjedt — akkor még a csiki római katolikus papok is nagyobb részét házasságban éltek; — a tiszavidéki vármegyék többségében a nemesség az özvegyek és árvák jobbágyi terhek alóli mentesítését a saját jogai sérelmének tekintette!).

Magasabb egyházi tisztségek betöltőinek (esperes, püspök) számbavehető külön javadalma az alapvetés korszakában még nem volt, az erdélyi püspököt kivéve, aki már ebben a korszakban, legalábbis a legvégefelé, külön díjazással bírt a fejedelem jóvoltából s némi fekvőségek hasznát is húzta. Püspök, esperes javadalompótlása egyébként valóperköltiségekből, bírságpénzekből került ki — ami meglehetősen széles út volt a visszaélésekre, bár ezekről e korban még alig hallunk, a következőkben annál inkább. Az egyházi közigazgatás egyéb szükségleteire (hivatalos utak, gyűléstartás stb) a lelkészek önmagukat adóztatták meg. Ilyen közköltöből futotta a pénz olykor pl. fogságba esett tekintélyes lelkészek kiváltására vagy közhasznú egyházi irodalmi vállalkozások támogatására is.

Összefoglalásul megállapíthatunk annyit, hogy a magyar református egyházak anyagi viszonyai az alapvetés korában jogilag a kor lehetőségeihez képest rendezettek s egy eléggé megnyugtató tényleges állapotra mutatnak. A régi egyház kiáltó szélsőségei: a főpapok fejedelmi ellátottsága s az alsó papság (főkép a nem parochus papok) insége, néha botrányos nyomora megszűntek s a nagy egyházi vagyontömegek igénybevétele nélkül is egy elég tisztas középállapot jött létre a lelkészek, a tanítók javadalmazásában. A legnagyobb baj az volt, hogy a helyi egyházi vagyontárgyak, javadalmak és jövedelmek jogi természete nem tette lehetővé azoknak a világi hatóság hatalmi köréből kivett, önálló kezelését — s ennek következtében a helyi világi hatóság, elsősorban a földesuraság reformációellenes állásfoglalása bárhol és bármikor kivonhatta az anyagi alapot az egyházközségi élet alól.

IRODALOM.

Kiss Á.: A Szatmármegyében tartott négy első prot. zsinat végzése. Bp. 1877.
 Ugyanő: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzése. Bp. 1881.
 — Pokoly J.: Az erdélyi református egyház története IV. kötet. Bp. 1905. —
 Zoványi J.: Magyarországi superintendentiák a XVI. században. Bp. 1898. (A Magyar Protestáns Egyháztörténeti Monographiák I. k. c. kiadványban s külön is). —
 Pokoly J.: Az erdélyi ref. egyház területi beosztásáról. Prot. Szemle 1899. — Müller Georg Ed.: Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192-1848. I. Hermannstadt 1934. (A sajtói és tekei káptalanok helyzetére nézve). —
 Péter Mózes: A... Rikánbelöli Kommunitásnak ismertetése és rövid története. A sepsiszentgyörgyi ref. Székely-Mikó-Kollégium felszázados működésének emléke c. kiadványban. Sepsiszentgyörgy, 1909. — Szeremlei Sámuel: Vázlatok a papszentelés multjából, különös tekintettel a beregiekre. A Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Monographiák c. kiadványban. Bp. 1881. — Zoványi J.: Czeglédi Ferenc életrajzi adatairól. Századok 1918. (I. 209. l.) — Román Ernő: Az alsóborsodi s az ősrégi borsod-gömör-kishonti egyházmegye története. Miskolc 1926. — S. Szabó József: A reformációnak egy változatos küzdőtere. Prot. Szemle 1936. — Zoványi J.: Protestánsok állítólagos uniója Zemplénben 1597-ben. Prot. Szemle 1934. — Ugyanő: Sztárai Mihály és társai, mint képzelt püspökök. Prot. Szemle 1932. — Payr S.: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. Sopron, 1924. — Thury Etele: A dunántúli református egyházkerület története. Pápa 1908. — Zoványi J.: A csalóköz-mátvuszöldi ref. egyházkerület keletkezése. Prot. Szemle 1903. és „Kisebb dolgozatok...“ c. kötetében. — Ugyanő: Adat Sibolti Demeterről. Prot. Szemle 1934. — Mokus Gyula: A dunántúli ág. ev. egyházkerület megalakulása és 1598 i. törvénykönyve. P. Sz. 1891. — Ugyanő: A dunántúli ág. hitv. ev. egyház 1598-i törvénykönyve. Pápa 1892. — Ugyanő: A felföldi kánonok. P. Sz. 1912. — Havrán. Dániel: Ismeretlen prot. egyházi rendtartás a XVI. századból. Prot. Szemle 1900. — Zoványi J.: A meszlényinek... nevezett kánonos könyvről. Prot. Szemle 1917. — Ugyanő és Révész Kálmán: Az abauji kánonokról. Prot. Szemle 1912. — Harsányi István: A felsőmagyarországi cikkek. Prot. Szemle 1913. — Miklós Ödön: A hercegzsöllői kánonok eredete. Theol. Szemle 1929. — Ugyanő: A legrégebb lelkészi eskümintá Baranyában. Theol. Szemle 1933-34. — Ugyanő: Presbiteriális elemek a magyar prot. egyház ősi szervezetében. Prot. Szemle 1935.
 — Dávid Ferenc id. nyilatkozata a „Rövid Magyarázat...“ E¹ levelén (Kolozsvári kiadás 1910. 32. lap).

A német protestantizmus egyházalkotmányi fejlődésének irodalmát térszüke miatt még szemelvényesen sincs módom itt följegyezni.

Dr. Bodonhelyi József kézíratos értekezése: John Knox' superintendents. Aberdeen 1936. a superintendensi tisztségnek a külföldi református egyházakban való szerepét illetőleg kitűnő fejtegetéseket tartalmaz.

Az „esperes“ szó eredetére nézve l. Moór Elemér: Szegedi Füzetek 1934. 254-255. l.

Szuhay Benedek: Az egyházlátogatás (canonica visitatio). Miskolc 1900.

Herpay Gábor: Földes község története. Debrecen 1936. (Főként a falusi nemesközségek kialakulására nézve).

Endes Miklós: Erdély három nemzete és négy vallása autonomiájának története. Bp. 1935.

A 1604-i csengeri zsinati határozatot l. Tóth Sámuel: Adalékok a tiszántúli ev. reformált egyházkerület történetéhez. I. Debr. 1894. 14. lap.

Barla Jenő: Az eklézsia-követés a régebbi kálvinizmusban. Prot. Szemle 1909.
 Zoványi J.: Egyházi fegyelem... a régi magyar protestánsoknál. Szeretetszövetség. 1935. jan.-febr.

Kováts Gyula: A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint. Bp. 1883. Pokoly J.: A magyar prot. házassági jog rövid története 1786-ig. Prot. Szemle 1894.

A ruthén vagy rácz batykókra vonatkozó adat Herpay I. művében 192. lap. (Szabolcs vármegye 1607. évi jegyzőkönyvéből és a tiszántúli egyházkerület legrégebb jegyzőkönyvéből).

Pokoly J.: A magyar prot. egyházak vagyoni jogi viszonyai az 1790/91. XXVI. t. cikkig. Prot. Szemle 1895. (*Ugyanő*): Az erdélyi ref. egyházkerület állandó igazgatótanácsának emlékirata a székelyföldi kepe megváltása tárgyában. Kolozsvár 1908. *Timon Ákos*: A párbér Magyarországon, jogtörténeti fejlődése és jelen állása szerint. Bp. 1884. (A protestánsok párbérviszonyaira vonatkozó rész közölve belőle a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1883. évi folyamában.) *Zoványi J.* Protestáns lelkészek nyugtatóványai régi tizebjegyzékek mellett. (Adatközlés bevezetéssel Magyar Prot. Egyh. Tört. Adattár XIII. 1929.)

Bocskay Istvánnak a lelkészözvegyekre és árvákra vonatkozó intézkedése közölve *Magyar Prot. Egyh. és Iskolai Figyelmező* 1878. 482. sk. 1. *Rugonfalvi Kiss István*: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa. Theol. Szemle 1936. és külön Debr. 1936.

Révész Imre.

Mozzanatok a mai hazai evangélikus lelkésznevelésből.

Részletek *Lic. Dr. Karner Károly* egyetemi ny. r. tanárnak az 1936-37. tanévről mondott dékáni beszámoló beszédéből. Elmondotta Sopronban, 1937 október 10-én a megnyitó egyetemi közgyűlésen.

Hittudományi karunk a maga egészével, tudományos és lelkésznevelő munkájával egyaránt evangélikus egyházunk szolgálatában áll. Ez az elmúlt esztendő folyamán nyomatékosan jutott kifejezésre, amikor egyházunk Budapesten üléselőz zsinata hittudományi karunk felállítását törvénybe iktatta. Ez a törvény — reméljük — biztosítéka annak, hogy az egyházegyetem és karunk közt eddig is fennálló kölcsönös bizalom és egymás támogatására kész jó viszony továbbra is megmaradjon, sőt még kiépüljön és kimélyüljön.

*

Az elmúlt tanévre szinte fokozott mértékben nehezedett rá az egyházunkért való felelősség tudata. Az egész magyar keresztyénség egyre jobban érzi egyfelől a minden Istenbe vetett hitet gyökerében elfojtással és végveszedelemmel fenyegető bolsevizmus veszedelmét, másfelől az újpogány ábrándokban ringatózó, hitetlenségében a magyar keresztyénség megszentelt hagyományait is megtagadó, pogány nacionalizmus égető, feszítő erejét. Érezzük az egyházakat elválasztó korlátok, a sok féltékenységgel és kicsinyes visszavonás ellenére is a keresztyén összefogás multhatatlan szükségét, elodázhatatlan fontosságát. Még a „keresztyén unió” csábos reménysége is megcsillan szemünk előtt, ha nemzetünk nagy életproblémáira gondolunk s arra, hogy az ellenséges áradat közepette hol lelhetünk biztos segítséget, támaszt és erősítést. Keresztyén és nemzeti életünknek e kavargó, megoldást követelő kérdései állandóan kopogtatnak nálunk is és sürgető kérdésekkel jönnek hozzánk is. Hiszen a lelkészképzés feladatai nem engedik, hogy a karunk falai közt folyó munkát kizárólag a „tudományos képzés” díszes jelzőjével lássuk el s ily módon a mindig zajgó, küzdelmekkel és szenvedésekkel telt élettől távoli semlegesség hűvösen előkelő világába toljuk át. Nálunk a tudományos munkánk is a szó legszorosabb értelmében gyakorlati, a való életre készít fel s nem érdemli meg a theologia nevet a mi körünkben a theologiai munkának olyan művelése, amely nincs állandóan a legszorosabb és legszerveesebb kapcsolatban egyházunk és népünk életkérdéseivel. Ezek a körülmények tették szükségessé, hogy karunk megindítsa egy korszerű, egyházunk életfeltételeit maradéktalanul számba vevő, minden vonatkozásban átfogó lelkészképzési reform munkálatait. Ha ezek a munkálatok nem is jutottak még túl a kezdeményezés stádiumán mégis karunk minden oktató, nevelő és lekipásztori munkájában ott volt az állandó figyelmeztető kérdés, mi hogyan és milyen mértékben állítható lelkészképzésünk korszerű és organikus átszervezésének a szolgálatába.

*

Ha a lelkészképzés reformjára sor kerülhet, az új elgondolásban a gyakorlati lelkészi munkára való intenzívebb előkészítés mellett a jelenleginél jóval erőteljesebb hangsúlynak kell esnie egyházi munkánkknak különleges magyar vonatkozásaira. Mélységesen sajnáljuk, hogy az a tanszék, amelynek speciális feladata magyar evangéli-

kus egyházunk multjának kutatása, egyházunk jogi szervezetének hitvallásszerű vizsgálata, Dr. Kovács Sándor ny. r. tanár úrnak a dunáninnyi egyházkerület püspökének a mult tanév elején bekövetkezett nyugdíjazása óta betöltetlen s hogy a tan-szék betöltésére jelenleg nem gondolhatunk, mivel azt a kormány szünetelteti.

*

Nagy reményt keltő kezdeményezés volt az elmúlt esztendőben az, hogy hallgatóinknak egy csoportja „faluszemináriumba” tömörülve, munkaközösségben iparkodott tisztázni a falunak, kiváltképen pedig evangélikus falusi gyülekezeteinknek égető kérdéseit, az azokban végzendő gyülekezeti munka alapfeltételeit. E csoport munkájának intenzívebbé tétele érdekében ez év tavaszán kb. 10 napra terjedő kiszállást tartott Jobaházán. A falumunka a legutóbbi évek folyamán divattá lett. Amikor ifjúságunk is bekapcsolódott ebbe a munkába, természetesen korezmék hatása alatt is áll. De ifjúságunk tudatában van annak, hogy neki a falukutatás terén a szolgálatára való felkészülésből folyó különleges feladatai vannak.

*

Ifjúságunkat a gyakorlati munkába való bekapcsolódás állandó érintkezésbe hozta a szociális kérdések különféle ágával. A szociális nyomor karunknak is folyvást szembe elötte volt sok hallgatónk személyes életsorsában. Az alsóbb társadalmi osztályok anyagi erejének végletes elernyedését, a kereseti lehetőségeknek és az életfeltételeknek a megnehezédését az utolsó évek folyamán karunk is állandóan érzi a segélyekért benyújtott folyamodványok mind nagyobb számában és a mögöttük meghúzódó lélekbe markoló, szivverést elállító súlyos életviszonyokban. Ismételtten kellett tapasztalnunk, hogyan bénítja meg a kinzó szegénység, sőt sokszor egyenesen a leplezetlen nyomor az akaraterőt, a tanulni igyekvő szorgalmat és fecsérli el a tehetőségesebbek magasabb célok felé törekvő iparkodását. Talán a legfájdalmasabb karunk munkájában az, hogy magukban véve elég jelentős anyagi eszközök ellenére sem tudunk hallgatóink inségén úgy segíteni, mint ahogy azt az inségesek helyzete méltán megkívánta volna. Annál nagyobb hálával kell itt kiemelnünk azokat az egyházi és közéleti tényezőket, akik áldozatkészségükkel hozzájárultak szegénysorsú hallgatóink segélyezéséhez.

*

Evangélikus egyházunk történetében nem most van először úgy, hogy a lelkészi szolgálatra készülő ifjúság csak nélkülözések árán, a lelkészképzés szent ügyét átérző hithű pártfogók segítségével tudta tanulmányait elvégezni. Az utóbbi évtizedekben ezeknek a pártfogóknak a díszes sora megszakadt. Annál nagyobb jelentőségű volt a számunkra, mikor a tanév vége felé Heszler Sámuel nyug. lelkész úr megjelent karunkon és kinyilvánította azt a szándékát, hogy egy takarékkönyvben összegyűjtött tőkéjét felajánlja a lelkészképzés céljaira... Nagy, és a lelkészképzés ügye számára szinte beláthatatlan jelentőségű cselekedet volna, ha egyházunkban hamarosan akadnának követői e nemes példának. A segélyeknek erősen demoralizáló jellegét karunkon is állandóan tapasztalni lehet. A segélyekre utaltság és az azokért való verseny a studiumot sokaknál külsőségessé, felületessé teszi és eltompítja a fiatal-ságban azt a nemes becsületérzést, amely önmagát függetleníteni igyekszik mások kegyétől és a saját lábára iparkodik állani. Ehhez járul, hogy a segélyek odaítélésénél sokszor nem lehet a tanulmányi érdeket kellőleg figyelembe venni, hanem a kiválogatás döntő szempontjává a ráutaltság válik s az utóbbi akárhányszor egyenes ellentétben van a tanulmányi eredményeket számba vevő rátermettséggel. Megfordítva áll a helyzet az ösztöndíjaknál, amelyek odaítélésénél az elért tanulmányi eredmény szükségképen lesz a döntő szempont: ez alkalmas arra, hogy az ifjúságban nemes versenyt keltsen és az elmélyedő szellem kialakulását elősegítse. Azért igen nagy jelentősége volna, ha a kar hallgatói számára ösztöndíjak létesülnének, vagy ha azok az egyházi közületek, melyeknek vagyonkezelésében régebben ily, az infláció idején elértéktelenedett ösztöndíjalapítványok voltak, lépéseket tennének azoknak újbóli megalapítására, refundálására.

*

Beiratkozott hallgatóink száma az elmúlt tanév első felében 122, a második félévben 115 volt. Szigorlatot tett 27 abszolvált hallgató, köztük 3 kitüntetéssel, 13 pedig egyhangú eredménnyel.

Karunk egyangú bizalma az új tanév dékánjává D. Dr. Pröhle Károly ny. r. tanár urat választotta, aki immár negyedikben foglalja el a dékáni széket. Adja Isten, hogy tapasztalatokban gazdag, sokszorososan tanúsított kipróbált munkaerejével sikerüljön neki az új tanévben nemcsak karunk zavartalan munkáját irányítani és vezetni, hanem lelkészképzésünk vajudó, sürgető életkérdéseit is egészséges, helyes megoldáshoz közelebb vinni.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Archiv für katholisches Kirchenrecht. Mit besonderer Rücksicht auf die Länder deutscher Zunge. Hrsg. von Nikolaus Hilling. 116. Bd. IV. Folge 24. Bd. Jg. 1936. III-IV. Q. heft.

I. Értekezések.

1. *Dr. Hofmeister, Philip*: Die Versetzung der Ordensleute in eine andere religiöse Genossenschaft. Ebben a befejező közleményben szó van részletesen a büntetésből való áthelyezésről, az áthelyezettek (translati) közjogi- és vagyoni jogairól, végül összehasonlításszerűleg a prot. egyházaknál és az államnál szokásos áthelyezésekről. 353-383 lk.

2. *Dr. Jedín, Hubert*: Die Reform des bischöflichen Informativprozesses auf dem Konzil von Trient.

A tridenti zsinat XXII. sess. de ref. c. 2. dönti el az egymással harcoló pártok nagy vitáját arra nézve, hogy a betöltendő püspöki székek kandidátusairól a szükséges információt a pápai legatus, nuntius, ordinarius, ordinarius vicinor adhatják meg. A sorban következő csak az előzők kiesése folytán gyakorolhatja jogát. A kuria csak akkor informál, ha a püspöki széket a pápa ölti be közvetlenül (reservatio papalis) 389-413 lk.

3. *Dr. Meyer, Karl E.*: Rechtsfragen beim Mitschreiben von Predigten.

A mai német egyházpolitikai harcokban igen gyakori a prédikációk gyorsírása azzal a céllal, hogy a leírt szöveg egyes részeiből fegyvert kovácsoljanak a lelkész, sőt az egyház ellen is. Szerző szerint bizonyos körülmények közt a lelkész prédikáció önkényes leírása kimeríti az istentisztelet megzavarásának és a szerzői jog megsértésének tényálladékát. 414-436 lk.

II. Kiseb közlemények.

1. *Hilling, N.*: Dürfen der Eheverteidiger, des Kirchenanwalt... bei der Beschlussfassung des Richterkollegiums zugegen sein? A német gyakorlatl szemben a kodexre támaszkodva azt fejtegeti a szerző, hogy sem a házasságvédő, sem a jegyző, sem az ügyész nem lehetnek jelen a tanácskozásnál és az ítélethozatalnál csupán a bírók, hogy a bírói függetlenség teljes legyen. 437. skk.

2. *Dr. Gillmann, Franz*: Johann von Phintona ein vergessener Kanonist des 13. Jhts. Szerzőnk Phintonaban látja Gratian egyik legnagyobb gloszatorát, akitől a híres beosztás: Divisiones (distinctionum et questionum) származik. 446-484 lk.

III. Egyházi törvények, rendeletek, döntvények. Fontosabbak:

1. „*Vigilanti cura*” encyklika, 1936, jun. 29. A pápa a film lelkigondozói szerepéről emlékezik meg. A mozi előadásokban — jó filmekkel — a kat. akció egyik nélkülözhetetlen modern eszközét üdvözlí. 485-497 lk.

2. *Propaganda Kongregáció* ad instrukciót a női Rendekhez. (1936 febr. 11.) hogy a külmissziós

területen mimindent tegyenek meg az elhagyott szegény anyák és gyermekek érdekében, 500-502 lk.

IV. *Állami törvények, rendeletek, döntvények.*
1. Közökt. miniszteri rendelet (1936 jun. 26.) szerint vallásórara, istentiszteletre, vallásos ünnepélyre stb. sem a tanulókat, sem a tanítókat (tanárt) kényszeríteni nem lehet. Az iskolai jörend érdekében az elmaradást előzetesen be kell jelenteni. 563 l.

2. Belügy és Egyházi ügyek miniszteri rendelet (1936. máj. 22., 29.) eltiltja, hogy úrnapi körmenetkor a középületeket fellobogózzák, kidisziítsék. A hivatalnokok mint ilyenek nem vehetnek részt a körmenetben. 564-565. lk.

V. Egyházi krónika.

A német kat. püspökök fuldai konferenciájának közös pásztori levéiben (1936, aug. 20.) az alapján végveszélyben forgó felekezeti iskolákat veszi erőteljes védelembe. 618-625. lk.

VI. Irodalom. 629-690. lk.

Dr. Kálmán Sándor.

Theologia. Hittudományi folyóirat. Szerkeszti Iványi János. Kiadja a Kir. magy Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi kara. Budapest. 1935.

1. s z á m. *Pataky Arnold*: „A Chester Beatty-féle papyrusok.” (1-4. l.). — *Eckhart Ferenc*: „A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése a kiegyezéstől az összeomlásig. (5-16. l.). — *Tóth Tihamér*: „A selejtező (negatív) eugenika.” (17-30. l.). — *Iványi János*: „A hatnapi teremtéstörténet.” (31-40 l.). — *Kühár Flóris*: „A vallástörténet problematikája.” (41-62. l.). — *Hermann Egyed*: „Kísérletek a palosok visszaállítására a XVIII. század fordulóján.” (63-67. l.). — *Teller Frigyes*: „A zsidó és görög zene hatása a liturgikus énekünkre.” (68-74. l.). — *Szemle. Irodalom. Idegen nyelvű kivonatok.* (75-96. l.). —

2. s z á m. *Aistleitner József*: Rasz Samra. Ismerteti azon leleteket, melyeket 1929.-ben Szíria Rasz Samra nevű helyén tártak fel. E leletek a Kr. e. 12-15. századból származnak s a vallástörténet számára nagyjelentőségűek. (97-103. l.) — *Tóth Tihamér*: „A cselekvő (pozitív) eugenika.” Fejtegetéseinek alaptétele, hogy „a helyes eugenika és a katolikus etika előírásai mindenben kell, hogy találkozzanak.” (104-113. l.). — *Szabó Vendél*: „A gyónás érvényessége az orthodox egyházban.” (114-126. l.). — *Fráter Lénárt*: „Hunyadi János eredete.” Oklevelek és cimer tanúsága alapján „H. J. magyar volt, izzig-vérig magyar, Péternek, a „verebélyi vajdának”, Erdély egykori alvajdájának fia.” (127-141. l.). — *Hermann Egyed*: „Százéves katolikus magyar bibliafordítási kísérletek.” (142-156. l.). — *Teller Frigyes*: „A zsidó

s a görög zene hatása liturgikus énekünkre. (Folyt.). — (157-165 l.). — *Szemle: Schütz Anal* Scheeben. 1835-1888. *Irodalom. Idegennyelvű kivonatok.* (166-192. l.).

3. s z á m. *Aistleitner József*: „Rasz Samra.” (Folyt.) Ismerteti az ugarit nyelv karakterét, az Aliján-Baal szövegek tartalmát s nyújtja az Aliján-Baal eposz azon részeit fordítását, melyek biztosaknak tekinthetők. (193-204. l.). — *Szamek József*: „A Szentlélek és a természetfölötti élet Scheeben theológiájában.” (205-214. l.). — *Meszlényi Antal*: „Szelepcsényi primás és északmagyarország rekatolizálása.” (215-225. l.). — *Iványi János*: „A hatnapi teremtéstörténet.” Ismerteti a teremtéstörténet magyarázatának három fázisát. Az első a tizenhetedik századig terjedt s jellemzője a szövegszerinti értelmezés. A második korszak a 17. század végétől 1872.-ig tart. Számos új elmélet keletkezik, melyek közül a konkordista és idealista elméletek emelkednek ki. A harmadik korszak 1872-től számítható, amikor G. Smith a Gilgámes-eposzt kibetűzte. Azóta a valástörténeti kapcsolatok játszanak fontos szerepet a teremtéstörténet értelmezésénél. (226-238. l.). — *Ivánka Endre*: „Nyssai szent Gergely mint a keresztény misztika úttörője.” (239-246. l.). — *Artner Edgár*: „A Pázmány egyetem jubileuma a liberális korban.” (247-254. l.). — *Teller Frigyes*: „A zsidó és a görög zene hatása liturgikus énekünkre.” (Folyt.). (255-265. l.). — *Szemle. — Irodalom. — Idegennyelvű kivonatok.* (267-288. l.)

4. s z á m. *Pataky Arnold*: *Wolkenberg Alajos.* (289-290. l.). — *Aistleitner József*: „Rasz Samra.” (Folyt.) Közli az AB. II. jelzetű Aliján-Baal szöveg összefüggő részeit fordításban. (291-302. l.). — *Szekfü Gyula*: „A vallási türelem és a hazai puritánizmus.” Mályusz Elemérnek a Rákóczi-Emlékkönyvben megjelent s a Rákóczi-kor társadalmáról szóló értekezéséhez kapcsolódó kritikai közlemény. (303-314. l.). — *Pataky Arnold*: „Tatianus Diatessaronjának görög töredéke.” A Dura-Europos-ban végzett ásatások alkalmával 1933-ban feltárt 14 soros töredéket ismerteti. E töredék alapján bizonyosnak mondható, hogy a Diatessaron eredeti nyelve görög volt. A görög szöveg a B. kódex szövegével egyezik, a D.-nek hatása nem mutatható ki. (315-317. l.). — *Szamek József*: „A Szentlélek és a természetfölötti élet Scheeben theológiájában.” (Folyt.) (318-324. l.). — *Meszlényi Antal*: „Szelepcsényi primás és északmagyarország rekatolizálása” (1671-75.). (Folyt. 325-337. l.). — *Angeli Ottó*: „Különféle szempontok a liturgikus mozgalom értékelésénél.” (338-343. l.). — *Rogács Ferenc*: „II. Rákóczi Ferenc áldozási imái.” (344-354. l.). — *Szemle: Bochkor Ádám*: „A terhesség megszakításának kérdéséről.” (355-361. l.). — *Baranyai Jusztin*: „A római jurisprudentia.” (361-362. l.). — *Ivánka Endre*: „Kelet lelke Kelet imájában.” 363-364. l.) — *Folyóiratok. — Irodalom. — Krónika.* (Hit tudományi doktorok). — *Idegennyelvű kivonatok.* 364-384. l.) *Módis László.*

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Herausgeg: Paul Kahle. Band 91 — Heft 1, Leipzig, 1937.

E folyóirat korábban különösen az előzsidai népekre volt tekintettel s azoknak nyelvészeti, történeti, vallástörténeti stb. adottságait igyekezett feltárni. Ezáltal igen gazdag anyagot szolgáltatott a Biblia vallásának tudományos megismeréséhez. Ma már távol keletre is kiterjeszti érdeklődését, ami természetszerűen eredményezi, hogy a Bib-

liával s annak világával való kapcsolata mind lazábbá válik. szűkebb keretek közé szorul Vallástörténeti szempontból azonban ma is nagy jelentőségűek cikkei s így figyelemmel kísérése indokolt. Fent jelzett számban e cikkek találhatók;

F. W. Thomas (Oxford): *A Buddhist Chinese Text in Bráhmí Script.* 148. l. — *W. Andrae* (Berlin): *Die Tempel der Assyrer.* 49-57. l. — *Walther Hinz* (Göttingen): *Beiträge zur iranischen Kulturgeschichte.* 58.-87. l. — *Paul T. Hime* (Breslau): *Über einige presische Wörter im Sanskrit.* 88-146 l. — *W. Heffening* (Bonn): *Tahtagy Lieder aus dem Taurus.* 147-161. l. — *Sebastian Euringer* (Dillingen a. D.): *Der Spiegel Salomons. Ein abessinisches Amulett.* 162-174. l. — *Hans Wehr* (Halle): *Hans Bauer.* 175-184. l. — *Könyvismertetések* 185-239. l.

M. L.

The Journal of Religion. Chicago, University Press. Vol. XVI. 4, Vol. XVII. 1,2,3. 1936, 1937.

Az amerikai protestáns theologia utóbbi évzude a Sturm und Drang jegyében fojt le s bar irányát még korántsem találta meg, mégis mutat egy-két vonást, amelyek — úgy látszik — mar a közeljövő határozottabb alkatelemeivé fognak válni. Így mind tisztábban látható, hogy a barthi theologia, noha ma még szenvedélyes viták keresztüztében áll, amerikai részről visszautasításra fog találni. A „transzcendens”-nek barthi kifejezése hajótörést fog szenvedni a demokrácia-humanizmus-racionalizmus amerikai védőgátjain. Jóllehet a racionalis individualizmus a fizikai, pszichológiai és szociológiai tudományok újabb vívmányainak hatása folytán sokat tisztasított a régi tisztaságából, s az új társadalmi tudatban érzelmeiktől fűtött kollektív tendenciák mutatkoznak, — az amerikai theologia mégis meg kíván maradni a látható válaszok talaján, nem vágja el az uralkodó tudományokkal (szociológia, pszichológia) való kapcsolatát s nem keres „misztikus” és „metafizikai” bázist ön maga rekonstruálásához. Istennek, mint a masabb „iatomás” (vision) adójának és erkölcsi cselekedetek forrásának, e világi rend és társadalmi körülmények közt (cosmic-social environment) kell inspirálólag hatnia, s a láthatókból kiolvasott törvényeknek kell kiinduló pontul szolgálni az Istenember viszony értelmezéséhez. Erről tesz bizonyosságot e kitünően szerkesztett s az amerikai tudományosság (az amerikai tudományosság nem európai tudományosság!) élite-jét maga köré gyűjtő folyóirat pár legújabb száma is.

1936. 4. s z á m. *H. N. Wieman*: *Az érték, mint a vallástudományi kutatás elsődleges adata.* Minden kielégülés az aktivitások helyes kombinációja. Az aktivitások e rendszere ad értelmet, jelentést a valóságnak. Minél komplexebb a helyes aktivitás, annál nagyobb értéket képvisel. A jelentésben rejlő érték nem Isten, de Ő ezen keresztül realizálódik az emberközösségben. — *W. A. Irwin*: *Ézsaiás magatartása a 701-es válságban.* A prófécia 37-ik része — melyből egyes őszövettségi kritikusok Ézsaiás eddigi kérlelhetetlen álláspontjának nemzeti szempontok nyomása alatti megfordulására következtetnek — autentiájához szó fér. Keletkezése egész későre, talán Maccabeus Judás idejére tehető. Ézsaiástól nem ered anti-asszir prófécia és a Jeruzsálem elpusztíthatatlanságának teljességgel pogány dogmája. — *K. Sc. Latourette*: *Letűnt-e a vallás korszaka?* A kereszténység kebelében mult századi, legszélesebb térbeli elterjedése idején lett leggyetemesebb a szkepszis. A közösségi élet összerendezésében semmi szerephez nem jutott a vallás,

Épen ezért az új rendező elvek léptek a vallás helyébe s követelnek teljes loyaltást, mint kommunizmus, nemzeti szocializmus, vagy általában nacionalizmus stb. A keresztyénség ezekben az öntörvényeik szerint működő közösségekben háttérbe szorult, sőt velük ellenségesen áll szemben. Mindamellott a keresztyénség gyors haláláról beszélni nem lehet. Még milliók és milliók ragaszkodnak hozzá. Sok jel azt mutatja, hogy jobban megfelel az emberi természetnek, mint az új hitek. Talán a jelenlegi visszazorítottas elmúltával még nagyobb erővel éled újra. A múltban is, nagy alkalmazkodó képességénél fogva túlélte kulturák összeomlását. — *Ch. T. Holman: Ha lelkész és pszichiáter találkozhatnak* A lelkek gondozásában a lelképásztor privilegizált helyzete megszűnt, egyre erőteljesebb a pszichiatér térhódítása. Az analitikus pszichológia több eredménnyel kecsegtet a lelkek gyógyítása terén, mint a Biblia. Az ifjabb lelkészek mind nagyobb buzgósággal folytatnak pszichológiai tanulmányokat. A lelkész és az orvos működésében ne egymással szembenálló, hanem egymást kiegészítő tevékenységet lássunk. Mindkettőnek az a célja, hogy az életszemléletet, az értékelést, a magatartást korrigálja, a maga módján. Az orvos az erkölcsi problémákat leegyszerűsíti s e téren a lelkészeknek feltétlenül vannak sajátos feladatai. Küzdelmük a lelkekért gyümölcsöző: mindkét felet sajátos előfeltevéseik revidálására serkenti. Az intelligens együttműködésből sok haszon származhatik. — *C. S. Patton: Visszatekintés az amerikai theologia elmúlt ötven esztendejére.* Az 1883 évi nemzeti zsinat bizottsága által alkotott krédó még töretlenül mutatja az orthodoxiát. A nyolcvanas években azonban egy sereg új professzor került a katedrákra s előadásai és könyveik megbonthaták az egységet. A Trinitas, a Jézus személye, a megváltás stb. stb. előbb az evolúció, majd a pszichológiából és szociológiából kölcsönvett szempontok uralma alá kerültek. A teremtésről, az ember esését állapotáról, mennyről, poklóról, csodákról szívesebben nem beszélnek lelkészeink. A kritikai módszer alkalmazása odavezetett, hogy a Biblia 50 év alatt elvesztette tekintélyét. A fundamentalizmus ugyan elég szilárdan áll szemben az új szellemmel, de kis térre szorítkozik s hatása jelentéktelen. Az istenhiten és Jézus személye iránti tiszteleten kívül alig maradt valami az 50 év előtti theológiából. A természettudományok fejlődése, naturalizmus, realizmus, a világháború tapasztalatai tették aktuálissá Isten kérdését, amelyhez a filozófia eszközével nyulnak theologusaink. E jelenség biztató, mert a theológiát meddővé teszi a saját rendszerébe való merev bezárkózás. — *Ch. C. Josey: A tudomány jelentősége a modern vallásra nézve.* A tudomány sokat tett egy mélyebb humanizmus felé való haldásunkban. Az elvek szerint gondolkodó tudós munkájában felszabadító erő van, ezért méltán hasonlítható a nagy vallásos géniuszokhoz. A tudósok által adott naturalisztikus etika és kozmikus evolúció inspiráló hatással lehet a lélekre. Az ész a legfőbb javunk s ezt ködös vallásos miszticizmusnak feláldozni nem szabad. Tudomány és vallás: mindegyik a maga útján szolgálja a lélek legmélyén érzett szükségét. Nincs ok, hogy féltékenyek legyenek egymásra. Lelkészeink magatartása biztató: szívesen látnak minden irányból jövő törekvést, amely a jobb társadalmi rend és magasabb embertípus létrehozására irányul. — *Könyvbírálat, könyvismertetés, a XVI. évfolyam tartalomjegyzéke.* —

1937. 1. s z á m. *E. E. Aubrey: Történeti és történetfeletti elemek a keresztyénségben.* A barthi

theologia véges és végtelen közötti éles különbségtételére teszi meg cikkíró a megjegyzéseit. A diszkontinuitásra maga a történelem a cáfolat. — *C. S. Braden: Hogy fogja fel a liberális keresztyénség a megváltást?* Prédikációkból, népszerű és tudományos theológiai munkákból vett idézetekkel ad feleletet cikkíró a feltett kérdésre. A megváltásban — mint adataiból leszűri a következtetést — nem egy történeti ténynek, Jézus megváltói működésének és halálának hittel való elfogadásán van a hangsúly, hanem az élet értelmének megtalálásán, morális tisztánlátás és inspiráció megnyerésén, a körülöttünk folyó élet optimisztikus nagy távlatú szemlélésén. — *C. H. Hamilton: Új buddhista hullám* Különösen a kínai és japán buddhista revival-lal foglalkozik. Kínában a Layman's Association-ok a propagálói, melyek elmélyedő tanulmányokkal foglalkoznak és humanitárius munkát fejtnek ki. A reformáló szerzetesek a nyugati filozófiai és metafizikai rendszerekben a buddhizmus elszórt magvait vélik felfedezni. Japánban a revival új nevelési, népiéleti intézményeket hív életre, a rádiót és repülőgépet is felhasználja propagandára. Igéveszik a modern civilizáció igényeinek megfelelni. — *W. A. Irvin: Az Elihu-beszédek kritikája Jób könyvében.* E négy beszédben megnyilatkozó theológiai felfogásból arra következtet, hogy a megelőző és utána következő részekről különböző alkotás. A könyv a mai formájában három, időrendben egymást követő rétegből tevődött össze. — *E. C. Colwell: Az aram evangéliumok.* A mai tudományosság nem méri a kellő figyelemre az evangéliumok aram verzióit, különösen azokat, amelyek Mk. 16:9-20 verseket elhagyják. Az aram verzió másik problémája az eredeti nyelv: syr, vagy görög fordítások-é? Szerző ismerteti a syr és görög eredeti mellett állást foglaló véleményeket. — *H. E. Dana: Tradíció rétegek a negyedik evangéliumban.* Abban az anagában, amelyből a negyedik evangélium írója megalkotta művét, palesztinai tradíció, náli elemek, hellénisztikus és ephesusi helyi tradíció, a Keresztelő Jánosi mozgalom hatásai találhatók fel. A szeptikus evangéliumok közelebb állnak időileg és jellegre nézve a palesztinai hátrómányhoz, mint a jánosi evangélium. — *Könyvbírálatok, könyvismertetések, legújabb beküldött könyvek jegyzéke.*

2. s z á m. *L. de Moor: A kijelentés fogalma a barthianizmusban.* A barthianizmus a németországi háború utáni állapotok szülötte. Az idealizmus összeomlása maga után vonta a vele szövetkezett immanens, naturalista, idealista theologia összeomlását is. A minden emberi csöddéből egyedül Isten realitása emelkedett ki, kit a világtól mérhetetlen kvalitatív különbség választ el. Az Ő ítélete alatt áll minden, s beszéde tükrében minden emberi megnyilatkozás negatív. Csak a földi és emberi értékek krízisében tárja fel Isten önmagát. De ez a kijelentés mindig Isten marad, soha sem lesz az ember birtoka, sőt az emberi értelemmel szemben dialektikus. Isten megismerése csak als-ob-Erkenntnis, theologiatilag szólva eszkatologikus természetű. A kijelentés és értelem eme merev szétválasztása az a pont, ahol méltán érheti támadás a barthi theológiát. A kijelentésben az értelem nem maradhat teljesen felfüggesztve. Isten, habár korlátozott világban, de mégis kijelentette önmagát, s nekünk kell lehetőségünknek lenni arra, hogy itt ismerjük meg Őt. — *B. E. Meland: A misztika visszatér.* A múlt századi amerikai protestantizmus megszabadította magát minden metafizikai elemtől. E korszaknak vége van s új misztikus áramlat jelentkezik a lelkében. E jelenségnek gyökere tul van a szigo-

ruan vallási szféráján s inkább a fizikai, pszichológiai és szociális tudományok fejlődésében keresendő. A közösség formáló erők közt az érzelmes és emóciók jelentőségét kezdjük látni. Sokan fájdalommal nézik ezt a folyamatot, mint amely új obszkurantizmust visz bele az eddig tiszta amerikai racionalitásba. De itt nem erről van szó, hanem egy új integráció kezdetéről, amely jótékonyan fogja befolyásolni a racionalisták és romantikusok egyoldalúságát. — J. Dastur C, Pavry: *Manicheizmus: a zoroasztrizmus és kereszténység rivalísa*. Mani családját, életét, működését halálát, tanait, a manicheizmus elterjedését ismerteti, óriási befolyását, amellyel üldözések ellenére is a 13. sz.-ig fenn tudott maradni. Felhasználja a múlt század végiasatásokat, a Turfa-óázisnál tett felfedezések eredményeit a manicheizmus tanításának rekonstruálásához. — D. W. Riddle: *Jézus a modern kutatásban*. Bultmann és Dibelius könyvét bírálja s felveti a kérdést, hogy elégséges bázis-e a történeti Jézus egy modern teológiai rekonstrukcióhoz? Észrevehetően csökkent az érdeklődés Jézus személye iránt és Isten természete felé fordult. Az egyházi tudat történeti vizsgálata azt mutatja, hogy Jézus a mindenkori gyülekezet által, körülményeinek megfelelően idealizált szimbólum volt. Minden egyes Krisztuskép különbözik a történeti Jézustól. — Cl. Jackson: *A szeminárium professzor és az újszövetség-kutatás*. A teológiai kutató munkában is az abszolút tudományos elfogulatlanságnak kell vezérlő elvnek lennie. A részrehajlatlan történeti vizsgálat majd a kereszténység zsidós apokaliptikus, majd görög misztérium vallás jellegét mutatta ki. Úgy látszik, hogy az összehordott történeti anyag ma már nem ad lehetőséget újabb kombinációkra. Az ilyen irányú érdeklődés Amerikában, legalább egyelőre, ellanyhult; az ifjabb generáció inkább vallásfilozófia és pszichológia felé fordítja figyelmét. — *Könyvbírálatok, könyvismertetések, legújabb beküldött könyvek jegyzéke.*

3. sz. a. M. H. L. Browman: *A lelkes a modern amerikai milliőben*. Gyors tempójú szociális átalakulás korában élünk. A kedvezőtlen helyzetben lévő csoportokban új életérvés van ébredőben, totalitási tendenciák jelentkeznek az amerikai civi-

lizációban is. A lelkesnek ismernie kell ezt a terepet, pszichológiai és szociológiai ismeret nélkül nem léphet a cselekvés terére. Nemzedékekkel ez előtt a tisztán teológiai ismeret még megjárta. Ma „a tudós megbízhatóságát és a keresztes vitéz szenvedélyét kell magában egyesítenie.” — L. Evans: *A humanizmus állandó aktualitása*. Az amerikai humanizmus három eleme: a demokrácia, a modernizmus és a racionalitás. Ezt a humanizmust nem szabad felcserélni az amerikai hagyományokkal ellenkező szupracionális abszolútizmussal. Az egyházban a demokrácia — a plutokrácia és a világi előkelők uralmának megszüntetése. A modernizmus a korunk kulturájával való együtt-haladás; a teológiai fogalmaknak a korszemvilága szerinti kifejezése; a technika eszközeinek (mozi, rádió) igénybevétele. A racionalitás a hitnek az emberi intelligencia határai közt való tartását jelenti. — M. Rist: *A látomás a primitív kereszténységben*. Az Ap. Csel.-ben előforduló keresztelési elbeszélésekhez vallástörténeti és klasszikus írók leírásaiban találhatók paralelleket hoz fel s megállapítja az isteni szózatnak, látomásnak, vezetésnek, közvetítő személynek jelentőségét és szerepét úgy a keresztelési, mint a pogány beavatási aktusnál. — *Könyvbírálat. könyvismertetés, újabb beküldött könyvek jegyzéke. Lukács László.*

Am helligen Quell Deutscher Kraft. Ludendorffs Halbmonatschrift. 20. 6. 1936. (7. évf.)

A Ludendorff-féle német keresztényellenes irányzat nemcsak könyvek, füzetek útján terjeszkedik, hanem folyóiratok útján is. Jelen füzetnek fontosabb cikkei: *Gefahren biologischer Wirtschaftsgestaltung* (Dr. med. Mathilde Ludendorff); *Aus der Kloake*, (Ludendorff); *Die Judenblütigkeit Jesu — eine Grundlage der Christenlehre* (Ludendorff); *Ehrwürdiger Betrüger oder fromme Christen?* (Zu den Verbrechen des Franciskanerordens-von Walter Löhde); *Heinrich der Vogler, der Deutsche König Zu seinem 1000 jährigen Todestag 2. Heuerts.* (Ilse Wentzel); *Die Hand der überstaatlichen Mächte.* (Ludendorff). Ezeket kívül apróbb írások, idézetek teszik teljessé a füzetet. De nem hiányoznak a karrikaturák sem, (ezuttal a franciskanusokról és a pápáról.) M. L.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Schabert, Oscar Pastor an St Gertrud in Riga: Das Leiden der Endzeit nach Schrift und Erfahrung. 1936. Freimund-Verlag, Neuen-dettelsau, 55 l. 8. füzv.

A művet előszó vezeti be, melyben *Dr. Eppelein* missió intézeti igazgató tájékoztat a mű létrejöttéről. Ezek szerint ez megjelent a „Pastoralblätter“ 1931-32.-iki évfolyamában (Szerk. D. Stange, Erich) már. Most második kiadásban lát napvilágot, mert szomorú aktualitást adott neki a szerzőnek 1936 január 7-én bekövetkezett halála, mely az orosz cárizmus és a bolsevizmus alatt szenvedett kínzatosításai és az ebből származott súlyos szívbaja következtében tudta lesújtani a lelkiileg és testileg is hatalmas, hősi martírt. Több mint négy évtizedig volt a rigai St. Gertrud templom evangélikus vezető papja. A világháború alatt nejevel együtt Szibériába száműzték, hol két évet töltöttek szörnyű szenvedések között, de az evangéliumot mégis szakadatlanul hirdette szóval is, tettel is! 1919-ben a bolsevisták fogták el és hűrcolták el so-

kladmagával és megkezdtek a tömeges kivégzésüket. D. Schabert-nek büntetését azzal fokozták, hogy végig kellett néznie legderekabb híveinek agyonlövését. De mielőtt az ő halálára került volna a sor, a balti honvédség kiszabadította az egyetlen életben maradtat az elhurcoltak közül. Ekkor adta ki D. Schabert a *Baltisches Märtyrerbuch*-ot, melyben leírja a Krisztusért és az evangéliumért vértanuhalált haltaknak szenvedéseit. Az egész művelt protestáns világ érdeklődése és szeretete fordult feléje. 1929-ben megbízást nyert az u. n. „Russlandshilfe” megszervezésére, mely az orosz bolsevizmus alatt szenvedő protestantizmus megsegítését célozta. Skandináv és balti államok, holland és német országok protestansai és Svájc tekintélyes összeggel támogatják ezt a missiót, melyet D. Schabert halála óta D. Steinwand vezet.

A mű kiindul Sailer szép és mélyértelmű mondasából: „Evangelium ohne Leiden gehört ins Himmereich. Leiden ohne Evangelium gehört in die Hölle. Evangelium mit Leiden gehört auf die

Erde " Szenvedés nélküli evangélium a mennyekben van. Szenvedés evangélium nélkül a pokolban. A földön pedig evangélium együttjár a szenvedéssel. Fejtegeti az apokalyptikus szenvedéseket és kimutatja, hogy ezek koronként meglátogatják az evangélium követőit, különösen a mi korunkban. Szemelvényeket ad a balti protestantizmus szenvedéseiből. Idézi Luther 94-ik tételét: „Inteni kell a keresztyéneket, hogy igyekezzenek Krisztusnak: a fejüknek büntetés, pokol és halálón át való követésére.“ Rámutat a mai keresztyénség gyáva-ságára, mely szeretné az idvesség koronáját, de visszarémül a megpróbáltatásól. „In demselben masse, wie wir nach der Herrlichkeit sehnen, schrecken wir vor dem Leiden zurück.“

Az egész művet a haláláig hű próbatétel tudata és mégis az igaz keresztyéni alázat hatja át. Megérdemelné, hogy a magyarországi bolsevizmus rémségeivel kiegészítve magyar nyelven juthasson el ezek kezéhez és szívéhez.

Csikesz S.

D. Simon, Gottfried; Die Stunde des Islam. Basel, 1936 8' 32 old. A Mission und Gemeinde sorozat 29 30 száma.

Az izlám-kérdés, egyelőre (sajnos) csak a misz-tió-elméletben s nem a tényleges külmisziói mukában, ismét előtérbe került. Simon e tanul-mánya nem nélkülözi az elméleti megalapozást, de minden igyekezetével a munka felé mutat. Ezért érdemel különös figyelmet.

Füzeté három fejezetre tagolódik. Az elsőben Mohamed kendőzetlen arcát és tanítását mutatja be, feltárva azokat a lehetőségeket, melyeken át alkalmá volt a prófétának a Kijelentés vallását nem annyira megismerni, mint félreismerni. Vég-zetes volt ránézve, hogy a keresztyénség akkori ottani képviselőiben, a keleti egyház vándor-szer-zeteseiben főként, torz krisztuskövetést látott.

A második fejezet annak a tételnek kifejtése, hogy az izlám a pogány népek félrevezetése, mert a monotheizmus örve alatt valójában a raffinal-tabb démonhit és varázslás szentesítése, „hívó“ kiélési formája. E kijátszás miatt a legveszedel-mesebb ellensége a keresztyénségnek.

A harmadik fejezet először is rámutat annak rendkívüli nehézségére, hogy a Kereszt utat találjon a mohamedán világba. Holland-Indián kívül nincs is tömegesebben mohamedán keresztyén sehol a világon. Krisztus egyházának fogyatkozásait viszont szinte jobban ismeri a mohamedánság, mint mi. Mégis itt az ideje a köztük egész oda-adással vállalt miszióknak: nemcsak az izlám rázkódott meg s modernizálódik, de összeomló-ban van az ő hatásának erősen kitett primitív népek világa is (bolsevizmus mérgezése). Ázsia, Afrika s a szigetvilág keresőit, ha az izlámön át újabb démoni erők igazzzák le, még nehezebb lesz a Krisztus követéinek megtalálni.

Simon e rövid tanulmánya kétségtelenül nem-csak alapos izlám-ismereten nyugszik, hanem né-hány új meglátást is ad. Buzdítása ugyancsak rá-fér az izlámmal komolyan még mindig le nem számolt keresztyénségre. Egyet azonban nem hall-gathatunk el fejtegetéseinek eredményével szem-ben: az elizlámosodás kétségtelenül fenyegető veszedelménél is jobban sürgeti a mohamedán-misziót az egyetlen pozitív indok: Krisztus misz-tiói parancsa.

Horváth Jenő.

D. Begrich, Joachim, — D. Doerne, Martin: Das Alte Testament in der christlichen Predigt. Zwei Vorträge Dresden u. Leipzig, 1936. 28 lap.

Mint a cím is mutatja, a füzet két előadást foglal magában. Mindkettő egyházi- és lelkészi kon-ferencián hangzott el.

Begrich professzor mindenekelőtt azt a kérdést veti fel, hogy Isten szava-e az Ótestamentum, amely hozzánk is szól? Második kérdése, amit az előbbi igenlése után felvet: Milyen viszonyban van az Ót-i Isten Igéje a keresztyén predikáció újtesta-mentumi témáival? Erősen kihangsúlyozza az Ót. emberi-történeti oldalát. Ezt nem lehet figyel-men kívül hagyni. Aki prédikálni akarja az Ót-t, annak tisztában kell lennie a kritikái, irodalmi, történelmi és vallástörténelmi vonatkozásokkal. Emberi szavakba burkolva találjuk ott Isten Igéjét, amit hirdetni kell. Vannak az Ót-nak olyan részei is, amelyek hallgatnak, amelyek talán nem az élő isteni szavak hordozói. De lehet, hogy csak a mi számunkra hallgatnak, vagy csak bizonyos időben és bizonyos körülmények között hallgatnak. Az is kétségtelen, hogy Isten beszéde között szoros kapcsolatban van az étellel, Nem idő felett és törté-nelem felett álló idea, hanem az idővel is, a törté-nelemmel is szoros kapcsolatban van. A predi-kátor kötelessége, hogy ezt a más nyelven, más időben, más történelmi viszonyok között elhang-zott Isten kijelentését saját nyelvén, saját korában, saját viszonyai között tolmácsolja.

Mit tanít Isten Igéje az Ót-ban? Azt, hogy Isten egészen más, mint az ember. Hasonlíthatatlan, elérhetetlen, emberi gondolatokkal fel nem fogható. Gondolatai és tervei felette állanak a mieinknek. Bölcsessége kinyomozhatatlan. Ez az Isten a terem-tő. De az Ót-i Ige arra is megtanít, milyennek kell lennie az embernek Istennel szemben. Mi teremtmények vagyunk, végesek, kik az Ő akaratát meg nem változtathatjuk.

Végül utal arra, hogy Jézus Kr. is hirdette ugyan-ezen gondolatokat, tehát azok mintegy az Ő tekin-télyével bírnak. Hogy az Újt. mellé felvétellett az Ót is, ezzel elszakíthatatlan része lett annak. Istennek a Jézus Kr-ban megmutatott szeretetét csak az Ót-al kapcsolatban érthetjük meg igazán. (1-16. lapok).

*

Doerne professzor arra a tényre mutat rá, hogy az alaphiba voltaképen nem az, hogy az Ót-t kívülről támadják, hanem az, hogy valójában úgy látszik, maga az egyház nem tudja, hogy mit tegyen ezzel a könyvvel. Pásztorális apológétikával, kegyes és szép szoltárcitátumokkal nem lehet az Ót-t megmenteni. Arra a gyökér-kérdésre kell feleletet adni: *Miért és milyen értelemben kell a keresztyén egyháznak ma is prédikálni az Ót-t?*

A felelet Luther szavaival élve egyszerű: Azért, mert a Biblia, tehát az Ót. is, „az egyház könyve“. Épen ezért az egyház nem is foglalkozhatik azzal a kérdéssel, hogy feladja-e, vagy ne adja fel az Ót-t. Ez azonban nem vak tekintély hit, hanem theologiaiilag is igazolt tény. Az Ót-ban ugyanaz az Isten beszél, mint az Út-ban. Jáhve nem zsidó Isten, hanem Jézus Kr-nak Atyja. Mindenek felett álló Isten. Egyetlen és hasonlíthatatlan Isten a népek istenei között. Isten Úr nemcsak a mennyben, hanem földön is. E korlátlan király egyuttal segítő, megváltó, üdvözítő is. Nincs különbség Deutero Ésaías és Pál apostol írása között, mindkettő ugyan-azon csodálatos terem-tő és megváltó Istenről beszél. (1. Kor. 1.).

Szükséges-e azért az Ót-t prédikálni? Nem elég

csak az Új-t? Az Ót. elhagyása példanélküli megtörése lenne az egyházi hagyománynak. Missziói mezőkön nélkülözhetetlen. Nem helyi s csak Istenre tartozó szerepe van az Ót-nak, hanem minden népeket Krisztusra vezérlő pedagógiai rendeltetése. Törvény és evangélium egymástól elválaszthatatlan.

Az Ót-ban Jézus Krisztus Atyja szól, aki minden népnek bírja és üdvözítője. Így kell értelmezni is így kell prédikálni az Ót-t. Különösképpen ma.

Dr. Módis László.

Schieder, Julius : Katechismus-Unterricht. (Pfarrbücherei für Amt u. Unterweisung Bd. d. 11) 1934. Chr. Kaiser Verlag, München 4 + 198 lap. 8°. Dritte Auflage.

A valláspedagógiai irodalom a világháború utáni években temérdek problémakörrel bővült. Az általános pedagógia minden iránya megpróbálta bekatulyázni a valláspedagógiát is a maga előre elkészített szabványai szerint. A valláslektani vizsgálódásból kiderült, hogy az ilyen kísérletek sohasem fognak kielégítő értékkel sikerülni, mert az általános pedagógia methodikája, didaktikája egész más természetű lelki működések összehangozatos kiművelését célozza, mint a valláspedagógia. Amíg minden tanításnak az a célja, hogy egy összefüggő és többé-kevésbé a tanítványok fölé növekedett művelődési rendszert (legyen az tan, gondolkodási forma, érzület-típus, cselekvési mód, stb. összessége) vigyen át a következő nemzedékbe, addig a valláspedagógiának az a célja, hogy a keresztyén életközösségbe a gyermeki lelkeket saját bensőséges vallásos világuk kifejlesztésével keresztyén személyiségekké nevelje és növelje s ebben a munkában alárendelt szerepe jut úgy a tanak, mint a gondolati és érzületi módoknak és külső cselekvési formáknak. A vallás sokkal bensőbb, mélyebben fekvő és sokkal nehezebben megközelíthető titokzatos életösszeköttetés, hogysem a modern pedagógia sokszor reklám-ízü mesterfogásaival és szokvány-methodikájával elérhető volna.

A Herbarti formalizmus ellen hosszú évszázadon keresztül egyre erőteljesebben próbált védekezni a valláspedagógia Kabisch R., és Pfennigsdorf O. műveit úgy is tekinthetjük, mint a Herbart elleni küzdelem záróköveit, úgy is, mint egy új fejlődés lépcsőköveit, de mindenképpen érezzük, hogy a valláspedagógia már mind a kettőn túljutott. Ennek a túljutásnak, a jövendő felé tett bátor lépésnek egyik bizonyossága ez a mű, amely egy gyűjteményes vállalat egyik bekezdő köteteként indult el hódító útjára. Az első kötet: *Assmussen* lelkigondozás tana; a második kötet *ez a mű*, hogy azután a harmadik kötetben prédikáció *medikációkat* közöljön; és a negyedik kötetben *Trillhaas* evangéliumi prédikáció-tanát, homiletikáját adja. (Ismeretése a Theologiai Szemle XII. évfolyamában, 1936. 323-324. lap) Épügy, mint Trillhaas a homiletika terén és Assmussen a pastorális theologia terén. Schieder műve a valláspedagógia terén akarja a dialectica theologia főbb eredményeit érvényesíteni. Szándéka sok tekintetben sikerül is annak különösen ágostai evangélikus lelkésztestvéreink veszik hasznát, mert Schieder valláspedagógiája részletesen és kizárólag Luther kiskátéjával foglalkozik a gyakorlati részében. De haszonnal olvashatja minden református lelképásztor is és „mutatis mutandis” alkalmazhatja a Heidelbergi Káté tanítására, hiszen lényegében a Heidelbergi Káté is ugyanazt a formális anyagot foglalja magába, mint bármely reformáció-korabeli káté.

A dialectica theologia komolysága látszik a mű külsőségein is: nincs előszó, nincs bevezetés, rögtön in medias res vág bele a szerző és előter-

jeszti könyve tervét. „Aki káté-oktatást akar adni, tudnia kell, mi a katechizmus?” Erre felel az I. rész; tudnia kell: „mi a vallásoktatás?” Erre felel a II. rész. A III. rész gyakorlati anyagot ad az első két rész alapvető elveihez.

Lássuk az I. részt. „A katechizmus az egyház szava, Kirchenwort. Az egyház szava bizonyos mértékben Isten szava, igéje, épen azért azzal kell előbb tisztába jönni, hogy mi az Isten igéje? hol találjuk az igét? „A kátéről három felfogás általános. a. A biblia valláserkölcsi tartalmú s a káté annak kivonata, közös nevezőre hozatala. b. A reformációi genius (XVI. sz.) kifejezője. c. Paedagógiai mű, amely többé-kevésbé alkalmas az ifjúság vallásos erkölcsiségének nevelésére. Az első felfogás még könnyebben segít arra, hogy a kátét összetévesztjük az igével, ha elfogadjuk Luther elnevezését, hogy a káté „Laienbibel.” a laikusok bibliája. Szerinte az Isten igéje, amint a bibliában nyilvánul, megigazító, gyógyító és mentő íge, amit Isten mond nekem, ma és itt. a. A káté pedig Luther korából való h iradás az igéről. b. Isten munkájáról szól, nemcsak h iradás, hanem maga Isten igéje és Isten beszéde. c. Épen azért a káté íge. Íge a mai gyülekezethez is. d. De csak addig Isten igéje, míg körülveszi a biblia ígeiben lévő Isten igéje.

A II rész a vallásoktatásról szól s nagyon helyesen üt a szög fejére: „a vallásoktatás az igehirdetésnek egy különleges módja.” Több mint másfél évtizede hirdetem már ezt a megállapítást s örülök, hogy végre ennek a kimondásához külföldön is eljutottak. Szerző felteszi a kérdést, hogy mi az igehirdetés? hogy jutunk az igehirdetéshez? mi szükséges az igehirdetéshez? s alkalmazza ezeket az eredményeket a vallásoktatásra. Szerinte igét hirdetni annyit tesz, mint a Szentlélek erejével azt tenni, amit Isten akar tenni; a mai gyülekezethez elmondani, hogy Isten hűségében ő is benne van és Isten k szivügye, hogy megigazítson; és mindezt úgy kell mondani, hogy a gyülekezet ott és akkor, amikor Isten akarja életével erre a hirdetésre igennel felelhessen. Hogy jutunk az igehirdetéshez? ha halljuk az Isten igéjét a biblia igéjével, szavával. Hogy viszonylik az Isten igéje a biblia igéjéhez? Isten igéje beszél. A biblia emberi szavában, szavával és szava alatt (in, mit unter dem Menschenwort der Bibel), Szerinte nem vélelten, hogy itt a Lutheri úrvacsrai formulához jutunk. Ez a benne, vele, alatta hozzátartozik az Isten stílus-törvényéhez. Ahogy a kenyér és a bor nem változik át és mégis jelen van Krisztus teste és vére, úgy a biblia szava is emberi szó annyira, hogy némelyek csak azt hallják és olvassák és mégis benne van az Isten igéje. Nincs külön étkezési technika „Esstechnik” az úrvacsoránál; a rómaiaknál van, mert szerintök az eucharistiában sem kenyér, sem bor nincs többé. Nincs külön „Hörtechnik” meghallási technika sem az igéhez; az emberi gondolkodás fogja fel. (Denken). Csak ez a gondolkodás „Ein Denkhät auf den Knien. Ein Beiender Denkhät” imádkozva, térdenállva gondolkodás. „Ha nem így borul a lélek, akkor csak emberi szavakat hallunk az igehirdetésben is. De ha így borul le, akkor a megigazító Istent halljuk.

Mi a feltétlenül szükséges az igehirdetéshez? Ha Isten igéjét hirdetjük, annak igaznak kell lenni; ha a mai gyülekezetet szólítja meg, akkor „Per du” tegezőnek kell lenni, és hogy a gyülekezet igennel felelhessen, világosnak kell lenni.

Világos (klar), tehát semmi idegen, semmi kánaáni nyelvezet. (Keine Sprache Kanaans). Lehetőleg

a biblia szókincsével szóljon. Rövid mondatok, világos felépítés, cél-kijelölés „propositio thematis”. Némelyek ezt nagyon pedánsnak tarthatják, de ebben a lelkiismeretes pedantériában kimélet és szeretet van a gyülekezet iránt.

„Per du.” Idézi *Bengel* szójátékát: „Was nicht per du geht, geht perdu.” Ne legyen a gyülekezet nézőközönség, érezze, hogy „tua res agitur” a te dolgodról folyik a szó. Ismerni kell a gyülekezet objektív helyzetét, t. i. azt, ahol belevág az ige. De ismerni kell a szubjektív helyzetét is, t. i. ahogyan reagál az igére.

Igaz. Ebből következik, hogy *1. textus-szerű.* Tényleg azt kell predikálni, ami a biblia ígében van. E mellett nem használjuk úgy a textust, mint ha az egy szakértő volna annak igazolására, hogy az a helyes, amit a prédikátor gondol. A textus Isten beszéde, tehát nem szakértő-közeg a prédikáció számára, hanem királya a prédikációnak. A prédikáció minden gondolatát a textus hatalmas folyama hordozza, mintegy csónakot. Minden gondolatot legalább is konfrontálni kell a textussal. *2. Nem lesz igaz az ígéhirdetésünk, ha mindenről beszél. Istenről kell szólni.* A mi ígéhirdetésünk semmit sem ér, ha életről, boldogságról, lelki nyugalomról, kategorikus imperatívusról, népiségről (Volkstum), beszél, csak akkor lesz igaz az ígéhirdetés, ha Istenről szól és újra meg újra csak Istenről. *3. Nem lesz igaz az ígéhirdetésünk, ha olyan Istenről beszél, aki pihen, akire fel lehet tekinteni és akiről el lehet gondolkozni.* Akkor lesz igaz az ígéhirdetés, ha *olyan Istenről beszél, aki idején és nem hallgat.* Aki eleven hatalmával betör a mi emberi életünkbe. *4. Hamis az ígéhirdetés, ha Istenről, mint életünknek szintén egy faktoráról beszél.* Akkor lesz igaz, ha *Istent úgy mutatja fel, mint legfelségesebb Urat.* *5. Hamis az ígéhirdetés, ha Isten művéről úgy beszél, mint természeti törvényekről. Isten cselekedetét csoda gyanánt kell hirdetni, mint az Ő dicsőségének szabad cselekedetét.* Még az Ő megnyugtatása is fájdalmas, mint ahogy a kés fájdalomt okoz az orvos kezében. Igéje dinamit, amelyik életünk épületét levegőbe röpíti. *6. Csak akkor igaz az ígéhirdetés, ha evangéliumot hirdet.* Mindenekelőtt *Istennek boldog „indicativusáról”* kell beszélni. *A Bibliában több az indicativus, mint az imperativus.* Mi pedig imperativust csinálunk minden indicativusból. „*Ti vagytok a világ világossága.*” Mi ebből ezt csináljuk: Legyetek a világ világosságai. „*Akár élünk, akár halunk, az Uréi vagyunk.*” Ebből ezt csináljuk: „Eljete az Úrnak.” stb. Ugyanolyan művészet, mint a Midas királyé. Amihez hozzáért, arannyá vált. Amint mi a bibliához érünk: imperativussá válik. Imperativus-prédikáció „arany,” mert ez „praktikus keresztyénség,” „harcos keresztyénség.” De mindenki tudja, hogy Midas közben éhen halt. Az örök imperativus éhen halatja a gyülekezetet. Csináljunk úgy, mint Isten. Természetes, hogy Ő is parancsol, szigorúan és komolyan. De mindig csak akkor, ha már jóságát és kegyelmét megmutatta. Nem azt mondja: ha ilyenek lesztek, akkor kegyelmes lesznek hozzátok, hanem azt: mivel kegyelmes voltam hozzátok, azért cselekedjétek így. „*Szeressük Őt, mer' Ő előbb szeretett minket.*” Legyen bátorságunk az evangéliumot hirdetni. *Templomi és iskolai hirdetésünk jeligéje legyen Schlatter mondása „mindhalálíg dicsérni fogom Őt.” Jöjjön a boldog evangélium hirdetése a „wenn-dann,” „ha ti így, akkor én is úgy” prédikációk helyett.*

Áttér azután a vallásoktatás lényegére s felállítja a tételét, hogy: a vallásoktatás nem egyéb, mint, az ilyen ígéhirdetésnek egyik speciális esete. Ez is a

gyülekezetért történik. *Az iskolás gyermekek serege is gyülekezet.* Megkeresztelték ünnek előttünk. A gyülekezet különös sajátága itt az, hogy ifjú, fiatal szellemi adottsággal bír és hogy nem a diplom ünnepélyes termében, hanem az iskola-teremben szólnak. Ennek a vallásoktatásnak is követelménye világos, per du, és igaz. Különösen fontos a világosság, a tiszta anyanyelv, a fölépítés és a gondolatmenet tisztasága. „Per du” kell beszélnünk. Érezni kell az ifjúságnak, hogy egyenesen róla van szó. Ha olyasmi jön elő, ami az ifjú előtt még ismeretlen, jegyeztessük fel, hogy majd később, érettebb korban beláthassa, megérthesse. Bele kell merülnünk az ifjú gondolatvilágba. Biztosnak kell lennünk osztályunk szubjektív reakciója felől. „Igaz” akkor lesz oktatásunk, ha Isten pädagogikája szerint tanítunk. Izrael népe úgy tekinthető, mint a Krisztus gyülekezetének gyermekora. Sokszor hallunk az Ótestamentum törvényéről, de azon mindig át meg át hajnallik az evangélium örömhíre. A tízparancsolat is ezzel kezdődik: „En vagyok az Úr, a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom földéről.” Tehát a szabadítással, az evangéliummal. Az Isten szent és állandó hűségét kell hirdetni, tehát az evangéliumot az ifjúságnak.

A „Herbart-Ziller vagy Pfennigsdorf” fejezetben foglalkozik az úgynevezett „Formal-Stufe”-val, a vallásoktatás methodikai gerincével. Szerinte lényeg és forma elválaszthatatlanok. A lényegnek szüksége van formára és meg is teremti magának. A formáról le lehet a lényeget olvasni s ha hamis formát adunk, még a valódi lényeg is szenved általa. Éppenazért a „Formal-Stufe” nem lényegtelen. Hosszú ideig uralkodott a Herbart-Ziller-féle módszer, amely az általános oktatásból indult ki. A vallásoktatás is csak egy vággon volt az oktatás tehervonatában, ha még olyan értékes dolgok voltak is a teherkocsiba pakolva. A vallás a kultúrának egy részévé vált. *Herbart-Ziller methodikai formai lépcsőzete: előkészítés, odatárás, elmélyülés, az eddigiehez kapcsolás és alkalmazás.* Ez a lépcsőzet az emberi gondolkodás tiszta megismerésén alapszik. Az idealizmus viágnezete ennek az alapja, amely különösen az elmélyülésben nyer kifejezést az alkalmazásban pedig az idealizmus kategorikus imperativusa. Ebből következik, hogy a vallásérkölcsei tartalmat bányászták s a csodákat, a hűséges Isten majesztétikus cselekedeteit elmellőzték. Nem annyira Isten előtt, mint az ember előtt hajoltak meg. Még veszedelmesebb volt az „alkalmazás,” amely a történet „morálját,” „hübnerét” kereste s különösen az imperativusokat. S ha ilyen nem volt a textusban, akkor belevitték. A tékozló-fiúnál a szülők iránti parancsolatról és a gonosz emberek csábításáról, a passió tanításánál a hősi szenvedésről, a farizeus és publikánusnál az alázatról, az elveszett juhnál az állatvédelem kötelességéről és az elveszett drachmánál legutóbb az október 30-ra rendelt „Wellsparag” a biradalmi takarékosági nap istentiszteletén a takarékoság propagálásáról beszéltek.

Bármilyen komolyan és becsületesen menjen is ez, mégsem evangélium. A Herbart-Ziller-féle „Stufe”-k között megfulladt az evangélium, helyébe jött az „élmény”-oktatás, „Erlebnis-Unterricht”. Szülő-anjva a *Romantika*. A gyermek érzés-világának a betöltésére törekszik ez a „Gefühlsbetonter Unterricht”. Nincs előkészítő: alól a szemlélet, felül az idea, hanem az élet ömlik, mint a láva. Az ajtó az érzelem; az érületet hangsúlyozó oktatás a cél. Egy ilyen valláspädagogia kialakítására törekszik *Pfennigsdorf*. Az ő fokozatai hoz-

nak újat is; *előkészítés — odatárás — értékelés — lelkiismerethez alkalmazottan elmélyülés — felhívás tette*. Ebben a rendszerben sok maradt Herbert-Zillerből. Az első két fokozat ugyanaz. Az elmélyülés is megvan, ha mindjárt egy jelzővel korlátozottan is; a tette való felhívás is alig más, mint az alkalmazás. Az idealisztikus világban Pfennigsdorf romantikus elemeket helyezett el. Már az előkészítésnél megéretteti a gyermekkel a tétel értékét s az értékelés fokozatában a gyermeki lélek megérzi, hogy az ő ügyéről van szó. De meg van a veszedelme is, hogy moralizmusba esünk s a folytonos tettekre felhívás a római katólikus cselekedeti tan szellemével tölt el. Különösen aggasztó az „*értékelés*” kifejezés. Csak az újjázületett ember értékelhet helyesen. Értékpadaogógiának semmi köze az evangéliumhoz és a vallásórán elnémitja az evangéliumi hangot. Pfennigsdorf útja legalább is veszélyes és a valóban Krisztusi elveszhet rajta. Így ez a forma sem felel meg.

Ezekután áttér az *evangéliumból nyerhető „Stufe”* k-ra. Kiindul a bibliai történetekből. A biblia is egy könyv tele betűkkel, szavakkal, mondatokkal. Először ezeket a „*jелеket*” kell felfogni, mert együtt ezek zárt egészet alkotnak. Betűk például elbeszélnek, hogy egy fejezeten paritással pártor fiúcska legyőz egy óriást. Vagy egy Fülöp nevű ember hitre vezérel egy szerezcent. Ezek azonban rejtvény-képek; a szent, hű Isten tetteiről szólnak bizonyosságot. Meg kell tehát oldani és keresni kell a történetben az Isten cselekvését. Tudnom kell még egyet: amit Isten így cselekedett: az ígért az Ő népének, tehát arról is kell gondolkodnom, mit mond Isten ezáltal a történet által nekem.

Ez volt tehát az útam: *Szavakat* olvastam és fáradoztam azok megértésén, fáradoztam, hogy felfogjam a történet *értelmét*. Kerestem a történetben a bizonyosságtévést Isten egykori cselekedetéről.

Felismertem, hogy Isten ezzel a történettel engem is megszólított.

Ez az útja annak, ahogyan minket, bibliaolvasó felnőtteket, az Isten ígéje megszólít.

De ez mutatja az utat arra is, hogyan kell az ifjúságot is arra vezetni, hogy meghallja Istennek szavát.

1.) Megmutatjuk nekik a *szavakat* és megtanítjuk ezeknek a szavaknak az értelmére.

2.) Megmutatjuk a történet értelmét, *tartalmát*, amely ezekből a szavakból alakul.

3.) Rámutatunk Isten *cselekedetére* a bibliai gyülekezeteiben.

4.) Fölmutatjuk előttük, hogy Istennek a cselekedete a jelenlegi gyülekezetben is *megtörtént* és *meg akar történni*

Ezeket a tárgyi fokozatokat latinul nevezi:

1. *Nomina.*
2. *Res.*
3. *Actum.*
4. *Verbum.*

Ehhez a négy fokozathoz sorakozik magából a tárgyól még egy 5. és 6. és pedig:

5. *Oppositio.*
6. *Ecclesia is.*

Az *ecclesialis* fokozat arról beszél, hogy Isten nemcsak a bibliai gyülekezettel cselekedett így, hanem mindig újra az ő gyülekezetével. Így nyer belsőégsé értelmet és válik keresztényénné a *Herbert-Ziller* féle „*eddigihez kapcsolás*” fokozata.

Sokkal fontosabb ennél az *ecclesialis* fokozatnál az *oppositio* fokozata. Gyökere abban van, hogy a természeti ember Isten cselekedete ellen védekezik és tiltakozik. Neki ez botránkozás és bolond-

ság. Ha ezt az oppsitiót elmellőzzük, akkor csak („*das Religionsstunden-Ich*”) a vallásos órákon mutatkozó kegyes „*En*”-t érintjük. Hiszen a gyermekek általában derék kereszténynek, de az ajtón kívül ugyanazok a fiúk egészen ellenkezőkké válnak s előtérbe lép az („*Strassen-Ich*”) utcai „*En*,” ez pedig opponál Isten ígéjének. Ezt az oppsitiót le kell győzni.

A szerző most sorra veszi az egyes fokozatokat és megjegyzésekkel kíséri. Helyesen jegyzi meg, hogy nem kell minden fokozatnak egyforma terjedelmet engedni. Néha egy fokozatot egy mondatl el lehet intézni sőt néha el is maradhat. Épúgy az *actum*-fokozat minden történetben elmaradhat, ahol Isten maga már mint cselekvő áll előttünk (*teremtéstörténet*). Itt a *res*-fokozat *actum*má válik. A *verbum*-fokozat sokszor egy záró ének vagy imádság-mondásban jelentkezik.

De egy-egy fokozatot meg is lehet osztani. Például a *verbum*-fokozat: a.) a gyülekezet, mielőtt Isten az ígétét mondaná; b.) az Isten által mondott íge. Dejóhet az a.) a katechézis elejére és a b.) a végére. Pl. a *farizeus és a publikánus* példázata: *verbum* ez: és Isten így szól a bűnösökhöz: „*te előttem inkább vagy megígértelt, hogynem amaz.*” A katechéta ezzel kezdheti: hogyan ítélekünk mi a rossz ember felett s azzal végezheti: halljuk most, hogy az Úr Jézus Krisztus hogy felelt ilyen kérdésre. A *verbum*-fokozat megújítja az első gondolatot. Belenyúl Isten az emberi ítéletbe és elveti. Az egyházi fokozat sokszor velejár az *actum*mal. Ez a *verbum* között is megjelenhetik. Az oppsitió vagy az *actum*nál, vagy a *verbum*nál jön elő.

A fokozatok megtartása az egész vallásoktatásra való előkészület-él fontos magának a katechéának a számára, mert így az egész anyagot tisztán átgondolhatja.

Fölteszi a kérdést a szerző, hogy *mi az értéke ezeknek a tárgyi fokozatoknak?* Tiszta vonalvezetést nyerünk az órák számára. Továbbá a *verbum* fokozat valódi lelkipásztori munkává teszi az oktatást. A fölépítés vezet a csúcspont felé és pedig nem hangulati, hanem tárgyi értelemben. Legelőbbben is az *actum*-fokozat a fontos. Ez enged pillantást a dolgok kulisszái mögé nem engedi, hogy morálról bes éljünk a hit engedelmissége helyett. Isten nagy tetteit kell hirdetnünk.

A tárgyi fokozatokhoz tartoznak a *psychologiai fokozatok*. Istennek úgy tetszett, hogy szó útján beszéljen hozzánk. A szó gondolat eredménye. Isten tehát azt akarja, hogy gondolkozunk sazért adta belénk a gondolkodás törvényeit. Így jelenik meg a lélektan az evangéliumi vallásoktatásban nem mint úrnő, hanem mint szolgáló. Itt felhasználhatunk egyet-mást a Herbert-Ziller-féle előkészítés és odakapcsolásból, vagy a *Burkert-féle találkozás és hatalmunkba-kérités* fokozataiból. Ezekhez járul még a *koncentráció* fokozata. Ezek a *psychologiai fokozatok* a tárgyi fokozatok bármelyikében előjöhetnek.

Így tér rá a szerző a *katechizmusi oktatás fokozataira*, miután az előzőkben a bibliai történetek fokozatait vizsgálta.

Szerinte a katechizmus is híradás tényekről, valóságokról, élményekről, csakhoggy ezeket az egyház élte át s az is írta, illetőleg fogadta el a kátét. Természetesen ezeknek a legnagyobb része ismeret. Pl., hogy Jézus valódi Isten és hogy mi elvesztett és halálraítelt emberek vagyunk. De van benne sok *valóság* is tettekről, életről, amelyek sokszor többet jelentenek, mint a világtörténelem eseményei. Bibliatörténet és káté között az a különbség, hogy a kátében az egyház ad híradást,

az egyház szól. Az egyház szava szintén Isten szava, csak hogy közvetett és az igétől függő. Az egyház szava akkor Isten igéje, hogyha „benne, vele és alatta” ott van a bibliai íge. A káté-tanításra is alkalmazhatók a tárgyi fokozatok:

Nomina: itt a káté szövege.

Res: itt az egyház élménye,

Actum,

Verbum.

Természetes, hogy ehhez is hozzájön az *oppositio*, mint az egyházi tan-ellenes tanítások; az *ecclesiális*-fokozat teljesen elmarad, mert már benne van a *res*-fokozatban. Ellenben itt egy új fokozat jelenik meg t. i. a *bibliai* fokozat, amennyiben a szemléltető anyagot a bibliából kell meríteni. A biblia szava adja meg az autoritást a káté tételeinek. *Ebben, evvel és ezalatt*-lesz az egyház szava Isten szavává.

Itt is áll az, hogy nem minden fokozat feltétlenül szükséges. Az *oppositio-fokozat* ellen a legvégső fórum az igére utalás. Vigyázni kell arra, hogy a káté el ne homályosítsa a biblia autoritását és az *oppositiót* sohasem a káté szava verje vissza. hanem a bibliai íge.

Természetes, hogy a *psychologiai fokozatok* a katechizmusi oktatásban is érvényesülnek. Sohasem szabad elfelejtenünk, hogy itt ugyanaz az ügy, ugyanaz a tárgy kap *új megvilágítást*, nem pedig új utak nyílnak az údvösség felé.

Ezekután az elméleti fejtegetések után tér át szerző műve *harmadik főrészére, a gyakorlati részre* és pedig először az egész kátét, természetesen Luther kis katejéről van szó, átvizsgálja különösen a *nomina* és *res* szempontjából. de a többi fokozat szerint is. Mindenütt a kátéből vett példával illusztrál, azután rátér a káté egyes cikkeire s módszeresen feldolgozza az egész Luther-kátét.

Minél jobban elmélyedünk a munka gyakorlati részében, annál jobban sajnáljuk, hogy a Heidelbergi káté nincs hasonló módszerrel feldolgozva. Schieder katechétikájának a gyakorlati része a fő erőssége.

Elméleti részének nem egy megtámadható pontja van. Most nem szólunk a *Barthiánus* alapvetéséről, amely a *dialectica* teológiával áll, vagy esik. Nem szólunk a *Herbart-Ziller és Pfenningdorf* fokozatokat ért szigorú kritikáról, amely után mindent vártunk, csak nem újabb fokozatokat, holott a szerző ugyanezeket adja. A kétségtelenül sok szellemességet eláruló fejtegetés azonban nem hallgattat el velünk két kérdést. Az egyik fő ellenvetésünk: miért szükséges a katechétikai oktatásnak feltétlenül fokozatokkal „Stufe” történnie? A legszellemesebb fokozat is csak addig tud új forrásvizet fakasztani, amíg a használatban el nem kopik, el nem szürkül s a vége az lesz, ami a régi homiletika ususa-i, chris-i sorsa lett; békői közt megfulladt és elbarakkosodott az ígehirdetés.

Nagyon leszólja az értékelést és vele együtt a moralizálást. Nem veszi észre, hogy az *oppositio-fokozata* címén becsúszik az értékelés. Hiszen az egyház *igen-t* mond, az *oppositio nem-et* s mi azt akarjuk, hogy a gyermek válasszon. Az ilyen választás nem egyéb, mint értékelési aktus. Ha az érték-átélés, vagyis az érték-élmény nem kapcsolódik ehhez a lelki aktushoz, akkor a káté csak papíros-pápa lesz s tanításait csak lélektelenül visszhangozza az ifjúság.

Ha megvan az a szabadság, hogy a fokozatok közül egy, vagy több el is maradhat, sőt egyik-egyik új fokozatokra bomolhat, szinte várjuk a szerzőtől, hogy nevezze nevén azt az állandó tényezőt, amelyik örök és maradandó minden ka-

techézisben, s ez az Isten igéje által formált lélek: az újjászületett ember: a katechéta, mint keresztyén személyiség. Örök és változhatatlan alaptétele a katechézisnek is, mint minden ígehirdetésnek, hogy a Szentlélek először átformál egy lelket az íge által s azután ennek az újjászületett léleknek, mint eszköznek: felhasználásával akarja az íge útján átformálni a többi lelkeket.

Schieder katechétikája úgy tűnik fel, mint amelyik a legtöbb gondot a folyamat szegélyező partok és gátak gondozására, jó karban tartására, megerősítésére fordítja és így sok tekintetben mechanikus. Kevesebb gondot fordít a partok és gátak között hömpölygő hatalmas folyamra, tudván, hogy ez az ő véges emberi akaratán kívül esik. De mindenütt kicsendül, hogy a lényeg mégis csak Isten igéjének ez a hömpölygő áradata, amely teremti magának partot, de semmiféle emberi gát és parthányás nem teremti folyamat, ha a ílvam beláthatatlan messzeségekből akaratunkon kívül már előbb el nem indult. A katechéta munkája élővíz meregetése ebből a folyamból a gyermeki lélek kicsiny, de egyre nagyobbá váló edényeibe.

Schieder műve sok helyt rálép már a katekhezis új útjaira, de vissza-visszatér a régi elkanyargó ösvényekre is. Tipikus átmeneti mű. Sok előítélet-től szabadul és néhányra maga is példát mutat.

Elvi alapjaira visszatekintve tiszteletreméltó az a bátorsága, ahogyan a Barthiánus teológián túlmenőleg meri hirdetni az aiszchrangelion helyett az evangeliumot, az örök, boldogító „örömhír“-t. Igaz, hogy csak egyelőre a gyermekek előtt kikerül maga az Úr is azt mondotta, hogy ilyeneké a mennyeknek országa!

Rövid idő alatt már a harmadik kiadás is elfogyott belőle. Ez nemcsak újszerűsége, hanem használhatósága mellett is bizonyíték.

Nagyon ajánlhatjuk a művet minden lelkipásztor és hitoktató, általában keresztyén ifjúsággal foglalkozó keresztyén személyiség gondosan tanulmányozó figyelmébe.

Dr. Csiesz Sándor.

Rosenberg, Alfred: Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit. 53-54. Auflage. München, 1935, Hoheneichen-Verlag. XXI+712 l., 8° vk.

Az előttünk fekvő könyv kulturmorphologia, azonban — mint az író maga mondja — a „fajléleki”-ben (rassisch-seelisch) megtalálva az „ősörök” értékeket, messze túlnőtt a spengleri koncepción. Elmúlt és jelen népek vallása, erkölcs, bölcsellete, művészete kaleidoszkopszerűen vonul el előttünk a mű olvasása közben, minden látszólagos szétszórtsága ellenére is az író egyetlen szempontja és hatalmas intellektuális formáló ereje által összetartva, hogy végül egy a németiség számára körvonalazott, organikus programban kulmináljon. Az összehordott óriási anyagnak az író szellemében való ismertetése sok helyet venne igénybe, ezért inkább egy vonalon, a hozzánk közelebb eső teológiai, kísérleljük meg gondolatainak követését ügyelve arra, hogy ebben is az egész rosenbergi eszmévilágot adjuk.

A világháború óta az emberek millióin egy új életérzés kezd elhatalmosodni. új feladat táru előjük: a faj mythusát átélni s ebből belülről egy új typut teremteni. A faj, lélek és természet erői egy nép számára örök előfeltételek, a lét (Dasein) belső törvényei, melyeknek magukból kell kiformalniok a hitet, erkölcsiséget, művészetet stb., szóval a létformát (Sosein). E belső törvény meg-

értése, sorsszerű formáló erejéhez való alkalmazkodás a 20. század mythusa. (251 l.) A német nép ma hősi kísérlet előtt áll: újra merészeli áldozni Meister Eckehart és Paul de Lagarde álmát s kezdi megérteni, hogy egy nép számára csak egy bűn lehetséges: az önmagához való hűtlenség. (458 l.) A történelem folyamán két kívülről reánkhatalmasodó erőnek a nyomása akadályozta meg a lényünknek megfelelő önkifejlesztését. Az egyik erő a római egyház, a másik a zsidóság. Róma továbbplántálója volt a lényünkől idegen (artfremd) zsidó-szír-afrikai-mágikus hitnek azzal, hogy Jahvet, ezt a keleti despotikus pusztai démont kényszerítette istenül az északi-nyugati (nordisch-abend-ländisch) germán lelkiismeretre. A semmiből való teremtés mythusa, az embernek Isten előtt való tökéletes megsemmisülése, „Istenszolgájának”, mint kegyelmet és ítéletet hozónak a képzele, mely Pál közvetítésével kerül Rómába, onnan Wittenbergbe, — Európa valláskeresését már a forrásnál megmérgezte, s lehetetlenné tette, hogy a nyugati ember saját létmódjának megfelelőleg (arteigen) gondolkozzék, érezzen imádkozzék. (442). A római-szír-zsidó-alpin mythus, a személyiség tagadásával szükségképpen a népiség alsóbbrendűségének tanát is jelentette. „Faj, nép, személyiség csak eszközök, melyek Isten helytartóinak és az ő uralmi törekvéseinek céljait vannak hivatva szolgálni” (466) Róma helyi közösségek belső törvényei által meghatározott politikát nem ismerhet. Rómával szemben az egész világ csak diaszpóra, melyben politika csak olyan értelemben üzhető, hogy a centrum erősítését szolgálja. Népek, nemzetek, osztályok lelkiismeretfurdalás nélkül megsemmisíthetők, ha nem állanak e politika vonalába. (467) Róma maradéknélküli győzelme azt jelentené, hogy egy papi kaszt uralkodik a népek milíós tömegén, mely faj nélkül (rasselos), akarat nélkül, mint kommunisztikusan tagolt közösség, létét mint a mindenható Varázsló (Medizinmann) által közvetített isteni ajándékot fogadná el.” (468). — A zsidóság az a másik erő, amely lehetetlenné teszi a németiség öntörvényű kibontakozását és sajátos kulturája megalkotását. „Az örök tagadás démona állandó ösztöke a zsidóság számára, melynél fogva belsőleg képtelen arra, hogy Európa alkotásaira igent mondjon, s ezért állandó harcot folytat minden valódi kulturforma ellen az alaktalan anarchizmus érdekében” (462-63). Ha bárhol az északi szellemi szárnyalás lanyhulni kezd, a zsidó rászopja magát a petyhüdő izmokra: ahol valami seb nyílik egy nemzet testén, a zsidó démon a beteg testbe beleszi magát s az organikus továbbépülést lehetetlenné teszi. Nem az uralomért való hősiesség harc lelkesíti, hanem a közönséges bűrvágy, amellyel a világot kamatozóvá akarja tenni a maga számára. (460). Tipikus parazita életet él a népek testén, semmi önállót és nagyot kitermelni nem tudva. Morálkódexe minden gatlás nélküli; organikus közösség felépítésére eleve képtelen ez az „ellenfaj” (Gegenrasse). Minthogy az istenképet minden nép a maga mintájára alkotja, érthető, hogy egy olyan Isten, mint Jahve, ilyen népet választott ki magának a népek sokaságából. — A legmagasabb germán erények a becsület, szabadság, büszkeség, hűség, mérséklenség. A germán élet akkor kezdett problematikussá válni, amikor új értékek új igényekkel léptek fel vele szemben. Itt van a legmélyebb oka annak a konfliktusnak, mely Európa szívét máig is tépi, s amely azt eredményezte, hogy lelki stílus, népkultúra, nemzeti állam máig sem alakulhattak ki. Az új értékek ránk erőszakolása nem pacifikálólag hatott, hanem valójában

ez gyűjtötte fel a mindenki harcát mindenki ellen. (400-401). — Meister Eckehart miszticizmusa kidobta a vallásból az idegen elemeket s új vallásteremtő lett azzal, hogy a léleknek Istennel való egyesülését tanította úgy azonban, hogy az akarat szabadsága a kegyelemtől függetlenül megmarad, s a szeretet a szabad akarat legmagasabb foka. A szabad teremtő személyiség fogalma a nyugati-északi ember előtt ama legfőbb érték, amely a többi érték architektonikus tagozódását meghatározza. Az ógermán istengondolat lelki szabadság nélkül elképzelhetetlen. Az igazi északi léleknek „Istenben való nyugalma” — „önmagában való nyugalma.” Ma már csupán a szigorú zsidó-egyházi (jüdisch-kirchlich) „kereszténység”-ben él tovább a személyiség és Isten szigorú szétválasztása. Az északi léleknek a szabadságban és akaratban meghatározott erkölcsisége Kantnál nyeri meg a legmagasabb kifejezést. Ez a lélek amellet misztikus, de misztikája nem zárja ki az életet, nem világkerülésben, hanem világlegyőzésben nyilvánul meg. A szemléletben való elmélyülése a tárgy áthatni akarása, s az ezt követő tett kiformált lelki erő. Goethe-ben nyilatkozott meg leggyetemesebben ez a lelkiesség. M. Eckehart a zsidó-római statika helyébe az északi-nyugati dinamikát teszi. Ez a dinamika soha sem különül el a természettől, hanem, mint Paracelsus-nál szenvedélyesen annak a folyamatát követi. — A nyugati lélek a római-zsidó „kereszténység” nyomása alatt a művészetben kereste a maga kifejezését. A vallásról a művészetre toldott a hangsúly. Tipikusan európai jelenség, hogy a művészet vallás jellegét öltött. Görögország, India, Kína, mely saját maga termelhette ki vallását, nem került ilyen meghasonlásba. A nyugati ember csak a művészet által mentette meg saját lelkiességét s zenében, költészetben, képművészetben teremtette meg istenségét. Az ó- és újszövetségi tárgyak ábrázolásánál soha sem a keleti, hanem mindig a nyugati szépségideált testesítette meg. Az európai művészet belső lényege szerint mindig a szabad személyiség dinamikus akaratkifejtésére (Willenstat) volt, egy belső akaratirány külső formában való megjelenítése. A görögökben, e tipikusan európai építészeti formában, a statikus feladatokból dinamikus valóság lesz. A hősi művészi formáló akaratkifejtésnek két óriása Wagner és Beethoven. — Egy igazi, az északi-nyugati lelkiességből kisarjadó német népegyháznak fel kell számolnia az összes reánkérő idegen képzeteket. Az egyház szolgálata elsőrendű a népiség (Volkstum) biztosítása. A ma folyó dogmatikai küzdelmek meddők, s egy német népi egyházban semmi helyük sincs. Az egyház feladata a hősi életfolytatás kiharcolásához való hozzásegítés. Egyszer s mindenkorra törlendő az „ügynevezett” Öszövetség, s ezzel eltüntetendő minden olyan kísérlet, amely továbbra is judaizálni akarja lelki életünket. Történetei helyébe az északi faji léleknek a népmivus szimbolumaiban való kifejezése állítandó. Pál leveleiben tipikus zsidó mentalitást áru el. „Puhányszerű” (molluskenhaft), amikor „mindeneknek mindenné” lesz; hamis alázata világalom felé való kacsintgatással párosul, amikor a deposszedáltak és deklaszáltak élen teokratikus világalom felé tör. Jézus hősi alakját meghamisítja. Jézus vallása kétségkívül a szeretet hirdetése volt. A szeretet tagadhatatlanul olyan lelki fluidumot teremt, amely egyengeti az útát embertől emberig. „De minden német vallásos mozgalomnak, amely népegyházzá akar fejlődni, egyszer s mindenkorra tudomásul kell vennie, hogy

a felebaráti szeretet ideálja minden megalkuvás nélkül alája rendelő a nemzeti becsület eszméjének; hogy egy német egyház egyetlen ténykedése sem nyerhet elismerést, amely elsősorban nem a népiség biztosítását szolgálja. Ezzel végérvényesen elutasítunk minden olyan törekvést, amely az egyházi kötöttséget fölébe akarná helyezni a nemzetnek." (608.) A Rómával szembeni magatartásunk kezdete és vége a nemzeti becsület. Emellett nincs hely semmiféle vele egyenértékű erőközpont számára, legyen az bár keresztényi szeretet, szabadkőművesi humanitás, vagy római filozófia. A polgári marxi Németország mythus-néklivé vált, nem volt többé legfőbb értéke, amelyben higgyen, amelyért kész legyen harcolni. A német nép a bolsevizmus felé ép úgy határozott nemet kiált, mint Róma felé. Ma még Luther-lelkekre van szükség, de a lelkek meggyőzése után helyüket át kell adniok a *Bismarck*-oknak, *Moltke*-knek. Az eruptív erőket formakép-

ző erőknél kell felváltaniok, de minden erőnek északinak kell lennie.

Rosenberg alkotása hatalmas organikus egység s úgy tűnik fel, mint amely maga is, a mű folyamán oly gyakran hangoztatott „Willenstat.” Emellett nyelvi szempontból tisztaság és kifejező erő tekintetében a németiség egyik legszebb teljesítménye. Óvakodunk tehát attól, hogy rövid bíráló által magunk is abba a hibába essünk, amit a műve 3. kiadásához írt előszóban német bírálóinak szemére vet, hogy t. i. könyvében mindent meghamisítottak, s amit szöveg szerint helyesen idéznek, annak is összefüggéseiből kiszakítva más árnyalást adnak. A méltó felelet az volna, hogy ugyanolyan kulturális felkészültséggel és ugyanolyan intellektuális formáló erővel mint a Rosenbergé megírassék az ellenmythus. Minthogy ennek lelkileg semmi akadályja sincs, várjuk a theológust, aki erre a feladatra vállalkozik.

Luhács László.

HAZAI IRODALOM.

Zakar Albert: Emlékezet temploma. Budapest Tiszviselőtelep - Külsőferencvárosi Református Egyházközség gyülekezetének története, rövid visszapszillantással a Budapesti Református Egyház történeti multjára. Budapest 1937. Bethlen G. Rt. nyomása. 285 lap.

A gazdagon díszített és csinosan kiállított mű roppant érdekes tartalommal bír. Voltaképpen négy nagyobb részletre lehetne osztani. Az első 50 oldal foglalkozik a budapesti egyház történetével a reformációtól a mostani egyházzrészek kialakulásáig. A következő 100 oldal a Tiszviselőtelep — külsőferencvárosi misszió fejlődéséről és anyae gyházzá alakulásáról s a mai helyre költözéséről szól. A harmadik rész a mostani gyülekezeti munkák ágait ismerteti (157-192). A negyedik rész pedig a templomépítés és berendezésének leírásával, a hősi halottak névsorával 50 oldalt tölt meg. Függetlenül közli a szerző az ifjú gyülekezet életében nevezetes, sorsdöntő alkalmakkor elhangzott igehirdetéseket, majd a paróchiális tanácsosok és presbiterek neveit, a kivételi vállalkozók neveit és címeit és a felhasznált forrásmunkák jegyzékét mintegy 40 oldalon.

Az egész mű át van hatva egy férfias, munkás, önfeláldozó élet megkapó ügyszeretettel s ügyszólván majdnem minden lapon a szerzőnek, aki elsősorú bankember, de egyszersmind az egyházközség gondnoka is, magával sodró buzdó életlendületével, bizonyágtételével és szerény, visszahuzódó nemességével találkozunk. A modern lelkiigondozás számára, de a modern templomépítés és nagyvárosi misszió ügyére is kiapadhatatlan forrás ez a könyv. Megható az is, amint egész öntudatlan rásejtéssel a gyülekezeti teremre helyezi a fősúlyt és oda igyekszik csoportosítani százfelé ágazó evangélizáló és missziói munkával a lelkeket; vagy amint munkában megfáradott paróchiális tanácsosok, hivatalnokok, magasállású férfiak rajonként szállják meg az alföld metropolisait, hogy a templom számára adakozást gyűjtve „weekendeznek” és ebben a szent foglalatosságban térdig sárosan, de hittükben megacélozódva, testileg holtra fáradva, de lelkileg szárnyaló kedvvel hordják össze a vidék áldozatos kedvének színmézet, mint dolgozó méhek a kaptárba. A könyv sokkal több, mint egy gyülekezeti körzet monográfiája. A magyar vallásos lélekre különösen épületes hatású az a kedves visszaemlékezés a gyülekezet lelkipásztoraira. (Böszörményi Jenő, Szabó Imre és Fiers Elek). Illusztrációi között meghatódva szemléljük a sar-

kadi református templom képét, amelyről elsőbben kételkedve kérdezzük, hogy nem tévedésből került-e ide, de a sorokból megértjük, hogy a szerző a sarkadi fehér templomban szívtá magába azt a mélyeséges vallásosságot, amely odasegélte, hogy a felépülő „emlékezet templomá”-nak egyik legfőbb harcosa lehetett. Sok jelenet az ő műve alapján válik ismeretessé. Sok kiváló szereplőt az ő megemlékezése állít be az újabb egyháztörténetünkbe és gyülekezet-történetünkbe.

Méltó arra, hogy minden magyar református gyülekezet vezetősége olvassa és épüljön általa. Cs. S.

Szele Miklós: A vallás taníthatóságának kérdéséhez. Különlenyomat az „Igazság és Élet” 1935. évi 4-5-6. számából. 23 oldal.

Tanítható-e a vallás? A modern valláspedagógia, midőn e kérdésre válaszolni próbál, rendszerint abból a másik kérdésből indul ki, hogy „mi a vallás?” S aszerint, hogy milyen szempontból vizsgálja és teszi definíció tárgyává, a felelet más és más. Az eredmény tehát, melyre ilyen kiindulásból jut, nem lehet megnugtató, kielégítő. Szele Miklós, fenti tanulmány nagyérdemű írója, egészen eredeti meglátással másképpen nyúl hozzá a kérdéshez. Nevezetesen: a vallás taníthatóságának problémájánál ez az első kérdése: „mit akartok elérni a keresztényen vallástannal?” (4.0.) S a második: „vannak-e biztosítékaik arranéve, hogy ez a cél elérhető?” (4.0.) Tanulmánya válasz e két kérdésre.

a. A ker. vallástannítás célja nem lehet pusztán a növendékek vallásos igazságokkal, mint racionalis ismeretekkel való ellátása úgy, amint ezt az ortodox teológia és a racionalizmus hirdették és csinálták. Hittigazságok és az Istent megragadó élő hit között — ami az igazi vallásosság — óriási távolság van. Kétségtelenül szükség van a tan, mint racionalis képzelkomplexum közlésére, illetve elsajátítására, de ez sohasem lehet cél, hanem mindig csak eszköz „a hit életfolyamatának megindulásához.” (5.) Nem lehet a vallástannítás célja az érzelmi élet egyoldalú nevelése sem. Ez nem felel meg az Ev. szellemének, mely az egész embert akarja megújítani. (5.) Így Jézus tanítási módszerét sem az érzelmek megindítása, hanem tények, igazságok kijelentése jellemzi, s „az érzelmi és akarati indításokat többnyire rábizza magukra ezekre a tényekre és igazságokra.” (6.) Nem Jézus iskolájában járt tehát az a tanító, aki „valóságos komédiát játszik... csakhogy a gyermekek

érzelmeit minél erősebben mozgásba hozza." (6.) (Tulzásba vitt szemléltetés!) Se az értelmi, se az érzelmi élet teljes kibontakozása nem eredményezheti a hitet, amint hiányossága se lehet a hit akadályja. — Nem lehet a vallástanítás végső célja az akarat megindítása sem. Nemcsak azért, mert „az akaratot nem lehet elszigetelni a képzetektől és az érzelmektől" (8), hanem azért is, mert a jó akarása és véghezvitele között roppant távolság van.

Összegezve az eddigieket: a vallástanítás célja nem lehet se az értelmi, se az érzelmi, se az akarat egyoldalú megoldozás. (8.)

b. Mi hát a vallástanítás célja, amit el akar érní? Szerző szerint: „a vallásos élmény előfeltételeinek megteremtése." (8) Értve vallásos élmény alatt az Istent megragadó hitet. — A vallásos élmény — amint ez Girgensohn valláslélektani kísérleteiből is kitévűnt — sohasem fakad fel magából a lélekből, hanem csak egy kívülről ráható vallásos gondolat — ige — való érintkezésből Igaz, hogy ezek közlésénem szükségképen vált ki vallásos élményt a gyermek lelkében; de az is bizonyos, hogy ezek nélkül nincs vallásos élmény; legfeljebb vallásos hangulat. (9. o.) A vallástanítás feladata tehát nem lehet egyébb, mint ennek az objektív, vallásos gondolatnak vagy intuitív (nem szemléletes) gondolatnak a közlése. Ez az intuitív gondolat pedig az Ige. — Ugyanerre a megállapításra jutnak Pfennigsdorf, Förster, sőt a „morale laique" egyik volt hirdetője, a francia Determe is. Már most mi a vallásos élmény igazi lényege? Szerző szerint ez nem az értelmi, érzelmi, akarat elemekben keresendő, „hanem ezek mögött van elrejtve és mindnél több." (12.) Mind-egyiken túl van; a lélek láthatatlan középpontjában. (12), ahová — épen, mert az abszolút világába esik — a vallástanítás nem ér el. A vallástanítás tehát teremthet a lélekben vallásos gondolatokat, előidézhet vallásos színezetű érzelmeket, s ennek megfelelő akaratú indításokat is kelthet, de vallást nem. (13.) Itt már a Lélek a nevelő. S így elmondhatjuk, hogy „hitelenség... minden racionalista vagy determinista felfogása a nevelés mindenhatóságáról." (13) A célt csak Isten Léleke érheti el; emberileg elérhetetlen marad. A cél megvalósítása annyira a szuverén kegyelem műve, „annyira független minden emberi feltételtől, hogy még a vallástanító hitétől sem függ föltétlenül." (13)

c. A vi. célja — az eddig elmondottak szerint — „hitgondolatok igazi elsajátítása igazi, személyes vallásos élményekben" (14); a vallásos élmény feltételeinek megvalósítása. A vallástanítónak csak ez áll módjában. Ami ezen túl van, azért „csak imádkozhatik," csak „helyet készíthet" számára. (14). E feltételek: az a lelki beállítottság vagy készség, mellyel a lélek a vallásos gondolatot fogadja: a képesség, amely a gondolatot elsajátítja; a vallásos gondolat minősége, és végül a vallásos gondolatot közlő katekhéta személye. (15.) Következésképen a katekhéta kötelessége, hogy a lelket kedvező beállítottságúra hangolja. Teheti ezt intellektuális téren — főleg az átmeneti korban — az ifjú intellektuális természetű küzdelmeiben segítő kéz nyújtásával. (Szükséges tehát, hogy a katekhéta alapos apologetikai tudással rendelkezzen.) Sokat tehet a kedvező lelki beállítottság érdekében praktikus téren is. Így pld. azzal a ténykedésével, hogy figyelemmel kíséri az ifjú környezetét Ezért igen ajánlatos a család meglátogatása. — Különösen fejlődő korban igen fontos a felnőttek példája. profán tárgyakat tanító tanárainak magatartása a vallással szemben; valamint az osztály és a társadalom „objektív szelleme". (20.) Ha ez romboló hatású (mozi, ponyvairodalom, strand stb.-n ke-

resztül), védeni tőle az ifjút, mert csak, ha az első feltétel megvan, remélhetjük a második, az elsajátító képesség eredményes működését. Harmadik feltétel a hitgondolat. Milyen legyen ez? „...Mindig Ige legyen!" (21.), melyet a katekhéta mindig személyes bizonyágtevés útján közöljön, s munka iskolai módszerrel, a növendékekkel bányásztatva ki. Az Ige az egyetlen vallásos élményt ébresztő, valóban nevelő intuitív gondolat, melyet épen ezért el kell juttatni a növendék lelkéhez. Humán nevelésről beszélni épen ma — nevetéses. (22.); egyedül az Ige garantálhatja a nevelés eredményességét.

Végül a katekhéta személyéről ír a szerző. Legyen a katekhétában megtestesítve az Ige, mely egyedül képes nevelni (22); legyen a katekhéta teológus, „tudós teológus, mert csak így tudja az Igét a lelkekhez közel vinni; nem csak tudós, „hanem" egzisztencialisan teológus legyen, akiben megtörtént a nagy döntés az egyetlen igazi Valóság: Isten mellett.

Dr. Farkas Ignác.

Scholtz Gedeon: A németországi ágostai hitvallású evangélikus egyház mai jogi helyzete. Miskolc, 1935. VIII+177 l. A miskolci ág. hitv. ev. Jogakadémia szemináriumának Értekezései 7. sz.

A miskolci Jogakadémia pályadíját nyert dolgozatát bővítette ki a szerző ebben a könyvében 1935 nyarán Berlinben új, élet-eleven források nyomán. A harmadik birodalom két és fél éves múltjában tárul elénk a német protestantizmus drámai erővel vívott egyházpolitikai adáz küzdelme. Mindjárt az első évben, alig néhány hónap leforgása alatt elkészül a birodalmi kormány intenciójára a „Német Evangélikus Egyház" alkotmánya, — 1933. júl. 15 — amely az eddigi 28 országos egyházat „egyetlen hatalmas szervezetbe" egyesíti. (1, 58-59 lpk) Az országos Egyházakból álló német Ev. Egyház élén áll a birodalmi püspök, aki mellett kormányoz „Tanácsadó Kamarák" segítségével az „Egyházi minisztérium" két teológussal és egy jogással. Törvényhozó szerv az egyházi minisztérium és a „nemzeti zsinat." Az így hozott törvényeket a birodalmi püspök hagyja jóvá (60-66. lpk).

Az új alkotmány alapján tervezett egység azonban nem volt több csaloéka álomnál, nagyon keserű ébredéssel. A mondva-csinált egység magában hordozta a békétlenség csiráit, mert az új szervezetben ellentétes felfogásokat képviselő egyházpolitikai pártok kerültek egymással szemben. A „Német keresztyének"-et politikai szempont irányítja. Harcolnak a totális állam-észmé megvalósításáért. A „vezér-elv"-et a birodalmi püspökben akarják megtestesíteni Kielezik a fajiság gondolatát az egyházon belül is (árja § felvétele!) Radikális csoportja az Evangéliumon kívül nem fogad el más szentírásnak. (Páli levelek, Ószövetség elvetése) 21-28 lpk. Másik frontot a „Hitvalló-Egyház" (Bekennende Kirche) képezi. A teljes szentírás és a hitvallások alapján harcolnak minden beavatkozó állami politika ellen az Ige szabadon hirdetése és az egyház függetlensége érdekében. (32 l) Számukat a szerző 1935-ben a lelkészek 20⁰/₀-ra, míg a német keresztyének 10⁰/₀-ra becsüli. (163) Napjainkban azonban az akkori 70⁰/₀ középúton haladó lelkesítő tábor igen megritkult a hitvallók javára. de növekedett a német keresztyének serege is. A két ker. párt egyik legfőbb harci mozgatója az a tény, hogy az állam részéről egyoldalulag akarják rendezni az állam és egyház viszonyát. (74). Mint nevető harmadik félelmetes erővel küzd és tüzei harcra a két ker. tá-

bort az „Új pogány mozgalom.“ Pl. Német Hitmozgalom, Német Gyülekezet, Tannenbergi Szövetség (Ludendorff csoport). Keresztény ellenes tételeik: nincs Isten, sem bűn, sem feltámadás. A germán ember önmagát váltja meg. (33-34)

Eme pártoknak végsőkéig elszánt, de annál tragikusabb küzdelmeit pergeli le a szerző könyve másik felében idői sorrendben egészen 1935 szeptemberig. (118-163.) A harcok már az alkotmány készítése közben dultak, de elemi erővel akkor robbant ki az adáz tusakodás, amikor az alkotmány alapjáról letérve a birodalmi püspöki önkény kormányzott (124 skk.) Közbelép az állam. Kormánybiztost nevez ki, majd Kerrl tárca nélküli miniszterre bizza az egyházi ügyek intézését. Közben kiépíti a hitvalló-egyház „Ideiglenes Egyház-kormányzatát“ a szükségjog (Notrecht) alapján. (157-158.)

Szerzőnk komoly munkát végzett, de nehéz feladatot vállalt. Dolgozata lezárásakor a harc javában folyt és még ki tudja meddig tart. Innen érthetőek elvi ingadozásai, amikor hol a hitvallótábor mellett (32) lép fel, hol pedig a totális állam-ésme védője. (5 sk., 13 sk., 76, 92 lpk.) Már pedig úgy a hitvalló egyház, mint a totális állam elmélet lényegét tagadná meg minden kompromisszummal. Köztük nem lehet alku, nincs tárgyalási alap, mert ég és föld messzeségben állna: egymástól. Kár, hogy az egyes alkotmányos szervek német neveit mellözi. Tudományos dolgozatnak nyújtani kellene a fontos szervek terminus technikusait. — Kétségtelen azonban, hogy ez a könyv a német egyházpolitikai küzdelmekhez és jogi helyzetének megismeréséhez fontos bevezetésül és útmutatásul szolgál.

Dr. Kálmán Sándor.

Molnár Lajos; Pásztori Kürtszó. Egyházi beszédek, előadások. Szerző kiadása. Dunavescse, 1936 Nyomta Igloi János könyvnyomdája, Balatonfüred. 170 l. Ára 2.80 P.

Szerző tiz esztendősz lelkipásztori szolgálatának területéről válogatott össze prédikációkat és különböző előadásokat, hogy ezeket ebben a műben, mint virágcsokorban összefoglalva részben az általa szolgáló gyülekezeteknek ajánlja, részben pedig ezek általa lelkipásztortársak segítségére legyen.

A könyv négy részre oszlik s ennek megfelelően tartalmaz ünnepi (Ünnepnapok), vasárnap délutáni (Vasárnap délutáni) egyházi beszédeket, majd az „Előadások“ cím alatt különböző alkalommal elmondott előadásai következnek és végül a „Bölcsőtől a sirig“ c. alatt keresztelési, esketési és temetési beszédei foglalnak helyet. Ezeket a beszédeket szerző egyszerű gyülekezetek előtt mondta el és ezért külön ki kell emelnünk azt, hogy egyszerűen ismeri és pompásan alkalmazza a népies szavakat és kifejezéseket, amiáltal ígéhirdetése kétségkívül nagy hatással lehetett az általa szolgáló gyülekezetekre.

Egyházi beszédei általában textusszerűek s igen gyakran adja — ha néha röviden is — a textus exegetikai fejtegetését s ennek a segítségével is igyekszik mindenütt Krisztust állítani hallgatói elé. Legtöbbször a rossz korszemlemből s a társadalom helytelen felfogásából indul ki s a mai kor rossz-ságából akar elvezetni Jézushoz, aki új eget és új földet ígér s ezáltal egy jobb kornak és krisztusibb, szociálisabb életnek a záloga. Néha a kelleténél tovább időzik a különböző helyzetek, társadalmi hibák, felfogások és egyes lírai részek leírásánál, amik ugyan sokszor hosszadalmasak, de azért leleményes, választékos, költői színekben

gazdag és a népies kifejezéseket egyszerűen alkalmazó stílus általában nem engedi, hogy előadása esetleg unalmassá legyen.

Formai tekintetben a beszédek megfelelőek s csak egy-két szava és kifejezése van, amik néha ismeretlenek és néha szokatlanok is egyszerűen fa-lusi gyülekezetek előtt. Mivel azonban ezek a szavak és kifejezések nem rontják le a szerző prédikációinak sem tartalmi, sem formai értékét, azért ezt a művet mindazoknak, akik a komoly és szép stílusban gyönyörködni tudnak, szeretettel ajánlhatjuk figyelmébe.

Dr. Benedek Sándor.

Dr. Erdős Károly — Dr. Pongrácz József: Újszövetségi bevezetés. Pápa, 1934 Theologiai kézikönyvek; 4. Főiskolai nyomda. VII+470 lap 8°. Ára 10. P.

A theologiai kézikönyvnek szánt s elsősorban theologiai hallgatók részére készült mű mindjárt első olvasás után megragad adat és anyag gazdagságával, szigoruan tudományos módszerével, világos rendszerével, gazdag s a vonatkozó magyar irodalmat szinte teljességében felölelő irodalmi tájékoztatásával, a problémák részletes (a kerekhez mérten) feltárásával s csaknem mindenütt határozott állásfoglalásával. A részletes tanulmányozás pedig egészen megerősíti az első kedvező benyomásokat.

Szerzők, mint az Előszóban jelzik, *D. Erdős József* részletes és ma is nagyértékű Újsz-i bevezetését vették alapul s munkájukat úgy osztották meg, hogy a feldolgozás alapanyagát *Dr. Erdős Károly*, az irodalmi összeállítást pedig főként *Dr. Pongrácz József* végezte. Az együtt munkálkodás oly tökéletesen sikerült, hogy hézag, vagy zökkenő, vagy ellentmondás nincs a könyvben.

A könyv beosztása a következő: Előszó és rövidítések jegyzéke után (I-VII. l.) az *Alapismertek* összefoglaló címe alatt ezek a tételek nyertek feldolgozást: *A Szentírás* (1-3 l.) *Segédesszók az Újszövetség tanulmányozásához* (4-12. l.); *Az újszövetségi bevezetés fogalma, feladata és módszere* (12-14. l.); *Az újszövetségi bevezetés irodalma* (14-22. l.) *Az újszövetségi kánon alapszövegeinek nyelvéről.* (22-25. l.) *Kánon és apokrifus iratok.* (26-28. l.). — *Az első rész az úsz.-i szentíratok irodalomtörténeti és kritikai ismertetését tartalmazza.* (29-378. l.). Az evangéliumokkal kapcsolatban külön fejezet foglalkozik az *evangélium, evangélisták és evangéliumírók* problémáival, ugyancsak külön és terjedelmes fejezet a *synoptikus kérdéssel.* 24 részletes és világos tájékoztatást nyerünk a különböző felfogásokról. Szerzők álláspontja, hogy „a legrégibb evangéliumíró a kánonbeli Máté apostol,“ ki a *zsidók számára* írta munkáját (57 l.), időrendben Márk, majd Lukács következnek. Márk a *rómaiak*, Lukács pedig a *görögök* részére írta evangéliumát. (58-59. l.) — A negyedik evangélium szerzőjét illetően a kritika hatalmas apparátussal foglalt állást János apostol személye ellen Szerzők ismertetik e felfogásokat és adatokat, de meg is cáfolják elfogadható módon azokat s leszögezik, hogy a *negyedik evangélium szerzője János apostol.* A keletkezési időt tekintve az első evangélium az 50-es évek végére, vagy 60-as évek legelejére teendő; a második evangélium 64-67. évekre; a harmadik a 60-as évek legvégére; a negyedik pedig 96-98 tájára. — A postolok Cselekedeteiről írott könyv szerzője Lukács, írás ideje 70-75. évek közé esik. —

Pál apostol leveleinek tárgyalása előtt *Pál apostol élete* nyer hűséges és részletes megvilágítást (216-230. l.) — A levelek tárgyalási sorrendje a

következő: A *Thessa'lonikai levelek* (mindkettő az 52. évből); a *Galatákhoz írott levél* (55. évből); a *Korinthusi levelek* (mindkettő az 57. évből); a *Római levél* (58. évből); a *Kolossei levél*; a *Filemonhoz írott levél*; az *Éfézusi levél* (62. évből); a *Filippeli levél* (63. évből); a *pásztori levelek* (Tius és I. Tim. 64 v. 65-ből) a II. Tim. 66. vagy 67-ből). — A *Zsidókhoz írott levél* szerzője ismeretlen, nem Pál apostol, írása ideje 68. év, eredeti nyelve görög. — *Jakab apostol levele* az 50-es évek legvégeéről, vagy a 60-as évek legelejéről származik. *Judás apostol levele* a 60-as évek elején kelt. — *Péter apostol első levele* 63. vagy 64. évben kelt, *második levele* kb. 67. évben. — *János apostol első levele* 96-98. évekből származik, a *második és harmadik levél* ugyancsak ezek tájáról. — Az egyetlen újsz-i prófétaírat, a *Jelenések könyve*, szerzője János apostol, keletkezési ideje a 90-es évekre tehető. — A *második rész* az újsz-i kánon történetével foglalkozik. Fejezetei ezek: *Az újsz-i kánon irodalomtörténeti szempontból*; *A szöveg történeti szempontból*; *Az újsz-i kánon fordításai történelmi szempontból*; *Az újsz-i szövegek kritika*. — A *Függelék* az újsz. magyar fordításairól emlékezik meg. *Névmutató*. *Tárgymutató*. *Tartalomjegyzék*. *Sajtóhibák jegyzéke*.

A felsorolt rövid adatokból is kitűnik, hogy szerzők a *hagyományos felfogás* képviselőit, mint ahogy ugyanazt az álláspontot védelmezi *D. Erdős József* nagyszabású bevezetése is. Bár szerzők mindennüti a tudományos kutatás pozitív eredményeit fogadják el, tudományos tárgyilagossággal ismeretnek a negatív, tagadó, sőt szelőséges kritikai felfogásokat is. „Mivel meggyőződésünk szerint ma az emberek igazságokra éheznek, ezért nem annyira másokkal vitaikozunk, mint inkább saját, pozitív álláspontunkat terjesztjük elő” — olvassuk az Előszóban. Eszerint igazság és pozitív álláspont fedik egymást. Ez az állítás vita tárgyát képezheti, de a dolgok mélyére tekintve őszintén a kiváló *Harnack* szavaival, — aki tudvalevően nem a hagyományos álláspontot képviselte — kell szólnunk: „*lényegében a hagyománynak van igaza*.” A több, mint évszázados s egymást váltogató, rendszerint támadó kritikai irányzatok teljes zűrzavarba kuszálták a problémákat. Az ezekben való eligazodás theol. halgatók számára elsősorban csak akkor lehetséges, ha a meghatározottabb és legégettebb felfogás birtokában vannak. Anélkül, hogy a különböző kritikai irányzatok eredményeit, főként eszméletét, megtermékenyítő és megteljesítő hatásait, értékeit figyelmen kívül hagyóknak, meg kell állapítani, hogy e mű a szükség-szerűen bekövetkező új theologiai felfogás egyik előkészítő eszköze és munkálója.

Mint ilyen jellegű munkának általában, úgy ennek sem célja, hogy új eredményekkel szolgálja és gazdagítsa a tudományt, hanem a vonatkozó anyag határozott szempont szerinti feldolgozását nyújtja. E tekintetben nemcsak a magyar protestáns theologiai irodalomban foglal el kiváló helyet, hanem méltán sorakozik a legelismeretebb külföldi újsz-i bevezetések mellé.

Nem lehet említés nélkül hagyni azt az értéket sem, amit theologiai oktatásunk terén képvisel a *könyv*.

Abban a reményben, hogy a *könyv* rövidesen újabb kiadásban is megjelenik, legyen szabad néhány szerény megjegyzést tenni ez ismertetés kapcsán. A gazdag irodalmi tájékoztatásban a bevezetés irodalmánál talán meglehetne említeni *H. Appel*, *F. Barth*, *H. J. Vogels* német nyelvű bevezetéseit, amelyek a múlt évtizedben jelentek

meg; Jézus élete irodalmában *G. A. Barton*: *Jezus of Nazareth*, 1928. c. *könyvet*; Jézus halála napjának kérdésénél pedig *Mahler Ede*: *Naptárunk újjáalakítása és a húsvétkérdés*, pest. 1917. c. dolgozatát, mely kiváló kronológiai megállapítást nyújt.

Kétségtelen, hogy nem tartozik az újsz.-i bevezetés anyagához az *újsz.-i apokryphus és az öskeresztyén irodalom* feldolgozása. Tekintettel azonban arra, hogy a jelenlegi theologiai tanterv nem biztosít helyet ezek rendszeres ismeretelésére, kívánatos volna, hogy a függelékben csatoltassék a bevezetéshez ezeknek áttekintő felsorolása, esetleg egészen rövid, egy-két mondatra szorítkozó irodalomtörténeti és kritikai ismertetése. Értékes és hasznos kiegészítője lenne a *könyvnek*.

A *könyv* formája, kiállítása csinos. Kifogást a fűzés ellen lehet emelni, mely annyira gyenge, hogy egy átolvasás után már — a legnagyobb vigyázat mellett is — széthullanak a lapok.

Módis László.

Dr. Illyés Endre: A magyar református földművelő ifjúság lelkigondozásának története. — Megjelent a Theologiai Tanulmányok c. sorozat 46. számaként. Debrecen, 1936. 143 lex. oldal lap.

E tanulmány, szerző theologiai doktori értekezése, tulajdonképpen úgy tekinthető, mint egy más szempontból való feldolgozása annak a témának, amit ugyanő 1931-ben publikált. „A magyar református földművelő nép lelkivilága” címmel. Amit ott néplélektani szempontból tárgyalt, ugyanazt találjuk itt történeti síkban felvázolva. S mint az első tanulmánynak, ennek is az ad különös értéket és jelentőséget, hogy a cura pastoralis területén úttörő munka, s mint ilyen, forrásműnek tekinthető a későbbi szakirodalom számára. Eddig ez az egyetlen munka, mely a reformációtól egészen a XIX. sz. végéig a magyar ref. földműves ifjúság közt végzett lelkigondozás történetét ismeretn próbálja. — Előszavában maga írja a szerző, hogy mintegy 5 év kitarató gyűjtő munkájának adatait dolgozta fel és foglalta rendszerbe. Peregrinus diák módjára járta be az országot, s kutatta fel az egyházközségek anyakönyveiben található adatokat témájához; Borsodtól-Csongrádig, Szatmártól-Baranyáig közel 70 reit, gyűlekezet kézzrti anyagát böngészte át és használta fel a tárgyát szerető tudós lelkiismeretes gondosságával és hozzáértésével. S amint az idézetekből kitűnik, nem kerültek el figyelmét az egyházközségek, egyházkerületek, levéltárak és múzeumok idevonatkozó adatai sem. Az így összegyűjtött anyagot rendszerbe foglaló, nagyértékű tanulmány kilenc fejezetre tagolódik. A lelkigondozás ref. ker. elveinek kifejtése után rátér a magyar ref. földműves ifjúság között végzett lelkigondozás történeti ismertetésére. Szól a családban és az iskolában végzett ifjúsági lelkigondozás módjairól, a katekizációról és konfirmációról, mint az ifjúsági lelkigondozás alkalmairól, az ígéretéről és a sákramentumokról, valamint az egyházfegyelem és az egyház vezetői köntényeinek szerepéről az ifjúság lelkigondozásában. Módszere mindenütt: a múltból ismerni meg a múltat. (Előszó.)

Súlyos vád, s egyben megszívlelendő memento Dr. Illyés E. tanulmányának az a megállapítása, hogy lelkigondozó tevékenység a maga evangéliumi komolyságában csak a XVIII. sz. végéig észlelhető a magyar ref. földműves ifjúság körében. Vagyis csak addig, míg a racionalizmus pusztító szele ki nem apasztotta a hit élő vizét a szívekből; csak

addig, míg az egyház hivatalos vezetői engedetlenek nem lettek „a mennyei látás iránt.”

Külön megemlést és elism. részt érdemel a tanulmány végén közölt majd kilenc oldalra terjedő forrásművek jegyzéke, amely óriási könnvebbséget és rengeteg dőmögtek rítást jelent azok számára, akik Dr. Illvés E. úttörő nyomdokain elindulva e tárgyjal foglalkozni kívánnak

Dr. Farkas Ignác.

Dr. Lampérth Géza: A pápai református főiskola története. (1531-1931) Dr. Antal Géza előszavával. Huszonhét képpel. A főiskolai nyomda kiadása 1931. 202+300 l. Ára 4 pengő.

A pápai főiskola fennállásának 400 éves jubileumi örömnepébe méltóképen kapcsolódott bele Lampérth Gézának ez a munkája, amely nemcsak az iskola külső történetét adja, hanem az iskola belső életét és munkáját is pontos és hiteles adatok alapján teljes hűséggel tárja az olvasó elé.

Érdekessége e műnek az, hogy az első részben a főiskola történetének eddigi megíróival szemben a szerző megállapítja azt, hogy a pápai főiskolát nem Enyingi Török Bálint — amint ez a legtöbb történetből ismeretes volt, — hanem bethlentfalvi Thurzó Elek országbíró alapította. Szerinte ugyanis emellett bizonyít az a tény, hogy Enyingi Török Bálint csak 1535-ben kapta a királytól Pápa városát és csak 1536-ban történt meg a birtokba való beiktatása. Előtte 1527-ig Szaboljai János volt földesura, de akkor a várost Ferdinánd elfoglalta és 1528–1535-ig terjedő időben nem Enyingi Török Bálint, hanem Thurzó Elek volt Pápa földesura és így ő volt a pápai főiskola alapítója is.

Amilyen részletességgel írja le a főiskola alapítását és külső történetét a mű első részében, ugyanolyan aprólékosan írja meg a második részben az iskola szervezetét, belső és évszázadokon át szép eredménnyel végzett munkáját. Megismerteti az iskola vezetőinek, a rektorok és tanároknak szerepét s majd leírja a szénioroknak, contrascribáknak, sáfárnak, szakácsnak, explorátornak és éjjeli őrnök munka- és hatáskörét. Az iskola belső életével kapcsolatban szól a diákelet főbb eseményeiről és végül leírja az iskola belső életét és munkásságát a legújabb korszakban.

A legrégebb református kollégiumaink között büszkén elhelyezkedő és így a református lélekehez olyan közelálló pápai főiskola négyszázéves évfordulója alkalmával ez a mű is egy szép virág-szál abban a koszorúban, amelyet elismerésének kifejezésésképpen nemcsak a magyar reformátusság, hanem maga a magyar állam és az egész protestáns világ ajándékozott az ősi pápai Alma Maternek.

Dr. Benedek Sándor.

Pongrácz József; Csizmadia Lajos (1855–1928). Pápa. Nyomatott a főiskolai nyomdában. 1930 10 l.

Csizmadia Lajos volt pápai teológiai professzor életrajzát és munkásságának méltatását adja röviden a szerző ebben a kis füzetben s az egykori tanítvány, majd később tanárként nagy szeretettel emlékezik meg a dunántúli líkészek nagy részének szeretetétől körülvevett „Lajos bácsi” életéről, tevékeny és eredményes lelkészi, professzori és irodalmi munkásságáról, a társadalmi életben való szerepléséről és végül családi életéről.

Életére és munkásságára minden tanítványa és tisztelője hálás szeretettel emlékezik vissza és ez a kis füzet nagyon alkalmas arra, hogy ezt a visszaemlékezést és ezt a szeretetet megerősítse nem csak tanítványiban, hanem azokban is, akik szerették és tisztelték őt.

Benedek S.

Intze Gábor: „Az az ember te vagy!” Budapest, 1933. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai R. T. 62. l. Ára 2 pengő.

Tizenhárom prédikációt tartalmaz ez a könyvecske, amely elejétől a végéig mindenütt, minden egyes prédikációban megismerteti az olvasót szerzőnek gyakorlatias jellegű és az élet minden viszonylatára kiterjeszkedő igehirdetésével. Maga a szerző azt mondja, hogy igyekezett megtanulni, mi pedig elmondhatjuk, hogy nagy mértékben meg is tanulta „az angol igehirdetés érdekességét, a francia élvezetességét és a német ügyes építő tendenciáját” s általában ez a három vonás vonul végig mindegyik prédikációjában. Ebből is kiemelendőknek tartjuk az angol igehirdetés érdekességét, amennyiben találó képek, élénk és ügyes leírások által tényleg érdekessé és így a francia szempontnak is megfelelő élvezetessé is teszi prédikációinak tárgyát és fejtegetését. Az azonban kár, hogy egy-két helyen a leírások és elbeszélések annyira hosszúra nyulnak, hogy a harmadik vonásnak, a német ügyes építésnek mintha hátrányára lennének. Ezt megláthatjuk a „Gerjedeztető írások” és a „Valljátok meg egymásnak bűneiteket” c. prédikációiban.

Intze Gábor azok közé az igehirdetők közé tartozik, akik az igehirdetést nem korlátozzák csak a szívbeli és vallásos érzésekre, hanem kiterjesztik a mindennapi élet minden viszonylatára és az igén keresztül néznek mindent, nemzeti, társadalmi és családi életet, politikát és irodalmat egyaránt. Szerzőnk is mindezeket sorra veszi prédikációiban s mivel így is megmutatja, hogyan kell az igének mindent áthatni s hogyan kell az igehirdetésnek mindent felölelni, azért Intze Gábor érdekes prédikációs könyvecskéjét minden érdeklődőnek szíves figyelmébe ajánljuk.

Benedek S.

TUDOMÁNYOS ÉLET.

Dr. Bauer, Hans 1878-1937 A sémi nyelvészet kiváló művelője, a hallei egyetem rendes tanára az év március 6-án néhány heti betegség után elköltözött az élők sorából. Egyike volt azon keveseknek, kiket maga a nyelv érdekelt tetsősorban s annak belső sajátosságait, törvényeit, történeti vonatkozásait igyekezett feltárni. Tekintélyes irodalmi munkásságot fejtett ki. Művei közül kiemelkednek az ótestamentumi nyelvekhez írott kimerítő, új irányt jelölő grammatikái, melyeket a már szintén elhunyt Pontus Leander-rel

együtt készítette; Historische Grammatik der Hebräischen Sprache des Alten Testaments. Bd. I. Halle, 1922. és Grammatik des Biblisch-Aramäischen, Halle, 1927. Jelentős munkákkal gazdagította az iszlám kutatás irodalmát is.

Dr. Szentpéteri Kun Béla ünneplése. A debreceni Tisza Istvan Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara f. évi november hó 15-én meleg ünneplésben részesítette Dr. Szentpéteri Kun Bélát, az egyházjog ny. r. tanárát 40 éves

főiskolai tanársága évfordulója alkalmából. Dr. Sz. Király Béla 40 évvel ezelőtt a máramaroszi jogakadémián kezdte meg professzori munkáját. Néhány év múlva már Debrecenbe került s azóta itt szolgálja fáradszaktalanul és megszakítás nélkül a tudományt, a református egyházat és a közéletet. A kiváló jubiláns professzort az egyetem tanácsa részéről Dr. Csikesz Sándor Rector Magnificus; a ref. zsinat, konvent és a tiszántuli egyházkerület részéről Maklár Károly püspök; Debrecen város részéről Dr. Kölcsey Sándor polgármester; a ref. hittud. kar nevében Dr. Révész Imre dékán; az egyet. gazd. bizottság részéről Dr. Neuber Ede orvoskari dékán; az egyet. diákjelölti bizottság nevében Dr. Bókay Zoltán egyet. tanár; a Kollégium nevében Dr. Kállay Kálmán koll. igazgató; az ifjúság részéről Serly Kálmán joghallgató köszöntötték s méltatták gazdag érdemeit.

A Zarándok Atyák társaságának új magyar tagjai. Dr. Pongrácz József pápai theologiai tanárt és Dr. Sebestyén Jenő budapesti theologiai tanárt a Leydeni-Zarándok Atyák társasága tiszteletbeli taggá tagjai sorába választotta. A társaság 1920-ban alakult meg, az Amerikába vándorlás 300 éves fordulóján.

Új theologiai doctor. A soproni evangélikus hittudományi karon Keken András hódmezővásárhelyi evangélikus lelkész a magyar protestáns egyháztörténet és egyházjog szakcsoportból szigorlatot tett „cum laude” fokozattal.

Dr. Wiczián Dezső a soproni evang. hittud. kar ny. rk. tanárává nevezetett ki.

Évnyitás a debreceni egyetemen. A debreceni Tisza István Tudományegyetem október 4.-én tartotta tanévnyitó közgyűlését. Dél előtt fél 10 órakor a református Nagytemplomban volt az ünnepélyes istentisztelet. Prédikált Dr. Makkai Sándor egyet. tanár. A közgyűlés 11 órakor kezdődött

a központi egyetem aulájában. Dr. Tankó Béla lelépő Rector beszámolt az elmúlt iskolai esztendőről. Az új Rector Magnificus: Dr. Csikesz Sándor székfoglaló értekezést tartott. Értekezésének címe: A debreceni kollégium évszázados külföldi kapcsolatainak vázlata. A tanévét Dr. Révész Imre egy tanár, hittud. kari dékán nyitotta meg.

Dr. Baltazár Dezső püspöknek síremléket és szobrot emelnek. Az előkészítő munkát széleskörű bizottság végzi.

A debreceni kollégium négyszáz éves jubileumának előkészítése erőteljesen folyik. Az eredeti tervtől eltérően a jubileum időpontja 1938. október 4. és 5. napja lesz. Jubileumi alkotásokként megépülnek: az egyetemi templom, a diakóni-sza anyaház, melynek építése már megkezdődött s falai hamarosan készen állanak; középiskolás fiú internátus, theologus internátus és a református múzeum. Ugyanez alkalomra elkészül 3 reformátorunk szobra. A kollégium híres tanárai és növendékei, valamint a magyar református egyház nagyjai közül 22 megörökítésére emléklapokat készítenek s azok a kollégium árkádjai között nyerne elhelyezést. A plakettek a következők lesznek: Szegedi Kiss István; Bethlen Gábor; öreg Rákóczy György; Apafy Mihály; Maróthy György; Hatvani István; Sinay Miklós; Szikszay György; Domokos Lajos; Mándi Márton István; Budai Ezsaiás; Péczely József; Kazinczy Ferenc; Kerekes Ferenc; Lugossy József; Török Pál; id. Révész Imre; Jókai Mór; Baksay Sándor; Balogh Ferenc; gróf Dégenfeld József; és Ady Endre. A jubileumi alkotások és ünnepségek előkészítését Dr. Csikesz Sándor Rector Magnificus irányítja s számos albizottság végzi a pontos részletek és kivitelezések megbeszéléseit.

Arvi Järvenius finn lelkész és író december hó 17-én a debreceni egyetemen előadást tartott a theologus ifjúság számára a finn egyházi viszonyokról és a finn-lapp misszióról.

SZERKESZTŐ ÜZENETEI.

Kimutatás a Theologiai Szemle részére az 1936. évi. XII. évfolyam 1-6. számában a 392. és 330. oldalon közzétett kimutatás óta 1937. évi december 4-ig érkezett pénzkiüldeményekről.

a. A „Csikesz Sándor, Debrecen” c. 41.357. sz. csekk-számlán a következő kiüldemények érkeztek Szabó Zsigmond, Kiskunhalas 9, Göde Lajos, Nagykőrös 9, Farkas István, Miskolc 9, Apátsági Könyvtár, Zirc 9, Prot-Tábori Püspökség, Budapest 9, Kiss Samu, Nagybarátfalu 9, Fülöp József, Körömend 9, dr. Tóth Pál, Szigetszentmiklós 9, Füle József, Bicske 9, Dr. Papp Gusztáv, Újpest 9, Dr. Soós Béla, Debrecen 27, Komjáthy Aladár, Tárkány 9, Perpéthy Ferenc Tatabánya 9, dr. Tóth Lajos, Pápa 9, Ref. Jogakadémia Kecskemét 9, Theol. Akadémia, Budapest 9, Porzsolt Ferenc, Dombrád 0.50, Kunstädter Hírlap Előf. Iroda Budapest 1.80, Egyetemi Könyvtár, Debrecen 9, dr. Révész Imre Debrecen 1, Orosz Árpád, Csenger 6, Molnár Lajos, Dunavecse 10, vitéz Varga László Kiscsány 9, Berey József, Újpest 9, Sarkadi Nagy Antal, Szabolcsveresmart 9, dr. Karner Károly, Sopron 9, Illvés Géza, Terehegy 1. 80, dr. Nagy Sándor Bktur 9 P.;

b.) a „Theologiai Szemle szerkesztősége és kiadóhivatala Debrecen” c. 53.735. sz. csekk-számlán a következő kiüldemények érkeztek: Geszt Ref. Egyház 25.50, Paszab 12, Tiszakürt

12, Hajdúszoboszló 9, Berettyóújfalú 9, Gacsályi József lelkész, Barabás 9, Tiszacsege 9, Vámososzi 9, Nvirparasznya 6, Egyháztörténelmi Szeminárium Debrecen 9.04, Görömböi Péter lelkész, Nagykovács 9, Horváth Jenő, Aninossa 99.70, Pocsaj 12, Kisújszállás Horthy Gimn. 9, Dr. Pröhle Károly, Sopron 30, Hajdánás Ref. Gimn. 54, dr. Payr Sándor, Sopron 30, Főrös Lajos az olcsva-apatli egyház nevében 9, Tivadar 66, Balmazújváros 45, Tömörny Lajos, Debrecen 6, Bojt 39, Bethlen Könyvkereskedés, Budapest 0.75, Debrecen Ref. Fiugimn. Tanári kvttár 12, Beregsurány 10.84, Sértő-Radits István, Mezőberény 19, Zsáka 54, Nagyléta 40.50, Váncsod 41.50, Ártánd 66, Berettyószentmárton 17.75, Arday László lelkész Mezőkeresztes 20, Karca 12, Főiskolai Nagykönyvtár, Sárospatak 9, Németh László lelkész, Abádszalók 9, Paczolay György lelkész Nagykőrös 19.84, dr. Miklós Ödön, Nagycsepely 8.94, Bertók Lajos könyvkereskedő, Debrecen, kollégiumi nagykönyvtár 6.; dr. Kálmán Sándor, Hajdúhadház, 9, dr. Péter Zoltán, Debrecen 4.50, Parochialis Könyvtár, Hajdúszoboszló 9, Marcsek János. Özd 9, Fülöp József, Körömend 9, Ref. Egyház, Püspökladány 9, Molnár Béla, Balmazújváros 9, Nagy Kornél, Dunaalmás 9, Gönczy Béla, Vésztő 4.50, Sebestyén Andor, Budapest 9, Hubay Lajos, Mezőkeresztes 9, Szabados László, Debrecen 6, Veress István, Izsák 18, Ref. Egyház, Nádudvar 9, Szabó Imre, Budapest 9, Czeglédy Sándor, Czeg-

léd 9, Kapás Rezső, Turkeve 6, Ref. Egyház, Gyula 20, Balogh Vilmos, Budapest 9, Csabai István, Kiskinizs 9, Németh B. Mihály, Mátyás 4.50, Szőke Imre, Budapest 9, Ref. Jogakadémia, Kecskemét 9, Nyíró Károly, Tilismaróti 8.84, dr. Tóth Lajos, Pápa 9, Bán István, Bojt 9, Péter András gimnázium, Szeghalom 8.84, dr. Farkas Pál, Debrecen 9, Lelkészképző Intézet, Debrecen 9, Dr. Csengődi Lajos Salgótarján 10, Füle József, Bicske 9, Sipos Károly, Cégégyháza 9, Ref. Egyház, Kuncsorba 9, Iványos Lajos, Kalocsa 9, dr. Dezső László, Pécs 9, Komjáthy Aladár, Tárkány 9, Veress Bálint, Hencida 9, Perpéthy Ferenc, Tatabánya 9, dr. Benedek Sándor, Magyaratád 9, Gócsa József Jászisker 9, dr. Patay Pál, Budapest 9, Kiss Dániel, Sárbogárd 9, dr. Segesvári Lajos, Budapest 6, Porzolt István, Ujfehért 9, Göde Lajos, Nagykőrös 9, dr. Tóth Pál, Szigetszentmiklós 9, dr. Papp László, Budapest 6, Tomay Dezső, Derecske 9, dr. Pongrácz József, Pápa 9, Főiskolai Könyvtár, Pápa 9, Hajdú Miklós, Baktalórántháza 9, dr. Ravasz László püspök, Budapest 9, Protestáns Tábori Püspökség, Budapest 9, Szilágyi Béla, Ócsény 9, Bokros Elek, Rohod 9, Ref. Egyház, Tiszakürt 9, Sikter András, Soltvadkert 9, Kathona Géza, Csák-

berény 9, Tiszamogyorós Ref. Egyház, 9, Zsuffa Tibor, Sátoraljaújhely 3, Ref. Lelkészi Hivatal, Bucsatelep, 9, Ráday Könyvtár, Budapest 9, Leánykálvineum Polgári Iskolája Nyiregyháza 6, Kiss Samu, Nagybarátfalu 9, Bárdos Lajos, Hatvan, 9, Ref. Gimnázium, Hajdúnánás 4.50, dr. Payr Sándor, Sopron 9, dr. Mészáros István, Pánd 9, Varga Sándor, Csákvár 18, Ref. Egyház, Tiszaföldvár 9, dr. Raffay Sándor, Budapest 9, Ref. Püspöki Hivatal, Budapest 9, Evangélikus Egyház, Gyula 9, Ujszövetségi Szeminárium, Debrecen 18, Szenes László, Debrecen, 6, Keresztesi László, Nyirma 9, Ref. Egyház Pénztára, Szeged 9, Ref. Egyház, Vásárosnamény 9, dr. Pekár Mihály, Pécs 9, Pethő Gyula, Tuzsér 9, Ruzsás Lajos, Siklós 9, Szabó Károly, Monor 9, Miklós Géza, Székesfehérvár 9, Mezőföldi Ref. Egyházmegye Könyvtára, Székesfehérvár 9, Leel-Össy Árpád, Sarkad 4.50, Ref. Egyház, Csengerújfalu 9, Ref. Egyház, Porcsalma 9, Magyar Ref. Egyház, Balmazújváros 9, Kálmintéri Ref. Egyház, Budapest 18, B. Kiss Zsigmond 6, Takács Károly, Budapest 9, Biró Béla, Debrecen 6, Némegy István, Nyíracsad 9, Perpéthy Ferenc Tatabánya 12, Varga László, Csányoszró 9 pengő.

Tudnivalók a Theologiai Szemlének szánt közlemények tárgyában.

1. Minden közlemény tartalmáért, korrigálásáért, helyesírásáért a cikk írója felel.
2. A cikk közölhetőségéről a szerkesztő határoz, szakszerűségéről és belső értékéről a szerkesztő, illetőleg az általa felkért főmunkatársból és egy, vagy két szakférfiúból álló bizottság mond véleményt.
3. A Theologiai Szemlében megjelent minden cikk a *Theologiai Szemle tulajdona*. Ennek kifejezett engedélyével készíthető különlenyomat, új kiadás, vagy megjelentetés, valamint idegen nyelvre fordítás. Minden jogot fenntartunk.
4. A Theologiai Szemle minden cikkírója egyszersmind előfizetőül jelentkezettnek vétetik arra a két éves ciklusra, melyben cikke megjelent.
5. A cikkíró köteles hozzájárulni nyomtatott nagy lexikon ivenként 25–50 pengővel a cikk kinyomatása költségeihez a szerkesztő döntése szerint. Ez a rendelkezés mindaddig fennáll, míg a gazdasági viszonyok nem javulnak. Még nem felelő cikket semmiféle anyagi hozzájárulás mellett sem közlünk. A szerkesztő bizottság az elismert nevű szakembereket, valamint azokat, kiket közlemény írásával megbízott, a költség-hozzájárulás alól külön kérelem nélkül felmenti.
6. Csak írógépellal, illetőleg kiválóan olvasható módon, a papír egyik oldalára írt kéziratot fogadunk el előzetes megbírálásra. Kézirat visszaküldésére csak akkor vállalkozunk, ha a beküldés után egy éven belül, ajánlott küldéshez kellően felbővegezett s megcímezett megfelelő borítékot is kapunk. Szerkesztő a nem közölhetést nem tartozik indokolni.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Debrecenből induló és oda érkező vonatok.

1937. október 3-tól.

Debrecen állomásról indul mikor, hova?

2.10 Budapest k. pu. 4.55 Nyirábrány, 5.02 Szerencs, 5.05 Füzesabony, 5.13 Tiszalök 6.09 Nagykereki, 6.22 Püspökladány, 7.51 Balmazújváros, **7.25 Budapest k. pu.,** 7.30 Hajdúnánás, 7.52 Nagyléta-Vértes, 8 Nyiregyháza, 8.10 Nyirábrány, 9.25 Derecske, **11.50 Budapest k. pu. (sebesvonat),** **11.53 Nyiregyháza,** 12.10 Füzesabony, 12.27 Tiszalök, 12.30 Nyirábrány, 13.22 Bp. k. és ny. pu., 13.25 Nagyléta—Vértes, 14.16 Nagykereki, 14.19 Balmazújváros, 14.20 Nyiregyháza, 14.25 Nyirábrány, 14.30 Tiszalök, **15.26 Nyiregyháza-Záhony (sinautó),** **17.12 Budapest ny. p.u.** 18.43 Nyirábrány, 18.46 Szerencs, 18.58 Nagykereki, 19.00 Tiszafüred, 19.30 Nagyléta-Vértes, 19.45 Tiszalök, **20.50 Budapest k. pu. (sinautó),** 21.36 Nyiregyháza, 22.00 Budapest ny. pu.

A vastag betűsők gyorsvonatok.

Debrecen állomásra érkezik mikor, honnan

4.40 Budapest ny. pu., 6.50 Tiszalök, 7.00 Nagykereki, 7.07 Nyirábrány, 7.17 Nyiregyháza, 7.20 Budapest k. pu., 7.40 Nagyléta—Vértes, 7.45 Tiszafüred 8.28 Tiszalök, 8.39 Püspökladány, 9.00 Szerencs, 9.03 Balmazújváros, 10.07 Nagyléta—Vértes, 11.25 Hajdúnánás, 11.26 Szerencs, 11.35 Derecske, 11.36 Nyirábrány, **11.45 Budapest ny. pu.,** 12.26 Füzesabony, 13.52 Budapest ny. pu., 14.15 Nagykereki, **15.24 Budapest k. pu. (sinautó),** 15.37 Tiszalök, 16.45 Balmazújváros, 16.54 Nyirábrány, 16.55 Nagyléta—Vértes, **17.04 Nyiregyháza,** 18.26 Nagykereki, **18.36 Budapest k. pu.,** 18.39 Nyiregyháza, 20.08 Füzesabony, 20.43 Tiszalök, **20.48 Nyiregyháza (sinautó),** 21.25 Nyirábrány, **21.29 Budapest k. pu. (sebesvonat)** 21.35 Szerencs, 23.44 Füzesabony.

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK.

(Folytatás a 2. borítéklapról).

34. szám. *Farkas Ignác*: A test és lélek viszonya Bergson filozófiájában. 61 lex. oktáv lap. Ára 2.50 P.
35. szám *Dr Révész Imre*: A „Kálvinista Róma.” (Két elnevezés története). 34 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
36. szám *Dr Imre Lajos*: A predestináció tana az ígéhirdetésben és nevelésben. 15 lex oktáv lap. Ára 1'— P.
37. szám *D. Dr. Ravasz László*: Reggeltől estig. Egy nap az emberiség életéből. 3 lex. oktáv lap. Ára 0.50 P.
38. szám. *Dr Tóth Endre*: Az urvacsoraosztás Dunántúl a reformációtól a 18. század végéig. 13 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
39. szám. *Dr. Ila Bálint*: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. 15 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
40. szám. *Dr. Vasady Béla*: ez ígéhirdetés és teológiai tudomány az ecclesia militans életében. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
41. szám. A magyar református teológiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői. *Dr. Vasady Béla, Dr. Pongrácz József, Dr. Tavasz Sándor, Dr. Révész Imre, Dr. Csikesz Sándor.* 29 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
42. szám. *Nagy Lajos*: Spinoza Benedek élete és bölcselete. 108. lex. okt. lap. Ára 4.— P
43. *Dr. Varga Zoltán*: Szoboszlai Pap István élete és munkássága. 97 lex. oktáv lap. Ára: 4.— P.
44. *Szegesváry Lajos*: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen. 1636-1836. 90 lex. oktáv lap. Ára 3.20 P
45. *Patay Lajos*: Kálvin vallás-pedagógiája. 126 lex. oktáv lap. Ára 4 50 P.
46. *Dr. Illyés Endre*: A magyar református földművelő ifjúság jelkigondozásának története, 143 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
47. *Horváth Jenő*: A külmiszió lényege. 107 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
48. *Dr. Rugonfalvi Kiss István*: Az eg ház rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa 19 lex. oktáv l. Ára 1.— P.
49. *Dr. Nagy Géza*: kálvin natása Erdélyre (XVI—XVII) sz. 112 lex. oktáv. Ára 1.— P.
50. *Dr. Csikesz Sándor*: D. Dr. Baltazár Dezső. (Emlékezés.) Baltazár D. arcképével. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
51. *Nagy Sándor Béla*: A református istentisztelet Kálvin fellogása szerint. 152 lex. oktáv lap. Ára 5.— P.
52. szám. *Dr. Feigl József*: Kultura és keresztény világnézet. Ára 1.50 P.

Fenti művek megrendelhetők a szerzőknél, de a Theol. Szemle Kiadóhivatal utján is (Debrecen. kollégium.)

EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK.

TANULMÁNYOK AZ EGYHÁZI ÉLET KÖRÉBŐL.

Szerkeszti: **Csikesz Sándor**, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

- 1—2. szám. *Barla Szabó Jenő*: Két lelkész a Barla Szabó családban. Egyháztörténeti tanulmány a ref. egyház mult századbeli életéből. 64 lex. oktáv lap + 1 fénykép és 1 származási tábla. Ára 2.20 P.
3. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: A debreceni református kollégiumi nevelés lényeges vonásai. 8. lex. oktáv lap. Ára —.50 P.
4. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: Bíráló jegyzetek akátétanítás újabb módszertanához. — 50 P.

Az Országos Református Lelkészegyesület kiadásában jelentek meg:

- Dr. Lencz Géza*: Máté evangéliumának fordítása és magyarázata. „Magyarázatos Ujszövetség” I. kötet. XIII+332 lex. oktáv lap. Ára félbörkötésben 19 P., egészvászonkötésben 12 P
- Dr. Halmi János*: Aranyhárfa Vallásos költemények gyűjteménye. „Az egyházi élet gyakorlati segédkönyvei” I. kötete. 392+XIV. lex. oktáv lap. Ára félbörkötésben 15 P.
- Régi Magyar Református Könyvtár* első kötete: *Otrococsi Foris* Ferenc gályarab-lelkész műve: **Fenevad Dühöngése** Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonytságot tevők ellen. 1676. Fordította *Dr Herpay Gábor*, előszóval ellátta *Csikesz Sándor*. 1933. és *Antiqua Bibliotheca Ecclesiae Reformatae Hungarica*. Tomus primus: Ab auctore Francisco Foris Otrocociano V. D. M. **Furor Bestiae** contra testes Jesu Christi in Hungaria. MDCLXXVI. Typis redigi curavit *G. Herpay* Dr phil, cum originali manuscripto Turicino' comparavit *Leo Weisz* Dr ing. Cum appendice ab Alexandro Csikesz collata: „De Vita Francisci Foris Otrocociani.” MCMXXXIII. Latin—Magyar kiadás ára füzve 7 P.
- A Lelkész Tudományos Segédsközvei*, első kötete: *Czeglédy S., Hamar I., Kállay K.* szerkesztésében: *Bibliai Lexicon, Csikesz Sándor* kiadói előszavával. Ára az Orle K. K. t. tagjainak félbörkötésben 16 P.
- Theologiai Szemle*, Tudományos folyóirat. Szerkeszti: *Csikesz Sándor*, egyetemi professzor. I—II. évfolyam, 1925—26. év. 1002+VIII. lex. oktáv lap. Ára 60'— P.
III—IV. évfolyam, 1927—28. év. 768 lex. oktáv lap. Ára 40'— P.
V—VI. évfolyam, 1929—30. év. 768+VIII. lex. oktáv lap. Ára 40'— P.
VII—VIII. évfolyam, 193—32. év. Ára 40'— P.
- Theologiai Szemle* tudományos folyóirat. Uj folyam. Szerkeszti: *Csikesz Sándor* egyetemi professzor. IX—X. évf. 1933—1934. évekre évi 12'— P.
XI—XII évf. 1935. évre évi 12.—P — 1936. évre évi 9'— P.
XIII. évf 1937. Ára 9'— P.

THEOLOGISCHE RUNDSCHAU.

Jahrgang XIII. Heft No. 3-4,

Advent—Weinachten. 1937.

Redigiert von Universitäts-Professor. ALEXANDER CSIKESZ, Debrecen. Ungarn.

Mitarbeiter: Univ. Prof. Emerich Révész Debrecen, und Univ. Prof. Joannes Deák Sopron.

Subskriptionspreis pro Jahr Goldmak 10., Schw. Fr. 10.

Erscheint zweimonatlich. — Mit der Unterstützung des Ungarländischen Reformierten Pastoren-Vereins

INHALT:

Das Wort: Dr. A. Makkai: Die Prüfung der Wahrheit. S. 41—42.

Essays: Dr. E. Scipiades: Rektoratsrede über Glaube und Naturwissenschaft. S. 42—44 — Dr. E. Kiss. D. Antoi, Bancsó. Gedächtnisrede. S. 44—48. — Dr. E. Révész: Über die territoriale Einheit, Verfassung, Organisation und Administration; Disciplin und Rechtsverhältnisse der Reformierten Kirche Ungarns im XVI. Ihdert. S. 49-70. — Lic. th. Dr. K. Karner: Details aus der heutige evangelischen Pfarrerbildung Ungarns. S. 70-72.

Zeitschriftenschau: S. 72 — 75. — **Ausländische Literatur:** S. 75—82. — **Innländische Literatur:** SS. 82—86. A. Zakar: Weltkriegs-Gedächtniskirche. A. Csikesz. S. 82. — N. Szele: Zur Frage der Unterrichtsbarkeit der Religion. L. I. Farkas S. 82—83. — G. Scholtz: Die heutige Rechtslage der evangelischen Kirche in Deutschland Dr. A. Kálmán S. 83—84. — Ludwig Molnár: Posaunenklang eines Pastors. Dr. A. Benedek. S. 84. — Dr. K. Erdős-Dr. J. Pongrácz: Einleitung in das Neue Testament L. Módis. S. 84—85. — Dr. A. Illyés: Die Geschichte der Jugend-Pastoration der reformierten Kirche Ungarns. Dr. I. Farkas, S. 85—86. — Dr. G. Lampérth: Die Geschichte der reformierten Hochschule zu Pápa. A. Benedek: S. 86. — Dr. G. Incze: „Du bist dieser Mensch!“ A. Benedek. S. 86.

Wissenschaftliches Leben: SS. 86-87. **Dr. Hans Bauer** S. 86. — Die Begrüßung des Professors Dr. B. Kun von Szentpéter. 86-87. — Neue Mitglieder der Väter-Gesellschaft aus Ungarn. 87. — Neue Doktoren der Theologie. 87. — Die Ernennung von Dr. D. Wiczián. 87. — Eröffnungsfeier aus Stephan Tisza Universität zu Debrecen. 87. — Baltázár—Denkmal. 87. — Monumente des 400. Jubiläumfestes des reformierten Kollegiums zu Debrecen. 87. — Vortrag von A. Járventaus. 87.

Briefkasten der Schriftleitung. S. 87-88.

THEOLOGICAL REVIEW.

Volume XIII. Number 3-4.

Debrecen. Advent—Christmas 1937.

Editor ALEXANDER CSIKESZ University-professor, Debrecen, Hungary.

Chief-contributors Emeric Révész University-professor and John Deák University-professor.

Subscription price 10 s. or 3 Dollars.

Bimonthly periodical. — Protected by the Society of the Hungarian Reformed Ministers.

CONTENTS:

The Word: A. Makkai: The Proof of Verity, pp 41-42. —

Essays: E. Scipiades: Faith and Natural Sciences. pp. 42-44. — J. Kiss: Antony Bancsó. In memoriam pp. 44-48. — E. Révész: Territorial units of the Reformed Church; her constitution, organisation and government; her order of discipline and her legal state (in Hungary at the XVI. century) pp. 49-70. — Ch. Karner: Some traits of the to-day evangelical minister's training in Hungary. pp 70-72.

Review of Reviews: pp 72-75. — **Foreign Review:** pp 75-82. — **Home Literature:** pp 82-86. — **Scientific Life:** pp 86-87. **Editorial Messages:** pp 87-88.

REVUE DE THEOLOGIE

XIII. Année. No. 3-4.

Debrecen. Advent—Noël. 1937.

Directeur: ALEXANDRE CSIKESZ, professeur d'université. Debrecen, Hongrie.

Comité de rédaction: Jean Deák, professeur d'université et Emeric Révész, professeur d'université.

Abonnement 10 francs suisses par an.

Paraissant tous les deux mois. — Protégé par l'Association Nationale de Pasteurs Réformés de Hongrie.

SOMMAIRE:

La Parole: A. Makkai: L'épreuve de vérité. pp 41-42.

Études: E. Scipiades: Foi et science naturelle. pp 42-44. — E. Kiss: Anatole Bancsó. In memoriam. pp 44-48. — E. Révész: Les unités territoriales de l'église réformée; sa constitution, organisation et gouvernement; son ordre de discipline et son état légal (à l'Hongrie dans le XVI. siècle). pp 49-70. — C. Karner: Quelques passages de l'éducation des pasteurs dans l'église évangélique hongroise d'aujourd'hui. pp 70-72.

Revue de revues: pp 72-75. — **Littérature étrangère:** pp 75-82. **Littérature hongroise:** pp 82-86. — **Vie scientifique:** pp 86-87. **Editorial:** pp 87-88.

NYOMATOTT BEKE ZOLTÁN KÖNYV- ES LAPKIDOVÁLLALATÁNÁL DEBRECEN, FÜVESZKERT U.9.

37-2 40.

THEOLOGIAI SZEMLÉ

FŐMUNKATÁRS:
RÉVÉSZ IMRE.

SZERKESZTI:
CSIKESZ SÁNDOR.

FŐMUNKATÁRS:
DEÁK JÁNOS.

E PÓTFÜZET EGYETLEN TARTALMA:

NAGY SÁNDOR BÉLA

református lelkipásztor tanulmánya:

A REFORMÁTUS ISTENTISZTELET KÁLVIN FELFOGÁSA SZERINT.

TARTALOM:

Bevezető. 3. lap.

A.) Kálvin liturgikai felfogásának kialakulása. I. Előzmények a római katolicizmusban. 5. — II. Előzmények a reformáció különböző ágaiban. 7. — III. Kálvin által átvett hatások. 10. lap.

B.) Kálvin liturgikai felfogásának elvi alapjai. I. Az istentisztelet fogalma. 13. — II. Az istentisztelet tehetősége. 16. — III. Az istentisztelet szükségége. 19. — IV. Az istentisztelet célja. 21. — V. Az istentisztelet megjelenési formája. 22. — 1. A par excellence istentisztelet. 22. — a.) A magános istentisztelet. 23. — b.) A közösségi kultusz. 25. — α.) A családi istentisztelet. 25. — β.) Nyilvános, vagy gyülekezeti istentisztelet. 26. — 2. A megszentelt emberi élet, mint istentisztelet. 29. lap.

C.) Kálvin liturgikai felfogása a gyakorlati megvalósulás útján. I. A liturgikus személyek. 1. A liturgusról általában. 38. — 2. A liturgus charismáiról. 46. — 3. Az interna és externa vocatio. 52. — 4. A liturgus, mint vezető keresztyén személyiség. 57. — II. A liturgikus cselekmények. 1. A nyilvános istentisztelet alkotórészei. 64. — a.) Az ígehirdetés. 66. — b.) A bűnvallás és feloldozás. 72. — c.) Az imádság. 75. — d.) Az egyházi ének és zene. 79. — e.) Az adakozás. 87. — 2. Sákramentáliák. 89. — a.) A keresztség. 93. — b.) Az úrvacsora. 100. — 3. Rendkívüli istentiszteleti alkalmak. a.) A katechizáció — 109. b.) Exkommunikáció és feloldozás. 112. — c.) A házasságkötés. 114. — d.) A betegek meglátogatása. 117. — e.) A temetés. 119. — 4. A liturgikus cselekmények ideje. 121. — 5. A liturgikus cselekmények helye. 124. — 6. A liturgikus cselekmények eszközei, paramentumai. 128. — 7. Ceremoniák és szokások. 131. — 8. A liturgikus cselekmények rendje és annak biztosítása. 136. — III. Kálvin liturgikai felfogásának hatásai. 140. lap.

Befejezés. 143. lap. — Részletes tartalomjegyzék. 149—152. lap.

E PÓTFÜZET ÁRA ÖT PENGŐ.

ELŐFIZETÉSI DIJ EGY ÉVRE 9 PENGŐ.

KÜLFÖLDI ELŐFIZETÉSEKNÉL PORTÓ KÜLÖN FIZETENDŐ.

MEGJELENIK KÉTHAVONKÉNT.

A LAP SZELLEMI ÉS ANYAGI ÜGYEIBEN CSIKESZ S. EGYETEMI PROFESSZORHOZ KELL FORDULNI
DEBRECEN, KOLLÉGUM.

MEGJELENIK AZ ORSZÁGOS REFORMÁTUS LELKÉSZEGYESÜLET
PÁRTFOGÁSÁVAL.

THEOLOGISCHE RUNDSCHAU.

Jaargang XIII. No. 2. (Erstes Heft.)

Debrecen. Ernte. 1937.

Redigiert von Universitäts-Professor ALEXANDER CSIKESZ. Debrecen. Ungarn.

Mitarbeiter: Univ. Prof. Emerich Révész Debrecen, und Univ. Prof. Joannes Deák Sopron.

Subskriptionspreis pro Jahr Goldmark 10., Schw. Fr. 10.

Erscheint zweimonatlich. — Mit der Unterstützung des Ungarländischen Reformierten Pastoren-Vereins

INHALT:

DER REFORMIERTE GOTTESDIENST NACH KALVINS AUFFASSUNG.

Von Alexander Béla NAGY, ref. Prediger.

THEOLOGICAL REVIEW.

Volume XIII. Number 2. (First Supplément.)

Debrecen. Harvest. 1937.

Editor ALEXANDER CSIKESZ University-professor, Debrecen, Hungary.

Chief-contributors Emeric Révész University-professor and John Deák University-professor.

Subscription price 10 s. or 3 Dollars.

Bimonthly periodical. — Protected by the Society of the Hungarian Reformed Ministers.

CONTENTS:

THE REFORMED CHURCH SERVICE ACCORDING TO CALVIN.

By A. B. Nagy reformed Minister.

REVUE DE THEOLOGIE

XIII. Année, No. 2. (Cahier supplémentaire No. 1.)

Debrecen. Moisson. 1937.

Directeur: ALEXANDRE CSIKESZ, professeur d'université. Debrecen, Hongrie.

Comité de rédaction: Jean Deák, professeur d'université et Emeric Révész, professeur d'université.

Abonnement 10 francs suisses par an.

Paraissant tous les deux mois. — Protégé par l'Association Nationale de Pasteurs Réformés de Hongrie.

SOMMAIRE:

LE CULTE RÉFORMÉ D'APRÈS CALVIN. Par A. B. Nagy pasteur réformé.

Tudnivalók a Theologiai Szemlének szánt közlemények tárgyában.

1. Minden közlemény tartalmáért, korrigálásáért, helyesírásáért a cikk írója felel.
2. A cikk közölhetőségéről a szerkesztő határoz, szakszerűségéről és belső értékéről a szerkesztő, illetőleg az általa felkért főmunkatársból és egy, vagy két szakfőúrból álló bizottság mond véleményt.
3. A Theologiai Szemlében megjelent *minden cikk a Theologiai Szemle tulajdona*. Ennek kifejezett engedélyével készíthető különlenyomat, új kiadás, vagy megjelentetés, valamint idegen nyelvre fordítás. Minden jogot fenntartunk.
4. A Theologiai Szemle minden cikkírója egyszersmind előfizetőül jelentkezettnek vétetik arra a két éves ciklusra, melyben cikke megjelent.
5. A cikkíró köteles hozzájárulni nyomtatott nagy lexikon ivenként 25–50 pengővel a cikk kinyomatása költségeihez a szerkesztő döntése szerint. Ez a rendelkezés mindaddig fennáll, míg a gazdasági viszonyok nem javulnak. Még nem felelő cikket semmiféle anyagi hozzájárulás mellett sem közlünk. A szerkesztő bizottság az elismert nevű szakembereket, valamint azokat, kiket közlemény írásával megbizott, a költség-hozzájárulás alól külön kérelem nélkül felmenti.
6. Csak írogépett, illetőleg kiválóan olvasható módon, a papír egyik oldalára irt kéziratot fogadunk el előzetes megbírálásra. Kézirat visszaküldésére csak akkor vállalkozunk, ha a beküldés után egy éven belül, ajánlott küldéshez kellően felbővelvezett s megcímzett megfelelő borítékot is kapunk. Szerkesztő a nem közölhetést nem tartozik indokolni.

MÁGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Debrecenből induló és oda érkező vonatok.

Debrecen állomásról indul mikor, hova?

2 10 Budapest, k. pu. 4.55 Nyirábrány, 5.02 Nyiregyháza, 5.05 Füzesabony, 5.13 Hajduböszörmény, 6.09 Nagykereki, 6.22 Püspökladány, 7.51 Balmazújváros, **7.25 Budapest k. pu.**, 7.30 Hajdúnánás, 7.52 Nagyléta—Vértes, 8 Nyiregyháza, 8 Nyirábrány, 9.25 Derecske, **11.50 Budapest k. pu. (sebesvonat)**, **11.53 Nyiregyháza**, 12.10 Tiszafüred, 12.27 Hajduböszörmény, 12.30 Nyirábrány, 13.22 Budapest ny. pu., 13.25 Nagyléta—Vértes, 14.16 Nagykereki, 14.19 Balmazújváros, 14.20 Nyiregyháza, 14.25 Nyirábrány, 14.30 Hajduböszörmény, 15.26 Nyiregyháza (sinautó), 16.30 Füzesabony (csak vasárnap), **17.12 Budapest ny. pu.**, 18.43 Nyirábrány, 18.46 Nyiregyháza, 18.58 Nagykereki, 19.00 Tiszafüred, 19.30 Nagyléta—Vértes, 19.40 Tiszalök, **20.50 Budapest k. pu. (sinautó)**, 21.36 Nyiregyháza, 22.00 Budapest ny. pu.

A vastag betűsök gyorsvonatok.

Debrecen állomásra érkezik, mikor, honnan?

1.15 Nyiregyháza, 4.40 Budapest ny. pu., 6.47 Tiszalök, 7 Nagykereki, 7.10 Tiszafüred, 7.17 Nyiregyháza, **7.20 Budapest k. pu.**, 7.40 Nagyléta—Vértes, 8.28 Tiszalök, 8.39 Püspökladány, 9.00 Szerencs—Nyiregyháza, 9.03 Balmazújváros, 10.07 Nagyléta—Vértes, 11.22 Hajdúnánás, 11.26 Nyiregyháza—Szerencs, 11.35 Derecske, 11.36 Nyirábrány, **11.45 Budapest ny. pu.**, 12.26 Füzesabony, 13.52 Budapest ny. pu., 14.15 Nagykereki, **15.24 Budapest k. pu. (sinautó)**, 15.37 Tiszalök, 16.45 Balmazújváros, 16.54 Nyirábrány, 16.55 Nagyléta—Vértes, **17.04 Nyiregyháza**, 18.25 Nagykereki (csak vasárnap), **18.36 Budapest k. pu.**, 18.39 Nyiregyháza, 20.08 Füzesabony, 20.43 Tiszalök, **20.48 Nyiregyháza (sinautó)**, 21.13 Nagykereki (csak vasárnap), 21.25 Nyirábrány, **21.29 Budapest k. pu. (sebesvonat)** 21.35 Miskolc—Szerencs.

THEOLOGIAI SZEMLE

1937. (XIII. ÉVF.) ÉVI ELSŐ PÓTFÜZETE.

A REFORMÁTUS ISTENTISZTELET KÁLVIN FELFOGÁSA SZERINT

IRTA:
NAGY SÁNDOR BÉLA
REFORMÁTUS LELKIPÁSZTOR

DEBRECEN, 1937.

BEVEZETŐ.

„A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint.“ Ez a téma mindjárt a munka elején két irányban kötötte le érdeklődésemet. Úgy éreztem, hogy mint lelkipásztor, nem találhatnék fontosabb elméleti feladatot, mint feltárni egyházunk istentiszteletének elvi alapjait. A gyülekezeti életben munkálkodó lelkipásztor számára vajjon lehet-e egyáltalán nagyobb jelentőségű gyakorlati feladat, mint az istentiszteletek végzése? Kétségtelen, hogy a lelkipásztor, mint liturgus, végzi a legmagasabbrendű szolgálatot. Ez a szolgálat azonban akkor lesz igazán öntudatos és Isten akarata szerint való, ha tisztán állanak előttünk egyházunk istentiszteleti gyakorlatának elvi alapjai. Érdeklődésem másik iránya pedig a témával kapcsolatban Kálvin János felé fordult. A XVI. század eme csodálatos szellemóriásának hatása, immár 400 év távolából, ma is lenyűgöző erővel keríti hatalmába mindazokat, akik az ő művein keresztül közelebbi ismeretségbe kerülnek a nagy reformátorral. Munka közben mindinkább megérlelődött bennem az a meggyőződés, hogy egyházunk legégetőbb kérdéseinek megoldásában ma is nagy segítség az, ha tanácsért, útbaigazításért Kálvinhoz fordulunk.

Amikor a munkához hozzáféltem, akkor még előtte voltunk az Institutio 400 éves jubileumának. Az volt a reménységem, hogy a jubileum alkalmával már ez a munka is egyik szerény jele lehet a magyar református egyház emlékezésének. Az összegyűjtött anyag feldolgozása azonban sokkal több időt vett igénybe, sem mint-hogy ez a remény valóra válhatott volna. Hisszük azonban, hogy a témával való foglalkozás így sem időszerűtlen. A református istentisztelet problémáinak vizsgálata, valamint Kálvin gondolatainak feltárása örök aktualitással várja mindenkor a maga munkásait.

E dolgozat megírásával kapcsolatban meg kell emlékezni arról, hogy Isten akarata szerint külföldi tanulmányaimat épen abban a két városban folytathattam, ahol Kálvin végezte lelkipásztori szolgálatát: *Genfben és Strasbourgban*. Már ezekben az években is különös érdeklődéssel tekintettem nagy reformátorunk alakjára, akinek nyomdokait buzgósággal kerestem e történelmi helyeken. Amikor pedig évekkel ezelőtt *D. Csikesz Sándor* professzor úr e témára figyelmemet felhívta s annak kidolgozására buzdított, nagy örömmel ragadtam meg az alkalmat, hogy tanulmányaim során közelebb jussak Kálvin gondolatvilágának megismeréséhez.

Dolgozatom elkészítésénél elsősorban a Corpus Reformatorum kötetei szolgálták forrásul. Igyekeztem arra, hogy a lehetőség szerint Kálvinnak minden nyomtatásban megjelent munkáját elolvassam, amelyekről föltehető volt, hogy a témával kapcsolatos gondolatokat tartalmaznak. Ezenkívül áttanulmányoztam azokat a Kálvin-életrajzokat, amelyeket megkaphattam, továbbá több olyan munkát, amely a téma egyháztörténeti vonatkozású részeit világította meg számomra, vagy amely Kálvinnal valamely speciális szempontból foglalkozva, fontos utbaigazításokat adott témánk közelebbi megértésére nézve is. Különösképen hasznát vettem a jegyzetekben is említett művek közül: *Doumergue, Choisy, Pannier, Erichson, Heyer, Viénot, Walker, de Félice* munkáinak, továbbá az *Études sur Calvin et le calvinisme c.* tanulmány sorozatnak és a debreceni egyetem theol. kara által legújabbban kiadott *Kálvin és a kálvinizmus c.* jubiláris munkának.

A források feldolgozásánál elsősorban az a szempont vezetett, hogy minél több eredeti kálvini gondolatot közöljek a téma kifejtésének keretében. A kálvini gondolatok közül pedig, — ahol csak lehetett, — azokat részesítettem előnyben, amelyek még eddig nem jelentek meg magyar fordításban. Igyekeztem behatolni a Kálvin gondolatvilágába s azt, — amennyire gyarló emberi erőmtől tellett, — magyar nyelven feltárni az olvasó előtt. A szöveg fordításánál elsősorban az érthetőségre törekedtem.

Ahol az eredeti szöveg szó szerinti fordítása tulságosan nehézkes lett volna, ott csak a lényeges tartalmát közöltem a szövegnek, de a jegyzetben ilyenkor is adom az eredeti francia, vagy latin szöveget. Az Institutioból vett idézeteket nem közlöm az eredeti szöveggel, — mert ezzel helyet és költséget óhajtottam megtakarítani. Az Institutio magyar fordítása ugyanis megtalálható a parochiális könyvtárban, Czeglédy S.—Rábold G. fordításában, valamint az Institutio első kiadása Dr. Victor János fordításában. Ezek a fordítások alaposan revideált, megbízható munkák s így az idézeteket onnan vettem néhány helyen, ahol különösen fontosnak tartottam, az eredeti kifejezést zárójelben közlöm. Nem tartottam szükségesnek az eredeti szöveg közlését azoknál a munkáknál sem, amelyeknek magyar fordítása megjelent a parochiális könyvtárban „Kálvin kisebb művei” cím alatt.

A téma kifejtésének módszerül Kálvin felfogásának ismertetését és rendszerbe foglalását választottam. Csak másodsorban gondoltam arra, hogy e felfogásnak bírálatát és értékelését is adjam. Épen ezért dolgozatom megírásánál az a cél vezetett, hogy magát Kálvint mutassam be s az ő gondolatait közöljem. Magyar református teológiai irodalmunknak, — amely bizonyára még nagyon hosszú ideig nélkülözni fogja Kálvin műveinek teljes magyar fordítását, — óhajtottam némi szolgálatot tenni e szerény munkával. Az egyes fejezetek végén, — ahol különös szükségét éreztem, — adtam rövid összefoglalást és értékelést, de óvakodtam hosszadalmas fejtegetésekbe bocsátkozni, mert azt óhajtottam, hogy inkább Kálvin szóljon . . . A befejező részben mindamelllett rövid jellemzést és értékelést igyekeztem adni összefoglalásul.

Az összegyűjtött anyag felosztását eleinte csupán két fő részre, egy elméleti és egy gyakorlati részre terveztem, Munka közben azonban mind nyilvánvalóbbá lett annak szüksége, hogy a téma alaposabb kifejtése végett a Kálvin liturgikai felfogásának történeti kialakulását is helyes lesz figyelemmel kísérni s így a történeti háttér felvázolásából kiindulva mutassuk be Kálvin liturgikai alapelveit, majd pedig ez elveknek gyakorlati megvalósulását. Így adódott az anyag három fő részre való tagozódása: egy történeti, egy elméleti és egy gyakorlati részre. A történeti részben sok helyen — sajnos — csak másodlagos forrásokra hivatkozhattam. Az alaposabb kutatás itt talán pontosabb eredményeket hozott volna, de ezzel az anyaggyűjtés munkája megsokszorozódott volna s bizonyára az eredeti célt, Kálvin liturgiájának alaposabb megismerését is némiképen háttérbe szorította volna. A történeti részben egyébként jónak láttam előbb külön fejezetekben bemutatni a Kálvin előtti állapotokat liturgikai szempontból 1. a róm. katholicizmus és 2. a reformáció egyházaiban, a 3. fejezetben viszont a Kálvin által átvett hatásokat próbáltam összefoglalni. Az elvi részben összegyűjtött anyagot ilyen főcímek alatt tárgyalom: 1. Az istentisztelet fogalma. 2. Az istentisztelet lehetősége. 3. Az istentisztelet szüksége. 4. Az istentisztelet célja. 5. Az istentisztelet megjelenési formája Ez utóbbinál külön alcímek alatt tárgyalom a külső cselekményeket és a lélek belső magatartását. A gyakorlati részben először is a liturgikus személynékről szólok. Ezzel kapcsolatban külön fejezetekben van szó a charismákról, az interna és externa vocatioról és a liturgusról, mint vezető keresztyén szerényiségről. A gyakorlati rész második fejezete szól a liturgikus cselekményekről. Itt elsősorban a nyilvános gyülekezeti istentisztelet alkotórészeit tárgyaljuk, majd soravesszük a sákramentáliákat és a rendkívüli istentiszteleti alkalmakat, továbbá tárgyaljuk a liturgikus cselekmények idejét, helyét, eszközeit, valamint a ceremóniákat, szokásokat s a liturgikus cselekmények rendjét. A gyakorlati rész harmadik fejezete Kálvin liturgikai felfogásának hatásairól ad némi tájékoztatást. Itt meg kell jegyeznünk, hogy nem volt szándékunkban Kálvin felfogásának hatásait részletesen tárgyalni, sem pedig e hatásokat a későbbi időkre vonatkoztatva s a jelenkorban vizsgálni. Vizsgálódásunkat csupán a Kálvin korára korlátoztuk s itt is megelégedtünk néhány jellemző momentum felemlítésével, tudván hogy a részletesebb fejtegetések nagyon messzire vezettek volna, Az itt közölt felosztást láttuk a legalkalmasabbnak arra nézve, hogy egyrészt elkerüljük a felesleges ismétléseket, másrészt pedig, hogy a hatalmas összegyűjtött anyagot a legkönnyebb tájékozódás szempontjából rendezzük.

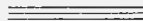
Meg kell vallanunk, hogy munkánk közben igen sok nehézséggel kellett megküzdenünk. Különösen az első időkben a XVI. századbeli francia szöveg olvasása is nehézséget jelentett. Emellett az egyébirányú munkák és kötelezettségek ezernyi gondja sokszor elvont az íróasztaltól és a könyvektől. Elég gyakran kellett megküz-

deni testi gyengeséggel is. Úgy éreztem, hogy e munka miatt a gyülekezeti életben nem szabad lanyhulásnak beállni. A feladat nagysága sokszor hozta előm a csüggedés kísértését.

De jól esik arról is beszámolni, hogy a munka végzése közben nagyon értékes segítségben és támogatásokban volt részem. Itt első helyen kell megemlékezniem *Dr Csíkész Sándor* professzor úrról, aki nemcsak a témára hívta fel a figyelmemet, hanem buzdításaival és értékes tanácsaival munka közben is nagy segítségemre volt. Emellett volt szíves számomra nagyon értékes forrásműveket külföldi könyvtárból kikölcsönözni és rendelkezésemre bocsátani. Az ő támogatása nélkül bizonyára nem jelenhetett volna meg munkám mostani alakjában. Hálás köszönettel tartozom hasonlóképpen *Dr Révész Imre* professzor úrnak is értékes tanácsaiért és az általa kölcsönzött hasznos forrásmunkákért. Meg kell emlékezniem e helyen szeretettel és hálaival volt professzoraimról, akik a sárospataki theol. akadémián a tudományos munkát velem megszerettették, a pályámon elindították. (Közülök többen már ama jobb hazában várják a feltámadást.) Ugyancsak hálaival gondolok külföldi professzoraimra, közülök különösen a genfi *Choisy Jenő dr.* professzor úrra, akitől Kálvin megismerésére vonatkozólag igen sokat tanultam.

Hálás köszönettel tartozom a sárospataki Főiskola könyvtárának vezetősége iránt is, amiért a Corpus Reformatorum köteteit és más forrásmunkákat készséggel rendelkezésemre bocsátották. Ugyancsak a köszönet és hála érzésével emlékezem meg azokról, akik a dolgozat leírásának és másolásának sokszor nagyon is fárasztó gondját magukra vállalták. Itt elsősorban csa'adom legközelebbi tagjaira gondolok: feleségemre, édesapámra és sógoromra, *Dr Kiss József*re, aki az egész dolgozat írógépelésének nagy munkáját önzetlen szeretettel vállalta és végezte.

Bizonyosságot kell tennem végül arról is, hogy számomra e témával való foglalkozás a sok munka és nehézség mellett igen sok örömet és nemes gyönyörűséget is jelentett. Hogy érdemes volt-e a munkát végezni, azt eldöntik a bírálók. Nekem elég jutalom az a meggazdagodás, amelyet nyertem munkám közben nagy reformátorunk szellemi örökségének jobb megismerése által. De ha emellett magyar református egyházunk ifjú lelkipásztorai közül csak egy, kettő is akad, aki e munkám révén kedvet kap Kálvin műveinek alaposabb megismerésére, — akkor már nem volt hiábavaló a fáradság és a munka, mert szolgálatát betöltötte.

A.) Kálvin liturgikai felfogásának kialakulása.

I. Előzmények a római katholicizmusban.

Kálvin reformátori működése az egyházi élet minden területén határozottan megszabta a jövő fejlődés irányát. Bámulatlan szellemi képességgel a reformáció eszmévilágában megteremtette a gondolatok logikai rendszerét. Amit a reformátorok Kálvin fellépése előtt a Szentírás alapján igazságként hirdettek, azt ő beillesztette az elvek szilárd fundamentumára helyezett s az argentumok sziklakemény köveiből emelt épület falaiba. Amit Kálvin igazságként megismert, azt vaskövetkezetességgel hirdette s az általa egyszer megismert igazság, — logikai rendszerének bástyatornyába építve, — ellenállott minden támadásnak.

Általános az a vélemény, hogy Kálvin vallási rendszerében nincs fejlődés, mert az általa megismert igazságok már fellépésének kezdetén magvát képezték az ő szellemi kincstárának és később legfeljebb csak ez igazságoknak világosabb megfogalmazása és magyarázása jelentett változást és előhaladást reformátori munkájában. Az *Institutio* ifjú írója már teljes lelki fegyverzetben áll előttünk nagy műve első kiadásának évében.

Mindamellett senki sem tagadhatja, hogy Kálvin is, — mivel benne élt az ember-i társadalom közösségében, — alá volt rendelve a szellemi élet örök törvényeinek s ő sem vonhatta ki magát elődeinek, kortársainak hatása alól, akik együttesen teremtették meg azt a szellemi légkört, melyben ez a csodálatos egyéniség igazi reformátorrá nevelődött.

Dolgozatunk főcélja Kálvin liturgikai felfogásának ismertetése és értékelése. Mielőtt e felfogást Kálvin műveiből közvetlenül megismerni próbálnók, bizonyára nem lesz érdektelen dolog, ha néhány pillantást vetünk azokra a körülményekre, amelyek a Kálvin felfogását megelőző időkben, valamint munkásságának kezdetén az ő szellemi egyéniségének, de különösképen liturgikai felfogásának kialakulását elősegítették.

Ha Kálvin reformátori működésének bármelyik részét tekintjük is, nem szabad elfelejtenünk, hogy ő a XVI. században élt s ő maga is a XVI. század gyermeke volt. A középkori egyházban született és nevelkedett. Ez az egyház épen a XVI. század elején érte el romlottságának azt a tetőfokát, amely ellenállhatatlan kényszerűséggel vezetett a reformáció forradalmi átalakulásához. A megromlás legfőbb ismertető jele az volt, hogy az isteni tekintélyt, emberi tekintéllyel próbálták helyettesíteni. Az emberi tekintély az egyház nevében feltétlen engedelmességet kívánt. Az egyház rendelkezései, — e kor felfogása szerint, — előbbvalók mint Isten törvényei. Ha valaki bőjti napon húst evett, az egyház tilalma ellenére, amiatt többet aggályoskodott, mintha lelkiismeretét szennyezte volna be valami gonosz cselekedettel. Emellett a nép tudatlan és műveletlen volt. Ez különösképen azzal a következménnyel járt, hogy a vallás szellemi tartalma hova-tovább elsikkadt s helyette a külsőségek hangsúlyozása jutott előtérbe. Isten hatalmának és nagyságának, de még inkább az egyház világhatalomra törő igyekezetének megmutatására szolgált a kultusz külső pompája. Jézus szeretetét a naiv művészi ábrázolások próbálják érzékeltetni. Az ünnepek fénye, a szimbólumok sokasága már-már azzal a veszéllyel jár, hogy a nép ezekben látja a vallás lényegét. Azt hiszik, hogy a vallási formák elősegítik az igaz kegyességet, de az eredmény az lesz, hogy maga a kegyesség kimerül ezekben a külső formákban és szokásokban. Ugyanez a veszély áll elő a kultusz tárgya megválasztásának tekintetében is. Isten igaz imádását akarják elősegíteni Szűz Mária és a szentek tiszteletével, azonban lassan Isten igaz imádása háttérbe szorul és a szentek imádása kerül előtérbe.¹ Amint Révész Imre mondja: „Az volt ekkor a rémai egyház legnagyobb baja, hogy Krisztusnak még a legjobb szívében is meg kellett osztania trónját valaki, vagy valami mással.”²

Az ígéhirdetés teljesen elveszti jelentőségét. Az istentiszteleti szertartások sokkal inkább szolgáltak a nép mulattatására és szórakoztatására, mint az örökkévaló Istennek lélekben és igazságban való imádására. Bizonyos napokon a kultikus cselekmények nem egyebek mint egyszerű szórakozási alkalmak, amelyekben nincs többé semmi vallásos tartalom. A szellemiség helyét elfoglalta a teremtett tárgyak iránti érdeklődés. Az ereklyekultusz túltengése a középkori egyházi élet legjellemzőbb vonása. Kálvin maga említi, hogy a világ — ahelyett, hogy Krisztust az ő Igéjében kereste volna, — ahelyett inkább az ő hátramaradt ruhafoszlányaival játszadozott.³ A középkori egyházi éneklés a kegyes énekek mellett sokszor egészen világias, sőt profán szövegű dallamokat tűrt meg a kultusz keretében. Ennek folytán nem csoda, ha a tridenti zsinaton egyenesen az a veszedelem fenyegetett, hogy száműzik magát az egyházi éneket a kultusból s a reformáció kezdetén is előtérbe kerültek olyan törekvések (pl. Zürichben), hogy inkább éneklés nélkül történjék az istentisztelet, mintsem ilyen formában énekeljenek Krisztus egyházának tagjai.⁴

A középkori katolikus egyház liturgiája teljesen elkülönítette egymástól magát a ritust és az Isten Igéjét; természetesen ez az Ige rovására történt. Szertartások idegen nyelve pedig azt eredményezte, hogy volt olyan istentiszteleti cselekmény, amelyből a résztvevő hívek egy szót sem értettek. Az Ige helyett a kultusz középontjába a miseáldozat került, amely elterelte a hívek figyelmét a Krisztus egyetlenegy tökéletes áldozatáról. A sákramentumok általában nagy szerepet játszottak a középkori egyház híveinek vallásos életében. Gyakorlatilag pedig a hívek számára legfontosabb sákramentum volt a penitencia (Ódozat).

¹ V. ö.: *J. Viénot: Histoire de la Réforme Française des Origines à l'Édit de Nantes.* Paris 1926. 3. 1.

² *Révész Imre: Akikre nem volt méltó a világ.* Kolozsvár é. n. 61. 1.

³ „...au lieu de chercher Jesus Christ en sa Parolle, ...le monde, selon sa coutume, s'est amusé à ses robes, chemises et drappeaux...” Corp. Ref. XXXIV. 409. (Traicté des reliques)

⁴ V. ö.: *E. Doumergue: Essai sur l'histoire du culte réformé.* Paris 1890. 40. 1.

⁵ V. ö.: *Révész I.: Egyháztörténelem I.* Debrecen 1926. 41. 1.

A középkori egyház tanbeli s rituális megromlása mellett az egyházi közállapotok is meglehetősen lesüllyedtek. A papok és hívek erkölcsi élete nagyon alacsony színvonalat mutatott. A nép lelkében sok helyen babonaság foglalta el az igaz vallásosság helyét. Azonban a nép lelkének mélyén mégis ott lakozott a hit, ha eltorzult formában, ha megromlott állapotban is. A vallásosságra való hajlamosság nem veszett ki a szívekből. A nép legjobbjai vágyakoztak arra, hogy lélekben és igazságban imádhassák az Istent. Biztató előjelek, — mint a hajnal derengő sugarai, — mutatták, hogy közeleg a szellemiség felkelő napja

A középkori egyház sötétségébe a humanizmus eszméje lövelte az első fénysugarat. Erasmus és társai hangoztatják, hogy a keresztyénség nem a szertartásoktól függ, hanem a lélek megújulásától s hogy Krisztus nem kíván tőlünk egyebet, mint egyszerű és tiszta életet⁶. Azonban a humanisták nem adtak bizonyosságot a hitnek arról a kockázatokról sem féltő bátorságáról, amelyik szakítani tudott volna a középkori egyház romlottságaival. Ha voltak is közöttük reformátori hajlandósággal bíró férfiak, ezek is irtóztak radikális újításoktól. Végül is meg kellett ismerni ezt az igazságot, hogy az egész egyházi életet tanban és kultuszban szokásokban és erkölcsökben gyökeres reformoknak kell alávetni, hogy igazi hivatását: Isten dicsőségének szolgálatát betölthesse e földön.

A talaj előkészítése után így került sor az emberiségnek Krisztus fellépése óta legjelentősebb vallási mozgalmára a reformációra! „*Toldozgatással-foltozgatással még a legjobb akaratiúk is hiába igyekeztek megszüntetni a bajokat. . . csak egy félelőképen lehetett gyökeresen segíteni: ki kellett vivni a Krisztus egyedüli uralmát az emberi szívekben.*”⁷

II. Előzmények a reformáció különböző ágaiban.

A reformátori működésben Kálvint úgy Luther Márton, mint Zwingli Ulrik megelőzték, tehát kézenfekvő az a gondolat, hogy e két reformátor működése nem csak előzménye, hanem előkészítője is volt Kálvin reformátori tevékenységének. Nem célunk most összehasonlító tanulmányt írni, ezért nem tartjuk feladatunknak azt sem, hogy a Kálvint megelőző reformátorok liturgikai felfogását részletesen ismertessük, azonban témánk alaposabb megértése céljából mégis néhány olyan jellemző körülményre óhajtunk reá mutatni, amelyek előkészítették a Kálvin liturgikai felfogásának kialakulását.

Luther az 1523-ban kiadott *Formula missae* c. munkájában közli a gyülekezeti istentisztelet rendjére vonatkozó irányelveit. Eszerint Luther a kultusz nélkülözhetetlen alkotórészének tekinti az ígéhirdetést. „A keresztyén gyülekezet soha ne gyülekezzen össze anélkül, hogy abban az Isten Igéjét ne hirdessék . . . Ahol tehát az Isten Igéjét nem hirdetik, ott jobb, ha nem is énekelnek, nem is olvasnak és össze sem gyülekeznek.” A mise, mint a középkori egyház legfőbb istentiszteleti cselekménye, tehát már Luther számára is elveszti központi jelentőségét. Szerinte is: „. . . az Ige és nem a mise a lényeges.” „A liturgiával kapcsolatos többi teendőkre nézve csak általános utasításokat ad.” A többi teendőket majd az idő fogja megmutatni. A fő az, hogy mindent megtegyünk arra nézve, hogy az Ige föllendüljön.” Az 1526-ban kiadott *Deutsche Messe* c. munkájában Luther lényegileg ugyanezeket az elveket vallja. „Minden istentisztelet legfontosabb s leglényegesebb része az Isten Igéjének hirdetése és tanítása.” Emellett azonban Luther a külsőségek tekintetében nem sokat változtat a római egyház szokásain. Meghagyja a misemondó ruhákat, az oltárt, a gyertyákat stb. Nem tartja elvetendőnek a latin nyelvű éneklést sem. Luther felfogása szerint még az úrvacsora is hozzátartozik, mint nélkülözhetetlen alkotórész az istentisztelethez. Így voltaképpen nála az istentiszteletnek két fókusza van: az ígéhirdetés és az úrvacsora kiszolgáltatása. Az ő istentiszteleti rendje valójában a középkori egyház miseszolgálatának átalakítása volt. „Ő még a mise gondolatkörében és forma bőségében élt, nem is akarta a radikális szakítást a multtal.”⁸

⁶ V. ö.: *Viénot*: Id. m. 6. l.

⁷ *Révész* I.: *Akikre nem volt méltó a világ*, 62. l.

⁸ *D. Raffay* S.: *A magyarhoni evangélikus liturgia történetéhez*. Budapest 1933. 9-12. l.

A reformáció másik nagy vezéralakjának *Zwinglinek* liturgikai felfogása a Lutherenál jóval több radikalizmust mutat. Ha Luther még húzódozott attól, hogy gyökeresen szakítson a róm. katholicizmus külső formáival, Zwingli épen az ellenkező végletbe csapott át. Radikális szakítást óhajtott a kultusz terén mindazzal, ami a róm. katholicizmusra emlékeztetett. Nála minden ritus feleslegessé vált s az ígéhirdetés volt a felfogása szerinti istentisztelet egyedüli igaz alkotórésze.⁹ Zwingli annyira ment az egyszerűség követelményeiben, hogy az istentisztelet rendjéből még az egyházi éneklést is száműzte. Megpróbálta ugyan bevezetni, a Zürichi egyház istentiszteleti rendjébe a karéneket,— külön férfi karok és külön női karok énekeltek az istentiszteleten, — de a gyülekezeti éneklés hiányzott.¹⁰ Ugyanilyen egyszerűség jellemezte a Zwingli által bevezetett sákramentumi szertartásokat is. Az úrvacsora nála egyszerű emlékezés (*ein Wiedergedechtnis des Opfers*), ez ünnepeket Zwingli a vasárnap megtartására korlátozza s ha nem is modja ki határozottan minden más ünnep megszüntetését, de elégnék tartja minden más u. n. ünnepnapon a reggeli istentisztelet megtartását, amely után mindenki folytathatja munkáját.¹¹

Kálvin fellépése előtt a reformáció mozgalmának egyik jelentős szellemi központja volt *Strasbourg*, ahol különösen kedvező körülmények között ment végbe a kultusz és az egyházi tan reformja. A strasbourgi reformációi mozgalom megindítóiban között olyan neveket találunk, mint: a két Sturm (Jakab a nagyszerű államférfiú és János a kiváló professzor és iskola szervező).

Továbbá Zelle, Capiton, Hedion és különösen Bucer. A strasbourgi reformáció kezdetétől fogva önálló úton járt. Ezt a szellemi függetlenségüket a strasbourgiak igyekeztek később is megőrizni, úgyhogy valójában a strasbourgi reformációt sem lutheránusnak sem pedig kálvinistának nem lehet nevezni.¹² Kétségtelen azonban, hogy Strasbourg reformátorai közül *Bucer Márton* volt az, aki egyéniségének bélyegét leginkább reányomta a strasbourgi reformáció mozgalmára. Pannier szerint Strasbourgban még maga Kálvin is sok tekintetben „buceriánus“ volt.¹³ A reformáció korabeli strasbourgi liturgiát is sokan Bucer-féle liturgiának nevezik, mert különösen képen a kultusz rendjének megállapítása terén az ő felfogása érvényesült.¹⁴ A képeket és szobrokat hamar eltávolították a strasbourgi templomokból s csupán az oltárt hagyták meg az úrvacsora kiosztásának céljából. A strasbourgi kultuszreform azonban tulajdonképpen azzal kezdődött, amikor 1524-ben *Schwartz Theobald* először mondta a misét német nyelven s revideált szöveggel. A mise evangélium ellenes részeit azonban csak lassan-lassan hagyogatták el az istentisztelet rendjéből. A Swartz-féle liturgia még 1524-ben nyomtatásban is megjelent: „*Ordnung und Ynhalt Teutsche Mess und Vesper so jetzund im Gebrauch haben Evangelisten und christichen Pfarrherren zu Strassburg*“. Erichson szerint ennek a Schwarz-féle első német misének alkotórészei ezek voltak: „Eingangspruch: Im namen des Vaters, des Sohnes u. s. w. . . Schuldbekentnis. Absolution. Introitus: Kyrie Eleyson. Gloria in excelsis Deo. Collecta. Epistola et evangelium. Credo in unum Deum etc. . . (Niceai hitvallás.) Praefatio. Sanctus. Benedictus. Gebet. Einsetzungsworte. Elevatio calicis. Vater unser. Agnus Dei. Adhortatio ad populum brevis. Communicatio. Benedictio (Der Segen Gottes des Vaters, des Sohnes . . . u. s. w.)“¹⁵ Ez az istentiszteleti rend csaknem pontról-pontra azonos volt a római egyháznak a strasbourgi diocoesusban használatos miserendjével. (Mindenesetre új alkotórész volt az adhortáció)

⁹ V. ö.: *E. Doumergue*: Essai sur l'histoire du culte réformé. Paris 1890. 115 l.

¹⁰ *E. Doumergue*: Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps. Tome II. Paris 1902. 506. l.

¹¹ *Ulrich Zwingli*: Eine Auswahl aus seinen Schriften auf das vierhundertjährige Jubiläum der Zürcher Reformation. 2. Lieferung. Zürich 1918. 198-9 és 263. l.

¹² V. ö.: *L. Leblois*: Comment une église tombe et se relève. Une page de l'histoire de Strasbourg. Strasbourg. 1864. 7-8. l.

¹³ *J. Pannier*: Calvin à Strasbourg. Paris—Strasbourg. 1925. 9. l.

¹⁴ V. ö.: *A. Erichson*: Die calvinsche und altstrassburgische Gottesdienstordnung. Strassburg. 1894. 26. l.

¹⁵ *A. Erichson*: Id. m. 23-25. l. Ugyanitt közli Erichson, hogy a XVI. század elején a római egyháznak a strasbourgi diocoesusban használatos miserendje a következő volt: „Initium Missae (In nomine Patris... etc.). Confiteor. Absolutio. Introitus: Kyrie Eleyson, Gloria in excelsis. Collectae. Epistola. Evangelium. Credo. Consecratio. Sanctus. Benedictus. Pater noster. Agnus dei. Communio. Benedicamus. Benedictio, (Benedicat vos Deus pater, Filius, etc...)“

A strasbourggi reformátorok tehát, — akár csak Luther, — az istentiszteleti rend megállapításánál a római egyház liturgiájának kereteit használták alapul. Az első lépés után azonban következett a többi s 1525-ben már befejezettek lehet tekinteni a kultuszreformot amennyiben egy Bucer által szerkesztett s az összes strasbourggi lelkészek által aláírt nyilatkozat elismeri azoknak a reformoknak jogosságát, amelyek a kultusz terén eddig a gyakorlatba átmentek. 1529 februárjában pedig 300 városi tanácsos jelenlétében csaknem teljes egyhangúsággal mondták ki, hogy strasbourg egész városában a mise eltörültesék.¹⁶ Ettől az időtől kezdve a strasbourggi egyházi vezetők főtörekvése arra irányult, hogy az így újonnan szervezett evangéliumi egyháznak függetlenségét és szabad fejlődését biztosítsák. Amikor pedig Kálvin 1538-ban — genfi száműzetése után, — Strasbourgba érkezett, akkor már e városban a reformáció mozgalma a fejlődésnek bizonyos megállapodott érettségi fokára jutott, amelynek meg volt a maga tanbeli egysége s a kultusz terén is a gyakorlatba átment, pontosan körülírt rendje.¹⁷ Ennek a rendezett egyházi életnek szellemi vezére pedig Bucer Márton volt.

Amiképen Strasbourgban, úgy Genfben sem talált Kálvin „tabula rasa”-t, amikor e városban először munkálkodni kezdett. A francia Svájc területe különösképen fogékonynak mutatkozott a reformáció eszméinek befogadására. Ennek az egyik valószínű magyarázata az, hogy a Franciaország területéről kiüldözött protestánsok elsősorban itt nyertek menedéket nyelvtestvéreik között, a szabadság földjén. A genfi reformáció vezetőjének, — Kálvin előtt, — kétségtelenül *Farel Vilmost* tekinthetjük. Ő maga is Franciaországból származott s Kálvinnak, — ámbár nála 20 évvel idősebb volt, — mindvégig leghűségesebb barátja maradt. Genfben 1532 októberében került s előbb mint iskolamester, majd mint lelképásztor működött. Genf városában ez időtájt nagyon zavaros körülmények uralkodtak s Farelnek igen sok küzdelmet kellett folytatnia, a reformáció eszméinek diadalrajuttatása érdekében. Az ő nevéhez fűződik az első genfi protestáns liturgia bevezetése, amit Farel nyomtatásban is kiadott 1533-ban: *La maniere et fasson qu'on tient... es lieux lesquels Dieu de sa grace a visités...* címen. Kétségtelen, hogy Kálvin Genfben érkezése idején ezt az istentiszteleti rendet alkalmazták a genfi egyházban. Farel liturgikai műve öt részből áll. Az első rész szól a keresztség kiszolgáltatásáról, a második rész a házasság megáldásáról, a harmadik rész az úrvacsoraosztásról, a negyedik rész a közönséges istentisztelet rendjéről s végül az ötödik rész a betegek meglátogatásáról. A közönséges prédikációs istentisztelet rendje Farel liturgiája szerint ez volt: 1. Imádság, amely a Miatyánkkal végződik. 2. Igehirdetés. 3. Tízparancsolat. 4. Bűnvallomás. 5. Miatyánk (2-szor.) 6. Apostoli hitvallás. 7. Imádság. 8. Áldás. — Farel liturgikai felfogását elsősorban az jellemzi, hogy emberi rendelkezések és hagyományok helyett csakis az isteni kijelentést fogadja el szabályozó elvül. Művének előszavában ezt olvashatjuk: „Keresztyének! Isten tisztelése céljából ne tekintsetek a szokásokat, hanem csakis azt, amit Jézus rendelt és parancsolt.”¹⁸ Feltűnőnek találhatjuk, hogy Farel liturgiájában az egyházi éneket nem találjuk az istentisztelet alkotórészei között. Ennek oka az, hogy első francia nyelvű protestáns énekek még csak épen ezidőtájt keletkeztek, amikor Farel liturgiája megjelent. Farel ugyan elismerte az egyházi éneklés szükséges és hasznos voltát, azonban megfelelő énekek hiányában még nem valósíthatta meg az egyházi ének liturgikus használatának bevezetését.

Amíg Genfben a kultusz reformja meglehetősen radikális irányban érvényesült, Farel vezése mellett, aki nem ismert megalkuvást, — addig a szomszéd *bernikaanton* területén a reformok enyhébbek maradtak, ámbár az eltérések csak kevésbé fontos külsőségekben mutatkoztak. Így pl. Bernben meghagyták a ref. vezetői a keresztlő medencéket, az úrvacsoránál kovásztalan kenyert használtak, vasárnapokon kívül több olyan ünnepet is megtartottak, amelyeket Genfben eltöröltek stb.¹⁹

¹⁶ V.ö: *H. Strohl*: La théorie et la pratique des quatre ministères, à Strasbourg avant l'arrivée de Calvin. — *Études sur Calvin et le Calvinisme* ...à l'occasion du IV. Centenaire de l'Institution Chrétienne... Paris. 1935. 125. l.

¹⁷ V. ö. : *J. Courvoisier*: Les catechismes de Genève et de Strasbourg. *Études sur Calvin*... (lásd előbb) 108. l.

¹⁸ Cit. : *Doumergue*: Essai sur l'histoire du culte réformé. Paris. 1890. 23. l.

¹⁹ V. ö. : *W. Walker*: Jean Calvin, l'homme et l'oeuvre. Trad. par E. et N. Weiss. Genève 1909. 229. l.

A berni egyház szellemi vezére ebben az időben *Megander Gáspár* volt, akinek a genfi egyházzal is meg volt az a szoros kapcsolata, hogy 1530-ban ő tartotta az első protestáns prédikációt Genfben. A Megander által bevezetett berni liturgia közel állott Kálvin felfogásához, amit abból is megállapíthatunk, hogy 1537 elején Kálvin egyik levelében így ír Meganderhez: „A te szertartási könyvecskédet, — amelyet Maurus a mi kérésünkre lefordított, — összehasonlítottuk a miénkkel és úgy találtuk, hogy közöttük semmi különbség nincs, ha csak az nem, hogy az egyik rövidebb...”²⁰

Az eddigiekből megállapíthatjuk, hogy a reformáció különböző ágaiban már a Kálvin fellépése előtti időben megtörténtek azok a lépések, amelyek liturgikai szempontból is meghatározták a jövő fejlődés irányát. Luther, Zwingli és a többi reformátorok előkészítették Kálvin munkálkodásának útját s ez az előkészítés az ő liturgikai felfogásának kialakulására is vonatkozott.

III. Kálvin által átvett hatások.

Külön tanulmányt igényelne, ha Kálvint végig akarnók kíséreni, — az ő ifjuságától fogva, — szellemi fejlődésének útján s meg akarnók állapítani azokat a hatásokat amelyek az ő bámulatos egyéniségének s egész vallásrendszerének kialakulásához vezették. Megismerkednénk ezen az úton többek között: Olevitanus Róberttel, amint ifju rokonával megkedvelteti a biblia olvasását, du Tillet kanonokkal, aki vidéki parókiájának csendjében vendégül fogadja a hitéért üldözött ifjút s rendelkezésére bocsátja hatalmas könyvtárát, majd vele együtt ő maga is vándorbotot vesz a kezébe stb. Most azonban különösképen csak azoknak a hatásoknak összefoglalására törekszünk, amelyek Kálvin liturgikai felfogásának kialakulásával kapcsolatosak. Ámbár Kálvin szellemi önállósága vitán felül áll, mégis kétségtelenül megállapítható, hogy azok a reformátorok, akik időrendben az ő fellépését megelőzték, hatással voltak az ő felfogásának kialakulására.

Bizonyos, hogy *Luther* személyét és munkásságát Kálvin igen sokra becsülte. Igaz ugyan, hogy személyesen sohasem találkozott s mivel Kálvin németül nem tudott, ezért Luther műveinek jelentékeny részét nem is olvashatta, mindamellett alkalma volt Luthert az ő latin nyelvű művein keresztül megismerni. Kálvin Krisztus kiváló apostolának nevezi Luthert, akinek legtöbb érdeme van abban, hogy visszahelyezte az evangéliumot a maga igazi méltóságába.²¹ Luther reformátori munkássága tehát nem maradhatott hatás nélkül Kálvinra.

Azt sem lehet tagadni, hogy Kálvin felfogásának kialakulására *Zwingli* is erősen hathatott, ámbár Kálvin maga tagadott minden kapcsolatot Zwinglivel.²² Annyit megállapíthatunk, hogy Kálvinnak és Zwinglinek liturgikai elvei sok tekintetben találkoztak egymással. Kálvin különben is nem abban mutatta meg önállóságát, hogy új elveket hirdetett, hanem inkább abban, hogy a régi, vagy mások által is hirdetett elveket rendszerének egységes épületébe logikai következetességgel beépítette és azokat a gyakorlati életben is minden rendelkezésre álló erővel megvalósítani igyekezett.

Kálvin szellemi fejlődésére kétségtelenül nagy hatást gyakorolt az a három esztendő, amelyet Genfből való száműzetése után *Strasbourgban* töltött. Itt is különösen a *Bucer Márton* személyes hatását kell kiemelnünk. Bucer, aki tizenhét évvel volt idősebb Kálvinnál, — atyai pártfogásába vette a száműzött ifjú lelkipásztort s a strasbourgi francia református egyház megszervezésének munkájában igyekezett mindenben segítségére lenni. Amikor Kálvin újonnan alakuló egyházának liturgiáját készítette, akkor elsősorban a strasbourgi német protestánsok istentiszteleti rendtartására volt tekintettel. Ez a rendtartás jórészt a Bucer alkotása volt s Kálvin nem csak a sorrendet, hanem egyes részeket szinte szószórint átvevett az általa szerkesztett francia liturgiába.²³ *Lang* Ágoston részletesen kimutatja, hogy milyen érintkezési

²⁰ „Libellum tuum ceremoniale a Mauro rogatu nostro versus cum nostro contulimus, a quo nihil penitus nisi brevitate differt.” Corp. Ref. XXXVIII. Pars post. 87.

²¹ Lásd; *Calvin et la Réforme Française*. Exposition organisée à l'occasion du quatrième centenaire de l'Institution chrétienne. Paris. Bibliothèque Nationale. Mars. 1935. 44. l.

²² Lásd részletesebben: *Dr. Soós Béla: Kálvin és Zwingli c. tanulmányát a „Kálvin és a Kálvinizmus. Debrecen. 1936.” c. kiadvány 275-291. lapjain.*

²³ Lásd: *Walker: Id. m. 245. l.*

pontok vannak az 1536-iki Institutio és a Bucer-féle Evangélium-kommentár között.²⁴ Ugyanő mutatja ki, hogy Bucer és Kálvin urvacsorai felfogása is teljesen azonosak.²⁵ Pannier pedig azt hangsúlyozza, hogy Kálvin valószínűleg még Bourges-ban tanulmányozta Bucer iratait s így történhetett, hogy az 1536. évi Institutio urvacsorai felfogása jórésztben megegyezik a Confessio Tetrapolitana úrvacsora-tanával, amelyet tudvalevőleg Bucer szerkesztett.²⁶

Bucer felfogása szerint minden liturgikus cselekmény fő célja a hívek építése. Ugyanezt az elvet hangsúlyozza Kálvin is liturgiájának előszavában. Bucer az úrvacsoráról szóló értekezésében (1525) kifejti, hogy minden egyházi szertartásnál csakis a Szentírás alapján és irányítása szerint szabad eljárni.²⁷ Ugyanezt az elvet vallja Kálvin minden írásában. Bucer hatása e nagy alapelvek mellett egyéb részletkérdésekben is megnyilvánult. A reformátorok közül Bucer fejtette ki először a *négy egyházi rendről* szóló elméletet. Épen 1538-ban, tehát a Kálvin Strasbourgba érkezésének esztendejében, jelent meg Bucer értekezése a lelkigondozásról, amely a négy egyházi rend (pásztorok, tanítók, vénék és diakónusok) szolgálatát is tárgyalja.²⁸ Bucer volt az is, aki a hesseni egyházak figyelmébe ajánlotta a katechumenusok ünnepélyes konfirmációját.²⁹ Azt nem igen lehet megállapítani, hogy Kálvin Strasbourgan gyakorolta-e, vagy nem, ezt a Bucer által ajánlott cselekményt, — azonban látni fogjuk, hogy Genfben volt valami olyan ünnepélyes szertartás, amely mint a katechizáció befejező momentuma, megfelelehetett a Bucer elgondolásának.

Bizonyára több ponton is meg lehetne még állapítani a felfogásbeli rokonságot Kálvin és Bucer között, azonban már az eddigiek alapján is nyilvánvaló, hogy Kálvin felfogásának kialakulására kétségtelen hatással volt az ő strasbourgi tartózkodása s itt különösen a Bucerral való személyes kapcsolata. Mindamellett itt nem szolgálai lemásolásról van szó, ellenben bizonyos, hogy Bucer gondolatai Kálvinnál világosabb kifejezést, pontosabb okfejtést és rendszeresebb beállítást nyernek.³⁰

A Kálvin által Strasbourgan átvett hatások közül különösen jellemző a *confessionak* és az *absolutionak* a kálvini liturgiába való beillesztése. Erről dolgozatunk gyakorlati részében még külön fogunk szólni, de már most meg kell említenünk, hogy itt Kálvin kétségtelenül az ő-strasbourgi liturgia liturgiájában is helyet foglalt, még pedig Bucer fogalmazásában. Kálvin ennek szabad fordítását, illetőleg parafrázisát használta fel a saját liturgiájában.³¹ Természetesen a Bucer-féle confessio forrásának nyomait is meg lehet találni elsősorban a régi strasbourgi katolikus liturgiális könyvekben és az első protestáns liturgiák bűnvallomásainak szövegében,³² Amikor Kálvin Strasbourgba érkezett, nem sokkal ezután jelent meg az ottani német egyház liturgiája, amely teljesen Bucer felfogása szerint állapította meg az istentisztelet rendjét³³. E szerint a *strasbourgi német egyházban* a rendes vasárnap délelőtti istentisztelet sorrendje a következő volt: 1. Invocatio és nyilvános bűnvallás. 2. Vigasztaló szavak a Szentírásból és absolutio. 3. Ének. (Zsoltár, vagy más vallásos ének, esetleg a tiz-

²⁴ Lásd: *Dr. Lang Ágost*: Az 1536-i Institutio forrásai. Kálvin és a kálvinizmus. Debrecen-1936. 15. l.

²⁵ Cit.: *Courvoisier*: Id. m. 118. l.

²⁶ *Pannier*: Id. m. 11. l.

²⁷ Lásd: *Erichson*: Id. m. 33. l.

²⁸ Lásd: *Courvoisier*: Id. m. 108. l. Továbbá: *Strchl*: Id. m. 123. l. skv.

²⁹ *Pannier*: Id. m. 12. l.

³⁰ Lásd: *Courvoisier*: Id. m. 120. l.

³¹ Lásd: *E Doumergue*: Jean Calvin... Tome II. 494-5. l. (Doumergue táblázatos összehasonlításokat is közöl a kétféle szövegből).

³² *Erichson* id. műve 28. lapján közöl néhány ilyen régi strasbourgi confessio-szöveget. Az 1511-ből való „*Breviarium argentinense*” pl. ezt tartalmazza: Confiteor deo patri omnipotenti: beatae Mariae virginis et omnibus sanctis et vobis fratribus: quia ego peccator peccavi nimis cogitatione: locutione: opere et omissione: Ideo precor vos ut oretis pro me peccatore, Misereatur noster omnipotens: eius: et dimissis omnibus peccatis nostris perducat nos in vitam aeternam. Amen”. A Schwarz *Theobald*-féle német mise confessiójából már teljesen hiányzik a Szűz Máriára és a szentekre való hivatkozás. E confessio szövege a következő volt: „Ich armer sündler bekenne mich gott dem almechtigen, das ich schwerlich gesündt hab, durch übertretung seyner gebott, das ich vil gethon hab, das ich solt gelossen han. und vil gelassen, das ich solte thon haben durch unglauben und misstreue gegen gott, und schwäche der liebe, gegen meynen mitdienern wie mich gott schuldigweiss, ist mir leydt. Grad mir herr, bis barmherzig mir armen sündler. Amen.”

³³ „Psalter, mit aller Kirchenübung, die man bey der christlichen Gemein zu Strassburg und anderswa pflegt zu singen.“ Strassburg, Wolfgang Köpfel. 1539.

parancsolat első része.) 4. Rövid imádság. 5. Ének. (Mint előbb vagy a tizparancsolat második része.) 6. Szentírásolvasás és prédikáció. 7. Nagy imádság. 8. Miatyánk. 9. Ének. (Olykor az apostoli hitvallás, különben zsoltár, vagy más vallásos ének.) 10. Aroni áldás.³⁴ Kétségtelen, hogy Kálvin ezt az istentiszteleti rendtartást ismerte és alapul is vette saját liturgiájának megállapításánál. Legalább is a tizparancsolatnak, az apostoli hitvallásnak és az absolutionnak liturgikus használatát illetőleg feltétlenül megállapítható a Kálvin által átvett hatás.

Kálvin tehát, mint strasbourggi lelkipásztor a német egyházban gyakorolt liturgiát megkedveli és azt alapul veszi a saját egyházszervező munkájában. Ezt a liturgiát a saját egyházában még tökéletesíteni is óhajtja s ez a fáradozása nem volt eredménytelen. A Kálvin által használt strasbourggi liturgia megjelent nyomtatásban is 1539-ben, vagy 1540-ben, de ebből egyetlen példány sem ismeretes. Hogy azonban volt ilyen nyomtatásban is megjelent liturgia, azt bizonyítja az a tény, hogy Brully Péter, Kálvinnak a strasbourggi lelkipásztorságban utóda, ezt a liturgiát *újra kiadta* 1542-ben: „Maniere de faire prieres aux Eglises francoises... selon la parole de nostre Seigneur! (Ez a nevezetes pseudo római kiadás!)³⁵ Ez a legrégebb ismeretes francia nyelvű strasbourggi egyházi könyv. E strasbourggi liturgiában kétségtelenül vannak olyan részek, amelyeknek szerzője maga Kálvin, mint pl.: a keresztelési szertartás formulája, amelyről Kálvin maga tesz bizonyosságot, továbbá az úrvacsorai szertartás és a vasárnap délelőtti istentisztelet több alkotórésze. Azonban Kálvin maga mondja, hogy a vasárnapi imádságok javarészét átvette a strasbourggi német egyház liturgiájából.³⁶ A házasságkötés megáldásának formuláját Kálvin Farel-től vette át. Azonban a Farel formulája is egy régebbi strasbourggi német liturgiából származik, amint erre *Pannier*, *Erichson* adatai alapján, felhívja a figyelmet.³⁷

Kálvin számára tehát strasbourggi tartózkodása, — különösen liturgikai szempontból, — megbecsülhetetlen forrása volt a gazdag tapasztalatoknak. Strasbourgban sokat dolgozott s Bucernak, a strasbourggi reformáció eme kiváló vezéregyéniségének társasága nem maradhatott hatás nélkül Kálvinra és jövődő munkájára. Strasbourg nemcsak menedékhelyet adott a száműzött reformátornak, hanem új meglátásokat, egy rendezett egyházi élet gazdag tapasztalatait s erőforrást a jövődő küzdelmekre. Amikor pedig visszatért Genf-be, egész reformátori egyénisége érettebb és kiforrottabb volt. Kálvin életrajzának írói egyhangúan elismerik, hogy különösképpen a liturgia területén maradtak meg Kálvin munkájában a legértékesebb strasbourggi hatások. *Erichson* pedig, — lokalpatriotizmustól fűtött túlzásával, — egyenesen azt mondja, hogy a Kálvin nevéhez fűződő liturgia úgy tekintendő, mint ennek az elzászi városnak a református egyházakra hagyott öröksége s nem pedig mint Kálvin személyes munkája.³⁸

Különös figyelmet érdemelnek azok a hatások is, amelyeket Kálvin munkálkodásának főhelyén, *Genfben* vett át az ott meghonosodott liturgiából. Kálvin munkálkodásának kezdetén Genfben még nem voltak olyan rendezett egyházi viszonyok, mint Strasbourgban. Azonban, — különösen a liturgia terén, — már itt is többé-kevésbé befejezett tényeket talált. Genfben *Farel Vimos* nevéhez fűződik az első protestáns liturgia bevezetése. Kálvin nem csak ismerte személyes tapasztalatból ezt a liturgiát, hanem kétségtelen, hogy első genfi tartózkodása idején az egyes istentiszteleti cselekményeket eszerint gyakorolta is. Kálvinnak saját nyilatkozatával bizonyíthatjuk, hogy — legalább is egyes szertartások tekintetében, — semmi változtatást sem eszközölt. A berni tanácshoz intézett egyik levelében így ír: „... Mielőtt Genf-be jöttem volna, a keresztelést, az úrvacsorát, a házasságkötést és az ünnepek megtartását ugyanolyan módon gyakorolták, mint manapság, anélkül, hogy én ezekben bármiféle változtatást is eszközöltem volna...“³⁹ Nyilvánvaló tehát, hogy a genfi liturgia,

³⁴ *Erichson*: Id. m. 13-14. l.

³⁵ Lásd: *Pannier*: Id. m. 28. l.

³⁶ „...Quant aux prières de dimanches je prins la forme de Strasbourg et en empruntay la plus grande partie.“ Corp. Ref. XXXVII. 894. (Adieux aux ministres.)

³⁷ *Pannier*: Id. m. 29. l.

³⁸ Lásd: *Erichson*: Id. m. 34-35. l.

³⁹ „...devant que jentrasse a Geneve l'usage du Baptesme, de la Cene, du mariage et des festes, estoit tel quil' est aujourd'hui sans que j' y aye rien change...“ Corp. Ref. XLII. 285. (Calvin au sénat de Berne. 1552.)

illetőleg a Farel Vilmos felfogása nem maradt hatás nélkül Kálvinra. Ez legalább is abban mutatkozott, hogy amit Kálvin a saját felfogásával össze tudott egyeztetni, azt elfogadta és gyakorolta. Amikor Kálvin száműzetéséből visszatért Genfbe, rövidesen kiadta nyomtatásban liturgiáját (1542), amely az általa Strasbourghban használt istentiszteleti rendtartásnak revideált és lényegesen módosított átdolgozása volt. (Így pl. elhagyta az abszolútiót és a tizparancsolat éneklését . . .) A Kálvin által eszközölt módosítások voltaképpen a régi genfi, illetőleg a Farel-féle liturgiához való közeledést jelentették. Kálvin igyekezett alkalmazkodni, természetesen anélkül, hogy elveit feladta volna. Ez az alkalmazkodás, — Doumergue szerint, — Genfben annyira ment, hogy az itt általa gyakorolt liturgia sokkal inkább nevezhető genfinek, mint kálvininak.⁴⁰

Kálvin tehát Genfben a genfi szokásokhoz, Strassbourghban pedig a strassbourghi szokásokhoz igyekezett alkalmazkodni. Szükségesnek tartotta, hogy mindenütt tekintetbe vegyük a helyi körülményeket, annak az országnak törvényeit, annak a népnek szokásait, amelynek körében élünk és munkálkodunk.

Aki benne él az emberi társadalomban, az nem vonhatja ki magát, kortársainak s egyéni életkörülményeinek ezernyi hatása alól. Kálvin, mint theologus és mint egyházszervező, egyaránt ember volt, korának embere s ő is benne élt a XVI. század társadalmában, forrongó harcaiban és küzdelmeiben. Az ő egyénisége, teológiai és tudományos világszemlélete sem fejlődött minden külső befolyástól mentesen és így *liturgikai felfogása sem alakulhatott ki minden emberi hatástól függetlenül*. Ami jót talált másoknál és más egyházaknál, azt elfogadta és alkalmazta, de *mindezekre reányomta az ő hatalmas egyéniségének bélyegét*.⁴¹

Kálvin minden kívülről származó hatást csak úgy fogadott el, hogy azt előbb saját elveinek mérlegére helyezte. A következőkben épen arra teszünk majd kísérletet, hogy Kálvin hatalmas gondolatrendszeréből bemutassuk azokat az elveket, — az ő munkáinak áttanulmányozása alapján, — amelyek liturgikai felfogásának szilárd fundamentumát képezik.

B.) Kálvin liturgikai felfogásának elvi alapjai.

I. Az istentisztelet fogalma.

Az emberi élet igazi célja az Isten dicsőségének szolgálata. Ennek az igazságnak felismerése képezi Kálvin egész tanításának központi gondolatát, amely köré csoportosulnak teológiai rendszerének tételei. Ez a központi gondolat teszi egységessé Kálvinnak egész vallásos világnézetét s ez a gondolat határozza meg Kálvinnak az istentiszteletről alkotott felfogását is. „Az a parancsolatunk van, — mondja Kálvin, — hogy tiszteljük Istent úgy testben, mint lélekben mindenütt, ahol vagyunk.”⁴² Azt istentisztelet tehát egyetemes érvényű s kötelező erejű parancs minden ember számára. Nem lehet szentebb célunk, minthogy annak kedvére éljünk, Aki minket azért teremtett, hogy bennünk mindenképen az ő dicsősége tündököljön s megmutassuk valóban, hogy mi az övéi vagyunk.⁴³

Azonban nem minden istentisztelet az valóban, amit így neveznek. A navarrai királyhoz intézett levelében Kálvin leírja a világ romlottságát, amelyben az a legszomorúbb, hogy „...a legnagyobb része mindannak, amit istentiszteletnek neveznek, nem egyéb, mint undok hamisság, amit az Ördög készített, hogy gyalázattal illesse az igaz Istent.”⁴⁴ Ezért fontos annak megállapítása, hogy mit kell érteni a „helyes

⁴⁰ Doumergue : Jean Calvin. Tome II, 502.

⁴¹ Lásd : Walker : Id. m. 245.

⁴² „...nous avons commandement dhonorer Dieu et de corps et dame partout ou nous sommes.” Corp. Ref. XXXIX. 630. (Calvin à M. de Falais. 1543. X.)

⁴³ „...cest bien raison que nous vivions et mourions a celluy lequell nous a acquis nffin destre glorifie en nous en toutes sortes et que nous monstions par effect que nous sommes siens, nous submettant de tout a luy en vraye obbeissance.” Corp. Ref. XL. 179. (Calvin à M. de Falais. 1545.)

⁴⁴ „...la plus part de ce quon appelle Service de dieu ne sont que faulsetez detestables que le Diable a forge pour faire que le vray Dieu soit deshonore.” Corp. Ref. XLIV. 731. (Calvin au Roi de Navarre. 1557.)

istentisztelet" alatt. Szükség van szabályozó erőre, nehogy a legszentebb emberi tevékenység babonáskodássá süllyedjen. Az Institutióban különösen élesen állítja szembe a babonával a helyes istentiszteletet (service bien réglé): az *εὐσεβεία*-t s hangoztatja, hogy még „maguk a setétben tapogatózó vakok is mindég érezték, hogy valami szabályt kell tartaniok maguk előtt, hogy Istent helytelenül ne tiszteljék.”⁴⁵

Kálvin erőteljesen harcol azokkal, a kik elválasztják egymástól a *λατρεία*-t és a *δουλεία*-t s amikor egyedül az Isten számára tartják fenn a *λατρεία*-t (vallásos tisztelet, latinul: cultus), ugyanakkor a szentek számára *δουλεία*-t (szolgálat) követelnek. Kálvin hangoztatja, hogy „még az Irásban is néha össze van cserélve e két különböző fogalom.” Istenen kívül tehát nem mutathatunk be senkinek sem *λατρεία*-t sem pedig *δουλεία*-t, — az ő szuverénítésének sérelme nélkül. Különbösen is „... az senki előtt sem kétséges, hogy többet tesz szolgálni, mint tisztelni.”⁴⁶ A helyes istentisztelet tehát: *tisztelet is, szolgálat is: szent dolgokkal való foglalkozás szóval és cselekedettel Istennek dicsőségére.* A szent dolgokkal való foglalkozást, vagyis a gyülekezeti közösségben végzett szent szolgálatot a görög *λειτουργία* szó jelzi, amely Kálvin szerint jelent áldozatot is, de jelenti általában valamely tisztségnek nyilvános gyakorlását.⁴⁷ Az egyházi élet szóhasználatában pedig a *λειτουργία* mindazoknak a különféle szolgálatoknak összessége és mindazoknak a tisztségeknek a gyakorlása, amelyek Istennek tiszteletére vonatkoznak.⁴⁸

A helyes istentisztelet első követelménye, hogy az *Isten akarata szerint* történjék. Nekünk úgy kell tisztelnünk és szolgálnunk az Istent, ahogyan Ő parancsolja.⁴⁹

Isten az ő parancsolatát az ő Igéjében közli. Az Ige lámpás a mi számunkra, amely megmutatja a helyes utat.⁵⁰ Ez a helyes istentiszteletnek legfőbb szabályozó ereje s „ha nem fordulunk el Ő tőle sem jobbra, sem balra, bizonyosak lehetünk afelől, hogy Isten szívesen fogadja mindazt, amit mi teszünk, még akkor is, ha az emberek gyűlölnék, megvetnek, sőt el is ítélnék bennünket.”⁵¹

A hamis istentiszteletnek többféle formája onnan keletkezik, hogy emberi rendeléseket próbálunk követni. Azonban: „hiába igyekszünk emberi parancsolatok és hagyományok szerint szolgálni Istent, Ő mindezt visszaütisítja.”⁵² Ezért leghelyesebb ha Isten Igéjének egyszerűségéhez igazodunk, mert az a mi csalhatatlan szabályozónk.

Hogy pedig a Szentírást, mint életszabályozó erőt, javunkra fordíthassuk, benne Magát az Úr Jézus Krisztust kell keresnünk, mert Ő az Istennek élő képmása.⁵³ A Szentírás annyiban lehet a kultusz zsinórmértéke is, amennyiben általa maga az élő Krisztus szól hozzánk.

Az istentisztelet helyes fogalmának meghatározásánál tehát az a legfontosabb szempont, hogy tiszteletünk és szolgálatunk tartalmát, valamint külső formáját „*ne a magunk kedve szerint, hanem az ő Törvénye szerint*” állapítsuk meg.⁵⁴ Az istentisztelet nem lehet emberi önkényeskedés alkotása.⁵⁵ Itt semmire sem megyünk az

⁴⁵ Inst. I. 12 : 1.

⁴⁶ Inst. I. 12 :2,

⁴⁷ Ubi vero nos vertimus functionem, graece est *λειτουργία*, Quae dictio nunc quodvis munus publice iniunctum." Corp. Ref. LXXVIII. 11, 1. (2. Kor. 9 : 12-13. Com.)

⁴⁸ „...ita complectitur functiones et munera cuiusvis generis, sed hic ad cultum Dei proprie spectat." Corp. Ref. LXXX. 36-37. (Fil. 2 : 17. Com.)

⁴⁹ „...que Dieu soit honoré et servi (come il le commande) entre nous." Corp. Ref. LXXIX.18. (Gal. 5 : 11-14.)

⁵⁰ „Il faut donc que Dieu nous rappelle à soy. Et comment ? Qu'il nous donne sa Parole, qui soit comme une lampe pour nous ramener au bon chemin..." Corp. Ref. LXXIV. 45. (Har. Ev. Luc. 1:17.)

⁵¹ „...quand nous ne declinerons point de ceste regle-là, ni à dextre ni à senestre, nous serons tousiours certains que tout ce que nous ferons sera receu de Dieu: combien que les hommes nous desdaignent et qu'ils nous mesprisent, voire qu'ils nous condamnent du tout." (Corp. Ref. LXXIV. 189 (Harmonie Evangélique. Luc. 1 : 74-75.)

⁵² „...en vain nous taschons de servir Dieu selon les commandements et traditions des hommes, d'antant qu'il reitte le tout. Apprenons donc de nous tenir à la simplicité de la parole de Dieu, qui est nostre reigle infallible." Corp. Ref. LXXIV. 374. (Harmonie Evangélique. Luc. 2 : 27.)

⁵³ „...pour bien faire nostre profit de l'Escriture saincte, il faut nous adresser à nostre S. J. Christ : car c'est l' image vive de Dieu"... Corp. Ref. LVI. 578. (Deut. 30 : 11-14)

⁵⁴ „Viola comme il sera servi et honoré : voire *non pas à nostre guise, mais selon sa Loy.*" Corp. Ref. LVI. 284. (Deut. 26 : 16-19.)

⁵⁵ „...ce n'est pas à nous d'establir un service de Dieu selon que bon nous semblera." Corp. Ref. LV. 192 (Deut. 12 : 12-18.)

u. n. emberi találékonysággal, mintha versenyezni akarnánk: nosza lássuk, ki tud szebb és magasztosabb istentiszteleti formát kitalálni? Nem az a fontos, hogy az ember miképpen akarja Őt tisztelni, hanem az, hogy mit parancsol Isten s mi az ő parancsához nem tehetünk hozzá semmit. „Mert ha Isten szól, a mi feladatunk nem lehet más, mint így válaszolni: Ámen! (úgy legyen): vagyis ellenvetés zúgolódás nélkül elfogadni, bizonyosnak és csalhatatlannak tartani mindazt, amit Ő mond...”⁵⁶

Ha Istent az ő Törvénye szerint akarjuk tisztelni s ha azt akarjuk, hogy Isten is helyeselje a mi tiszteletünket, akkor nem az a feladatunk elsősorban, hogy különböző ájtatoskodási formák bemutatásával hódoljunk Neki, mint ahogy hosszú idő-kön keresztül így akarták Őt tisztelni az emberek, hanem különösképen arra kell törekednünk, hogy *engedelmeskedjünk* az ő Törvényének. Isten előtt ez az egyetlen szentség, erény és igazság,⁵⁷ tehát ez lehet az istentiszteletnek is egyedül helyes formája. Kálvin ezt az Institutióban így fejezi ki: „... a hívőknek... kötelességük testeiket élő, szent és kedves áldozatul adni Istennek és *ebben áll Istennek törvényes tisztelete* (service legitime).”⁵⁸ Az igaz istentiszteletet tehát az embernek cselekedetekben és áldozatos életben megnyilvánuló engedelmissége az Ur törvénye iránt. De nem merülhet ki az igaz istentisztelet a törvényeskedő ceremóniák gyakorlásában.⁵⁹

Mielőtt pedig az istentiszteletnek bármilyen formájával közelitenénk az Istenhez, *meg kell tanulnunk Őt félni*. Tehát az igaz istentisztelet előfeltétele az *istenfélelem*. „Ez áll az első helyen s ebből fakad a Néki bemutatott tiszteletnyilvánításunk.”⁶⁰

„...Hogy örvendezzünk a mi Istenünkben, szükséges, hogy félelem szálljon meg minket...”⁶¹ Az Isten iránt való félelmünk annál jobban növekedik, minél közelebb jutunk Hozzá. „...Amikor Ő megjelenik előttünk, rettegést ad reánk. Még pedig azért, hogy megadjuk Néki azt a magasztalást, amit megérdemel és azt a tiszteletet, amelylyel Néki tartozunk, ugyannyira, hogy teljesen megsemmisüljünk önmagunkban.”⁶² Ime így vezet minket az Isten iránt való félelem érzése az Isten iránt való tisztelet bemutatására. Istenfélelem nélkül lehetetlen az igaz istentisztelet gyakorlása.

Azonban még az Isten iránt való félelmet is meg kell előznie az *Isten iránt való szeretetnek*. „Ha Istent helyesen akarjuk tisztelni, tanuljuk meg, hogy Ő sokkal inkább akarja, hogy szeressük Őt, semminthogy féljünk és rettegjünk tőle.”⁶³ Istent tehát csak az tisztelheti igazán, aki szeretettel és félelemmel közelít Őhöz.

Az Istentisztelet gyakorlati kifejezése a kegyes élet. *Istentisztelet és kegyesség*: synonym kifejezések. Istentisztelő, kegyes élet nélkül nincsen vallás, mert ennek minden életmegnyilvánulása az Istentisztelet központi ténye körül forog. Mi a vallás? E kérdésre Kálvin így felel: „A vallás az a tiszteletnyilvánítás, amellyel Istennek tartozunk avégből, hogy teljesen az ő Igéjének hatalma alá kerüljünk s hogy Istent az ő kivánsága szerint tiszteljük, Őt segítségül hívjuk s magunkat följajánljuk az iránta való engedelmisségre.”⁶⁴

Az istentisztelet tehát magának a vallásnak leglényegesebb tartalma. Az igaz

⁵⁶ „Car si tost que Dieu parle, nostre office est de respondre Amen: c'est à dire d'accepter sans replique ne murmure pour certain et infallible tout ce qu'il prononce...” Corp. Ref. LXXIV. 53. (Harmonie Evangélique. Luc. 1: 19.)

⁵⁷ „...il n'y a sainteté, il n'y a vertu ne iustice qui soit advonee et reconnue pour telle devant Dieu sinon l'obeissance de sa Loy...” Corp. Ref. LXXIV. 18-19. (Harmonie Evangélique. Luc. 1:6.)

⁵⁸ Inst. III. 7: 1.

⁵⁹ „In summa. docet verum Dei cultum non contineri legalibus caeremoniis...” Corp. Ref. LXXXIII. 98. (Comment. Zsid. 8: 5.)

⁶⁰ „La crainte donc va en premier lieu: et de ceste crainte-la procede l'hommage que nous luy faisons.” Corp. Ref. LIV. 458. (Deut. 6: 13-15.)

⁶¹ „...il faut que nous soyons touchez de crainte pour nous esiouir en nostre Dieu...” Corp. Ref. LXXIV. 28. (Harmonie Evangélique. Luc. 1: 11.)

⁶² „... quand il se monstre, il nous fait saisir de frayeur. Et pourquoy? Afin que nous luy donnions la louange qu'il merite, que nous luy portions la reverence que nous luy devons tellement que nous soyons aneantis du tout en nous-mesmes.” Corp. Ref. LXXIV. 27. (Harmonie Evangélique. Luc. 1: 11.)

⁶³ „Apprenons donc pour bien commencer de servir à Dieu... qu'il veut estre aimé de nous plus que craint et redouté.” Corp. Ref. LXXIX. 802. (Ef. 6: 5-9.)

⁶⁴ „Il est vray que ce mot de Pietés, signifie proprement le service de Dieu... Qu'est - ce que religion? C'est la reverence que nous devons à Dieu pour estre du tout suiets à sa parole, pour l'honorer comme il le demande, pour l'invoquer pour pour nous dedier a son obeissance.” Corp. Ref. LXXXI. 454. (1. Tim. 5: 4-5.)

vallásos élet pedig, más szóval kegyesség, nem egyéb, mint „... az Isten iránt való szeretettel egybekötött tisztelet, mely Isten jótéteményeinek ismeretéből ered (une reverence et amour de Dieu coniointes ensemble).“⁶⁵ Ha tehát istentiszteletet akarunk gyakorolni, akkor tudnunk kell, hogy ki az az Isten, akit tiszteletünkkel körülveszünk és ismernünk kell az Ő cselekedeteit, amelyek minket tiszteletre serkentenek. Így a helyes istentiszteletnek nélkülözhetetlen előfeltétele a helyes *istenismeret* is. Kálvin ezt így fejezi ki a Jób 1 : 5-ről szóló prédikációjában : „... Amikor arról van szó, hogy szolgáljunk Istennek, nem szabad megállanunk a külsőségeknél, hanem el kell érkeznünk a legfontosabbhoz : vagyis szükséges, hogy ismerjük, ki az az Isten, akit imádnunk kell.“⁶⁶ „... Ahol nincs bizonyos istenismeret, ott vallás sincsen...“⁶⁷ De miképpen ismerhetjük meg az Istent? Egyedül a Szent Lélek által, akiről meg van írva, hogy mindeneket megvizsgál, még az Istennek mélységeit is. (1. Kor. 2:10.)

Tehát az a helyes istentisztelet, amely a Szent Lélek vezetése mellett megy végbe. A Szent Léleknek kell vezetni nem csak az egyes hívő ember mindennapi életét, hanem a liturgikus cselekményeket is, mert : „... ha Istennek Lelke kormányoz bennünket, annak meg kell látszania minden cselekedetünkön.“⁶⁸ Mégis minden külsőséges cselekmény felett áll *a szív belső hódolata* a mi Urunk előtt. Ez a legfőbb szolgálat, amit Isten kíván tőlünk. Felhasználhatjuk ugyan összes képességeinket, megtehetjük mindazt, amiről úgy gondoljuk, hogy általa Istent tiszteljük, de az Ő számára semmi sem lesz kedves, ha előbb szívünket nem adjuk Néki.⁶⁹ De az a tisztelet sem lesz kedves Isten előtt, amely nem az Ő akarata szerint való. Kálvin így ír egyik levelében : „... Hiábavaló emberi hagyományok (rendelések) által tanítottak minket tisztelni az Istent. Ő azonban ezzel ellentétben azt akarja és azt óhatja, hogy minden szabályozónk egyedül az Ő akarata legyen.“⁷⁰ Isten akarata pedig Krisztus által az ő szent Igéjében lett nyilvánvalóvá előttünk.

Helyes istentiszteletet tehát akkor gyakorlunk, amikor a bennünk lakozó Szent Lélek, aki Isten szolgálatára serkent minket, reá ismer az Igében rejlő önmagára és így Istent az által tiszteljük igazán, hogy a bennünk lakozó Szent Lélek indíttatása nyomán szívünknek minden indulatával és teljes elhatározásával ugyanazt akarjuk és ugyanazt cselekedjük, amit épen Isten akar és az ő Igéje által nekünk parancsol.

Hogy Istennek Szent Lelke bennünk lakozik, ez annak nyilvánvaló bizonyossága, hogy a kegyelmes Isten az Ő végtelen szerelméből arra méltatta a gyarló embert, hogy leszálljon hozzá égi trónusáról. Az istentisztelet pedig tulajdonképpen nem egyéb, mint a gyarló ember válasza és felelete az ezek magasságában lakozó felséges Isten közeledésére, mert amint Kálvin mondja : „... *ha Isten leszállott hozzánk, szükséges, hogy a magunk részéről mi is igyekezzünk felemelkedni Őhöz...*“⁷¹

II. Az Istentisztelet lehetősége.

Az első fejezetben ismertettük Kálvinnak a helyes istentisztelet előfeltételeire vonatkozó gondolatait, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy megértsük Kálvinnak az istentisztelet fogalmáról alkotott véleményét.

Ezek a gondolatok megnyitják az utat annak megértéséhez is, hogy Kálvin sze-

⁶⁵ Inst. I. 2 : 1.

⁶⁶ „...il ne nous faut point arrester à l'exterieur. quand il est question de servir à Dieu mais il faut venir au principal c'est à savoir, que nous cognoissons, quel est le Dieu que nous devons adorer“... Corp. Ref. LXI. 50. (Jób. 1 : 5)

⁶⁷ „...ubi nulla est Dei cognitio certa, nulla est etiam religio...“ Corp. Ref. LXX. 331. Comment. Hős. 6 : 6.)

⁶⁸ „...si l'Esprit de Dieu nous gouverne, cela aussi se montre par toutes nos oeuvres.“ Corp. Ref. LXXXI. 384. (1. Tim. 4 : 8.)

⁶⁹ „...il regarde l'affection interieure du coeur, que cela luy soit presenté comme le principal service. Car nous pourrons employer tous nos membres, et faire tout ce qui nous sera possible pensans servir à Dieu, que rien ne luy sera agreable si le coeur ne marche devant.“ Corp. Ref. LXXXI. 550. (1. Tim. 9 : 1-2.)

⁷⁰ „...nous estions instruitz de servir Dieu par vaines traditions des hommes. Au contraire il veult et requiert que nous aions sa seule volunte pour toute rigle.“ Corp. Ref. XXXIX. 486. „Calvin à un Curé.“

⁷¹ „...quand Dieu est descendu à nous, que nous montions à luy de nostre costé...“ Corp. Ref. LV. 406. (Deut. 16 : 13-17.)

rint miben áll az istentisztelet *lehetősége*. Hogy az istentisztelet lehetőségének milyen *anyag*i feltételei vannak (hely, idő, eszközök stb.) azt e dolgozat gyakorlati részének megfelelő fejezeteiben Isten segítségével külön fogjuk tárgyalni. Ebben a fejezetben arról lesz szó, hogy melyek azok a *lelki* tényezők, amelyek a helyes istentisztelet gyakorlását az ember számára lehetővé teszik és hogyan működnek ezek közre annak a lelki beállítottságnak megszerzéséhez, amelynek alapján az ember istentiszteletet gyakorolhat.

Már az előző fejezetben közölt gondolatok alapján is nyilvánvaló, hogy Kálvin szerint az *istentisztelet lehetőségének három lelki tényezője van*: 1. a *Szent-lélek*, 2. az *emberi lélek* és 3. az *Ige*, amely kapcsolatot létesít a Szentlélek és az Isten tisztelni akaró emberi lélek között. E három tényező együttes találkozása és közreműködése teremti meg minden egyes alkalommal az istentisztelet lehetőségét. Ha csak az Ige és az emberi lélek találkoznak egymással, ez a találkozás a Szentlélek közreműködése nélkül nem teremtheti meg az istentisztelet lehetőségét. Szükséges, hogy Isten Lelke szóljon az Igében az emberhez. Bármit is mond nekünk Isten, nem értenők meg, ha Ő meg nem világosítana minket, mert enélkül mi szegény világtalanok vagyunk . . . ⁷² Szükséges, hogy ezt a megvilágosítást Isten az ő Szent Lelke által végezze el bennünk.

Az Ige Szent Lélek nélkül csupán emberi beszéd volna. „Az ember szájából származó szónak nincs meg az a hatalma, hogy átformálja a szíveket.” Az istentiszteleti aktusnál pedig ennek kell megtörténnie: lelkek ujjászületésének, emberi szívek megváltozásának, bűnösök megtérésének. Kétségtelen, hogy ez a hatalom „nem illetheti meg az emberi beszédet amely csupán levegőben elenyésző hang. Isten azonban az ő Szent Lelkének erejét tetszése szerint felhasználja, hogy külső eszközök által elvégezze azt, amit Ő parancsol. Ezért van megírva, hogy az *Evangelium* az ő hatalma minden hívőnek üdvösségére.”⁷³

Hogy tehát istentisztelet történjék, *szükséges, hogy Istennek Lelke szóljon hozzánk az Ige által*, amely az ő szent eszköze. Azonban magának az Igének olvasása vagy hallgatása s az Igével való bármilyen foglalkozás még nem jelent istentiszteletet, — mert hiszen a hitetlenek s az Istentől távol lévő emberek is olvashatják, sőt tudományos vizsgálódás tárgyává tehetik az Igét. — „...Nekünk meg kell tapasztalni *Isten jelenlétét* az Igében, amint bizonyosságot tesz az ő akarataról.”⁷⁴ Csakis így válhat az Igével való foglalkozásból *az Istennel való személyes találkozás*, vagyis istentisztelet. „A prédikációban van tehát elhintve a mag, — mondja Kálvin, — hogy pedig az gyökeret hajtson, kicsirázzék és gyümölcsöt hozzon, azt Isten Lelke műveli belülről.”⁷⁵

Ezek szerint szükséges, hogy a Szent Lélek *belülről*, azaz mi *bennünk* is munkálkodjék. Amiképen Isten Lelke működik az Igében az istentiszteleti aktusnál, ugyanúgy szükséges, hogy Istennek Lelke működjék az egyénben s hogy nyissa meg a bezárt emberi szíveket az Ige befogadására. Hiába szól hozzánk a legzengőbb prófétai szó, ha süket fülekre talál nálunk. De ha Isten Lelke lakozik szívünk mélyén, akkor meghalljuk és megértjük a legcsendesebb s legtitkosabb üzenetet, amely a Mennyei Atyától származik. Ezért mondja Kálvin: „...Valahányszor a Szentírást olvassuk, vagy a templomba megyünk, hogy valamilyen tanításban legyen részünk, *igyekezzünk egészen szívünk legmélyéig elmerülni*. Mert egyáltalán nem elegendő, hogy értelmünkkel (agyunkkal) felfogjuk, amit hallunk, hanem szükséges, hogy a hit

⁷² „...Cognissons que nous ne comprendrions jamais ce qui nous est proposé en son nom et de par luy, sinon qu'il nous illuminast: car nous sommes povres aveugles... Il faut donc que Dieu besongne en cest endroit par son saint Esprit.” Corp. Ref. LVI. 545. (Deut. 30 : 1-5.)

⁷³ „...la parole procedente de la bouche d'un homme n'ha pas ceste vertu de changer les coeurs... Ceci donc ne peut pas competer á la voix d'un homme, qui n'est qu'un son qui s'esvanouit en l'air. Mais... Dieu desploye la vertu de son saint Esprit, selon qu'il luy plaíst de besongner par ses instrumens extérieurs qu'il ordonne. Pour ceste cause il est dit que l'Evangile est sa puissance en salut á tous croyans.” Corp. Ref. LXXIV. 39. (Luk. 1 : 16.)

⁷⁴ „...il nous faut cognoistre la presence de Dieu en sa parole, quand il nous reud tesmoignage de sa volonte.” Corp. Ref. LXXIV. 27. (Luk. 1 : 11.)

⁷⁵ „Az emberi akarat szabadságáról... Pighius Albert rágalmái ellen.” Kálvin kisebb művei Ref. Egyház kv.tár. IX. 702. 1.

verjen (bennünk) élő gyökeret."⁷⁶ (Ime Kálvin gondolata, akiről egyesek azt hirdetik, hogy csupán a hideg ész és a metsző logika embere volt!)

Ez a lelki „elmerülés” csakis a Szentlélek által lehetséges.

Annak megállapítása végett, hogy valóban bennünk lakozik-e Istennek Lelke, életünket és cselekedeteinket kell megvizsgálni. Életünk magatartása mutatja meg, hogy kik vagyunk tulajdonképpen és hogy mi lakozik lelkünk belsejében... „Ha valaki — mondja Kálvin — el akarná velem hitetni egy szoborról, hogy az élő ember, de azt megtaszítva, sem a feje, sem a lába nem mozogna s így rögtön láthatnók, hogy nincs benne lélek, ugyan kinek hinném el akkor, hogy egy darab kő mozogni képes, vagy hogy lelki teremtmény volna? Így van azokkal is, akik azzal dicsekszenek, hogy ők lelki teremtmények”⁷⁷ ...Istennek Lelke, ha bennünk lakozik, nem hagyja magát bizonyosság nélkül.

Istentisztelet csak ott lehetséges, ahol nem csak az ajkak és nyelvek tisztelik az Urat, mert Isten nem ilyen tiszteletet kíván.⁷⁸ Imádságunkban nem a szavak a fontosak, hanem a szív belső érzelmei.

Nem lehet istentiszteletet gyakorolni, ha Istent úgy tekintjük, mint egy bálványt vagy kis gyermeket s bármilyen szép szavakkal is közelítünk Hozzá, szívünk távol van Tőle. Nem formálhatjuk át Istent a mi saját képzeletünk szerint az ő felségének sérelme nélkül.⁷⁹

Nem lehet istentisztelet az, ha valaki önmaga csinál magának isteneket, hogy azokat tisztelhesse. Mert nem az ember alkotja Istent, hanem Isten teremtette az embert és ezt az egész világot. „A fából vagy kőből készült isten hallgatásával is elég hangosan hirdeti, hogy ő bizony nem Isten.”⁸⁰

Istent ezenkívül csak akkor tisztelhetjük, ha ismerjük azt a nagy különbséget, amely Isten és mi közöttünk van. „Mert ha az ég magasán felette áll a földnek, tudnunk kell, hogy Isten még magasabban áll mi felettünk.”⁸¹

Az igaz istentisztelethez feltétlenül hozzá tartozik a szabadság is. Ez pedig annyit jelent, hogy nem lehet az Istent parancsszóra, kényszerítésből, vagy valamely terror hatása alatt tisztelni, — hanem csakis önként, szabad elhatározásból. (Kálvin szerint nem csak a helyes istentisztelet, hanem a tévelygés is szabad elhatározásból történik. Mert Isten ugyan elég világosan és ékesszólóan élénk tárta az ő kívánságát az irásokban, de vannak akik ezt nem akarják ismerni.⁸² (Genf városában — Kálvin idejében — ámbár a hamis istentiszteletet nem tűrték, de senkit sem kényszerítettek arra, hogy résztvegyen meggyőződése ellenére az istentiszteleti cselekményeken. „A keresztyén híveknek itt valóban szabadságuk volt arra, hogy Istent helyesen tiszteljék, ami mindennél fontosabb,” — írja Kálvin egyik levelében.⁸³

Mi pedig tudjuk, hogy „...ahol az Urnak Lelke, ott a szabadság.” (2. Kor.3:17.) Vagyis: ott tisztelhetik szabadon az Istent, ahol az Urnak Lelke lakozik. Az *isten-*

⁷⁶ „Aussi toutesfois et quantes que nous lisons l' Escripture sainte, ou que nous venons au Temple pour recevoir quelque instruction, apprenons qu' il nous faut estre touchez, voire iusqu' au plus profond du coeur. Car ce n' est point assez que nous ayons entendu en nostre cerveau ce qui aura este prononce, mais il faut que la foy prene racine vive...” Corp. Ref. LXXIV. 40 (Luk. 1 16.)

⁷⁷ „Quand donc on voudra iuger si l' Esprit de Dieu habite en nous, il faut venir à nos oeuvres et à nostre vie, et selon que nous cheminerons, on pourra voir quels nous sommes, et quel est le dedans, et on iugera par les fruicts qui sont exterieurs et apparoissans. Comme quand on me voudra faire accroire, qu' une statue soit un homme vif à la voir, il n' y a nul mouvement ni en la teste ni aux pieds on pousse, on hurte, on void qu' il n' y a point d' ame au dedans, qui me fera accroire qu' une piece de pierre se bouge... et que ce soit une creature ayant ame? Ainsi en est-il de ceux qui se vantent d' estre spirituels...” Corp. Ref. LXXIX. 53. (Gal. 5:22-26.)

⁷⁸ „...la pluspart du monde barbotte assez quand il faut venir à Dieu: mais il n' y a que les levres qui facent leur office, ou le bout de la langue. Or ce n' est pas ainsi que Dieu veut estre prié...” Corp. Ref. LXXIX. 837. (Ef. 6:18-19.)

⁷⁹ „...quand... nous faisons Dieu comme une idole, ou comme un petit enfant: cela est faire une trop grande iniure à sa maesté: bref, nous le transfigurons à nostre fantasie.” Corp. Ref. LXXIX. 837. (Ef. 6:18-19.)

⁸⁰ „Certe deus ligneus vel lapideus tacendo satis clamet se non esse deum.” Corp. Ref. LXXI. 558. (Comment. Hab. 2:19.)

⁸¹ „Car si les cieux sont hauts par dessus la terre, encores faut-il que nous cognoissions que Dieu est plus haut par dessus nous. Corp. Ref. LXXV. 471. (Ján. 1:1-5.)

⁸² „...Deus praescripserit satis clare et disertè quidnam requiratur, ipsi autem cupiunt hoc nescire: ergo semper error est spontaneus.” Corp. Ref. LXXI. 392. Comment. Mikeás 6:8.)

⁸³ „...les Chrestiens y ont liberte de servir purement a Dieu qui est le principal.” Corp. Ref. LXII. 518. (Calvin à M. de Marolles. 553.)

tisztelet lehetősége ott van biztosítva a legteljesebb mértékben, ahol a Szent Lélek szabadon és minden akadályoztatás nélkül találkozhat az Ige útján az egyes emberi lélekkel. Ahol „... az Istennek beszéde nincs bilincsbe verve.” (2. Tim 2:9.), ott van biztosítva annak lehetősége, hogy az emberi lelkek szabad elhatározásból tiszteljék Istent úgy, ahogy Ő kívánja.

III. Az Istentisztelet szükségé.

A mi elménkben is bizonyára megfordult már az a gondolat, hogy miért is van szükség istentiszteletre? Miért *kell* tisztelnünk az Istent s vajjon szükségé van-e a teremő Istennek, e világ mindenható Urának arra, hogy mi Előtte hódoljunk s Hozzá imádkozzunk? Sokan talán azon is gondolkoznak, hogy *mi szükségé van az embernek* arra, hogy istentiszteletet gyakoroljon? Hisz Isten úgy is jól tudja minden szándékunkat és ismeri minden gondolatunkat s kívánságunkat. Az ilyen gondolatok bizonyára Kálvint is foglalkoztatták. „Való igaz — mondja Kálvin, — hogy Isten Ésaías próféta által azt mondja nekünk, hogy mielőtt kiáltanánk, Ő meghallgat minket s mielőtt szánkat megnyitnánk, az ő kezében készen áll számunkra a segítség. (Ésa. 65: 24.), de ez nem azért van, hogy megrestüljünk és tétlenül (tátott szájjal) várjuk az ő segítségét . . .”⁸⁴

Ha tehát az ember istentiszteletet gyakorol, nem végez hiábavaló és szükségtelen cselekedetet s ha Isten az ő Igéje által arra figyelmeztet, hogy mielőtt kiáltanánk, Ő már meghallgat minket, ezzel azt akarja bizonyítani, hogy Ő nem késik a segítséggel s nem enged minket ellankadni, ha Ő hozzá fordulunk . . .

Istentiszteletre pedig elsősorban azért van szükség, mert „Isten akarja, hogy dicsőítsük Őt úgy életünkben, mint halálunkban.”⁸⁵ Az élettől búcsúzó Kálvin a genfi városi tanács tagjainak különös gonddal köti lelkére mintegy végrendeletszerű intéssel, hogy „mindig arra gondoljanak, hogy Isten akarja, hogy Őt tiszteljék.”⁸⁶

Az emberiség történetének folyamán Istennek kiválasztott, szent emberei arról tettek bizonyosságot, hogy amikor istentiszteletet gyakoroltak, akkor az Ur akaratának engedelmeskedtek. Ezért az ő példájukat követve „. . . legyünk mi is mindenkor készek arra, hogy dicsőítsük az Istent életünkkel és halálunkkal!”⁸⁷

Amikor Kálvin Pál apostolnak ezt a mondását említi: „. . . Áron vétettetek megdicsőítétek azért az Istent a ti testetekben és lelketekben, amelyek az Istenéi,” (1. Kor. 6:20) akkor magyarázatul hozzáteszi, hogy az Apostol itt „. . . kimondottan az Isten iránt való külső tisztelőnyilvánításról beszél és azt bizonyítja, hogy mi erre kötelezve vagyunk. . .”⁸⁸

Isten tisztelésére kötelez tehát minket az a tény, hogy mi teljességgel az övéi vagyunk. Ha pedig Isten tulajdonai vagyunk, akkor tartozunk az ő akaratának engedelmeskedni és parancsszavát követni. Ez az istentisztelet szükségességének legfőbb magyarázata. És ha valaki azt szeretné tudni, hogy milyen módon kell Őt tisztelni s hogyan kell Ő hozzá imádkozni, akkor — Kálvin szerint — „ne arra hallgasson, amit emberek agyalnak ki a mi számunkra, hanem arra, amit Isten parancsol.”⁸⁹

*Istentiszteletre azért is szükségünk van, mert „. . . Istent szívünk nem képes anélkül megfogni, hogy valami tiszteletet ne tulajdonítson néki. . .”*⁹⁰ Már pedig az

⁸⁴ „Vray est que Dieu nous dit bein par son Prophete Isaie, que devant que nous ayons crié il nous exaucera, devant que nous ayons la bouche ouverte, qu’ il a la main appareillée pour nous secourir: mais ce n’ est pas pour nous rendre lasches, et à fin que nous l’ attendions la gueule bée. . .” Corp. Ref. LXXIX. 835. (Ef. 6:18-19.)

⁸⁵ „...Dieu veut estre glorifié en nostre mort aussi bein qu’ en nostre vie.” Corp. Ref. LXIII. 567. (Ésa. 38:17-22.)

⁸⁶ „...il fault quilz estiment tousiours que Dieu veult estre honore. . .” Corp. Ref. XXXVII. 888 (Discours d’ adieu au Petit Conseil.)

⁸⁷ „...que nous soyon tousiours prests ...à glorifier Dieu soit par vie, soit par mort.” Corp. Ref. LXIII. 571. (Ésa. 38:12-22.)

⁸⁸ „Il traite là expressemment du service extérieur de Dieu, et monstre que nous y sommes obligez. . .” Corp. Ref. XXXVII. 592. (A un Holandois.)

⁸⁹ „Il nous faut venir à l’ouye non pas de ce, que les hommes nous pourront apporter de leur cerveau: mais de ce que Dieu commande. . .” Corp. Ref. LXXIX. 487. (Ef. 3: 14-19.)

⁹⁰ Inst. 2: 1.

ember istenkereső lény s szellemi életének legtöbb tevékenysége nem egyéb, mint állandó istenkeresés. Örök vágyódás kényszerít arra, hogy közeledjünk Istenhez és igekezzünk Őt valami módon megismerni.

Itt elérkeztünk az istentisztelet szükségességének *emberi* oldalához. — Mert igaz ugyan, hogy az istentiszteletre elsősorban azért van szükség, mert annak gyakorlását Isten parancsolja s az Ő rendelése feltétlen szükségesség, azonban ki tagadhatná, hogy mégis nem annyira Istennek, van szüksége a mi gyarló tisztelőnkre, hanem *nékünk, erőtlén, bűnös embereknek van különösképen szükségünk arra, hogy Őt tiszteljük* s Tőle imádságainkban segítséget kérjünk. „Érezvén a bennünk lévő gyengeségét, amely gyakran okozza bukásunkat, feleljünk imádságokkal és könyörgésekkel az Isten velünk közölt intéseire, hogy erősítsen meg minket az ő hatalmának erejével...”⁹¹ Emberi oldalról tehát *az istentisztelet szükségességének alapja: a mi gyarlóságunk.*

Azért van szükségünk az istentisztelet gyakorlására, mert szükségünk van arra, hogy Isten ereje támogasson minket erőtlenségünkben.

Kálvin szüntelenül figyelmeztet, hogy mivel gyarlóságunkban mindennap szükségünk van a támogatásra, ezért szükséges, hogy *naponként* vegyünk részt valamilyen istentiszteleti aktusban. Isten ígéjével is naponként kell táplálni a mi lelkünket, különben: „...az általunk megismert igazság elpárolog s lassan-lassan egészen elenyézik...”⁹² írja Kálvin a navarrai királynéhoz intézett levelében 1561-ben.

Nagy veszedelmet látott Kálvin abban is, hogy ha valaki csupán *végsszükség* esetén fordul Istenhez könyörgéseivel és csak akkor gondol az istentisztelet gyakorlására, ha különböző körülmények erre mintegy *kényszerítik*. A léleknek ezt a hanyag és közönyös magatartását Kálvin egyenesen bűnnek nevezi, amelytől meg kell tisztulnunk. Pál apostolra hivatkozik, aki világosan hirdeti, hogy nem szabad megvárnunk a végsszükség kényszerítését, hanem meg kell tapasztalunk, minden időben annak szükségét, hogy Isten elé járuljunk a mi hódolatunkkal.⁹³

Az istentisztelet szükségességének van még egy különlegesen fontos indítéka: *a Sátán*. Tulajdonképpen ez is a mi emberi gyarlóságunkkal van kapcsolatban. E világban állandóan harcot folytat az emberi lélek birtokáért a mi ősi ellenségünk, a Sátán s ha nem védekezünk, menthetetlenül elbukunk. Azért van szükségünk imádságra, az Ige hallgatására s az istentisztelet egyéb különböző cselekményeire, hogy felfegyverezzük magunkat a Sátán ellen folytatott harcra. Ezek segítségével győzhetünk, de „az is bizonyos, hogy ha elhanyagoljuk ezeket, úgy a Sátán szelleme hatalmába kerít minket.”⁹⁴ „Mivel pedig a Sátánnak sokféle eszköze van arra, hogy elnyomja bennünk a jót s mivel a mi természetünk is eléggé készen van erre, éleszteni kell a tüzet, amelyet Isten gyújtott az ő Szent Lelke által szívünkben.”⁹⁵ Ezért van tehát szükségünk az istentisztelet gyakorlására, mert ezáltal *a Lélek tüzet élesztgetjük szívünkben...* Enélkül kietlen volna e világ s fagyos hidegség költöznék az emberi szívekbe.

Mindebből az is következik, hogy *különösképen ott van szükség istentiszteletre, ahol hidegedni kezdenek a szívek*, vagy ahol szenvedések, csapások dulták fel az emberek meleg, békés otthonát. „...Ha pedig annyira körülvettek minket a szenvedések, hogy szót is alig tudunk ajkunkra venni, mindamellett — bármi történék is

⁹¹ „...sentant l'infirmité qui est en nous laquelle nous fait souvent deffailir il nous fault conioindre avec les exortations qui nous sont faictes au nom de Dieu oraisons et prieres, affin quil plaise au Pereceleste nous fortifier par sa vertu...” Corp. Ref. XLI. 245. (Calvin à Madame... 1549.)

⁹² „...par faute de nous exercer iournellement en l'Escriture sainte, la verité que nous avions cogneue s'escoule petit a petit iusqu'a s'esvanouir du tout...” Corp. Ref. XLVI. 313. (Calvin á la Reine de Navarre 1561.)

⁹³ „...ce vice a besoin de estre corrigé, c'est à sçavoir nostre lascheté et froidure, de ce que nous ne prions iamais Dieu sinon quand nous y sommes contraints. Or saint Paul declare qu'il ne faut pas que nous attendions la nécessité extreme; mais qu'en tout temps nous cognoissions qu'il y a opportunité de venir à Dieu.” Corp. Ref. LXXIX. 838-9. (Ef. 6 : 18-19.)

⁹⁴ „Si nous reiettons ces choses, il est certain que l'esprit de Satan nous possede...” Corp. Ref. LXXIV. 467. (Harmonie Evangélique. Luc. 2 : 41-42.)

⁹⁵ „...pource que Sathan a beaucoup de moyens de nous faire refroidir en bien et que nostre nature y est assez prompte, il vous fault attirer le feu que dieu par son esprit a cydevant allume en vostre coeur...” Corp. Ref. XL. 542. (Calvin à Budé. 1547.)

— ne mondjunk le arról, hogy Isten elé járuljunk, tudván azt, hogy Ő szükségünkben segítségül jön és jóvá teszi gyarlóságainkat⁹⁶...” mondja Kálvin,

A legnehezebb idők sem szolgálhatnak okul az istentisztelet gyakorlásának elhanyagolására, mert Isten gyermeke jóban, rosszban egyaránt érzi annak szükségét, hogy Isten előtt hódoljon, neki tiszteletét megmutassa és az ő segedelméért esdekelyen.

Isten parancsolja, hogy tiszteljük Őt. Mi pedig érezzük, hogy e parancsnak feltétlen szükségszerűséggel engedelmeskednünk kell!

IV. Az istentisztelet célja.

Az előző fejezetben azokat az okokat tárgyaltuk, amelyek — Kálvin szerint — szükségessé teszik az istentisztelet gyakorlását. Megláttuk ennek a szükségességnek isteni és emberi oldalát. A kultikus cselekményeknek azonban nemcsak okai, hanem céljai is vannak. Ha Isten olyan határozott rendeléssel parancsolta az istentisztelet gyakorlását, ezzel bizonyára meg van a maga célja. Dolgozatunk elején azt mondtuk, hogy az emberi élet igazi célja — Kálvin gondolata szerint — az Isten dicsőségének szolgálata. Ebben a mondatban benne van az istentisztelet igazi céljának megállapítása is. „...Ha rendes életmódot folytatnánk, amint illik, *mindig előttünk lebegne az a legfőbb cél, hogy dicsőítsük az Istent*, amíg e világon vagyunk,⁹⁷ — mondja Kálvin. Miképpen az emberi élet minden cselekményének, úgy az egyes istentiszteleti aktusoknak is ez a legfőbb célja: „...Az Isten által rendelt szertartásokat azért kell gyakorolnunk, hogy Néki szolgáljunk és az ő Nevét dicsőítsük.”⁹⁸

A legfőbb cél tehát maga Isten és az ő dicsősége. Nem azért kell istentiszteleti cselekményeket végeznünk, hogy ebben saját magunk gyönyörűségünket találjuk, vagy különleges művészi élvezetben legyen részünk. A kultusz nem az embert, hanem Istent akarja szolgálni. Kálvin szerint az egyes szertartások semmit sem érnek, ha nincsenek kapcsolatban a tulajdonképeni céljukkal, amely nem egyéb, mint hogy Istennek helyesen szolgáljunk és Őt igazán tiszteljük.⁹⁹

Azonban az istentisztelet céljának is meg van a maga *emberi* oldala. Az istentisztelet áldott eszköz az Isten kezében, az emberi lélek megtartására és nevelésére nézve is. „Kérünk kell Istent, hogy Ő irányítsa életünket s vezessen minket az Ő erős kezével, hogy amit elkezdett bennünk, azt véghez is vigye mindaddig, amíg elvezérel minket a tökéletesség állapotához, amely felé törekedni mindig kötelességünk, míg nem eltávozzunk a földi világból.¹⁰⁰ Emberi oldalról nézve az *istentiszteleti cselekményeknek tehát az a céljuk, hogy általuk a tökéletesség állapota felé jusson közelebb az emberi lélek.*

A tökéletességre való nevelés aktusát Kálvin találó szóval *építésnek* nevezi. Az istentiszteleti cselekményeknek tehát az is céljuk, hogy építő hatást gyakoroljanak az emberi lélekre. Kálvin az ígéhrdetésről és a sákramentumok kiszolgáltatásáról szólva így ír *de Falais*-hoz intézett levelében: „... Erre vonatkozóan az a csalhatatlan szabályunk, hogy *mindenek épülésül szolgáljanak*. Hogy pedig felismerjük, mi az, ami alkalmas az épülésre, erre az Úr ad nekünk okos belátást.”¹⁰¹

Ügyelnünk kell tehát, hogy minden emberi cselekmény, amit istentiszteletnek

⁹⁶ „...si nous sommes tout environnez d'afflictions que nous ne puissions quasi former une sylabe ni mot, ne laissons pas quoy qu'il en soit de venir à Dieu ayans ce principe là qu'il nous subviendra au besoin. et qu'il corrigera les infirmitéz...” Corp. Ref. LXXVIII. 592. (Gal. 4 : 4-7.)

⁹⁷ „Il est bien certain que si nostre vie estoit réglée comme elle doit, nous aurions tousiours ce but principal, cependant que nous sommes au monde d'honorer Dieu.” Corp. Ref. LXIII. 566. (Ésa 38 : 18-22.)

⁹⁸ „...les ceremonies que Dieu a institue soyent exercices (exercées) en son service et en l'honneur de son Nom.” Corp. Ref. XXXIV. 581. (Entre les papistes.)

⁹⁹ „...les ceremonies ne sont rien, sinon quand on les rapporte à leur droite fin : qui est de servir Dieu purement.” Corp. Ref. XXXVII. (A un Holandois.)

¹⁰⁰ „...le principal est de prier Dieu quil vous prenne en sa conduyte, tout pour vous gudyer que pour vous tenir la main forte affia comme il a commence en vous quil continue iusques a ce quil vous ait amenees a la perfection a laquelle il nous soyons sortis de ce monde.” Corp. Ref. XLI. 296. (Calvin à Madame... 1549.)

¹⁰¹ „Quant a cela nous avons nostre reigle infallible, d'accommoder le tout a edification. Or pour discerner ce qui est propre a edifier, cest au seigneur de nous donner la prudence...” Corp. Ref. XXXIX. (Calvin à M. de Falais 1544.)

nevezünk, ezt a célt szolgálja. Hiábavaló és értelmetlen minden olyan szertartás, amely nem építi és nem vezeti a tökéletesség felé az emberi lelket. Isten azt akarja, hogy az egyes istentiszteleti cselekményeket is aszerint vegyük fontolóra, hogy mennyiben szolgálják azok, az egyház építésének ügyét¹⁰²

Kálvin az istentiszteleti cselekményekben való részvétel céljaul jelöli meg a *keresztyén hitbeli egység* megvalósítását is. Hogy egyesüljünk hitben és az emberi élet egész területén, erre legjobb eszköz, Kálvin véleménye szerint, hogy szorgalmas és jó egyetértéssel látogassuk az istentiszteleteket. „Mert amiképen háború esetén mindnyájan a zászlók alá vonulunk, hogy erősen megálljunk az ellenséggel szemben, így a mi Urunk is azt akarta, hogy az ő *Igéje zászló legyen a mi számunkra, amely alatt összegyülekezünk,*¹⁰³ *s amely egyesít minket.*

Kálvin különösen sokra becsüli a *kultusz közösségformáló erejét*, amelynek lényege természetesen nem az egyes istentiszteleti szertartások külső egyformaságában rejlik, hanem az egyúgyazon Lélek összetartó hatalmában. A közösségi élet pedig az igaz keresztyén testvériségnek leghatározottabb külső kifejezése. „... Azért kell összegyülekeznünk, hogy elfogadjuk a tanítást egy erre rendelt ember ajkáról és vallást tegyünk a mi hitünkről, hogy így egyesüljünk Istenünk segítségül hívása végett és megmutassuk a mi összetartásunkat és testvériségünket...¹⁰⁴ A kultuszcselekmények tehát *lélekben egyesítenek és testvérekké tesznek* minket.

Mindezek azonban egyetlenegy főcél felé irányulnak, amely nem egyéb, mint *Isten dicsőségének szolgálata*. Minél inkább haladunk előre a tökéletesség útján és minél jobban részesülünk a kultusz építő hatásában, annál inkább dicsőíthetjük testvéri egységben a mi örökkévaló Urunkat, Istenünket.

V. Az istentisztelet megjelenési formája.

1.) A par excellence istentisztelet.

(Külső cselekmények.)

Kálvin határozottan vallotta, hogy az istentisztelet külső formái szükségesek és bizonyos mértékig nélkülözhetetlenek, azonban félreérthetetlenül hirdette azt is, hogy csupán külső formai cselekvéssel nem lehet eleget tenni annak a tiszteletadási kötelezettségnek, amelyet Isten híván a maga számára az embertől. Isten az emberi élet egész területére érvényesíteni akarja igényét és gyakorolni akarja felségjogait. „...Hogy Istent imádhassuk (hódolattal tiszteljük [adorer]) szükséges, hogy teljes mértékben megadjuk Néki azt, ami az övé; vagyis el kell ismernünk, hogy az övé minden hatalom, minden dicséret, minden bölcsesség, igazság és erő... Ime, ez az igaz tisztelet, amellyel Isten előtt hódolni tartozunk. Ezt pedig külsőképen is meg kell mutatnunk, amikor a szükség úgy kívánja.¹⁰⁵ Mert: „...nagyon helyes dolog, hogy a hívek külső cselekményekkel (jelekkel) is megmutassák, hogy milyen tisztelettel viseltetnek az Isten iránt.¹⁰⁶

Anélkül, hogy túlzott jelentőséget tulajdonítana a formáknak, Kálvin nagyon jól látja és hangsúlyozza a külső tiszteletadás fontosságát. Legalább is erre mutat az ilyen nyilatkozata: „Nevetséges dolog azt mondani, hogy elég, ha az ember Istent szívének belsejében dicsőíti anélkül, hogy a külső dolgokkal törődjenk, mintha

¹⁰² „... Et pleut à Dieu que tout fut bien regardé pour ledification de l'Eglise." Corp. Ref. XLIII. 539. (Calvin au sénat de Berne 1555.)

¹⁰³ „...car comme en la guerre tous se retirèrent à l'enseigne, pour s'assister (résister) et tenir bon contre les ennemis, aussi nostre Seigneur a voulu que sa parole nous fust un enseigne soubz laquelle nous convenions." Corp. Ref. XLXXX. 421 (Calvin aux français retirés à Wesel 1560.)

¹⁰⁴ „...nous avons besoin de nous assembler, afin de recevoir doctrine de la bouche d'un homme, ordonné de Dieu à cela, et faire confession de nostre foy pour estre unis ensemble, afin de reclamer nostre Dieu, et monstrier la concorde et fraternité..." Corp. Ref. LXXIV. 467 (Luc. 1:41-42.)

¹⁰⁵ „...pour adorer Dieu, il faut que nous luy rendions entièrement ce qui luy est propre, c'est que nous cognoissions que toute empire, toute louange, toute sagesse, justice et vertu luy appartient... Voyla, ...la vraye adoration que nous monstriers aussi cela par signe extérieure, quand l'opportunité le requiert." Corp. Ref. LXXIV. 637. (Luk. 4:8.)

¹⁰⁶ „...c'est bien raison que les fideles monstrent par signes extérieurs quelle reverence ils portent à Dieu." Corp. Ref. XXXVII. 588. A un Holandois).

azokat Isten semmire sem értékelné. Mert hiszen ha szívünk igaz, úgy külsőképen is megtermi a maga gyümölcsét. Az igaz istenszeretettel mindig együtt fog járni az ő Nevének külsőképen való dicsérete.¹⁰⁷

Kálvin szerint az istentisztelet külső formájának megállapításánál a régi Ótestamentumi törvények is segítségünkre vannak. Természetesen nem olyan értelemben, mintha kötelezve volnánk a régi törvények rendelkezéseit betű szerint teljesíteni, mert hiszen ezeknek érvényessége az Ur Jézus Krisztus eljövételével megszűnt. Az Ó-Testamentumnak az istentiszteleti cselekményekre vonatkozó ősi törvényei nem egyebek, mint jelképek (figures) s különösen abban nyújtanak nekünk segítséget, hogy világosabban álljon előttünk a kultikus cselekmények fenséges értelme és hogy megerősödjék lelkünkben az a meggyőződés, hogy a mi hitünk közös az atyák hitével.¹⁰⁸

Természetes, hogy az egyes istentiszteleti cselekmények külső formáinak meghatározásánál nem lehetnek emberi rendelkezések a mi irányítóink, mert lelkiükben *Isten a mi egyetlen törvényhozónk*. Ebből azonban egyáltalán nem az következik, hogy mi Ő néki semmiféle külső tiszteletadással nem tartozunk. A külső tiszteletnyilvánításra szükség van azért is, mert ezzel teszünk biznyságot arról, hogy mi az ő népe vagyunk.¹⁰⁹

E dolgozat gyakorlati részének megfelelő fejezeteiben, — Isten segítségével — majd külön fogjuk tárgyalni azokat a megnyilatkozásokat, amelyek Kálvinnak a különböző istentiszteleti cselekményekre, az egyes szertartásokra és ceremóniákra vonatkozó felfogását mutatják. Itt csupán annak elvi megállapítására szorítunk, hogy Reformátorunk nem csak elismerte a kultuszban a külső cselekmények szükségességét, hanem erőteljesen hangsúlyozta is azok fontosságát tudván azt, hogy a külső tiszteletnyilvánítás a szív belső hódolatának egyenes következménye.

Kálvin szerint: „...*Kettős tiszteletadással tartozunk Istennek*, még pedig: a szívnek lélekben való szolgálatával és a külsőképen való hódolatnyilvánítással.¹¹⁰ A külső tiszteletnyilvánításnak ismét kétféle megjelenési formája lehet. Ha az egyes emberi lélek távol a közösségtől vagy az otthon csöndjében, titkon, ajtóját behajtva keresi az Istennel való személyes kapcsolatot az imádság áhítatában, vagy az Igével való csendes foglalkozásban, — akkor *magános istentisztelet* történik. Ha pedig több hívő lélek közösen mutatja be Isten előtt hódolatát bizonyos megállapított formák szerint és az apostolok példája szerint foglalatatosak a közösségben és a könyörgésekben és egy szívvel-lélekkel vesznek részt bizonyos szertartásokban, amelyeknek célja közelebb vinni az emberi lelket az Istenhez, — akkor e külső cselekmény *társas vagy közös istentiszteletnek* tekinthető. A közös tiszteletnyilvánításnak legtermészetesebb formája: a *családi istentisztelet*, magasabb fejlődési foka pedig: a *gyülekezeti istentisztelet*, amely egy szervezett közösségnek vallásos életfunkciója.

a.) A magános istentisztelet.

A reformáció lényegéhez tartozik, hogy az egyes emberi lelket, az individu-umot akarja minél közelebb vinni Istenhez. Közvetlen személyes kapcsolatot akar teremteni az egyén és teremtő Ura között. Kálvin gondolatvilágában is ott található az a törekvés, hogy az egyén ne csak gyülekezeti közösségben, más hívek társaságában hódoljon Isten előtt, hanem a magánosság csöndjében, — titkon ajtóját bezárva, — is keresse a közvetlen kapcsolatot teremtő Urával és mutassa meg tiszteletadását.

Kálvin azt óhajtotta, hogy ne csak a templomok ünnepélyes boltívei alatt zengjen Istent dicsérő himnusz és szóljon az Ige harsonája, hanem a legegyszerűbb haj-

¹⁰⁷ „C'est donc une moquerie, de dire qu'il suffise que l'homme glorifie Dieu au dedans du coeur, sans se soucier des choses externes, esuelles Dieu si a nul regard. Car si le coeur est bon il produira son fruit au dehors. La vraye amour produira tousiours louange externe de son Nom." Corp. Ref. XXXIV. 580. (Entre les papistes.)

¹⁰⁸ „Voyla donc comme les figures de la Loy nous servent ancores aujourd'huy : non c'est pour nous aider, d'autant que nous cognoissons que nostre foy et commune avec celle des Peres..." Corp. Ref. LXXIV. 24. (Luk. 1 : 9-10.)

¹⁰⁹ „...il n'y a que Dieu seul qui soit legislateur spirituel sur nos ames : mais de là il ne s'en-suit point nous ne luy devons rendre le service exterior, qui est tesmoignage que nous sommes son peuple." Corp. Ref. XXXVII. 590. (A un Holandois)

¹¹⁰ „...il y a double honneur que nous devons à Dieu : assavoir le service spirituel du coeur, l'adoration exterieure..." Corp. Ref. XXXIV. 546. (Entre les papistes.)

lék falai között is, magános lelkek csöndes áhítata és buzgó könyörgése mint istentiszteleti áldozat jóillatú füstje szálljon az égi trónus felé a Mennyei Atyához.

„Ha manapság Istenhez imádkozni akarunk, — írja Kálvin a Luk. 2 : 37-ről szóló bibliamagyarázatában, — akkor nem az a kérdés, hogy ott lehetünk-e a templomban este és reggel, nappal és éjszaka. Könyörgéseinket ugyanis a mi Urunk a Jézus Krisztus szenteli meg, aki odafenn közbenjár miérettünk . . . Amennyiben tehát Ő általa hallgattatunk meg, mindenki imádkozhat a saját házában is.“¹¹¹

Anélkül, hogy Kálvin csökkenteni akarta volna a gyülekezeti kultikus alkalmak és templomi istentiszteletek jelentőségét, több alkalommal éroteljesen hangsúlyozza a magános áhítatok fontosságát is. . . . Olyan magányt keresünk — írja az Institutióban — mely elősegíti azt, hogy minden gondolatunkkal a szívünk mélyébe szálljunk és magunkba vonuljunk, megígérvén nekünk, hogy szívünk ilyen érzelmei mellett közel lesz hozzánk az Isten, akinek templomaivá kell lenni testeinknek.“¹¹²

A magános istentisztelet elsősorban a keresztyén lélek *személyes imaéletét* jelenti. Ennek szabályozására Kálvin a következő tanácsokat adja: „. . . Illik, hogy közülünk mindenki külön órákat tűzzön ki magának a saját gyakorlása végett, amelyek ne muljanak el imádkozás nélkül s amelyek lelkünknek minden érzését egészen lefoglalják erre a célra, pl. reggel a felkeléskor, napi munkánk megkezdése előtt, midőn étkezéshez ülünk, mikor Isten jóvoltából jóllaktunk és mikor nyugalomra térünk. . .“¹¹³

Magános kultuscselekménynek számít tehát az *asztali áldás*, vagyis az étkezés alkalmával mondandó imádság is, amelynek buzgó gyakorlása Kálvin szerint kötelessége minden keresztyén embernek. Keserű hangon panaszkodik egy alkalommal, hogy tíz ember közül alig egy gondol arra, hogy étkezés előtt Istenhez imádkozzék; a legtöbben úgy jönnek az asztalhoz, mint az állatok s mihelyt ott látják az elkészített eledelt, máris falni kezdenek, hogy pedig Istenhez fohászkodjanak, az eszükbe sem jut.¹¹⁴ Az asztali áldást s a családi asztalnál elmondott imádságokat mindenkinek illő tisztelettel és fedetlen fővel kell hallgatnia.¹¹⁵

Nem csak az imádság lehet magános kultuscselekmény, hanem az *Igével való foglalkozás* is. Kálvin különösen fontosnak tartotta, hogy a keresztyén ember naponta keresse az Igében lelkének táplálékát. Az Ige által maga Isten szól hozzánk és közli velünk az ő erőt, nekünk pedig életünk harcaiban, küzdelmeiben és megpróbáltatásaiban mindenkor szükségünk van Isten erejének segítségére és vigasztalására. Sokszor olyan feladatok elvégzését kell vállalnunk, amelyek felülhaladják emberi erőinket. Ilyenkor Istennek Igéje az a csodálatos hatalom, amely felemel és megerősít. Kálvin egy levelében éroteljesen buzdítja Renáta hercegasszonyt a naponkénti biblia olvasásra, emlékeztetvén őt a reá váró rendkívüli feladatokra: „. . . Minthogy pedig ez olyan munka, amely minden emberi képességen felül áll, kérem Önt aszszonyom, hogy *naponként* erősítse és serkentse magát a Szentírás buzdításaival.“¹¹⁶

Kálvin emellett, hogy hangsúlyozza a magános bibliaolvasás fontosságát, erélyes szavakkal meg is bélyegzi, „. . . azoknak ördögi elbizakodottságát, akik arra merészkednek, hogy a hívek közösségét megfosszák Istennek eme jótéteményétől eltiltván a Szentírás olvasását.“¹¹⁷ Istennek nyilvánvalóan az az akarata, hogy hirdettessék az Ige minden helyen és minden nyelven.

¹¹¹ „...aujourd'huy pour prier Dieu il n'est pas question de venir au temple, soir et matin, de iour et de nuit. Car nos oraisons sont dediees par nostre Seigneur Jesus Christ. qui est là haut in tercedant pour nous afin de nous obtenir grace. D'autant donc que par son moyen nous sommes exaucez, chacun peut prier en sa maison.“ Corp. Ref. LXXIV. 420. (Luk. 2 : 37.)

¹¹² Inst. III. 20 : 29.

¹¹³ Inst. III. 20 : 50.

¹¹⁴ „. . . à grand peine .. en trouvera-on de dix l'un, que s'il veut prendre sa refection, qu'il prie Dieu, que la plus grand' part se viendront mettre à table comme des porceaux, si tost qu'ils veront la viande preste, et.. d'invoquer Dieu, il n'en est point, que question...“ Corp. Ref. LXXIX.381-2. (Dán. 6 : 5-10)

¹¹⁵ „Quod ad mensae benedictionem, precesque privatas spectat, qui quis relecto capite eas audit.“ Corp. Ref. XLV. 87. (Kálvin Zevelio. 1558.)

¹¹⁶ „Et pour ce que cest une oeuvre qui outrepassé (surpasse) toute faculté humaine ie vous prie, ma dame de vous y inciter et solíciter journellement par les saintes exhortations qui nous en sont donnees en l'Escriture.“ Corp. Ref. XLVI. 316. (Calvin à la duchesse de Ferrare. 1561)

¹¹⁷ „. . . i'auroye à taxer la presumption diabolique de ceux qui osent priver le commun peuple de ce benefice de Dieu, luy interdisant la lecture de l'Escriture sainte...“ Corp. Ref. XXXVII. 824. (Préface des anc. Bibles Genevoises.)

Természetes azonban, hogy a magános bibliaolvasás nem lehet akadálya annak hogy nyilvános kultuszcselekményeket gyakoroljunk és okul sem szolgálhat arra, hogy elhanyagoljuk a nyilvános istentiszteletek látogatását.¹¹⁸

Kálvin szerint attól sem szabad félni, hogy a magános bibliaolvasás megzavar-
ná a hívek vallásos lelki világát. Vallja, hogy a szorgalmas bibliaolvasás meghozza a
maga gyümölcseit: „Isten különös ajándéka, hogy megnyitja a mi szemeinket és meg-
érteti velünk mindazt amit az ő Igéjében közöl, akár olvassuk, vagy akár hallgat-
juk az Igét...”¹¹⁹ „Ha tehát szorgalmasan fogjuk olvasni a Szentírást megtudjuk, hogy
semmi olyat nem mond Isten az Igében, ami számunkra ne volna jó és hasznos és
amiből valami nyereséget ne szerezhethénk. Ennélfogva mekkora hálátlanság lenne,
ha nem fogadnók el azt az áldást, amit Isten ilyen bőkezűen ajánl fel nekünk?”¹²⁰

A Szentírás áldások tárháza, amelynek kincsei különösképen a magános áhi-
tatok csöndjében tárulnak fel a hívő lélek előtt. A magános bibliaolvasásnak épen-
úgy mint a nyilvános ígehírdetésnek legfőbb célja az épülés, azért valahányszor ke-
zünkbe vesszük a Szentírást, ezt a célt kell a szemünk előtt tartani¹²¹ Nem tekint-
hető tehát magános kultuszcselekménynek, ha csupán tudományos vizsgálódás vagy
ismeretszerzés céljából olvassuk az Igét.

Kálvin szerint tehát *magános istentiszteleti cselekmény történik, valahányszor
az egyén az otthon csöndjében, vagy bárhol magános áhitatban könyörgéssel fordul
Istenhez, vagy pedig az Ige olvasása útján heresi a Vele való közvetlen személyes
kapcsolatot.*

b.) A közösségi kultusz.

α.) A családi istentisztelet.

Kálvin gondolatában az egyéni vallásos kultusz akkor nyer magasabbrendű
értéket, ha másoknak a szolgálatába áll azáltal, hogy az Istent tisztelő lelkek össze-
kapcsolódása megteremti a közösségi kultuszt. A közösségi kultusz legelső és legter-
mészetesebb formája pedig a *családi istentisztelet*.

A közösségi kultusz elsősorban azáltal különbözik a magános istentisztelettől,
hogy a *közösségi kultusz a cselekmény központjába állítja a vezető keresztyén sze-
mélyiséget: a liturgust*, aki az istentisztelet menetét irányítja. A magános istentiszte-
letnél ilyen vezetőre, liturgusra nincsen szükség, mivel az egész cselekményt egyetlen
személy végzi. A *családi istentisztelet vezető személyisége, liturgusa*, nem más, mint
maga a családfő: az *apa*. Az ő vezetésével kell a család tagjainak naponként Isten-
hez fordulni buzgó könyörgéssel s az ő tolmácsolásában hallgatják kicsinyek és na-
gyok az Ige üzenetét. Ez a legtermészetesebb ábrázolása az Isten és ember közötti
örök viszonynak is. Az emberek nagy földi családjában maga az Isten a családfő:
az *Atya*. Mi pedig mindnyájan az ő gyermekei s így egymásnak testvérei vagyunk.
Az ember tehát akkor tisztelheti igazán Istent, ha úgy közeledik Ő hozzát, mint
gyermek az ő atyjához. A keresztyén család pedig akkor lesz valóban Istent tisztelő
közösség, ha házaikban maga Isten fog lakozni, mint a legfőbb Ur és paran-
csoló, mi pedig nagyok és kicsinyek testestől-lelkestől az ő szolgálatára ajánljuk
magunkat.¹²²

¹¹⁸ „...si chascun lit en privé, cela n'empesche point qu'on escoute en publique.” Corp. Ref. XXXVI. 412. (Zsolt, XXVII : 4.)

¹¹⁹ „c'est un don special que Dieu nous fait, quand il nous ouvre les yeux, pour nous faire comprendre ce qui nous est monstré en sa parole, soit que nous la lisions ou qu'on nous la presche.” Corp. Ref. LX. 739. (Zsolt, 119 : 169-176.)

¹²⁰ „Quand donc nous serons diligens à lire l'Écriture sainte, nous saurons que Dieu n' a rien lá couché que ne nous soit bon et propre, et dont nous ne recueillons quelque usage. Puis qu' ainsi est, quelle ingratitude sera-ce si nous n' acceptions le profit qui nous est offert si liberalement du costé de Dieu.” Corp. Ref. LXXXII. 285. (2. Tim. 3 : 16-17.)

¹²¹ „...toutes fois et quantes que nous venons au sermon, ou bien que chacun en son privé prend l'Écriture sainte pour lire, que nous devons avoir ce but lá d' estre edifiez...” Corp. Ref. LXXXI. 560. (Tim. 6 : 3-5.)

¹²² „Apprenons donc, de tellement user des maisons ou nous sommes logez, que Dieu y habite comme nostre souverain, et que petis et grands se dedient à luy.” Corp. Ref. LI. 744. (1. Móz, 21 : 34-22 : 1-2.)

Kálvin felfogása szerint a családi otthon komoly vallásos élete lehet egyedüli alapja a keresztyén gyülekezeti közösségek kultikus életmegnyilvánulásainak is. Ahol a családfő nem részesíti naponként az Ige táplálékában családjának tagjait s nem vezeti őket a könyörgés útján Isten színe elé, ott nem lehet helyes vágyakozás a nyilvános, gyülekezeti istentisztelet áldásai után sem. Épen ezért figyelmeztet minket Isten az ő Igéjében is, hogy családi életünket úgy kormányozzuk, hogy abban kicsinyek és nagyok Istent tiszteljék és ő néki szolgáljanak.¹²³ Kálvin szerint *minden keresztyén családi hajlék legyen olyan, mint Istennek egy-egy kis temploma.*¹²⁴

Kétségtelen, hogy Kálvin felfogásának egyik legjellemzőbb gondolata az, hogy a család, mint a legtermészetesebb és legegyszerűbb emberi közösség legyen első-sorban hordozója a kultusz közösségi megnyilvánulásainak. Ez a gondolat egyrészt a legmagasztosabb feladatokkal töltötte meg a családi életet, másrészt pedig a kultuszt, a legegyszerűbb emberi életmegnyilvánulások közé beépítve, végtelenül leegyszerűsítette s az ember lelkivilágához közel hozta.

Choisy, a Kálvin reformátori munkájának kiváló ismerője és történetirója a genfi reformáció hatásáról szólva így ír: ... A reformáció a legegyszerűbb munkás-embernek, a földművelőnek, vagy szénégetőnek, vagy akár a disznópásztornak otthonát szentélyé alakította át, amelyben a családtagja: pap s annak a szent és nemes feladatnak bizományosa, hogy övéinek lelkét Istenhez és a Jézus Krisztushoz vezesse...¹²⁵

β.) Nyilvános, vagy gyülekezeti istentisztelet.

Kálvinnak többrendbeli nyilatkozatából nyilvánvalóan megállapítható, hogy az Isten előtti hódolat bemutatására nem tartotta elegendőnek a magános kultuszcselekményeket, sem pedig a család körében tartott áhitatokat, hanem okvetlenül szükségesnek vélte a nyilvános istentiszteleti cselekményeknek a hívők közösségében való gyakorlását is. Még az üldözést szenvedő hittestvéreknek is lelkükre köti, hogy az Igével való magános foglalkozás mellett találjanak alkalmat a közösségi együttlétre és gyülekezzenek össze a Jézus Krisztus nevében.¹²⁶

A közösségi összejöveteleket és a nyilvános istentiszteleti alkalmakat Kálvin a mi *hitünk egyik szükséges segítő eszközének* tartja, amelyeknek gyakorlására maga a Szentírás kötelez minket¹²⁷ A mi Urunk ugyanis nem elégszik meg azzal, ha csak titokban, szívünk mélyén mutatjuk be Néki hódolatunkat. hanem „határozottan azt kívánja, hogy az emberek előtt, nyilvános hitvallástétellel hirdessük, hogy mi az övéi vagyunk.”¹²⁸

Azonban nem csak Isten parancsolja nekünk az ő Igéjében, hogy egyházi összejöveteleket kell tartanunk az iránta való tiszteletünk megbizonyítása végett, hanem „... az élet tapasztalatai is eléggé bizonyítják, hogy az ilyen összejövetelekre mennyire szükség van,”¹²⁹ — mondja Kálvin — az Institutióban. A nyilvános istentiszteletek gyakorlása egyetemes életszükségletet elégít ki. Az emberi szív mélyén ősi vágy lakozik Isten után. Lelkünk ösztönösen keresi az alkalmakat, hogy Isten előtt hódoljon és így vallásos szükségérzetének megeléglést szerezzen. A nyilvános istentiszteletek ilyen alkalmakat készítenek számunkra. Kálvin szerint lehetnek ugyan olyan

¹²³ „...nous sommes admonnester de gouverner tellement nous maisons que Dieu y soit honoré et servi et des petits, et des grands...” Corp. Ref. LV. 188. (5. Móz. 12 : 12-18.)

¹²⁴ „... que leurs maisons soient reiglees en toute pureté, que ce soient comme petites eglises de Dieu.” Corp. Ref. LXI. 53. (Jób. 1 : 5.)

¹²⁵ „E. Choisy: *L'État chrétien calviniste à Genève au temps de Théodore de Bèze* : — Genève-Paris. s. d. 487. — A családi vallásos életre vonatkozólag sok értékes kálvini gondolatot gyűjtött össze *Patay Lajos*: Kálvin valláspedagógiája c. munkájában. (Theol. Tanulmányok 45. sz. Lásd különösen „A családi vallásos nevelés” c. fejezetet.)

¹²⁶ „...mes freres, exercez vous non seulement a lire en prive, mais aussi a vous assembler au nom de Jesus Christ...” Corp. Ref. XLIV. 338. (Calvin a l'Église fr. d'Anvers. 1556. XII. 21.)

¹²⁷ „...entre les aides necessaires de nostre foy l'Escripture nous met les prieres publiques...” Corp. Ref. XXXVII. 588. (A un Holandois.)

¹²⁸ „...il requiert estroitement que nous declairions devant les hommes, par profession extérieure, que nous sommes les siens.” Corp. Ref. 544. (Entre les papistes.)

¹²⁹ Inst. II. 8 : 32.

dölyfös és elbizakodott emberek, akik nem érzik annak szükségét, hogy részt vegyenek a nyilvános könyörgésekben, hallgassák az Igét és részesüljenek a sákramentumokban, de ennek az az oka, hogy az ilyenek elmulasztották megvizsgálni lelkiismeretüket s azért nincs vallásos szükségérzet az ő szívükben. A hívő ember azonban ismeri azt a lelki hasznot, amely a nyilvános istentiszteletek gyakorlásából származik.¹³⁰ Ezért Kálvin minden alkalmat felhasználva serkent, int és buzdít, hogy „látoğassuk szorgalmasan az ígehírdetésnek és a nyilvános könyörgéseknek alkalmait.”¹³¹ „Súlyosan megrovó szavakkal illeti azoknak elbizakodottságát, akik csak úgy a levegőben csapongva elméleti spekulációk útján akarnak az égbe szállani és semmibe sem veszik az ígehírdetést és a sákramentumokat.”¹³²

Ismeretes, hogy Kálvin idejében a hívek vallásos szükségérzetének minél teljesebb kielégítése céljából a genfi gyülekezetben *minden nap* volt nyilvános gyülekezeti istentisztelet. „A vasárnapi istentiszteleteken kívül voltak a hétköznapiak, amelyek közt különösen említést érdemelnek a pénteki napon tartottak, amennyiben ezek által különösen előmozdítottak a híveknek a vallási ismeretekben való gazdagodása, alkalom nyújtván akkor a gyülekezet tagjainak is arra, hogy cselekvőleg is részt vegyenek az istentiszteletben.”¹³⁴ Ekkor ugyanis a lelkipásztor bibliaolvasása és magyarázata után a hívek közül is elmondhatták észrevételeiket és hozzászólásaikkal résztvehettek a közös építő munkában.

A rendes istentiszteleti alkalmak mellett Kálvin lehetségesnek tartotta külön *rendkívüli istentiszteletek*, ünnepélyes, nyilvános könyörgések tartását, ha a népet valami súlyos csapás (háború, járványos betegség stb.) érte, vagy ha az anyaszentegyházat fenyegette valami különleges veszedelem. Ilyenkor helyesnek tartotta, hogy „...a pásztorok az idők szükségéhez képest biztassák a népet vagy bőjtőkre, ünnepélyes könyörgésekre, vagy az alázatosság, bűnbánat és hit egyéb gyakorlataira, melyeknek sem idejük, sem módjuk, sem alakjuk nincs előírva Isten ígéjében,”¹³⁵ — amint az Institutióban olvassuk. — Ilyen alkalmi istentiszteleteket tartott Kálvin pl., amikor 1541-ben a pestis rettentő veszedelme látogatta meg Genf városát.

Úgy a rendes, mint a rendkívüli nyilvános istentiszteletek megtartásánál, Kálvin különös gondot fordított arra, hogy az összejövetelek mindig *hellő homolysággal, egyszerűséggel és tisztességgel* menjenek végbe, hogy így azokban ne legyen semmi ami Isten nevét gyalázzal illehetné, vagy pedig amit az emberek kivetni valának találhatnának.¹³⁶ A nyilvános istentiszteletekkel kapcsolatban Kálvinnak az volt a legfőbb törekvése, hogy a bálványimádásnak még a látszata is távol legyen a kultusz-cselekményektől. Ezért mindenben a legteljesebb egyszerűsége igyekezett. A híveknek azt tanácsolja, hogy az istentisztelet helyére minden zaj és feltűnés nélkül gyülekezzenek össze Isten imádása és az ő ígéjének meghallgatása végett.¹³⁷

A nyilvános istentiszteleteken való megjelenés minden hívőnek kötelessége mert hiszen épen ezáltal mutathatjuk meg igazán, hogy tagjai vagyunk a Krisztus egyházanak. Összegyülekezésünk *testvéri egységbe forrasztja a szíveket*. „Mert ugyan miért is gyülekezünk össze, ha nem a végből, hogy együtt igazi testvériségben legyünk

¹³⁰ „Il et vray que gens haultains et presumptueux ne font pas grand cas qu'on s'assemble pour ouir le sermon, mais c'est faulte d'examiner leurs consciences"... „mais... nous sentons le prouffit qui nous en revient.” Corp. Ref. XXXVI. 418. (Sermon... d'estre en l'eglise)

¹³¹ „...que nous soyons diligens à frequenter les sermons et les prieres publiques...” Corp. Ref. XXXVI. 420 (Sermons... d'estre en l'eglise.)

¹³² „...mauldicte soit l'oultreuidance de ceulx qui veulent voltiger en l'air et pretendent de monter au ciel par leurs speculations en mesprisant les sermons et l'usage des Sacremens.” Corp. Ref. XXXVI. 419. (Sermon... d'estre en l'eglise.)

¹³³ „...la necessité d'estre enseigner par les sermons .ncus est commune avec les Peres anciens.” Corp. Ref. XXXVI. 413. (Sermons... d'estre en l'eglise. Zsolt. 27:4.)

¹³⁴ *Thelemann Ottó* (ford. Farkas József): *Kálvin élete*. Pest. 1871. 60.”

¹³⁵ Inst. IV. 12:14.

¹³⁶ „...nous pouvons bien protester que nos assemblees se font avec telle reverence, sobriété, modestie et honesteté qu'il n'y a de quoy blasphemer le nom de Dieu, ny vituperer la façon que nous y tenons...” Corp. Ref. XXXVII. 736. (Confessiones.)

¹³⁷ „...et puis de vous assembler sans grand bruit ny apparence par compaignies afin de prier Dieu et estre enseignez par sa parole.” Corp. Ref. XLVIII. 210. (Calvin aux fidèles de Chambéry. 1563).

egymással, minthogy Isten az ő végtelen jóságából minket gyermekeivé fogadott s naponként megbizonyítja, hogy ő nekünk Atyánk akar lenni?¹³⁸

Az istentiszteletek résztvevőinek szívéből el kell tűnni minden haragnak és gyűlölségnek s keresni kell egymás között a szent egységet, hogy igyékessék mindenkinek még ellenségéhez is közeledni.¹³⁹ Ha összegyülekeztünk, mindnyájunkat egyetlen szívből jövő vezessen: hogy Istennek szolgáljunk.¹⁴⁰

Kálvin szerint a nyilvános istentiszteleteken való részvétel rendkívül fontos feladata az *egymás építése*. Ha összegyülekeztünk akár azért, hogy Isten nevét közösen segítségül hívjuk, akár pedig azért, hogy valamilyen szent és igaz tanításban részesüljünk, az Istennek nekünk adott kegyelme szerint építse egyik a másikat. Tekintettel ugyanis a bennünk lakozó erőtlenségre, szükségünk van ilyen szolgálatokra mindaddig, amíg e világon vagyunk.¹⁴¹ Ne nézze tehát senki csupán a maga hasznát, hanem gondoljon mindenki arra is, hogy életének példaadása felebarátainak lelki nyereségére szolgáljon. Így fogják majd az egyes istentiszteleti alkalmak az egész nép közjává munkálni.

Természetes, hogy Kálvin gondolata szerint is nem merülhet ki a nyilvános istentiszteletek gyakorlásában az egész vallásos élet. Mindamellet minden alkalmat felhasznál, hogy buzdítsa híveit azok látogatására tudván azt, hogy a nyilvános kultusz-cselekmények Isten által rendelt szükséges és nélkülözhetetlen eszközök hitünk erősítésére és megtartására. Különösen megragadóak azok a levelek, amelyeket Kálvin az egyes külföldi országokban élő és sokszor kemény üldözéseknek kitett, sokat szenvedő francia nyelvű református gyülekezetekhez írt. Pl. a poitou-i gyülekezet híveihöz így írt: „Igaz ugyan, hogy az nem minden, ha összegyülekeztünk Istent imádni és az ő igéjét hallgatni, mindamellet ez a mi számunkra nagyon szükséges segítség annál is inkább, minthogy mi magunkban nagyon lomhák vagyunk. Ezért testvéreim, ha összegyülekezték, álljon előttetek az a cél, hogy megerősödjetek az Evangélium hitében és előre jussatok a szent életben. De bármint legyen is, ne fosszátok magatokat ettől az áldástól, hogy Istenhez együttesen és egy akarattal fohászkodjatok s hogy üdvös tanításban és buzdításban legyen részetek a helyes út követésére.”¹⁴²

A nyilvános istentiszteletek látogatása tehát a keresztyén hívő számára *nemcsak kötelesség, hanem megbecsülhetetlen áldás* is. Akit pedig ettől az áldástól fosztanak meg, attól elrabolták a vallását. Kálvin sajnálkozva, vallás nélküli embernek nevezi azokat, akiknek nincs megadva annak a lehetősége, hogy összegyülekezzenek Isten imádására és az ő Igéjének hallgatására.¹⁴³

A nyilvános istentiszteletek gyakorlása elválaszthatatlanul szoros kapcsolatban áll a magános kultusz-cselekményekkel is. Kálvin szerint a nyilvános istentiszteletek látogatását nem lehet csupán olyan kötelességnek tekinteni, amit a hívő ember egyszerű megjelenésével „letudhat” s utána azzal a megelégedett érzéssel távozzon, hogy feladatát betöltötte. Sőt kifejezi azt a meggyőződését is, hogy *a gyülekezeti kultusz-cselekményekben való részvétel megfelelő magános előkészületet is kíván*, hogy valóban áldást nyerjünk általa. Szükség van a magános imádkozásra és csöndes elmélkedésre, mert így készítjük elő lelkünk talaját a magvetésre, az ígéhirdetésre. Azért:

¹³⁸ „Car pourquoy est-ce que nous sommes assemblez sinon afin que nous ayons une vraye fraternité ensemble, puis que Dieu par sa bonté infinie nous a adoptez pour ses enfans, et que iournellement il nous testifie qu'il veut estre nostre Pere?” Corp. Ref. LXXVI. 631.” (Ap. csel. 2:1-4.)

¹³⁹ „...Et pour monstrer que vous cherchez une saintete unite entre vous que chascun sefforce d'approcher de celuy auquel il y a este ennemy” Corp. Ref. 212. (Calvin à l'Église fr. de Francfort. 1556.)

¹⁴⁰ „...le principal est que vous soyez coinoinctz pour servir a Dieu tous ensemble dun desir cordial” Corp. Ref. 211. (Calvin a l'Église fr. de Francfort 1556)

¹⁴¹ „...veu la foiblesse qui est en nous telz exercices nous sont necessaires, iusques a ce que nous soions sortiz du monde” Corp. Ref. XLIII. 173. (Calvin à des fidèles français. 1554.)

¹⁴² „Vray est que ce nest pas le tout de nous assembler pour prier Dieu et ouir sa parolle mais cependant ce nous est une ayde tant et plus necessaire, veu que de nous mesmes nous sommes trop tardifz. Parquoy, mes freres, que vous ayez ce but en vous assemblant, de vous confermer, en la foy de l'Evangile et vous avencer entouteté saintete de vie. Mais quoy quil en soit, ne vous priver pas de ce bien dinvoquer Dieu ensemble dun accord, et de recevoir quelque bonne doctrine et exhortation pour vous faire continuer an bon chemin.” Corp. Ref. XLIII. 222. (Calvin aux fidèles du Poitou. 1554.)

¹⁴³ „...Et afin de ne point demourer comme gens sans religion, quil leur soit aussi permis de sasssembler pour prier Dieu et ouyr sa parolle...” Corp. Ref. XLVI. 284. (Calvin sur le affaires de France. 1560.)

„...aki elhanyagolja az egyedül és magában való imádkozást, bármennyire serénykedjék is a nyilvános gyülekezetek látogatásában, hiábavaló imát végez csak, mert többet ad az emberek vélekedésére, mint Isten titkos ítéletére.”¹⁴⁴

Viszont Kálvin szerint az is helytelen volna, ha valaki csupán magános imádkozással és bibliaolvasással akarná pótolni a gyülekezeti istentiszteletek látogatását. A nyilvános kultuszcselekmények közösségformáló erejét és sok egyéb áldását nem pótolhatják a magános áhitatok órái „...s ha valaki vonakodik az ő imádságát Isten népének az imájával egyesíteni, az nem hivatkozhatik mentségül arra, hogy a maga szobájába megy imádkozni, hogy Isten parancsának ott tegyen eleget.”¹⁴⁵

Nem elég hacsak magánosan olvassuk a Szentírást, mert arra is szükség van, hogy füleinkkel halljuk a Szentírásból vett tanításokat és hittételeket. Mert mi történnék, ha valaki szegetlenül adna oda kis gyermekeknek egy egészben sült nagy darab kenyert? Vajjon a kis gyermekek, ha enni akarnak, haraphatnak-e fogaikkal a nagy darab kenyérből? Bizonyára nagyon keménynek fogják találni a kenyér héját s így nem sokat ehetnek belőle, hanem éhesen maradnak.¹⁴⁶ Így Isten gyermekeinek szükségük van arra, hogy a gyülekezeti istentiszteletek alkalmával mintegy felaprózva és elkészítve kapják lelküknek táplálékát. De nem elég a táplálékot magunkhoz venni, azt meg is kell emészténünk. Nekünk is a gyülekezeti istentisztelet alatt és után magános elmélyedéssel magunkévá kell tenni az Igében felénk nyújtott lelki táplálékot. Kálvin azt tanácsolja, hogy a hívő ember, mielőtt az istentiszteletről hazatérne (ha tud olvasni) olvassa el azt a bibliai részt, amelyről az igehirdetés szólt s meg fogja látni, hogy az Isten mennyire megvilágosította előtte azt, ami eddig mintegy homályosságba volt burkolva.¹⁴⁷

Tehát minden gyülekezeti istentiszteletet meg kell előznie és követnie is kell egy magánistentiszteletnek a résztvevők lelkében. Így készíthetjük elő magunkat az Ige befogadására s az Istennel való szent közösség megteremtésére és így tehetjük gyümölcsözővé életünkben a kultusz áldásait.

2.) A megszentelt emberi élet mint istentisztelet.

(A lélek belső magatartása.)

Kálvinnak úgyszólván minden művéből, úgy a theologiai munkáiból, mint leveleiből és prédikációiból kicsillan az a meggyőződése, hogy Istent nemcsak külső Istentiszteleti aktusokkal, par excellence kultuszcselekményekkel tartozik tisztelni az ember, hanem szívének minden gondolatával, bizonyásgtevéseivel, cselekedeteivel, vagyis: *egész életével*.

Kálvin gondolata szerint a hívő ember megszentelt élete egy állandó istentisztelet. Szerinte, ha Istent igazán akarjuk tisztelni és imádni, akkor az nem csupán annyit jelent, hogy bizonyos szertartásokon részt vegyünk és Ő előtte térdeinket meghajtsuk... Igaz ugyan, hogy ez is szükséges, mert helyes dolog, ha Istenünknek testben és lélekben egyaránt hódolunk, — hiszen mindenünk az övé, — de Őt tisztelni különösképen annyit jelent, mint bizonyásgot tenni arról, hogy életünk minden javát Tőle kaptuk... s mi azért Ő neki hálaadással, hódolattal tartozunk.¹⁴⁸ Erről kell bizonyásgot tennünk egész életünkkel, mert ez az a legfőbb áldozat, amit Isten tőlünk kíván, s ilyen módon adhatjuk meg Ő neki azt a dicséretet, amit tő-

¹⁴⁴ Inst. III. 20:29,

¹⁴⁵ Inst. III. 20 : 30.

¹⁴⁶ „S' il y a un pain, et que le maistre de la maison ait de petis enfans qui ne puissent souslever ce pain, qui sera grand et entier, si les petis enfans en veulent manger pourront ils mordre avec les dents en ce grand pain ? Ils trouveront la crouste trop dure. Ainsi donc, ils ne pourront manger beaucoup et demeureront affamez.” Corp. Ref. LXXXII. 150. (2. Tim. 2 :14-15.)

¹⁴⁷ „...quand un homme qui sçaura lire fera lecture du passage, devant qu'il retourne en sa maison, il verra que Dieu luy a donné la cognoissance qui auparavant luy estoit comme obscur” Corp. Ref. LXXXII. 151. (2. Tim. 2 : 14-15.)

¹⁴⁸ „...nous confessons que nous tenons tout bein de luy, et qu'il en est l'auteur, et que sur cela nous luy en rendions hommage.” Corp. Ref. LXXIV. 114. (Harmonie Evangélique. Luc 1:46-47.)

lünk érdemel. ¹⁴⁹ Sokan vannak, akik azt gondolják, hogy ezt a hódolatot bizonyos szertartások és formulák segítségével könnyen elvégezhetik, vagy ha fáradságos, szinte önsanyargató cselekmények segítségével is, de mindenképpen elégnék tartják a *külsőképen* való tiszteltnyilvánítást. Kálvin azonban, amikor Isten tiszteléről beszél, világosan kijelenti, hogy „...mi Őt úgy gondolatainkkal, mint tárgyainkkal és érzéseinkkel, továbbá minden tagjainkkal tartozunk tisztelni és imádni...”¹⁵⁰ Ebben pedig benne van az emberi életnek minden területe: *gondolat, akarat, érzés, cselekvés.*

Isten azt kívánja, hogy *ha Őt akarjuk tisztelni, akkor önmagunkat teljességgel Ő néki adjuk.* A régiek áldozatokat mutattak be az Istennek s ezzel istentiszteletet vélték gyakorolni, majd később kifejlődött az áldozópapság fogalma: az áldozópapok mások helyett és mások nevében is mutattak be áldozatokat. Kálvin szerint Isten egyetlen áldozatot kíván mitőlünk: önmagunkat. Őt pedig akkor tiszteljük igazán, ha önmagunk odaáldozásával minden képességünket, munkánkat és cselekedtünket az Ő szolgálatába állítjuk. „Péter apostol azt mondja, hogy mi királyi papság (*ἱερωτεύματα*—áldozó papság) vagyunk... (1. Pét. 2:9). Itt azonban nem csupán bizonyos számú emberről beszél... hanem Sz. Péter ezt az annyira megtisztelő kifejezést *minden hívőre* vonatkoztatja, mindazokra, akik az Isten egyházához tartoznak,¹⁵¹ — mondja Kálvin. Ime így értjük meg a Kálvin gondolata szerint való *egyetemes papság* fogalmát is: papok vagyunk mindnyájan Isten előtt s minden egyháztagnak áldozó papnak kell lennie abban az értelemben, hogy életét s életének minden javát hálaáldozatul mutatja be Istennek, mert így gyakorolja a legteljesebb és legigazibb istentiszteletet. A régi időkben az áldozatok bemutatása bizonyos ünnepélyes alkalmakhoz volt kötve; voltak olyan áldozatok, amelyeket évenként egyszer s olyanok, amelyeket többször ismételve kellett bemutatni. Kálvin pedig arra serkent, hogy „...nemcsak egy napon vagy egyszer az életben, hanem *kezdetől mindvégig* legyen a mi életünk teljesen Istennek szentelt áldozat.”¹⁵² Erre a gondolatra utal Kálvinnak ismert égőszíves emblémája, valamint jelmondata is. (Cor meum velut mactatum Domino in sacrificium offero.)

Külsőségekben való elmerülés helyett Kálvin legfőbb törekvése arra irányult, hogy „...megtanuljuk Isten *lélekben és igazságban* szolgálni, erre pedig a hit lesz alkalmas vezetőnk...”¹⁵³ A lélekben való szolgálat azt jelenti, hogy Isten akarata szerint az ő dicsőségére és az ő dicső országának céljaira szenteljük minden munkásságunkat és képességünket, egyszóval: egész életünket. Az igazságban való szolgálat pedig arra kötelez, hogy itt e földi világban embertestvéreink között igyekezzünk a lehetőség szerint valósággá tenni az igazság isteni elveit. „Hogyan tisztelhetjük tehát Őt? — kérdi Kálvin. — Úgy, amint Ő parancsolta: *Először is* ajánljuk fel magunkat Ő néki, mint *Istennek* szentelt áldozatot. *Másodsorban* pedig adjuk meg *egymásnak* kölcsönösen azt, amivel tartozunk: vagyis ne legyen bennünk semmiféle gonoszság, rosszindulat, sem erőszakoskodás...” egymás iránt.¹⁵⁴ Ime tehát a megszentelt emberi életnek, mint istentiszteletnek, Kálvin szerint, kettős iránya van: egyik *Isten felé* mutat, a másik pedig *embertestvéreink iránt* való kötelességeinkre emlékeztet. Könnyű megállapítani Kálvin eme gondolatának bibliai alapját: „...Szeresd az Urat a te Istenedet...” és „...Szeresd felebarátodat...” (Máté 22:37-39.) A mi Urunk a Jézus Krisztus maga adta nekünk e kettős parancsolatot, amelytől „függ az egész törvény” s amely az ember istentisztelő életének egyetlen helyes útját jelzi.

¹⁴⁹ „...le principal sacrifice que Dieu demande et approuve c'est... que nous luy rendions la louange, qu'il merite.” Corp. Ref. LXXIX. 311. (Ef. 1:15-18.)

¹⁵⁰ „...nous le devons servir et adorer et de nos pensees, et de nos desirs et affections et de tous nos membres...” Corp. Ref. LV. 407. (Deut. 16:13-17.)

¹⁵¹ „...sainct Pierre dit, que nous sommes une sacrificature royalle. Il ne parle point là à un certain nombre de gens... mais S. Pierre attribue ce tiltre tant honorabla à tous fideles et à tous ceux qui sont de l'Église de Dieu.” Corp. Ref. LV. 19 (Deut. 10:8-11.)

¹⁵² „Que chacun donc s'efforce non seulement pour un iour, ni pour une fois en sa vie, mais depuis le commencement iusqu' à la fin d'estre pleinement une hostie sacree à Dieu.” Corp. Ref. LXXIV. 356-357. (Harmonie Evangélique. Luk. 2:22-23.)

¹⁵³ „...apprenons de servir Dieu en esprit et en verité, et la foy sera une bonne guide à cela...” Corp. Ref. LXI. 51. (Jób. 1:5.)

¹⁵⁴ „Or comment le pourrons nous servir? Selon qu'il l'a commandé. Et le premier est que nous luy soyons dediez comme sacrifices et oblations. Et en second lieu que rendions mutuellement les uns aux autres ce que nous devons: c'est assavoir qu'il n'y ait nulle fraude ni malice en nous nulle violence non plus...” Corp. Ref. LXXIV. 189. Harmonie Evangélique. (Luk. 1:74-75.)

Istennek áldozatul felajánlani a mi életünket, elsősorban azt jelenti, hogy legyünk Ő neki engedelmesek az élet minden területén. „...Tudjuk, hogy Isten főképpen *engedelmességet* kíván, minthogy ez a legfőbb áldozat...” mondja Kálvin. Sőt nemcsak áldozatot jelent az engedelmesség, hanem az „...többet ér, mint minden áldozat.”¹⁵⁵ Kálvin az Isten iránt engedelmes emberi életet tartja az igaz vallás fundamentumának. Ez az engedelmes élet pedig a gyakorlatban annyit jelent, hogy fogadjuk el bizonyosnak, amit Isten mond és mindenekezt csak az ő jóváhagyása szerint cselekedjünk.¹⁵⁶ Isten iránti engedelmesség nélkül nem lehetséges igaz, istentiszteelő életet élni s enélkül minden külső kultuszcselekmény is hiábavalóság. A geníi egyház kátéjában Kálvin azt mondja, hogy az Isten helyes tisztelésének módja: „az, hogy ha Ő belé helyezzük minden bizodalunkat s ha arra törekszünk, hogy Őt egész életünkben *tiszteljük azáltal, hogy akaratának engedelmeskedünk...*”¹⁵⁷

Az engedelmesség után gyakorolt istentisztelet teszi a leginkább nyilvánvalóvá az Isten és ember közötti helyes viszonyt. Ez a viszony ugyanis nem lehet más mint a *feltétlen alárendeltség* állapota az ember részéről és a teljes szuverénítás az Isten részéről. E helyes viszony felismerése és megtartása okvetlenül szükséges ahhoz, hogy Isten igazán tisztelhesse. Kálvin ezt az Institutióban így fejezi ki: „Imádásnak nevezem az oly tiszteletet és szolgálatot (reverence), amelyet neki akkor adunk meg, ha dicső felségének alárendeljük magunkat. Ezért az imádásnak nem ok nélkül teszem részévé azt, hogy lelkiismeretünket törvénye alá vessük.”¹⁵⁸

Az engedelmesség mellett, Kálvin különösképen az alázatosságot hangsúlyozza, mint olyan áldozatot, amelyet Isten helyesel és szívesen fogad.¹⁵⁹ Az *alázatosság* természetes következménye az Isten szuverénitásának. Teremtő Istenünk mindenhatóságával szemben nem is állhatunk meg másképpen, mint a legteljesebb gyermeki alázattal.

Az alázatosság arra kötelez minket, hogy az élet örömei és csapásai között egyaránt tiszteljük az Istent. Az Úrtól jött *megpróbáltatások*, szenvedések nem akadályozhatják meg, hogy Istent tisztelő életet éljünk, mert ha Istent igazán tiszteljük, úgy az ő sújtoló kezének csapásait alázattal kell fogadnunk. „...Ha dicsérszük az Istent és Néki szolgálunk a jólét idején, ez még nem minden: mert Isten, amikor Neki úgy tetszik, megpróbáltatásokat készít a számunkra és sok bajt s nyomoruságot bocsát ránk... ha pedig nem vagyunk türelmesek, amikor Isten sújtol minket, úgy minden tiszteletünk, amelyet néki bemutatunk, nem sokat ér...”¹⁶⁰ Kálvin épen a maga életében mutatta legszebb példáját annak, hogy miképpen kell súlyos csapások és szenvedések terhe alatt roskadozva is tisztelni Istent. A Colladon Kálvin-életrajzában olvassuk, hogy halála előtt pár héttel „...április 2-án vasárnap, husvéti úrvacsoraosztás napján, bármennyire is erőt vett rajta a nagyfokú gyengesség, ő mindamellett hordszéken a templomba vitette magát s végig hallgatta az egész prédikációt, részeseült az Úrvacsorában s ámbár szüntelenül fulladozott, együtt énekelte a zsolnárt a többiekkel, sőt orcájának ragyogása mutatta, hogy együtt örvendezett Istenben az egész gyülekezettel...”¹⁶¹ Ilyen lelkiülettel bizvást hirdette, hogy sem baj, sem betegség, sem semmiféle nyomoruság nem akadályozhat meg minket abban, hogy Istent méltóképpen tiszteljük. Lord Sommersethez intézett levelében írja Kálvin, hogy „...ha felépültünk egy veszedelmes betegségből, akkor kétszeresen gondunk legyen arra, hogy úgy tisz-

¹⁵⁵ „...obeissance vaut mieux que tous sacrifices.” Corp. Ref. LI. 652. (Gen. 14 : 13-16.)

¹⁵⁶ „Voila donc le fondement de la vraie religion, c'est assavoir que nous ne disions point : Il me semble, ie cuide, ie voudroye, cela est beau: mais que Dieu ait parlé, et que uous soyons certifiez que nous ne faisons rien sinon ce qu'il approuve.” Corp. Ref. LV. 166. (Deut. 12 : 3-7.)

¹⁵⁷ Geníi egyház kátéja. Kálvin kisebb művei. Református egyházi könyvtár IX. 9.

¹⁵⁸ Inst. II. 8 : 16.

¹⁵⁹ „...l'humilité est le sacrifice le plus grand qu'il approuve.” Corp. Ref. LXXXI. 84, (1Tim. 1 : 14-15.)

¹⁶⁰ „...quand nous aurons loué Dieu, et que nous l'aurons servi en temps de prosperité ce n'est pas le tout : mais qu'il nous apprestre quand il plaira à Dieu de nous affliger et nous exercer en beaucoup de maux et de miserés... si nous ne sommes patiens quand Dieu nous afflige, tout le service, que nous luy ferons, ne sera pas grande chose.” Corp. Ref. LXI. 71. (Jób. 1 : 9-12.)

¹⁶¹ „Le Dimanche, second iour d'Avril, iour de la Cene de Pasques, combien qu'il fust fort debilité, il se fit toutesfois porter en une chaire au Temple, et assista au presche tout du long, print la Cene, et mesme nonobstant sa courte haleine chanta le Pseaume avec les autres, son visage mesmes monstrant bien qu'il se resioissoit en Dieu avec toute l'essamblee. Corp. Ref. XLIX. 98, (Vie de Calvin—par N. Colladon.)

teljük a jó Istent, mintha másodszer adta volna nekünk az életet...¹⁶² Kálvin szerint nincsen az emberi életnek olyan nyomorúsága, amelyben az Isten tiszteletét s az iránta való hálaadást elhanyagolhatnók, mert „...ha tetszik a mi Urunknak, megtart-hat minket még akkor is, ha hiányzik a kenyér, ha nincs ennivalónk és innivalónk...¹⁶³ Épen ezért helyes dolog, ha Isten tisztelését még a mi életünkél is előbbre helyez-zük s meg kell tanulni, hogy evégre megtagadjuk még önmagunkat is!¹⁶⁴

Az eddig elmondottakból az is nyilvánvaló, hogy az ember számára az Isten tisztelésének előbbvalónak kell lennie a földi élet minden értékénél. Kálvin szerint még a *családi* kapcsolatoknak sem szabad minket megakadályozni abban, hogy igaz istentiszteletet gyakoroljunk. „Ha a férj szereti az ő feleségét, az atya az ő gyerme-keit, mindezt félre kell tenni, ha arról van szó, hogy Istennek szolgáljunk, mert en-nek értéke sokkal inkább feljebbvaló.¹⁶⁵ Ime, itt is megtaláljuk az evangéliumi gon-dolatot (Máté 10:37) mint Kálvin felfogásának alapját.

Az embert azonban igen sokszor nemcsak családi körülményei akadályozzák Isten igaz tisztelésében, hanem bizonyos *társadalmi* kötelezettségek és előítéletek is elvonják az istentiszteelő élet gyakorlásától. Különösen ott, ahol kisebbségben, vagy elnyomás alatt élnek az Evangélium követői, gyakran van részünk fenyegetésben, megvetésben, bizony a világ sokféle csábítása olykor erősebbnek bizonyul, mint az Isten iránti hűség. Gyarló emberek vagyunk többre tartjuk embertársaink elismeré-sét és jóindulatát, mint az Isten igaz tiszteletét. Ezért írja Kálvin, Coligny admirálisnak: „Legyen az ön számára istentisztelese olyan kiváltság, hogy minden egyéb ezután következék, hiszen az ő kegyelme megérdemli, hogy minden teremtmény tetszésé-nél előbbvaló legyen...¹⁶⁶ Kálvin ismerte az életet s jól tudta, hogy milyen sok tá-madás és kísértés környékezi azokat, akik Istent igazán akarják tisztelni, ezért han-goztatta, hogy meg kell erősíteni szívünket ugyanarra, hogy semmi el ne tántorit-hasson minket az igaz istentisztelet gyakorlásától.¹⁶⁷ Nem lehet számunkra semmi-féle ürügy vagy kibúvó, mert ha arról van szó, hogy Istent tiszteljük és Néki szol-gáljunk, nem mentegethetünk még a féltékenységünkkel sem...¹⁶⁸ írja Kálvin a na-varrai királyhoz intézett levelében.

Talán még senki sem érezte és hirdette Kálvinnál erőteljesebben *az egyéni felelősségérzés* fontosságát Istennel szemben. Kálvin szerint ez a felelősség annál na-gyobb, minél magasabb tisztséget visel valaki e földi élet emberi társadalmában. Jel-lemzők erre vonatkozólag Kálvinnak egyes fejedelmi személyiségekhez intézett leve-lei. Az Institutio kísérő levelében különösen erőteljes szavakkal emlékezteti reformá-torunk az Isten tisztelő élet kötelezéseire *Ferenc* francia királyt. Szerinte a királyi méltóság különleges alkalmat és köteleiséget jelent az Ur szolgálatára s az Ő néki szentelt élet gyakorlására.“ . . . Igazi királlyá az a tudat tesz valakit, hogy országának kormányzásában az Isten szolgájának ismeri magát. Akit nem az a cél vezet ural-kodásában, hogy az Isten dicsőségét szolgálja, az nem is királyi, hanem rabló ural-mat gyakorol.“¹⁶⁹ Kálvin az uralkodók feladatának tartja azt is, hogy országukat megtisztítsák mindenféle bálványimádástól és erkölcsi fertőtől, továbbá „... a feje-

¹⁶² „Si nous sommes relevez d'une maladie perilleuse, nous devons estre songneux au double de servir et honorer ce bon Dieu, comme sil nous avoit donne une seconde vie. Corp. Ref. XLI. 530. Calvin à Lord Somerset. 1550.)

¹⁶³ „S'il plaist a nostre Seigneur, nous serons substantez, encores qu'il y ait faute de pain, de boire et de manger.“ Corp. Ref. LXII. 77. [Jób. 18 : 12-21.]

¹⁶⁴ „...cest bien raison que son honneur soyt prefere a nostre vie... Pour ce faire, il nous fault apprendre en general de nous oublyer nous mesme.“ Corp. Ref. XLI, 151. (Calvin à une Dame. 1549.)

¹⁶⁵ „Si un mari aime sa femme, un pere ses enfans il faut que tout cela soit mis sous le pié quandil est question du service de Dieu : car c'est une chose trops precieuse.“ Corp. Ref. LI. 757. (Gen. 22 : 3-8.)

¹⁶⁶ „...que lhonneur de Dieu vous doit estre tellement privilege, que le reste soit mis bas au pris, et sa grace merite bien destre preferee a toutes faveurs des creatures...“ Corp. Ref. XLV, 320. (Calvin à Coligny 1558.)

¹⁶⁷ „...nous ne pouvons continuer iusques en la fin à servir Dieu sinon en soustenant beaucoup d'assauts et de tentations, pour confermer nous coeurs tellement, que rien ne nous puisse faire changer.“ Corp. Ref. LIII. 696. (Deut. 1 : 34-40.)

¹⁶⁸ „...quand il est question de lhonneur et service de Dieu il n y a nulle excuse de timidite.“ Corp. Ref. XLV. (Calvin au Roi de Navarre. 1558.)

¹⁶⁹ Inst 1536 Ford. Victor János. Ref. egyh. kvtár. XIX. Budapest 1936.-- 5-6 l.

delmek kötelessége gondoskodni arról, hogy Isten helyesen tiszteltessék.¹⁷⁰ Nemcsak az állami feladatok betöltése vár a fejedelmekre, írja Kálvin a navarrai királyhoz; mert Isten őt arra is rendelte, hogy mint népének atyja segítséget nyújtson a szegény híveknek az igaz istentisztelet szabad gyakorlásában.¹⁷¹ Különösen kedvesek és megragadók azok az intések és szeretetteljes figyelmeztetések, amelyeket Kálvin Johanna navarrai királynéhez intézett. 1561 január hónapban Kálvin ezt írja levelében: „...Gondoljon arra Asszonyom, hogy az a magas tisztség és méltóság, amelyre a jó Isten emelte, kétszeresen kötelezi az iránta való engedelmességre...”¹⁷² majd ismét 1563 jan. 20-án, miután Johanna királyné férje halála után átvette az uralkodást, Kálvin ezeket írja levélben: „...Őn jól tudja, hogy minden térdnek meg kell hajolnia a mi Urunk Jézus Krisztus hatalma előtt, de különösképen a királyoknak kell meghódolniok, nékik kell másoknál jobban megalázni azt a hatalmat, amely nékik adatott...”¹⁷³ Ebben a levélben figyelmezteti Kálvin az uralkodást átvevő királynőt, hogy amiképpen az Isten megparancsolta, hogy tiszteljék a királyokat, ezenképpen az uralkodók sem engedhetik, hogy alattvalóik megtagadhassák Istentől a köteles tiszteletet, sőt nékik maguknak kell jó példával elől járniok az igaz istentisztelet megmutatásában.

Ha még a királyoknak és uralkodóknak is ilyen különös gonddal kell törekedniök az Isten igaz tiszteletére, ebből az is következik, hogy nincsen a földön és az egész teremtet világban olyan hatalmasság és olyan méltóság, amely a vallásos kultuszhoz hasonló tiszteletet kívánhatna a maga számára. A mi vallásos tiszteletünk és szolgálatunk nem vonatkozhat senki másra, csak a mi Urunkra Istenünkre és minden olyan kultuszcselekmény, vagy tiszteletnyilvánítás, amely ennek ellene mond; hamisság. „...Isten azt akarja, — mondja Kálvin, — hogy *egyedül neki szolgáljunk* és Ő előtte hódoljunk s Ő kárhoztat minden olyan szolgálatot, amelyből valamilyen osztályrészt másnak is juttatunk...”¹⁷⁴ Isten nem oszthatja meg senkivel az ő dicsőségét s a tiszteletnyilvánítás elfogadásában sem osztozkodhat: „...*Isten nem fogadhat magához társat!*” Szükséges tehát, hogy „...*az ő tiszteletét teljességgel neki tart-suk fenn* és annak semelyik részét se vigyük át másra.”¹⁷⁶

Nem szabad Kálvin szerint vallásos kultusz tárgyává tenni és egyedül Istent megillető tisztelettel körülvenni a földöntúli lényeket: *szenteket, angyalokat*. „... Ha a szenteknek és angyaloknak oltalmára bizzuk magunkat, mikor az Isten egyedül önmagához hív, és annak a bizakodásnak, amelynek egészen az Istenben magában kell nyugodnia, egy részét átvisszük rájuk, akkor bálványmádásba süllyedünk mivel tudniillik megosztjuk velük azt, amit Isten teljességgel magának követel.”¹⁷⁷ Itt most nem óhajtunk bővebben foglalkozni Kálvinnak a szentek tiszteletére vonatkozó felfogásával, csupán általánosságban annyit jegyzünk meg, hogy szerinte: „... a kegyességnek bármely nyilvánítása (quelque service de religion) ha másra vitetik s nem az egy Istenre, valóságos szentségtörés!”¹⁷⁸ Természetesen szigorúan tiltakozik Kálvin az „*emberistenítésnek*” bármilyen formája ellen is. Az Institutióban félreérthetetlenül kifejezi, hogy „... mihelyt ez (t. i. a vallás) valamely ember tiszteletével össze-

¹⁷⁰ „...l'office des princes est de procurer que Dieu soit adoré purement.” Corp. Ref. XLVII.644. (Calvin à la Reine de Navarre. 1563.)

¹⁷¹ „...non seulement vous aves à soustenir la charge de l'estat public, mais...Dieu vous a ordonné comme pere pour soulager tous ses povres fideles et les ayder, à ce qu'en liberté ilz le puissent servir et honorer purement.” Corp. Ref. XLVI. 458-9. (Calvin au roi de Navarre. 1561.)

¹⁷² „...pensez, Madame, que la dignité et haultesse en laquelle ce bon Dieu vous a elevee, vous doit estre double lieu pour vous tenir en son obeissance.” Corp. Ref. XLVI. 314. (Calvin à la Reine de Navarre. 1561.)

¹⁷³ „Vous scavez que tous genoux doivent ployer sous l'empire de nostre Seigneur Jesus Christ: mais notamment il est commandé aux Rois de les baisser en signe d'hommage, pour mieux specifier qu'ils sont tenus plus que les autres à humilier la haultesse qui leur est donnee.” Corp. Ref. XLVII 644. (Calvin à la Reine de Navarre. 1563.)

¹⁷⁴ „...Dieu veut estre servi et adoré luy seul, et... il desadvoue tout service, si on luy en fait quelque partage.” Corp. Ref. LXXIV. 637. (Luk. 4:8.)

¹⁷⁵ „...Dieu ne peut recevoir compaignon avec luy.” Corp. Ref. LXXIV. 637. (Luk. 4:8.)

¹⁷⁶ Genfi Egyház Kátéja. Kálvin kisebb művei. Ref. Egyházi Könyvtár. IX. kötet 28. l.

¹⁷⁷ U. o. 42. l.

¹⁷⁸ Inst. I. 12:3.

köttetésbe lép, feltétlenül Isten dicsőségének meggyalázását vonja maga után.¹⁷⁹ Tehát úgy a kultuszcselekmények gyakorlásával (a par excellence istentiszteleti aktusokkal), mint az Istent tisztelő emberi élet, munkáival, cselekedeteivel egyetlen főcél érdekében kell munkálkodnunk s ez nem lehet más, mint *Isten dicsőségének szolgálata*. "... Nem szabad megsértenünk azt az istentiszteletet, melyet amaz egy magának tartott fenn. Azért egy parányit sem szabad dicsőségéből elvonnunk, sőt mindazt, ami az övé meg kell adnunk neki."¹⁸⁰

Isten dicsőségét nemcsak akkor sértjük meg, ha megtagadjuk Tőle, vagy egyesesen másra vonatkoztatjuk azt a tiszteletet amely egyedül csak Őt illeti, hanem akkor is ha *közönyösek* vagyunk iránta. A keresztyén ember nem tisztelheti úgy Istent, hogy ugyanakkor nem azonosítja magát Isten ügyével ebben a világban. Azok akik Istent akarják dicsőíteni Kálvin szerint semmiképpen nem lehetnek *semlegesek*.¹⁸¹ Az igazi istentisztelet magával vonja a világ bűneivel való leszámolást is. Ez pedig a gyakorlati életben azt jelenti, hogy hiába gyakorolunk fényes szertartásokat, ha magán életünkben nyilvánvalóan bűnös utakon járunk. Isten arra rendelt minket, hogy egész életünk az ő dicsőségét szolgálja, ezt pedig nem tehetjük, ha ki nem vonjuk magunkat e világ romlottságaiból.¹⁸² És éppen itt van szükség a legnagyobb vigyázatra mert: "...a romlottság annyira el van terjedve mindenütt, hogy azoknak, akik Istent helyesen és tökéletességben akarják tisztelni, ugyancsak résen kell állniok."¹⁸³

Ebben a kérdésben az sem lehet mentsége senkinek, ha egyesek az ő saját tetszésük és gondolatuk szerint akarják tisztelni az Istent és *saját találmányú* kultuszformákkal és cselekményekkel akarnak néki szolgálni.

Isten nem azt akarja, hogy a mi saját kedvünk szerint, hanem *az ő belső lényege és törvényei szerint tiszteljük Őt*.¹⁸⁴ Pedig az emberek nagyon hajlamosak arra, hogy saját kedvük szerint eszeljenek ki istentiszteleti formákat, sőt még dicsekednek is vele, hogy Istennek szolgáltak, amikor pedig csakis saját balga gondolataiknak hódoltak.¹⁸⁵ Ezért van az, hogy az emberek sok fáradsággal sőt önmaguk gyötrelmével is tisztelni akarják az Istent, mert hiszen tudják, hogy az ő szolgálatára rendeltettek, de mindez hiábavaló és haszontalan, mert már kezdetben figyelmen kívül hagyták a lényegét, vagyis hogy magát az életet kell Isten akarata szerint rendezni.¹⁸⁶

Kálvin istentiszteleti aktusnak tekintette az Isten akarata szerint *embertársainkért* végzett szolgálatot is. Meg kell adnunk egymásnak, amivel tartozunk, mert így töltjük be az igazság törvényét. Istent pedig lélekben és *igazságban* kell szolgálnunk. Ehhez pedig az is hozzá tartozik, hogy "...az akinek több kegyelem adatott, mutassa az utat másoknak."¹⁸⁷ Ezenkívül azonban, az anyagi nyomorúság enyhítése és a szenvedő embertestvérek megsegítése is nélkülözhetetlen része az Istent tisztelő életnek. Evégből szükséges, hogy "...könyörüljünk a szegényeken és szűkölködőkön s tanuljuk meg, hogy ezek az Istennek igazi adószedői s hogy Ő az ilyen áldozatokat fogadja szívesen..."¹⁸⁸ Kálvin nemcsak szavakkal hirdette, hanem cselekedetekben is gyakorolta ezeket az elveket, amit a genfi egyházi élet berendezkedése ékesen bizonyított. Köztudomású, hogy Genfben nem voltak koldusok, mert a közösség által fenntartott menhelyeken illendőképpen gondoskodtak róluk. Kálvin a szegények szá-

¹⁷⁹ Inst. I. 12:3.

¹⁸⁰ Inst. II. 8:16.

¹⁸¹ "...quant il est question de glorifier Dieu, il ne peultsouffrir aucune neutralité." Corp. Ref. XLVIII. 10. (Calvin à Mme de Crussol. 1563.)

¹⁸² "...il nous desdie affin que toute nostre vie serve a son honneur, ce que ne se peult faire sans nous retirer de pollutions de ce monde." Corp. Ref. XLI. 295. (Calvin à Madame... 1549.)

¹⁸³ "...les corruptions scnt si grandes partout, que ceux qui desirent de servir a Dieu purement et en integrite, ont bien à se tenir sur leurs gardes." Corp. Ref. XLV. 9 (Calvin à l'Eglise de Dieppe. 1558.)

¹⁸⁴ "...Dieu veut estre servi non point à nostre poste, mais selon sa nature." Corp. Ref. LXXXI. 385. (1. Tim. 4:8)

¹⁸⁵ "...les hommes sont enclins à forger des services à leur poste, et... se glorifient - ils d' avoir servi à Dieu quand ils auront suivi leurs folles inventions..." Corp. Ref. LV. 37. (Deut. 10:12-14.)

¹⁸⁶ "...le tout a esté frustratoire et inutile, d'autant que ils n'ont point commencé par ce bout, c'est à sçavoir de reigler leur vie à la volonté de Dieu..." Corp. Ref. LXXVIII. 316-17. (Gal. 1:8-9.)

¹⁸⁷ "...que celluy qui a plus de grace, monstre le chemin aux aultres." Corp. Ref. XXXIX. 665. (Calvin à M. de Falais. 1543.)

¹⁸⁸ "...au reste qu'on ait pitié des povres et indigens qu'on cognoisse que ce sont les vrais receveurs de Dieu, et que ces sacrifices-la sont approuver de luy..." Corp. Ref. LV. 308. (Deut. 14:24-29.)

mára külön ingyen orvosokat rendelt, amely abban az időben nagyon figyelemre méltó szociális intézkedés volt.¹⁸⁹ A szegényügynek Isten akarata szerint való megoldása volt olyan istentiszteleti szolgálat, mint a kultusz megreformálása. „Krisztus a másokért való felelősséget, a másokért való charitatív szolgálatot a bűnösök, kicsinyek, nyomorultak, szegények, özvegyek és árvák gondjainak felvételét kívánta. A református istentiszteleti és egyházi élet a kálvini formájában erre a vallás-szociológiai eszményre ékes példát nyújt.”¹⁹⁰

Kálvin azonban azt is szüntelenül hangoztatta, hogy a másokért való charitatív szolgálat nem merülhet ki abban, hogy felvesszük a szegények, elhagyottak, özvegyek és árvák gondját s enyhítjük az ő testi nyomorúságukat. A nyomorgókban elsősorban szegény sajnálatraméltó bűnös embereket látott, akik menthetetlenül rohannak a pusztulás felé s akiket nekünk kell visszavezetnünk az üdvösség útjára,¹⁹¹ mert ezzel mutatjuk meg buzgóságunkat az Isten igaz tisztelésében. Itt tűnik elénk a keresztyén ember megszentelt életének legszebb feladata: a *bizonyosságtevés*. Ez a bűnök nyomorúságából megszabadító, mentő szeretetnek legáldottabb és legeredményesebb eszköze. Lehetséges ugyan, hogy az Evangéliumról való bizonyosságtevésünk hiábavaló fáradozás lesz azoknál, kik ellene támadtak, sőt lehet, hogy gúny és megvetés lesz osztályrészük, mivel azonban ez kedves áldozat Isten előtt, elégedjünk meg azzal, hogy az ő jóváhagyását elnyerjük. Hiszen Ő még a mi gyarlóságainkat is felhasználja inkább, mintsem gondoljuk, ha követjük az ő rendelését.¹⁹² *Felelősek vagyunk mindnyájan egymásért*, egymás bűneiért és bukásaiért. Mivel pedig mindannyian tagjai vagyunk a királyi papságnak, mindannyiunkra vonatkozik az az ítélet, amit Kálvin különösképpen a lekipásztorokra vonatkoztatott: „...Mi nem hisszük, hogy kötelességeink oly szűk határon végződnenek, hogy elmondván prédikációnkat ölbetett kezekkel tétlenségnek adhatnók magunkat. Nekünk közvetlenül élénken kell azokra ügyelnünk, akiket számon fognak kérni tőlünk.”¹⁹³ Kálvin szerint tehát Isten igaz tiszteletéhez az is hozzá tartozik, hogy mindennapi életünk cselekedeteivel s társadalmi kötelességeink teljesítésével is igyekezzünk Isten akaratát megvalósítani e világban. A keresztyén ember istentisztelete nem fejeződhetik be a templomban elmondott „Amen”-nel. Az istentiszteletnek folytatódni kell a mindennapi életben az Ige hatóerejének megmutatása által! A hívő ember megtapasztalja Istennek kegyelmét, megismeri, hogy hit által ingyen egyedül a Jézus Krisztus érdeméért részesül Isten kegyelmi ajándékaiban s ezért Isten tisztelésére az ő dicsőségének magasztalására szenteli egész életét. Megszentelt élete akár mint bizonyágtétel, akár mint másokért való szolgálat állandó hálaadás lesz Istennek ingyen való kegyelméért. Mindezekben pedig a hívő ember szemei előtt egyetlenegy főcélnak kell lebegni: „*Soli Deo Gloria.*”

Az eddig elmondottak alapján tehát nyilvánvaló, hogy Kálvin szerint „...nem elég, ha a mi külső cselekményeink az Ő iránta való engedelmisségre alkalmaztatnak, hanem illendő, hogy elsősorban *magunkat*, azután *minden cselekedetünket* csak néki szenteljük és ajánljuk, hogy *mindaz, ami csak van bennünk, az ő dicsőségének szolgáljon...*”¹⁹⁴ Ennél a pontnál azonban Kálvin figyelmeztet arra a veszedelemre is, amely abból áll elő, ha az ember elbizakodottságában azt hiszi, hogy ő bizonyos

¹⁸⁹ „Il seroit bon aussi que tant pour les pauvres de l'hospital que pour ceux de la ville qui n'ont pas dequoy sayder que (il y eust) un medecin et un chirurgien propre.” Corp. Ref. XXXVIII. P. pr. 24. (Ord. 1541.)

¹⁹⁰ Dr. Csikesz Sándor: *A református istentiszteleti hely fogalma és megítélésének irányelvei.* Debrecn 1935. 10. l.

¹⁹¹ „...ce n'est point seulement pour monstrier le zele que nous avons que Dieu soit honoré: mais aussi pour retirer les povres gens qui vont á perdition et les ramener au chemin de salut.” Corp. Ref. LXXIX. 695. (Ef. 5: 11-14.)

¹⁹² „Et combien quil semble que se soit peyne perdue de porter tesmoignage a l'Evangile entre ceux qui y sont rebelles, mesmes que tourne en moquerie et opprobre puisque cest un sacrifice agreable a Dieu contentons nous destre approuvez de luy. Tant y a quil fera profiter nostre simplicité plus que nous ne pensons si nous suyvons ce quil nous commande.” Corp. Ref. XLV. 194. (Calvin á d'Andelot. 1558.)

¹⁹³ Cit: Pruzsinszky Pál: *Kálvin János.* Életrajz. I. Ref. Egyházi Könyvtár. IV. Pápa. 1909. 233. lap.

¹⁹⁴ Inst. IV. 18:16.

kultuszcselekmények gyakorlásával s Istent tisztelő életével valami *érdemeket* szerezhet s hozzájárulhat az Isten dicsőségének gyarapításához. Nagyon is vakok vagyunk, ha így látnak a mi szemünk, „...mert mi ugyan azt képzeljük, hogy Isten kaphat tőlünk valami jót, mintha ő annak hijjával volna. Azonban éppen ellenkezőleg áll a dolog: Ő annyira a forrása minden jónak, hogy semmit sem nyerhet máshonnan.”¹⁹⁵ „Magába véve az ő dicsősége sem nem növekszik sem nem fogy. De azért, amint méltányos is, kívánjuk is, hogy az emberek között dicsőséges legyen: hogy bármit tesz is az Isten, az Ő cselekedetei, aminők valósággal, olyan dicsőségeseknek mutatkoznak, hogy *minden módon Ő dicsőítessék.*”¹⁹⁶

Mért kell tehát tisztelni az Istent, ha Ő úgy sem nyerhet tőlünk semmit? Ez a kérdés Kálvint is foglalkoztatta: „... Miért kívánja az Isten, hogy igyekezzünk Ő néki szolgálni? Úgy látszik, mintha csupán önmagára tekintene. Azonban csakis rólunk s a mi üdvösségünkről van szó: Isten nem a saját hasznát nézi, amikor azt parancsolja nekünk, hogy helyesen éljünk s tartsuk távol magunkat a gonosztól, vagy amikor azt kívánja, hogy ezt vagy azt megtegyük. Isten tehát az ő egész törvényét nem a saját érdekében adta, hanem csupán arra tekint. hogy mi az, ami jó nekünk és hasznos a mi üdvösségünkre.”¹⁹⁷ A kultuszcselekmények s általában az Isten tiszteletére szentelt emberi élet cselekedetei nem történhetnek bizonyos jutalom, reményében. Itt nem lehet helye Kálvin szerint semmiféle törvényeskedő, vagy üzleti felfogásnak. A mi istentiszteletünk s egész életünk nem lehet más, mint *hálaadás az ő ingyen való kegyelméért*, amelyet Isten megmutatott az Ő Szent Fiában, az Ur Jézus Krisztusban.

Fentiekből az is következik, hogy az Isten dicsőségének szolgálata sorrendben még a lelkünk üdvösségének ügyét is megelőzi. Tehát a kultuszcselekményeket nem végezhetjük csupán azért, hogy ezzel, lelkünk üdvösségét biztosítsuk. „Ígaz ugyan — mondja Kálvin, — hogy ezek egymástól elválaszthatatlan dolgok; mert Isten éppen ebben mutatja meg az ő irántunk megnyilvánuló végtelen szeretetét, hogy *csupán az szolgálja az ő dicséretét, ami ugyanakkor alkalmas és hasznos a mi üdvösségünkre.*”¹⁹⁸

Helytelen volna az a felfogás is, hogyha bizonyos kultuszcselekmények gyakorlásával s az Isten dicsőségét magasztaló életünkkel akarnók kiengesztelni az Isten haragját. Nem volna méltó a kegyelmes Istenhez, ha bármilyen szertartásokkal, vagy egész gyarló életünk odaáldozásával befolyásolni igyekeznők az ő igazságos ítéletét. Kálvin szerint: „... az áldozatnak ez a neme egyáltalán *nem vonatkozik Isten haragjának kiengesztelésére*, vagy a bűnök bocsánatának kieszközlésére, sem a megigazulás megérdemlésére, hanem csupán Isten magasztalásában és dicsőítésében forgolódik.”¹⁹⁹ Ezzel kapcsolatban beszél Kálvin részletesen az áldozatok szükségességéről is, amelyeknek eltörlésére a legtávolabbról sem gondol, hiszen ezek nélkül az egyház el sem lehet. Azonban Kálvin gondolatában az áldozat új lelki értelmet nyer. Vagy talán nem is újat, mert elég régi argumentumra: Pál apostolra hivatkozik, aki azt parancsolja, hogy állítsuk a mi testeinket élő, szent és Istennek tetsző áldozatul (Róm. 12:1.). Itt különösen kiemeli, hogy az apostol az ilyen áldozatot nevezi a mi okos tiszteletünknek. Vagyis ez az Isten tiszteletének lelki módja, amely szemben áll a mózesi törvény testi áldozataival. Így nevezi a jótéteményt és vagyonközlést is áldozatoknak, amelyek Isten előtt kedvesek. A hívőknek minden jócselekedete lelki áldozat, amellyel Istent tiszteljük.

¹⁹⁵ „...car nous imaginons que Dieu puisse recevoir quelque bien de nous, comme s'il en avoit faite. Or au contraire... il est tellement la fontaine de tout bien, qu'il n'empruntera rien d'ailleurs.” Corp. Ref. LXII. 268. (Jób. 22: 1-8.)

¹⁹⁶ *Genfi egyház kátéja*. Kálvin kisebb művei. Ref. Egyh. Kvtár. IX. 47. 1.

¹⁹⁷ „Pourquoy est-ce que Dieu requiert de nous que nous soyons ententifs á le servir? Il semble qu'il ait regard á soy. Or il n'est question que de nous et de nostre salut: Dieu ne regarde point á ce qui lui est utile, quand il nous donne la reigle de bien vivre, et qu'il nous commande de nous abstenir du mal, et requiert que nous facions ceci et cela. Dieu donc en toute sa Loy n'a aucune consideration de son profit: mais il regarde ce qui nous est bon et expedient pour nostre salut.” Corp. Ref. LXII. 269. (Jób. 22: 1-8.)

¹⁹⁸ „Vray est que ce sont choses inseparables: car Dieu nous declare en cela son amour infinie qu'il nous porte, que iamais rien ne servira á sa gloire, qu'il ne soit quant et quant propre et utile pour nostre salut.” Corp. Ref. LXXVIII. 406. (Gal. 2: 14-16.)

¹⁹⁹ Inst. IV. 18: 16.

Kálvin szerint tehát csakis az Istennek szentelt élet tudja megvalósítani a mi Urunknak lélekben és igazságban való imádását, amely az igaz istentisztelet leghelyesebb és legteljesebb megnyilvánulása. Egyedül a *lélekben való imádás* tudja biztosítani, hogy istentiszteletünk közelebb visz minket Istenhez s megteremti Vele a közvetlen személyes kapcsolatot. Mert Isten lélek s Ő vele csak lélek által találkozhatunk. Az ilyen lélek szerint való istentisztelet éppen ezért a keresztyén ember számára mindig ujjongó örömet jelent mert „...semmitem töltheti el nagyobb örvendezéssel a híveket, mintha érzik, hogy Isten közel van hozzájuk. Enélkül ugyanis mindenkinél nyomorultabbak vagyunk...”²⁰⁰

Az *igazságban való imádás* az Istent tisztelő ember mindennapi életének gyümölcstermését nyújtja áldozat gyanánt az örökkévalónak. Embertársaink között való forgolódásunk közben bizonyosságát kell adni annak, hogy mi Isten gyermekei vagyunk. Ha pedig egy Atyának vagyunk a gyermekei, akkor egymásnak testvérei vagyunk s a testvéri szeretetnek cselekedetekben való gyakorlása által tisztelhetjük leginkább a mi Atyánkat. A keresztyénség gyakorlatilag a tisztességes és szerény életmódot, az egymásközötti békességet és összetartást jelenti. Aki erre törekszik, az megtalálta az Isten szolgálatának helyes szabályát²⁰¹ „...és aki erre a fundamentumra épít, az erős épületet emel magának!”²⁰²

Kálvin szerint azonban nemcsak a megszentelt emberi *élet* szolgálhat istentisztelet gyanánt az ő dicsőségének magasztalására, hanem még az ember *halála* is alkalom arra, hogy általa Istennek szolgáljunk és Őt tiszteljük. Ez a magyarázata annak, hogy Kálvin milyen különös erővel tudta vigasztalni a szenvedőket, istentiszteletre serkenteni az üldözötteket. A hitükért fogságban sinylődő francia hittestvéreikhez írott levelei a bizonyágtéves eszményi magasságában járnak, „...Hiszen tudjátok, testvéreim, — írja a hitükért szenvedő lyoni foglyokhoz, — hogy nekünk eképpen kell gyötörtetnünk avégre, hogy életünk Ő neki szentelt áldozat legyen.”²⁰³ Hirdette szent meggyőződéssel, hogy életünkkel és halálunkkal annak kell szolgálnunk, aki meghalt mi értünk. Mert ha a mi hitünk valóban meggyőzte a világot, akkor nem élhetünk harc nélkül visszavonultságban.²⁰⁴ Kálvin szerint Isten nem elégedhetik meg az emberi életnek csupán egy részével, „...Az életet Isten adta nekem — mondja egyik prédikációjában — szükséges tehát, hogy ezt az ő kezébe tegyem le, Isten pedig azt akarja, hogy magamat életemben és halálomban az ő szolgálatára adjam és ha az ő Neve halálom által dicsőítetik, úgy legyen! s ezt megnyugvással fogadjam.”²⁰⁵

Az egyik *Budeus* testvér elhalálózása alkalmával, Kálvin az életben maradt testvéreket részvétlélben így vigasztalja: „...Keresztyénhez illő halálával megmutatta, hogy miképpen kell élnetek... Fivérek halála által Isten, mintegy trombitaszóval akar titeket serkenteni az ő igaz szolgálatára s ezt hatásosabban megcselekedte, mintha testvéretek még 10 esztendeig élt volna, hogy néktek prédikáljon.”²⁰⁶

Ime, Isten még a halált is felhasználhatja alkalmas eszközül az ő nevének dicsőítésére, de szükséges, hogy mi is így tekintsünk e sötét rémségre, hogy még általa is szolgálhatunk a mi Urunknak.

Ennél magasabb foku és biblikusabb meghatározást az igaz istentiszteletről és

²⁰⁰ „Il n' y a rien qui... puisse esiouir plus les fideles que quand ils sentent que Dieu leur est prochain. Car sans cela aussi nous sommes plus que miserables.” Corp. Ref. LXXIV. 25. (Luk. 1:11)

²⁰¹ „Car la chrestienté est-elle repugnante a vie honneste et moderee? est-elle contraire á la paix et concorde? n'est-ce pas la vraye regle de bien servir Dieu?” Corp. Ref. LXXXI, 137. (1. Tim 2: 1-2.)

²⁰² „Qui bastire sur ce fondement fera un bon edifice...” Corp. Ref. XLI. 64. (Calvin á un Seigneur Français.)

²⁰³ „Car vous saver, mes freres, qu'il nous faut estre ainsi mortifiez pour lui estre offerts en sacrifices.” Corp. Ref. XLII. 469. (C. aux prisonniers de Lyon 1553.)

²⁰⁴ „Il nous fault vivre et mourir au service de celuy qui est mort pour nous...” Corp. Ref. XLV. 683. (C. aux fideles de France. 1559.)

²⁰⁵ „...Dieu m' a donné la vie: il faut que ie la resigne entre ses mains: et puis il veut que ie m'employe vivant et mourant á son service: et si son nom est glorifié par ma mort, qu'ainsi soit, et que ie passe par lá.” Corp. Ref. LI. 772. (1. Móz, 22 : 9-14.)

²⁰⁶ „...mourant chrestienement, vous a monstre comment vous devez vivre... La mort de vostre frere est comme une trompette de Dieu par laquelle il vous a vouluz appeler a le servyr purement, et ce en plus grand efficace que si vostre frere eust encore vescu dix ans pour vous prescher.” Corp. Ref. XL. 645. (Calvin aux freres de Budé 1547.)

az Istennek szentelt emberi életről, még senki nem adott. „Mert ha élünk az Úrnak élünk, ha meghalunk, az Úrnak halunk meg. Azért akár éljünk, akár haljunk az Úréi vagyunk.” (Róm. 14:8) Egész életünkkel Istent tisztelni s halálunkkal is az ő dicsőségét szolgálni, ez a legsajátosabb kálvini istentiszteleti elv.

Kálvin szerint Istent akkor tiszteltem igazán, ha életemben minden cselekedetemmel s halálomban utolsó lehelletemmel is ezt hirdetem: *Soli Deo Gloria! Egyedül Istennek legyen dicsőség!*

C.) Kálvin liturgikai felfogása a gyakorlati megvalósulás útján

I. A liturgikus személyek.

1. A liturgusról általában.

Ahol társas, vagy közösségi istentisztelet történik, ott a cselekmény központjában egy vezető keresztyén személyiség áll: a liturgus, aki szolgálatával a közösség tagjainak irányítást, vezetést ad az istentiszteleti cselekmény végzésére. A kultusz gyakorlati megvalósulásának vizsgálatánál tehát elsősorban erre a vezető személyiségre kell figyelmünket fordítani.

Kálvin ugyan — amint a következőkben látni fogjuk — kiváló gondot fordított arra, hogy az egyházban a liturgus a maga tisztségét isteni elhívása szerint gyakorolja, azonban ezen a téren minden túlzást igyekezett elkerülni. Kárhoztatta a külön papi rendnek azt a zárt szervezetét, amelyet a római egyházban *hierarchiának* neveztek s amelyről ő mint ördögi zürzavarról nyilatkozott. Szerinte ez az egész hierarchikus szervezet csak a keresztyénség megcsúfolására való.²⁰⁷ A papi rendre és az egyházi hivatalra vonatkozó római katolikus tanításoknak nincsen semmi bibliai alapjuk, már pedig ő visszautasított minden olyan tanítást, amit az emberek Isten Igéjének tekintélye nélkül vezettek be, még ha ezzel Isten tisztelése is lett volna a céljuk. Kálvin felfogása szerint az egyházban a lelki kormányzatot nem végezheti valami emberek által alkotott szervezet, a hierarchia, amelybe Isten mintegy átruházta az ő jogait, hanem Isten maga gyakorolja ezt a hatalmat az ő Igéje által s eszközül használja fel erre az ő Igéjének szolgáit.²⁰⁸

Liturgusok tehát azok, akik Isten megbízásából végeznek szent szolgálatot az egyházban. Azt a cselekvést, amely ennek a szolgálatnak a végzését jelzi, a Szentírás a *leiturogḡsai* igével fejezi ki. Erről az ígéről Kálvin ezeket írja kommentárjában: „Jegyezd meg ezt a szót: *leiturogḡsai*-szolgálni, amely azt jelenti, hogy tisztét végezni a közösségben (az államban) és hivatását teljesíteni. Ez a szó olykor átvitetik a szent dolgokra is...”²⁰⁹ Aki ezt a cselekvést végzi az a *leiturogḡs*-liturgus. A szó fogalmához tehát hozzátartozik annak megismerése, hogy a liturgus feladatainak végzésére valaki elhívta, tisztségére valakitől megbízást kapott, továbbá hogy a liturgus az ő szolgálatát mindig valamely közösségben s valamilyen közösség tagjainak érdekében végzi.

Kálvin felfogása szerint a liturgus megbízója maga Isten, az a közösség pedig, amelynek körében a liturgus szolgálatát végzi: a gyülekezet. A liturgusok szolgálata beletartozik Isten világtervébe, amellyel az ő földi egyházát alapította, fenntartja, kormányozza és annak rendjét biztosítja. „...Hisszük, hogy az igaz egyházat a mi Urunk Jézus által megállapított rend szerint kell kormányozni, — mondja Kálvin, — ez pedig annyit jelent, hogy legyenek pásztorok, felügyelők és diakonusok avégből, hogy megmaradjon a tan tisztasága, hogy a bűnök elkövetését megakadályozzák és

²⁰⁷ „Je deteste tout l'estat de la Papauté qu'ilz appellent hierarchie. comme une confusion infernale establie en despit de Dieu, et en moquerie et opprobre de la chrestienté.” Corp. Ref. XXXVII. 727. (Confession des escoliers.)

²⁰⁸ Lásd: E. Choisy: L'État chrétien calviniste à Genève. Genève-Paris s. d. 20.

²⁰⁹ „Nota autem verbum *leiturogḡsai* pro ministrare: quod significat munere suo perfungi in republica et onera suae vocationis subire: interdum etiam ad sacra transfertur.” Corp. Ref. LXXVII. 281. (Comment. Rom. 15:27.)

megbüntessék és hogy a szegényeket (s az összes többi szenvedőket) inségükben megsegítsék, továbbá, hogy a gyülekezeti istentiszteletek Isten nevében történjenek, amelyeken nagyok és kicsinyek épülést nyerjenek.²¹⁰ *A jó rend megőrzése az egyházban* ez Kálvin munkájának is egyik legfőbb törekvése volt minden időben. Ezért vállalt íaradságot, emberfeletti munkát, népszerűtlenséget és minden áldozatot.

Az egyház eme jó rendjének megtartása és biztosítása végett, Kálvin az egyháza kormányzó személyek négy rendjét állapítja meg: „Négy rendje van azoknak a tisztségeknek, amelyeket a mi Urunk az ő egyházának kormányzására rendelt. Először is a *lelkipásztorok*, azután a *tanítók*, majd a *vének* s negyedszer a *diakonusok*.” Így kezdődik az 1541. évi „Ordonnance.”²¹¹

„A *lelkipásztorokat* az Írás némelykor felügyelőknek, véneknek és szolgálóknak is nevezi. Az ő tisztségük az Isten Igéjének hirdetése, hogy általa tanítsanak, intsenek, buzdítsanak és korholjanak úgy nyilvánosan, mint négy szemközti, továbbá a sákrmentumok kiszolgáltatása és a testvéries fenytések gyakorlása a vénekkel és a megízottakkal („comys”) együtt.”²¹² Így állapítja meg röviden az 1541. évi „Ordonnance” az egyházkormányzók első rendjére vonatkozó tudnivalókat. Ugyanez a szövege az 1561. évi „Ordonnances” ide vonatkozó részének is. A lelkipásztorok tisztségére vonatkozó különböző elnevezések (pásztorok, püspökök, vének, szolgálók). Kálvin munkáiban a Szentírásból veszik eredetüket, amely ezeket a szavakat ugyancsak vegyesen használja.²¹³

A lelkipásztori szolgálathoz legközelebb álló rend az egyházi kormányzatban: a *oktorok*, vagy is *tanítók* rendje. Kálvin szerint a lelkipásztorok és a tanítók rendje között „...az a különbség, hogy a tanítók sem a fegyelmezzéssel, sem a szentségek kiszolgáltatásával nem foglalkoznak, hanem a hatáskörükbe csak az Írás magyarázása tartozik, hogy a tiszta és igazi tudomány a hívők között megmaradjon. A pásztori hivatal pedig mindezekre kiterjed...”²¹⁴ A jó lelkipásztorban tehát a tanítói tisztség kellékeinek is meg kell lennie. Mindamellett az egyház egyik tisztséget sem nélkülözheti és szükséges, „...hogy minden egyháznak meg legyenek a maga pásztorai és tanítói... a népesség száma és a hely kívánalmai szerint.”²¹⁵ Kálvin a tanítói tisztséget iskolai rendnek („*lordre des escolles*”) is nevezi, minthogy „...a tanítók tulajdonképeni tisztsége oktatni a híveket az igaz tudományban avégből, hogy az Evangélium tisztaságát sem tudatlanság, sem pedig hamis vélekedések meg ne rontsák... Mivel pedig az ilyen tanításoknak csak azok vehetik hasznát, akik előbb oktatást nyernek az emberi tudományokban és a nyelvekben s mivel továbbá szükséges a jövő számára is magot nevelni nehogy sivataggá lett egyházat hagyjunk gyermekeinkre...”²¹⁶, ezért látja Kálvin egyházi feladatnak az iskoláztatás ügyét. Tudvalevő, hogy Kálvin idejében a genfi iskolák a legmagasabb színvonalú munkát végeztek a jövő nemzedék nevelése terén s erre a munkára 1559-ben a genfi Főiskola megalapítása és világszerte híressé vált tevékenysége tette fel a koronát. — Kálvin eme fel-

²¹⁰ „Quant est de la vraye Eglise, nous croyons qu'elle doit estre gouvernee selon la police que nostre Seigneur Jesus a establie... afin que la pureté de doctrine ait son cours, que les vices soyent corrigez et reprimez, et que les povres (et tous autres affligés) soyent secourus en leurs necessitez, et que les assemblees se fassent au nom de Dieu, ausquelles grans et petis soient edifiez.” Corp. Ref. XXXVII. 749. (Confession des églises de France.)

²¹¹ „Il y a quatre ordres d'offices que nostre seigneur a institue pour le gouvernement de son eglise. Premierement les pasteurs, puis les docteurs, apres les anciens, quartement les diacres.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 15. (Ord. 1541.)

²¹² „Quant est des pasteurs que les scripture nomme aussi aulcunefois (surveillans) anciens et ministres, leur office est d'annoncer la parole de dieu pour endoctriner, admonester, exhorter et reprendre tant en publique comme en particulier, administrer les sacremens et faire les corrections fraternelles avec les anciens et comys.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 17. (Ord. 1541.)

²¹³ Inst. IV. 3:8.

²¹⁴ Inst. IV. 3:4.

²¹⁵ „...que chacune Eglise ait Pasteurs et Docteurs... selon le nombre du peuple, selon l'exigence du lieu.” Corp. Ref. LXXIX. 563. (Ef. 4:11-12.)

²¹⁶ „L'office propre de docteurs est d'enseigner les fidelles en saine doctrine, affin que la pureté de levangile ne soit corrompue ou par ignorance ou par mauvaises opinions... Mais pource qu'on ne peut prouffiter en telles lecons que premierement on ne soit instruit aux langues et sciences humaines et aussi est besoing de susciter de la semence pour le temps advenir, affin de ne laisser lesglise deserte a nous enfans...” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 21. (Ord. 1541.)

fogásával magyarázható az a jelenség is, hogy ahol a reformátori eszmék a XVI. században diadalmaskodtak, ott az iskoláztatás ügye mindenütt eddig nem ismert mértékben csodálatos módon felvirágzott.

A *vének* rendje az egyházkormányzat munkájának gyakorlati véghezvitelére rendeltetett. Kálvin szerint ugyan mind a négy rendnek van része az egyházkormányzat munkájában s így pl. a lelkipásztorok is bizonyos értelemben egyházkormányzók, azaz *vének*, minthogy az ígéhirdetés, amely reájuk bízott, ugyancsak szükséges az egyház helyes kormányzásához. Azonban az is szükséges, hogy „... legyenek ugyanakkor olyan emberek, akik a kormányzást végzik. Ezeket pedig olyanok közül kell választani, akik rendes és szent életet folytatnak s akiknek márnémi tekintélyük van, továbbá józan belátásuk ily tisztség betöltésére.”²¹⁷ Erre a tisztségre természetesen, megválaszthatók a polgári kormányzat emberei is. Kálvin szerint nem is volna célszerű őket kizárni az egyházi kormányzat köréből. Csak arra kell vigyázni, hogy az ilyenek össze ne tévesszék a polgári hatalom pallosát a lelki hatalom kormányvesszejével.²¹⁸ „Az ő tisztségük, — az 1541. évi Ordonnances szerint, — felügyelni minden egyes ember életére és szeretetteljesen figyelmeztetni azokat, akikről úgy látják, hogy eltévelyednek, vagy rendetlen életmódot folytatnak és ott, ahol szükséges, jelentést tenni a lelkési testületnek...”²¹⁹ A *vének* tehát a lelkipásztoronak nélkülözhetetlen segítőitársai. Kálvin felfogása szerint baj van ott az egyházkormányzat terén, ahol a *vének* nem teljesítik kötelességeiket, vagy pedig helyettük mások, pl. maguk a lelkipásztorok végzik ezeket a feladatokat.

A negyedik rend a *diakonusok* rendje. „... Diakonusok azok, akik a szegények gondozására és a könyöradományok szétosztására rendeltettek.”²²⁰ Kálvi a szegényügy rendezését mindig az egyház elsőrendű feladatai közé számította. Felfogása szerint a szenvedők gondjának felvétele istentiszteleti aktus s ezért a diakonusok is feladatuk hűséges betöltése által bizonyos értelemben liturgikus tisztséget végeznek. „... Általánosságban az egyháznak minden tisztsége (tehát a pásztori, tanítói és egyházkormányzói tisztség is) diaconiának, azaz szolgálatnak nevezhető, mert hiszen a pásztorok sem uralkodásra rendeltettek, hanem a hívek szolgálatára, amiképen meg van írva: — Ugy tekintsen minket az ember, mint Krisztus szolgáit, (I. Kor. 4: 1) valamint az ő népének s az ő nyájának szolgáit.”²²¹

Megállapíthatjuk tehát, hogy Kálvin felfogása szerint mind a négy rend, vagyis a pásztorok, tanítók, a *vének* és a diakonusok rendje istentiszteleti szolgálatot végez az egyházi élet különböző területein. Mind a négy rend szolgálata az egyház jó rendjének megőrzésére és az egyház kormányzásának helyes végzésére irányul. Közös névvel mind a négy rend tagjait leghelyesebben „presbitereknek” lehet nevezni, mivel Kálvin 1. Pét. 5:1-ről szóló kommentárja szerint a Szentírás „... e névvel nevezi a pásztorokat és mindazokat, akik az egyház kormányzására rendeltettek.”²²² Református istentisztelet pedig ott van, — amint Csikesz Sándor olyan találó szavakkal mondja, — „... ahol az ígéhirdető presbiter hirdeti az evangéliumot, ahol a tanító presbiter az óvodától az egyetemig végzi a valláspedagógiát, ahol a kormányzó presbiter a kicsi szórvány presbitériumtól a zsinati elnökig hűséggel őrzi a

²¹⁷ „...qu'il y eust aussi gens quant et quant qui fussent pour gouverner, et qu'on eleust et choisist ceux qui estoient de vie bonne et sainte, qui avoyent desia acquis quelque autorité. et qui avoyent aussi quelque prudence pour fournir à une telle charge.” Corp. Ref. LXXXI. 506. (1. Tim. 5:16-18.)

²¹⁸ „D'exclure ceux qui sont au gouvernement civil, quilz ne soyent aussi bien superintendens au regime spirituels, il me semble que ce seroit contra toute raison. Le tout est... qu'ils ne meslent point avec la puissance du glaive ce qui en doit estre distingué. Corp. Ref. XLVII. 246. (Calvin à Morel. 1562.)

²¹⁹ „Leur office est de prendre garde sur la vie dun chascun, dadmonester amyablement ceulz quilz verront faillir ou mener vie desordonnee, et la ou il en seroit mestier faire rapport a la compaignye...” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. (Ord. 1541.)

²²⁰ „...les Diacres sont ceux qu'on ordonne pour avoir le soin des povres, et pour distribuer les ausmosnes.” Corp. Ref. LXXXI. 289. (1. Tim. 3:6-7.)

²²¹ „...en general tous offices d'Eglises sont nommez Diaconies, c'est à dire ministeres ou services: car les pasteurs ne sont point ordonnez... pour dominer. Pourquoi donc? Pour le service des fideles: comme il est dit. Qu'on nous repute... pour serviteurs aussi de son peuple et de son troupeau.” Corp. Ref. LXXXIII. 289. (1. Tim. 3:8.)

²²² „Presbyteros. Hoc nomine pastores designat, et quicumque ad ecclesiae regimen constituti erant.” Corp. Ref. LXXXIII. 284. (Comment. 1. Pét. 5:1.)

rendet és fegyelmet, ahol a diakonus presbiterek egybegyűjtik az Isten dicsőségére szánt adományokat és Isten akarata szerint szétosztják.²²³

A következőkben a négy rend közül főleg az elsőre irányítjuk figyelmünket s Kálvinnak különösen a *pásztorok* rendjére vonatkozó gondolatait próbáljuk összegezni, minthogy tulajdonképen ennek a rendnek a tagjai vannak hivatva a liturgiális szolgálat végzésére. Ez az a rend, amelynek munkássága — Kálvin szerint — igazán nélkülözhetetlen az Egyház fennmaradásához.²²⁴

„...Ha azt óhajtjuk, hogy az Isten Egyháza megmaradjon a maga épségében, szükséges, hogy legyenek olyan emberek, akik nekünk az ő igéjét hirdetik...²²⁵ Az Institutióban is ezt írja Kálvin: „...Sem a napnak fénye és melege, sem az étel és ital nem olyan szükségesek a jelen élet ápolására és fenntartására, mint amily szükséges az apostoli és pásztori tiszta az egyháznak e földön való megtartására.”²²⁶

De vajjon miért ilyen nélkülözhetetlen a pásztori tiszta az egyházban? Talán azért van reá szükség, hogy a nép ámulva szemléljen egy hozzá hasonló embert a szószéken, akinek előjogai és kiváltságai vannak felette? Vagy talán az a fontos, hogy a lelkipásztorok az állam „lelki rendőrei” legyenek? Nem! Kálvin szerint a pásztori tisztség gyakorlásában az a legfontosabb, hogy maga „...Isten beszél hozzánk egy ember ajka által, ezt pedig az irántunk való kegyelemből cselekszi, hogy megjelentse magát közöttünk s ő azt akarja, hogy egy halandó ember legyen az ő üzenetének tolmácsa...²²⁷ Isten közölni akarja az ő akaratát e világgal s erre a célra választ ki magának embereket, hogy hirdetői legyenek az ő beszédének. „Isten első sorban az irántunk való becsülését mutatja meg akkor, amikor az emberek közül választ ki olyanokat, akik a világban mint az ő követői szerepelnek.”²²⁸ Ő általuk szól Isten mi hozzánk. Ezért nevezi Kálvin a lelkipásztorokat, mint ígéhirdetőket, az *Isten harsonáinak*: „...A mi Urunk Jézus nem csak 3 és fél évig beszélt, hogy azután elhallgasson, hanem ő azt akarja, hogy Evangéliumát hangos szóval és világosan hirdessék; azok pedig akiket pásztorokul rendel az ő Egyházában, legyenek olyanok mint a harsonák (trompettes)...²²⁹ Ilyenformán az ígéhirdető lelkipásztorok nem egyebek, mint *eszközök Isten kezében* s általuk Isten titokzatos módon munkálja a maga céljait e földön.²³⁰ Igaz ugyan, hogy Isten maga kormányozza az ő egyházát s hatalmát is ő maga gyakorolja az ő igéje által — hiszen ő mindenütt jelenlévő valóság — „...mindazonáltal mivel nem lakozik közöttünk látható jelenléttel... az emberek szolgálatát mintegy helyettes szolgálatot (comme ses lieutenans) veszi igénybe, nem ugyan úgy, hogy azokra ruházza át a saját jogát és méltóságát, hanem csak úgy, hogy azok szája által végezze Ő a maga munkáját, olyanformán, mint ahogy a mesterember munkájának elvégzésére szerszámot használ.”²³¹ Lelkipásztor tehát csak az lehet, aki szüntelenül érzi, hogy Isten az ő Szent Lelke által benne munkálkodik és kész az ő életét alázatos eszközzül az Ur szolgálatába állítani.

A lelkipásztori tisztség nagyon régi. A Szentírás is bizonyítja, hogy Isten minden időben támasztott olyan embereket, akik az ő Lelkének eszközei és orgánumai voltak.²³² Régebben azonban más nevük volt azoknak, akik ezt a tisztséget viselték. A *próféták* és az *apostolok* is a pásztori tisztségnek megfelelő hivatást töltöttek be. Így „...azok akik ma pásztori tisztséget viselnek az egyházban, hasonló

²²³ Dr. Csikesz Sándor: A ref. istentiszteleti hely fogalma... Debrecen. 1935. 8. 1.

²²⁴ „...une Eglise ne peut estre main'tenue en son estat, sinon qu' il y ait de bons Pasteurs.” Corp. Ref. LXXXII. 377. (Tit. 1:1-4.)

²²⁵ „...si nous desirons, que l'Eglise de Dieu soit en son entier, qu'il nous faut avoir gens qui nous annoncent sa Parole.” Corp. Ref. LXXXII. 420. (Tit. 1:5-6.)

²²⁶ Inst. IV. 3:2.

²²⁷ „...Dieu parle à nous par la bouche d'un homme; et il nous fait ceste grace-là de se presenter ici, et veut qu' un homme mortel soit son messenger.” Corp. Ref. LXXXI. 266. (1. Tim. 3:1-4.)

²²⁸ Inst. IV. 3:1.

²²⁹ „...nostre Seigneur Jesus n'a point parlé seulement trois ans et demi pour se taire: mais il veut que son Evangile soit presché haut et clair; et que ceux qu' il ordonne Pasteurs en son Eglise, soyent comme trompettes.” Corp. Ref. LV. 501. (5. Móz. 18:9-15.)

²³⁰ „...quand on presche la parole, ce n' est sinon un instrumens par lequel Dieu besongne en secret. Corp. Ref. LXXIX. 477-8. (Ef. 3:13-16.)

²³¹ Inst. IV. 3:1.

²³² „...Dieu a suscité des hommes qui ont esté instrumens et organes de son Esprit.” Corp. Ref. LVI. 503. (Deut. 29:5-8.)

tisztségben vannak, mint a próféták...²³³ Az apostoli és a pásztori tisztség között pedig az a különbség, hogy a lelkipásztor egy bizonyos helyhez kötötten nyer megbízatást, ahol hivatását végezni kell, az apostolok munkaterülete pedig az egész világ. Az apostoli tisztség épen ezért csak időleges volt, amely mindaddig tartott, amíg az Evangélium az egész világon elterjedt. Szükséges volt, hogy legyenek apostolok, ámde e tisztség megszűnésével a rendes lelkipásztoroknak kell folytatni munkáikat.²³⁴

Már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy Kálvin igen nagy jelentőséget tulajdonított a lelkipásztorok munkájának. A négy „rend” közül a pásztorok rendjét tartotta a legfontosabbnak. Őket tekintette az egyházi élet fenntartó oszlopainak. Kálvin idejében a genfi templomokat csak a lelkipásztor megjelenésekor nyitották meg a hívek előtt ezzel is hangsúlyozva személyük fontosságát. Kálvin felfogása szerint ugyanis a lelkipásztor elsősorban Isten Igéjének hirdetője, s nála nélkül nyilvános, gyülekezeti istentisztelet nem lehetséges. Maga a „pásztor” szó is arra utal, hogy aki e nevet viseli, annak vezéri hivatást kell betölteni. A pásztor a nyáj juhainak őrzője, védelmezője, irányítója, felelős gondviselője. „...Amiképen tehát az egyház egy nyájhoz hasonlít így azok, akiknek feladatuk azt vezetni, — Isten Igéje szerint, — pásztoroknak neveztetnek...”²³⁵

Kálvin a pásztori hivatal viselői közé sorozta a *segédlelkészeket* is (az u. n. koadjutorokat). Az 1541. évi Ordonnance szerint Genfben az öt rendes lelkipásztor mellett három koadjutor működött, akiknek feladatuk volt, hogy mindenben segítségükre legyenek a lelkipásztoroknak amint a szükség kívánja.²³⁶ Különbben a pásztori hivatalt viselők között — Kálvin felfogása szerint — teljes egyenlőségnek kell lenni, amit megkíván az Isten szuverénitása és a Jézus Krisztus főpapi tisztének hangoztatása is. Krisztus a legfőbb, az egyetlen, egyetemes „püspök”, akinek fennhatósága alatt minden lelkipásztor egyenlő tisztséget tölt be az egyházban.²³⁷

A lelkipásztorok egyenlőségéről szólva bizonyára nem lesz érdektelen feltenni azt a kérdést, hogy mi volt Kálvin felfogása a *magasabb egyházi méltóságokról*, így pl. a püspöki tisztségről. Hiszen úgy látjuk, hogy az egyes református egyházak is különbözőképpen gondolkoznak e kérdéstről. Amíg pl. a magyar református egyház ismeri és alkalmazza a püspöki tisztséget, (ha nem is róm. kath. értelemben), addig több külföldi református egyházban az a vélemény, hogy a püspöki tisztség teljesen idegen a kálvinizmus gondolatától. — Kálvin több helyen használja munkáiban a „püspök” (évêque, surveillant: *επισκοπος*) kifejezést. Ez azonban még magában nem bizonyít semmit, mert hiszen Kálvin maga említi, hogy az Újszövetség különböző helyein más-más értelme van e szónak, amennyiben más-más hivatali feladatkört jelent s leginkább egyszerűen a gyülekezet előljárójára, tehát lelkipásztorára vonatkozik. Azonban van Kálvin munkáiban olyan rész is, ahol együtt és külön használja a *lelkipásztor* (pasteur) és *püspök* (évêque) kifejezéseket, jeléül annak, hogy lehetségesnek tartotta a lelkipásztori tisztségen kívül, vagy ezen felül a püspöki tisztséget is. A franciaországi ref. egyházak hitvallásában ezt olvassuk: „...Valljuk tehát, hogy a *püspököket* és *pásztorokat* tisztelettel kell meghallgatni, amennyiben gyakorolják azt a tisztségüket, hogy Isten Igéjét hirdessék...”²³⁸ Mindamellet az is igaz, hogy Kálvinnál a „püspök” szó egyáltalán nem vehető abban az értelemben ahogy a róm. katolikusok nevezik „egyháznagyjaikat” „...Jegyezzük meg, — mondja Kálvin az 1. Tim. 3:1-4-ről szóló prédikációjában, — hogy a „püspök” szó egyáltalán nem azt

²³³ „...ceux qui aujourd' huy ont l'office de Pasteurs en l'Eglise, sont aussi en pareil degré que les Prophetes.” Corp. Ref. LV. 501. (Deut. 18:9-15.)

²³⁴ „Alors il a falu qu il y eust des Apostres: mais cela cessé il n'y a plus que l'ordinaire, c'est asçavoir des Pasteurs.” Corp. Ref. LXXXII. 411. (Tit. 1:1-5.)

²³⁵ „D' autant donc que l'eglise est accomparee à un troupeau. ceux qui ont la charge de la guider par la parole de Dieu sont nommez pasteurs.” Corp. Ref. LXXXI. 234. (1. Tim. 3:1-4.)

²³⁶ „...il sera besoin d'avoir cinq ministres et trois coadiuteurs qui seront aussi ministres pour ayder et soubveair selon que la necessite le requerra.” Corp. Ref. P. XXXVIII. 21. (Ord. 1541.)

²³⁷ „Nous croyons tous vrays Pasteurs.. avoir mesme autorite.. et esgale puissance sous un chef seul souverain et seul universel Evesque Jesus Christ.” Corp. Ref. XXXVII. 749-750, (Confession des églises de France.)

²³⁸ „Nous confessons donc que les Evesques et Pasteurs doyvent estre ouys en reverence en tant qu' ils font leur office d'annoncer la Parole de Dieu.” Corp. Ref. XXXVII. 1762. (Confession à présenter à l'Empereur.)

jelenti, ahogy a pápaságnál használják..., hanem pásztor, szolga (ministre), püspök (évêque), pap (prêtre), mindezt a Szentírás egynek veszi, vagyis azokat nevezik így, akik az Isten egyházában arra rendeltettek, hogy tanítsanak és kormányozzanak...²³⁹ Különösen az ellen tiltakozik Kálvin erőteljesen, hogy a püspöknek valami emberfeletti, rendkívüli hatalmat tulajdonítsunk. Hivatkozik Agusztinusra, akinek véleménye szerint: „...az Antikrisztus szól abból, aki a püspököt Isten és emberek között közbenjáróvá teszi”²⁴⁰

Hogyan tekintett tehát Kálvin a püspöki tisztségre? Bizonyos, hogy nem a római katolicizmusnak egy olyan intézményét látta benne, amelyet minden áron le kell rombolni. Hiszen a püspöki cím és elnevezés a Szentírásból veszi eredetét s bizonyos, hogy már az ősegyházban is használatos volt. Kálvinnak inkább az volt a főtörése ebben a kérdésben, hogy ahol a püspöki cím használatban marad, ott e tisztség viselői a Szentírásban megjelölt elvek szerint hűséggel töltsék be feladataikat. Jellemző erre nézve egyik levele, amelyet Roussel Gellért nevű barátjához írt, aki a római egyházban püspökséget fogadott el, ámbar — amint Doumergue írja róla: — a katolikus ruhában is igaz életű és evangéliumi tudományu protestáns lelkipásztor volt.²⁴¹ Kálvin e levelében a püspöki tisztségről szólva többek között ezeket írja: „...Minő feladat vár a püspökre? Gondját kell viselnie a lelkeknek; a püspök jól vése eszébe milyen sokkal tartozik, milyen sokra köteles. Nagy dolog előljárónak lenni a Krisztus egyházában. Legyen a püspök jó pásztor, aki igaz táplálékot nyújt a lelkeknek s juhaiért életét áldozza. Legyen erősség, oltalom a tévelygés ellen. Legyen vezér, aki kezében az Irással, életmódjával, cselekedeteivel vezet az Urhoz. Ő az, akit az Irás így nevez: a föld sava, a világ világossága, az Isten angyala, munkatársa.”²⁴² Már ezekből is nyilvánvaló, hogy Kálvin nem magát a püspöki méltóságot, vagy hivatalt kárhoztatja, hanem inkább azokat a visszaéléseket itéli el, amelyekkel egyesek beszennyezték e tisztséget. Felhívjuk itt a figyelmet Jacques Pannier: *Calvin et l'Épiscopat* c. dolgozatára, amely bő részletességgel tárgyalja e kérdést.²⁴³ Pannier kimutatja, hogy Kálvin szerint a püspök nem azért lehet gonosz, mert püspök, hanem azért, mert ő is bűnös ember. A püspöki tisztség pedig önmagában nem csak hogy nem rossz, hanem hasznos is lehet az egyház jó rendjének biztosítása végett. Pannier szerint Kálvin lehetségesnek tartja a püspöki tisztség létezését az egyházban, feltéve, hogy e tisztség viselői nem zsarnokok módjára működnek, hanem betöltik azokat a feladatokat, amelyek minden igaz lelkipásztori tisztség lényegéhez tartoznak. Sőt — Pannier szerint — még a magasabb egyházi tisztségek, mint az érsekségek (gondoljunk az upsalai és canterbury-i prot. érsekekre!) sem ellenkeznek Kálvin gondolatával, ha e tisztségek viselőinek legfőbb feladata az Isten Igéjének hirdetésére korlátozódik.

Ha nem is ellenkezik a Kálvin felfogásával a püspöki tisztség, nyilvánvaló, hogy az ő gondolata szerint e tisztségnek egészen más feladatköre és e tisztség viselőjének egészen más hatalma van, mint ahogy azt a róm. kath. egyház tanítja. Ugyanaz áll természetesen az egyszerű lelkipásztor hatalmára és feladatkörére is. Kálvin egyházában: „...a lelkipásztor nincs felruházva természetfeletti erővel, ő az Ige szolgája, aki a szent tudományt tanítja és védelmezi minden ellenség ellen...”²⁴⁴

Van-e tehát Kálvin szerint egyáltalán valamilyen *hatalma* a lelkipásztornak s mik lehetnek a *jogai* az egyházban?

„A pásztorok minden hatalma... abban áll, — olvassuk a genfi iskola hitvallási formulájában, — hogy a rájuk bizott népet Isten Igéje szerint kormányozzák úgy, hogy mindig Krisztus maradjon meg főpásztornak, egyháza egyedüli Urának és csak

²³⁹ „...notons que le mot d'Evesque, n'est point comme on l'a prins en la papauté,.. mais pasteur, ministre, evesque, prestre. tout cela en l'Escriture est prins pour un: c'est à dire pour ceux qui sont appelez en l'Eglise de Dieu, afin d'enseigner et de gouverner..” Corp. Ref. LXXXI. 234. (1. Tim. 3:1-4.)

²⁴⁰ Inst. IV. 18:10.

²⁴¹ Lásd: Doumergue: *Jean Calvin*. I. 420. l.

²⁴² Cit.: Pruzsinszky: *Kálvin János*. Életrajz. I. 142. l. Eredeti szövege: Corp. Ref. XXXI. 280. skv.

²⁴³ *Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses*. Strasbourg. 1926. 4-5. sz. 319. skv.

²⁴⁴ E. Choisy: *L'État chrétien calviniste à Genève*. Genève—Paris. s. d. 22.

az ő szavát hallják az emberek.²⁴⁵ Kálvin felfogása szerint tehát a pásztorok hatalma főképen ebben áll: vezetni, igazgatni, kormányozni Istennek népét, amelyet az Úr az Ő Igéje által reájuk bízott. Ez biztosítja a pásztorok igazi tekintélyét is. *Hatalmuk eszköze* pedig maga az *Ige*. Ennek segítségével támadhatnak és védekezhetnek. ígéreteket és intéseket közölhetnek, e nélkül pedig semmit el nem érhetnek.²⁴⁶

A lelkipásztor a nép lelki vezetője és morális nevelője, ebből következőleg különleges jogai is vannak az egyházban. *Legfőbb joga* a lelkipásztornak az *Ige hirdetése*. (Ez elsősorban előjog és kiváltság és csak másodsorban kötelesség.) Fontos joga a lelkipásztornak a *fegyelmezés gyakorlása* az egyház jó rendjének érdekében. Ez a jog különösen az úrvacsorától való eltiltás eseteiben érvényesült, mert: „...nem minden hívőnek feladata, hogy ítéljen és döntsön, hogy azt bocsássa az Úr asztalához, azt üzze el, akit jónak lát, mivel ez az előjog általában az egyházat illeti meg, vagy inkább a lelkipásztort...“²⁴⁷ Az egyházi bírászkodás esetein kívül azonban a polgári igazságszolgáltatás nem a lelkipásztorok hatalma alá tartozott, mert ők csupán az Isten Igéjének lelki pallosát forgathatták.²⁴⁸

Az egyházi élet minden területén egyébként a lelkipásztoroké volt az irányító szerep. Egyházi tisztviselőket, a véneket, diakonusokat és tanítókat csakis az ő helyesléssel lehetett megválasztani.²⁴⁹

Kálvin nagyon ügyelt arra, hogy a pásztoroknak senki se tulajdonítson olyan hatalmat és olyan jogokat, amelyek által Isten szuverénitása szenvedhetne csorbát. Tévednek szerinte, akik azt hiszik, hogy a pásztorok azért küldettek, hogy megnyissák a vakok szemeit, hogy megszabadítsák a foglyokat, megbocsássák a bűnöket és megtérítsék a szíveket. Ezek ugyanis olyan dolgok, amelyek egyedül Istennek állanak hatalmában. Ha pedig valaki ezek közül a legkisebb jogot is magának tulajdonítaná, ezzel Istennek felségét semmisítené meg. Különösen a bűnök bocsánatáról mondja Kálvin, hogy az: Isten legsajátosabb joga. „...Emberek szolgálata nem homályosíthatja el a mi Urunknak dicsőségét és a pásztor nem állíthatja oda magát a Mester helyére; mert a pásztor nem egyéb, mint haszontalan szolga.“²⁵⁰ Az ítélet pedig Istené. ami annyit jelent, hogy az emberek bármilyen hatalma nem arra való, hogy Isten elsőségét kisebbitse, hanem inkább, hogy azt megerősítse.²⁵¹

Az ellen is erőteljesen tiltakozik Kálvin, hogy a lelkipásztorokat áldozároknak tekintsék, mintha öneik hatalmukban állana a Krisztust újból és újból feláldozni. „Mert Krisztus az újszövetségnek egyetlen főpapja és áldozárja, (le seul Sacrificateur) akire átruháztatott és akiben bezáratott és befejeztetett minden papi tiszt.“²⁵² Krisztus pedig „...nem papokat (Prestres) szentelt, akik áldozzanak, hanem szolgákat (Ministres), hogy a szent lakomát szétosszák“²⁵³

Megállapíthatjuk tehát, hogy Kálvin egyházában a pásztoroknak nincsenek különb jogaik és képességeik, mint az egyszerű hívőknek, azonban vannak hivatásuknak megfelelő különleges feladataik. „Az egyház pásztorának lenni, nem dologtalan-

²⁴⁵ „Hitvallási formula.“ Kálvin kisebb művei. Ref. egyházi kvrtár, IX. 105. l.

²⁴⁶ „...Et ne leur attribuons aultre puissance ne auctorité synon de conduire, regir et gouverner le peuple de Dieu à eulx commis par icelle Parolle: en laquelle ils ont puissance de commander, deffendre. promettre et menasser, et sans laquelle ils ne peuvent et ne doibvent rien attenter.“ Corp. Ref. XXVII. 699. (Confession de foy de Genève.)

²⁴⁷ Rövid értekezés az úrvacsoráról. 1541. Kálvin kisebb művei. Ref. Egy. kvrtár, IV. 154.

²⁴⁸ „...que les ministres naient nulle iurisdiction civile es ne usent sinon du glaive spirituel de la parolle de Dieu.“ Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 30. (Ord. 1541.)

²⁴⁹ „Que nul ne soit receu sil nest approve par les ministres avec leur tesmoinage de peur des jnconveniens.“ Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 22. (Ord. 1541.)

²⁵⁰ „...que le ministere de l' homme ne doit point obscurcir la louange de nostre Seigneur, et que le Ministre ne se doit pas mettre yci en la place du Maistre. Car le Ministre n' est que pourriture.“ Corp. Ref. LXXIV. 566 (Luk. 3:16)

²⁵¹ „...le iugement est de Dieu, C' est à dire que la superiorite qu' ont les hommes en quelque estat que ce soit, n' est pas pour diminuer la preeminence que Dieu a, mais plustost pour la maintenir.“ Corp. Ref. LIII. 646. (5. Moz. 1:16-18.)

²⁵² Inst. IV. 18:14.

²⁵³ Inst. IV. 18:12.

ságot, vagy valami fantasztikus méltóságot jelent, hanem: szolgálatot...²⁵⁴ „Olyan képen álljanak ők az egyház élén, hogy ne csak tétlenül birtokolják a méltóságot, hanem hogy Krisztus tudományával oktassák a népet az igaz jámborságra.”²⁵⁵ Szükséges azonban, hogy a pásztorok ismerjék feladataikat s tudják, mi az ő hivatásuknak a lényege, mert csak így teljesíthetik hűséggel Istennel és az egyházzal szemben vállalt kötelességeiket. Melyek hát ezek a *kötelességek*?²⁵⁶

„...Isten nem kíván egyebet az ő Igéjének szolgálótól, minthogy igazán tanítsák a népet, amely reájuk bízott és kiszolgáltassák a szentségeket.”²⁵⁷ Kálvin tehát ebben a két pontban foglalja össze a pásztorok feladatait: 1. *Tanítani* és 2. *szentségeket kiszolgáltatni*. A tanítás Isten igéjének hirdetése által történik. Nem taníthatnak tehát a pásztorok akármilyen, saját maguk, vagy bármely, emberek által kitalált tudományt. „...Azoknak, akik a Jézus Krisztus nevében akarnak meghallgatásra találni, figyelemmel kell lenniök arra, hogy azt a tudományt szolgáltsák, amely reájuk bízott.”²⁵⁸ Épen ezért csak az lehet lelkipásztor, aki ennek a szolgáltatásnak hűséges betöltését vállalja. „...Az egyház csak azt ismeri el pásztorul, aki az Isten igéjét prédikálja és a szentségeket kiszolgáltatja”,²⁵⁹ — mondja Kálvin.

A lelkipásztori munkának ez a tanító eleme annyira fontos Kálvin szerint, hogy az egyház léte egyenesen attól függ, hogy legyenek pásztorai, akiknek feladatuk a tanítás.²⁶⁰ Ezt a tanítást pedig azért kell végezniök a pásztoroknak, hogy általa a híveket megerősítsék az ő hitükben. „...Szükségünk van arra, hogy legyenek mindenütt pásztorok, ... akik a híveket mindenkor erősítik...”²⁶¹ A hű pásztorok táplálják a Jézus Krisztus juhait az Ige által s a tanításokban és dorgálásokban részérik őket; ellene állanak az ördög minden hamis tudományának és csalárdságának, anélkül azonban, hogy a Szentírás igaz tudományával összekevernék a saját gondolataikat és a hamis elképzeléseiket.²⁶² Mindezeket a pásztor nem a maga hasznáért cselekszi, hanem a nép javáért. Itt Kálvin arra is hivatkozik, hogy az ószövetségi idők főpapja sem önmagának végezte szolgálatát, hanem a közösség javára.²⁶³

„...A pásztorok tehát azok, akiket Isten az ő népének vezetésére rendelt...”²⁶⁴ Ő általuk kormányozza Isten az Egyházat,²⁶⁵ minthogy a vendégfogadó tulajdonosa is rendel igazgatót az ő házába, hogy az mindent jól elrendezzen abban. Így kell a pásztoroknak is az Egyházban irányítani a lelkeket és szolgálatára lenni a híveknek.²⁶⁶

Ehhez tartozik a *vigasztalás* kötelessége is. Itt csakis egyéni módszer szerint lehet eljárni. Néhol elegendő a *vigasztaló szó*, más helyen pedig a *vigasztalást* cselekedetekben kell gyakorolni. Kálvin erre vonatkozólag azt az útastást adja: „A jó és

²⁵⁴ „Ce n'est point un titre d'oysiveté, ce n'est point une dignité phantastique, que de se nommer pasteur d'Eglise: mais c'est une servitude...” Corp. Ref. LV. 26. (5. Moz. 10:8-11.)

²⁵⁵ Inst. IV. 3:6.

²⁵⁶ „...ceux qui sont appelez pour annoncer la parole de Dieu, doivent ici recognoistre quel est leur office et devoir, afin de s'acquitter fidelement envers Dieu et son Eglise.” Corp. Ref. LXXXII. 431. (Tit. 1:7-9.)

²⁵⁷ „...Dieu ne demande autre chose des ministres de sa parole, sinon qu'ils enseignent purement le peuple qui leur est commis en charge, et qu'ils administrent les sacremens.” Corp. Ref. LXXXII. 35. (2. Tim. 1:6-8.)

²⁵⁸ „*Franciaország református egyházainak hitvallása*.” Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 124.

²⁵⁹ „...Eglise aussy ne recongnoist aucun ministre que celuy qui presche la parole de Dieu et administre les sacremens.” (Articles de Lausanne.) Corp. Ref. XXXVII. 701-702.

²⁶⁰ „...L'Eglise ne peut consister sinon qu'il y ait des Pasteurs qui ayent la charge d'enseigner.” Corp. Ref. XXXVII. 718. (Au Roy.)

²⁶¹ „...nous avons besoin que par tout il y ait des Pasteurs et qu'ils servent aux grans et aux vieux et aux ieunes...” Corp. Ref. LXXXII. 412. Tit. 1:1-5.)

²⁶² „Nous ne reputons point aultres pasteurs de l'Eglise que les fideles pasteurs de la Parolle de Dieu.. sans mester parmy la pure doctrine des Escriptions leur songes ne folles imaginations.” Corp. Ref. XXXVII. 699. (Confession de foy de Genève.)

²⁶³ „non sibi privatim ministret Sacerdos sed in commune populi bonum sit institutus.” Corp. Ref. LXXXIII. 57. (Comment. Zsid. 5:1.)

²⁶⁴ „...les pasteurs sont ceux ausquelles Dieu a ordonné la conduite de son peuple...” Corp. Ref. LXXXI. 289. (1. Tim. 3:6-7.)

²⁶⁵ „...il gouverne son Eglise par les Pasteurs...” Corp. Ref. LXXIV. 194. (Luk. 1:76.)

²⁶⁶ „...celuy qui est Pasteur en l'Eglise, est comme maistre d'hostel en la maison de Dieu, qu'il a le gouvernement des ames.” Corp. Ref. LXXXII. 420. (Tit. 1:5-6.)

hüségesebb lelkészeknek... meg kell fontolni, hogy mely módot lesz jó alkalmaznia a szenvedők és lesújtottak megvigasztalására, azon érület szerint, melyet bennük lát. Sőt hogyha a lelkészek van valamije, amivel meg is vigasztalhatja és testileg segítheti a szegény lesújtottakat, nem szabad semmit sem kimélnie, mindenki előtt a szeretetnek igazi példáját mutatván.²⁶⁷

A példaadás kötelezettsége azonban nem csak a vigasztalás gyakorlására, hanem a lelkipásztor egész életére is vonatkozik. Az Ige szolgája saját munkájának eredményeit semmisíti meg, ha életével és magaviseletével ellenkezőjét bizonyítja mindannak, amit ajkaival hirdet. Ezért hangoztatja Kálvin, hogy "...mindazok akiket Isten az ő Igéjének hirdetésére rendelt, tartoznak saját személyükben is szentül élni, hogy jó példát adjanak az egész népnek."²⁶⁸

A lelkipásztor személyével foglalkozva, arra is reá kell mutatnunk, hogy nem csak a lelkipásztornak vannak kötelességei a gyülekezettel szemben, hanem a híveknek is a lelkipásztornal szemben. Kálvin igen fontosnak tartotta a lelkészek tekintélyének a megővését az egyházban. Több alkalommal hangsúlyozta, hogy a lelkipásztorokat "...meg kell becsülni, és tisztelettel kell rájuk hallgatni ha szabályszerű elhívást nyertek és hűségesen gyakorolják tisztségüket."²⁶⁹ A lelkipásztorok tekintélyének alapja az ő Istentől nyert megbízásuk. "...Isten igéjének igaz szolgáit úgy fogadjuk — mondja Kálvin — mint az Isten küldötteit és követeit. Őket úgy kell hallgatnunk mintha maga Isten szólna, szolgálatukat pedig úgy kell tekintenünk, mint az egyházban szükséges, Istentől származó megbízást."²⁷⁰ A lelkipásztorok tehát — amennyiben hivatásuknak hűségesen megfelelnek — annak személyét képviselik az egyházban aki őket szolgálatba állította.²⁷¹ Krisztus ugyan nem akarta, hogy az ő küldötteit bálványok gyanánt emeljük magunk fölé, de ha nem hallgatunk az Evangélium tanítására csak azért, mert akik hirdetik, — azok nem királyok és fejedelmek hanem — egyszerű pásztorok, ezzel megvetjük és lábbal tiporjuk magát az Isten Igéjét is.²⁷²

Senkisé is vádolhatja Kálvint azzal, hogy a lelkipásztori tisztséget eltörölni, vagy annak tekintélyét megsemmisíteni igyekezett volna az egyházban. Azonban az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy az ő gondolatában a lelkipásztori hivatás magasabb eszményi értelmezést nyer. Nem áldozár többé a hívek lelkiveetője, hanem „*verbi divini minister*,” az Ige szolgája, s mint ilyen, nélkülözhetetlen hivatást tölt be az egyházban. Állása nem csupán felesleges dísz és cicoma az egyház épületén, hanem egy élő organizmus pótolhatatlan, működő szerve. „Szükséges-e tehát vajjon, hogy az egyházak élén pásztorok álljanak? Erre a kérdésre Kálvin így felel: Sőt az is szükséges, hogy őket hallgassák; Krisztus tudományát, amelyet hirdetnek felelemmel és tisztelettel fogadják ajkukról. Ennélfogva aki megveti és vonakodik őket hallgatni, az Krisztust veti meg és elszakad a hívek társaságától.”²⁷³

Egyházunk jövője ma is jó részben attól függ, hogy miképpen valósul meg közöttünk mind több és több esetben a lelkipásztori életnek Kálvin által megjelölt bibliai eszménye.

2. A liturgus charismáiról.

Már az előző fejezet tárgyalásánál is láthattuk, hogy Kálvin felfogása kizár minden emberi hierarchikus törekvést a liturgusok részéről. Ha egyszer Jézus Krisztus a mi egyedüli Főpapunk, akkor az Ő egyházában senki sem követelhet magának az övéhez hasonló hatalmat. Nem lehet az egyházban helye semmiféle emberi szuverénitásnak. (Gondoljunk pl. a csalhatatlanság r. kath. dogmájára !). Az azonban Kálvin gondolata szerint is nyilvánvaló, hogy a „*verbi divini minister*” és az egyszerű lélek között kell lenni bizonyos megkülönböztető vonásnak, de ez a megkü-

²⁶⁷ „Az egyházi könyörgések alakja.” Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 97.

²⁶⁸ „... tous ceux que Dieu a établis pour annoncer sa parole, doyvent quant à leurs personnes cheminer saintement pour donner bon exemple à tout le peuple.” Corp. Ref. LXXXI. 432. (I. Tim. 4:16.)

²⁶⁹ „Lesquels (Pasteurs) on doit honorer et escouter en reverence quant ils sont deuement appellez et exercent fidellement leur office.” Corp. Ref. XXXVII. 718 (Au Roy.)

²⁷⁰ „... nous recevons les vrais ministres de la Parolle de Dieu comme messaigiers et ambassadeurs de Dieu lesqueles il fault escouter comme luy mesme, etreputons leur ministere estre une commission de Dieu necessaire en l'Eglise.” Corp. Ref. XXXVII. 699. (Confession de foy de Genève.)

²⁷¹ Franciaország református egyházainak hitvallása. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 124.

²⁷² „...si on mesprise les Pasteurs, par consequant la Parole sera mesprisee et mise sous le pied.” Corp. Ref. LXXXII. 377. (Tit. 1:1-4.)

²⁷³ Genfi egyház katechéja. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 54.

lőnböztetés nem állhat emberi hatalomban és kiváltságokban. Az Ige szolgáját egyedül hivatásának magasabbrendű feladatai és e feladatok betöltésére Istentől nyert különleges lelki adományai, *charisma-i* különböztetik meg gyülekezetének tagjaitól. Miután a liturgusok feladatairól már előbb szólottunk, ebben a fejezetben azokról a különleges isteni adományokról, az Újszövetség nyelvén *charismák-ról* teszünk említést, amelyek Kálvin szerint is szükségesek ahhoz, hogy valaki a legmagasabb értelembe vett liturgussá, különösképen pedig az Ige szolgájává legyen.

Mindenek előtt meg kell állapítanunk, hogy ezekre a *charismákra* szükség van. Magány az istentiszteleti aktusnak egyik lényegesen fontos része az a mozzanat, amellyel az Istentől több charismában részesült személy közli adományait az egybegyűltekekkel.²⁷⁴ Az Ige szolgája nem is töltheti be tisztét különleges isteni adományok nélkül, mert "... az Evangélium hirdetése isteni feladat és ez nem emberektől származik, hanem Istentől, aki e tisztséget szerezte."²⁷⁵ Fontos tehát, hogy mindazok, akik Isten ügyének szolgálatában végzik munkájukat, rendelkezzenek elsősorban a *hivatástudat* isteni charismájával. Ez a hivatástudat azonban nem teheti őket elbizakodottakká, mert nem a saját tekintélyüket, hanem Isten tekintélyét képviselik e világban.²⁷⁶ — Kálvin ezt így fejezi ki: "... Szükség... hogy mindazok, akik az egyházban lelkipásztori tisztet viselnek, tudatában legyenek annak, hogy őket arra a helyre maga Isten állította és szóljanak a Mestert megillető tekintéllyel. Nem azt jelenti ez, hogy a maguk személye számára akarjanak bitorolni bármi legkisebb tekintélyt. Hanem azt jelenti, hogy valahányszor az Isten igazságáért való harcra kerül a sor, rendíthetetlenül álljunk meg abban minden fenyegetőzés ellenére."²⁷⁷

A hivatástudat isteni charismája nélkül az Ige szolgája nem tudja feladatait sem felismerni, sem pedig hűséggel végezni, s így minden fáradságos munkája eredménytelen lesz. Már pedig "... Isten nem engedi, hogy ez a munka hiábavaló legyen és gyümölcs nélkül maradjon. De azt is meg kell jegyeznünk, hogy az emberek önmaguktól semmit sem tehetnek, csak ha Isten adja nekik a képességet."²⁷⁸

Az *igazi liturgust* tehát Isten maga formálja és készíti azáltal, hogy részesíti különleges charismaiban. Kálvin igen sokszor beszél arról, hogy az Isten egyházában szolgálatot végezni: nem valami egyszerű feladat, amelyre, mint valami könnyű kalandra bárki vállalkozhatna. Sokkal nagyobb és magasabb rendű feladat ez, amelyet csak onnan felülről nyert erő és kegyelem által gyakorolhatunk.²⁷⁹ Ismernünk kell tehát annak a hivatásnak nehézségeit, amelyre az Ige szolgája vállalkozik az Egyházban, mert csak így érthetjük meg, hogy mily sok rendkívüli adományra, isteni segítségre és különleges charismára van szüksége feladatainak betöltéséhez. A nehézségek ismerete azt a kérdést veti fel bennünk, hogy van-e egyáltalán olyan személyiség e világon, aki ilyen súlyos feladatok betöltésére képes lenne. Emberi szemmel nézve bizony nehezen találhatnánk ilyen valakit. Ámde milyen jó tudni, hogy erre a szolgálatra Isten maga hív el! Ha pedig Istennek úgy tetszik, hogy embereket használjon fel eszközül, Ő bizonyára meg adja nekik a képességet is, amellyel hivatásukat elvégezhetik.²⁸⁰ Ha egyszer Isten állít valakit munkába, Ő megadja neki a munkára

²⁷⁴ „Quant vous estes assemblez, chacung peult apporter ce quil luy est donne de Dieu et selon que chacung a plus receu, il en doibt distribuer.” Corp. Ref. XLIII. 174. (Calvin à des fidèles français. 1554.)

²⁷⁵ „...la charge de prescher l’Evangile est Divine, et que cela n’est point venu des hommes, mais de Dieu, qui l’a establi.” Corp. Ref. LXXVI. 586. (Ap. csel. 1:1-4.)

²⁷⁶ „Un prince enverra bien un officier.. encores qu’il ne soit de nulle qualité, si vouldra-il qu’ on le receive sans aucune doute.” Corp. Ref. LXXVIII. 619. (Gal. 4:11-14.)

²⁷⁷ „Il faut donc que tous ceux qui ont l’office de pasteur en l’Eglise, cognoissent qui les a ordonnez en ce lieu-là, c’est asçavoir Dieu, et qu’ils parlent en autorité et maistrise, voire n’ usurpans rien à leurs personnes, mais quand il est question de maintenir la verité de Dieu, que nous poursuyvions, voir quelques menaces qu’il y ait.” Corp. Ref. LXXXI. 22. (1. Tim. 1:3-4.) Ezt a szöveget Révész Imre fordította magyarra. Lásd: *Igazság és Élet* II. évf. 4-5 sz. 131. l.

²⁷⁸ „Dieu ne permet pas que le labeur soit du tout vain, et sans fruit. Mais cependant notons que les hommes ne peuvent rien d’eux-mesmes, sinon entant que Dieu leur donne.” Corp. Ref. LXXIV. 39. (Luk. 1:16.)

²⁷⁹ „...il ne faut pas qu’il s’ingere ici à l’aventure, comme si c’estoit une chose bien aisee: qu, on regarde... selon que la chose est grande et haute, qu’aussi on ne peut exercer un tel estat, sinon qu’ on ait receu vertu et grace d’ enhaut.” Corp. Ref. LXXXI. 235. (1. Tim. 3:1-4.)

²⁸⁰ „...qui est-ce qui pourra estre suffisant à une charge si difficile? Mais il y a ce remede, c’est asçavoir que puis qu’il plaist à Dieu de se servir des hommes en tel estat, il leur donne aussi dequoy y fourair.” Corp. Ref. LXXXI. 421 (1. Tim. 4:14-15.)

való hajlandóságot és erőt is. „Amikor Isten embereket hív el az ő szolgálatára, különlegesen nagy és fontos feladatok betöltésére, gondoskodik arról is, hogy a feladatokat elvégezhessék.”²⁸¹ De miről ismerhetjük meg, hogy Isten maga hív el valakit? Kálvin szerint Isten oly módon vezeti az ő elhívott szolgáit, hogy az ő életükben valóban nyilvánvalóvá lesz az isteni elhívás.²⁸² Istennek van hatalma arra is, hogy alkalmassá tegye azokat az embereket akiket fel akar használni az ő munkájában.²⁸³ Amint az Institutióban olvassuk: „akiket ugyanis ilyen feladatra rendelt az Úr, azokat előbb e feladat betöltéséhez szükséges fegyverekkel látja el, hogy üresen és készületlenül ne fogjanak ahoz.”²⁸⁴

Szükséges tehát, hogy Istentől származóknak tekintsük mindazokat a charismákat, amelyek az Ige szolgáit hivatásuk betöltésére képesítik. „...Ha pedig úgy látjuk, hogy Isten elküldi hozzánk az ő Igéjének szolgáit, akikben megvan az a képesség, hogy minket az Üdvösség útján vezessenek, tudnunk kell, hogy az Ő tőle származik.”²⁸⁵

Isten elhívott munkásainak legfőbb feladata a *szolgálat*. Ez adja meg hivatásuk igazi méltóságát. Nem az a feladatuk, hogy uralkodjanak miként a fejedelmek és földi hatalmasságok, hanem az, hogy szolgáljanak.²⁸⁶ „Csak úgy lehetünk pásztrok, csak úgy lehetünk az Igének szolgálói, csak úgy lehetünk presbiterek, ha szolgálunk Istennek és az ő népének. Vagyis: csak úgy szolgálhatunk Istennek, ha szolgálói vagyunk az ő egyházának és az ő híveinek.”²⁸⁷

Az Ige szolgálóinak *külső magatartásukban, öntudatos fellépésükben, bátor cselekvéseikben* is meg kell mutatniuk, hogy szolgálatukra a fegfelsőbb helyről: magától Istentől nyerték a megbízatást, vagyis hogy az ő követségében járnak közöttünk e világban. Ez az isteni megbízatás adja meg az Ige szolgájának igazi tekintélyét másokkal szemben. „Amikor valakit a fejedelmek követségbe küldenek, az ilyen ember lehet, hogy a maga nevében nem szívesen beszélne tulságosan kemény hangon, de mert neki megbízatása van, amit teljesítenie kell, szól, még pedig olyan hangon, hogy meglássák rajta, hogy nem tréfál, mert tudja, kicsoda áll a háta mögött. Még egy egyszerű törvényszolga is, akit a bíró küld hivatalos megbízással, a tekintély hangján fog szólni. Hát amikor Isten küld bennünket és a maga Igéjét adja szánkba, mi vajjon felléphetünk-e akkora együgyűséggel, hogy emiatt az emberek megvessék és kicsufolják azt az Igét, amelynek hordozói vagyunk? Szó sincs róla...”²⁸⁸

Kálvin azt is erőteljesen hangsúlyozza, hogy az Ige szolgálóinak charismái nem jelenthetnek olyan tulajdonságokat amelyek csupán az *emberi kiválóságnak* a testi vagy szellemi fölénynek bizonyosságai. Tehát: szép, daliás termet, zengő, érces hang, egeket verő tudás és ragyogó ékesszólás még senkit sem tehet az Ige szolgájává. Sőt Isten hatalma épen azáltal lesz nyilvánvalóvá, hogy ő a gyarló erőtlen emberi életet is felhasználja és alkalmas eszközzé tudja tenni. Amint az Institutióban olvashatjuk: „...Amikor egy porból támadt kis emberke szól hozzánk Isten nevében, akkor adhatjuk legnagyobb bizonyítékát épen az Isten iránt való félelmünknek és tiszteletünknek, ha tanulékonyaknak mutatjuk magunkat az ő szolgájával szemben még akkor is ha az semmiben sem tűnik ki felettünk. Azon okból is rejtette tehát Isten az ő

²⁸¹ „...quand Dieu appelle les hommes à son service et à quelque charge grande et haute et excellente, il leur donne aussi dequoy pour y fournir. Corp. Ref. LXXIV. 220. (Luk. 1:80.)

²⁸² „Quand des ministres seront appelez vrayement de luy, il les conduira en sorte qu'on verra par effect.. que Dieu est l' autheur de leur vocation. Corp. Ref. LXXXII. 33. (2. Tim. 1:6-8.)

²⁸³ „...Dieu a dequoy pour rendre les hommes idoines, quand il les veut appliquer à son ouvrage..” Corp. Ref. LXXXII. 23. (2. Tim. 1:6-8.)

²⁸⁴ Inst. IV. 3:11.

²⁸⁵ „...quand nous voyons aussi que Dieu nous envoie gens qui sont Ministres de sa Parole, qui en ont intelligence telle que c'est pour nous guider par le chemin de salut, que nous tenions cela de luy..” Corp. Ref. LXXIV. 663. (Luk. 4:18-19)

²⁸⁶ „Ce n'est pas une façon de presider comme auront les Princes et les seigneurs, mais c'est comme un service.” Corp. Ref. LXXXI. 507. (Tim. 5:16-18.)

²⁸⁷ „...nous ne pouvons estre Pasteurs, nous ne pouvons estre ministres de la parole, nous ne pouvons estre Anciens, sinon en servant à Dieu et à son peuple: brief, nous ne pouvons servir à Dieu, que nous ne soyons serviteurs de son Eglise et de ses fideles..” Corp. Ref. LXXXI. 507. (1. Tim. 5:16-18.)

²⁸⁸ Corp. Ref. LXXXI. 21-22. (1. Tim. 1:3-4.) Idézve Révész Imre fordításában: „Igazság és Élet” II. évf. 4-5. sz. 130-131. l.

mennyei tudományának a kincsét törekeny edényekbe, hogy így még jobban megbizonyosodjék afelől, hogy mily sokra becsüljük mi azt.²⁸⁹ Nem szabad elfelejtenünk, hogy ámbár az, aki az Evangéliumot hirdeti, egyszerű ember és nem rendelkezik sem nagy ékesszólással, sem földi méltósággal, mégis Krisztusról tesz bizonyosságot, akinek halála és szenvedése által bűneink megbocsáttattak és győzelmet nyertünk a halál felett.²⁹⁰ Hivatkozik Kálvin Pál apostolra is, aki maga mondja el önmagáról, hogy „...nehéz beszédű és egyszerű ember volt, aki nem tanult sem retorikát sem bölcséletet, amit pedig a világ sokra értékelt, de ugyanakkor azt is kinyilvánítja, hogy aki az ő tanítását befogadja, az mindenre elégséges, bőséges lelkitáplálékot nyer...“²⁹¹

A liturgusi charismák tehát Kálvin szerint nem függenek különleges emberi adottságoktól. Isten a legegyszerűbb embert is, mint törekeny cserépedényt, felhasználhatja ügyének szolgálatában. Itt felmerül az a kérdés, hogy vajon részesülhetnek-e ilyen charismákban a nők? Kálvin az 1. Tim. 2:13-15-ről szóló prédikációjában azt mondja: „... Isten az Evangélium hirdetésének kezdetén az Ő Szent lelkét épügy kitöltötte a nőkre, mint a férfiakra és... a nők között voltak némelyek, akikben még volt a prófétálás lelke is.“²⁹² Ebből azonban egyáltalán nem az következik, hogy Kálvin szerint a nők is véggezhetnének bármiféle istentiszteleti szolgálatot. A tulajdonképeni liturgusi szolgálat a Kálvin egyházában is a férfiak tisztsege volt. Sehol sem találunk arra példát, hogy a sákramentumok kiszolgáltatását vagy a nyilvános istentiszteletek vezetését Kálvin nőkre bízta volna. A prófétálás lelkének charismája azonban, amelyeket a nők is elnyerhetnek, Kálvin szerint is arra képesíti őket, hogy a maguk különleges női foglalkozási körében, akár a családi otthonban, akár a társadalmi életben, tegyenek bizonyosságot a saját életükkel az Ige hatalmáról és erejéről. Előbb említett prédikációjában Kálvin a Filep evangélista leányairól szólva azt mondja, hogy ők ugyan „... Istentől kegyelmet kaptak a prófétálásra, mégsem volt az a tisztük, hogy a gyülekezetben (tehát a nyilvános istentiszteletekben) beszéljenek, hanem amikor nők társaságában voltak, ott érvényesítették a nékik adott Kegyelmi ajándékot.“²⁹³

Ámbár az Istentől nyert kegyelmi ajándékok, amelyek az embert valóban az Ige szolgájává avathatják, nem külsőképen hanem a lélek rejtett, belső világában mutatkoznak meg, mégis vannak bizonyos ismertetőjelek, amelyek által reá ismerhetünk az Isten által adott charismákra az ő szolgáinak életében. Ilyen ismertetőjel elsősorban a hűség. Az Ige szolgája, ha e tisztsegre valóban Istentől nyerte a megbízatást, hűséggel tolmácsolja az ő beszédét. Százszor inkább vessük magunkat a mélységbe, minthogy valaha is úgy menjünk fel a szószekekre, hogy nem teljes hűséggel közöljük Istennek akarátát és... nem az ő beszédének tiszta forrásából meritünk...“²⁹⁴ Az igaz liturgust arról lehet megismerni, hogy mindenkor hűséggel jár az Igének ösvényén.

A hűséghez azonban a meggyőződésnek is csatlakozni kell. „...Nem volna egyéb mint szemfényvesztés, sőt az Isten Igéjének megcsufolása, ha valaki úgy menne fel a szószekekre, hogy angyalként fog beszélni, de ugyanekkor... nincs egyáltalán meggyőződve arról, amit mond...“²⁹⁵ Lehetetlen, hogy valaki bizonyosságot tegyen az

²⁸⁹ Inst. IV. 3:1.

²⁹⁰ „...combien que un simple homme presque l'Evangile et qu'il n'ait pas grande eloquence ne dignité, toutesfois se monstrera-il Iesus Christ au doigt.“ Corp. Ref. LXXVIII. 555. (Gal. 3:21-25.)

²⁹¹ „Il (Paul) confesse bien qu'il estoit rude de parole et rustique, et qu'il n'avoit pas ni sagesse, ni Rhetorique qui fust beaucoup prisee du monde: mais cependant il declare que quand on recevra sa doctrine, on trouvera une substance pleine pour y avoír pleine nourriture des ames, et qu'ils ne faut plus y adjoüster rien.“ Corp. Ref. LXXIX. 289. (Ef. 1:7-10)

²⁹² Corp. Ref. LXXXI. 223. (1. Tim. 2:13-15.) Idézve Révész Imre fordításában: „Igazság és Élet.“ II. évf. 4-5 sz. 139. l.

²⁹³ U. o.

²⁹⁴ „Il vaudroit mieux que nous fussions cent fois abysmez que de monter iamais en chaire, si ce n'estoit pour fidelement exposer la volonté de Dieu... est que nous le puissions de la pure fontaine de sa parole.“ Corp. Ref. LXXVIII. 619. (Gal. 4:11-14.)

²⁹⁵ „...ce ne seroit qu'une hastelerie, mesmes ce seroit profaner la parole de Dieu, quand un homme montera en chaire, pour parler comme un Ange, et cependant... qu'il ne soit point persuadé de ce qu'il dit.“ Corp. Ref. LXXIX. 309. (Ef. 1:15-18.)

Isten igazságáról és az üdvösségről, ha nem nyert személyes meggyőződést arról, amit hirdet.

Akik az Ige szolgálatára nyertek charismát Istentől, azokat arról is meg lehet ismerni, hogy nem tudnak tétlenül élni, mert életelemük a *munka*. Nem élhetnek úgy, mint valami bálványok, hanem munkálkodniok kell a közjó szolgálatában, mert Isten az ő vállalkra helyezte a közösség ügyeinek teherhordozását.²⁹⁶ Közéleti munkálkodásuk arra irányúl, hogy, amit a Sátán elrontott e világban, azt ők helyrehozzák Isten segítségével. E munkájuk végzésében nem lehet akadály, sem üldözés, sem szenvedés, sem a világnak bármilyen támadása. Megragadó az a gondolat, amit Kálvin a lelkipásztoroknak az üldözések idején tanusítandó magatartására tanácsol. A földmives életéből veszi a példát, aki a vihar idején kénytelen félrevonulni, de helyesen cselekszik, ha még a rossz idő viszontagsága között is, — mihelyt teheti — széjjel néz földjein, hogy megállapítsa nem esett-e valami kár vetéseiben és igyekszik alkalmat szerezni, hogy helyre hozza a vihar által okozott károkat, nehogy hiábavalóvá legyen minden eddigi munkája²⁹⁷

Mínthogy pedig az Ige szolgálóinak sok ellenség támadását kell felfognia, szükséges, hogy „...mindazok, akiket Isten az ő Igéjének a hirdetésére elhívott, — még ha az egész világ is ellenük támad, — hajlíthatatlanul megálljanak...”²⁹⁸ Ez a *rendíthetetlen magatartás* (kálvinista vastagnyakúság) az Isten által adott charismák bizonyossága. Alapja tehát nem valami emberi makacskodás, „csak azért is” álláspont, hanem az a bizonyos hit, hogy Isten segítséget nyújt és győzelemre vezet, ha az ő elhívása szerint járunk.

Fentiekből következik, hogy az Ige szolgálója nem lehet ingadozó nádszál. A tanításban szigorú következetességgel és elhűsiséggel kell eljárnia. Ez is fontos ismerető jele az Istentől nyert charismáinak. Kálvint sokszor vádolták túlszigorúsággal, ami azonban nála nem volt egyéb, mint felismert elhivatásához való következetes hűség. Szerinte: „*Isten igaz szolgálója, ha kötelességét teljesíti, nem lehet más csak szigorú.*”²⁹⁹

Az Ige igaz szolgálóját arról is meg lehet ismerni, hogy *szigorúságát elsősorban önmagával* és saját környezetének legközelebbi tagjaival *szemben érvényesíti*. — Az Isten által adott charismák abban is megmutatkoznak, hogy az Ige szolgálja elsősorban családjának tagjai között igyekszik Isten akaratát mindenben megvalósítani. — Kálvin különös gonddal ügyelt arra, hogy a lelkipásztorok általában az egyházi funkcionáriusok minden tekintetben *rendezett családi viszonyok* között éljenek s különösen a gyermeknevelés terén mindenki előtt jó példával járjanak. „Aki arra rendeltetett, hogy az Igét hirdesse és kormányozza és tanítsa az Isten egyházát, tegyen arról, hogy gyermekei makacsok, vad állatok, kemények és haragosak ne legyenek... Ha az illető nem képes korlátozni egy kicsi gyermeket az ő szemtelenségében, mit tud akkor tenni az egész néppel szemben?”³⁰⁰ Kálvin szerint a lelkipásztori élet munkájának és a lelkipásztori egyéniség képességeinek próbaköve: az ő családi élete. „...Ha olyan embert választanak Isten igéjének a hirdetésére, aki nem tanítja a családját és ha gyermekei vannak és őket megkérdik hitüknek az igazságai felől, egy szót sem tudnak válaszolni arra, hogyan fogja az ilyen ember a hűhez elvezetni az idegeneket, mikor még az övéivel sem tette azt meg!”³⁰¹

Természetes, hogy az Ige szolgálójának nemcsak a legközelebbi családtagok, hanem általában a távolabb állók iránt is felelősséget kell éreznie. Istentől nyert kü-

²⁹⁶ „...qu'ils travaillent, et que mesmes ils servent au bien commun du peuple, comme si Dieu leur avoit mis le fardeau sur les espaulles de soustenir l'estat commun.” Corp. Ref. LIII. 629. (5. Mócz, 1 : 9-15.)

²⁹⁷ „Sur ce que les ouvriers ont este contrainsts de se retirer pour la tempeste nous ne povons leur donner meilleur conseil sinon que durant le mauvais temps ils visitent par tours les champs quilz ont cultivéz a fin sil ny peuvent travailler comme il seroit requis pour le moins que le bien quilz y ont semé ne se gaste et que leur labour ne soit perdu. Corp. Ref. XLVIII. 532. (Instruction sur la maniere dont les pasteurs doivent se conduire pendant la persecution.)

²⁹⁸ „...tous ceux qui sont appelez de Dieu pour annoncer sa parole se doivent resoudre en cela quand tout le monde s'esmouvera contre eux, de ne point flechir...” Corp. Ref. LXXIX 6. (Gal. 5:11-14.)

²⁹⁹ *Kampschulte : Johann Calvin. Seine Kirche und sein Staat in Genf. I, Leipzig 1869 404. 1.*

³⁰⁰ Cit. : *Patay Lajos ; Kálvin valláspedagógiaja*, Debrecen. 1935. 39. 1. (Theológiai Tanulmányok. 45. sz.)

³⁰¹ U. o.

lönleges charismái éppen a másokért való szolgálat által lesznek nyilvánvalóvá. De a legkisebb szolgálatnak is a legmagasabbrendű célja van. „Isten avégre rendelte az ő szolgálóit, hogy a halálnak hatalmából kiragadott embereket visszahelyezzék az életbe s az ördögnek szolgálóit Isten fiaivá tegyék...” — írja Kálvin a berni lelkészekhez intézett levelében.³⁰²

Épen e magasabbrendű célokra való tekintettel az Ige szolgálója nem vonogathatja magát, nem szabhat feltételeket, nem válogathat a megbízásokban. Ott és akkor kell végezni a reábizottakat, ahol és amikor Isten akarja. Amikor Kálvin száműzetéséből visszahívták a genfiak, többek között ezeket írta Strasbourgból a genfi szenátushoz intézett levelében: „...Bármennyire is nehéz volt számomra egy ilyen egyház kormányzásának terhe, mégis — mivel Istené vagyok és nem önmagamé, — kész vagyok munkába állani ott, ahová ő az ő jótetszése szerint engem elhív.”³⁰³ „...Legyen elég a számomra — írja ugyancsak a genfi szenátusnak Wormsból — hogy erre a helyre engem Isten akarata helyezett, hogy felhasználjon engem mindarra, amit általam akar elvégezni.”³⁰⁴ Aki tehát az Ige szolgálatára nyert charismát az Istentől, annak életéből sugározni kell az Istenhez tartozás szent meggyőződésének. Észre kell venni mindenkinek az ő egész magatartásán, hogy életét Isten tulajdonának tartja s az ő akarata szerint kész azt bárhol és bármilyen körülmények között Isten ügyének szolgálatába állítani.

Kálvin arról is beszél több alkalommal, hogy miről lehet nyilvánvalóan észrevenni a charismák hiányát az Ige szolgájánál. Sainos abban az időben sem volt minden hivatalosan alkalmazott lekipásztornak Istentől nyert charismája erre a szent hivatásra. Kálvin sokszor említi, hogy a rest, tudatlan és kapzsi pap kész veszedelem.³⁰⁵ Különösen az anyagi jólét túzásait, a fényűző életet és a külsőségekben való tündöklést tekinti olyan jeleknek, amelyek a verbi divini minister charismáinak a hiányát mutatják. Az Institutióban ezt írja: „...A pásztori tiszttel semmi sem ellenkezik jobban, mint a rakott asztalokkal, fényes ruhákkal, nagy szolgáló sereggel és nagyszerű palotákkal való tündöklés és büszkélkedés.”³⁰⁶ Mindamellett tévednek azok, akik azt hiszik, hogy Kálvin túlságos askétikus hajlammal az apostoli szegénységet okvetlenül szükséges feltételnek tartotta az eredményes lekipásztori munkához. Nagyon is komolyan hirdette a bibliai elvet, hogy méltó a munkás a maga bérére. A genfi városi tanácsot többször sürgette, hogy a többi lelkészeknek is legalább olyan tisztességes fizetést adjanak mint az övé. Nem helyeselte, ha a pásztorok túlságosan engedékenyeknek mutatkoznak anyagi javadalmazásuk tekintetében.³⁰⁷

Az sem egyeztethető össze — Kálvin szerint — az Ige szolgálóinak charismáival, ha az egyház kormányzására és az Ige hirdetésre rendelt személyek pártoskodó és nyughatatlan természetűek, egymás között összeférhetetlenek. Az ilyenek nyilván mutatják, hogy életükből hiányzanak a hivatásukhoz szükséges charismák.

A genfi egyháznak a lekipásztorok fegyelmezésére vonatkozó rendtartásai világosan mutatják, hogy Kálvin a lekipásztorok magánéletét és erkölcsi magatartását is a legszorosabb kapcsolatban állónak tekintette az Isten által adott charismák jelenlétével vagy hiányával. Nem lehet most feladatunk, — sem elég terünk nincs hozzá, — hogy felsoroljuk mindazokat a jellemvonásokat, amelyek Kálvin szerint a verbi divini minister charismáinak meglétét vagy hiányát bizonyítják. Annyit azonban le kell szögeznünk, hogy, akik az Ige szolgálatára nyertek charismákat Istentől, azokra az ő istentiszteleti életükből és közéleti kegyességükből kell reá ismernünk.³⁰⁸

³⁰² „In hunc finem ordinatos esse a Deo ministros, ut ex mortis potestate ereptos homines in vitam restituant et ex diaboli servis filios Dei faciant.” Corp. Ref. 677. (Calvin. Ministris Bernensibus. 1548.)

³⁰³ „...car combien que la charge de gouverner une telle eglise me fust fort difficile, toutesfois pource que ie suis a Dieu et non pas a moy mesme, ie suie tousiours prest de m'employer la ou bon luy semblera de m'appeller.” Corp. Ref. XXXIX. 158. (Calvin au sénat de Genève 1541.)

³⁰⁴ „...il me doit suffire que ie suis constitue en ce lieu par la volente de Seigneur affin de m'employer a tout ce ou il me vouldra applicquer.” Corp. Ref. XXXIX. 104-5. (Calvin au sénat de Genève. 1540.)

³⁰⁵ Lásd: Pruzsinszky Pál: Kálvin János. II. Ref. egyházi könyvtár VIII. Pápa 1912. 9. 1.

³⁰⁶ Inst. IV. 5:17.

³⁰⁷ Lásd: Jancsó Sándor: Kálvin János élete és egyházpolitikája. Nagyenyed. 1894. 81. 1.

³⁰⁸ Lásd: Dr. Csikesz Sándor; Id. m. 8. 1.

3. Az interna és externa vocatio.

A charismáknak belső és külső bizonyosságai vannak. A liturgus egyrészt lelkének belső titkos világában nyer elhívást a szent szolgálatra, másrészt pedig a külső világ, a látható egyház törvényei szerint kap felhatalmazást hivatalának végzésére. Vagyis: az *interna és externa vocatio* ad számára bizonyóságot afelől, hogy életében meg van a „*verbi divini ministri charisma*”-ja.

Az *interna vocatio* az a titkos hívás, amelyről — Kálvin szerint — minden egyházi szolgának önmagának van tudomása Isten előtt, s amelyről az egyház bizonyóságot nem tehet.³⁰⁹ Szükséges azonban, hogy mindazok, akik valamilyen egyházi hivatal viselésére vállalkoznak, ilyen belső elhívást nyerjenek. A nyilvános istentiszteletek végzése és az Ige hirdetése kiváltképpen olyan különleges feladatot jelent, amit senki nem végezhet elhívás nélkül. Nem volna sem kívánatos sem illendő, hogy mindenki válogatás nélkül erre adja magát. „Nem az a véleményem — mondja Kálvin — hogy mindenki a szószekekre menjen bizonyóságot tenni az ő keresztyéniségéről, vagy hogy azt mintegy trombitaszóval az uccágon hirdesse, hanem mindenki saját elhívása szerint igyekezzék dicsőíteni az Istent.”³¹⁰ Tehát az Ige szolgálatához különleges elhívás szükséges. Kálvin azt kívánja, hogy, akik erre a szolgálatra vállalkoznak, azok „... el legyenek látva azokkal a tehetségekkel, (iis facultatibus) amelyek tisztük betöltésére szükségesek.”³¹¹

Az *interna vocatio* egyedül Isten tekintélyén alapulhat,³¹² ami annyit jelent, hogy a szent szolgálatra való elhívás nem lehet csupán valami zavaros és ösztönös megérzés avagy egyéni becsvágy; életet formáló hatalom csak akkor lehet, ha világosan és határozottan magától Istentől származik, de épen ezért olyan csodálatos, ellenálhatatlan erőt jelent, hogy ha egyszer földi ember meghallotta ezt a belső hangot, nem képes néki többé ellentmondani. Kálvin maga tesz erről bizonyóságot, amikor sok töprengés és lelki vívódás között ezt írja Strasbourgból a genfi városi tanácsnak: „...Istennek tetszett, hogy engem felhasználjon, kénytelen vagyok engedelmessé válni és nem tehetem jó lelkiismerettel, hogy megtagadjam ezt az elhívást.”³¹³

Kálvin szerint tehát a *belső elhívás Isten munkája* az emberi lélekben, enélkül senki sem vállalkozhat a szent szolgálatra. Az *interna vocatio* nem helyettesíthető emberi parancsszóval, sem pedig erőszakolt képzelgéssel: amikor valaki önmagával akarja elhitetni, hogy elhívása van, de Isten hívó hangja nem szólalt meg lelkében. „Aki elhívást nyer, annak bizonyóságot kell tennie arról, hogy ez az elhívás nem emberektől és nem a saját becsvágyából veszi eredetét...”³¹⁴

Vocatio nélkül senki sem végezhet munkát az egyházi szolgálat tisztiségében. Erre vonatkozólag a genfi egyház rendszabályai Kálvin idejében határozott utasításokat tartalmaznak.³¹⁵ Kérdés azonban, hogy *miképpen lehet a belső elhívás felől meggyőző módon bizonyóságot nyerni?* Mert az egész egyház közösségének nyugalma és jórendje érdekében fölötte kívánatos, hogy egyházi szolgálatot csak azok végezzenek, akik valóban Istentől nyerték elhívásukat és erről *beható vizsgálat* során az egyház vezetői meggyőződést szereztek.³¹⁶ Kálvin úgy intézkedett, hogy a lelkészjelölteket, — rendes lelkési állásra való megválasztásuk előtt — alapos vizsgálatnak kell alávetni. Ez a vizsgálat *két részből* áll és kiterjed egyrészt a jelölt *képzettségére,*

³⁰⁹ Inst. IV. 3:11.

³¹⁰ „Je n'entens pas donc que tous montent en chaere, pour demonstrier leur chrestienté, ou qu'ilz la publient par les rues, comme à son de trompe, mais qu'un chascun selon la vocation, en laquelle il est, advise de donner gloire à Dieu.” Corp. Ref. XXXIV. 545. (Entre les papistes.)

³¹¹ Inst. IV. 3:12.

³¹² „...toute vocation ne sera rien sinon qu'elle soit fondée en l'autorité de Dieu.” Corp. Ref. LXXIX. 195. (Luk. 1:76.)

³¹³ „...plairoit à Dieu de m'employer, ie suis contrainct de suyvre, et ne puis en saine conscience, negligier ceste vocation.” Corp. Ref. XXXIX. 96 (Calvin au Sénat de Genève 1540.)

³¹⁴ „...que celuy qui sera appelé, ait tesmoignage que ce n'est point du costé des hommes, que ce n'est point par son ambition...” Corp. Ref. LXXXII. 7. (2. Tim. 1:1-2.)

³¹⁵ „...nul ne se doit jnger en cest office sans vocation.” Corp. Ref. XXXVIII p. pr. 47. (Ord. 1541.)

³¹⁶ „c'est pour le bien et repos commun de toute leglise, que nul ne soit admis devant questre examine des ministres...” Corp. Ref. XL. 286. (Mémoire sur l'élection des ministres écrit par Calvin.)

másrészt pedig *erkölcsi életére* és magatartására. A vizsgálat első része különös súlyt helyez a Szentírás alapos ismeretére, de emellett megkívánja a gyakorlati készséget is az Ige hirdetésére és a hívek oktatására. A vizsgálat második része arra utal, hogy annak, aki egyházi szolgálatra készül, a tudományos előkészület mellett, a saját istenfélő életével kell megbizonyítania elhívását.³¹⁷ Maga a vizsgálat pedig — amint Kálvinnak Olevianushoz írt egyik levelében olvashatjuk — a lelkészek „kollégiuma” előtt eképen történt: „A jelöltnek adnak egy szentírásbeli részt, amelynek magyarázatánál ügyességük, jártasságuk bizonyosságát adhatják. — Azután a tanítások főpontjai felől vizsgálják meg őket. Végül prédikálniok kell előttünk és a nép előtt. Ekkor két tanácsbeli tag is jelen van...”³¹⁸ Hever említi a genfi egyház történetéről írt művében, hogy az 1541. évi Ordonnance-ok nem mondják ki, hogy kik előtt történt a jelölt megvizsgálása. Azonban a lelkésztestület (Vénérable Compagnie) jegyzőkönyveinek tanúsága szerint ez a vizsgálat a lelkészek gyűlésében történt.³¹⁹ Ez Kálvin fentebb idézett leveléből is nyilvánvalóan kitűnik.

Az interna vocationak tehát, — mint Isten titkos hívásának — nyilvánvalóvá kell lennie, mert: „...Isten bizonyoságot tesz az ő hívásáról s erre embereket használ fel eszközül.” Az elhívásnak emberek által történő elismerése és megpecsételése azonban már az *externa vocatio* körébe tartozik. Amíg a jelölt tudományos készült-ségének és életfolytatásának megvizsgálása az interna vocatio-ra vonatkozott, addig a *választás és a hivatalba való beiktatás* (felavatás) az *externa vocatio* külső bizonyosságait jelentik.

„Tudjuk, hogy a pásztorokat mindig választották az egyházban...”³²⁰ mondja Kálvin. Szerinte tehát az *externa vocationak nélkülözhetetlen bizonyosága: a választás*. Az Institutióban bizonyítani igyekeznek, hogy az egyházi szolgák választás útján való hivatalba állítása nem valami új dolog, mert ennek szükségét már a régi egyházi atyák is belátták. Hivatkozik Cyprianusra aki azt mondja, hogy „Isten akaratából folyó dolog az, hogy a pap a nép jelenlétében mindannyiunk szemeláltára választassék s hogy erre méltó egyént közhatározattal és bizonyoságtétellel erősítsék meg.”³²¹

Kálvin szerint az igazi lelkipásztori tisztségnek két fontos ismertetőjele van: aki a tisztséget betölti, azt az Isten által rendelt módon kell *megválasztani*, s annak mindenben hűségesen kell *hivatását teljesíteni*.³²²

Az egyház jogrendje is megkívánja, hogy az egyházi szolgák szabályszerű választás útján lépjenek hivatalukba. Épen ezért; „...Ezt a tisztet a zavar elkerülése végett törvényes választás nélkül senkinek sem szabad kénye-kedve szerint bitorolnia.”³²³

Az egyházi szolgák választásánál természetesen nem szabad önző, kicsinyes szempontok szerint eljárni, hanem csupán arra kell tekinteni, hogy a választás Isten gyermekeinek közjavát és üdvösségét szolgálja.³²⁴

A választás módjára vonatkozólag mindenkor például állhat a reformáció egyházai számára Kálvin genfi egyházának eljárása, ámbár ebben a kérdésben Kálvinnak az volt az álláspontja, hogy nem lehet örök érvényű szabályokat felállítani, hanem alkalmazkodni kell az idők szükségleteihez, a nép szokásaihoz és egyéb kö-

³¹⁷ „Lexamen contient deux parties dont la premiere est touchant-la doctrine... La seconde partie est de la vie.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 17. (Ord. 1541.)

³¹⁸ „Primum eliguntur ministri a nostro collegio: ac datur illis scripturae locus, in cuius interpretatione specimen suae dexteritatis edant. Deinde examen habetur de praecipuis doctrinae capitibus: tandem coram nobis perinde ad apud populum concionantur. Adsunt etiam duo ex senatu.” Corp. Ref. XLVI. 235. (Calvin Oleviano. 1560.)

³¹⁹ Lásd: H. Hever: *L'Eglise de Genève* (1555-1909.) Genève. 1909. 9. l.

³²⁰ „...Dieu rend tesmoignage à sa vocation par le moyen des hommes. Nous savons que les Pasteurs ont tousiours esté esleus en l'Eglise.” Corp. Ref. LXXIV. 194. (Luk. 1:76.)

³²¹ Inst. IV. 3:15,

³²² „...l'une est, qu'ils soyent eleus par moyen tel que Dieu approuve... Et... qu'ils s'acquittent fidelement de leur devoir.” Corp. Ref. LXXXI 7-8. (1. Tim. 1:1-2.)

³²³ „Hitvallási formula.” Kálvin kisebb művei Ref. Egyh. Kviár. IX. 105. l.

³²⁴ „...qu'un chacun ne se gouverne point ici par faveur ou par ambition, ou selon son appetit: mais qu'il regarde le bien et le salut commun de tous les enfans de Dieu.” Corp. Ref. LXXXII. 431. (Tit. 1:7-9.)

rülményekhez.³²⁵ A választás módjánál is fontosabb azonban Kálvin szerint annak az elvi kérdésnek a tisztázása, hogy *ki választja az egyházi szolgákat?* „...Vajjon az egyházi szolgát az egész egyháznak, vagy csak a szolgatársaknak és a felügyelettel megbízott presbitereknek kell-e választani, vagy pedig beállíthatja-e őt egy embernek tekintélye?”³²⁶ Kálvin az egyház életének jórendjét és törvényes szabályozását mindennél fontosabbnak tartotta és a diktatura gondolata ellen élénken tiltakozott, azonban el tudott képzelni olyan helyzetet, amikor a zavaros idők és rendkívüli állapotok miatt az egyházat a végromlás veszélye fenyegeti és ilyenkor Isten odaállíthat *egyetlen* embert, hogy akarátát véghez vigye az egyházban. „Hisszük, hogy senkisémm állíthatja oda önmagát a saját tekintélyénél fogva az egyház kormányzására, mert ez csak választás útján történhetik, *hacsak lehetséges és Isten megengedi*; hozzá tesszük e feltételt nevezetesen azért, mert némelykor, így a mi időnkben is, amikor az egyházi életben zavarok állottak elő, szükséges volt, hogy Isten *rendkívüli módon* állítson olyan embereket, akik az egyházat kivessék a romlásból és pusztulásból. Hisszük azonban, hogy minden módon alkalmazkodni kell ehhez a szabályhoz, hogy t. i. a pásztorok, vének és diakonusok, mindannyian bizonyosságát adják annak, hogy tiszttségükre elhívást nyertek.”³²⁷ Láttuk, hogy a genfi egyházban a jelöltnak a lelkésztestület által való megvizsgálása adott bizonyosságot elhívására felől. A kezdeményezés tehát a Venerable Compagnie-t illette.

A rendes lelkészválasztás további menetét Kálvin maga így írja le Olevianushoz intézett s előbb említett levelében: „...Ha már a jelöltek képzettségét elegendőnek találják, a bizonyítvány melléklésével ajánljuk őket a tanácsnak és annak hatalmától függ, hogy elutasítsa azokat, akiket alkalmatlanoknak talál. Ha pedig elfogadják őket, (eddig mindég ez az eset állott elő), akkor nyilvánosságra hozzák a neveiket, hogyha valaki valami ismeretlen, lelkiismeretbevágó hibát tud róluk, nyolc nap alatt bejelentheti azt. Akinek a választását mindenkinek hallgatólagos hozzájárulása helyesli, azt Istennek és a gyülekezetnek ajánljuk.”³²⁸

Ugyanezen elvek szerint intézkedik az 1541. évi Ordonnance is, amely a lelkészválasztásról szólva bevezetésül először is azt hangsúlyozza, hogy „ebben a kérdésben az ős egyház rendjét lesz helyes követni, tudván, hogy az nem egyéb, mint annak gyakorlása, ami a Szentírásban áll előttünk.” Kálvin tehát mint minden egyéb kérdésben, úgy itt is bibliai alapokon áll s a Szentírásból leszűrt elvek szerint akarja a gyakorlati eljárást irányítani. Ez az eljárás pedig ebből áll: „...először a lelkészek állapítják meg, hogy kivel kell betölteni a tisztséget. Azután be kell őt mutatni a tanácsnak. Ha pedig méltónak találják, fogadja el őt a *tanács* és adjon beleegyező nyilatkozatot, hogy végezetül bemutatkozó prédikációt tarthasson a nép előtt s hogy így a hívek gyülekezetének közmegegyezése fogadja. Ha méltatlannak találták s a szabályszerű megvizsgálás után ilyennek bizonyult, akkor új választást kell tartani s más jelöltről kell gondoskodni.”³²⁹

³²⁵ V. ö.: Inst. IV. 4:10-13.

³²⁶ Inst. IV. 3:12.

³²⁷ „Nous croyons que nul ne se doit ingerer de son autorité propre pour gouverner l'Eglise, mais que cela se doit faire par election, (entant qu'il est possible et que Dieu le permet). Laquelle exception nous adioustons notamment pource qu'il a fallu quelques fois et mesmes de nostre temps, auquel l'estat de l'Eglise estoit interrompu, que Dieu ait suscité gens d'une façon extraordinaire, pour dresser Eglises de nouveau, lesquelles estoient en ruine et desolation. Mais quoy qu'il en soit nous croyons qu'on se doit tousiours conformer à ceste règle que tous Pasteurs es Surveillans et Diacres ayent tesmoignage d'estre appelez à leurs offices.” Corp. Ref. XXXVII. 750. (Confession des églises de France.)

³²⁸ „Si probatur eorum eruditio, eos senatui cum testimonio offerimus: in cuius arbitrio est non admittere, si minus idoneos esse iudicet. Quod si recipiuntur (ut semper hactenus contigit) tum nomina promulgamus coram populo, ut si quod vitium latuerit, liberum sit singulis ante octo dies iudicare, Qui tacitis omnium suffragis probantur, eos commendamus Deo et ecclesiae.” Corp. Ref. XLVI. 235. (Calvin Oleviano. 1560.)

³²⁹ „Il sera bon... de suyvre lordre de lesglise ancienne, veu que ce nest que pratique de ce qui nous est monstre par les scripture. Cest que les ministres eslisent premierement celluy quon doibvra mettre en loffice. Apres, quon le presente au conseil. Et sil est trouue digne, que le conseil le recoive et accepte, luy donnant tesmoignage pour la produyre finalement au peuple en la predication, affin quil soit receu par consentement commun de la compaigny des fidelles. Sil estoit trouue indigne et demontre tel par probations legitimes il faudroit lors proceder a nouvelle election pour en prendre un aultre.” Corp. Ref. XXXVIII. p pr. 17. (Ord. 1541.) Lásd: u. o. 94. l, (Ord. 1561.)

A lelkészek kezdeményező szerepében Kálvin a Szentírás alapján alapuló isteni jogot és kötelességet lát.³³⁰ Ennek megőrzését nagyon szükségesnek tartja, mert, amint helytelen és a józan ésszel is ellenkező dolog rákényszeríteni a népre olyan lelkészt, aki kedve ellenére való, másrészt az is sok civódásra alkalmat adó és nagyon veszélyes dolog lenne, ha a lelkészeket kizárnák a törvényes választási eljárásból és az ő megkérdezésük nélkül vezetnék be valakit az ő testületükbe.³³¹ A választást más pásztoroknak kell irányítani, hogy a nép könnyelműségéből, vagy rosszakarattól, vagy zavargás folytán hibát ne kövessen el.³³²

A lelkészek kezdeményező szerepénél nem kevésbé fontos a *nép helyeslése és elfogadó határozata*. Az 1561. évi Ordonnanceokból megtudjuk, hogy a lelkésztestület által megvizsgált s a tanács által elfogadott jelölteknek a nép előtt való bemutatásáról szóló rendelkezést nem tartották meg 1541 óta minden esetben a genfi egyházban. Mivel a nép úgy sem élt vétő jogával,³³³ lassanként elmúlásztották a bemutatást. A kétszázak tanácsa 1560 február 9-én a tapasztalt múlasztások és vizsgálások eltüntetése végett újabb határozatokat hozott, amelyek megerősítették a lelkészi állás betöltésére vonatkozó régebbi rendelkezéseket, de felhívták a figyelmet arra is, hogy a megválasztott lelkészek bemutatásánál mulasztások fordultak elő, mert igaz ugyan, hogy a megválasztott és a hatóság által is megerősített lelkészt bemutatták a népnek a templomban, azonban anélkül, hogy a nép helyeslését és jóváhagyását kikérték volna. Ezáltal pedig a nép s az egyháznak az egész teste megcsalott szabadságában s ez úgy tűnik fel, mint elfordulás attól, ami kezdettől fogva jó volt.³³⁴

Az eddigiek alapján tehát Kálvinnak az egyházi szolgák választására vonatkozó nézeteit eképen jellemezhetjük:

1. *Jogokat biztosít a gyülekezet minden tagjának*. Ezeket a jogokat Isten ígében alapulóknak tartja. Szerinte bármely egyháztag felemelheti tiltakozó szavát a lelképásztori tisztségre alkalmatlan egyén megválasztása ellen és kérheti az illetékes hatóságoktól a kötelességeit hűtlenül végző lelkész elmozdítását.³³⁵

2. *A kezdeményezést a lelkésztestület vagyis az egyházi hatóság kezében látja a legmegfelelőbbnek*. Igaz ugyan, hogy a világi hatóságnak is beleszólást enged, amennyiben a jelölt megválasztásáról jóváhagyás végett a tanácsot is értesíteni kell, de mégis szerinte a romlás felé vinné az egyházat, ha a világi hatóság a maga abszolút hatalmával intézné a lelkészek megválasztásának vagy elmozdításának ügyeit.³³⁶

3. *A felelőtlen tömeget nem engedi irányítani*. Nézete szerint: „sok fej ritkán intézi jól a dolgokat s „...aligha esett volna az meg valaha, hogy annyi fej egyértelműleg jól határozzon valamely dologról s körülbelől igaz az, hogy az ingatag néptömeg majd ide, majd oda húz.”³³⁷ A laodiceai zsinat határozatára hivatkozva az Institutióban arra inti az illetékeseket, hogy ne engedjék magokat a meggondolatlan tömeg által elragadtatni, hanem inkább, — ha valamikor arra szükség van, — ők nyomják el okosságukkal és tekintélyükkel a nép ostoba kívánságait.³³⁸ Tévednek tehát azok, akik azt gondolják, hogy Kálvin a szülő atyja a modern demokráciák sokszor oly megbízhatatlan rendszereinek.

³³⁰ „...les...ministres, en requerant quon leur donne lieu et faculte de presenter homme qui leur soit approuve en doctrine et en vie, ne demandent sinon ce qui leur est ordonne de Dieu“ Corp. Ref. XL. 285. (Mémoire sur l'élection des ministres.. 1546.)

³³¹ „...comme cest chose mauvaise et contre toute raison de contraindre un peuple a recevoir un ministre qui ne luy est pas a gre,.. aussi dautre coste cest une semence de discorde fort pernicieuse dexclurre les ministres de leur election legitime, introduisant maultre eux un homme en leur compaignie.“ Corp. Ref. XL. 286. (Mémoire sur l'élection des ministres.. 1546.)

³³² Inst. IV. 3:15.

³³³ V. ö. Heyer: Id. m. 9. l.

³³⁴ Az 1561. évi Ordonnance-oknak a lelkészválasztásra vonatkozó része ezzel a bevezetéssel kezdődik: „Addition de ce qui a esté passé et conclu au conseil des deux Cens le 9 de Fevrier 1560, pour declarer comme cest article de la presentation doit estre entendu, et pour corriger l'abus qui s'y estoi commis.“ Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 94 (Ord. 1561.)

³³⁵ V. ö. E. Choisy: *L'État chrétien calviniste à Genève*., 21. l.

³³⁶ „...cest une confusion tendante à ruine l'Eglise, quand le magistrat met la main d'autorité absolue à eslire ou deposer les ministres.“ Corp. Ref. XLV. 700 (C. à l'Eglise française de Strasbourg 1559.)

³³⁷ Inst. IV. 4:12.

³³⁸ Inst. IV. 4:12.

4. *Az egyéni érdeket alárendeli a közösség érdekeinek.* Jól látja azt a veszedelmet, amely abból származik, hogy az egyén visszaél szabadságával.³³⁹ Azért szerinte a saját egyéni véleménye helyett inkább mindenki azt keresse és azt kövesse, ami javára szolgál az összességnek, az egész gyülekezetnek.

5. *A helyes választás feltétele: a választók imádságos lelkülete.* Nem elég a választási eljárás módját aprólékos rendelkezésekkel szabályozni, ennél fontosabb a vallásos lelkület, amellyel Isten akaratának megvalósulását keressük a választási eljárás során is.³⁴⁰ Kálvin szükségesnek tartja, hogy az egyházi szolgák választásánál imádságos lélekkel kérjük Isten segítségét és útmutatását.

Felfogására nézve legjellemzőbb ez a mondása: „...A választások sohasem lehetnek szabályszerűek, csak ha Isten vezeti azokat az ő Szentlelke által.”³⁴¹

A választás mellett az externa vocationak másik mozzanata: a *felavatás*, vagyis a verbi divini minister *hivatalba állításának szertartása*. Kálvin idejében nagyon egyszerűen ment végbe ez a szertartás a genfi egyházban. Egyik lelkész rövid beszédet tartott a pásztori tisztség jelentőségéről. Majd imádságban kérték Isten megsegítő kegyelmét az új lelkészre. A jogerősen megválasztott új lelkésznek a tanács előtt esküt kellett tennie, amellyel a hivatalába lépő új lelképásztor Isten szolgálatára, az egyházi rendtartások követésére s a polgári törvények megtartására kötelezi magát.³⁴² Az 1541. évi Ordonnances eredeti fogalmazása szerint: „...jó volna a felavatásnál alkalmazni a *kézzátevés* szertartását, amely az apostolok és az ősegyház idejében is használatban volt, azzal a feltétellel azonban, hogy ez babonáskodás és botránykozás nélkül történjék.”³⁴³ Az Ordonnance véglegesen megállapított szövegében azonban nem fordul elő a kézzátevés szó s a felavatás módjáról szólva, erre csupán annyiban céloz, hogy megállapítása szerint: „...az elmúlt idők szertartásai sok babonáságra adtak alkalmat...” Ugyanez a szöveg maradt meg a felavatás szertartására nézve az 1561. évi Ordonnance-okban is.³⁴⁴ Kálvin tehát inkább elállott eredeti gondolatától, csak hogy elkerülje a babonáskodás látszatát. Az Institutióból azonban nyilvánvalóan kitűnik, hogy Kálvin elvileg helyesnek tartotta a kézzátevés alkalmazását: „...Habár a kezek feltevésére nézve nincs is határozott parancs, mégis mivel látjuk, hogy ezt az apostolok állandóan használták, annak pontos megtartásához úgy ragaszkodjunk, mintha parancs volna.. Hasznos dolog is ilyen jellel egyrészt a népek figyelmébe ajánlani az egyházi szolgálattal járó méltóságot, másrészt pedig azt aki felavattatik inteni arra, hogy már nem rendelkezhetik szabadon önmagával, hanem Istennek és az egyháznak szolgálatára van szentelve.”³⁴⁵ Kálvin eme felfogásának alapja nyilvánvalóan az az ószövetségi szokás, amely szerint Izráel népének fiai kezük rátevésével állították mintegy Istennek szeméi elé azt, amit meg akartak áldani, vagy fel akartak szentelni. „Valóban — mondja Kálvin — a kezek feltevése egyáltalán nem haszontalan szó csupán, mert ez rendes szertartás volt, amelyet a lelkészek hivatalba állításánál alkalmaztak; ezt pedig az apostolok a Törvény ősi gyakorlatából vették.”³⁴⁶ Természetes azonban, hogy a külső szertartás — Kálvin szerint — önmagában semmit sem ér. Amikor régen kézzátevésrel vezették be hivatalukba az új pásztorokat, ezzel a hívek arról tettek bizonyosságot, hogy

³³⁹ „...quen eslection d'office nous aions patience, quant les choses ne viendront, point a nostre gre...” Corp. Ref. XLIV. 51. (C. à Léchelles. 1556.)

³⁴⁰ „...quand on elit des pasteurs qui soyent specialement deputez pour annoncer l'Evangile, qu'on face prieres pour l'edification commune de tous. Corp. Ref. LXXXII. 36. (2. Tim. 1:6-8.)

³⁴¹ „...iamais les elections ne seront bien reiglees, que Dieu ne preside dessus par son saint Esprit.” Corp. Ref. LIII. 635. (5. Móz. 1 : 9-15.)

³⁴² Az eskü szövegének magyar fordítását lásd *Patay Lajos : Kálvin valláspedagógiája* c. munkájának 74. lapján, 357. sz. jegyzet alatt. (Theológiai Tanulmányok, 45. sz. Debrecen. 1935.)

³⁴³ „Quant a la maniere de lintroduyre, jl seroit bon de user de limposition des mains, laquelle ceremonie a este gardee des apostres et puy en lesglise ancienne, moyennant que cela se face sans superstition et sans offence,” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 18. (Ord. 1541.)

³⁴⁴ „...il y a eu beaucoup de superstition au temps passé.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 18. (Ord. 1541.) „...les ceremonies du temps passé ont esté tournees en beaucoup de superstition..” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 95. (Ord. 1561.)

³⁴⁵ Inst. IV. 3:16.

³⁴⁶ „Vray est, que ce mot, d'imposition des mains, n'est point superflu : car c'estoit la ceremonie ordinaire dont on usoit pour constituer les ministres : et les apostres avoyent retenu cela de la façon ancienne de la Loy..” Corp. Ref. LXXXII. 34. (2. Tim. 1:6-8.)

Isten kegyelmének kell kiáradnia azokra, akik hivatásukat hűségesen akarják betölteni.³⁴⁷

Az externa vocatio külső jelei tehát nem egyebek, mint az interna vocatio bizonyoságai, emberek által eszközölt pecsétai. Isten az ő hívó szavát csodálatos, titokzatos úton eljuttatja az ő kiválasztottjához, de gondoskodik arról is, hogy e hívásnak ember által látható és megtapasztalható bizonyos jegyei legyenek. Isten embereket választ ki a legszentebb munkára: az Ige szolgálatára s emberek által teszi nyilvánvalóvá, hogy kik azok, akiket ő e szent szolgálatban való foglalatosságra leitourgos-okul kijelölt.

Az interna vocatio, mint belső titkos hívás, Isten közvetlen munkája az emberi lélekben. Az externa vocatio ugyan emberek által történik, azonban itt is maga Isten munkálkodik, embereket használ fel eszközül dicsőségének szolgálatában. Tehát minden olyan cselekmény, amely az isteni elhívást akarja külsőképen is nyilvánvalóvá tenni e világban, akkor lesz valóban helyes és törvényes, ha azt Istennek lelke vezeti.

A liturgus, mint keresztyén személyiség.

Az Isten által titkos módon elhívott s az externa vocatioval az emberek előtt külsőképen is elpecsételt liturgus — Kálvin szerint — *minden istentiszteleti aktus központja.* A belső és külső elhívás teszi bizonyossá, hogy a liturgusnak igazi keresztyén személyiségnek is kell lennie. Akit Isten elhív arra a szent szolgálatra, hogy másokat keresztyén személyiségekké neveljen, annak elsősorban ön maga életében kell az igaz keresztyén személyiség példaképét felmutatni. Az igaz keresztyén személyiség pedig *állandó fejlődés útján nevelődik* a legfőbb cél: a tökéletesség felé. Aki Istentől az Ige szolgálatára nyert charismákat, annak is fokozatos fejlődésen kell keresztül mennie, hogy charismái nyilvánvalókká legyenek.

Aki másokat nevel keresztyén személyiségekké s „...aki hirdeti az Igét, annak önmagán kell kezdenie s igyekeznie kell az egész nyáját az Isten iránti engedelmes-ségre vezetni...”³⁴⁸ „...Valahányszor az igehirdetőnek a szószerkekre kell mennie — mondja Kálvin, — még otthon jól forgassa meg elméjében ezt a gondolatot: Nekem most mások előtt kell mutatnom az utat; Isten nekem juttatta ezt a dicsőséget és ezt a kegyelmet, hogy hirdessem az ő beszédét, amely mindnyájunknak követendő élet-szabálya, ezért itt rajtam a sor, hogy saját személyemmel kezdjem”³⁴⁹...

Kálvin nemcsak a lekipásztoroktól, hanem általában minden közhivatalt viselő személyiségtől elvárta, s megkívánta, hogy elsőik legyenek a jó példaadásban és másokat is vezessenek helyes irányba.³⁵⁰ Ez a kivánság természetesen fokozottabb mértékben áll az Ige szolgáira, akikre mindenki különösen figyelő szemmel tekint. Ezért nemcsak keresztyén személyiségeknek kell lenniök, hanem szükséges, hogy, mint keresztyén személyiségek, mások felett *vezetői képességgel* bírjanak. Mert: „...az Ige szolgáinak az egész nép előtt például kell állaniök s nagyon kell ügyelniök, hogy a romlás ne tőlük származzék.”³⁵¹ Az Ige szolgáinak tehát meg kell tanulniök, hogy önmagukat rövidebb pórázon tartsák, mint másokat. Szükséges, hogy a vezető keresztyén személyiség önmagával szemben még szigorúbb legyen, mint mások iránt, mert „...ha javítani akarják a hibákat, ugyancsak vigyázniök kell, hogy magukat is be ne szennyezzék azok által.”³⁵² A vezető keresztyén személyiségnek egész életével bi-

³⁴⁷ „Quand donc les mains ont esté anciennement imposees à ceux qui estoient eleus et ordonnez pour pasteurs, en cela les fideles ont proteste qu'il falloit bien que Dieu desployast de sa vertu, afin que les hommes se peussent fidelement acquitter de leur office. Corp. Ref. LXXXI. 421. (1. Tim. 4 : 14-15.)

³⁴⁸ „...il faut que celuy qui presche commence par soy, et puis qu'il tasche d'attirer tout le troupeau à l'obeissance de Dieu.” Corp. Ref. LXXXI. 266. (1. Tim. 3 : 1-4.)

³⁴⁹ „...toutes fois et quantes que les prescheurs doyyent monter en chaire' quand ils sont en leur maison, qu'ils regardent bien. Or ça ie m'en vay pour monstrier le chemin aux autres, Dieu me fait cest honneur et ceste grace que ie porte sa parole... il est question ici de commencer par ma personne.” Corp. Ref. LXXXI. 280-1. (1. Tim. 3:3-5.)

³⁵⁰ „...que ceulx qui ont charge publique soyent les premieres pour monstrier bonne exemple aux autres,” Corp. Ref. XLI. 159. (Proclamation du Sénat de Genève redigée par Calvin. 1549.)

³⁵¹ „...les ministres doyyent estre exemple a tout le peuple qu'il fault bien avoir esgard que la ruyne ne vienne de leur coste.” Corp. Ref. XL. 534. (Mémoire des ministres de Genève. 1547.)

³⁵² „...quand'ils voudront estre correcteurs des vices qu'ils regardent bien de n'en estre point entachez” Corp. Ref. LXXXI. 252. (1. Tim. 3:1-4.)

zonságát kell adnia annak, hogy az ő munkássága és példaadása szükséges, sőt nélkülözhetetlen a közösség számára. Legszebb jutalom pedig az lesz, ha a közösség tagjai szeretetükkel körülveszik és éreztetik is vele, hogy munkásságát hasznosnak, fontosnak és értékesnek tekintik.³⁵³

Ahoz, hogy valaki ilyen vezető keresztyén személyiség lehessen, megfelelő előkészület szükséges, mintahogy gyermekségétől fogva kell magát gyakorolnia a Szent írásokban annak, aki az Igének alkalmas tanítója akar lenni.³⁵⁴ Tanulatlanul és készülés nélkül nem lehet senki az Ige szolgája. Kálvin szerint: „Isten is kárhoztatta mindazokat, akik pásztoroknak hivatják ugyan magukat, de mégis tudatlanok..”³⁵⁵ A pásztorok tudását, készségét és alkalmas voltát pedig alapos vizsgálattal kell ellenőrizni. Már az előbbieket folyamán is láttuk, hogy Kálvin milyen fontosnak tartotta a hivatalba lépő új lelkész tudományának megvizsgálását. Kampschulte említi, hogy Kálvin „...az u. n. térdenálló intézésben, melyet 1544-ben a német császárhoz intézett, súlyos panaszokat emel a püspökök ellen, mert azok lelkiismeretlenül és rendes vizsgálat nélkül eltűrik azt, hogy tudatlan embereket állítsanak a papi hivatalra.”³⁵⁶

Az előkészülethez Kálvin szerint *komoly tanulás és hosszabb gyakorlat* szükséges. „Igaz ugyan, hogy Isten három nap alatt is úgy elő tudna készíteni bárkit, hogy teljesen alkalmas lenne az Isten Igéjének hirdetésére. Azonban tiszttségünk gyakorlása közben nem szabad várni arra, hogy Isten csodát fog tenni...”³⁵⁷ Gondoskodnunk kell tehát arról, hogy alkalmas egyéneket előkészítsünk az Ige szolgálatára. Ezeknek lelkipásztori személyiségekké való nevelése egyike a legfontosabb egyházi feladatoknak Kálvin — látva az emberi múlandóság örök törvényét — féltő szeretettel igyekezett gondoskodni a lelkészi utánpótlásról. 1540-ben, tehát még 31 éves korában, ezt írja Farel Vilmoshoz intézett levelében: „...Ha az egyház érdekeit szívből akarjuk viselni, hívnunk kell a pásztori tisztésre olyan embereket, akik egykor átvehetik majd tőlünk a munkát. Ámbár én fiatal vagyok, mindamellett, ha látom az én testemnek erőtlenségét és gyarlóságát, épen úgy gondoskodom az én utánam következőkről, mintha már öreg volnék.”³⁵⁸

A jövődőről való gondoskodás, a vezető keresztyén személyiségek nevelésének szüksége vezette Kálvint a genfi *iskolaügy* rendezésében is. Már az 1541. évi Ordonnance-okban ezt olvassuk: „...Mivel a jövődő számára is szükséges magot nevelni, nehogy sivataggá lett egyházat hagyjunk gyermekeinknek, alapítani kell egy kollégiumot a gyermekek oktatása végett, hogy előkészíthessék őket úgy a lelkészi szolgálatra, mint a polgári kormányzat gyakorlására.”³⁵⁹ Tehát már az iskolákban, a *gyermekek nevelésénél kell kezdeni a vezető keresztyén személyiségek alakításának munkáját*. Az iskolák nevelő munkája elvégzi a szükséges kiválasztást és nyilvánvalóvá teszi azokat a charismákat, amelyek valakit vezető keresztyén személyiséggé tehetnek. Az iskolák mellett a katechizmusi órák és különböző istentiszteleti alkalmak is közlik az Ige nevelő erejét a növekedő ifjúsággal és készítik a kiválasztottakat a szent szolgálatra. Istennek lelke elvégzi a maga munkáját az ifjú lelkekben, csak a nevelésre hivatott tényezők (a szülők és a tanítók) is végezzék el hűségesen felada-

³⁵³ „Seulement il vous plaira luy faire sentir par experience que son labeur (du pasteur) n'est pas inutile envers vous,” Corp. Ref. XLVIII. 529. (Calvin à un Anonyme.)

³⁵⁴ „...ceux qui sembleroyent estre propres pour enseigner qu'on les accoustumast en l'Escriture sainte, et qu'ils y fussent exercez dès leur premiere enfance. Corp. Ref. LXXXII. 274. (2 Tim. 3:14-15.)

³⁵⁵ „Dieu a condamné tous ceux qui pretendent le nom de Pasteurs, estant cependant ignorans. ou ne faisans leur devoir.” Corp. Ref. LXXIV, 341. (Luk. 2:3-8.)

³⁵⁶ F. W. Kampschulte : Id. m. : 398. l.

³⁵⁷ „Vray est que Dieu pourra bien former un homme en trois iours, tellement qu'il sera du tout idoine et propre pour anoncer la parole de Dieu : mais il ne faut point que nous attendions en faisant nostre office que Dieu besongne par miracle.” Corp. Ref. LXXXI. 283-4. (1. Tim. 3:6-7.)

³⁵⁸ „...si nous voulons bien pourvoir aux profits de leglise il nous fault appeller a lofficce de pasteurs tels gens quilz puissent quelque iour soustenir la charge apres nous. Combien que ie soye ieune toutefois quand ie voy ma debilité et indisposition de mon corps, iay soin de ceux qui seront apres nous comme si iestoye desia vieil.” Corp. Ref. XXXIX. 42-43. (Calvin à Farel 1540. V.)

³⁵⁹ „...il faudra dresser college pour instruyre les enfans affins de les preparer tout au ministere que gouvernement civil.” Corp. Ref. XXXVIII, 21. (Ord. 1541.)

taikat. Ezért tartja Kálvin fontosnak, hogy „...minden családapá oktassa az ő gyermekeit... és küldje őket az igehirdetésre és a katechismusi órákra...”³⁶⁰

Az embert azonban nem csak az iskola nevei, hanem az *élet* is. Minthogy tökéletes és minden tekintetben hibátlan keresztyén személyiség nincsen, azért, amíg e földön élünk, állandóan fejlődünk és gyarapodnunk kell. Lehetnek gyarlóságok és hibák a vezető keresztyén személyiség életében is,³⁶¹ — mintahogy minden ember életében vannak ilyenek, — azonban, akik mások vezetésére nyertek elhívást, azoknak különösképen kell törekedni a tökéletesség felé. Az 1546. évben megállapított egyházlátogatási rendelet szerint az egyházlátogatás alkalmával nem csak azt kell megvizsgálni, hogy a lelkipásztor szorgalmasan és a hívek épülésére prédikál-e? A vizsgálatot ki kellett terjeszteni a lelkész egyéni életének egész területére: vajjon tisztességes életet folytat-e? Jó példát mutat-e másoknak? Látogatja-e a betegeket? Jó egyetértésben van-e a néppel? Milyen a családi élete? stb.³⁶² Kálvin szerint ugyanis a lelkipásztornak, mint vezető keresztyén személyiségnek munkája nem merülhet ki a prédikálásban, hanem az élet minden területén ott kell lennie irányító hatalmával és az Ige erejével vezetnie kell a reábizottakat. De ugyanakkor a lelkipásztor az élet minden területén talál olyan alkalmakat, amelyek őt magát is előbbre viszik lelki életének gyarapodásában és így keresztyén személyiségének tökéletesedését szolgálják. Eképen *a vezető keresztyén személyiség amíg másokat nevel, azalatt ön-maga is nevelődik a tökéletesedés útján.*

Kálvin szerint nincsen az emberi életnek olyan eseménye, olyan tapasztalata, amely ne szolgálna valamilyen formában a keresztyén személyiség lelki növekedésének ügyét. Még az is tanulságul szolgálhat a lelkipásztor számára, ha úgy látja, hogy az egyház belső életében súlyos zavarok vannak s ha Isten nevéét hallja káromolni, ezt a terhet is hordozza el egy nehéz sóhajjal, mert mindezzel, Isten azt akarja néki megmutatni, hogy még mindig nem felelt meg eléggé hivatásának.³⁶³ Az *élet különböző megpróbáltatásai, csapásai* is nevelő hatással lehetnek a keresztyén személyiség növekedésére. Különösen áll ez az Ige szolgáira, akiket sokkal könnyebben érhet szenvedés, csalódás, mások részéről jövő támadás, — mint más embereket.³⁶⁴

A keresztyén személyiség növekedését szolgálhatják az *emberi élet, különböző ajándékai*. Ilyen ajándék pl. a házasság is. Kálvin természetesnek tartja a lelkipásztorok házasságát. „...Ha Isten Igéjének szolgálói megnősülnek és családi életet élnek, ezt az állapotot Isten is helyesli és megerősíti, még ha az emberek kárhoztatják is.”³⁶⁵ Buzdítja is egyik levelében a franciaországi híveket, hogy gondoskodjanak nem csak lelkészeikről, hanem azok családjairól is.³⁶⁶ A családi élet gondjai és feladatai, nemese örömei komoly hatással lehetnek a keresztyén személyiség kialakulására. Azonban Kálvin a lelkipásztor életében nem tartotta minden körülmények között feltétlenül szükségesnek a házasság életét. Lelkipásztori életének jelentékeny részét ő maga is mint család nélküli, özvegy ember élte le s Pál apostolról szólva azt mondja, hogy

³⁶⁰ „Que tous peres de famille soyent diligents a instruire leurs enfans et a les faire venir aux sermons et catéchismes.” Corp. Ref. XLI. 159. (Proclamation du Sénat de Genève rédigée par Calvin. 1546.)

³⁶¹ „Il y pourra donc avoir des infirmitez comme il se en trouvera en tous hommes. Corp. Ref. LXXXII. 420-1. (Tit. 1:5-6.)

³⁶² „Quartement, pour savoir si le ministre est diligent tant a prescher comme a visiter les malades.” „Quintement, sil menne vie honneste et quil monstre bon exemple... ou sil saccorde bien avecq le peuple et pareillement toute sa famille.” Corp. Ref. XXXVIII. 46-47. (Visitation... 1546.)

³⁶³ „Autant en est-il des ministres de la Parole, que s'ils voyent que l'Eglise ne se gouverne pas comme elle doit, qu'il ay ait des troubles et contradictions... il faut qu'ils en sousspirent et qu'ils portent ce fardeau là sachans bien que Dieu leur monstre, qu'ils ne se sont pas acquitez comme il appartenoit.” Corp. Ref. LXI. 53. Jóh. 1:5.)

³⁶⁴ „...les ministres sont plus subiets a beaucoup de calomnies et fausses detractions que ne sont point les autres.” Corp. Ref. LXXXI. 515. (1. Tim. 5:17-20)

³⁶⁵ „...quand les ministres de la parole de Dieu sont mariez, et qu'ils tiennent mesnage c'est un ordre que Dieu approuve et il sanctife par sa bouche propre encores que les hommes le condamnent.” Corp. Ref. LXXXI. 254. (1. Tim. 3:1-4.)

³⁶⁶ „Vous ne trouverez point aussi mauvais si nous vous prions a scavoir ceulx qui ont des pasteurs chargez de femme et enfans d'y avoir esgard pour subvenir a leur necessité. Corp. Ref. XLV. 714-715. (Galvin aux fideles de France. 1559. XII.)

ő is: „...bizonyára saját maga igyekezett volna jó példát adni, ha szükségesnek látta volna a házasságot az Evangélium hirdetői számára.”³⁶⁷

Az emberi élet ajándékaihoz tartoznak a tisztességgel szerzett *vagyon* áldásai is. Kálvin szerint azonban a tulzás ezen a téren több kárt jelent mint hasznot a keresztyén személyiség növekedésének szempontjából. Isten szolgálóihoz nem illik, hogy mohón vágyakozzanak a vagyon gyűjtésre.³⁶⁸ Azok, akik nagy buzgóságot mutatnak keresztyén életükben, de közben csak saját hasznukra törekednek, semmi tekintélyt nem érdemelnek.³⁶⁹ Az ilyenekre mondja Kálvin, hogy inkább lókupecsek (macquignons) legyenek mintsem Istennek szolgálói.³⁷⁰ Leghelyesebb tehát, ha a lelkipásztorok a vagyon gyűjtés helyett inkább az evangéliumi egyszerűséget igyekeznek mindenben követni.³⁷¹

Az emberi élet ajándékaihoz tartoznak a *testi élet kiválóságai* is: a szép megjelenés, a csengő hang, jó szónoki képesség stb. Ezen a téren is kellő önmérsékletre van szüksége a keresztyén személyiségnek. Az Igé szolgálóinak különösen sok kísértéssel kell megküzdenie. Kálvin is tesz említést olyan lelkipásztorokról, akiknek az volna a feladatuk, hogy az üdvösség üzenetét és a mi Urunk Jézus Krisztus tudományát prédikálják és mégis inkább szép szónoklatokat tartanak s jó élcekkal, a metsző gúny fegyvercivel vagy egyéb hasonló dolgokkal igyekeznek megnyerni az emberek tetszését, ahelyett, hogy egyszerűen az Evangélium igazságát hirdetnék.³⁷²

A keresztyén személyiség lelki növekedése szempontjából rendkívül fontos — Kálvin szerint — a *lelkipásztorok egymás közötti élete*. Az Igé szolgálóinak jó testvéri egyetértésre van szükségük, hogy feladataikat elvégezhessék.³⁷³ Nem elég, ha mindenki külön-külön, mintegy titokban végzi a maga feladatát: arra is szükség van, hogy munkáinkban egymásnak kölcsönösen példát adjunk.³⁷⁴ Kálvin jól látta, hogy a lelkipásztornak minden munkájában legfőbb segítsége elsősorban az ő saját lelkipásztor társa. Egymás lelki növekedésének szempontjából is maguk a lelkipásztorok tehetnek egymásért a legtöbbet. Évégből rendkívül fontos a lelkipásztoroknak egymás között való gyakori érintkezése és állandó testvéri viszonya. Az 1541. évi Ordonnance erre vonatkozóan nagyon értékes adatokat tartalmaz a lelkipásztoroknak Kálvin korabeli életéből: „Különösen célravezető lesz a tudomány tisztaságának és egységének megőrzése végett, hogy az összes lelkipásztorok a hét egy bizonyos napján összejöjjenek a Szentírás alapján tartandó megbeszélés céljából és ebből senki se vonja ki magát, hacsak nincs elfogadható mentsége. Ha valaki ebben hanyagnak mutatkoznék, intsék meg őt érte. A városi hatóság fennhatósága alá tartozó falvak prédikátorait is buzdítani kell, hogy jöjjenek el ahányszor csak tudnak. Azonkívül, ha egy egész hónapra keresztyén hiányoznak, — hacsak nem betegség vagy egyéb elfogadható akadályoztatás jött közbe, — ezt igen nagy mulasztásnak kell tekinteni.” Ezek a megbeszélések, bizonyára nagyon jelentékeny mértékben hozzájárultak a lelkipásztorok lelki gyarapodásához. Amint az 1561. évi Ordonnance-okból megtudjuk, az is szokásban volt, hogy ezeken a megbeszéléseken a lelkipásztorok egymás után fel-

³⁶⁷ „Or s'il eust cognu que le mariage fust necessaire aux prescheurs de l'Evangile il oust voulu donner exemple en sa personne.” Corp. Ref. LXXXI. 254. (1. Tim. 3:1-4.)

³⁶⁸ „...cela ne peut convenir aux serviteurs de Dieu qu'ils appetent d'amasser.” Corp. Ref. LXXIX. 88. (Gal. 6:6-8.)

³⁶⁹ „Or donc quand nous voyons aujour d'huy ceux qui font les grands zelateurs de la chrestienté chercher leur profit, concluons hardiment qu'ils ne meritent pas d'avoir nulle autorité.” Corp. Ref. LXXIX. 8. (Gal. 5:11-14.)

³⁷⁰ „...si ceux qui ont la charge d'enseigner pretendent à leur profit il faudra... qu'ils deviendront macquignons au lieu d'estre ministres de Dieu.” Corp. Ref. LXXXI. 570. (1. Tim. 6:3-7.)

³⁷¹ „... que ceux qui sont ordonnez pasteurs advisent bien de suyvre la simplicité de l'Evangile.” Corp. Ref. LXXXI. 651, (1. Tim. 6:20-21.)

³⁷² „...combien que ceux... qui doivent prescher la doctrine de nostre S. J. Chr. puissent acquerir plus grand reputation en ayant un langage, affilé en ayant une apparence pour plaire aux hommes de belles rhetoriques, de bons dictons, et brocards, et choses semblables qu'en suyvant simplement la pureté de l'Evangile.” Corp. Ref. LXXXI. 655. (1. Tim. 6:20-21.)

³⁷³ „...que vos pasteurs soyent unis en bonne fraternité pour faire leur devoir.” Corp. Ref. XLV. 442. (Calvin à l'Eglise Fr. de Francfort. 1559.)

³⁷⁴ „...non seulement chacun en face son devoir quant à son secret, mais aussi que nous y attirons les uns les autres par exemple mutuel.” Corp. Ref. LXXIX. 725. (Ef. 5:18-21.)

váltva magyarázták a Szentírásnak egy-egy fejezetét, amint sorban következett,³⁷⁶ hogy így kitűnjék, hogy ki-ki milyen szorgalommal tanulmányozza a Szentírást és abban senki el ne lanyhuljon.

Az Ige felé hajoló pásztorokat így kötötte össze szent, testvéri közösségben egyesítve, Istennek lelke, aki az Ige által szól mindnyájunkhoz. Csak az Ige által teremtett közösségben, az Evangélium légkörében fejlődhet ki a keresztyén személyiségek igaz testvéri viszonya, amelyre pedig a lelkipásztoroknak, mint a gyülekezet vezetőinek, különösen nagy szükségük van. Kálvin szerint nincsen nagyobb veszedelem az egyházi életben, mint a lelkipásztorok egymás közötti viszálykodása. A civódásokat az egyház pestisének tartja. De mi lesz, ha épen a béke hírnökei háborúskodnak egymással? „Ha pedig nézeteltérések vannak a lelkipásztorok között, — akiknek épen az a hivatásuk, hogy minden civódást békés úton elsimítsanak, — akkor igyekezzék mindenki segítségül jönni és eloltani azt a tüzet, amely mindent elpusztíthat.”³⁷⁶ Az 1541. évi Ordonnance úgy intézkedik, hogy ha a lelkipásztorok között „...valami tanbeli különbség merülne fel, azt együttesen tárgyalják meg a lelkipásztorok, hogy megvitassák az ügyet. Ha pedig ez megtörtént, hívják el a véneket, hogy segítsenek kiegyenlíteni a vitát. Végül, ha nem tudnának testvéries megegyezésre jutni a pártok egyikének a makacssága miatt, úgy az ügyet a tanács elé kell terjeszteni rendezés végett.”³⁷⁷

Kálvin sohasem igyekezett palástolni a lelkipásztorok hibáit. Jól tudta, hogy őket is megejtí a bűn, sőt vannak, akik a Sátán hatalmába kerülnek.³⁷⁸ Vannak közöttük is hitvány emberek, akik áruba bocsátják az Isten Igéjét és csak haszonért prédikálnak, vannak olyanok akik büszke önteltséggel csupán saját maguk érvényesüléséért küzdenek, vannak közöttük fősvények, paráznák, részegesek és más hasonlók... Azonban szerinte: „...mindez egyáltalán nem lehet akadály annak, hogy Isten Igéje közöttünk mindenkor tiszteletben tartassék és hogy magát a pásztori tisztiséget mindig szentnek tartsuk...”³⁷⁹ Mindamellett azok, akik szabados életmódjukkal botránkoztatják a népet ahelyett, hogy tudományukkal építenék az egyházat, áru-lóknak tekintendők, mert úgy cselekszenek, mint az a katona, aki elhagyja és az el-lenségnek engedi át őrhelyét.³⁸⁰

Természetes, hogy az ilyen ellen megfelelő *fegyelmi rendszabályokat* kell alkalmazni. „A mindenféle botrányos életmód elkerülése végett szükséges, hogy legyen valamilyen módja a fegyelmezésnek, amelynek mindenki aláveti magát. Ez jó eszköz lesz arra is, hogy a lelkészi szolgálat tiszteletben tartassék és az Isten Igéjét gyalázat és megvetés ne érje a lelkipásztorok rossz híre miatt...”³⁸¹ — olvassuk az 1541. évi Ordonnanceokban. A lelkészek fegyelmezésének célja tehát Isten Igéjének

³⁷⁶ „Premierement sera expediant que touz les ministres pour conserver purete et concorde de doctrine entre eulx, conviennent ensemble un jour certain la sepmaine pour avoir conference des escriptures et que nul ne sen exempte sil na excuse legitime. Si quelqun y estoit negligent quil en soit admonneste. Quant a ceulx qui preschent par les villages dependans de la seigneurie, quon les exhorte dy venir toutes les fois quilz pourront. Au reste silz defaillent ung moys entier quon tienna cella pour negligence trop grande, sinon quil y eust maladies ou aultre en peschement legitime.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 18. (Ord. 1541.) — Az 1561 évi Ordonnance-ok a fentiekhez még hozzáteszik a következőket: „Et pour cognoistre comment chacun est diligent à estudier et que nul ne s'annonchasse, chacun exposera à son tour le passage de l'Escriture qui viendra lors en ordre.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 96.

³⁷⁶ „...sil y a different entre les Pasteurs desquels loffice est d'appointer toutes querelles, il fault bien que chacun seforce d'accourir au secours comme pour estaindre un feu qui seroit pour tout brusler.” Corp. Ref. XLV. 441. (Calvin à l'Église Fr. de Francfort. 1559. II. 23.)

³⁷⁷ „Sil y sortoit quelque different de la doctrine, que les ministres en traictent ensemble pour discuter la matiere... silz ne pouvient venir a concorde amiable pour lobstination de lune des parties que la cause soit deferee au magistrat pour y mettre ordre.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 18. (Ord. 1541.)

³⁷⁸ „Combien en voyons-nous qui occupent la place de pasteur et... qui sont pleinement ad-donnez à Satan pleins de desloyauté et de malice et pleins de trahison? Corp. Ref. LXXXI. 72. (1. Tim. 1 :12-13.)

³⁷⁹ „...mais que tout cela n'empesche point que la parole de Dieu n'ait tousiours sa reverence entre nous et que le nom et le titre de Pasteur ne soit tousiours comme sacré...” Corp. Ref. LXXIV. 772. (Márk. 3:13-19.)

³⁸⁰ V. ö. Pruzsinszky: Kálvin János. Életrajz. I. Ref. egyházi könyvtár IV. Pápa. 1909. 291. 1.

³⁸¹ „...que le ministre soit conserve en reverence et que la parole de Dieu ne soit par le mauvais bruit des ministres en deshonneur ou mepris.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 19. (Ord. 1541.)

minden gyaláztattól való megóvása és a lelkeszi állás tisztességének a megőrzése. A fegyelmezésnek azonban mindenkor *javító cézzal* kell történnie. A lelkipásztoroknak pedig alázattal és engedelmes szívvel kell fogadni a fegyelem gyakorlását és nem szabad zúgolódó lélekkel tiltakozni a megérdemelt büntetés ellen. Kálvin a genfi lelkészek nevében ezt az önérzetes nyilatkozatot teszi. „... Mi egyáltalán nem óhajtjuk, hogy elnézzék hibáinkat, szemet hunyván azok felett. Sőt inkább azt kívánjuk, hogy ha vétkeseknek találtak bennünket, ne kiméeljék a mi becsületünket, sőt még a mi életünket sem.”³⁸²

A fegyelmezés gyakorlására vonatkozólag az Ordonnanceokban megtalálhatjuk azoknak a fegyelmi eseteknek pontos felsorolását, amelyek büntetést vonnak maguk után. Ezeket Kálvin két csoportra osztja: „...Először is vannak olyan bűnök, amelyek semmiképen sem tűrhetők meg egy lelkipásztorban s vannak olyan fogyatkozások, amelyek egyébként elviselhetők, de ezekért is testvéri intésben részesítendőek. Az *előbbie*k a következők: Éretnekség. Egyháztól való elszakadás. Egyházi rendelkezés elleni lázadás. Polgárilag is büntetendő nyilvános istenkáromlás. Egyházi állás vásárlása és mindennemű megvesztegetés. Cselszövések mások állásának elnyeréséért. Saját egyházának törvényes elbocsátás és érvényes meghívás nélkül való elhagyása. Álnokság. Hamis eskü. Bujálkodás. Lopás. Részegeskedés. Törvény által büntetendő verekedés. Uzsoráskodás. Törvények által tiltott botrányos játékok. Tánc és hasonló kicsapongások. Polgárilag is becstelenségnek számító bűnök. Olyan bűn, amely más embernél az egyházból való kizárást vonja maga után. Az *utóbbiak* ezek: Az írásnak különleges magyarázása, amely botránkozásra vezet. Haszontalan kérdések feszegetése. Az egyház által el nem fogadott valamely tannak, vagy szokásnak előtérbe hozása. A Szentírás tanulmányozásának s főleg olvasásának elhanyagolása. Elhanyagolása egyes hibák megdorgálásának, amely a hízélgéssel határos. A hivatalosan megkívánt mindenféle munkák elhanyagolása. Bohóckodás. Hazudozás. Rágalmazás. Fajtalan beszéd. Gyalázkodás. Vakmerőség, rosszindulatú bizalmatlanság. Fősvénység és túlnagy fukarság. Féktelen harag. Veszekedés és szitkozódás. Lelkipásztorhoz illetlen, kicsapongó magaviselet és ruházkodás.”³⁸³

A felsorolt bűnökre vonatkozólag az Ordonnance-ok a büntetések mértékét is meghatározzák. A kisebb bűnökért egyszerű figyelmeztetés járt, s csak utolsó esetben került sor az egyházi bíróság ítélkezésére. A súlyosabb bűnöknel, ha azok a polgári törvényekkel is összeütközésbe kerültek, a polgári bíróságnak kellett ítélkezni s a rendes törvénytiszta büntetés alkalmazása mellett, a vétkesnek talált lelkészt állásvesztésre is kellett ítélni. Az ügy kivizsgálását a consistorium végezte s a fegyelmi büntetés kiszabásában az utolsó szó a városi tanácsot illette. Általános szabály volt, hogy a lelkészek a polgári bíróság előtt épen olyan elbírálásban részesülnek, mint a többi polgárok s lelkeszi mivoltuk számukra semmi különös kedvezményt nem jelenthetett.³⁸⁴

A lelkészek fegyelmezésének szigorúságát mutatta az állásvesztésre való ítélet

³⁸² „...nous ne desirons point qu'on nous supporte en couvrant nos fautes. Plus tost nous requérons que si nous sommes cogneus coupables, qu'on n'espargne point nostre honneur, ne mesme nostre vie.” Corp. Ref. XLIII. 430. (Les ministres de Genève au Sénat de Berne. 1555.)

³⁸³ „...il y a des crimes qui sont du tout intollerables en un ministre, et y a des vices qu'on peut aultrement supporter moyennant qu'on en face admonitions fraternelles. Les premiers sont: Heresie. — Scisme. — Rebellion contre lordre ecclesiastique. — Blaspheme manifeste et digne de peine civile. — Symonie et toute corruption de presens. — Brigues pour occuper le lieu dun aultre. — Delaisser son eglise sans conge legitime et juste vocation. — Faulsete. — Periure. — Paillardise. — Larrecins. — Iveroignerye. — Batterie digne destre punye par les loix. — Usure. — Jeux defendus par les loix et scandaleux. — Dances et telles dissolutions. — Crimes emportant jnfamie civile. Crime qui merite en un aultre separation de lesglise. — Les secons: Facon estrange de traicter lescripture laquelle tourne en scandale. — Curiosite a chercher questions vaines. — Advancer quelque doctrine ou facon de faire non receue en lesglise. — Negligence a estudier et lire les saintes escriptures. — Negligence a reprendre les vices, prochaine a flatterie. — Negligence a faire toutes choses requises a loffice. — Scurillite. — Menterie. — Detraction. — Paroles dissolues, Paroles jniurieuses. — Temerite, mauvaises cautelles. — Avarice et trop grand chicheté. — Cholere desordonnee. — Noypses et tenseries. — Dissolution indecente a un ministre tant en abillement, comme en gestes et aultre facon de faire.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 19. l. (Ord. 1541.) Továbbá: 97. l. (Ord. 1561.)

³⁸⁴ „Aussi qu'elle n'empesche point en sorte que ce soit le cours de la Justice, et n'exmpte point les Ministres de la subiection commune, qu'ils ne repondent es causes civiles, comme un chacun devant la Justice ordinaire.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 99. (Ord. 1561.)

alkalmazása. A lelkészek elmozdításánál a tanács a consistoriummal együtt a nép nevében ítélkezett mindazok felett, akiknek magatartása nem felelt meg az egyházi szabályrendeletek előírásainak.³⁸⁵ Kálvin ebben a kérdésben különösen szigorú állásponttól tett bizonyosságot. Szerinte Isten nem akarhatja, hogy mi hallgatással fedezzük azoknak bűneit, akik pásztorok álarcában járnak, de valójában ragadozó farkasok és a nyáj szétugrasztására törekednek. Inkább azt parancsolja Isten, hogy nyilvánosságra hozzuk azoknak gonoszságát, akik pestisként pusztítják az ő egyházát.³⁸⁶ Azokat is el kell üzni a hivatalukból, akik, mint hamis próféták elhajolnak az evangéliumi igazságtól,³⁸⁷ vagy nem mutatnak elég hűséget köteleességeik teljesítésében és a hivatásukkal járó terhek hordozásában.³⁸⁸ A lelkészek elmozdításánál azonban mindig nagy óvatossággal s a Szentírás parancsolatai szerint kell eljárni. Formális ítélethirdetés nélkül, csupán a tömeghangulat nyomára senkit sem szabad állásától megfosztani, mert gyalázzal illetné Istent és megzavarná az ő egyházának jó rendjét.³⁸⁹ Vigyázni kell, hogy meg ne sértsük és hiábavalóvá ne tegyük Istennek törvényes elhívását.³⁹⁰ A fegyelmezésben sem szabad túlzásba menni. A hiba igen sokszor nem a pásztorban, hanem a nyáj tagjaiban található. Előfordulhat, hogy nem vagyunk méltók arra, hogy jó és hű pásztoraink legyenek: ilyenkor olyanokkal kell beérnünk, amilyeneket megérdemlünk.³⁹¹

A fegyelmezésnek legfőbb célja nem lehet más, minthogy a lelkipásztor lelki növekedésének segítő eszköze legyen. A vadhajtások lenyesegetésével a hibák fenyítésével, a bűnök megtorlásával a keresztyén személyiséget neveli s a lelki gyarapodásának előmozdítását szolgálja a fegyelmezés Istentől rendelt szabálya. Az emberi társadalom szempontjából is szükséges és illő dolog a lelkipásztornak fegyelmezése, mert azok, akik elfelejtkeznek hivatásuk méltóságáról: „...borzalmas szentségtörést követnek el és ezzel elrettentő megtorlást is vonnak fejükre...”³⁹² A fegyelmezés gyakorlása pedig, mint a keresztyén személyiség növekedésének eszköze, akkor lesz hathatós és eredményes, ha kellő szeretettel és jóakarattal végzik azok, akiknek a kezében van letéve az ítélkezés joga s megfelelő alázatossággal fogadják annak gyakorlását az ítéletben részesülők.

Hogy a lelkipásztor, mint keresztyéni személyiség, növekedjék és lelki életében folytonosan előbbre jusson, ezt nemcsak az ő hivatalos előljáróinak, hanem az egyház minden tagjának is szíven kell viselni, mert *a pásztor lelki növekedése a nyáj minden tagjának egyaránt érdeke*. Ezért javalja Kálvin: „az egyház egész testének imádkoznia kell azért, aki pásztorul rendeltetett, mert ebből mindenkinek nyeresége lesz.”³⁹³ Tehát a liturgusnak mint keresztyén személyiségnek lelki növekedése útján a leghathatósabb nevelő eszköz: *a hívek imádsága*. Ahol a gyülekezet tagjai rendszeresen és buzgósággal imádkoznak a lelkipásztorukért, ott leginkább meg van annak a lehetősége, hogy a lelkész nyájának igaz pásztorja legyen s mint vezető keresztyén személyiség jó példaadásával mások előtt világojjon és betöltse azt a hivatást, amelyre

³⁸⁵ E. Choisy: *L'Etat chrétien calviniste à Genève*. 502.

³⁸⁶ „...nostre Seigneur ne veult pas que quant nous nous voyons ungloup, soubz apparenceet couleur de pasteur dissipant son troupeau, nous nous taisions de paour de mal parler de luy. Plus tost il nous commande de descouvrir la perversite de ceux qui comme pestes corrompent et depravent son esglise.” Corp. Ref. XXXIX. 326. (Calvin à la Duchesse de Ferrare. 1541. XI.)

³⁸⁷ „...nous tenons que tous seducteurs fault prophetes, qui delaisant la pureté de l'Évangile.. doibvent estre chassés.” Corp. Ref. 699. (Confession de foy de Genève.)

³⁸⁸ *Hítvallási formula*. Kálvin kisebb művei. Ref. egyházi kvtár. IX. 105.

³⁸⁹ „...quel ordre nous pensons de voir estre tenu en lesglise a deposer un ministre. Assavoir quon y procede, comme lescription commande par forme de jugement.. et non point par sedition tumulte.” Corp. Ref. XXXIX. 294. (Les ministres de Genève au sénat de Neuchatel. 1541.)

³⁹⁰ „...si on oste un homme de son lieu sans cause et raison iuste.. l'homme nest pas seulement oultrage par ce moyen; mais Dieu aussi: veu que sa vocation legitime est violee...” Corp. Ref. XXIX. 294-5. (Les ministres de Genève au sénat de Neuchatel. 1541.)

³⁹¹ „Quand nous ne sommes pas dignes d'avoir de bon pasteurs.. il faut que nous en ayons de tels que nostre appetit le porte..” Corp. Ref. LXXXI. 72. (1. Tim. 1:12-13.)

³⁹² „...c'est un horrible sacrilege, et qu'il leur est appresté aussi un terrible vengeance..” Corp. Ref. LXXXI. 309. (1. Tim. 3:14-15.)

³⁹³ „C'est donc à tout le corps de l'Église de prier pour celuy qui est ainsi constitué pasteur: car chacun le fait pour son profit.” Corp. Ref. LXXXII. 34. (2. Tim. 1: 6-8.)

az Úr rendelte: hogy legyen a földnek sava, a világ világossága, gyertyatartóba helyezett fénylő gyertya és hegyen épített város. (Máté 5:13-16.) Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a *legfőbb nevelő mester maga az Úr Jézus Krisztus*. Emberek, intézmények, iskolák, fegyelmi rendszabályok és ítéletek segítségül szolgálhatnak néki nevelő munkájában, azonban egyedül Ő az, aki jellemeket alakíthat, sorsokat formálhat, valódi keresztyén személyiségeket nevelhet. *Igazi lelkipásztor is csak az lehet, akit a szükséges charismák ajándékozása által, az interna és externa vocatio elpecsételésével és személyes nevelő munkája révén maga az Úr tett azzá.*

II. A liturgikus cselekmények.

Az előző fejezetekben megpróbáltuk összefoglalni Kálvinnak a liturgus személyére vonatkozó felfogását, amint az egyes műveiből, továbbá a Kálvin által inspirált gyakorlati egyházi-életmegnyilvánulások reánk maradt történelmi feljegyzéseiből megállapítható volt. Nyilvánvaló azonban, hogy a *liturgus személye* mellett még fontosabb a *liturgikus cselekmények* jelentősége. Nem tagadható ugyan, hogy a liturgus személynek vallásos lelkülete és Istenben hívő élete hozzátartozik a helyes istentisztelet méltó gyakorlásához, azonban a gyarló emberi személynél mégis fontosabbak azok a liturgikus cselekmények, amelyek által maga a mennyei Atya teremt közvetlen kapcsolatot az ő földi gyermekeivel. Ez annyit jelent, hogy a prédikáló személynél fontosabb az általa hirdetett Ige, a szentségeket kiszolgáltató liturgus pedig eltöri a sakramentumok isteni fensége előtt. Kálvin hirdeti is több helyen azt a meggyőződését, hogy a szentségek hatóereje nem függ annak személyétől, aki azokat kiszolgáltatta.³⁹⁴

A következőkben Kálvinnak az egyes liturgikus cselekményekre vonatkozó gondolatait fogjuk ismertetni s igyekszünk bemutatni ezeknek a liturgikus cselekményeknek gyakorlati megvalósulását a Kálvin által szervezett egyházakban. Sorra vesszük a *rendes nyilvános istentisztelet alkotó részeit, a sakramentumok kiszolgáltatását és a különböző rendkívüli istentiszteleti alkalmakat*. Szólni fogunk külön fejezetekben arról, hogy milyen felfogása volt Kálvinnak a liturgikus cselekmények *idejére, helyére, továbbá eszközeire*, vagy paramentumaira vonatkozólag. Tárgyalni fogunk a *ceremoniákról és szokásokról*, végül pedig a liturgikus cselekmények *rendjéről* és annak *biztosításáról* — Kálvin gondolatainak megvilágításában.

1. A nyilvános istentisztelet alkotórészei.

A reformáció a keresztyénség lelki életének egész területére kiterjedt. Megindulásakor elsősorban a római egyház tanbeli megreformálására törekedett, azonban a dolog természeténél fogva, — amikor a tanbeli reformok kapcsán megindult bizonyos realizálódási folyamat, — elkerülhetetlenek voltak a kultikus reformok is.

A reformáció különböző ágai más-más módon jártak el a kultikus reformok megvalósítása terén. Egy dologban azonban egységesek voltak: elvetendőnek tartották a misét, mely a római egyház liturgikai rendszerében a központi helyet foglalta el. A mise lényege nem egyéb, — római katolikus felfogás szerint, — mint a Jézus Krisztus tökéletes áldozatának az oltárnál való megismétlése; ezt a megismételt áldozatot pedig az áldozó pap mutatja be Istennek az élőkért és a holtakért. A reformáció egyik tanbeli alapelve, hogy Jézus az ő egyetlenegy áldozatával minden emberi bűnért tökéletesen eleget tett (Heid. Káté 1. kérdés), így nem szükséges, sőt nem is szabad megismételni bármilyen kultikus formában ezt az egyetlenegy, tökéletes áldozatot. A mise helyét tehát a reformáció liturgiájában az *Ige* foglalja el. Az Isten Igéjének olvasásához és nyilvános magyarázásához járul az *imádság* és az *ének* s mindez a nép nyelvén, hogy mindenki megértse. Így az istentisztelet a római egyház oly bonyolult és sokszor külsőségekben tobzódó liturgikai rendszeréhez viszonyítva végtelenül leegyszerűsödik.

Ezeket az alapelveket Kálvin is elfogadta liturgikai felfogásában. Az istentisztelet legfőbb alkotórésze az *Ige* és az *imádság*. Isten szól s az ember felel felséges

³⁹⁴ „...L'efficace du Baptesme ne depend de celui qui l'administre.” Corp. Ref. XXXVII.749. (Confession des églises de France.)

Úrának szavára. A bennünk lakozó Szentlélek reá ismer az Igében lakozó önmagára s az istentisztelet ennek a szent találkozásnak drámai kiábrázolása. Azonban „... a református istentisztelet akármilyen egyszerűnek látszik is és kristályosan átlátszónak, mégis tömördek bibliai apró elem ötvözetéből, vegyületéből keletkezik.”³⁹⁵ Ennek az állításnak igazsága tűnik ki, ha megvizsgáljuk a Kálvin által gyakorolt istentiszteleti rend alkotórészeit.

Dolgozatunk első részében láttuk, hogy Kálvin legelőször *Strasbourgban*, az általa szervezett francia református egyházban váltotta valóra liturgikai elveit. Minthogy pedig itt szabad elhatározásból s minden kényszerítő körülmény nélkül, teljesen önállóan végezte egyházszerző munkáját, azért a Kálvin strasbourggi liturgiája a legközelebről mutatja az ő eredeti elméleti felfogását. Doumergue szerint a Kálvin lelkészége idején a strasbourggi francia református egyházban a rendes vasárnapi istentisztelet rendje a következő volt:

1. *Előfohász.* (A mi segedelmünk legyen az Isten nevében, aki teremtette az eget és a földet! Amen.)
 2. *Bűnvallomás.*
 3. *Bibliaolvasás.* (Néhány *Ige* a hivek lelkének megvigasztalására.)
 4. *Feloldozás.* (Absolutio.)
 5. *Ének.* (A tízparancsolat első táblája.)
 6. *Imádság.* (rövidebb ima.)
 7. *Ének.* (A tízparancsolat második táblája. Minden parancsolat eléneklése után a gyülekezet mintegy ismétlődő refraint, a „Kyrie eleison”-t énekl.)³⁹⁶
- A lelkész ekkor, éneklés közben megy fel a szószékre. (Tehát eddig az Úr asztala előtt volt.)
8. *Imádság.* (Rövid.)
 9. *Textus és Igehirdetés.* (Choisy szerint 1¹/₂ óráig tartott)
 10. *Nagy imádság.*
 11. *Úri ima.* (Rövidebb magyarázattal kísérve, A Miatyánk parafrázisa.)
 12. *Zsoltáreneklés.*
 13. *Ároni áldás.*³⁹⁷

Ennek az istentiszteleti sorrendnek, — amint nyilván megállapíthatjuk, — két összefüggő része van. Az első részt a lelkész az úrasztala előtt állva végzi, a második rész alatt pedig a szószéken van. Úrvacsoraosztás alkalmával a gyülekezet az *apostoli hitvallást* is énekelte, mialatt a lelkész az úrvacsora jegyeit, a kenyeret és bort előkészítette.³⁹⁸

Ami a genfi istentiszteleti rendtartást illeti, Kálvin az első genfi tartózkodása idején úgy látszik, igyekezett alkalmazkodni a Farel által bevezetett liturgiához. Az 1537-iki *Javaslatokban* (melyeket Kálvin fogalmazásában terjesztettek a genfi lelkészek a tanács elé), csupán annyi liturgikai vonást találunk, hogy különös fontosságot tulajdonítanak a zsoltáreneklés bevezetésének és kívánatosnak mondják az úrvacsorának minden vasárnap való kiszolgáltatását. De ekkor még ezen a téren is maradt a régi rend: az úrvacsorát ezután is évenként négyszer szolgáltatták ki.³⁹⁹ Kálvin második genfi tartózkodásának kezdetén jelentek meg az 1541. évi Ordonnanceok. Ezekben külön intézkedés történik a sákramentumok kiszolgáltatásáról, a házasságkötésről, a temetésről, a betegek látogatásáról, továbbá a prédikációk helyéről és idejéről, azonban arról nincs szó, hogy az egyes istentiszteleti cselekmények milyen meghatározott liturgiális rend szerint végeztessenek. Nyilvánvalóan azért, mert az istentisztelet alkotó elemei ugyanazok voltak, mint eddig s azok sorrendje is maradt a régi, — legalább egyelőre.

1542-ben jelent meg „*Az egyházi könyörgések alakja...*” címen Kálvin munkája,

³⁹⁵ Dr. Csiksz Sándor: *A református istentiszteleti hely fogalma és megítélésének irányelvei.* Debrecen, 1935. 4. l.

³⁹⁶ V. ö.: E. Choisy: *Calvin et l'union des Eglises.* Etudes sur Calvin et le calvinisme. Paris. 1935. 76. o.

³⁹⁷ V. ö. Doumergue E.: *Essai sur l'histoire du culte réformé.* Paris 1890. 11-14. l.

³⁹⁸ Lásd: 395. sz. jegyzet alatt.

³⁹⁹ „La cene demeure a quattres fois l'annee.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 14.

amely a genfi nyilvános istentiszteletek gyakorlatát volt hivatva szabályozni. E szerint a vasárnapi közönséges istentisztelet formája a következő volt:

1. *Előfohász.*
2. *Bűnvalló imádság.* (Confessio.)
3. Zsoltáréneklés.
4. *Imádság.* (Ebben a lelkész áldást kér az igehirdetésre. Egyébként az ima alakja a lelkész tetszésére van bízva.)
5. *Textus és igehirdetés.*
6. Imádság. (Ennek szövegét Kálvin közli „A könyörgések alakja“-ban.)
7. *Uri ima.*
8. *Ének.*
9. *Ároni áldás.*⁴⁰⁰

Első pillantásra észrevehetjük a különbséget amely a Kálvin által Genfben szabályozott liturgia és az általa néhány évvel ezelőtt bevezetett strasbourggi liturgia között fennáll. Hiányzik a genfi liturgiában a tizparancsolat eléneklése, hiányzik az absolutio, továbbá nem találjuk az istentisztelet két részre való beosztását: az úrasztala előtti és a szószéki szolgálat megkülönböztetését. Az is különbséget jelent, hogy az apostoli hitvallást, úrvacsoraosztás alkalmával Strasbourgban a hívek gyülekezete énekelte, míg Genfben a lelképásztor mondotta el a nép nevében.⁴⁰¹ Ezekkel a változtatásokkal igyekezett Kálvin közeledni ahoz a liturgiához, amelyet Genfben előzőleg már Farel bevezetett, ámbár a változtatások nem fedték mindenben az ő teljes meggyőződését. Doumergue megjegyzi, hogy a genfi liturgia rendezése alkalmával, — Kálvin Strasbourgból való visszatérése után, — az istentiszteleti rendtartás jelentékeny része egyszerűen maradt a régiben s Kálvinnak különösen az úrvacsora kérdésében engednie kellett saját meggyőződése ellenére.⁴⁰² Amint láttuk, Kálvinnak engedményeket kellett tenni más tekintetben is.

A változtatások ellenére is a genfi liturgia lényegileg a strasbourgginak a hasonmása volt, miután alkotó elemei ugyanazok voltak. Viénot szerint ugyanezek az elemek képezték az egész francia református egyház liturgiájának alkotó részeit is és idők folyamán történhettek ugyan bizonyos változtatások és módosítások a részletkérdésekben, a változó körülmények szerint, de a lényeg minden időben ugyanaz maradt.⁴⁰³

Csekély változtatásokkal ma is ugyanezek az elemek képezik az istentisztelet alkotó részeit úgy a genfi egyházban, mint a Kálvin szelleméhez hűséges többi református egyházakban.⁴⁰⁴

A következőkben sorra vesszük a rendes nyilvános istentisztelet alkotórészeit s összegezzük Kálvinnak erre vonatkozó gondolatait.

a. Az igehirdetés.

Kálvin gondolata szerint *minden istentiszteleti cselekmény központi része: Isten Igéjének hirdetése.* Az egyházi életnek legerősebb fundamentuma a Biblia, amely Isten Igéjét tartalmazza. Szükséges tehát, hogy minden alkalmat felhasználva, igyekezzék mindenki megismerni ezt az Igét: Istennek velünk közölt akarátát, mert ennek megismerésétől függ az embernek Istenhez való viszonya. Ennek következtében az istentisztelet alkotó részei közül az igehirdetést illeti meg a „díszhely“.⁴⁰⁵

Az igehirdetés fontosságának hangsúlyozásánál Kálvin határozottan vallja, hogy „... ahol az Evangéliumot nem hirdetik, nem hallgatják és be nem fogadják, ott

⁴⁰⁰ Corp. Ref. XXXIV. 173-184. (La forme des prières ecclesiastiques.)

⁴⁰¹ V. ö. *Erichson*: Idézett m. 15-16. o.

⁴⁰² Lásd: *Doumergue E.*: *Essai sur l'histoire du culte réformé.* Paris. 1890. 26-28.

⁴⁰³ V. ö. *Viénot*: Id. m. 274. l.

⁴⁰⁴ Kálvin születésének 400-ik évfordulója alkalmából a genfi Szt. Péter templomban — 1909. július 4-én — ünnepi istentiszteletet tartottak, úrvacsoraosztással egybekötve, amelynek rendjét, — a Kálvin korabeli liturgiához alkalmazkodva, — a következőképpen állapították meg: *Invocatio. Bűnvallomás. Bibliaolvasás. Beszéd. Ének (CV. zs.) Imádság; francia, német és angol nyelven. Közös, hálaadó imádság. Simeon éneke. Áldás.* Lásd: *Jubilé de Calvin à Genève.* Juillet. 1909. 238. l.

⁴⁰⁵ E. Choisy: *La Théocratie à Genève au temps de Calvin,* Genève. 1898. 234. l.

nem ismerhetjük fel az egyháznak semmiféle formáját.⁴⁰⁶ Az Igehirdetés tehát az egyháznak nélkülözhetetlen ismertető jele. Ezen a téren Kálvin túlhaladta reformátor társainak álláspontját, úgyannyira, hogy Genfben *istentisztelet* és *igehirdetés* egyet jelentettek. „A rendezett közösségi életnek legfőbb eszköze . . . , hogy szorgalmasan és jó egyetértésben hallgassuk a prédikációkat.”⁴⁰⁷

Csiksz Sándor szerint: „A református istentisztelet ősi prototypusa a Lukács evangéliuma IV. részében található írva, ahol az Ur Jézus feláll s textust olvas Ezsaiás prófétából és ígemagyarázást fűz hozzá.”⁴⁰⁸ Ebből az evangéliumi elbeszélésből nyilvánvalóan kitűnik, hogy az igehirdetésnek, mint az istentisztelet legfőbb alkotó részének aktusában három tényezőnek kell lennie: 1. *Szentírás*, mint Isten üzenete. (Jézus a korabeli kanonikus iratok közül választotta a felolvasásra való részt). 2. *Igehirdető*, mint az isteni üzenet közlője. (Itt Jézus maga volt az igehirdető, amikor a gyülekezet rendes istentiszteleti helyén „felállt olvasni”). 3. *Gyülekezet*, amely az isteni üzenetet befogadja. (Jézus gyülekezetét itt a zsinagógában egybegyűlt hívek képezték, akik között „mindenek szemei ő reá valának függesztve”). Az igehirdetéshez tehát szükséges először is az *Ige*, melyet hirdetünk, azután az *igehirdető*, akinek személyét Isten felhasználja üzenetének közlésére s végül szükséges, hogy legyen aki az Igét meghallgassa. Református felfogás szerint *gyülekezet* nélkül nem történik igehirdetés.

A következőkben az igehirdetésnek előbb említett három tényezőjét vesszük vizsgálat alá Kálvin gondolatainak megvilágításában.

A *Szentírás*. Kálvin szerint a teljes Szentírás egységes egészet képez. Semmi különbséget nem tesz a Kánon egyes könyvei között.⁴⁰⁹ Nem tartja feleslegesnek az Ó-Testamentumot sem, mert az nem valami penészes és avult régiség, amit el kellene dobunk. A Törvény alakja ugyan régi, de annak igazsága mindörökké megmarad.⁴¹⁰

Kálvin egyházi beszédeinek textusait egyaránt vette úgy az Ó-, mint az Új-Testamentumból. A gyakorlatban azonban mégis annyi különbséget tett, hogy az Újszövetséget vasárnap, az Úr által rendelt hetedik napon, az Ószövetséget pedig hétköznapokon magyarázta. Csupán a Zsoltárok könyvét vette elő vasárnap délutáni istentiszteletek alkalmával, mivel az Ószövetség könyvei közül ez áll legközelebb az Újszövetség szelleméhez.⁴¹¹

Kálvin jellegzetes igehirdetői módszeréhez az is hozzá tartozott, hogy ő a Szentírás könyveit egyfolytában magyarázta, ezt pedig a régi egyház szokásainak megfelelően tette. Szerinte: „Az a szokás, hogy felolvasás végett az Evangéliumból és az apostoli olvasmányokból kiszakítsák azt, ami az időszaknak megfelelt, később kapott lábra. Innen származnak azok a *perikópák*... Ezeknek az átolvasása azt bizonyítja, hogy ügyetlenül és minden belátás nélkül alkottattak meg.”⁴¹² A *Corpus Reformatorum* kiadói megjegyzik, hogy Kálvin igehirdetői tevékenységében nem volt tekintettel az u. n. egyházi évkör egyes szakaszaira s a Szentírás szövegét egyfolytában magyarázta anélkül, hogy karácsonyról, husvétrol, vagy újesztendő napjáról említett tett volna.⁴¹³ Kálvin igehirdetése tehát *független az egyházi év változásaitól*, s ha némelyik beszéde „husvéti” vagy „pünkösti” jelzővel van jelölve, ez csupán annyit jelent, hogy e beszédeket épen akkor mondta el, amikor más egyházakban ezeket az ünnepeket ünnepelték, egyébként semmi különleges ünnepi vonatkozás nincsen bennük.⁴¹⁴

⁴⁰⁶ „...là où l'Evangile n'est déclaré, ouy et receu là nous ne recognoissons point forme d'Eglise.” *Corp. Ref. XXXII. 698. Confession de foy de Genève.*

⁴⁰⁷ V. ö. *Doumergue*: *Jean Calvin* II. 503. 1.

⁴⁰⁸ *Dr. Csiksz Sándor*: *A református istentiszteleti hely fogalma*. 5. 1.

⁴⁰⁹ V. ö. *E. Choisy*: *La Théocratie à Genève*,... 1898. 255. 1.

⁴¹⁰ „...le vieil Testament n'est pas superflu.” *Corp. Ref. LXXXI. 411. (1. Tim. 4:12.)*

⁴¹¹ V. ö. *D. Csiksz Sándor*: *Kálvin pásztori igehirdetésének legfőbb elemei*. Kálvin és a Kálvinizmus. Debrecen, 1936. 252-3. 1.

⁴¹² „A sákramentumokra vonatkozó kegyes és igaz hitnek második védelme Westphal Joákhim rágalmai ellen. 1556.” Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 297. 1.

⁴¹³ „...L'explication du texte se poursuit sans qu'il soit question de Noël, de Paques, du jour de l'an etc...” (Notice littéraire.) *Corp. Ref. LXXX. 577-8.*

⁴¹⁴ V. ö. *D. Csiksz Sándor*: *Kálvin pásztori igehirdetésének legfőbb elemei*. Kálvin és a Kálvinizmus, Debrecen 1936.—254. 1.

Kálvin, munkás életének folyamán, a Bibliának majdnem minden könyvét végig magyarázta, különösen, ha tekintetbe vesszük a vasárnapi és hétköznapi prédikációin kívül akadémiai előadásait is, amelyekben ugyancsak a Bibliának egy-egy könyvét vette alapul, továbbá kommentárjait, amelyekben beszédeinek és előadásainak az akkori kor tudományos színvonalán mozgó argumentumait tárta elő. Jellemző a Kálvin módszerére, hogy amikor 1541-ben Strasbourgól visszatért Genfbe, a Biblia magyarázatát legközlebbi ígéhirdetése alkalmával ugyanannál a versnél folytatta, ahol 1538-ban száműzetése miatt kénytelen volt abbahagyni.⁴¹⁵ Nem volt barátja annak, hogy textuskeresésnél vagy a Szentírás építő célú olvasásánál ide-oda kutasunk a Bibliában, mert így sohasem érünk el az igazi tudomány megismeréséhez.⁴¹⁶ Mint mindenben, úgy ezen a téren is, a rendszeresség embere volt.

A Szentírásban rejlő isteni tudományt Kálvin szerint *nem lehet a különböző világi tudományok mértékei szerint mérni*. „...Ha az emberi tudományokat akarjuk bűvárolni, akkor egyik könyvet a másik után kell tanulmányozni, (mert egyiket sem érthetjük meg a másik nélkül), ...az Evangélium summája pedig benne van ebben a két szóban: *Hit és Megértés*.”⁴¹⁷ Más helyen ismét az Evangélium tartalmát úgy jelöli meg, hogy az nem egyéb, mint amit Jézus Krisztus *tanított és cselekedett*.⁴¹⁸ Valóban: Jézus tanítása vezet el minket az igaz hitre és cselekedetei mutatják a példát a megtérésre.

Határozottan szembeszáll azzal a római katolikus felfogással, amely szerint nem szabad mindenkinek korlátlanul megengednie a Szentírás olvasását, mert ez sok tévelygés okozója lehet. „...Igaz ugyan, — mondja Kálvin, — hogy az emberek nagyon hajlamosak a visszaélésre, sőt még azt is látjuk, hogy az Isten igazságát hazugságra változtatják át, de mind amellet ezt az Isten Igéjének tulajdonítani: nem egyéb, mint gonosz istenkáromlás.”⁴¹⁹ *Isten Igéjének prédikálása tehát sohasem lehet káros*. Az eredmény azonban nem emberektől függ: egyedül a mi Urunk az, aki jól tudja, hogy mi lesz az eredménye az ő Igéje prédikálásának.⁴²⁰

Az Igét úgy kell tekinteni, mint az emberi élet *táplálékát és gyógyszerét*. Amiképpen a testet táplálja az eledel, ugyanezt a szolgálatot teszi az Ige a lélek számára. De még sokkal többet tesz: mindaz, amit egy orvos véghez tud vinni az emberi testtel, hogy meggyógyítsa azt betegségéből, tizedrészét sem jelenti annak a szolgálatnak, amit az Isten Igéje tesz a mi lelkünk egészsége érdekében.⁴²¹ De nemcsak táplálék és gyógyszer az Isten Igéje, hanem hatalmas *fegyver* is, amellyel meg-erősíthetjük magunkat a Sátán minden csábítása ellen.⁴²²

Isten pedig az ő Igéjét, ezt a csodálatos megelevenítő erőt készen tartogatja mindenki számára. Isten *nyitja* és mindenki által *érthető módon* szól az ő Igéjében s nem pedig valami titokzatos érthetetlen zsargon formájában, mert azt akarja, hogy az emberek megismerjék a helyes utat és különbséget tudjanak tenni a jó és a go-

⁴¹⁵ V. ö. Calvin et la Réforme Française.. Exposition organisée à l'occasion du quatrième centenaire de l'Institution Chrétienne. Paris, Bibliothèque Nationale. Mars. 1935. 71. l.

⁴¹⁶ „...que nous soyons advertiz de ne point vaquer en l'Escriture, circuisant de'un costé es d'autre, sans jamais parvenir au point de vraye science.” Corp. Ref. XXXVII. 825. (Préface anciennes Bibles Genevoises.)

⁴¹⁷ „...quand on veut estudier aux sciences humaines, il faudra avoir livre sur livre (car on ne peut pas comprendre l'un sans l'autre)... La somme de l'Evangille consiste en ces deux mots, de Se repentir et de Croire.” Corp. Ref. LXXIV. 652. (Márk 1:15.)

⁴¹⁸ „...le sommaire de l'Evangile est compris en ces deux mots, c'est asavoir que Jesus Christ a enseigné et qu'il a fait...” Corp. Ref. LXXVI. 586. (Ap. csel. 1:1-4.)

⁴¹⁹ „...il est vray que les hommes abuseront bien de la verité de Dieu et mesmes nous voyoñs comme ils la convertissent en mensonge: mais dependent d'imputer cela à la parole de Dieu, c'est un blasphème diabolique...” Corp. Ref. XXVIII. 573. (Deut. 30:11-14.)

⁴²⁰ „...nostre Seigneur sait bien qu'elle sera l'issue de la predication de sa parole...” Corp. Ref. LIV. 41. (Deut. 2:26-37.)

⁴²¹ „...dequoy nous doit servir la parole de Dieu? c'est une pasture de nos ames: et puis c, est une medicine.. tout ce que les medicin peuvent appliquer aux corps humains, pour les guerir de leurs maladies, n'est pas une dixieme partie, de ce que la parole de Dieu nous sert pour la santé spirituelle de nos ames.” Corp. Ref. LXXXI. 67. (1. Tim. 1:8-11.)

⁴²² „...soyons attentifs à escouter sa parole, par laquelle nous pourrons estre confermez conté toutes illusions de Satan...” Corp. Ref. LXXVIII. 695. (Gal. 5:7-10.)

nosz között.⁴²³ Az Ige értelme tehát közel van mihozzánk, amint Mózes mondja: „... E parancsolat, amelyet én a mai napon parancsolok néked, nem megfoghatatlan előtted: sem távol nincs tőled... Sőt felette közel van hozzád ez Ige: a te szívedben és szívedben van, hogy teljesítsd azt.” (1. Móz. 30:11-14). „Nem szabad tehát elcsüggednünk, ha valamit nem értünk az ígéhirdetésből, annál kevésbbé, mivel mi gyarlók és tudatlanok vagyunk s emlékezetünk sem eléggé megbízható, de még figyelmünk sem olyan, amilyennek lenni kellene. Azért Istenhez kell fohászkodnunk, hogy az Ő Szent Lelke által megvilágosítson minket.”⁴²⁴

Az Ige az *Istenre vonatkozó tudásunknak is legfőbb forrása*. Ez pedig annyit jelent, hogy Istent magát is az Ige által lehet igazán megismerni, mert Isten önmagát jelenti ki az ő beszédében. Ezért mondja Kálvin, hogy Istent nem szabad a felhők fölé helyeznünk, mint ahogy némelyek, akik nem hallgatnak az Ige bizonyágtételére, ilyen képzelődések rabjaivá lesznek. Aki pedig figyelmen kívül hagyja az Ige prédikálását az úgy tesz, mintha bezárt szemekkel akarná nézni a világot.⁴²⁵ Szükségünk van tehát az Igére emberi világszemléletünk kialakításánál is, mert benne, mintegy tükörben láthatjuk különösképen a lélek magasabbrendű világát. „Mint amikor valaki gyenge szemű és rövidlátó, szemüvegre van szüksége hogy lásson, épen úgy szükséges volt, hogy Isten is mintegy *szemüveget* adjon az embereknek az ő gyarlóságuk és rövidlátásuk miatt...”⁴²⁶

Összefoglalva az eddigieket, elmondhatjuk, hogy Kálvin szerint az Isten Igéje az ember lelki életének legnagyobb kincsét és értékét jelenti. Ez a lélek legfőbb tápláléka, orvossága és fegyvere. Ez az Ige pedig a *teljes Szentírásban* foglaltatik, amelyben maga Isten szól hozzánk az ő Szentlelke által. „*Méltó, hogy Isten Igéje legyen az emberi élet legfőbb java és boldogsága.*”⁴²⁷

Az *ígéhirdető*. Az ígéhirdetésnek második fontos tényezője az ígéhirdető személye. Ő az, akinek szája által válik hallhatóvá Isten beszéde a gyülekezetben. A verbi divini minister charismáiról, interna és externa vocatiojáról és keresztyén személyiségének vonásairól már előzőleg bővebben szólottunk. Itt most csak röviden néhány olyan gondolatot óhajtunk csoportosítani, amelyek az ígéhirdető személyét speciálisan az ígéhirdetés aktusával kapcsolatosan érintik.

„Az ígéhirdetés *conditio sine qua non*-ja az ígéhirdető megfelelő lelkülete...”⁴²⁸ Ezt érezte már Kálvin is, amikor hangoztatta, hogy az Isten Igéjét hirdetni nem olyan, kis dolog s nem is valami közönséges feladat. Nem végezhet akárki s akármilyen lelkülettel ígéhirdetést. Olyan ember pedig nincs is, aki önmagától és saját ereje által elegendő lehetne ennek a feladatnak.⁴²⁹ Mindamellelt *Isten mégis emberek által akarja közölni az ő Evangéliumát*. Lehet ugyan, hogy ezek az emberek maguk is törekeny, gyarló teremtetések, akik önmagukban nem sok értéket képviselnek. De ha drága arany kincset helyezünk el olyan edényben, amelynek csak néhány fillér az értéke, vajjon kevesebbet fog-e érni ezzel az arany kincs? Bizonyára nem. Éppen így: ha a mi Urunk halandó emberek által küldi el hozzánk az Ő Igéjét, ne szol-

⁴²³ „...ce n'est un iargon qui soit incogneu mais qu'il parle franchement.” Corp. Ref. LVI.572. (Deut. 30:11-14.)

⁴²⁴ „...si nous oyons quelque chose que nous n'entendions point, cela ne nous doit point discourager pourtant, mais d'autant que nous sommes rudes et grossiers et ignorans et que nostre memoire aussi est fragile. et que nous ne sommes point si attentifs comme il seroit requis, il faut que nous prions Dieu qu'ils nous illumine par son saint Esprit.” Corp. Ref. LXXIV. 310. (Luk. 2:19.)

⁴²⁵ „... il ne nous fault point mettre Dieu par dessus les nues, comme font aucuns fantastiques et speculer de sa haulte maisté... comme si on la pouvoit veoir en fermant les yeulx.” Corp. Ref. XXXI. 427. (Zsolt. XXVII. 8.)

⁴²⁶ „Comme quand un homme aura la veue tendre et courte, il faut qu'il prenne des lunettes pour regarder: ainsi pource que les hommes sont grossiers, et que leur veue ne s'estend pas loin, il a fallu, que Dieu donnast comme des lunettes.” Corp. Ref. LVI. 250. (Deut. 26:1-6.) Lásd ugyanazt a gondolatot: Inst. I. 6:1.

⁴²⁷ „...la parole de Dieu doit estre le souverain bien et la felicité des hommes.” Corp. Ref. LXIII. 606. (Ésa. 52:13-15. 53:1.)

⁴²⁸ Dr. Csikész Sándor: *Kálvin pásztori ígéhirdetése, módszerének legfőbb elemei*. Kálvin és a Kálvinizmus. Debrecen. 1936. 24. l.

⁴²⁹ „...notons bien que de prescher la parole de Dieu, ce n'est pas une chose petite ne vulgaire car il n'y aura homme qui y suffise de soy ne de sa propre vertu.” Corp. Ref. XXXI. 67. (1. Tim. 1:12-13.)

gáltasson ez nekünk okot arra, hogy figyelembe se vegyük az ő üzenetét.⁴³⁰ Kálvin szerint csupán képmutatásukról tesznek bizonyosságot azok, akik dicsekednek ugyan Isten iránti engedelmisségükkel, de az ő Igéjét megvetik csak azért, mert emberek szája által szól hozzájuk.⁴³¹

Embereknek kell tehát végezni az igehirdetést. Számolni kell azzal, hogy minden emberi munka hiányos és tökéletlen, maga az igehirdetés pedig óriási feladat. Az igehirdetőknek azonban nem szabad visszariadni a feladat nagysága előtt. *Ahol a gyülekezet pásztorai nem tartják feladatuknak az igehirdetést, ott lassanként az igazság fényes kialszik.*⁴³²

Az igehirdető pásztorok éppen az igehirdetés által végzik *egyházkormányzó* tevékenységüket is, mert maga Isten rendelte, hogy az ő egyháza az Evangélium prédikálása által kormányoztassék, ehhez pedig embereknek szolgálatát akarja igénybevenni.⁴³³ Világos, hogy ezt a szolgálatot az igehirdetők csak úgy fogják tudni elvégezni, ha ők maguk is hatalma alá kerülnek annak az Igének, amellyel az egyházat kormányozni akarják. Csak így lehetnek valóban Isten rendelése szerint: *Verbi divini ministri.*

A gyülekezet. Az igehirdetés harmadik, nélkülözhetetlen tényezője a gyülekezet, vagy az ígéhallgatóság, amelynek körében az Ige hirdettetik. Isten nem azért adta az ő Igéjét, hogy az a Biblia holt betűiben eltemetve pihenjen s azt sem akarja, hogy az Ige, mint valami elzárt börtönlakó csupán a kiváltságos — tudós — emberek előtt mutassa meg ábrázatát. *Isten az Igét azért adta, hogy az mindenki előtt hirdettessék.*⁴³⁴ A gyülekezet alatt tehát mindazokat értjük, akik az Ige hallgatására *összegyülekeznek.*

Sok ember együttléte azonban még nem jelent gyülekezetet. Ehez nem elég, hogy a jelenlévők az Igét hallgassák, hanem, ha minden egyes lélekben ott lakozik az *Isten jelenlétének tudata*: csakis így lesz a sokaságból gyülekezet. Kálvin szerint: „...Ha Isten Igéje igazán hirdettetik közöttünk ez annyit jelent, mintha ő maga lakoznék velünk és saját személyében jelenne meg körünkben...”⁴³⁵ *Az egybegyűlt sokaságot tehát Isten jelenlétének tudata teszi ígéhallgató gyülekezetté* s „...az igehirdetés hatásának titka és biztosítéka az, ha az Ige hallgatóinak szívében a szuverén Isten jelenléte eleinte bizonytalanul, de később egyre fokozódó erővel s egyre korlátlanabb hatalommal megerősödik.”⁴³⁶

Az ígéhallgató gyülekezetben tökéletes egyenlőségnek kell lenni. Előkelő származásúak és alacsony sorsúak, gazdagok és szegények, tudósok és tudatlanok egyaránt el kell, hogy törpüljenek az Ige fensége előtt. A hallgatók közül senkisémm szállhat vitába Isten kijelentésével, sőt azt mindenkinek alázatosan kell elfogadni.⁴³⁷

⁴³⁰ „Il est vray que Dieu voudra que son Evangile se presche par les hommes qui sont creatures fragiles et souvent de petite valeur... mais pour le pot que ne voudra que un liard, faut-il qu' un thresor qui sera caché dedans, en soit pierre ou qu'il amoindrisse de sa valeur? L'or voudra il moins pour le vaisseau auquel il est? On sçait bien que non” Corp. Ref. LXXXI. 62. (1. Tim. 1:8-11.)

⁴³¹ „...ceux qui se vantent de vouloir servir a Dieu, et cependant mesprisent sa Parole. sous ombre, qu'elle leur est apportee par la bouche des hommes, monstrent bien qu'il n'y a qu'hypocrisie en eux.” Corp. Ref. LXXXI. 6. (1. Tim. 1:1-2.)

⁴³² „Les Pasteurs ne pensent pas, que cela appartienne a leur office d'endocriner le peuple: ainsi toute lumiere de verité est presque esteincte.” Corp. Ref. XXXIII. 659. (Actes de Ratisbonne)

⁴³³ „...Dieu a establi cest ordre, c'est asçavoir qu'il veut gouverner son Eglise par la predication de l'Evangile, et qu'il veut que les hommes soyent ministres de cela.” Corp. Ref. LXXXI. 6. (1. Tim. 1:1-2.)

⁴³⁴ „Dieu n'a pas donné sa parole affin qu'elle fust ensevelie, ou tenue comme prisonniere entre petit nombre de gens sçavans: mais a voulu, qu'elle soit preschée a tout le monde...” Corp. Ref. XXXIII, 514. (Actes de Ratisbonne.)

⁴³⁵ „...quand la parole de Dieu nous est preschee purement, c'est comme s'il habitoit au milieu de nous, qu'il nous apparut en personne.” Corp. Ref. LXXVIII. 618, (Gal. 4:11-14.)

⁴³⁶ *Dr. Csikesz Sándor: Kálvin pásztori igehirdetése módszerének legfőbb elemei.* Kálvin és a Kálvinizmus. Debr. 1936. 246. l.

⁴³⁷ „... il ne faut point que nul presume.. de vouloir contredire: mais que acceptent paisiblement ce qui est là contenu.” Corp. Ref. LXXIV. 341. (Máté 2:3-8.)

Amit az Ige mond, az egyaránt szól jóknak és gonoszoknak, mindamelllett titokzatos módon a kiválasztottakban mutatja meg hatóerejét.⁴³⁸

Isten Igéjét a gyülekezet minden tagjának figyelmesen kell fogadnia. Ha megzendül az Ige hangja, igyekezzünk félre tenni minden földi gondot s felszabadult lélekkel hallgassuk az üdvösség tanítását.⁴³⁹ Jézus a maga példájával tanít minket arra, hogy engedelmesen és tanulékony lélekkel hallgassuk az Igét.⁴⁴⁰ Isten azt akarja, hogy legyünk *tanuló gyermekek az ő Igéjének iskolájában*, akik naponként figyelmesen hallgatjuk a számunkra elkészített tanítást.⁴⁴¹ Emellett oly tiszteletben kell tartanunk az Igét, hogy semmi kételkedésnek sem szabad lakozni bennünk iránta. Amit az Ige mond, az mind valóság és igazság, még ha nem is tudjuk azt emberi értelmünkkel felfogni. Szükséges, hogy a gyülekezet tagjai a hit erejével győzzék le az értelmi nehézségeket.⁴⁴² Ha pedig valaki előtt homályosnak tetszik az Ige némelyik tanítása s nem érti meg azt elég jól, úgy várjon türelmesen, amíg világosabb kijelentést kap Istentől, mert tudnunk kell, hogy a mi Urunk nem enged minket bizonytalanságban s lelkünk táplálékát megemészthető állapotban adja elének.⁴⁴³

Mivel pedig az Ige emberi nyelven szól mihozzánk, szükséges, hogy ez a nyelv mindenki előtt érthető legyen. A gyülekezet tagjai csak úgy nyerhetnek épülést, az igehírdetésből, ha ez az ő nyelvükön szól hozzájuk. „... Nem hiába történt — mondja Kálvin — hogy Istennek Lelke nyelvek alakjában jelent meg.”⁴⁴⁴ Az igehírdetésnek s általában minden istentiszteleti cselekménynek a nyelve nem lehet más, mint az *igehallgató gyülekezet tagjai által közönségesen használt nyelv*. Kálvin a genfi liturgiában ezt az utasítást adja: „Mindezt hangosan, hazai nyelven mondja (t. i. az igehírdető), mivel szükséges, hogy a nép, amely jelen van, tanúja legyen annak ami történik, már pedig ehhez értelem kívántatik.”⁴⁴⁵ Csak így fogja tudni az Ige megvilágosítani és vezetni a gyülekezetet, már pedig Kálvin szerint ez a hivatása.⁴⁴⁶

Kálvin felveti azt a kérdést is, hogy vajon szabad-e a gyülekezet előtt az igehírdetőnek kissé választékosan beszélni, hogy ily módon ékesszólásával még jobban megvilágosítsa az Evangélium tanítását. Vajon elvetendő-e az ékesszólás a gyülekezeti igehírdetés alkalmazásával s nem homályosítja-e el Krisztus dicsőségét? Kálvin szerint a *helyesen alkalmazott ékesszólást nem szabad sem kárhozatni, sem megvetni*.⁴⁴⁷ Az igehírdetés azonban nem merülhet ki szép beszédek tartásában. *A gyülekezetnek épülést kell találni az igehírdetésben*. „Isten pedig azt akarja, hogy az ő Igéje javunkra szolgáljon és hogy ez a mi életünkben is nyilvánvalóvá legyen.”⁴⁴⁸

Ahoz hogy az igehírdetés célját elérje, szükséges hogy a gyülekezet tagjait az Ige iránti *engedelmességre* bírja. „...Az még egyáltalán nem elég, hogy az Evangélium hirdettetik és ezáltal Isten ismerete az egész világon terjed, hanem szükséges hogy ugyanakkor ennek a tanításnak legyen olyan bizonyágtévő ereje, hogy a szívek

⁴³⁸ „...Dieu commande que sa Parolle soit publiee a tous, c'est à dire aux bons et aux mauvais, neantmoins il besongne d'une façon secrete en ses eleus.” Corp. Ref. LXXIII. 609. (Ésa. 53:1-4.)

⁴³⁹ „...quand la parole de Dieu se presche, que nous soyons tellement vuides, et libres, et francs en nos affections de toutes sollicitudes et negoce terriennes, que rien n' empêche que nous venions escouter la doctrine de salut.” Corp. Ref. LXXIV. 421. (Luk. 2:47.)

⁴⁴⁰ „...nostre Seigneur Iesus Christ... nous enseigne par son exemple, qu'il nous faut tous estre dociles. ...quand sa parole est traittee.” Corp. Ref. LXXIV. 471. (Luk. 2:47.)

⁴⁴¹ „nous devons profiter chacun iour en sa parole, c'est que nous sçachions qu'il nous veut tenir en degré d'escholiers.” Corp. Ref. LXXIV. 471. (Luk. 2:47.)

⁴⁴² „Il nous faut... honorer tellement la parole de Dieu, que nous ne doutions point que ce qui est dit... mais il faut que la foy surmonte toute capicite humaine.” Corp. Ref. LIII. 659. (5. Moz. 1:19-21.)

⁴⁴³ „...quand nous aurons entendu aujourd'huy une doctrine qui nous pourra estre aucunement obscure, que nous attendions revelation plus ample... que nous sçachions que nostre Seigneur ne nous jette point les choses en confus : mais qu'il nous baille la viande selon que nous la pouvons digerer.” Corp. Ref. LXXIV. 310. (Luk. 2:19.)

⁴⁴⁴ „...non sans cause l'Esprit de Dieu est apparu sous forme de langues.” Corp. Ref. LXXVI. 627. (Ap. csel. 2:1-4.)

⁴⁴⁵ „Egyházi könyörgések alakja” Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. Pápa 1912. 87. l.

⁴⁴⁶ „...il faut que la parole soit pour esclairer les hommes et pour nous donner conduite.” Corp. Ref. LXXIV. 726. (Márk. 1:21-22.)

⁴⁴⁷ „Ceste éloquence n'est point à condamner ni à mespriser.” Corp. Ref. LXXVII. 320.

⁴⁴⁸ „...Dieu veut que sa parolle nous profite, et que cela se demonstre aussi en nostre vie.” Corp. Ref. LVI. 546. (5. Móz. 30:1-5.)

elevenjébe vágjon és engedelmességre sarkalja az emberi lelkeket.⁴⁴⁹ „...Ha Isten Igéje vezet minket, úgy az elbukás minden veszedelme távol lesz mitőlünk s útunkon egyenesen és bizonyosan megállunk.”⁴⁵⁰

A gyülekezeti igehirdetésnek tehát *lelkeket kell nevelni* s az élet minden útján vezetni. Az igehirdetés a gyülekezet tagjainak mindennapi segítsége, vezetője és tanácsadója. Kálvin a saját igehirdetésének példájával igyekezett megmutatni, hogy mi képen szólhat bele az Igé az emberi élet cselekvéseibe s hogyan kell az igehirdetés által a társadalmi élet különböző kérdéseit is szabályozni az igazság isteni törvényei alapján.⁴⁵¹ Kálvinnak igehirdetésében az volt a legfőbb törekvése, hogy hallgatóit cselekvésre indítsa az Igének az életben történő megvalósítása céljából.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy — Kálvin szerint — *az igehirdetés akkor tölti be igazán feladatát, ha a hívek sokasága igehallgató gyülekezetből az Igét cselekvő gyülekezetté lesz.* (Jak. 1:22.) Így lesz az igehirdetés valóban: „élet-irányítás, az igazi élet útjára vezetés, igazítás, terelés.”⁴⁵²

...Ime elvonult előttünk, — Kálvin gondolatainak reflektorfényében, — az igehirdetés három alaptényezője: az *Ige, az igehirdető és a gyülekezet.* Csikesz Sándor találó hasonlata szerint: a jó prédikáció olyan mint egy *háromszög alapú gúla*, amelynek három alapszöglete: a *Biblia, a lelkész és a gyülekezet*, csúcspontja pedig az *Isten színének magassága.*⁴⁵³ Az elmondottak alapján úgy látjuk, hogy Kálvin gondolatai szerint is ott lehet szilárd fundamentumon az igehirdetés szent munkája, ahol ez a három szegyeletkő egymással harmónikus egységben tartja az egész épület terhét. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az *igaz szegyeletkő maga az Úr Jézus Krisztus.* Egyedül az ő személyes jelenléte biztosíthatja az igehirdetés hatóerejét. Az igehirdető az Úr nevében és a ő ereje által szól a gyülekezetben. Kálvin egyik beszédét így kezdte: „...Legyen szabad most a szószéken egy óráig *Isten nevében* beszélni!”⁴⁵⁴

Akkor érkezünk el az igehirdetés csúcspontjához, ha igehirdetők és igehallgatók egyaránt Isten jelenlétének tudatában élünk és így léleekben az *Úr színének* magasságába emelkedünk.

b. A bűnvallás és feloldozás.

(Confessio és absolutio.)

A Kálvin által bevezetett liturgiának egyik legjellegzetesebb alkotórésze a bűnvallás és a reakövetkező absolutio formulája. A kettő, — Kálvin gondolatában, — elválaszthatatlanul összetartozott, ezért mi is egy cím alatt vesszük tárgyalás alá e két istentiszteleti cselekményt.

Ugy a strasbourggi, mint a genfi, — Kálvin nevéhez fűződő, — liturgiában az istentiszteleti sorrend bevezető részében találjuk a bűnvallást, amely közvetlenül az invocatio után következett. Ennek az a gondolat képezi alapját, hogy Kálvin szerint: „... ha Istenhez akarunk imádkozni, akkor ennek nem adhatunk más bevezetést, mint, hogy megvalljuk a mi bűneinket.”⁴⁵⁵ Ez a meghatározó és lelkeket megrázó istentiszteleti aktus *méltó kezdet* a továbbiakhoz s lélektani feladata az, hogy az istentisztelet résztvevőit Isten előtti alázatra készítve, lelkükben előkészítse a talajt az Igé befogadására.

Kálvin az Institutióban ezeket mondja a bűnvallásról, mint istentiszteleti alkotórészről: „Üdvös dolog az, ha a keresztyén nép a bűnbevallás valami ünepélyes szer-

⁴⁴⁹ „...ce ne seroit point assez que l'Evangile se preschast, et que Dieu par ce moyen fust cognu de tout le monde, sinon que ceste doctrine eust quant et quant veriu pour toucher les coeurs au vif et pour attirer les hommes en obeissance.” Corp. Ref. LXXVI. 628. (Ap. csel. 2:1-4.)

⁴⁵⁰ „...si nous sommes guidez par la parole de Dieu nous serons hors de tout danger de faillir que nous serons en un chemin droit et certain.” Corp. Ref. LX. 640. (Zsolt. 119:105-112.)

⁴⁵¹ V. ö. E. Choisy: *Calvin, éducateur des consciences.* Neuilly. 1925. 78. l.

⁴⁵² Dr. Csikesz Sándor: *Kálvin pásztori igehirdetése, módszerének legfőbb elemei.* Kálvin és a Kálvinizmus. Debr. 1936. 246. l.

⁴⁵³ Lásd: Dr. Csikesz Sándor egyetemi professzor liturgikai jegyzeteit.

⁴⁵⁴ „...qu'il soit ici licite de parler en chaire une heure au Nom de Dieu.” Corp. Ref. LX. 744. (Zsolt. 119:169-176.)

⁴⁵⁵ „Notons donc quand nous voulons prier Dieu que l'entree et comme la preface est de confesser nos pechés.” Corp. Ref. LXIX. 523. (Dán. 9:1-2.)

tartásával gyakorolja magát az alázatosságra. Mert bár ez a szertartás, melyet Isten a zsidók számára rendelt, a törvény fenytésére tartozott, maga a dolog azonban némiképen minket is kötelez. És valóban látjuk, hogy a jó erkölcsű egyházakban eredményesen alkalmazzák azt a szokást, hogy az egyház szolgája vasárnaponként a maga és a nép nevében is szavakba foglalja a bűnvallás mintáját, melyben mindannyiunkat bűnösséggel vádol és Istenhez bocsánatért könyörög.⁴⁵⁶

A bűnvallásban az ember teljes megalázkodása jut kifejezésre a felséges Isten szentsége előtt. Az ember legfőbb életcélját az Ur Jézus így jelölte meg: „Legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes.” (Máté 5:48.) Ez örök eszmény olyan magasan áll felettünk, hogy, ha egész életünkben egymásra halmozzuk a jó cselekedeteket sokaságát, akkor is éreznünk kell, hogy az elérendő céltől nagyon messze vagyunk. Aki már megpróbált eleget tenni e krisztusi parancsnak, az saját lelkében érezhette az eszmény és valóság tragikus összeütközését. Ez az összeütközés sarkalja ellenállhatatlan erővel az emberi lelket az Isten előtti teljes megalázkodásra s bűneinek, gyarlóságainak elismerésére. Ennek a lelki szükségérzetnek kultikus kifejezése a confessio. Az absolutio pedig Istentől érkező felelet a megalázkodott emberi lélek szükségérzetére.

Kálvin gondolata szerint az absolutionnak feltétlen szükségyszerűséggel kellett követnie a confessiot. Az Isten előtt megalázkodott s bűneiben megrendült emberi lélek számára ez nyújtja a vigasztalást, a felszabadulást megnyugtató bizonyosságát. „Senki sincs közöttünk, — mondja Kálvin — aki ne látna nagyon is szükséges dolognak, hogy a nyilvános bűnvalláshoz valamilyen ünnepélyes ígért is csatoltassék, amely a bűnöst a bűnbocsánat és kiengesztelődés reménységével tölti el.” Az absolutiot néhány bibliai íge felolvasása vezette be.⁴⁵⁷ Strasbourghban Kálvin akadálytalanul érvényesíthette felfogását s az absolutio, az általa szervezett francia református egyház liturgiájának integráns része lön. Nem úgy történt azonban Genfben. Megpróbálta ugyan itt is, mindjárt az elején, bevezetni a genfi liturgiába az absolutio szép szokását, de egyesek féltek az újítástól s Kálvin nem akarván okot szolgáltatni a botránkozásra, — engedett. Az absolutiot pápista színezetű találmánynak tekintették azok, akik még Kálvinnál is intranzigensebbek voltak a katholicizmussal szemben.⁴⁵⁸ Kálvin nem akart emiatt háborúságot kezdeni a genfi egyházi élet jelentős tényezőivel s különben is ellene volt annak, hogy liturgiális kérdésben valamit hatalmi szóval, a helyi szokások ellenére valósítsunk meg s mivel azelőtt már a nyilvános confessio bevezetése alkalmával is zavarok támadtak, jobbnak látta a kérdést levenni a napirendről.⁴⁵⁹ De mikor egyesek kérdést intéztek Kálvinhoz a confessio és absolutio bevezetését illetőleg, ő a kérdezőknek (akik valószínűleg valamelyik ujjonnan szervezkedő egyház vezetői lehettek) ezt válaszolta: „...Kívánatos, hogy ti, akik még az elején vagytok, szoktassátok hozzá hiveiteket mindkettőnek (t. i. a confessionnak és az absolutionnak) gyakorlásához.”⁴⁶⁰

Kálvin a confessio és absolutio bevezetésével a pápista gyónást akarta evangéliumi, pozitív tartalommal megtöltött liturgiális alkatrészszel helyettesíteni.⁴⁶¹ A fülbe-gyónás helyett a nyilvános confessio, a magános feloldozás helyett pedig az absolutionnak a rendes liturgia szerves alkatrészévé történő beállítása látszott Kálvin előtt a legjobb megoldásnak.⁴⁶²

A Kálvin által használt confessio strasbourgi tartózkodása idején (1539) nyerte

⁴⁵⁶ Inst. III. 4:11.

⁴⁵⁷ „Confessionis publicae adiungere insignem aliquam promissionem, quae peccatores ad spem veniae et reconciliationis erigat, nemo nostrum est qui non agnoscat utilissimum esse” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 213. (Consilia.)

⁴⁵⁸ V. ö. Walker : Id. m. 247. l.

⁴⁵⁹ „Nunc vero non esset opportunum hic quidquam mutare : quia antequam ad finem confessionis ventum fuerit, magna pars incipit surgere. Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 213. (Consilia.)

⁴⁶⁰ „...optamus, dum vobis integrum est, populum vestrum ad utrumque assuefieri.” U. o.

⁴⁶¹ Kálvin a római egyházban szokásos gyónást nem helytelenítette elvi szempontból, csakis annak módja ellen voltak kifogásai. Erre mutatnak Farelhez intézett egyik levelének következő szavai is : „Confessionem papisticam non tantum mihi improbari testor.” Corp. Ref. XXXIX. 41. (Calvin Farello. 1540. V.)

⁴⁶² „A sákramentumokra vonatkozó kegyes és igaz hitnek második védelme Westphal Ioakhim rá-galmi ellen.” Kálvin kisebb művei Ref. Egyh. Kvtár. IX. 295. l.

eredeti formáját.⁴⁶³ Később történtek benne kisebb változások, de lényegileg ugyan ez a szöveg maradt meg a genfi egyház liturgiájában is s ugyanezt a bűnvalló imádságot (némi csekély szövegbeli eltéréssel) találjuk a mai francia református egyház liturgiájában is.⁴⁶⁴

A Kálvin által Strasbourgban használt, de a genfi liturgiából kimaradt: *absolutio*nak szövege így hangzott: „Ti pedig mindnyájan ismerjétek be, hogy valóban bűnösök vagytok s megaláztatva magatokat Isten előtt higgyétek el, hogy a mennyei Atya kegyelmes akar lenni irántatok a Jézus Krisztusban, Mindazoknak, akik ily módon magukba szállnak és Jézus Krisztusban keresik üdvösségüket, hirdetem a bűnbocsánatot (feloldozást) az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében. Amen.⁴⁶⁵” Örökre kár marad, hogy a bűnbocsánat hirdetésének ez a szép kálvini formája annyi idő óta a feledés homályába merült.

A Kálvinnal foglalkozó theologiai irodalomban többen tárgyalták már a Kálvin nevéhez fűződő bűnvalló imádság szerzőségének a kérdését. Egyesek szerint Kálvin egyszerűen lefordította a Strasbourgban használatos német formulát, mások szerint pedig kétségtelen, hogy a nevezetes confessioinak nem lehet más szerzője, mint Kálvin. *Viénot* szerint az eredeti formulát *Bucer Márton* szerkesztette s azt később Kálvin saját liturgiájába illesztette.⁴⁶⁶ *Bersier* szerint viszont a confessio szerzője csakis Kálvin lehet.⁴⁶⁷ Van olyan vélemény is, amely szerint a confessiot Kálvin a *katholikus Confiteorból* vette. Ez az állítás azonban nem egyéb mint az igazság összekeverése a tévedéssel, mert hiszen, — *Erichson* szerint — a *katholikus Confiteor* már régén Kálvin előtt eljutott vándorútján az ó-strasbourgi protestáns istentiszteletbe s Kálvin a confessio szövegét már közvetlenül a Strasbourgban (kb. másfél évtizeddel az ő odamenetele előtt) életbeléptetett protestáns liturgiából vette át. A confessio szerzője különben *Erichson* szerint sem lehet Kálvin.⁴⁶⁸ *Choisy* a Kálvin bűnvalló imádságáról szólva, hasonlóképpen azt mondja, hogy ennek a szövegét Kálvin Strasbourgban, még az ő odaérkezése előtt használt formulákból kölcsönözte.⁴⁶⁹ *Doumergue* élénken tiltakozik amaz állítás ellen, amely szerint a nevezetes bűnvalló imádságot legelőször Béza Tódor mondotta volna 1561-ben a Poissyban tartott colloquiumon. Szerinte is a kálvini confessio eredetét Strasbourgban kell keresni, még pedig az ottani német nyelvű protestáns liturgiának *Bucer* által szerkesztett hasonló imádságában, amelyet Kálvin oly alaposan átdolgozott, hogy az, az ő fogalmazásában teljesen újnak mondható.⁴⁷⁰ Egyszerű fordításról már csak azért sem lehet szó, mert Kálvin tudvalevőleg nem ismerte jól a német nyelvet. *Pannier* szerint Kálvin fogalmazásában a confessio szövege sokkal világosabb és fenségesebb értelmet nyert.⁴⁷¹

Annyi bizonyos, hogy a kálvini confessió a maga evangéliumi mélységével s az Isten előtti alázatosság megragadó kifejezésével teljesen a *Kálvin lelkületét s felfogásának legjellemzőbb vonásait tárja elénk*. Nem csak a confessio szövegének megfogalmazásában és stílusában találhatjuk meg a mély vallásos gondolkozónak s a gyakorlott író embernek letagadhatatlan bélyegét, hanem annak tartalma is minden tekintetben a kálvini gondolkozás jellemeit mutatja s bátran állíthatjuk, hogy a confessio a hozzá kapcsolódó absolutióval együtt Kálvin liturgiájának legkarakterisztikusabb alkotó részét képezi. Kálvin felfogása szerint ugyanis, — amint arról dolgozatunk első

⁴⁶³ V. ö. *Pannier: Calvin à Strasbourg*. Paris—Strasbourg. 1925. 28-29 l.

⁴⁶⁴ Kálvin confessiója a magyar ref. egyház liturgiájának is alkotórészévé lön, mint az urvacsorai szertartás keretében elmondandó bűnvalló imádság. Lásd: *Dr Ravasz László: Agenda*. A magyar református egyház liturgiás könyve. Ref. Egyh. kvrtár. soronkívüli, (XV) szám. Budapest 1927. 167. l. Továbbá: *Dr. Ravasz László: Istentiszteleti rendtartás* a magyar református egyház számára. Ref. Egyh. kvrtár. Soronkívüli (XVI.) szám, Budapest. 1930. 95. l.

⁴⁶⁵ „Un chacun de vous se reconnoisse vraiment pécheur, s'humiliant devant Dieu, et croire que le Père céleste, lui veut être propice en Jésus Christ. A tous ceux, qui en cette manière se repentent, et cherchent Jésus Christ pour leur salut, je dénonce l'absolution au nom du Père, du Fils et du Saint-Esprit. Amen.” Közli *Doumergue: Essai sur l'histoire du culte réformé*. Paris. 1890. 12. l.

⁴⁶⁶ Lásd: *Viénot: Id. m.* 168. l.

⁴⁶⁷ Lásd: *Erichson: Id. m.* 31, l.

⁴⁶⁸ U. o.

⁴⁶⁹ Lásd: *Choisy: La théocratie à Genève au temps de Calvin*. Genève. 1898. 235. l.

⁴⁷⁰ Lásd: *Doumergue: Jean Calvin*. Tome II. 489, 494-5. l.

⁴⁷¹ Lásd: *Pannier: Calvin à Strasbourg*. Paris—Strasbourg. 1925. 29. l.

részében szólottunk, — az istentisztelet szükségességének alapja, emberi oldalról nézve, a mi gyarlóságunk s Isten elé csak alázatos, bűnbánó lélekkel járulhatunk. Ebből következik, hogy az igazi istentisztelet alkotó részei közül sohasem hiányozhat a bűnbánat kifejezése.

A bűnvallásról, mint istentiszteleti alkotó részről mondja Kálvin, hogy ez az a *kulcs amely „...megnyitja a könyörgés ajtaját,*“⁴⁷³ tehát a liturgiának az a része, amely a lélek talaját előkészíti az imádság áhitatára.

c.) Az imádság.

A bűnvallás kulcsot adott a kezünkbe, amellyel megnyitja az imádság szentélyét. Áhítatos szent érzések boltívei magasodnak fölénk s lelkünk érzi, hogy a könyörgés szárnyain közelebb emelkedik Isten színének magasságához. Ámde mihelyt e szentélybe belépünk megtudjuk, hogy innen is tovább kell jutnunk Isten felé vezető útonkon. Az imádság — Kálvin szerint — egy másik kulcsot ad kezünkbe, *„mely kinyitja előttünk a kaput, hogy Istenhez mehessünk.*“⁴⁷³ Ez a kapu Istenhez, az ő felséges színének magasságába vezet, ahol Ő Igéje által közvetlenül és személy szerint szól az ő gyermekeihez. A csúcspont tehát az ígéhirdetés, amelyhez *az imádság a megfelelő lelki előkészítést teremt meg,* majd az ígéhirdetés után, annak áldásait rögzíti meg az emberi lélekben. Eszerint az imádság vagy *az Isten iránti vágyakozásnak,* vagy *az Isten iránti hálaadásnak a kifejezése.* Kálvin szerint az imádkozásnak két része van: a könyörgés és a hálaadás.⁴⁷⁴

Ha az ígéhirdetés központi ténye mellett az imádság szerepét vizsgáljuk, nem szabad azt gondolnunk, hogy Kálvin az imádságot valami mellékes dolognak tartotta. Az istentisztelet nagyon is fontos alkotó részét látta az imádságban. Erre mutat, hogy az 1542-ben kiadott genfi liturgia címe így kezdődött: *„La forme des prieres . . .“* (Könyörgések alakja . . .). Találunk azonban Kálvinnál olyan kijelentést is, amely szerint az imádság Isten tiszteletének legfőbb része⁴⁷⁵ *„... A legfőbb szolgálat, amit Ő mi tőlünk kíván az, hogy Ő hozzá imádkozzunk . . .“*⁴⁷⁶ De míg az ígéhirdetésben az ember az elfogadó s Isten az ajándékozó, addig az imádságban az ember próbál valamit nyújtani Istennek gyarló áldozatul. *„Az imádság a legfőbb áldozat, amelyet az Isten kíván.*“⁴⁷⁷

Kálvin szerint az imádság teremt a legközvetlenebb kapcsolatot Isten és az ő gyermekei között. Az imádság nem egyéb mint drága alkalom arra, hogy *„... megvalljuk és elpanaszoljuk a mi bajainkat, mint ahogy a gyermekek apjuknak bizalmasan elmondják panaszait.*“⁴⁷⁸ Igaz ugyan, hogy az Isten mindenütt jelen való hatalmasság, de mégis az ember *az imádságban jut legközelebb Istenhez.* *„Az imádság ugyanis az embereknek Istennel való bizonyos társalkodása, amely által az ég legszentebb helyébe hatolva, Istent személyesen figyelmeztetik az Ő ígéreteire.*“ Erre a figyelmeztetésre azonban nem Istennek van szüksége, hanem nekünk gyarló embereknek, mert hiszen Ő nem hunyja be a szemét, mintha *„aludnék mindaddig amíg szavainkkal fel nem ébresztettük.*“ Amikor az Úr Jézus az övéit imádkozni tanította, *„... ezt nem is annyira a maga érdekében, mint inkább a mi kedvünkért rendelte.*“⁴⁷⁹

Az imádság *szent eszköz az üdvösség ajándékának elnyerésére.*⁴⁸⁰ Gyarlóságunkban egyedül az imádság által tehetjük alkalmassá lelkünket arra, hogy az Úr tanítását befogadhassuk.⁴⁸¹

⁴⁷² Inst. III. 4:11.

⁴⁷³ *„Franciaország református egyházainak hitvallása.*“ Kálvin kisebb művei. Ref. Egyh. kvtár IX.119.

⁴⁷⁴ Inst. (1536.) Ford. Victor János dr. Ref. Egyh. kvtár XIX. 104. l.

⁴⁷⁵ Inst. III: 20:29.

⁴⁷⁶ *„...c'est le principal service qu'il demande. que nous l'invoquions.*“ Corp. Ref. LXI.51. (Jób 1-5)

⁴⁷⁷ *„...la priere est le principal sacrifice que Dieu demande.*“ Corp. Ref. LXXIX. 488. (Ef.3:14-19.)

⁴⁷⁸ *„...pour confesser et gemir noz calamitez, comme les enfans envers les peres familierement exposent, leurs compleintes.*“ Corp. Ref. L. 61. (Catechisme de Calvin de 1537.)

⁴⁷⁹ Inst. III. 20:2.

⁴⁸⁰ *„...nous ne pouvons pas obtenir salut sinon en ayant nostre refuge à Dieu par prieres et oraisons.*“ Corp. Ref. LXXIX. 300. (Ef. 1:13-14.)

⁴⁸¹ *„...en confessans nostre bestise, que nous prions Dieu, qu'il face valoir sa doctrine tellement, qu'elle ne nous eschappe point.*“ Corp. Ref. LXXIX. 310. (Ef. 1:15-18.)

Kálvin részletes útmutatásokat ad az imádságnak, mint istentiszteleti alkotó résznek *módjára* vonatkozólag. Különösen hangsúlyozza, hogy felesleges dologot mivelünk, ha csupán a szavak hosszú áradatával, vagy betanult imácskáknak ismételtetésével töltjük az időt.⁴⁸² Jól látja, hogy nagyon kevesen vannak, akik Istenhez igazán imádkoznak, vagy ha mégis meg teszik némelyek, ezt inkább csak *látszat szerint* mintegy a *ceremónia* kedvéért cselekszik.⁴⁸³

Csupán látszat szerint való imádságnak lehet nevezni — Kálvin szerint — azt az imádságot is, amely a hívek által érthetetlen, idegen nyelven történik. Csak az az imádság szolgálhatja a gyülekezet épülését, amelyet mindenki megért.⁴⁸⁴ Mert: „...mi hasznuk van azoknak, akik idegen nyelven imádkoznak, amelyet nem is értenek?” teszi fel a kérdést Kálvin a genfi egyház kátéjában. „Nem más ez, — hangzik a felelet, — mint játék az Istennel. Azért a keresztyénektől távol legyen ez a képmutatás.”⁴⁸⁵

Az imádságban azoknak is részt kell venni, akik a legegyszerűbb szellemi képességekkel rendelkeznek, ezért az imádság alkalmával *csupán a nép anyanyelvét használhatjuk*. Csakis így mondhatja reá mindenki az „Ámen”-t.⁴⁸⁶ Az idegen nyelven mondott imádság a gyülekezet számára nem egyéb, mint értelem nélküli mormogás.⁴⁸⁷

Kálvin nem ad szabályt arra vonatkozólag, hogy a liturgus miképpen fogalmazza meg a gyülekezetben elmondandó imádságait, csupán annyit kíván, hogy a liturgikus imák *hangjának komolysága* nyilván mutassa azt a tiszteletet, amellyel Isten nevének tartozunk.⁴⁸⁸

Az Institutióban arra is találunk útmutatást, hogy a gyülekezet tagjai fennhangon ismételjék-e a liturgikus imáját, vagy pedig csöndesen magukban. Kálvin szerint: „...a fennhangon való mondásnak *semmi jelentősége sincs* az imádkozásban s egy hajszállal sem mozditja elő ügyünket Istennél...”⁴⁸⁹ Mindamelllett nem kárhoztatja a fennhangon való imádkozást sőt inkább ajánlja, különösen, ha az éneklés formájában történik, mert az egyházi ének is imádság. (Erről azonban a következő fejezetben fogunk bővebben szólni.)

Akárhogyan mondjuk is az imádságot, egy dolognak azonban nem szabad hiányoznia az igazi imádságból: *a szív megfelelő belső érzülete* szükséges ahhoz, hogy igazán imádkozni tudjunk. Enélkül az imádság csupán képmutatás és színlelés.⁴⁹⁰ Nem elég, ha az imádság szavait csak ajkaink mondják: azoknak a szív mélyéből kell származniuk.⁴⁹¹ Az *imádság feltétele mindig valami gyötrő hiányérzet*, amely megelégtetés után vágyakozik. Meg kell éreznünk inségünket és nyomorúságunkat s égő vággyal kell Istenhez fordulnunk, mert csak az Ő kegyelme enyhítheti nyomorúságunkat, sőt a könyörgésre irányuló buzgóságot is egyedül Ő gyűjthatja lángra mibennünk. „... Könyörgéseinknek inkább az Isten hatalmára és jóságára kell támaszkodniok, mint bármi magunkba vetett bizakodásra.”⁴⁹²

Nem fordulhatunk Istenhez a mi imádságunkkal, ha lelkünkben zúgolódás és elégedetlenség lakozik, mert ezzel meggyalázzuk az Ő szent nevét. Az imádságnak

⁴⁸² Inst. III. 20:29.

⁴⁸³ „...nous voyons que bien peu s'addonnent à prier Dieu: ou si on le fait, c'est comme par ceremonie et acquit.” Corp. Ref. LXXXI. 126. (1. Tim. 2:1-2.)

⁴⁸⁴ Inst. III. 20:33.

⁴⁸⁵ *Genfi egyház kátéja*. Kálvin kisebb művei Ref. egyh. kvtár IX. 43. l.

⁴⁸⁶ „...le peuple ne peult respondre, Amen, à la priere qui a esté faicte en langue estrange.” Corp. Ref. XXXIV. 165-66. (Epistre au lecteur.)

⁴⁸⁷ „...quelles sont les prieres publiques sinon murmures ou oulemens sans intelligence.” Corp. Ref. XXXIX. 486. (Calvin à un curé. 1542.)

⁴⁸⁸ „Je nimpose loy a nul, mais il seroit bien a desirer que la sobriete de noz prieres monst-rast quelle reverence nous portons au nom de Dieu.” Corp. Ref. XLII. 365. (Calvin à l'Eglise Fr. de Londres. 1552. IX. 27.)

⁴⁸⁹ Inst. III. 20:31.

⁴⁹⁰ „...oraison n'est sinon hypocrisie et faintise, si elle ne procede de l'affection interieure du cuer.” Corp. Ref. XXXVII. 696. (Confession de foy de Genève.)

⁴⁹¹ „Il fault bien donc que nos prieres ne se facent point seulement de bouche; mais qu'elles viennent du profond du cuer.” Corp. Ref. LXXIX. 837. (Ef. 6:18-19.)

⁴⁹² *Genfi egyház kátéja*. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 52.

„jó illatú áldozatnak" kell lenni Isten előtt.⁴⁹³ Nem kívánhatjuk, hogy Isten alkalmazzon minket a mi vágyainkhoz, sőt inkább nekünk kell megelégedésünket kifejezni az Ő kegyelmének ajándékaiért. Ebből következik, hogy az igazi imádság csakis *hálaadó imádság* lehet. A hálaadásban az Ő irántunk való jótéteményeit ismerjük el és valljuk meg dicsérettel, az Ő jóvolta ajándékának tulajdonítva mindent, ami jó csak van az életben.⁴⁹⁴

Kálvin szerint az imádság tesz bizonyosságot a mi hitünkről.⁴⁹⁵ Igazán imádkozni csak hívő ember képes, „...Az imádság lelkét Isten adja és ... a *hit az imádság anyja*.”⁴⁹⁶ Hiába próbálunk tehát szép szavakat összerakni s így közelíteni Isten királyi székéhez, ebből még nem lesz imádság. Az égnek emelkedő s pompás művészettel megépített torony összedől, ha nincsen elég erős fundamentuma. Ezért mondja Kálvin, hogy „minden imádságnak fundamentuma a hit.” „Ez pedig feltételezi az Isten ígérését.”⁴⁹⁷ Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy az *imádkozó léleknek hinnie kell* abban, hogy amit Isten megígért, azt Ő csodálatos módon valósággá is teszi életünkben. Vagyis: csak úgy imádkozhatunk igazán, ha hiszünk az imádság meghallgatásában. Az *imádság meghallgatásának* pedig bizonyos záloga számunkra: az *Ur Jézus Krisztus*. Kálvin szerint: „... Istent egyedül az egy Krisztus nevében kell segítségül hívunk... Mert egyfelől világos szavakkal így van nekünk parancsolva, másfelől hozzá van csatolva az ígérlet, hogy az Ő közbenjárásával azt műveli, hogy megnyerjük, amit kérünk.”⁴⁹⁸ Más szavakkal ezt Kálvin úgy fejezi ki, hogy a mennyei Atya az ő saját fiát: Jézus Krisztust adta, hogy legyen nekünk *ügyvédünk*,⁴⁹⁹ ha Ő hozzá fordulunk imádságunkkal.

Kálvin beszél a *meg nem hallgatott imádságokról is*. Némelykor úgy látszik, hogy Isten egyáltalán nem hallgat meg minket, azonban a mi imádságaink ilyenkor sem hiábavalóak, sőt minden körülmények között a javunkra válnak.⁵⁰⁰

Ha pedig azt kérdezzük, hogy *kihez kell imádkozni*, a felelet csakis ez lehet: *egyedül Istenhez*. „... Az egész Szentírás egyedül Ő hozzá utasít, hogy Őt imádjuk... és így könyörgéseinket teremtményekhez intézni és ide s tova kóborolni oly dolog, amely meg van tiltva, ha nem akarunk szentségtörés bűnébe esni.”⁵⁰¹ Kálvin szerint az imádsággal akkor lehet a leginkább visszaélni, ha azt az egy igaz Istenen kívül bárkire másra vonatkoztatjuk. Ilyen türehtetlen visszaélésnek nevezi azt is, ha egyesek a szentek közbenjárását imádságukban előbbre helyezik Istennél.⁵⁰² Azt meg egyesek borzasztó istenkáromlásnak minősíti, amikor „... Szűz Máriától azt kéri, hogy parancsoljon fiának és gyakorolja felette hatalmát.”⁵⁰³

Határozottan elítéli Kálvin a *megholtakért való imádkozás szokását is*. Erre vonatkozólag azt mondja az Institutióban: „...Mivel sem a törvény, sem az Evangélium egy betűvel sem adnak szabadságot arra, hogy a megholtakért imádkozzunk, Isten segítségül hívásának megszenteltségtelenítése az, ha többet akarunk tenni, mint amennyit Ő parancsol.”⁵⁰⁴ Annál inkább hangoztatta azonban annak szükségességét,

⁴⁹³ „Car si nous le prions en murmurant, et avec quelque regret et mescontentement, c'est blasphemer son saint nom. Or est-il ainsi que la priere luy doit estre un sacrifice de bonne odeur.” Corp. Ref. LL. 666. (Gen. 14:18-20.)

⁴⁹⁴ Inst. (1536.) Ford.: Dr. Victor János. Ref. egyh. kvtár. XIX. 104. l.

⁴⁹⁵ „la priere est le seul tesmoignage pour monstrer si nous avons foy ou non” Corp. Ref. LXXXI. 367-8. (Tim. 4:1-5.)

⁴⁹⁶ „Az emberi akarati szolgaságáról és szabadulásáról szóló igaz és helyes tannak védelme kampani Pighius Albert rágalmai ellen.” Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 704.

⁴⁹⁷ „Le fondement de toutes nos prieres est la foy. Or elle ne peut estre sans la promesse de Dieu.” Corp. Ref. LIV. 75. (Deut. 3:23-25.)

⁴⁹⁸ *Genfi egyház kateája*: Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 44.

⁴⁹⁹ „...il nous donne son fils Iesus Christ pour nostre advocat.” Corp. Ref. XLI. 508 (Calvin à M. de Saint-Laurens 1549.)

⁵⁰⁰ „...quelque fois Dieu ne vous exauce point en apparence et nos prieres ne sont pas inutiles quoy qu'il en soit, mais elles-nous profitent.” Corp. Ref. LIII. 719. (Deut. 1:42-46.)

⁵⁰¹ *Franciaország református egyházainak hitvallása*. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 119.

⁵⁰² „il y a des abus manifestes qui ne sont a supporterz ...comme de mettre en avant a Dieu l'intercession des saintz en nos prieres.” Corp. Ref. XLII. 39-40. (Calvin au Roy d' Angleterre. 1551.)

⁵⁰³ *Franciaország református egyházainak hitvallása*. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 120.

⁵⁰⁴ Inst. III. 5:10.

hogy amíg e földön vagyunk, egymásért kölcsönösen imádkozunk.⁵⁰⁵ Még pedig nem csak azokért kell könyörögnünk, akikkel bizonyos mértékig testvéri közösségben élünk, hanem a szegény bűnösökért és hitetlenekért is imádkoznunk kell, mert ez az a legfőbb segítség, amit nyújthatunk azoknak, akiknek szükségük van a mi támogatásunkra.⁵⁰⁶ Ugyancsak imádkozni tartozik — Kálvin szerint — minden keresztény ember az ő országának előjáróiért, kormányzóért s általában a felsőbb hatalmasságokért.⁵⁰⁷

Kálvin liturgikus imádságainak gyűjteményét megtalálhatjuk a „La forme des prieres...” magyar fordításban (Református Egyházi könyvtár IX. kötet). E szerint a vasárnapi rendes istentisztelet kezdő imája, az *invocatio* így hangzott: „A mi segítségünk legyen az Isten nevében, aki teremtette az eget és a földet. Amen.” Az igehirdetés előtti imádságról Kálvin azt írja, hogy annak alakja a lelkész tetszésére van bízva. A beszéd végén használatos imádság szövegét egész terjedelmében megtaláljuk. Ugyanitt találhatók a sákramentumok kiszolgáltatásának és a házasságkötésnek alkalmaira írt imádságok, továbbá a rendes heti imanap (amely Genfben szerdán volt) istentiszteletének alkalmi imái. A *hétköznapi* istentiszteletek alkalmával használatos imákra vonatkozólag ugyanitt ezt olvassuk: „Köznapokon a lelkész tetszése szerinti buzditást tesz az imádkozásra s ezt az időhöz és ahoz a tárgyhoz alkalmazza, melyet egyházi beszédében tárgyal.”⁵⁰⁸ Mutatóban itt közlünk magyar fordításban egy ilyen imádságot, melyet Kálvin hétköznapi istentiszteletek alkalmával, egyházi beszéde előtt szokott elmondani: „Segítségül hívunk Téged, jó Istenünk s arra kérünk, hogy a te atyai kegyelmeddel tekints reánk, a te szegény szolgálóidra s ne tulajdonítsd nekünk a mi sok bűneinket és hibáinkat, amelyekkel szüntelenül magunkra vonjuk minden nap a Te haragodat. Mivel pedig ily módon nagyon is méltatlanok vagyunk arra, hogy a te szent Felséged előtt megjelenjünk, fogadj minket kegyesen a Te szerelmes Fiad, a mi Urunk Jezus Krisztus nevében s az ő halálának és szenvedésének érdemét fogadd el minden mi bűneink elégtételül, minthogy saját cselekedeteinkkel mi ezt a te színed előtt meg nem tehetjük. Világosíts meg minket Szent Lelkeddal a te szent ígédnek igaz megértésére s cselekedjed kegyelmesen, hogy ígédet hűségesen hirdessük, azt mi magunk is igaz félelemmel és alázatossággal elfogadjuk, általa tanítást nyerjünk avégre, hogy teljes bizodalunkat Benned vessük s így Téged szolgáljunk és magasztaljunk illendőképen és a Te szent nevedet dicsőítsük egész életünkben, jó példaadásunkkal pedig erősítsük a mi felebarátainkat. Mindezeket kérjük Tőled, amint jó Megváltónk és Üdvözítőnk, Jezus Krisztus tanított minket imádkozni eképen: Miatyánk... stb.”⁵⁰⁹ Ime egy rövid imádság keretében is előttünk áll Kálvinnak egész gondolatvilága, Isten előtti alázatos lelkülete s mindek felett az ő dicsőségét hirdető élete!

Nem hiányozhatik — Kálvin szerint — az istentisztelet alkotó részei közül az *Úri Ima*. Amint előbb láttuk a strasbourgí liturgiába Kálvin az Úri Ima parafrázisát illesztette be, ezt még az 1542. évi genfi liturgiában is megtaláljuk, de később el-

⁵⁰⁵ „Ceux donc qui ont besoin de nos prieres, prieront aussi pour nous de leur coste et nous ferons le semblable de nostre part.” Corp. Ref. LXXIX. 846, (Ef. 6:18-19.)

⁵⁰⁶ „...non seulement nous devons prier pour les fideles qui ont desia quelque fraternité avec nous mais pour ceux qui en sont bien eslongnez, comme les povres incredules.” Corp. Ref. LXXXI. 128. (1. Tim.2:1-2.)

⁵⁰⁷ „...tous Chrestiens sont tenus de prier Dieu pour la prosperité des superieurs et seigneurs des pais où ils vivent.” Corp. Ref. XXXVII, 700. (Confession de foy de Genève.)

⁵⁰⁸ Az *egyházi könyörgések alakja*. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 75. l.

⁵⁰⁹ „Nous invoquerons nostre bon Dieu le priant qu'il luy plaise ietter l'oeil de sa clemence Paternelle sur nous ses povres serviteurs; ne nous imputant point tout de fautes et offenses, par lesquelles nous ne cessons de provoquer iournellement son ire à lencontre de nous. Et d'autant que nous sommes trop indignes de comparoistre devant sa sainte Maïesté, qu'il luy plaise nous recevoir au nom de son Fils bien-aime nostre S. I. Chr., acceptant le merite de sa mort et passion pour recompense de toutes nos fautes, puis qu'en nos propres oeuvres nous ne pouvons devant sa face. Et qu'il luy plaise nous illuminer par son S. Esprit en la vraye intelligence de sa sainte parole nous faire grace de la traiter fidelement, de la recevoir en vraye crainte et humilité qu nous soyons instruits par icelle à mettre pleinement nostre fiance en luy à fin de le servir et honorer comme il appartient, pour glorifier son saint nom en toute nostre vie, et edifier nos prochains par bons exemples. Nous la prions de toutes ces choses ainsi que ce bon Sauveur et Redempteur I. Chr. nous a enseigné de prier en disant Nostre Pere qui es... etc.” Corp. Ref. LI. 741-42. „La priere ordinaire de l'Authheur sur le commencement de ses Sermons en la semaine.” Ugyanez az imádság található kis változtatással: Corp. Ref. LXI. 15-16. lapjain is.

maradt.⁵¹⁰ Azonban maga az Úri Ima szerves alkotó része volt mindig és az ma is a Kálvin szeilemében létrejött istentiszteleti rendnek, mert szerinte az Úri Ima: *a helyes imádság egyetlen példánya.*⁵¹¹

Az imádsághoz kell számítanunk az istentisztelet befejező részét, az *áldást* is, melyet a lelkész távozáskor kér a népre. Ennek a formulának az a hivatása, hogy az istentisztelet áldásait a lélekben megrögzítse és a templomból a mindennapi élet munkamezőire távozó híveket elkísérje. Kálvin hangsúlyozza, hogy ezt az Úr rendelte. Az áldást rendszerint a Szentírás szavaival mondja s leggyakrabban az ároni áldást használja. Olykor azonban más formulát is találunk, mint pl.: „Az Atya Istennek kegyelme, a mi Urunk Jézus Krisztusnak békessége, a Szent Lélek közölte-tése által,maradjon tivéletek mindörökre! Ámen.”⁵¹²

Az istentisztelet tehát — Kálvin felfogása szerint — imádsággal kezdődik és imádsággal végződik. Az invocatio és a befejező áldás önálló imádságok, de egyúttal részdarabjai annak a finom ötvözetnek, amely az istentisztelet különböző alkotórészeiből tevődik össze egységes egészzé. Ezt a finom művű alkotást az imádság kere-tezi és foglalja egybe. Az invocatio és a befejező áldás között pedig, mint a folyam két partja fölött magasan átívelő híd, végig vezet az egész istentisztelet imádságos alap-hangulata, amely az Istenhez emelkeeni vágyó lélek áhítatának komolyságát biztosítja.

d.) Az egyházi ének és zene.

Kálvin felfogása szerint az *egyházi ének az imádságnak zenei hangon elmondott formája*. Van olyan imádság, amelyet egyszerűen előszóval, prózai formával mondunk és van énekszóval mondott imádság, amely a dallam szárnyain emelkedik a meny-yei Atya trónusához.⁵¹³

Az emberi hang, a zengő ének különösen alkalmas eszköz az Isten dicsőségé-nek hirdetésére. Igaz ugyan, hogy Isten megveti azokat, akik csak ajkukkal tisztelik Őt, de szívük távol van tőle, (Ésaiás 29:13.) azonban ez Kálvin gondolata szerint nem lehet akadály a annak, hogy a keresztyén hívek dallamos énekszóval dicsőítsék az Istent.⁵¹⁴

Kálvin munkáiban igen sok helyen találunk nyilvánvaló bizonyágtételt arra vo-natkozólag, hogy „...igenis üdvös és szent intézmény az éneklés.”⁵¹⁵ Valóban, ta-pasztalatból tudjuk, — mondja Kálvin liturgiájának előszavában, — hogy az ének-nek nagy ereje és hatalma van arra, hogy felindítsa és lángalobbantsa az emberi szívet avégből, hogy még szenvedélyesebb buzgósággal imádjá és dicsérje az Istent...⁵¹⁶ Az éneklést kiválóan alkalmas segítőeszköznek tartja, az emberi léleknek Isten felé való irányításában. Az énekek ugyanis „...az Istenről való gondolkodásban gyako-rolják és ébren tartják az észet, amely mivel ingatag és változékony, könnyen alább ha-gy a buzgósággal és szerte csapong, ha csak különböző segédeszközök nem támo-gatják.”⁵¹⁷ Minden keresztyén gyülekezetnek elsőrendű feladata, hogy ezekkel a se-gédeszközökkel alkalmas módon éljen és azokat felhasználja a hívek építésére. Fel

⁵¹⁰ V. ö. Walker: Id. m. 547.

⁵¹¹ *A genfi egyház kátéja*. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 52. l.

⁵¹² La benediction sur le Peuple apres le Sermon: „La grace de Dieu le Pere, et la paix de nostre Seigneur Jesus Christ par la communication du saint esprit demeure eternellement avec vous, Amen.” Gorp. Ref. LI. 756-7.

⁵¹³ „Quant est des prieres publique il y en a deux especes. Les unes se font par simple pa-rolle: les aultres avecque chant.” Corp. Ref. XXXIV. 168-169. (Epistre au lecteur.)

⁵¹⁴ „...ce n'est pas a dire qu'en tous Chrestiens et enfans de Dieu il n'y doive avoir une bonne melodie et accord a glorifier Dieu, ” Corp. Ref. XXXVII. 524-25. (A un Holandois.)

⁵¹⁵ Inst. III. 20:32.

⁵¹⁶ „A la vérité, nous congnoissons par experience que le chant a grand force et vigueur d'esmouvoir et enflamber le coeur des hommes, pour invoquer et louer Dieu d'un zèle plus vehément et ardent.” Corp. Ref. XXXIV. 169. (La forme des prières..)

⁵¹⁷ Inst. III. 20:31,

is ismerték ezeknek jelentőségét a keresztyén egyház vezetői már nagyon régen s Kálvin álláspontjának támogatására megemlíti, hogy az egyházban az éneklés szokása már az apostolok korában is használatos volt.⁵¹⁸

Különös jelenség azonban, hogy a reformáció mozgalmának vezetői, — amint dolgozatunk első részében láttuk, — az éneklés tekintetében nem tudtak egységes álláspontot elfoglalni. Egyik helyen újult erővel zengett a zsoltosma, más helyen pedig elnémultak az éneklő ajkak. Doumergue megjegyzi, hogy kezdetben a protestánsok Franciaországban sem énekeltek.⁵¹⁹ Epen ezért kell nagyon fontos tényezőnek tekinteni Kálvinnak az egyházi éneklés szemben elfoglalt álláspontját, mert ez döntő hatású volt az egyházi éneklés ügyének fejlődésére úgy a francia reformátusoknál, mint a többi protestáns egyházaknál is az egész világon.

Kálvinnak az éneklés bevezetésére vonatkozó határozott állásfoglalása legelőször az 1537-ben szerkesztett *emlékiratból* tűnik ki, amelyet Farellel együtt terjesztett a genfi városi tanácshoz. A francia protestantizmus területén ez volt az első komoly kísérlet az éneklés kultusz rendjébe való bevezetésére. „Nagyon alkalmas, — olvassuk az előbb említett emlékiratban, — az egyház építésére némely zsoltárok eléneklése... hogy mindnyájunk szive felinduljon és buzdítást nyerjen...” Az éneklésre pedig azért is szükség van, mert „...a hívek imádságai annyira fagyosak, hogy emiatt szegyenkeznünk és restelkednünk kell.” Ime a „rideg” Kálvin, milyen szeretettel és gondossággal igyekezett az istentiszteletet szebbé, vonzóbbá és meghittebbé tenni! Csodálatos módon megérezte, hogy hol találja meg a helyes istentisztelet legszebb és leghatékonyabb vonzóerejét: „A zsoltárok tudnak minket annyira felszerkenteni, hogy szívünket Istenhez emeljük és képesek bennünk olyan tüzet ébreszteni, hogy Őt segítségül hívjuk s magasztaljuk az Ő nevének dicsőségét...”⁵²⁰

Úgy az 1541, mint az 1561. évi *Ordonnanceok*ban is ott találjuk az éneklés fontosságának hangsúlyozását. „Helyes dolog lesz bevezetni az egyházi énekeket, hogy ezek is lelkesítsék a népet az Isten imádsására és dicséretére.” Úgyanitt olvassuk, hogy az éneklést úgy lehet a legkönnyebben megszerettetni a hívekkel, ha *előbb a gyermekeket* tanítjuk meg; később majd követni fogja őket az egész gyülekezet.⁵²¹ Epen ezért Kálvin nagy gondot fordított arra, hogy a gyülekezet ifjúsága az éneklésben megfelelő jártasságot szerezzen. A genfi városi tanács e célból külön énektanítót szerződtetett, rendes fizetéssel.⁵²² A kollégium növendékei megtanulták a szép új zsoltárdal-
lamokat s az egyes istentiszteletek alkalmával éneklésükkel a felnőtteket is tanították. Az ifjak énektanítója a templomi éneklést is vezette.⁵²³

A templomi éneklés többször ismétlődő alkotórésze az istentiszteletnek. A gyülekezet énekel az istentisztelet előkészítő részében, az ígehirdetés előtt és énekel az ígehirdetés után, az istentisztelet befejező részében. Genfben a hívek istentisztelet előtt, a második harangzó után gyülekezés közben is énekeltek.⁵²⁴

⁵¹⁸ Inst. III. 20:32.

⁵¹⁹ Doumergue: Jean Calvin. Tome II. 505.

⁵²⁰ „...cest vue chose bien expediente a lédification de lesglise de chanter aulcungs pseumes.. affin que les cueurs de tous soyent esmeuz.. Les oraysons des fidelles sont si froides, que cela nous doyt tourner a grand honte et confusion. Les pseaulmes nous pourront jnciter a esleuer noz coeurs a Dieu et nous esmouoyr a vng ardeur tant de linuocquer que de exalter par louanges la gloyre de son nom.” Corp. Ref. XXXVIII. 6, 12. (Articles concernant l’organisation de l’église de Genève 1537.)

⁵²¹ „Il sera bon dintroduyre les chantz ecclesiastiques pour mieux jnciter le peuple a pryer et louer dieu. Pour le commencement on apprendre les petiz enfans, puyz avec le temps toutte lesglise pourra suyvre.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 26. (Ord. 1541.)

⁵²² V. ö. Kampschulte: Id. m. I. 456.

⁵²³ Lásd; Doumergue: Jean Calvin. Tome. II. 513 és V. ö.: Patay Lajos: Id. m. 59.

⁵²⁴ Paul de Félice: Les Protestants d’autrefois. Vie intérieure des églises moeurs et usages. Les temples. — Les services religieux. Deuxième édition. Paris 1897. 18. 1.

A strasbourggi liturgia szerint a gyülekezet két részletben énekl *a tizparancsolatot* is. Ennek verses énekszövegét maga Kálvin készítetette el.⁵²⁵

Sok vitára adott alkalmat az a kérdés, hogy milyen szerepe volt Kálvin liturgiájában az *apostoli hitvallásnak*. Már előbb említettük, Erichson közlése alapján, hogy míg Strasbourgban a hitvallást a hívek gyülekezete *énekelte*, addig Genfben a lelkipásztor felolvasta. Többben azonban úgy vélekednek, hogy Kálvin a genfi liturgiából teljesen kihagyta az apostoli hitvallást. *Vignié* szerint a francia református egyház liturgiájában csak a XVIII. század közepe felé került be az apostoli hitvallás használata. Ezzel szemben Doumergue kimutatja, hogy apostoli hitvallásnak helye volt a genfi liturgiában is a nagy imádságot követő Miatyánk után.⁵²⁶ Hogy Kálvin az apostoli hitvallás liturgikus használatát fontosnak tartotta az abból is nyilvánvalóan megállapítható, hogy liturgiájának 1542. évi kiadásában versekbe szedve és *dallammal kísérve* közölte az apostoli hitvallást is. Egyébként az apostoli hitvallásról, Kálvinnak az a véleménye, hogy abban semmi olyan dolog nincs, amely a Szentírásból vett erős bizonyosságokkal ne lenne támogatva. Tekintélye tehát nem önmagában, hanem az Igében van. Liturgikus használata minden esetre jogosult.⁵²⁷

A tizparancsolat és az apostoli hitvallás mellett Kálvin liturgiájában csak olyan énekeknek volt helye, amelynek *szövege a Szentírásból* vétetett. Énekeltek a Simeon énekét, amelynek versbe szedett parafrázisát ugyancsak közli a Kálvin liturgiája,⁵²⁸ továbbá egyes megénekesített újszövetségi himnuszokat.

⁵²⁵ Corp. Ref. XXXIV. 221-23.

Les dix commandemens.

1.

Oyons la Loy, que de sa voix
Nous a donné le Createur,
De tous hommes legislaterr,
Nostre Dieu souverain Roy.

3.

Image point ne forgeras,
Pour mon essence figurer,
Pour invoquer et honorer,
Ma gloire leur assignant.

5.

Le Sabbath tu sanctifieras,
En Dieu tousiours te reposant:
Et l'ordre et police observant,
Qu'a mis Dieu entre les iours.

7.

Homicide point ne seras,
Tant de faict, comme de voulloir:
A haine et courroux nul pouvoir
Ne donneras en ton coeur.

9.

Le bien d'aultruy iniustement
A toy tirer ne tacheras:
Rapine ou fraude ne feras,
Afin d' accroistre le tien.

11.

Ton coeur d'aucun desir tenté
Ne soit du bien de tes prochains:
Mais ton amour vers tous humains
S'encline, au lieu de t'amier.

⁵²⁶ Lásd : *Doumergue* : Jean Calvin. Tome II. 746.

⁵²⁷ V. ö. : A. *Vigüé* : *Du role liturgique du Symbole des Apotres.* (Revue de théol. et de phil. Lausanne, 1886.) 430.

⁵²⁸ „*Cantique de Symeon.*

1.

Maintenant, Seigneur Dieu,
A donné en moy lieu
A ta sainte promesse.
Puis que ton serviteur
Sortir de tout malheur
En bon repos tu laisse.

2.

Car mes yeux clairement
On veu le saulvement
Auquel gist pleine ioye,
Que par ta bonté voir
Et de toy recevoir
Attendu tant i'avoye.

Kálvin szerint azonban az igazi egyházi énekek mégis: a *zoltárok*. Zoltáros könyvének előszavában így ír: „...keresés céljából bármerre is fordulunk, nem fogunk találni sem jobb, sem alkalmasabb énekeket mint a Dávid zoltárai, amelyeket a Szentlélek jelentett ki és készített.”⁵²⁹ Kálvin a zoltárokban látta az ember lelki életének teljes tükörképét: „...nincsen olyan hajlam az emberben, amely a zoltárokban mint tükörben ne volna felmutatva.”⁵³⁰ A zoltárok könyvében rejlő csodálatos értékeket Kálvin látta meg legvilágosabban talán az egész keresztyénség történetének folyamán s meglátásának következményeit igyekezett is minden tekintetben levonni és gyakorlatilag megvalósítani. A zoltár éneklésének Kálvin igen nagy fonságot tulajdonított az egyház reformációjának munkájában, s elmondhatjuk, hogy a zoltárokat Kálvin reformátori munkássága tette valóban népszerűvé az egész világon s ennek köszönhető az a megbecsülhetetlen zenei kincs is, amelyet a zoltárok megzenésítése teremtett meg s amely az emberiség zenekulturájának minden időben rendkívül értékes dokumentuma lesz. A zoltárok a reformáció előtt is szerepeltek bizonyos mértékig az egyházi életben: a római egyház liturgusai naponként olvasgatták a breviárium zoltárszövegeit. De az egész gyülekezetnek: a hívők seregének közkincsévé valóban Kálvin tette a zoltárokat.

Kálvin nevéhez fűződik az *első református zoltáros könyv* megjelenése. Amint az 1537-ben készített emlékirat egyes kitételeiből gondolhatjuk, Kálvin már első genfi tartózkodása idején gondolt az énekügy rendezésére. Száműzetése azonban magakasztotta a terveit. De ime, alig érkezik Strasbourgba, rögtön munkához lát s rövidesen elkészül a nevezetes gyűjtemény: „*Aulcuns pseaulmes et Cantiques mys en chant.*” Megjelent Strasbourgban 1539-ben. A zoltárkönyv tartalma ez volt: 18 francia nyelvű zoltárfordítás, továbbá Simeon éneke, a tizparancsolat versés parafrázisa és egy Jézust magasztaló dicséret. *Viénot* szerint a zoltárok közül hetet maga Kálvin fordított nyolcat pedig *Marot*. A dallamokat *Greitter*, a strasbourgi székesegyház orgonistája szerezte.⁵³¹ Ennek a zoltáros könyvnek egyetlen ismeretes példánya a müncheni állami könyvtárban található.⁵³²

Kicsiny volt a kezdet, hiszen az első zoltáros könyv nagyon kevés anyagot adott a templomi énekléshez. Mégis nagy jelentőségű volt e kezdeményezés, különösen ha ennek későbbi hatásait tekintjük. *Florimond de Raemond* egyenesen azt írja, hogy az első zoltároskönyv megjelenésének évétől lehet számítani a Kálvin egyházának keletkezését.⁵³³

A zoltároskönyv rövid időközökben többször került kiadásra még Kálvin életében. Közben mindig gyarapodott új zoltárfordításokkal. Az 1542-iki kiadásban már 25 zoltár s az 1545. évben ismét 9 új zoltár található.⁵³⁴ Említettük, hogy *Kálvin saját maga is foglalkozott zoltárfordításokkal*, amint a zoltároskönyv 1539-iki kiadásából láthatjuk. Első próbálkozása volt a XLVI. és a XXV. zoltár lefordítása.⁵³⁵ Azonban a későbbi kiadásokban nem igen jelentek meg újabb fordításai, sőt az eddigi fordításait is lassaként a Marót fordításaival helyettesítette, miután azokat költői szempontból bizonyára sikerültebbeknek tartotta. Később a Marot fordításai-

3.

Tu l'as hault eslevé,
Comme un but approuvé,
Auquel chascun doit tendre.
Car envers tous humains
Ta grace, par ses mains,
Tu a voulu estendre.

(Corp. Ref. XXXIV. 221.)

4.

Afin qu'aux ignorans
Et aux peuples errans
Soit lumiere et adresse.
Aussi que la bon heur,
Et la gloire et honneur
D'Israel il redresse."

⁵²⁹ „...quand nous aurons bien circuy par tout pour chercher çà et là, nous ne trouverons meol-leures chansons ne plus propres pour ce faire, que les Pseumes de David.” Corp. Ref XXXIV.171-172. (Epistre au lecteur.)

⁵³⁰ „...il n y affection en l'homme laquelle ne soit yci represente comme en un miroir.” Corp Ref. LIX. 16.

⁵³¹ *Viénot*: id. m. 204.

⁵³² V. ö.: *Doumergue*; Művészet és érzelem Kálvinnál és a kálvinizmusban. Fordította: Dr. Révész Imre. Bpest 1922. 21. l.

⁵³³ U. ott. 26. l.

⁵³⁴ *Walker*: Id. m. 249.

⁵³⁵ V. ö.: *Doumergue*; Jean Calvin. Tome. II. 510. l.

hoz a *Béza* fordításai is csatlakoztak. Kálvinnak nem voltak különleges költői ambíciói,⁵³⁶ de őszinte megbecsülésben részesítette azokat, akik költői tehetségük felhasználásával is hozzájárultak a reformáció ügyének diadalra juttatásához, Isten dicsőségének szolgálatára. Legalább is erre mutat Kálvinnak a híres ének költő, *Marot* Kelemen iránt tanúsított jóindulata. A XVI. század e neves francia költőjének hitéért üldözést kellett szenvednie. Előbb a navarrai királyné udvarában, majd Ferrarában, Renáta hercegasszonynál talál menedéket. Itt ismerkedett meg Kálvinnal.⁵³⁷ Reformátorunk nagyrabecsülte *Marot* költői talentumát s a zoltárfordításokra bizonyosan ő serkentette. Később a reformáció ügyének tett szolgálataiért nyilvános dicséretet és támogatást eszközölt ki számára az államtól.⁵³⁸ Kálvin — úgy látszik — ő benne látta a legfőbb segítséget az egyházi énekszövegek helyes megállapításának munkájában, mert nem volt elég a zoltárok egyszerű bibliai szövege, hanem fontosnak tartotta annak a nép anyanyelvén való, de a kor irodalmi színvonalának megfelelő s különös vonzóerővel bíró *költői* formába öltöztetését is.

Az énekszövegek megállapítása mellett különös fotossággal bírt Kálvin előtt a megfelelő *dallamok* kiválogatása is. Eleinte régi katolikus énekek dallamaira énekeltek a zoltárokat amiket a nép jórészen ismert. Sőt az is előfordult, hogy a közismert profán dallamokat használták a zoltárszövegek éneklésére. A cél ugyanis az volt, hogy lehetőleg az egész gyülekezet énekeljen, ez pedig csak úgy lehetséges, ha mindenki ismeri a dallamot. Emellett Kálvint az a gondolat vezette, hogy a zoltárok bibliai szövege mégis csak fontosabb, mint a dallam s az Ige megmentheti a legprofánabb dallamot is. Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy Kálvin lebecsülte volna a dallamnak értékét. Igenis nagyon fontosságot tulajdonított a dallamok helyes megválasztásának, de néki is meg kellett küzdenie a kezdet nehézségeivel. Később azonban sikerült megnyernie korának kiváló zeneszerzőit a zoltárok megzenésítésére. Így, a Kálvin korabeli zeneköltők közül, akik zoltárdallamokat készítettek, ezeknek a neveit ismerjük: *Greitter, Franc, Bourgeois, Davantes, De Lassus, Le Jeune* és főleg *Goudimel*. Ez utóbbi a Szent Bertalan éj következtében vértanu halált halt hitéért Lyonban.⁵³⁹ A legelső zoltár dallamokat a már előbb említett *Greitter*, a strasbourg-i székesegyház kántora szerezte. Ő készítette az úgynevezett „Harci zoltár“ (: *psaume des batailles* :) dallamát is, amely a francia protestantizmus történetében különösen híressé vált. *Greitter* ezt a dallamot előbb a CXIX. zoltár szövegére készítette, Kálvin pedig a XXXVI. zoltárra alkalmazta.⁵⁴⁰ Különös népszerűségnek örvendett az említett zeneszerzők közül *Bourgeois*, aki kiváló sikereket ért el a zeneelméleti irodalom terén is, zoltárdallamait pedig eleven és magával ragadó kétnegyedes ütemben írta, amelyeket különösen szívesen énekeltek a genfi hívek.⁵⁴¹

Hogy Kálvin mennyire fontosnak tartotta a zoltárdallamok ügyét, mutatják azok a megnyilatkozások, amelyeket zoltáros könyvének előszavában olvashatunk. Szerinte az egyházi ének ügyének két része van: *szöveg* és a *dallam*. Mind a kettő fontos: „...Minden helytelen beszéd megrontja a jó erkölcsöket, de ha dallam is járul hozzá, úgy sokkal inkább megnyílik előtte a szív... úgyannyira, hogy amiképpen a bort tölcserrel töltik az edénybe, eképpen hat el egészen a szív mélyéig a szavak gonosz mérge és fertőzése a dallam segítségével.”

Éppen ezért nagyon kell vigyáznunk, hogy vissza ne éljünk vele. Mert kárhözatra is vezethet az, aminek pedig üdvösségünk javát kellene szolgálnia. Kálvin komolyan figyelmeztet, hogy nagy különbségnek kell lenni az olyan dallamok között, amelyeket az emberek saját gyönyörűségekre énekelnek a fehér asztalnál, vagy otthonaikban és a zoltárok között, amelyeket a templomban Isten színe előtt éne-

⁵³⁶ Kálvin 1557-ben Hubertushoz intézett egyik levelében ezeket írja: „Ad poeticam natura satis eram propensus: sed ea valere iussa.” Corp. Ref. XLIV. 488.

⁵³⁷ V. ö.: *Viénot*: Id. m. 138.

⁵³⁸ V. ö.: *Kampschulte*: Id. m. 1, 456. l.

⁵³⁹ V. ö.: *Doumergue*: Művészet és érzelem Kálvinnál és a kálvinizmusban. Fordította: Dr. Révész Imre. Bpest. 1922. 15. l.

⁵⁴⁰ V. ö.: *Calvin et la Réforme Française*. Exposition organisée à l'occasion du quatrième centenaire de l'Institution Chr. — Paris 1935. 103. o.

⁵⁴¹ V. ö.; *Doumergue*: Művészet és érzelem Kálvinnál és a kálvinizmusban. Fordította: Dr. Révész Imre. Bpest. 1922. 34.

kelnek. Megszívlelendőnek tartja Augusztinus tanácsát, hogy templomi énekeink dallama ne legyen könnyed és csapongó, hanem *legyen benne erő és magasztosság*.⁵⁴²

Kálvin szerint az egyházi ének dallama nem lehet akadály a szöveg bibliai értelmét szívünkbe fogadjuk. Evégből „... különösen óvakodnunk kell, nehogy füleink jobban figyeljenek a dallamosságra, mint lelkünk a szavak szellemi értelmére.”⁵⁴³

Az éneklés módjára vonatkozólag Kálvin erőteljesen hangsúlyozza, hogy énekelni *szívvel és szájjal kell!*⁵⁴⁴ Tehát hiába való az az éneklés, amely nem a szív őszinte érzéseiből fakad. A legművészibb produkció sem szolgálhat istentiszteleti cselekményül, ha az éneket zengő ajkak mögött hitetlen és gonosz szív, Istentől elfordult közönyös lélek rejtőzik. „... Ha Istent énekkel akarjuk dicsőíteni, szükséges, hogy a szív járjon elől és mutassa az utat... Mert ha csak az ajkak mozognak, ez bizony nem egyéb, mint merő gúnyolódás.” (t. i. Istennel szemben)⁵⁴⁵

Kálvin szerint az egyházi énekeket nem is lehet másképpen, mint szívből, igazán énekelni. Ez pedig annyit jelent, hogy a jó énekléshez *értelem* is szükséges. A szöveg megértése és szívünkbe való befogadása nélkül hiába való az egyházi éneklés minden szépsége és művészete. „Hiszen a kenderice, a csalogány, a papagály ha szépen is, de értelem nélkül énekelnek. Az embernek pedig sajátos adománya éppen az, hogy tudja azt, hogy mit énekel.”⁵⁴⁶ Az ember mint öntudatos, gondolkozó lény, nem vállalkozhat arra, hogy számára ismeretlen, érthetetlen nyelven zengedezzen, még ha az istentisztelet ürügye alatt is történik. Azért Kálvin szerint a nyilvános gyülekezeti istentisztelet alkalmával csakis az illető ország köznyelvén szabad énekelni, hogy az egész gyülekezet megérthesse az ének szövegét.⁵⁴⁷ Csakis így lehet az éneklés a szív igazi érzelmeinek kísérője. Kálvin egyik beszédében a „Salve Regina” kezdetű latin énekről szólva azt mondja, hogy az idegen nyelven való éneklés nem egyéb, mint a Szentírásnak és az Isten igaz dicséretének meggyalázása.⁵⁴⁸ Az idegen nyelven való éneklés ellene mond a Szentléleknek aki nyilván parancsolja, hogy lélekkel és értelemmel énekeljünk. (I. Kor. 14:15.) Sem az imádság, sem az éneklés nem történhet másképpen, mint a *nép nyelvén*, mindenki által érthető módon, hogy abban mindenki részt vehessen. Ezért nem volt Kálvin barátja a négy szólamú énekkarok szereplésének sem, a kultusz keretében, mert abban nem vehet részt a gyülekezet minden tagja. Mindezt pedig Kálvin azért hangsúlyozza oly erőteljesen, mert az éneklés, az istentisztelet többi alkotórészeivel együtt csak így szolgálhat igazán a gyülekezet építésére.⁵⁴⁹ Ezt pedig Kálvin minden kultuszcselekmény egyik legfőbb céljának tekintette.

Míthogy az emberi hangon való éneklésnek közele rokona a zene, a különböző hangszerek művészete, itt önkéntelenül felvetődik az a kérdés, hogy mi volt Kálvin álláspontja az egyházi zene s általában a zeneművészet tekintetében. Ezen a téren Kálvinról igen sokszor festettek hamis képet. Kálvin ridegsége és művészet

⁵⁴² „...toute parole mauvaise (comme dit saint Paul) pervertit les bonnes meurs. mais quand la melodie est avec cela transperce beaucoup plus fort le cueur et entre au dedans tellement que comme par un entonnoir le vin est iecte dedans le vaisseau, aussi le venin et la corruption est distillé iusques au profond du cueur, par la melodie.. Parquoy d'autant plus devons nous regarder de n'en point abuser.. il y ait grande difference entre musicque qu'on fait pour rescuyr les hommes à table et en leur maison, et entre les psalmes qui se chantent en l'Eglise en la presence de Dieu... Il y a tousiours à regarder que le chant ne soit pas legier et volage, mais ait pois et maïeste, comme dit saint Augustin.” Corp. Ref. XXXIV. 169-70. (Epistre an Lecteur.)

⁵⁴³ Inst. III. 20:32.

⁵⁴⁴ U. o.

⁵⁴⁵ „...pour chanter louanges a Dieu il faut que le coeur marche devant et qu'il entonne... Car s'il n'y a que la bouche qui parle il est certain que ce n'est que pure moquerie..” Corp. Ref. LXXIX. 726. (Ef. 5:18-21.)

⁵⁴⁶ „...une Linote, un Ronssignol, un Papegay, chanteront bien mais ce sera sans entendre. Or le propre don de l'homme est de chanter, sachant qu'il dit..” Corp. Ref. XXXIV. 171-172. (Epistre au Lecteur.)

⁵⁴⁷ Inst. III. 20:33.

⁵⁴⁸ „...le chant tel qu'il est, en langage incogneu est une profanation toute patente de l'Escriture sainte et des louanges de Dieu..” Corp. Ref. XXXVI. 389. (Sermon contre l'idolatrie.)

⁵⁴⁹ „...non lingua peregrina sed vulgari et intelligibili, ut sit in ecclesia aedificatio.” Corp. Ref. LVIII. 259. (Homilia : 1. Sám. 18:1-9.)

ellensége annyira közhiedelemmé vált, hogy még egy protestáns lelkipásztor (O Douen) is így ír róla: „Kálvin... *ellensége* minden örömmek és minden szórakozásnak, még a művészeteknek és a zenének is!”⁵⁵⁰ Ezzel szemben Kálvin szoltáros könyvének előszavában azt olvassuk: „...Egyéb dolgok között amelyek alkalmasak arra, hogy az embert megörvendeztessék és neki gyönyörűségére szolgáljanak, legelső vagy legalább is egyike a legfontosabbaknak: a zene. Azért ezt *Isten ajándékának kell tekintenünk...*”⁵⁵¹ Ez az egy kijelentés is elég lehetne mindenféle hiedelem megcáfolására. A különböző zeneszerszámokat Kálvin egyáltalán nem kárhóztatta „Ámbár a hárfának és más hangszereknek fölталálása inkább csak élvezetre és gyönyörűségre szolgál mintsem szükségét tölt be, mégis egyáltalán nem kell fölöslegesnek tekinteni s még kevésbé méltányos dolog kárhóztatni...” Azonban az is fontos kérdés, hogy milyen célt szolgálunk a zenével és a különböző hangszerekkel? Mert Kálvin szerint a gyönyörűség (önmagában) megvetendő, ha az nem szolgálja Istennek félelmét és az emberi társadalom közjavát.⁵⁵²

Kálvin felfogása szerint tehát elméletelig nem lehet kárhóztatni sem általában az egyházi zenét, sem a hangszerek kultikus használatát, ha az valóban Istennek dicsőségére és a gyülekezet lelki épülésére szolgál. Ez a *ha* azonban olyan feltételt jelent, amit gyakorlatilag nehéz megtartani. Erre mutat, hogy Kálvin a saját egyházában ténylegesen ellene volt az orgona használatának is. A nyilvános istentiszteleteken ugyanis az Ige hirdetése a legfontosabb s nem szabad megengedni, hogy valami is nagyobb érdeklődést támasszon a hallgatóság lelkében mint Istennek Igéje. Emellett az orgonák mindenáron való használatát a pápista szokások nevetséges utánzásának tekintette, amely semmiképpen sem szükséges ahoz, hogy az istentiszteletet magasabbá tegyék. Sőt Isten Igéjét és az ő igaz tiszteletét veti meg a nép, ha többet foglalkozik a külső szertartásokkal, mint az Ige értelmével. Igaz ugyan, hogy a legrégibb időkben, így az Ószövetség idejében is szokásban volt a különböző hangszerek templomi használata, de ami a törvény idejében használatban volt, annak nincs helye nálunk ma. Ezért legyen elég az Isten magasztaló dicséretnek egyszerű, tiszta zengede-ése, amelyet szívvel és szájjal énekelünk a mi anyanyelvünkön. Régen azért volt szükség a zeneszerszámok kultikus használatára, mert a nép gyermek volt lelkében, amint a Szentírás is mondja (1. Kor. 13:11.), de ma már el kell hagynunk a gyermekhez illő dolgokat, „...hacsak nem akarjuk eltörölni az evangéliumi tökéletességet és nem akarjuk meghomályosítani azt a teljes világosságot, amelyre a mi Urunk Jézus Krisztus vezetett el minket.”⁵⁵³

Ime tehát Kálvin gondolata *a zene kultikus használatára* vonatkozólag ez: A zene Isten ajándéka. A bűnös ember kezében bűnös célokra is használható, mint a hiábavaló gyönyörűségek forrása. Felhasználható azonban Isten dicsőségének magasztalására is, csak azt nem szabad gondolnunk, hogy ezzel különösen megnemeseithetjük istentiszteletünket, sőt inkább óvakodnunk kell, hogy a figyelmet semmi el ne vonja az Igétől. A zenét tehát Kálvin szerint a kegyesség is alkalmazhatja a maga céljainak szolgálatában és az emberek lelki javára, de csak azzal a feltétellel, hogy távol marad tőle minden bűnös csábítás és hiábavaló élvezetvágy gondolata.⁵⁵⁴ Ez a felfogás különben logikus következménye annak a meggyőződésnek, amely Kálvin lelkében élt az istentisztelet fogalmára nézve. Semmisem állt tőle távolabb, mint a kép-mutatás gondolata. Ezt még a legnagyobb ellenségei is elismerték róla. Az egyházi

⁵⁵⁰ Lásd: Doumergue: *Művészet és érzelm Kálvinnál és a kálvinizmusban*. Fordította: Dr. Révész Imre. Bpest. 1922. 13. l.

⁵⁵¹ „...entre les autres choses, qui sont propres pour recreer l'homme et luy donner volupté, la Musique est ou la premiere ou l'une des principales: et nous fault estimer que c'est un don de Dieu.” Corp. Ref. XXXIV. 169-70. (Epistre au lecteur.)

⁵⁵² „...il faut condamner la volupté, qui n'est point conjointe avec la crainte de Dieu, et l'utilité commune de la compagnie des hommes.” Corp. Ref. LI. 99-100.

⁵⁵³ „Quod itaque fuit in usu tempore legis nullum hodie locum apud nos obtinet... quod sufficienter pura et simplex divinarum laudum modulatio, corde et ore nostro singuli idiomate... nisi perfectionem evangelicam velimus abolere et plenam lucem quam in Christo Domino nostro consequuti sumus obscurare.” Corp. Ref. LVIII. 259-60. (Homilia: 1. Sám. 18:1-9.)

⁵⁵⁴ „...la musique est de telle sorte, qu'elle peut estre appliquée aux offices de piété et profité aux hommes, pourveu que les allèchemens vicieux en soyent ostez aussi la vaine délectation qui retire les hommes de meilleurs exercices, pour les occuper à vanité...” Corp. Ref. LI. 100.

ének és zene az ő szemében csak annyiban bír jelentőséggel, amennyiben az az ember imádságos érzelmeinek őszinte kifejezése. Éppen ezért: „...különbség teendő — mondja Kálvin — a hívő lelkek és a képmutatók dicsőítő énekei között. ...Látjuk, hogy a pápistáknál négy szólamra énekelnek, sőt orgonák is kísérik az emberek hangját. Úgy látszik, hogy az Istennek együtt kell örvendeznie az ilyenekkel, akik ennyire használják az ő torkukat, de hát hol itt az építés? Az ő szívük bizony távol van Istentől.”⁵⁵⁵ Nyilvánvaló, hogy reformátorunk itt nem annyira az orgonák használata ellen, mint inkább az emögött rejlő képmutatás ellen tiltakozik. Tehát Kálvin nem ad határozott tilalmat az egyházi zene s bizonyos hangszernek, így az orgonának a kultuszban való használata ellen, de elengedhetetlen feltételül köti ki, hogy távol legyen attól minden bűnös hívalkodás, vagy képmutatás és, hogy az az egész gyülekezet építésére szolgáljon. Azt tehát nem mondhatjuk, hogy az orgona *feltétlenül* ellenkezik Kálvin felfogásával. Annyi azonban bizonyos, hogy a református istentisztelet keretében az *orgona nem foglalhat el önálló helyet* s csakis az egész gyülekezet éneklésének szabályozására és vezetésére használható.

Az eddigiek alapján megállapíthatjuk a következőket:

Kálvin nemcsak hogy nem volt ellensége elméletileg az egyházi ének és zene ügyének, hanem egyenesen megindítója volt annak a nagyhatású mozgalomnak, amelynek következtében a zsoltáreneklés a református egyházak istentiszteletének legjellemzőbb alkotórészévé lőn.

Az egyházi ének *gyakorlati* megvalósításánál pedig Kálvin követelményei ezek voltak:

A szöveg legyen: 1. *biblikus* és 2. *mindenki által érthető*.

A dallam legyen: 1. *magasztos* és 2. *mindenki által énekelhető*.

A *biblicitást* biztosította a zsoltárok eredeti bibliai szövege. Természetesen emellett Kálvin megkívánta, hogy a zsoltár fordítások költői szempontból is megüssék a kor színvonalának mértékét, de az eredeti bibliai szöveg használatát annyira fontosnak tartotta, hogy az egyes versek alá oda nyomatta magából a Szentírásból az illető vers eredeti tartalmát, hogy mindenki megkülömböztethesse az emberi művet az isteni tekintélyütől.⁵⁵⁶

Az *érthetőség* követelménye azt jelentette, hogy a nép által használt köznyelven kell énekelni. Ezen a téren Kálvin tovább ment Luthernél, aki a latin nyelvet sehogyan sem akarta teljesen kizárni a kultuszból.

A dallam *magasztossága* nem egyéb, mint a lélek magasba emelő szárnya. Apró csapongó szárnyak nem emelhetik magasba a sas madár hatalmas testét.

Végül nem szabad elfeledkezni arról, hogy az egyházi ének csakis *gyülekezeti* éneklés lehet, amelyben mindenki részt vehet. Itt különösen a Zwinglivel való összehasonlítás révén tűnik ki Kálvin felfogásának előnye. Zwingli előbb négyes szólamú énekkarok szereplését iktatta be a kultusz rendjébe, de később a tapasztalatokon okulva megszüntette az énekkarok szereplését és minden éneklést eltávolított az istentisztelet keretéből.

Tehát szöveg tekintetében az ősi zsoltár nemzeti nyelvre fordítva, zenei tekintetben pedig a magasztos, de mindenki által könnyen megtanulható és énekelhető dallam, ezek voltak Kálvin legfőbb követelményei az egyházi ének területén. Ő egyszerűen csak azt akarta, amint Doumergue mondja, hogy a templomokban a kálvinisták *mindnyájan és jól* énekeljenek.⁵⁵⁷

A *zsoltárok a kálvinizmus népies művészi törekvéseinek is legjellemzőbb megnyilatkozásai*. Nélkülök érthetetlen volna a reformáció bajnokainak sok hősi küzdelme és dicsőséges győzelme. Nem hiába nevezi Doumergue a zsoltárkönyvet *a kálvinizmus szíriánájának*: ez volt s ez marad még hosszú időkön át a mi hitünk igazi harci riadója, bizonyoságtévő szózata, összetartó ereje. Valóban: „a protestánsok a zsoltárok

⁵⁵⁵ „Et c'est pour distinguer entre les louanges qui luy sont rendues par les fideles et celles que luy rendent les hypocrites.. Nous voyons comme en la Papuaté on chantera a quatre parties et les orgues mesmes seront adioutées avec la voix des hommes: il semble que là Dieu se doive esjouir avec ceux qui desployent ainsi leurs gosiers, mais cependant quelle edification?.. et cependant leur coeur est du tout eslongné de Dieu.” Corp. Ref. LXXIV. 117. (Luk. 1:46-47.)

⁵⁵⁶ Lásd: Révész Imre: *Kálvin élete*. Pest. 1864. 318. l.

⁵⁵⁷ Lásd: Doumergue: *Művészet és érzelem Kálvinnál és a kálvinizmusban*, Fordította: Dr. Révész Imre. Budapest, 1922. 33. l.

zengedezése közben vetették meg vallásuknak alapjait.⁵⁵⁸ s a legnehezebb időben is mindenkor az ősi zsoltárokhoz való ragaszkodás lesz hitünknek egyik legerősebb oszlopa.

e) Az adakozás.

A reformáció álláspontja szerint a hitnek gyümölcsei a jócselekedetek. Tehát az Isten dicsőségét magasztaló keresztyén életből nem maradhatnak el azok a bizonyosságok, amelyek külső cselekedetekben, a segítő szeretet jeleivel, adományokkal is nyilván mutatják, hogy életünket Isten akaratának uralma alá vetettük.

Kálvin a reformáció hősei közül a legerőteljesebben hangsúlyozta az Isten dicsőségének szolgálatát s így természetes, hogy szerinte az igaz istentisztelet alkotó részei közül nem hiányozhat az a cselekvési forma, amely a kultusz keretében mintegy szimbolikus módon bizonyítja, hogy magunkat, életünket s minden javainkat készek vagyunk Istennek hálaáldozatul bemutatni. Ez a kultuszforma: az *adakozás*, amely mint a lélek hálaáldozatának külső cselekvésekben való nyilvánítása, szervesen hozzátartozik az istentisztelethez.

Kálvin úrvacsorai ágendájának 1545. évi előszavában beszél kimondottan az adakozásról, mint istentiszteleti cselekményről. Különös fontosságot tulajdonít ezeknek a „*szent adományoknak és ajándékoknak*“, amelyek szerinte nem hiábavaló módon kerültek az istentiszteleti cselekmények közé, mert ezek a nyilvánvaló bizonyosságai annak a hálaadásnak, amellyel Istennek és az Ő szent Fiának az Úr Jézus Krisztusnak tartozunk, ámbár ezeket a szent adományokat nem közvetlenül az Úr Jézusnak adjuk, hanem a keresztyén szeretet kívánalmainak megfelelően az övéinek, vagyis: az éhezőknek, a szomjúhozóknak, a ruhátlanoknak, a jövevényeknek, a betegeknek, és a foglyoknak.⁵⁵⁹

Kálvin az adakozást a keresztyén ember szent kötelességének tartotta. Felfogása szerint: „...az alamizsnálkodás a szent áldozatokhoz hasonlítottat, hogy a jelenben ez helyettesítse a régi törvényszerű áldozatokat.“⁵⁶⁰ Ez a felfogás azonban nem azt jelenti, hogy Kálvin a régi zsidó vagy pogány áldozati szertartásokat helyeselte vagy akár a római egyház tanítását elfogadta volna az üdvszerző jócselekedetekről s az alamizsnálkodás érdemszerző voltáról. Sőt ezzel a törvényeskedő felfogással szembe állította az áldozat ősi eredeti értelmét, amely nem egyéb, mint hogy Istennek *önmagunkat* aduk oda hálaáldozatul, ez pedig elsősorban engedelmességben, szükölködő felebarátaink részére felajánlott adományokban s minden embertestvérért való buzgó könyörgésekben nyilvánul.⁵⁶¹

Az adakozás fogalmának lényegéhez tartozik, hogy az csakis *önkéntes* lehet. Egyedül az ember özinte szívből jövő s minden kényszerítéstől mentes adománya lehet kedves Isten előtt, ezért vigyázni kell, hogy az adomány ragadománnyá ne legyen. A bármilyen kényszerítéssel való pénzszerzésnek még a látszatát is kerülni kell. Ezért Kálvin egyházában, amint Pruzsinszky írja: „...A szegényeknek a templomokban nyilvánosan nem gyűtenek. Csengetyüs gyűjtő perselyeket nem ráznak a templomokban a hivek füleibe.“⁵⁶²

Kálvin felfogása szerint az adakozás *jótétemény*, de ennek gyakorlásával, ámbár Isten dicsőségét szolgáljuk, de mégsem Istennel teszünk jót, mert a mi életünk ehez erőtlén és gyarló! Hiábavaló igyekezet volna tőlünk az, hogy Istent a mi javainknak vele való közlésével gazdagítsuk: s mivel a mi jótékonyságunk Ő neki nem használhat, amint a próféta mondja (Zsolt. 16:2), azt az *ő szentjével szemben* kell gyakorol-

⁵⁵⁸ U. o. 25. l.

⁵⁵⁹ „...et les saints oblations et offrandes: lesquelles choses declarent, ce qui nous est donné en Christ... à bonne et juste cause nous nous offrons et nous submettons du tout à Dieu le Pere et à nostre Seigneur Jesus Christ en recognoissance de tant et si grans biens. Et testifions cela par offrandes et dons saint: (ainsi que la charité Chrestienne requiert) lesquelz sont administrer à Jesus Christ en ses pluz petit, c'est à savoir à celuy qui a faim, qui a soif qui est nud, qui est estrangier, qui est malade et qui est detenu en prison.“ Corp. Ref. XXXIV. 195. (La forme des prieres.)

⁵⁶⁰ Inst. III. 7:5.

⁵⁶¹ Lásd: *Hering Hüllsbuch zur Einführung in das liturgische Studium*: Idézve: Doumergue. Jean Calvin. Tome. II. 104.

⁵⁶² *Pruzsinszky*: d. m. II. 341.

nunk kik e földön vannak.⁵⁶³ Amit a szegényekkel s a földi élet nyomorultjaival cselekszünk, mindazt Isten úgy fogadja, mintha Ő vele cselekedtük volna.⁵⁶⁴

Az adakozás gyakorlására nem lehet más mértéket felállítani, minthogy „...mindenki a maga *tehetsége szerint* adakozzék.”⁵⁶⁵ Kálvin szól az ótestamentomi *tizedről* mint a régi idők adakozásának mértékéről s megállapítja, hogy a tizedből befolyó jövedelmet részben a szegények megsegítésére, részben pedig azok táplálására fordították, akik Istennek és az Ő népének szolgáltak.⁵⁶⁶ Eképen Isten a mostani időkben is azt akarja, hogy az adakozásból származó bevétel a szegények istápolására és az egyház közönséges szükségeinek fedezésére szolgáljon.

Kálvin nem csak beszélt az adakozás jelentőségéről, hanem saját életével is példát szolgáltatott. Vallotta, hogy a kultusz keretében történő adakozás mellett a szűkölködők megsegítése a *templomon kívül* s a felebaráti szeretetnek adományokkal való megbizonyítása is valóságos istentiszteleti szolgálatot jelent. Tudvalevő, hogy Kálvin szegény ember volt s az is maradt élete végéig. Halála után ingóságainak leltározása alkalmával kiderült, hogy jóformán semmije sem volt.⁵⁶⁷ Pedig ugyan szerény életkörülmények között élt. De amíg élt, megosztotta mindenét a szűkölködőkkel. Ez magyarázza meg az ő szegénységét. Nagy öröme telt abban, hogy segíthetett a szegényeken vagy ha másokat eredményesen buzdíthatott a segítségre. Az adakozás tehát Kálvin felfogása szerint Isten akarata szerint történő *kultuszcselekmény, amellyel Isten iránti hálaadásunkat bizonyítjuk*, tudván, hogy életünknek minden javát Ő tőle kaptuk. A gyülekezeti istentiszteleten végbemenő adománygyűjtésnek pedig Kálvin szemében az a legfőbb jelentősége, hogy az adakozó mintegy szimbólikus kifejezést ad a lelkében élő *hálaérzetnek* s annak a teljes *önátadásnak*, amellyel késznek mutatkozik önmagát testét, lelkét s életének minden javát Isten dicsőségének szolgálatába állítani.

Ilyen módon az adakozás gyakorlásában megtalálhatjuk az imádság legfontosabb elemeit, csakhogy amíg az imádságban szavak foglalják formába a tartalmat, addig az adakozás gyakorlásánál külső cselekmények szavak nélkül : dnak kifejezést ugyanazon belső érzelmeknek. Az adakozás tehát nem egyéb, mint cselekvő imádság, vagyis olyan kultuszcselekmény, amely az emberi lélek hálaadásának, Isten felé vágyakozó önátadásának cselekvő tényekkel ad kifejezést.

* * *

Az elmondottakból nyilvánvalóan megállapítható, hogy a Kálvin szerinti gyülekezeti istentisztelet egységes egészet képez, alkotórészei pedig arányosan helyezkednek el egyetlen központi cselekmény körül, amely nem egyéb, min az ígéhirdetés. Az istentisztelet lefolyásának vezérgondolata kb. ez : a lélek imádsággal készül az Ige befogadására ; az *előkészület* abban áll, hogy meghallgatjuk Isten törvényét, amely kijelöli életünk célját, de ugyanekkor megérezzük, hogy milyen messze vagyunk e céltől s milyen nehezen tudunk közelebb jutni e célhoz, tehát ;yarlóságunk tudatában megalázzuk magunkat Isten előtt s beválljuk bűnös voltunkat s egyedül a menygyei Atya írgalmára támaszkodva könyörgünk bocsánatért és újászületésért ; lelkünk bizatást nyer s az éneklés által fellelkesítve várja az Igének prédikálását, Isten akaratának kijelentését. *Az ígéhirdetés a kálvini istentisztelet középpontja.* Ezt követi az *Ige áldásainak rögzítése* az imádság és éneklés áhíthatos erejévé, majd a bezáró áldás mintegy összesűrítve nyújtja a kultusz ajándékát a távozó hívőiek...

Az istentisztelet eme hármas tagolódása mellett azonban zt látjuk, hogy tulajdonképpen csak két alkotórésze van a kálvini istentiszteletnek, még pedig : az *Ige* és az *imádság*. Minden kultuszcselekmény (confessio, absolutio, ének, adakozás stb.) vagy az egyik, vagy a másik fogalom körébe tartozik. A confessio : bűnvalló imádság, az ének : zenei hangon elmondott imádság, az adakozás : celekvő imádság. Az

⁵⁶³ Inst. III. 7:5.

⁵⁶⁴ „...tout ce qui se fait aux povres: il l'accepte comme fait à sa personne.” Corp. Ref. LV. 308. (V. Mózes 14:24-29.)

⁵⁶⁵ „...qu'un chacun selon la faculté face aumosnes..” U. o. 309. I.

⁵⁶⁶ „...ce sont bien sacrez, qui doivent estre reservez pour l'usage de l'glise, tant pour sustanter les povres... que pour la nourriture de ceux qui servent à Dieu et à sonpeuple. Corp. Ref. LI. 673. (I. Móz. 14:20-24.)

⁵⁶⁷ V. ö. P. de Félice : *Les Protestants d'aufrefois.* Les Pasteurs. Paris.1898. 189-190.

absolutio : ígehirdetés, a tízparancsolat kultikus használata : ígehirdetés, a zsoltár-énekletés s a megzenésített bibliai himnuszok éneklése: ígehirdetés és imádság egyszerre, a bezáró áldás : ugyancsak Ige és imádság, amennyiben e célra bibliai szöveget használunk. Tehát a kálvini istentiszteletben „...az Ige és imádság szolgálata egybefonódik és egymást váltogatja...”⁵⁶⁸ Nem is tehetünk istentiszteleti alkotórészzé semmi olyan cselekményt, amely valamilyen vonatkozásban vagy imádságnak, vagy ígehirdetésnek ne volna nevezhető.

„Minden istentisztelet legvégső lényegében párbeszéd a könyörülő Isten lelke és a könyörületre utalt emberi lélek között s így voltaképpen a kijelentés és imádság dialógusa.”⁵⁶⁹ Ez a megállapítás különösképpen illik a kálvini istentiszteletre, mert semmi olyan cselekményt sem tűr meg a kultusz keretében, amely ennek a dialógusnak folyamatos menetét megzavarná. A Kálvin felfogása szerinti istentisztelet a legtisztább és legtermészetesebb formában állítja élénk a kegyelmes Istennek és az előtte hódoló emberi léleknek az Ige és imádság által történő találkozását.

Éppen ezért nincs helye a kálvini istentisztelet keretében semmi olyan alkotórésznek, amely nem áll kapcsolatban ezzel a szent találkozással. Semmiféle mágia, varázslás, babonáskodás, felesleges ceremónia sem foglalhat helyet a kultuszcselekmények között. Ellenben a kálvini istentisztelet legkisebb alkotórésze is azt a legfőbb célt szolgálja, hogy az emberi lelket közelebb vigye Istenhez, hogy így az istentisztelet minden résztvevője lelki épülést nyerjen.

2. Sakramentáliák.

A sakramentumoknak a kultusz rendjébe való beillesztése a Kálvin liturgikai felfogásának egyik legjellemzőbb részét képezi. Heiz⁵⁷⁰ szerint ugyan az istentisztelet sakramentális elemei kis helyet töltenek be a kálvini istentiszteletben, de hogy milyen fontos helyet foglaltak el Kálvin egész vallási rendszerében a sakramentumok, azt leginkább jellemzik azok a nyilatkozatok, amelyek szerint ő a sakramentumok kiszolgáltatását úgy tekintette, mint az Egyház létezésének egyik előfeltételét. Kálvin szerint *egyház ott van*, ahol az Igét prédikálják, Istent igazán és minden babonáskodás nélkül imádják, az egyházfegyelmet gyakorolják és *ahol a sakramentumokat kiszolgáltatják*.⁵⁷¹

Az ígehirdetés és az imádság mellett Kálvin a sakramentumok kiszolgáltatását tekinti vállalásos összejöveteleink harmadik céljának.⁵⁷² *A sakramentumok száma* egyedül Istennek tekintélyétől függ. Kálvin szerint az egész egyház közös használatára *két rendes sakramentum van*. T. i. a keresztség és az úrvacsora.⁵⁷³ Elismeri ugyan, hogy régebben a csodák korában több sakramentum is használatban volt, de ezek csak ideiglenes sakramentumok voltak. A pápa egyházában több olyan sakramentum van, amelyeket Kálvin szerint Isten nem helyeselhet, mert sehol sem található olyan Ige, amely ezeket megszentelné és jóváhagyná, már pedig a sakramentumok csak úgy vállnak lelkünk javára, ha ugyanakkor az Igéből oktatást nyerünk.⁵⁷⁴ Éppen ezért: „...igen helyes dolog, ha azokat a sakramentumokat, amelyek Istentől származtak, megkülönböztetjük azoktól, amelyeket az emberek vezettek be.”⁵⁷⁵ Kálvin bőven tár-

⁵⁶⁸ Dr. Csikesz Sándor: *Kálvin pásztori ígehirdetése módszerének legfőbb elemei*. Kálvin és a Kálvinizmus. Debrecen. 1936. 244.

⁵⁶⁹ Dr. Csikesz Sándor: *A református istentiszteleti hely fogalma*. Debrecen, 1935. 13-14.

⁵⁷⁰ Lásd: Heiz J.: *Calvins liturgische Grundsätze*. (Zeitschrift für prakt. Theologie. Frankfurt a M. 1887. 333-367.) 352.

⁵⁷¹ „...et qu'on y administre les Sacremens, nous concluyons sans difficulté que là il y a une Eglise.” Corp. Ref. XXXV. 68. (Contre les Anabaptistes.)

⁵⁷² „...il y a en somme trois choses, que nostre Seigneur nous a commandé d'observer en nos assemblees spirituelles. Assavoir la predication de sa parole : les oraisons publiques et solennelles : et l'administration de ses Sacremens.” Corp. Ref. XXXIV. 165-66. (Epistre au lecteur.)

⁵⁷³ „...seulement en il y a deux en l'Eglise chrestienne qui soient constituées de l'auctorité de Dieu : le Baptesme et la Cene de nostre Seigneur..” Corp. Ref. XXXVII. 697. (Confession de foy de Genève.)

⁵⁷⁴ „...pour faire nostre profit des Sacremens ils nous faut tousiours estre enseigner en la doctrine.” Corp. Ref. LXXIX. 393. (Ef. 2:11-13.)

⁵⁷⁵ *Franciaország református egyházainak hitvallása*. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. könyvtár. IX. 126.

gyalja Institutiojában az igaz és hamis sákramentumok kérdését s fejtegetéseit ezzel a kijelentéssel lehet összefoglalni: „...A sákramentum szerzésének hatalma egyedül az egy Istennél van.”⁵⁷⁶ Tehát valamely szertartás sákramentum voltát csakis az döntheti el: igazolható-e a Szentírásból minden kétséget kizárólag, hogy azt maga az örökkévaló Isten szerezte?

A *sákramentum fogalma* a szó eredeti görög synonymiájának jelentéséből magyarázható. Sákramentum a görög *μυστήριον* (titok) szónak felel meg. Mysteriumok alatt pedig a régi görögök szóhasználatában olyan vallási cselekményeket értettek, amelyeken csak beavatott és titoktartásra kötelezett személyek vehettek részt s az ilyen szertartások lényege a vallási tanítás megfelelő és érzékelhető „drámai kifejezése volt.” Ennek megfelelően Kálvin a sákramentumok alatt olyan vallási cselekményeket ért, amelyek „...magasztos lelki dolgok felséges kijelentését foglalják magukba.”⁵⁷⁷ Ez a kijelentés pedig külsőképpen látható jegyek ábrázolásával történik. A sákramentumok tehát Kálvin gondolatában az Isten kijelentésének eszközei, amelyeket az Ige prédikálásához hozzácsatolva a mi Urunk arra rendelt, hogy általuk önmagát velünk közölje. A genfi egyház kátéjában Kálvin a sákramentumnak ezt a meghatározását adja: „L.: *Mi a sákramentum?* Gy.: *Az irántunk való isteni jóakaratra külső bizonyítéka, amely látható jeggyel lelki kegyelmi ajándékokat ábrázol, hogy elpecsételje szívünkben az Isten ígéreteit és így ezeknek igaz volta annál jobban megerősítessék.*”⁵⁷⁸ Bullingerhez írt egyik levelében pedig Kálvin a sákramentumokat egyszerűen és röviden *az isteni kegyelem eszközeinek* nevezi.⁵⁷⁹ Minthogy pedig ez a kegyelem a lélek láthatatlan világához tartozik, a sákramentumoknak pedig látható jegyei vannak, Kálvin szerint a sákramentumok egy *láthatatlan igazság látható jegyei*⁵⁸⁰ („Le signe visible d' une vérité invisible”). De Saussure szerint a Kálvin szövegében előforduló „*vérité*” szónak a mai nyelv használatában inkább a „*réalité*” szó felel meg s így szerinte a Kálvin meghatározását az eredeti gondolat megőrzésével így lehet megfogalmazni: *a sákramentumok egy láthatatlan valóságnak látható jegyei*. Ez a valóság pedig nem egyéb, mint az Istennek irántunk megnyilvánuló irgalmassága és kegyelme. Bárhogyan is értelmezzük a szavakat, annyi bizonyos, hogy Kálvin számára a sákramentumok igazi értéke abban rejlik, hogy azok bizonyosságot tesznek előttünk az Isten kegyelmének *valóságáról*.

A sákramentumok kiszolgáltatása olyan különleges kultuszcselekmény, melynek elmaradhatatlan *feltétele* — Kálvin szerint — *a szervezett gyülekezeti közösség*. Sem úrvacsorát osztani, sem keresztelni nem lehet ott, ahol nincs meg az egyháznak valamilyen formája.⁵⁸¹ Ennek következtében a sákramentumok kiszolgáltatásának minden egyes esetben valamely gyülekezeti közösség jelenlétében kell történnie. Ez a sákramentumok helyes kiszolgáltatásának sine qua non-ja. Kálvin szeretettel inti az ujonnan alakult gyülekezeteket is, hogy egyházi életüket ne a sákramentumok kiszolgáltatásával kezdjék. Ne siessék el a dolgot s az úrvacsora kiszolgáltatása ne a kezdete, hanem a koronája legyen vallási életüknek, amely akkor következze, amikor már bizonyos megállapodott rend van gyülekezetükben.⁵⁸²

A szervezett gyülekezeti közösség feltételezi *a vezető keresztyén személyiség* jelenlétét is, akinek közreműködése nélkül nem jöhet létre nyilvános kultuszcselekmény. Egészen természetes tehát Kálvinnak az a határozott állásfoglalása, hogy a sákramentumoknak, „...úgy a keresztségnek, mint az úrvacsorának kiszolgáltatása csak azoknak feladata, kik a nyilvános tanítás tisztével meg vannak bízva.”⁵⁸³ Tehát a sákramen-

⁵⁷⁶ Inst. IV. 19:2.

⁵⁷⁷ Inst. IV. 14:2.

⁵⁷⁸ *A genfi egyház kátéja*. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX, 54.

⁵⁷⁹ „...docemus sacramenta gratiae Dei esse instrumenta.” Corp. Ref. XL.727. (C. Bullingero. 1548.)

⁵⁸⁰ Lásd: *J. de Saussure: La notion réformée des Sacrements*. Études sur Calvin et le Calvinisme. Paris. 1935. 246 l.

⁵⁸¹ „...Il ne seroit pas licite à ung homme de vous administrer les sacrement, sans qu'il. ne trouve entre vous une forme d'Eglise.” Corp. Ref. XLII. 639. (Aux fideles des Iles. 1552.)

⁵⁸² „...nous ne sommes nullement davis que vous commencies par ce bout, et mesme que vous soiez hastez de celebrer la sainte Cene iusques ace que vous aies ung ordre estably entre vous.” Corp. Ref. XLII. 638. (Calvtn aux fideles de iles. 1553.)

⁵⁸³ *A genfi egyház kátéja*. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX, 63.

tátiák *λειτουργός*-a nem lehet más, mint az a keresztyén személyiség, aki általában vezetője a gyülekezeti kultuszcselekményeknek: a *lelkipásztor*. Természetesen, megtörténhetik, hogy a sákramentumi szolgálat folyamán a szentség jegyeit méltatlan kezek érintik és szolgáltatják ki, mint ahogy mindig akadnak méltatlanok a liturgusok között. Ezzel kapcsolatban Kálvin erőteljesen hangsúlyozza, hogy az Isten rendelése szentebb, semhogy annak erejét emberektől tehetnők függővé: „...a lelkészben bárminő méltatlanság van is, azért a sákramentum nem szűnik meg jó és hathatós lenni, mert az Isten igazsága nem változik meg az emberek gonoszsága folytán.”⁵⁸⁴ Kálvin szerint mégha maga Judás volna is az „...aki a keresztséget, vagy a szentvacsorát kiszolgáltatja, mind az ujjászületés feredőjét, mind a Krisztus testének és vérének lelki táplálékát éppen úgy nyújtja keze által az Úr a híveknek, mintha angyal szállana le az égből.”⁵⁸⁵ Tehát a liturgus méltatlansága nem lehet ok senki számára a sákramentumoktól való tartózkodásra.

Ha ismerni akarjuk a sákramentumok lényegét és helyes kiszolgáltatásának módját akkor először is azt kell tudnunk, hogy *mily célból* rendelte azokat a mi Urunk. Kálvin szerint Isten a sákramentumokkal különösképpen a mi *gyarlóságunkon akart segíteni*, amikor képletes ábrázolások útján bizonyosságul mintegy megpecsételi az ő ígéreteit.⁵⁸⁶ A sákramentumok célja az is, hogy *jelei és jelvényei* legyenek a keresztyén hitvallásnak, társaságnak, vagy testvériségnek, hogy legyenek *ébresztői a háladásnak, gyakorlatai a hitnek és kegyes életnek*, végtére oly *szereződések*, amelyek minket erre köteleznek. De minden egyéb cél között fő az az egy, hogy általuk Isten az ő kegyelmét tanúsítsa, elénkbe adja és megpecsételje.⁵⁸⁷ A sákramentumokban tehát valami csodálatos *egyesítő erő* rejlik, amely Krisztusnak bármely nemzet-ségből való híveit egy zászló alá toborozza. Kálvin szerint úgy a keresztség, mint az úrvacsora arra való, hogy minden hívőt egyesítsenek Istennek egyszülött fiában.⁵⁸⁸ Akik pedig egyesülnek a Krisztusban, azok éppen a sákramentumok útján tesznek leginkább bizonyosságot hitükről és kegyességükről. Kálvin szerint is a sákramentumokban való részesülésünk által kegyességünket bizonyítjuk úgy az Isten előtt, mint az emberek előtt. Ezzel teszünk tanúságot, arról, hogy nem vagyunk vallás nélkül élő emberek.⁵⁸⁹ A sákramentumok célja tehát nem csak az, hogy általuk elfogadjuk az Isten kegyelmi ígéreteiről szóló látható jelekben, szent symbólumokban megnyilvánuló bizonyosságtételt, hanem az is, hogy a sákramentumokban való részesülés által mi magunk is bizonyosságot tegyünk arról, hogy Isten kegyelmi ígéreteit hittel elfogadjuk. A sákramentum tehát *több, mint akár a legfenségesebb symbolum*.

A sákramentumok két részből: *Igéből* és *külső jegyből* állanak. A pusztá jegyeknél sokkal fontosabbak az Igében közölt kegyelmi ígérek. Épen ezért a sákramentumok *erejüket az Igétől nyerik*, amelynek mintegy pecsétéi, igazoló jegyei s az Igében közölt isteni kegyelemnek zálogai. Önmagukban tehát a sákramentumok semmit sem érnek, az Igétől soha el nem választhatók, mert e nélkül nem méltók a sákramentum névre.⁵⁹⁰ Ha a jegy az ígérettel nem fűszereztetik, akkor mint magában ízetlen dolog mit sem fog használni. Az úrvacsora például, ha megszűnik az Igével való kapcsolata, akkor semmiben sem különbözik a világi lakomától.⁵⁹¹ Helye-

⁵⁸⁴ Franciaország református egyházainak hitvallása. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 206.

⁵⁸⁵ *Kölcsönös megegyezés a sákramentumok ügyében*. 1554. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 206.

⁵⁸⁶ „...Dieu a voulu subvenir à l'infirmité des hommes par les ceremonies, sacremens et choses semblables.” Corp. Ref. LXXIX. 752. (Ef. 5:25-27.)

⁵⁸⁷ *Kölcsönös megegyezés a sákramentumok ügyében*. 1554. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 188.

⁵⁸⁸ „Et le Baptesme et la Cene sont aujourd'huy pour unir tout le monde.” Corp. Ref. LXXIX; 406-7. (Ef. 2:13-15.)

⁵⁸⁹ „...pourquoy y a-il l'administration des sacremesn? n'est - ce pas pour rendre tesmioigne que nous avons religion?” Corp. Ref. LXXXI. 58. (Tim. 1:8-11.) Lásd még ugyanezt a gondolatot: Inst. IV. 14:1.

⁵⁹⁰ „Advions bien donc de ne separer iamais les Sacremens de la Parole.” Corp. Ref. LXXIX. 752. (Ef. 5:25-27.)

⁵⁹¹ Utolsó figyelmeztetés Westphalhoz. 1557. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 423. 1.

sen mondhatjuk tehát — Kálvin szerint, — hogy a sákramentum nem egyéb mint látható Ige.⁵⁹²

Az ígehirdetés a sákramentumok kiszolgáltatása alkalmával is, — miként minden alkalommal, — csakis *a nép anyanyelvén*, mindenki által érthető módon történhetik. Arra azonban nagyon kell vigyázni, ne hogy valami csodálatos varázsszert keressünk az Igében a sákramentumok kiszolgáltatása alkalmával: „Ige alatt pedig nem oly ígét kell értenünk, amely értelem és hit nélkül elsuttogva, pusztán hangjával, mintegy bűvös ráolvasással képes a sákramentumoknál használt jegyeket megszentelni, hanem amely hangosan hirdetve, megérteti velünk, hogy a látható jegy mit jelent.”⁵⁹³ Épen ezért Kálvin visszaélésnek nevezi azt a gyakorlatot, hogy a sákramentumokat ismeretlen nyelven viszik végbe. Szerinte: „...a sákramentum kigúnyolása, mikor a pap a kenyér és a bor felett mormog és senki sem érti, hogy mi történik ottan.”⁵⁹⁴

A sákramentumok *külső látható jegyei* önmagukban nem sok értéket jelentettek Kálvin szemében.⁵⁹⁵ Szerinte: „...a sákramentum ereje és hathatós volta nem a külső elembe van bezárva, hanem egészen az Isten lelkéből árad.”⁵⁹⁶ Mindamellet *a külső jegyek nem mellőzhetők*, sőt nagyon is szükségesek a sákramentumok kiszolgáltatásánál. Aki mellőzi a külső jegyeket, az nem is részesülhet a sákramentum javaiban.⁵⁹⁷ Emellett a külső jegyek használata Isten akaratán alapul, aki kezdetől fogva látható jelképekben jelentette ki magát, mert így akarta gyermekeit fokonyként magához emelni s a földi elemektől a lelki tudásig vezérelni. Igaz ugyan, hogy „...Isten látható jegy nélkül is megszenteli azokat, akiket megszentelni jónak lát, mindazonáltal aki megveti a jegyet, méltán fosztatik meg a láthatatlan megszenteléstől.”⁵⁹⁸ Épen ezért a külső jegyek értéke mégis több, mintha csak egyszerű elemek volnának. Ezt az értéket azonban a hozzájuk kapcsolódó Ige adja. Mint ahogy a pénzzé vert fém értéke más, mint az ugyanolyan súlyú és anyagú durva és kidolgozatlan fémé, mert a hivatalos jelvény reányomása által új értékelést nyer, ugyanígy Isten is az ő Igéjével a pusztá elemeket sákramentumokká jelölheti.⁵⁹⁹ Azonban súlyos tévedés volna az örök üdvösség reménységét, mely nincs alávetve az idők változásainak, hozzácsatolni az ideiglenes és romlandó elemekhez,⁶⁰⁰ amelyek nem egyebek mint Isten által rendelt *segédeszközök*. Nem lehet tehát az élet megújódását a sákramentumok külső jegyeibe, mint valami szekrénykébe zárni, mert így Istennel szemben lennénk igazságtalanok.

Mindebből logikusan következik, hogy Kálvin élénken tiltakozik a sákramentumi külső jegyekhez fűződő *babonás szokások* ellen. Nem tartja helyesnek ha pl. az úrvacsora jegyeit a kenyeret és a bort ott őrzik a templomban, mintha a felszentelés ereje a végbemenő használat után is megmaradna bennük.⁶⁰¹ Helytelen dolognak tartja az úgynevezett szentelt víz használatát is a kereszttelés alkalmával. Erőteljesen hangsúlyozza, hogy semmiféle emberi szokás nem adhat tekintélyt a sákramentumoknak,⁶⁰² mert ezt egyedül Isten adhatja. Ő pedig nem akarja, hogy mindenféle emberi kitalálásokkal rontsuk meg az ő sákramentumait.⁶⁰³

⁵⁹² „...il a este dit par bonne raison que les Sacremens sont paroles visibles.” Corp. Ref. LXXIV. 516. (Márk. 1:4.)

⁵⁹³ Inst. IV. 14:4.

⁵⁹⁴ Franciaország református egyházainak hitvallása. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 129. 1.

⁵⁹⁵ „...si nous regardons que le Sacrement extérieur et visible: que tout cela n'est de nulle valeur.” Corp. Ref. LXXVIII. 561-62. (Gal. 3:25-29.)

⁵⁹⁶ Genfi egyház kátéja. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 55. 1.

⁵⁹⁷ Utolsó figyelmeztetés Westphal ellen. 1557. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 418. 1.

⁵⁹⁸ Kölcsönös megegyezés a sákramentumok ügyében. 1554. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 209.

⁵⁹⁹ Inst. IV. 14:18.

⁶⁰⁰ Kölcsönös megegyezés .. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 210.

⁶⁰¹ U. o.

⁶⁰² „...la coutume des hommes ne donna pas autorité au Sacrement.” Corp. Ref. XXXV. 57. (Contre les anabaptistes.)

⁶⁰³ „Il n' a point voulu.. que ses Sacremens fussent polluez par les inventions humaines.” Corp. Ref. LXXIX. 134. (Gal. 6:14-18)

Kálvin semmiképpen sem akarja, hogy a sákramentumok csupán a pogány népek mystériumainak másolatai legyenek.⁶⁰⁴ Ezért azt kívánja, hogy a sákramentumok központi helyére odaállítsuk magát az élő Krisztust. „*En Krisztust mondom mindenütt a keresztség és az úrvacsora lényegének*” — hangoztatja Kálvin teljes határozottsággal Westphal ellen írt második értekezésében.⁶⁰⁵ Tehát amint az úrvacsorának külső jegye, látható anyaga a kenyér és a bor, a keresztségnek pedig a víz, eképen *Krisztus a sákramentum lelki tartalma*. Ő az, aki belsőleg kereszttel s aki az úrvacsorában minket a maga részeseivé tesz. A sákramentumoknak tehát „...minden lényege (substanciája) Jézus Krisztusban van: ha pedig elválasztjuk azokat tőle, nem marad belőlük egyéb, mint füst és pára.”⁶⁰⁶ Krisztus nélkül a sákramentumok elvesztik minden értéküket és erejüket⁶⁰⁷ s nem lesznek egyebek, mint haszontalan álarcok, amelyek csupán arra jók, hogy utánozzák az igazi kegyességet.

Senki sem mondhatja komolyan Kálvinnról, hogy a sákramentumokról szóló keresztyén tanítást elhanyagolta volna. Őszinte önvallomásul tekinthetjük egyik levelének azt a részét, amelyben a sákramentumok iránti felfogását önmaga így jellemzi: „...én pedig tagadom, hogy a sákramentumok helyes használatát és célját bárki is jobban dicsőítene, azoknak értékét inkább magasabbná, egyszóval hogy a sákramentumokról nagyobb tisztelettel beszélne, mint én...”⁶⁰⁸ Kétségtelen dolog tehát, hogy Kálvin a sákramentumokat igaz értékük szerint becsülte s számukra a kultusz rendjében is a megfelelő helyet biztosította. A következő fejezetekben külön fogunk szólni a két sákramentumnak a kultusz rendjében való elhelyezkedéséről.

Az eddigiek alapján pedig megállapíthatjuk, hogy Kálvin állásfoglalását a sákramentumokkal szemben különösen két dolog jellemzi:

1. *Határozott különbségtétel az igaz és hamis sákramentumok között.* Főszempont előtte csakis az lehet, hogy igazolható-e a sákramentum isteni eredete.

2. *A sákramentumok kiszolgáltatásánál főhelyet biztosít az Igének.* Az istentisztelet három főtényezőjének (1. Szentlélek, 2. emberi lélek, 3. Ige.) meg kell lenni a sákramentumok kiszolgáltatásánál is. Ezekhez járulnak mintegy segédeszközü a külső jegyek, de Ige nélkül nem lehetséges sákramentális istentisztelet. Enélkül nem jöhet létre az istenség és a gyarló ember között az a szent találkozás, boldog egyesülés, amely minden istentiszteletnek, de különösképpen a sákramentális istentiszteletnek legbensőbb lényege.

a.) A keresztség.

Időrendben ugyan Krisztus előbb szerezte az úrvacsorát s azután a keresztséget, azonban a Krisztus egyházának tagjai előbb részesülnek a keresztségben s azután az úrvacsorában. Így mi is ez utóbbi sorrendet fogjuk követni.

Mi a keresztség?

Kálvin felfogása szerint: „A keresztség annak a beavatásnak a jegye, amellyel az egyház társaságába bevételünk, hogy a Krisztusba beoltva Isten fiai közé számíltassunk.”⁶⁰⁹ Tehát a keresztség tárja fel előttünk az egyház bejáratának kapuit.⁶¹⁰ Az egyház azonban nem csak a hívek társasága, hanem a hívek lelki édesanyja is és aki tagja lesz az egyháznak, az egyuttal gyermeke lesz ennek az édesanyjának. A gyermeknek pedig ismernie kell az ő édesanyját és engedelmeskednie kell az ő szavának. Tehát az egyházba való felvétel a keresztség által szent elkötelezést jelent az Isten ismeretében és az Isten iránti engedelmségben való neveltetésre. Ugyan-

⁶⁰⁴ Kölcsönös megégyezés... Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 201. 1.

⁶⁰⁵ A sákramentumokra vonatkozó kegyes és igaz hitnek második védelme Westphal loákhim rágalmai ellen. 1556. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár IX. 203. 1.

⁶⁰⁶ „...toute leur substance... est en Jesus Christ; et si on les en separe ce n'est plus rien qu' ombrage et fume.” Corp. Ref. XXXVII. 751. (Confession des églises de France.)

⁶⁰⁷ Kölcsönös megégyezés... Kálvin kisebb művei, Ref. egyh. kvtár. IX. 189. 1.

⁶⁰⁸ „Neque enim concedam quemquam ipsorum esse qui vim et usum finemque sacramentorum splendidius commendat, qui eorum dignitatem ornet locupletius, qui denique maiorem illis reverentiam conciliet.” Corp. Ref. XLIII. 454. (C. Burkardo. 1555.)

⁶⁰⁹ Inst. IV. 15:1.

⁶¹⁰ Hitvallási formula. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 105.

akkor pedig bizonyosságot nyerünk, Istentől arra nézve, hogy Ő minket valóban gyermekeivé fogadott.⁶¹¹

A *keresztség belső tartalmának* Kálvin szerint két része van: 1. A bűnök bocsánatának és 2. a lelki ujjászületésnek kiabrázolója. „A bűnöknek bocsánata egy neme a megmosattatásnak, amely által lelkünk megtisztul foltjaitól épen úgy, mint ahogy a víz elmossa testünk szennyét.” „A halálnak alakja adatik abban elénk, hogy a fejünkre vizet öntenek: az új élet kezdete pedig abban, hogy nem maradunk a víz alatt elmerülve, hanem csak egy pillanatra szállunk alá mintegy a sírba, hogy azonnal felmerüljünk.”⁶¹² A keresztség tanításának summája tehát ebben a két főpontban foglalható össze: 1. Bűnbocsánatot nyervén Istentől, *megtisztulunk* vétkeinktől és 2. levetvén az óembert mintegy megavult köntöst, *ujjászületünk* és egyesülünk a Jézus Krisztusban.⁶¹³

A keresztség bizonyos értelemben az ószövetségi circumcisio⁶¹⁴ keresztyén formája, azonban itt nemcsak kiabrázolás a cselekmény lényege, mert a keresztség sákramentuma által maga az Úr Jézus Krisztus valósággá teszi azt, amit jelképesen nekünk ígér.⁶¹⁵

A *keresztség kiszolgáltatásának gyakorlata* először is annak a kérdésnek a tisztázását kívánja, hogy *kiket lehet megkeresztelni?* Kálvin szerint mindazokat akik a keresztyén egyház tagjai kívánnak lenni s akiket szüleik a keresztyén egyház tagjaivá akarnak nevelni. Tehát felnőtteket és gyermekeket egyaránt. Kálvin az anabaptistákkal szemben erőteljesen hangsúlyozza a *gyermekkeresztség* szükséges voltát. Strasbourgi lelkész korában messze vidékekről is behozták öhozzá a kereszteletnül maradt gyermekeket s ő még halálos ágyán is megatottan emlékezik vissza ezekre a keresztelesekre. A gyermekkeresztséget Kálvin az Úr Jézus tekintélyével támogatja, aki „...kijelentette, hogy ilyeneké a mennyeknek országa s mivel reájuk vetve kezét, Istennek, az ő Atyjának ajánlja őket, ezzel minket eléggé megtanit arra, hogy a gyermekeket nem szabad nekünk sem kizárni az ő egyházából.”⁶¹⁶ Mikor Isten az üdvösség ígérét adta Ábrahámnak, ez nem csak az ő személyének szólt, hanem utódainak is. (1. Móz. 17:7).⁶¹⁷ Ezért, ámbár a keresztség a hit és a bűnbánat sákramentuma, mégis mivel a fiuvá fogadás ígéréte a hívek ivadékaira is kiterjed, meg kell keresztelni a hívő szülők gyermekeit is.⁶¹⁸ Kálvin pompás argumentumokat tud felhozni azok ellen, akik tiltják a gyermekkeresztséget. Vannak, akik azt hirdetik, hogy a Szentírás sehol sem említi az apostolokról, hogy gyermekeket kereszteltek volna. Az ilyeneknek „...azt felelem — mondja Kálvin, — hogy azt sem olvassuk sehol, hogy az úrvacsorát valaha is egyetlen asszonynak kiszolgáltatták volna.”⁶¹⁹ De az is meg van írva: „...aki nem dolgozik, ne is egyék.” (2. Thess. 3:10). „Még sincsen olyan kegyetlen ember, aki kis gyermekét éhen hagyná veszni.”⁶²⁰

Kálvin, ámbár a gyermekkeresztséget feltétlenül szükségesnek tartja, mindamellett nagy szigorúságot követel abban a kérdésben, hogy *milyen szülők gyermekeit lehet*

⁶¹¹ „L'homme non seulement est introduit par le Baptesme en la communion de l'Eglise mais aussi y a son attestation seellée, que Dieu le recongnoit pour l'un de ses enfans.” Corp. Ref. XXXV. 58. (Contre les anabaptistes.)

⁶¹² Genfi egyház kátéja. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvrtár IX. 57.

⁶¹³ „...le principal que nous avons au Baptesme consiste en deux points : c'est que nous sommes purgez de nos macules quand Dieu nous pardonne nos pechez et que nous sommes despoillez du vieil Adam renouvelez et unis a Jesus Christ. Voyla la somme du Baptesme. Corp. Ref. LXXXVI. 600. (Actes 1:4-5.)

⁶¹⁴ „...au lieu de la Circoncision.. nous avons le Baptesme qui nous testifie le semblable..” Corp. Ref. LXXXVIII. 366. (Gal. 2:3-5.)

⁶¹⁵ „C'est un Sacrement que le Fils de Dieu a establi, auquel il accomplit en verité ce qu'il y promet par figure.” Corp. Ref. XXXVII. 135. (Contre A. Cathelan.)

⁶¹⁶ Az egyházi könyörgések alakja. 1542. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvrtár IX. 85. l.

⁶¹⁷ „La promesse du salut qui luy est donnée non seulement est pour sa personne, mais aussi pour sens enfans.” (Gen. 17:7.) Corp. Ref. XXXV. 58. (Contre les anabaptistes.)

⁶¹⁸ Hitvallási formula. Kálvin kisebb művei Ref. egyh. kvrtár IX. 105.

⁶¹⁹ „...Je respons, que nous ne lisons pas non plus, que iamais ilz ayent administré la Cene du Seigneur a une seule femme.” Corp. Ref. XXXV. 64. (Contre les anabaptistes.)

⁶²⁰ „...Il est dict que celuy qui ne travaille point ne doit point manger (2. Thess. 3:10.) Nul n'est si cruel pourtant, de condamner les petiz enfans à mourir de fain.” Corp. Ref. XXXV. 69. (Contre les anabaptistes.)

megkeresztelni. „Lehetetlen megkeresztelni azokat — írja egyik levelében Farelhez, — akiről nem gondolhatjuk, hogy egyházunk testének tagjai lesznek.”⁶²¹ Szerinte ugyanis nagyon kell ügyelni arra, hogy a sákramentum szentségén sérelem ne essék, már pedig ez történik meg, ha a keresztséget teljesen távolállók, bálványimádók, vagy kiközösítettek gyermekei számára is kiszolgáltatták. Pápista szülők gyermekeit csak abban az esetben lehet megkeresztelni, ha ezeknek evangéliumi nevelésére biztos kezességet adtak.⁶²² Különbözik a szülők hűtlensége miatt nem szabad a gyermekeket is eltaszítani, mert „...kétségtelen, — amint írja Knoxhoz intézett levelében, — hogy szent és kegyes ösöknek az ivadékai az egyház testéhez tartoznak még akkor is, ha szüleik és nagyszüleik már elestek.” Viszont: „...nincs fonákabb dolog, minthogy Krisztus testéhez olyanokat soroljunk hozzá, akik felől semmit sem remélhetünk, hogy Krisztus tanítványaivá lesznek. Ezért ha nem áll elő egyetlen rokon sem, hogy az egyháznak ígéretet tegyen és hogy a gyermek nevelését és gondját magára vállalja, akkor a keresztség cselekménye nem egyéb, mint komédia...” Természetesen: „...más körülmények vannak az ujonnan képződő egyházakban, mint egy már szabályosan megalakult és rendezett egyházban...” Azért ezen a téren megfelelő pásztori prudenciára van szükség. Rendezett viszonyok között az a leghelyesebb állapot: „...Kötelezővé kell tenni a szülők számára, hogy gyermekeiket maguk hozzák el és elsősorban ők legyenek a keresztszülők.”⁶²³ Kálvin annyit mindenesetre megkíván, hogy legalább az atyák, ha csak valami fontos ügy meg nem akadályozza őket, feltétlenül jelen legyenek a keresztesítésen és a keresztszülőkkel együtt feleletet adjanak a feltett kérdésekre.⁶²⁴

Fontos kérdés Kálvin szerint az is, hogy *kik legyenek a keresztszülők.* A keresztszülői intézmény célja nem egyéb, minthogy a gyermeknek komoly evangéliumi nevelést biztosítson.⁶²⁵ Evégből szükséges, hogy a keresztszülők olyan emberek legyenek, akik képesek a gyermeket a Szentírás igaz tudományában oktatni „Csakis a gyülekezeti közösségből való hívek fogadhatók el keresztszülökkül, mert idegenek és távolállók nem tehetnek ígéretet arra, hogy a gyermekeket az egyház kívánalmai szerint fogják nevelni. A kiközösítés ítélete alatt álló személyek, akiket eltiltottak az úrvacsorától, szintén nem fogadhatók el keresztszülőknek, mindaddig, amíg meg nem békültek az egyházzal.”⁶²⁶ A keresztszülőknek továbbá érettkorú egyéneknek kell lenniük, akik legalább 15 évesek elmúltak s maguk is komoly oktatásban részesültek az egyházi hitvallások tekintetében.⁶²⁷ Mindezeknek a kívánalmaknak Kálvin gondolata szerint az a célja, hogy a keresztszüleség ne csak egyszerű komaság legyen, hanem szent feladatokkal járó tisztség, amely hivatva van a keresztség sákramentumának komolyságát is biztosítani.

Hol kell a keresztséget kiszolgáltattani? Erre a kérdésre Kálvin határozottan így felel: csakis a hívek társaságában, a gyülekezet jelenlétében. Egészen természetes ez a kívánság, mert hiszen a keresztség az Isten egyházába való ünnepélyes felvétel sákramentuma s az ünnepélyesség csakis a gyülekezet jelenlétével biztosítható. Mivel pedig a gyülekezet a templomban nyilvános istentiszteletek alkalmával van együtt,

⁶²¹ „Absurdum esse ut eos baptizemus, qui corporis nostri membra censerit nequeunt.” Corp. Ref. XLII. 570. [C. Farello. 1553.]

⁶²² V. ö. : *Kampfschulte* : Id. m. I. 462. l.

⁶²³ „Nobis ergo minime dubium est, quin soboles ex sanctis et piis atavis pregenita, quamvis apostatae fuerint avi et parentes, ad ecclesiae tamen corpus pertineat... Nihil enim magis praeposterum quam inseri in Christi corpus quos non speramus fore eius discipulus. Quare si nullus ex cognatis appareat qui fidem suam obliget ecclesiae, ac curam suscipiat docendi infantis lusoria est actio... Alia est nunc renascentis ecclesiae ratio, quam rite formatae et compositae... et cogendi parentes ut suos ipsi liberos offerant et primi sint sponsores.” Corp. Ref. XLV. 666-7. (Calv. Knoxo, 1559.)

⁶²⁴ „Patres nisi quid negotii impediatur inibentur adesse ut stipulationi respondeant una cum fideiusoribus.” Corp. Ref. XLVI. 235-6. [C. Claviano. 1560.]

⁶²⁵ V. ö. : *E. Choisy* : *La Théocratie à Genève au temps de Calvin.* Genève, 1898, 236. l.

⁶²⁶ „Qu'on ne reçoive étrangers pour comperes que gens fideles et de notre communion veu que les autres ne sont capables de faire promesse à l'Eglise d'instruire les enfans ainsi qu'il est requis, Item, que ceux qui auront esté privez de la Cene n'y soyent pas recues non plus iusques à ce qu'ils se soyent reconciliez à l'Eglise.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 103. (Ord. 1561.)

¹²⁷ „Que nul parrin ne soyit receipt pour presente [porter] ung enfant sil nest deage pour faire une telle promesse ascavoir (aussi quil) ayt passe quinze ans.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 54. (Ord. 1547.)

ezért a kereszteleés helye a templom s ideje a gyülekezeti istentisztelet ideje. Itt nem a templomon van a hangsúly, hanem a gyülekezeten. Kálvin szerint „... ha titkon, tanúk nélkül kereszteleznék meg egy gyermeket, ez ellenkeznék úgy a Jézus által kívánt jó renddel, mint az apostolok gyakorlatával.”⁶²⁸ Kálvin türehetetlen bűnnek nevezi azt az elharapózott szokást is, hogy a hívek nem igen jönnek el a kereszteleésre, vagy kimennek a templomból, ha kezdődik a kereszteleési szertartás s ezzel sokszor még a legközelebbi rokonok is megvetésüket fejezik ki a sákramentum iránt. Mert vajjon a keresztség kiszolgáltatása „... a kis gyermekért történik, akinek még nincs képessége, hogy azt megértse? nem: hanem azokért, akik őt bemutatják: a szülőkért, a rokonokért, a barátokért és a szomszédokért...”⁶²⁹ Ezért rendeli Kálvin, hogy a kereszteleés csak az istentisztelet órájában történhetik, még pedig akár vasárnap, akár hétköznap, azonban utóbbi esetben csakis akkor, ha prédikációs istentisztelet van.⁶³⁰

A kereszteleési szertartás lefolyása egyébként Kálvin liturgiája szerint⁶²⁸ a következő:

1. *Invocatio.*

2. *Bevezető kérdés:* „Megkereszteleés végett mutatjátok-e be ezt a gyermeket? Felelet: Igen.”

3. *Szertartási beszéd.* (Ennek végén a lelkipásztor kijelenti: „...befogadjuk e gyermeket Isten házába, hogy részeseivé tegyük mindazon jóknak, amelyeket Ő hiveinek ígért.”)

4. *Imádság.*

5. *Miatyánk.*

6. *Kérdés:* „Akarjátok-e, hogy ez a gyermek megkeresztelestessék az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében? Felelet: Igen.” (Ez a kérdés csak a liturgia 1545. évi kiadásában fordul elő.)

7. *Apostoli hitvallás.* Ennek elmondását ezek a szavak vezetik be: „Mivel arról van szó, hogy ezt a gyermeket befogadjuk a keresztyén egyház közösségébe, megígéritek, hogy amikor eléri az értelmes kort, abban a tudományban fogjátok őt oktatni, amelyet elfogadott Istennek népe, amely össze van foglalva röviden mindnyájunk közös hitvallásában...”

8. *Fogadástétel:* „Tehát megfogadjátok, hogy őt szorgalmasan oktatjátok ebben az egész tudományban és általában mindenben, ami az ő és újtestamentumi szent írásokban foglaltatik, hogy azokat úgy fogadja, mint Istennek az égből jövő igaz beszédét. Ugyancsak buzdítani fogjátok, hogy azon szabály szerint éljen, amelyet a mi Urunk szabott elénk az ő törvényében, amely a két főponton foglalható össze. Szeressük Istenet teljes lelkünkben, teljes szívünkben és minden erőnkben és: szeressük felebarátunkat, mint önmagunkat. Hasonlóképpen oktatni fogjátok őt, hogy mint igaz keresztyén azon intések és buzdítások szerint éljen, amelyeket prófétái és apostolai által adott, hogy önmagának és saját bűnös vágyainak ellene mondván, arra áldozza és szentelje magát, hogy dicsőítse Istennek a Jézus Krisztusnak nevét, és építse az ő felebarátait.” (E fogadástételt a keresztszülők csak hallgatólagos válasszal erősítették meg.)⁶³²

9. *Kereszteleés.* A lelkipásztor e szavakat mondja: „Az Atyának, a Fiúnak és

⁶²⁸ „...si on baptisoit ung enfant en cachette sans tesmoinges cela ne respondroit nullement a lordre institue par Iesus Christ, ny a la pratique des apostres. Corp. Ref. XLIII. 265. (C. à Paul Alciati, 1554.)

⁶²⁹ „...Est-ce pour le petit enfant qui n'a encores nulle capacite d'entendre? Non: mais pour ceux qui le presentent pour le pere, pour les parens et amis et voisins.“ Corp. Ref. LXXIV. 151-2. (Luk. 1:59.)

⁶³⁰ „Que le baptesme ne se face que a lheure de la predication.“ Corp. Ref. XXXVIII. p.p. 25. (Ord. 1541.) „Que le baptesme se administre chescun iour moiennant quil se face sermon.. U. o. 53. (Ord. 1547.)

⁶³¹ Lásd: Corp. Ref. XXXIV, 185-192. Magyar fordításban. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvrtár. IX. 83-87.

⁶³² V. ö.: Büchenschütz L.: *Calvin et la liturgie de Strasbourg.* Hist. des liturgies de langue allemande dans l'Eglise de Strasbourg. 1900. 111. 1.

a Szentléleknek nevében.⁶³³ Keresztelés közben a keresztszülők a gyermekre teszik kezüket.

10. *Áldás*: „A mi Urunk Istenünk cselekedje az ő kegyelme és jósága által, hogy ez a gyermek, akit Ő teremtett és alkotott az ő képére és hasonlatosságára, legyen igaz tagja az ő Fiának és Jézus Krisztusnak, teremvén jó gyümölcsöt, mint Istennek gyermeke. Amen. Isten legyen mindnyájatokkal!” (Ez az áldás formula csak a liturgia 1545. évi kiadásában van meg.)

Egy Kálvin korabeli katolikus gúnyírat így írja le, hogy milyen *egy keresztelkedés Genfben 1554 táján*: „...Prédikáció után a gyülekezet prédikátora vagy diakónusa helyén maradván, elmondja a Kálvin és mások által rendelt négy-öt könyörgést. Ha több gyermek van is, csupán egyszer mondja: én titeket kereszteltem. Majd tenyerével a gyermekek arcát vízzel hinti meg, amit a szülésznő tart készen. Kereszteléséknél csupán egy keresztapa van, akik legelől hozzák a gyermeket, utánuk jön a szülésznő, aki egy vízzel telt edényt hoz, továbbá egy törölő ruhát, a prédikátor vagy diakonus kezeinek megtörlésére. Ezután következnek a férfiak, majd az asszonyok kettesével...⁶³⁴ Ezek az adatok, — amelyeknek hitelességét természetesen csak fenntartással fogadhatjuk, — mindenesetre érdekes leírást közölnek a keresztelési szertartás *külsőségeiről*, de ezek magát a lényegét nem érintik.

A keresztelési szertartáshoz hozzátartozott az anyakönyvezés is. Az Ordonance-ok szigorúan előírják az anyakönyvezés szükségességét.⁶³⁵ Ennek a különös célja volt a törvénytelen születésű gyermekek ellenőrzése is, akikről a lelkészeknek jelentést kellett tenni a polgári hatóság előtt. Az anyakönyvezés alkalmával a következő rovatokat kellett kitölteni: 1. A gyermek születésének napja, 2. keresztelésének napja, 3. vezetőnek neve, 4. keresztnevei, 5. a szülők nevei, és 6. a keresztszülők nevei. Az anyakönyveket a templomban őrizték.⁶³⁶

Mivel a keresztelés egyuttal névadás is, Kálvinnak külön gondot okozott olyan szabályok teremtése, amelyek megakadályozzák, hogy a nevek helytelen megválasztása által nyilvánvaló babonáság, vagy egyéb helytelenség vegyen lakozást az Isten egyházában.⁶³⁷ Miután Genfben a névadás körül több alkalommal zavarok voltak, 1546-ban sikerült elérni, hogy a tanács külön rendelkezést adott ki a keresztnevek használatáról. Az eltiltott nevek jegyzékét maga Kálvin készítette el. Tilos volt pl. olyan keresztneveket használni, amelyek a régi bálványistenekre emlékeztettek, vagy amelyek csak az Isten által rendelt kiválasztott személyekre vonatkozathatók (pl. angyal, Evangélista), tilosak voltak az olyan nevek, amelyek csak Isten, vagy az Úr Jézus Krisztust illethetik (pl. Jézus, Imánuel), tilosak az olyan nevek is, amelyek gúnyolódásra adhatnak alkalmat, továbbá a torzított s kicsinyített képzővel alakított nevek stb. stb.⁶³⁸ Kálvin különös előszeretettel óhajtja a bibliai nevek használatát s kívánatosnak tartja, hogy azok, akiknek ilyen nevük van emlékezzenek nevük jelentőségére s ez serkentse őket Isten félelmére, erősítse meg őket a hitben és soha ne feledjék, hogy nevüket a keresztségben kapták.⁶³⁹

A kereszteléssel kapcsolatban Kálvin igyekezett mindenféle *babonás szokást* és *téves hiedelmet* távoltartani. A szülőket ugyan szigorú rendszabályok kötelezték

⁶³³ Kálvin ezt a formulát egyik prédikációjában így magyarázta meg: „megkeresztelteünk az Atyának nevébe, aki a mi üdvösségünknek szerzője, a Fiának nevébe, aki mindent elvégzett a mi megváltásunkra és a Szent-Léleknek nevébe, aki által megszentelést nyerünk s a mi Urunk Jézus Krisztus által szerzett mérhéttelen javaknak és örömöknek birtokába jutunk.” „Nous sommes baptisez au nom du Pere, comme l'auteur de nostre salut: au nom du Fils comme celui qui a accompli tout ce qui appartenait à nostre Redemption: au nom du Saint Esprit, par lequel nous sommes sanctifiés pour avoir possession et ionissance des biens incomprehensibles qui nous ont este acquis par nostre S. Jesus Christ.” Corp. Ref. LXXIX. 527. (Ef.4:1-5.)

⁶³⁴ Lásd: Paul de Félice. *Les Protestants d'autrefois*. Les temples. Deuxième Edition. Paris. 1897.

⁶³⁵ „...qu'on enregistre les noms des enfans avec ceux des parens...” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 103. (Ord. 1561.)

⁶³⁶ V. ö.: E. Choisy: *La Theocratie à Genève au temps de Calvin*. (Genève. 1898.) 235-236.

⁶³⁷ „Quand aux noms, que les ordonnances de messieurs soient gardeer tant pour eviter superstition et idolatrie que pour oster de lesglise de dieu toutes choses folles et indecentes.” Corp. Ref. XXXVIII. p. p. 54. (Ord. 1547.)

⁶³⁸ Lásd: „Projet d'ordonnance sur les noms de bapteme.” 1546. Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 49-50.

⁶³⁹ „...tous ceux qui'ont des noms qui signifient quelque chose utile pour les inciter en la crainte de Dieu et les confermer en la foy de nostre Seigneur Jesus Christ, ceux-la doyyent tousiours conioindre le nom qu'ils portent avec leur Bapteme. Corp. Ref. LXXIV. 321. (Luk. 25 21.)

arra, hogy gyermekeiket idejekorán hozzák kereszteni, azonban ha mégis váratlan betegség következtében a gyermek keresztség nélkül halna meg, az szerinte nem ok a kétségeskedésre a gyermek üdvösségét illetőleg. „...Megvetendő azoknak hazugsága, akik minden megkereszteletlen embert örök halálra szánnak...⁶⁴⁰ — mondja Kálvin az Institutióban. Azért ha „...Istennek úgy tetszik, hogy elszóltson a világból egy gyermeket mielőtt megkereszteletlenek volna, nem kell azért őt elkárhozottnak tekinteni. Isten ígéretének épen elég hatalma van ahhoz, hogy üdvözítse a keresztség nélkül meghalt gyermekeket is. „...Isten nincsen annyira hozzákapcsolva, hogy be ne tölthetné teljesen az ő ígéretét még a keresztség hiánya mellett is.”⁶⁴¹ Azt a gondolatot pedig egyenesen ördögi vélekedésnek nevezi Kálvin, hogy a keresztség önmagában is képes minket üdvözíteni.⁶⁴² Hivatkozik Lutherre is, aki helyesen jegyezte meg a Márk 16:16-ról szólva, hogy Isten ígéje nem mondja a keresztséget az üdvösség elengedhetetlen feltételének.⁶⁴³ De ha keresztség nélkül lehetetlen volna az üdvösség, akkor Jézus sem mondhatta volna a keresztfán szenvedő gonosztevőnek: „Ma még velem leszel a paradicsomban.” (Luk. 23:43.)

A fentiekből önként következik, hogy Kálvin az úgynevezett *szükségkeresztség* gyakorlását semmiképpen sem tartotta megengedhetőnek. Csak a gyülekezet jelenlétében, rendes (prédikációs) istentisztelet alkalmával s csak az Ige szolgájának, a lelkipásztornak szabad kereszteni. Ha pedig rendkívüli időben hoznak a lelkipásztorhoz megkeresztelés végett olyan gyermeket, akiről úgy látszik, hogy halálos veszélyben forog, a lelkipásztornak első kötelessége felvilágosítani a hozzátartozókat, hogy a gyermek üdvössége nem a keresztségtől függ, hanem Istennek kegyelmi ígéretétől, amelyet még az ő születése előtt megadott neki az Úr, épen ezért, ha keresztelés nélkül halna meg a gyermek, ez nem ok arra, hogy Isten kárhozatra juttassa az ő lelkét. Eképen kell igyekezni a lelkipásztornak eltávolítani minden babonát. Mindamelllett, ha volnának olyanok, akik a felvilágosítás után is ragaszkodnának ahhoz a kívánságukhoz, hogy gyermekük a Jézus Krisztus jegyét magán viselje, ezt az óhaj-tást nem kell visszautasítani!⁶⁴⁴

Egy dologban azonban rendkívül szigorúan vélekedett Kálvin a keresztséget illetőleg: nem tartotta tűrhetőnek a *bábák által végzett keresztelés* gyakorlását. „A bábák által végzett keresztelést az igazi és törvényes keresztség szentségtelen megcsúfolásának tartom;” írja egyik levelében.⁶⁴⁵ Hogy a bábák s általában az asszonyok is végezhetnek keresztelést, az abból a borzasztó tévedésből ered, hogy a keresztség a gyermek üdvösségéért történik s annak hiánya a kárhozatot jelenti. Kálvinnak erre vonatkozó véleményét már fentebb ismertettük. Szerinte csupán ezért engedni meg a bábák által való keresztelést, súlyos babonáskodásra vezet. „Akik pedig ilyen babonáságba sülyednek, azok boszorkányos varázslást csinálnak a keresztelésből.”⁶⁴⁶ Epen ezért azoknak, akik hozzá fordulnak ebben a dologban a legerősebb ellenállást tanácsolja akár milyen harc árán is.⁶⁴⁷ A genfi kanton vidéki egyházainak 1547. évi

⁶⁴⁰ Inst. IV. 16-26.

⁶⁴¹ „...quand il plaira à Dieu de retirer de ce monde un enfant avant qu'on ait loisir de le baptiser, qu'il ne le fant pourtant tenir pour damné.. la promesse de Dieu a bien assez de vertu pour les sauver., Dieu n'est pas tellement suiet au signe exterieur, et n'y a pas tellement attaché sa grace, qu'il n'accomplisse bien ce qu'il a promis, suppleant au defant du Baptesme.” Corp. Ref. XXXVII. 133. (Contre A. Cathelan.)

⁶⁴² „...c'est une opinion diabolique, que le Baptesme de soy nous peut sauver.” Corp. Ref. LXXIX. 749. (Ef. 5:25-27.)

⁶⁴³ „Certe Lutherus... scite notavit quum dicit Christus apud Marcum: Quisquis crediderit et baptisatus fuerit salvus erit, non repetere secunde membro: Quisquis non fuerit baptisatus condemnabitur.” Corp. Ref. XLIV. 206. (C. Glauburgo. 1556.)

⁶⁴⁴ „En premier lieu il est expedient de bien declarer au peuple que le salut des enfans ne consiste point an baptesme mais en la promesse que Dieu a dounee mesmes devant quilz soyent nez: pour tant que ce nest pas a dire que leurs ames soyent reiectez de Dieu silz decedent sans baptesme.. Au reste sil y en a qui estant bien instructz.. neantmoins desirent que leurs enfans emportent la marques de Jesuschrist avec eulx, une telle affection nest pas a reiecter.” Corp. Ref. XLII. 61. (Articles proposés an synode de Neuchatel.)

⁶⁴⁵ „...constituo. baptismum obstetricum, impiam esse veri ac legitimi baptismi profanationem” Corp. Ref. XXXIX. 706. (C. Ministris Monsbelgardensibus. 1543.)

⁶⁴⁶ „...Et certe qui hac superstitione tenentur magicam incantationem faciunt ex baptismo.” U.o.
⁶⁴⁷ „In baptismo obstetricum iubebam fortiter reclamare, etiam si capitem dimicandum foret.” Corp. Ref. XXXIX. 647. (C. Vireto. 1543.)

rendtartása szigorú büntetéseket is szab meg azok ellen a bábák ellen, akik a keresztelést minden tilalom ellenére gyakorolták. (Három napi elzárás kenyéren és vízen, továbbá tíz garas pénzbüntetés). Akik pedig tudtak a dologról és nem tettek róla jelentést, ugyanolyan büntetésben részesítendők.⁶⁴⁸ Kálvin a bábák által végzett keresztelést teljesen érvénytelennek tekintette s az általuk keresztelt gyermekeket el kellett hozni a templomba a törvényes kereszttség kiszolgáltatása végett.⁶⁴⁹

Az érvényes keresztstéget tehát Kálvin felfogása szerint *csak lelkipásztor*, vagy törvényes helyettese szolgáltathatja ki.⁶⁵⁰ Krisztus is különösképen az apostoloknak adta a keresztstégre vonatkozó megbizatást. Túrhetetlennek tartotta azonban, hogy az evangéliumi egyház tagjai gyermekeiket a pápista plébánusokhoz vigyék megkeresztelni, ha történetesen nincsen a közelben lelkipásztor. Nem helyesli ugyan azt sem, ha a szülők halogatják a keresztelést, de sokkal többet ér inkább várni egy kevés ideig annak véghezvitelével, ami jó és hasznos, mint sem könnyelműség által profanizálni a szent dolgokat.⁶⁵¹ Azért Kálvin szerint: „...Aki az oly sok gonosz babonassággal beszennyezett pápista keresztelésre viszi gyermekeit, az feltétlenül vétkezik.” Azonban azt is hangsúlyozza, hogy magának a sákramentumnak szentségét nem tudja megrontani semmiféle gonoszság s a kereszttség is a maga természetét megörzi még akkor is, ha azt az emberek bűnei beszennyezték.⁶⁵²

Kálvin előtt nem nagy fontosságú az a kérdés, hogy *milyen legyen a keresztelés módja*: vajjon *bemerítés-e* vagy pedig *vízzel való meghintés*? Elismeri, hogy a régi egyházban gyakorlatban volt a *bemerítés szertartása*. A kereszttség (baptizmus) szó is eredetileg *bemerítést* jelent. „Ma nem merítik a vízbe a megkeresztelteket. De nem kell oly nagy figyelmet szentelni egy kevésbé fontos ügynek, sem pedig vitát támasztani nem szabad ilyen dolgokért.”⁶⁵⁴ Erre vonatkozó véleményét az Institutióban így foglalja össze: „...annak, hogy az, aki megkereszteltetik, egészen alámerítettetik-e és pedig háromszor, vagy egyszer, vajjon csak meghintetik-e a rája öntött vízzel, igen csekély jelentősége van, hanem ennek a különböző vidékek szerint szabadnak kell lennie az egyházakra nézve.”⁶⁵⁵

Tehát, hogy mennyi vizet használunk a kereszteléshez, az nem lényeges kérdés, de kétségtelen Kálvin szerint, hogy *csakis vizet* szabad használunk. Ahol a víz helyett még egyéb anyagot (olajat, keneteket stb.) is használnak a keresztelésnél, ez csak „...azoknak hiábavaló kitalálása lehet, akik nem elégedtek meg az Úr Jézus Krisztus intézkedésével...”⁶⁵⁶ A víz állagában a keresztelés alkalmával nem kell keresnünk semmi változást: a keresztelésnél használt víz is víz marad.⁶⁵⁷ Ez a víz pedig romlandó elem, amely önmagában nem sok értéket jelent. Azonban fontos kérdés, hogy mit ábrázol ez a víz a kereszttségben. A keresztelésnél használt víz annak ki-

⁶⁴⁸ „Sy les sages femmes usurpent loffice de baptiser, quelles en soient reprinses ou chatiees... sur poienne destre mises trois iours en pain et eau et de dix (troy) solz de amende par (et) tous ceulx qui y consentiront et ne le reveleront seront a la mesme poienne.” Corp. Ref. XXXVIII. p.pr. 54. (Ord. 1547.)

⁶⁴⁹ „Nous declarons.. qu'un tel Bateme..est.. de nulle validité.. et que l'Enfant doit etre aporté à l'Eglise de Dieu pour y etre batisé..” Corp. Ref. XLVIII. 495. (Les ministres de Genève au Synode de Lyon.)

⁶⁵⁰ „...quil (le baptesme) soit administre seulement par les ministres ou coadiuteurs..” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 25. (Ord. 1541.)

⁶⁵¹ „...si.. vous ellez porter voz enfans aux prestres, c'est une pollution qui nest point a souffrir. Nous ne disons point cecy pour vous retarder de ce qui est bon.. Mais si vault il mieux vous abstenir pour unq peu de temps de ce qui est bon et utile, que de profaner les choses sainctes par legerete.” Corp. Ref. XLIII. 174. (Calvin à des fidèles français. 1554.)

⁶⁵² „Qui ad baptismum papalem tot pravis superstitionibus foedatum liberos suos offert, culpa non vacat.” Corp. Ref. XLI. 308. (Calvin Socino, 1549.)

⁶⁵³ „...Baptismus semper retinet suam naturam, neque polluitur huminum vitiiis.” Corp. Ref. LXXI. 98. (Comment. Amos 5:25.)

⁶⁵⁴ „...aujourd'huy on ne plongera point en l'eau ceux qu'on baptize: mais il ne se faut pas aussi amuser tant fort à ce qui n'emporte pas beaucoup, et qu'on n'esmeuve contention pour telle chose.” Corp. Ref. LXXIV. 520. (Máté 3:5.)

⁶⁵⁵ Inst. IV. 15:19.

⁶⁵⁶ „Le Cresme a este invente dune fantasie frivolle par ceulx qui ne se contentoient point de l'institution de Jesus Christ.” Corp. Ref. XLI. 74. (Caalvin à Lord Somerset. 1548.)

⁶⁵⁷ „...Alii volunt esse metaphoram. — Ego simpliciter aquam... pro eodem accipio..” Corp. Ref. XXXIX. 706. (Calvin. Ministris Monsbelgardensibus. 1543.)

ábrázolása, hogy mi telve vagyunk romlással és szennyel mindaddig, amíg meg nem mosattatunk a Jézus vérében s ujja nem születünk Istennek lelke által.⁶⁵⁸

A keresztelestél *kettős cselekmény* történik: a lelkipásztor *külsőképen* keresztele a vízzel, mint romlandó elemmel, de ugyanakkor a Szentlélek *belsőképen* keresztele a szeplőtlen Barány vérével.⁶⁵⁹ A külső jegy, a kereszvíz nem hiábavaló, mert ez a bizonyosága annak, hogy lelkünk megmosattatott. Azonban, hogy eljussunk az igazsághoz, meg kell ismernünk a Szentlélek munkáját. Ha azt akarjuk, hogy a keresztség javunkra szolgáljon, nemcsak a vízre kell figyelniünk, mintha üdvösségünk e külső jegybe volna bezárva, hanem arra gondoljunk, hogy az egészet a Szentléleknek kell végeznie.⁶⁶⁰

Kálvin tehát azt óhajtja, hogy valahányszor a keresztséget kiszolgáltattuk, mindannyiszor világosan álljon az egész gyülekezet előtt e sákramentum valódi értelme. Az ő szemében a keresztség sákramentuma *egy felfelé vezető lépcső*, amelyen mind magasabbra juthatunk s minél magasabbra érünk, annál világosabban kell látnunk, hogy mindazt az áldást, amit a keresztség nekünk jelképesen kiabrázol, magának az Isten fiának személyében találjuk meg.⁶⁶¹ A keresztség egy *hitelesítő bélyeg, szent pecsét*, amely önmagában, ugyan nem jelent különös értéket, mint ahogy a bélyegző önmagában, vagy egy üres papírlapra nyomva nem sokat ér, de mindjárt más lesz a jelentősége, ha egy fontos okmányon szerepel, mint annak hitelesítő jegye.⁶⁶² A keresztség Kálvin szerint nem egyéb, mint az *Evangélium szent okmányának hitelesítő jegye, amellyel a mi Istenünk és Atyánk megpecsételi azt a szent elhatározását, hogy bennünket gyermekeivé fogad a Krisztusban.*⁶⁶³

Ebből a látószögből érthető meg igazán Kálvinnak a keresztség sákramentumával szemben elfoglalt egész álláspontja.

b. Az úrvacsora.

Az úrvacsora sákramentumát Kálvin az anyaszentegyház nélkülözhetetlen életmegnyilvánulásának tartotta. Hogy milyen fontos helyet juttatott az egyházi életben az úrvacsora kiszolgáltatásának, erre vonatkozólag csupán arra a nyilatkozatára utalunk, amely szerint mindazok, akik távoltartják magukat az úrvacsorától és megvetik a szent jegyekkel való élést, méltatlanok arra is, hogy a keresztyének közé számíttassanak.⁶⁶⁴ Kálvin teológiai munkáinak jelentékeny része az úrvacsorával kapcsolatos problémákat tárgyalja. Különösen vitairataiban juttat bő részt az úrvacsora kérdéskomplexumának.

Az úrvacsoráról szóló *„Rövid értekezésben”* Kálvin a következő szempontok szerint csoportosítja mondanivalóit: 1. Az úrvacsora *célja*, 2. *haszna és gyümölcse*, 3. kiszolgáltatásának *helyes alakja*, 4. a hozzáfűződő *babonák és tévedések*, 5. az úrvacsorával kapcsolatos *viták és nézeteltérések.*⁶⁶⁵ A következőkben nagyjából mi is

⁶⁵⁸ „...quand nous voyons l'eau au Baptesme c'est une peinture qui nous monstre que nous sommes pleins de pollution et de macule iusques à ce que nous soyons lavez.” Corp. Ref. LXXVIII. 464. (Gal. 3:1-3.) „...au Baptesme nous voyos là de l'eau, pour monstret que nous sommes lavez au sang de Jesus Chr.” Corp. Ref. LXXIX. 527. (Ef. 4:1-5.)

⁶⁵⁹ „In baptismo minister externus baptizat externo, elemento, utpote aqua quae corpore percipitur. Interens minister spiritus sanctus baptizat sanguine immaculati agni.” Corp. Ref. XXXVII. 775. (Summa doctrinae de ministerio verbi.)

⁶⁶⁰ „...le signe n'est pas inutile: car il nous est tesmoignage que nostre ame est lavee. Mais pour avoir la verité il faut venir au S. Esprit.” „si nous voulons que le Baptesme nous profite, il ne nous faut par arrester à l'eau, comme si nostre salut estoit là enclous: mais cognoissons qu'il faut que le S. Esprit face le tout.” Corp. Ref. LXXVI. 601-2. (Ap. csel. 1:4-5.)

⁶⁶¹ „...le signe visible nous est proposé pour nous servir comme d'une eschelle afin de monter plus haut et cognoistre que ce qui est figuré au Baptesme nous le devons trouver en la personne du Fils de Dieu.” Corp. Ref. LXXIV. 568. (Luk. 3:16.)

⁶⁶² „Car qui couperoit un seau, ou qui placqueroit en un papier blanc ce seau-là, de quoy serviroit-il? Il seroit inutile. Mais quand un seau est apposé en une letre dt en un instrument, c'est pour le rendre authentique. Ainsi en est-il du Baptesme.” Corp. Ref. LXXIV. 548. Márk. 1-10.)

⁶⁶³ „...le Baptesme est pour nous seeller l'adoption par laquelle nous sommes faits enfans de Dieu.” Corp. Ref. LXXIV. 759. (Luk. 4:42.)

⁶⁶⁴ A genfi egyház Kátéja. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 63. l.

⁶⁶⁵ Rövid értekezés az úrvacsoráról. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 139-140. l.

ezt a felosztást vesszük alapul Kálvin gondolatainak csoportosításánál, természetesen mindenütt a liturgikai szempontokat tartván elsősorban szem előtt.

Az *úrvacsora célját* Kálvin az Institutióban így jelöli meg: „Tudjuk... hogy mely célra irányul ez a mistikus áldás. Nevezetesen, hogy azzal előttünk megerősítse, mi szerint az Úr teste úgy áldoztatott fel egyszer érettünk, hogy most azzal táplálkozunk és táplálkozván vele, amaz egyetlen áldozat hatását érezzük magunkban, hogy az ő vére úgy ontatott ki egyszer érettünk, hogy ránk nézve örökkévaló ital legyen.”⁶⁶⁶ Tehát az úrvacsora nem a Krisztus áldozatának megismétlése, nem is csupán emlékezés erre az áldozatra, hanem ez áldozat értékeinek valóra váltása a mi emberi életünkben. E szent cselekmény célja, hogy egy ősi örökség mérhetetlen gazdagságát jelentő kincseit valorizálja a mi számunkra. Ebben az is benne foglaltatik, amit Kálvin szeret külön hangsúlyozni, hogy az úrvacsora a Jézus Krisztussal való egyesülésünk bizonyítéka.⁶⁶⁷ „Ha az úrvacsorában részesülünk, ez annyi mintha csak az Úr Jézus Krisztus lenne itt mi közöttünk.”⁶⁶⁸ De nem csak az a cél, hogy Krisztus jelenlétét megérezzük az úrvacsorában s vele egyesüljünk, hanem az is, hogy mi mint a Krisztus tagjai, egymással lépünk szent egységre. „...Ez a szent Vacsora avégből rendeltetett és szerzetetett, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus (testének) tagjait egyesítse az ő fejükkel és őket egymás között is egy testté és egy lélekké tegye.”⁶⁶⁹ Vagy amint Kálvin Olevianushoz intézett egyik levelében írja: „Az úrvacsora az Isten fiai közötti szent egységnek is symboluma.”⁶⁷⁰ Ez a szent egység pedig nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy a hívek társaságából igazi egyház, gyülekezeti közösség (*Koinonía*) jöjjön létre.⁶⁷¹

Semmiképpen sem lehet az úrvacsora célja Kálvin szerint, hogy áldozatot mutassunk be általa. „Az a vélemény, hogy az úrvacsora áldozat, Krisztus áldozatának értékéből von le ezért kárhoztatandó és ördögi.”⁶⁷² De a Szentírással is ellenkeznék ez a gondolat, mert hiszen Krisztus nem azt mondta: áldozatok fel az én testemet, hanem így szólt: „vegyétek!” azaz: fogadjátok el.⁶⁷³ Sok visszaélés következett abból, hogy az úrvacsorát áldozatnak tekintették. A gyarló ember megpróbált ezekkel az „áldozatokkal” engesztelést szerezni Istennél s egymás után mutatták be élőkért és holtakért az áldozatokat, amelyeket elneveztek a kalendárium valamennyi szentjéről. Kálvin élesen elítéli e visszaéléseket, mert hiszen „... az úrvacsora egyedül a Jézus Krisztus nevét tartozik hordozni... s ez a dívat ép oly kevésbé egyezik meg a sákramentum természetével, mint a tűz a vízzel.”⁶⁷⁴

Ha arra a kérdésre akarunk felelni, hogy *mi az úrvacsora haszna és gyümölcse*, akkor előbb az *úrvacsora jegyeinek értelmét és jelentőségét* kell ismernünk, mert a mi Urunk a külső jegyek ábrázolása útján közli velünk az ő áldásait. Különbözően a sákramentumok természetéhez hozzátartozik, hogy legyenek bizonyos külső jegyek, amelyek a belső valóságnak megfelelően ábrázolják a lelki cselekményt. Amiképpen a keresztségben külső jegy a víz, s ez a Krisztus vérének ábrázolja, amely megmossa a mi bűnös lelkünket, ezenképpen az úrvacsorának is meg vannak a külső jegyei: a *kenyér és a bor*, amelyek az Úr Jézus testét és vérének jelentik s a mi lelkünk örök táplálását ábrázolják. *De miért van az úrvacsorában két jegy is?* E kérdésre Kálvin így felel: „Ebben az Úr a mi erőtlenségünknek jött segítségére, hogy minket bizalmasan megtanítsa arra, hogy ő nemcsak étele lelkünknek, hanem itala is

⁶⁶⁶ Inst IV. 17:1.

⁶⁶⁷ „...la sainte Cene nous est tesmoingnage de l'unité que nous avons avec Jesuchrist.” Corp. Ref. XXXVII. 719. (Au Roy.)

⁶⁶⁸ „Quand la Cene nous est donnee, c'est autant comme si nostre Seigneur Jesus Christ estoit yci au milieu de nous.” Corp. Ref. LXXIV. 679. (Luk. 4:20-22.)

⁶⁶⁹ „...ceste sainte Cene ordonnee et instituee pour conjoindre les membres de nostre Seigneur Iesuchrist auecqu leur cheif et entre eux mesmes en vng corps et vng esprit...” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 8. (Articles., de 1537.)

⁶⁷⁰ „Atqui coena sanctae inter filios Dei unitatis est symbolum.” Corp. Ref. 200. (C. Oleviano.)

⁶⁷¹ A sákramentumokra vonatkozó kegyes és igaz hitnek második védelme Westphal Joákhim rágalmai ellen. 1556. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 245.

⁶⁷² Rövid értekezés az urvacsoráról. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár IX. 156.

⁶⁷³ „... il ne dict pas que nous offrions son corps, mais que nos le recevions.” Corp. Ref. XXXIX. 488. (C. à un Curé.)

⁶⁷⁴ Franciaország református egyházainak hitvallása. Kálvin kisebb művei, Ref. egyh. kvtár. IX. 128,

nehogy a lelki életnek bármely részét valahogy egybűtt és ne ő benne keressük.⁶⁷⁶ Az úrvacsora mindkét jegyével egyaránt élnünk kell mindnyájunknak. E jegyek szent eszközök amelyek által az Úr lelki javait nekünk osztogatja.

Az úrvacsorában azonban két rész van: 1. a *külső jegyek*, „...t. i. a kenyér és a bor, amelyek szemmel láthatók, kézzel tapinthatók és ínyünkkel ízlelhetők, azután 2. *Krisztus*, aki lelkünket, mint annak sajátos tápláléka, belsőleg táplálja.”⁶⁷⁶ Krisztus nincs a kenyér és a bor jegyeibe zárva. Ezt a gondolatot Kálvin ördögi ábrándozásnak mondja. De mégis, „...teljes joggal neveztetik a kenyér testnek, mivel nem csupán jelképezi, hanem egyuttal nyújtja is azt.”⁶⁷⁷ Ez pedig annyit jelent, hogy a külső jegyek által a Krisztus valóságos testének és vérének javaiban részesülünk, de *lelki-leg*.⁶⁷⁸ (spirituellement) Az úrvacsora lelki anyaga tehát Kálvin szerint maga Krisztus és az ő teste és vére az úrvacsorában nekünk valósággal felajánlatik lelkünk táplálására. „A dolog lényege az, hogy lelkeink Krisztus testével és vérével épen úgy tápláltnak, mint ahogyan a kenyér és a bor a testi életet megőrzi és fenntartja.”⁶⁷⁹ Csak az a kérdés, hogy miképpen történik e táplálék magunkhoz vétele. Kálvin élénken tiltakozik a testi evés (a falás) gondolata ellen. Nem lehet az, hogy mi „...Krisztust megemészük (felfaljuk) az ő testi mivoltában, nem vehetjük Őt a mi fogaink közé, amint a pápisták elképzelték, ellenben a kenyeret úgy fogadjuk, mint bizonyos és csalhatatlan zálogot arra nézve, hogy az Ur Jézus minket lelkileg táplál az ő testével.”⁶⁸⁰ Tehát az úrvacsorában u.n. lelki evés történik, amelynek folyamán „...a Krisztus testének és vérének valódi és lelki közöltetése...”⁶⁸¹ megy végbe. Kálvin alaptalan rágalomnak nevezi azt az állítást, mintha ő Krisztus igazi és természetes testét az úrvacsorától teljesen eltávolítani igyekeznék. Hiszen az Ige nem hiába mondja, hogy az ő teste bizony étel és az ő vére bizony ital. (Ján. 6:55.) „...Én is úgy vélekedem, hogy nekünk az úrvacsorában a Krisztusnak nem csalóka képzeleti vagy árnyék testét adják, hanem ama természetes testet, amelynek a kereszten való feláldozása által kiengeszteltettek a mi bűneink.”⁶⁸² Hogy Krisztus testének az ő közöltetése miképpen megy végbe, az titokzatos csoda, amely „...fenségében túlhaladja képességünket s a természet egész rendjének hatásait.”⁶⁸³ Isten titkait pedig nem szabad kíváncsian kutatni, ha azok képességeinket felül haladják. Mi csak annyit tudhatunk, hogy Krisztus teste, — amely jelenleg a mennyben van, — anélkül, hogy helyét megváltoztatná, képes minket valóban táplálni, értelmünkkel fel nem fogható módon.⁶⁸⁴ Az úrvacsorában tehát Krisztus önmagát adja nekünk, de ez nem aképen történik, hogy leszáll ide testileg a földre, mintha azt akarná, hogy őt babonás módon keresgéljük, hanem inkább azt akarja, hogy hit által mi emelkedjünk Ő hozzá az égbe.⁶⁸⁵ Így „...mindazok, akik a Jézus Krisztus szent asztalához igaz hitet hoznak, azon mintegy csatornán keresztül magokba fogadják azokat a javakat, amelyekről a szent jegyek bizonyosságot tesznek...”⁶⁸⁶

Íme ez az úrvacsora haszna és gyümölcse Kálvin szerint s eképen válik az

⁶⁷⁵ A genfi egyház kátéja. U. o. 61-62.

⁶⁷⁶ U. o. 62.

⁶⁷⁷ Rövid értekezés az urvacsoráról. U. o. 146. l.

⁶⁷⁸ „il nous fait vrayement participans de son corps et son sang, mais le tout spirituellement..” Corp. Ref. XXXVII. 874 (Discours au colloque de Lausanne.)

⁶⁷⁹ Inst. IV. 17:10.

⁶⁸⁰ „...nous ne devorons pas Jesus Christ en sa chair, il n'entre pas sous nos dents, comme les Papistes ont imaginé : mais nous recevons du pain pour un gage certain et infalible que nostre Seigneur Jesus nous repaist spirituellement de son corps..” Corp. Ref. LXXIV. 954. (Máté 28:1-10.)

⁶⁸¹ Utolsó figyelmeztetés Westphalhoz. 1557. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. 412.

⁶⁸² U. o. 389.

⁶⁸³ „...ce mystere surmonte en sa haultesse la mesur'e de nostre sens et tout ordre de nature.” Corp. Ref. XXXVII. 719. (Au Roy)

⁶⁸⁴ „...sans changer de lieu, il nous peut vrayement nourrir ..d'une façon incomprehensible.” Corp. Ref. XLVII. 621. (Calvin à l'Église de Wesel. 1563.)

⁶⁸⁵ „...Jesus Christ... se presente à nous en la Cene: mais est-ce à dire qu'il descende du ciel, et qu'il le faille chercher d'une façon superstitieuse... Nenni: mais afin que nous soyons eslevez au ciel..” Corp. Ref. LV. 406. (V. Mózes 16:13-17.)

⁶⁸⁶ „...tous ceulx qui apportent à la table sacrée de Jesuchrist une pure foy comme un vaisseau recoivent vrayment ce que les signes testiffient..” Corp. Ref. XXXVII. 719. (Au Roy,)

lelkünknek épülésére. E felfogás lényege az, hogy *nem szabad összekevernünk a romlandó elemet a lelki kenyérrel*, mert lélek csupán a lélek erejéből támadhat. Az úrvacsorában pedig „...a lelki élet megfoghatatlan ereje által, a Krisztus testének lényegéből árad belénk.”⁶⁸⁷ Így az úrvacsorának legnagyobb áldása az, hogy — ámbár csak kenyeret és bort veszünk magunkhoz — lélekben Krisztussal egyesülünk avégre, hogy mi Ő benne éljünk és Ő mi bennünk éljen.⁶⁸⁸

Az úrvacsora kiszolgáltatásának helyes módja függ elsősorban azoktól az *előkészületektől*, amelyek nélkülözhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy e szent sákramentum lelkünk épülésére szolgáljon.

Ha helyesen akarunk részesülni az úrvacsorában, mindenekelőtt megfelelő *lelki előkészületekre* van szükségünk. „...Lelkünket az éhségnek kell gyötörnie és heves vágyának elfognia a megelégtetés után, ha azt akarjuk, hogy jól megtalálja a táplálékot az Úr vacsorájában.”⁶⁸⁹ A lelki előkészületnek az a célja, hogy a sóvárgó emberi lelket alkalmassá tegye a táplálék befogadására, mert hogy jó étvágyunk legyen, ehhez nem elegendő az üres gyomor, hanem az is szükséges, hogy gyomrunk egészséges és a táplálék befogadására alkalmas legyen. Aki az úrvacsorában lelki haszonnal akar részesülni, annak elsősorban tudnia kell, hogy mi az úrvacsora és hogy mi végre rendelte azt a mi Urunk. „...Sokan az úrvacsorához csak úgy odatolakodnak, mint az állatok s azt sem tudják, hogy az mily célból szereztetett. Némelyek pedig csak megszokásból gyakorolják.”⁶⁹⁰ Pedig: „...ha nem tudjuk, hogy mit jelent az úrvacsora, úgy jobb lenne annak még az emlékezetét is egészen eltörölni”...⁶⁹¹

Az előkészülethez hozzátartozik az *úrvacsora kihirdetése*. Az Ordonnanceok szerint a kiosztás előtt egy héttel kell kihirdetni a gyülekezetben az úrvacsorát.⁶⁹² A kihirdetésre azért van szükség, hogy „...mindenki elkészítse magát méltóképen és oly tisztelettel, aminő az úrvacsorához illendő; másodsor azért, hogy ne hozzanak oda gyermekeket, legfeljebb csak olyanokat, akik már kellő oktatásban részesültek és hitükről vallást tettek a gyülekezet előtt; harmadsor, mivel vannak idegenek, akik még tudatlanok és durvák, hogy ezek is eljőjenek és külön oktatásban részesüljenek.”⁶⁹³ Kálvin úrvacsoraosztás előtt vasárnapon prédikációjában is meg szokott emlékezni arról az áldott alkalomról, amelyet a szent vendégség készít a mi számunkra.⁶⁹⁴ Az úrvacsoraosztás előtti héten a genfi egyházban egy különleges istentiszteleten készítettek elő a híveket a sákramentum elfogadására. Kampschulte szerint: „...az elkövetett bűnök feletti bánkódás, határozott, a prédikátor előtt hangosan kinyilvánított szándék valódi evangéliumi élet folytatására, ébresztés és nyilvános hitvallás voltak az elengedhetetlen feltételek az elfogadásra.”⁶⁹⁵ Az ifjak s az úrvacsora vételre jogosult iskolai tanulók részére az egyik lelkész külön előkészítő istentiszteletet tartott az

⁶⁸⁷ Az úrvacsora alkalmával a Krisztus testében és vérében való igaz részesedésről szóló tanak világos magyarázata Heshusius ellen. 1561. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 478.

⁶⁸⁸ „En la Cene on ne donnera que du pain et du vain: mais nostre Seigneur Jesus Christ.. est là pour faire que vrayement nous communiquions à son corps et à son sang, que nous vivions en luy, et luy en nous:” Corp. Ref. LXXIV. 566. (Luc. 3:16.)

⁶⁸⁹ Rövid értekezés az úrvacsoráról. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 150.

⁶⁹⁰ „...quant à la Cène, beaucoup y viennent qui se fourrent là comme des povres bestes, ne scachant pourquoy elle est instituee. Les autres en font coustume et usance.” Corp. Ref. LXXIX. 391. (Ef. 2:11-13.)

⁶⁹¹ „Si nous ne scavons que veut dire la Cene, il vaudroit mieux que la memoire en fust du tous ensevelie.” Corp. Ref. LXXVII. 579. (Gal. 4:1-4.)

⁶⁹² Que le dymanche devant quon la celebre quon en face la denonciation..” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 26. (Ord. 1541.)

⁶⁹³ Egyházi könyörgések alakja. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 88.

⁶⁹⁴ Példának ideiktatunk egy ilyen prédikációrészletet: „...Mínthogy pedig a jövő vasárnap a mi Urunk Jézus Krisztus szent vacsorájában kell részesülnünk, annál inkább szükséges, hogy jól figyelmezzünk erre a tanításra és készítsük magunkat oly módon, hogy amikor ide jövünk e szent asztalhoz, tudjuk, hogy miért jövünk s mindnyájan jól vizsgáljuk meg a mi gyarlóságainkat, hogy úgy jöjünk ide, mint szegény éhezők, akik alamizsnáért könyörögnek.” „...Et pource que nous devons recevoir la sainte Cene de nostre Seigneur Jesus Christ Dimanche prochain, tant plus nous faut-il bien observer ceste doctrine, et nous preparer tellement, que quand nous viendrons à ceste sainte table, nous scachions pourquoy, et que chacun examine bien ses povretez, que nous venions là comme povres affamez pour mendier l'aumosne..” Corp. Ref. LXXIV. 362-3. (Luk. 2:40.)

⁶⁹⁵ V. ö. Kampschulte: Id. m. I. 460. l.

iskola közös termében az úrvacsoraosztást megelőző héten.⁶⁹⁶ Hogy Kálvin milyen fontosnak tartotta az úrvacsora előtti helyes előkészületet, azt mutatja az a feljegyzett történelmi adat is, hogy amikor 1540-ben Kálvin, mint strasbourgi lelkész a wormsi hitvitán vett részt s ott arról értesült, hogy helyettese kissé későn hirdette ki az úrvacsoraosztás idejét, azonnal értesítette helyettesét, hogy halassza el az úrvacsoraosztást, mivel már nincs elég idő az előkészületre.⁶⁹⁷

Kálvin strasbourgi lelkipásztorsága idején a *magánbűnvallásnak* egy fajtáját próbálta meghonosítani az egyházban, amint az egyik Farelhez intézett leveléből kitétnik. „Amint az úrvacsora napja közeledik, — írja e levelében 1540 májusában, — kihirdetem, hogy akik abban részesülni óhajtanak, előbb jelenjenek meg előttem s egyuttal jelzem azt is, hogy mi célból: t. i., hogy akik még tanulatlanok és járatlanok a vallás dolgaiban, azok alaposabb oktatást nyerjenek, akiknek valami (bűnös) dolguk van, azok különleges figyelmeztetést kapjanak és ha egyesek lelkiismeretük nyugtalansága miatt gyötrődnének, azok vigasztalásban részesüljenek.”⁶⁹⁸ Nincsen rá semmi adatunk, hogy az előkészületnek ezt a formáját Kálvin Genfben is gyakorolta volna, azonban, hogy annak hasznos voltát megtapasztalta és gyakorlását helyesnek tartotta erre mutat pl. az Institutionnak ez a nyilatkozata: „...Épen nem ellenzem azt, hogy a juhok valahányszor az úrvacsorában akarnak részesülni, pásztorukhoz járuljanak, ellenkezőleg nagyon is szeretném, ha ezt mindenütt megtartánák. Mert ebből azok is igen nagy hasznot húzhatnak, kiknek lelkiismeretük erősen meg van terhelve és azok is, akiket inteni kell, alkalmat adnak ez által az intésre, csak a zsarnokoskodás és a babona mindig távol legyen.”⁶⁹⁹ Amíg tehát Kálvin élesen elítélte a gyónásnak a római egyházban gyakorolt formáját, addig épen annyira kívánatosnak tartotta, hogy a hívek lelki dolgokban, de különösen úrvacsora előtt teljes nyíltsággal és önkéntes elhatározással kitárják szívüket lelkipásztoruk előtt. Mivel pedig ennek a gyakorlását egy nagyobb gyülekezetben, mint amilyen volt a genfi is, nem lehet egykönnyen megvalósítani, Kálvin jónak látta bevezetni a hívek rendszeres látogatását úrvacsoraosztás előtt. A genfi tanács, e jegyzőkönyvek tanúsága szerint, 1550-ben határozta el, hogy évenként legalább egyszer házról-házra járva meg kell látogatni a gyülekezet minden tagját avégre, hogy senki se jöhessen megfelelő előkészület nélkül az úrasztalához.⁷⁰⁰ Choisy szerint ez az évenkénti látogatás mindig a husvéti úrvacsoraosztás előtt történt s a lelkipásztorok egy-egy presbiter kíséretében látogatták végig a gyülekezetet, szábaereszkedvén a város minden lakosával, de különösen a szolgákkal, szolgálóleányokkal és az idegen emberekkel, akiket kikérdeztek a vallás dolgai felől.⁷⁰¹

Az előkészülethez hozzátartozik még annak megállapítása is, hogy *kiket lehet az úrasztalához bocsátani* a sákramentum jegyeinek kiszolgáltatása alkalmával. A méltatlanokat akiknek cégéres bűnei nyilvánvalóak, el kell tiltani az úrvacsora vételeitől. A lelkipásztornak különösen óvatosan kell eljárni az úrvacsoránál, nehogy olyan valakinek nyújtsa azt, akiről nyilvánvaló, hogy méltatlan.⁷⁰² A lelkipásztor aki ...tudva és akarva méltatlant bocsátott ahoz, akit joggal visszaüthetett volna, épen úgy szentségtörő, mintha az Úr testét kutyáknak dobta volna oda.”⁷⁰³ Az úrvacsora jegyeiben való részesülés feltétele a nyilvános hitvallástétel az előírt katekizmus szerint. Ez a követelmény egyaránt érvényes volt úgy a gyermekekre, mint az ide-

⁶⁹⁶ „Que la septmaine devant la Ceue quel'un des Ministres de la parolle de Dieu face une petite declaration de la saincte Cene en la salle commune.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 75. (L'ordre du College de Genève.)

⁶⁹⁷ V. ö. *Pruzsinszky*: Id. m. I. 315.

⁶⁹⁸ „Quum instat dies coenae, edico ut qui communicare cupiunt prius se mihi repraesentent simul adiungo in quem finem' ut qui rudes sunt aelhuc et religionis imperiti melius formentur, deinde ut qui opus habent speciali monitione eam audiant, postremo ut si qui aliqua conscieutiae inquietudine torqueantur consolationem accipiant.” Corp. Ref. XXXIX. 41. (C. Farello, 1556.)

⁶⁹⁹ Inst. III. 4:13.

⁷⁰⁰ „Sur l'avis des ministres il fut ordonné, le 3 avril 1550, une visitation annuelle de maison en maison, pour empecher que quelqu'un vint à la cène sans etre bien préparé.” Corp. Ref. XLI. 668. (Reg. du Conseil Vol. 44. fol. 352. v.)

⁷⁰¹ Lásd: *E. Choisy: La théocratie à Genève au temps de Calvin*, Genève 1898. 237. l.

⁷⁰² A genfi egyház kátéja. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 64. l.

⁷⁰³ Inst. IV. 12:5.

genből származó jövevényekre.⁷⁰⁴ De nem elég a nyilvános hitvallás; emellett szükséges még a lélek bensejében végbemenő alázatos és bűnbánó elmélyedés az u. n. lelki próba is, amely nélkül nem lehetünk méltók a szent jegyek elfogadására. Erre vonatkozólag Kálvin egyik levelében ezeket írja: „... Mindazok, akik az Úrnak kenyerét méltatlanul eszik, szentségtörést követnek el. Hogy tehát azzal méltóképpen éljünk szükséges, hogy mindnyájan megpróbáljuk magunkat; ...azok akik nem képesek az önvizsgálatra, nem járulhatnak a szent asztalhoz.”⁷⁰⁵ Azonban mégis megtörténhetik, hogy egyesek képmutatással el takarják méltatlanságukat. Mi lesz tehát az ilyen képmutatókkal? Erre a kérdésre Kálvin így felel: „Őket, mint méltatlanokat nem tarthatja távol a lelkipásztor, hanem addig tartozik várakozni amíg az Isten gonoszságukat le nem leplezi, hogy az emberek előtt ismeretes legyen.”⁷⁰⁶ Kálvin különösen az anabaptistákkal szemben hangoztatta ezt a gondolatot, mert ők azt hirdették hogy ahol a gonoszokat ki nem zárják a sákramentumi közösségből, ott a keresztyén ember önmagát fertőzteti meg, ha abban részesül. „Mi erre azt feleljük, — mondja Kálvin, — hogy a keresztyén embernek valóban szomorúsággal kell szemlélnie az úrvacsorát, ha úgy látja, hogy azt a gonoszak és méltatlanok befogadása megszentelteleníti, s épen ezért minden tőle telhető el kell követnie, hogy ez meg ne történjék. Mindamellett, ha mégis megtörténik, azért neki nem szabad visszavonulni a közösségtől s távortartani magát az úrvacsorától, hanem továbbra is állhatatosnak kell maradnia abban a törekvésben, hogy a többiekkel együtt közösségben imádjá az Istent, hallgassa az Igét és részesüljön az úrvacsorában.” Kálvin szerint tehát a keresztyén ember nem fertőzteti meg önmagát, ha a gonoszokkal egy társaságban részesül az úrvacsorában, feltéve hogy ő maga tiszta és igaz lelkiismerettel járult a szent asztalhoz. Ezért ha az úrvacsorához készülünk „...nem azzal kell kezdenünk, hogy másokat vizsgálgatunk, hanem inkább mindenkinek önmagát kell megpróbálni”⁷⁰⁷

Ha az úrvacsora kiszolgáltatását helyesen előkészítettük, következik a *szent jegyek kiosztása*. A mi Urunk ugyanis azt akarta, hogy „... a szentség kiosztassék a gyülekezetben, amaz első vacsorának példájára, amelyet ő hajtott végre tanítványaival”⁷⁰⁸

Az úrvacsora kiszolgáltatásának elengedhetetlen feltétele Kálvin szerint, hogy az „... a hívek közösségében történjék, avégből, hogy mindazok, akik Jézusban akarják megtalálni az ő életüket, részesülhessenek benne.”⁷⁰⁹ Ebből következik, hogy csakis a gyülekezeti közösségben kiszolgáltatót úrvacsora bírhat sákramentumi jelleggel. Nincs értelme annak, hogy a liturgus magánosan veszi magához a szent jegyeket.⁷¹⁰ *Ahol a sákramentumot kiszolgáltatják, ott gyülekezni kell jelen lenni.*

Az úrvacsora *helyes kiszolgáltatásának módjáról* Kálvin az Institutióban ezeket írja: „...legillendőbbben úgy lehetne kiszolgáltatót az úrvacsorát, ha gyakorta és legálább egy héten egyszer a gyülekezet elé adnák azt. Kezdődnek pedig nyilvános könyörgésekkel: erre következnek az egyházi beszéd; akkor a lelkipásztor a kenyeret és a bort az asztalra téve, előadná az úrvacsora szereztetését, aztán felsorolná az ígéretek, amelyek abban nekünk adattak; egyúttal mindazokat kiközösíténé, akiket Isten tilalma attól távol tart; azután könyörögne, hogy amely kegye-

⁷⁰⁴ „...que nul enfant y vienne devant qu'avoir fait profession de sa foy..es aussi pour exhorter tous estrangers et nouveaux venus de se venir premier représenter à l'Eglise afin d'estre instruits..” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 104. (Ord. 1561.)

⁷⁰⁵ „...tous ceulx qui mangent le pain du Seigneur indignement sont coupables de sacrilege Or pour en user dignement, il riquiert que chacun s'esprouve soy mesme. ..ceulx qui ne sont point capables de s'examiner ne peuvent approcher de ceste sainte table.” Corp. Ref. XLV. 710. (C. aux fideles de France. 1559.)

⁷⁰⁶ A genfi egyház kátéja. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 64. l.

⁷⁰⁷ „Nous au contraire disons, qu'un Chrestien doit bien estre triste, quand il voit la sainte Cene estre polluee par la reception des meschans et indignes: et doit procurer entant qu'en luy est que cela ne se face pas. Toutesfois, s'il se fait qu'il ne luy est pourtant licite de se retirer de la communion, et se priver de la cene: mais qu'il doit tousiours perseverer d'adorer Dieu avec les autres, ouyr la parolle et recevoir la Cene..” „...nous ne devons pas commencer l'examen sur les autres, mais chacun se doit esprover.” Corp. Ref. XXXV. 69, 71. (Contre les Anabaptistes.)

⁷⁰⁸ Rövid értekezés az úrvacsoráról. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 158. l.

⁷⁰⁹ „...elle doit estre distribuee en la compagnie des fideles. afin que tous ceulx qui veulent avoir Jesus pour leur vie en soient participans.” Corp. Ref. XXXVII. 697. (Confession de foy de Genève.)

⁷¹⁰ Kálvin második vitairata Westphal ellen. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 295.

lemmel az Úr nekünk ezt a szent táplálékot ajándékozta, azzal minket is oktasson és formáljon arra, hogy az úrvacsorát hittel és hálás lélekkel vegyük el és mivel magunktól nem vagyunk olyanok, irgalmasságával tegyen minket méltóvá az ilyen lakomára. Erre vagy szoltárokat énekelnének, vagy valamit olvasnának és a hívek illendő renddel részesülnének a szent vendégségben, miközben a lelkészek megtörik a kenyeret és a népnek nyújtják. Az úrvacsora végével buzdítanak a híveket a tiszta hitre és a hit megvallására, a szeretetre és a keresztyénekhez illendő erkölcsökre. Végül hálaadás tartatnék és az Istennek dicséreteket zengenének. Ennek végeztével a gyülekezet elbocsáttatnék békességben.”⁷¹¹

Kálvin jó részben az itt elősorolt kívánalmak szerint alkotta meg nevezetes *úrvacsorai liturgiáját*,⁷¹² amely a strasbourggi lelkipásztori szolgálat tapasztalatainak felhasználásával jött létre s első kiadása megjelent 1542-ben. Kálvin liturgiája szerint az úrvacsorát mindig a rendes prédikációs istentisztelet után kell kiosztani. A prédikációban a lelkipásztornak érinteni kell az úrvacsora jelentőségét, tanítást kell adni arról, hogy miképpen kell e sákramentumot fogadni. Azonban, ha szükségesnek látja, e célra szentelheti az egész prédikációt is. A rendes istentisztelet végeztével az úrvacsorai szertartás alkalmi imádsággal kezdődik, amelynek végén a lelkipásztor elmondja az apostoli hitvallást, bizonyosságot tévén ezzel a nép nevében arról, hogy mindannyian a keresztyén vallás tudományában akarnak élni és halni. (A Kálvin liturgiájának 1545 évi strasbourggi kiadása szerint a hívek énekeltek az apostoli hitvallást, mialatt a lelkipásztor elkészítette a kenyeret és a bort.) A szent jegyek kiosztása közben szoltárokat énekelnek, vagy pedig a lektor szentírásbeli helyeket olvas fel a bibliából. A lelkipásztor e szavakkal kezdi meg a kenyér kiosztását: „Vegyétek, egyétek a Jézus testét, amely halálra adatott értünk.” A pohár felvételénél pedig ezeket mondja: „Ez az újszövetség pohara a Jézus vére által, amely érettetek kiontatott.” Ezalatt a gyülekezet a 138. szoltárt énekl. (Az 1545. évi strasbourggi kiadás szerint a lelkipásztor az első darab kenyeret a diakonusnak adja s a poharat a diakonus osztja.) Az úrvacsoraosztás végén a hálaadó imádság után a gyülekezet a Simeon énekét énekl s ezután következik a bezáró áldás, amely megfelel a rendes vasárnap délelőtti istentisztelet záróaktusának. (Rendszerint az ároni áldás)

Van a Kálvin úrvacsorai felfogásában egy lényeges pont, amelynek gyakorlati megvalósítását keresztül vinnie nem sikerült. Ez a pont az *úrvacsora kiszolgáltatásának idejére* vonatkozik. Kálvin gondolatára jellemző, hogy már az 1537. évi genfi memorandumot is ezekkel a szavakkal vezeti be: „... Bizonyos, hogy egy egyház csak abban az esetben mondható jól rendezettnek és szabályozottnak, ha abban a mi Urunk szent vacsoráját *gyakran* kiszolgáltatják...” Ugyanebben a memorandumban pontosan is megformulázza véleményét: „Nagyon kívánatos volna a Jézus Krisztus szent vacsoráját legalább *minden vasárnap* kiszolgáltatni.” „...Jézus nem azért rendelte az úrvacsorát, hogy azzal évenként kétszer vagy háromszor éljünk megemlékezésül, hanem azért, hogy általa hitünket s kegyességünket többször gyakoroljuk... és ez volt mindig a régi egyház gyakorlata...”⁷¹³ Mindamellet, amint a memorandum kéziratának hátlapján történt feljegyzés tanúsítja, az úrvacsorát csak négyszer szolgáltatták ki évenként a genfi egyházban. Az 1541. évi Ordonnance-ok eredeti szövegében az a javaslat szerepel, hogy az úrvacsorát *havonként egyszer* szolgáltassák ki oly módon, hogy minden hónapban a város más-más templomában legyen úrvacsoraosztás s ezenkívül húsvétkor, pünkösdkor és karácsonykor minden templomban. Ez a javaslat is elutasításban részesült s helyette ez a szöveg került az 1541. évi Ordonnance-okba: „Mindamellet a jelen alkalommal úgy rendelkezünk, hogy *évenként négyszer* szolgáltassák ki (t. i. az úrvacsorát) mégpedig karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor és *összel*, szeptember első vasárnapján.”⁷¹⁴

⁷¹¹ Inst. IV. 17:43.

⁷¹² Lásd: Corp. Ref XXXIV. 193-202.

⁷¹³ „Il est certain que une eglise na peut estre dicte bien ordonnee et reiglee synon en la quelle la sainte Cene de nostre Seigneur est souvente foyz celebree..” „Il seroyt bien a desirer que la communication de la sainte Cene de Jesuchrist fust tous les dimenches pour le moins en vsage.. elle naz pas este jnstituee de Jesus pour en fere oommemoracion deux ou troys foyz lan, mays pour ong frequent exercice de nostre foyz.. et telle az este tousjours la pratique de lesglise ancienne..” Corp. Ref. XXXVIII p. pr. 6-8. (Articles.. de 1537.)

⁷¹⁴ „Toutefoys pour au present y avons advise et ordonne que elle soyt administrée quatre foyz l’annee assavovre a noel. pasques. penthecoste et le premier dimenche de septembre en aulthone.” Corp. Ref. XXXIII. p. pr. 25. (Ord. 1541.).

Pannier szerint Kálvinnak Strasbourgból Genfbe történt visszatérése után az évenkénti négyszeri úrvacsoraosztás már haladást jelentett, mert azelőtt Genfben csak évenként háromszor volt úrvacsoraosztás.⁷¹⁵ Ez a haladás természetesen a strasbourgi tartózkodás javára volna írandó. Itt azonban nyilvánvaló tévedés van, mert az úrvacsorát már Kálvin első genfi tartózkodása idején is négyszer szolgáltatták ki évente, amint azt előbb láttuk. Tény azonban, hogy Genfben a Kálvin *első* odamenetele előtt csak évenként háromszor volt úrvacsoraosztás s a negyedik úrvacsoraosztás beállítása a Kálvin sürgetésének eredménye volt. Erre vonatkozólag ő maga ezeket írja: „Mikor először jöttem ide, az úrvacsorát csak évenként háromszor osztották ki oly módon, hogy a pünkösdi és a karácsonyi úrvacsoraosztás között hét hónapi időköz volt. Én havonként szerettem volna: látva azonban, hogy nem sikerül őket meggyőzőnöm, jobbnak láttam engedni a nép gyarlósága miatt, mintsem külön harcolni. Mindamellett a hivatalos beadványokban bátorkodtam helytelenek nyilvánítani a mi szokásunkat, hogy az utódok majd könnyebben és szabadabban javíthassanak a helyzetet.”⁷¹⁶

Milyen elméleti szabályt állított fel tehát Kálvin az úrvacsorával való élés idejét illetőleg? Először is azt, hogy erre nézve nem lehet érvényes szabályt felállítani. Nincs világos parancsunk, amely az időt és napot meghatározná számunkra. Ellenben: „... minden jó rendben lévő egyházban annak a szokásnak kell lennie, hogy az úrvacsora *annyiszor osztassék ki, ahányszor a nép képessége megengedi.*”⁷¹⁷ A jó keresztyén ember pedig annyiszor él az úrvacsorában felé nyújtott lelki kenyérrel, ahányszor csak azt felkínálják neki.

Az *úrvacsora jegyeinek kiosztása* Kálvin felfogása szerint a *lelkipásztorok feladata*. „... Azt láttuk legjobbnak, — olvassuk az 1537.-iki memorandumban, — hogy a kenyeret és a bort az Ige szolgálói osszák szét, akiknek valójában az a tisztségük, hogy végezzék mindezt, ami az isteni szolgálat körébe tartozik.”⁷¹⁸ Az 1541-iki Ordonnance-ok már lehetők tartják, hogy a kelyhet a diakonusok nyújtják a híveknek, akik a lelkipásztornak az úrvacsoraosztásnál segédkeznek.⁷¹⁹ Kálvin tehát lehetségesnek tartotta, hogy a lelkipásztornak a jegyek kiosztásánál szükség esetén mások is segítségére legyenek. Amde mindíg csak olyanok, akik az egyház elhívott munkásai közé tartoznak s erre a lelkipásztortól külön felhatalmazást nyertek. Érdekes erre vonatkozólag a genfi lelkésztestületnek a lyoni synodus elé terjesztett s Kálvin által megfogalmazott véleményét elolvasni, amely erre a kérdésre adott feleletet: „Vajjon egyedül csak a lelkipásztorok osszák-é a kenyeret és a bort a népnek az úrasztalánál?” A felelet többek között így hangzott: „... Sokkal jobb lenne, ha ezt ők végeznék és minden időben kényelmesen elvégezhetnék; azonban jelenleg a dolog lehetetlennek látszik és még kevésbé lesz keresztülvihető a jövőben, ha Isten megsokszorozza a hívek számát, — mivel olyan kevés lelkipásztor van; épen ezért, mivel a diakonusok és a vének úgy tekinthetők, mint a lelkipásztorok karjai és kezei, — semmi akadályja sincs annak, hogy a sákramentumi jegyeket ők is osszák a lelkipásztortól távolabb állók számára, — ha erre tőle felhatalmazást nyertek.”⁷²⁰

⁷¹⁵ *J. Pannier. Calvin à Strausbourg.* Strasbourg, Paris. 1925. 58. l.

⁷¹⁶ „Quum huc primum veni, non distribuebatur nisi ter quotannis: et quidem ut inter coenam Pentecostes et Natalis Christi, septem toti menses intercederent. Mihi placebant singuli menses; sed quum minime persuaderem, satius visum est populi infirmitati ignoscere, quam pertinacius contendere. Curavi tamen referri in acta publica vitiosum esse morem nostrum, ut posteris facilius esset ac liberior correctio.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 213. (Consilia.)

⁷¹⁷ Rövid értekezés az úrvacsoráról. 1541. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 155.

⁷¹⁸ „Il nous a semble aduis le meilleur que les ministres de la parole, desquelz proprement lofficie est dadministrer tout ce que appartient aux ministeres de Dieu distribuent le pain et le vin..” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 8, (Articles. de 1537.)

⁷¹⁹ „...que nul aultre ne donne le calyce sinon les comys ou diacres avec les ministres..” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 26 (Ord. 1541.)

⁷²⁰ „Si les Pasteurs seulement distribueroient le Pain et le Vin au Peuple à la Table du Seigneur?.. il seroit beaucoup mieux s'ils le faisoient et qu'ils le pussent faire commodement en tous tems: mais que la chose paroissant impossible à present et encore plus impraticable pour l'avenir si Dieu multiplioit le nombre des croians les Pasteurs étant si rares: qu'aussi les Diacres et les Anciens étant les bras et les mains des Ministres, il n'y avoit nul inconvenient qu'ils distribuassent les espèces Sacramentelles aux Peuples plus éloignés du Ministre, lorsqu'il les auroit consacrées.” Corp. Ref. XLVIII. 500. (Les ministres de Genève au synode de Lyon.)

Az úrvacsora jegyeinek *anyagára és a kiosztás különböző módjaira* vonatkozólag Kálvinnak az volt a felfogása, hogy ezek *indifferens* dolgok. Kimondta ugyan a saját véleményét ezekben a kérdésekben is, de ha a gyakorlati megvalósítás terén komoly akadályok merültek fel, emiatt harcot nem kezdett.

Kálvin szerint leghelyesebb, ha úrvacsorai jegyül közönséges, tehát *kovászos kenyeret* használunk. Hivatkozik az ősegyház gyakorlatára: „A történelem azt beszéli, hogy kovászos és közönséges kenyér volt használatban Sándor római püspök ideje előtt, aki először lelte kedvét kovásztalan kenyérből.”⁷²¹ Ezzel szemben az egykorú feljegyzések arról tanuskodnak, hogy Genfben a Kálvin idejében is *kovásztalan kenyérral* szolgáltatták ki az úrvacsorát. Nagy formájú ostyákat készítettek, amelyeket apró darabkákra tördelve nyújtottak az úrvacsorázóknak.⁷²² Ennek magyarázata pedig a következő: Genfben a reformáció kezdetétől fogva rendes kovászos kenyeret használtak az úrvacsorához s így volt ez a Kálvin első genfi tartózkodása idején is. Azonban Kálvin száműzetése után egyesek minden különösebb ok nélkül ostyát kezdtek használni. Ez a változtatás nagy felháborodást keltett épen az egyház legbuzgóbb hívei között, úgy annyira, hogy némelyek emiatt még az úrasztalától is távortartották magukat.⁷²³ Jellemző, hogy Kálvin, amikor száműzetésében tudomást szerzett a dologról, a háborgó lelkeket csillapítani igyekezett, hogy ne csináljanak zavart az egyházban ilyen közömbös dolog miatt.⁷²⁴ Amikor pedig visszatért Genfbe, nem akart esetleges újabb zavarokat támasztani az egyházban, s meghagyta a kovásztalan kenyér használatát a jó békesség kedvéért.⁷²⁵ Ez az eset is mutatja, hogy Kálvin nem mindig és nem mindenben tudta egyéni felfogását az egyházi élet gyakorlati megnyilvánulásai során megvalósítani.

Az úrvacsorai jegyek kiosztásának külső módjára vonatkozólag a Kálvin strasbourgi úrvacsorai szertartásáról 1540-ből maradt fenn egy érdekes leírás: *Czerwenka*, a cseh-morva testvérek egyházának egyik tagja európai utazása során meglátogatta Strasbourgban Kálvint is, s ennek a látogatásnak leírásában közli, hogy milyennek látott egy úrvacsoraosztást a Kálvin egyházában: a lelkipásztor egyszerű polgári ruhában osztja a szent jegyeket, a hívek az úrasztala előtti lépcsőn térdelve fogadják azokat. A kenyeret egyeseknek kezükbe, másoknak szájukba adja a lelkipásztor, a poharat pedig odaadja az első hívőnek a sor szélén, aki tovább adja szomszédjának s így tovább mindegyik a következőnek, míg nem az utolsó visszaadja a lelkipásztornak.⁷²⁶ A genfi egyházban a mozgó kommuniót hozták gyakorlatba, amely az *úrasztalához való járulás* gondolatával a sákramentum iránti teljesebb tiszteletet fejezi ki. Egyébként a jegyek kiosztásának külső szertartásáról Kálvin az Institutioiban így foglalta össze véleményét: „...Hogy vajjon a hívek a kezükbe vegyék-e azt vagy ne, elosszák-e maguk közt, vagy mindenki a neki átadottat egye meg, a poharat visszaadják-e az egyházzal szembe, vagy a szomszédjuknak adják át; a kenyér kovászos, vagy kovásztalan legyen -é, a bor vörös, vagy fehér, — mit sem határoz. Ezek közömbös dolgok, amelyek az egyháznak szabad rendelkezésétől függenek.”⁷²⁷

Egy dologban azonban rendkívül szigorú Kálvin álláspontja. Erőteljesen tiltakozik az úrvacsorai jegyekhez fűződő *babonás szokások* ellen. Szerinte az Úr Jézus Krisztus tanításával semmiképpen sem egyeztethető össze, hogy az úrvacsorai kenyeret pl. körmeneteken nagy pompával és dísszel körülhordozzák, mint valami színházi látványosságot. „...Ez nem egyéb mint babona, sőt bálványimádás...”⁷²⁸ Mindez

⁷²¹ Inst. IV. 17:43.

⁷²² V. ö. P. de Félice. *Les protestants d'autrefois*. Les temples. Deuxième édition. Paris, 1897. 141.

⁷²³ „Après son départ de la ville de Genève, comme ainsi fust que selon le premier usage on eust accoustumé en cest Eglise de faire la Cene avec pain commun aucuns sans cause mirent en avant des oublies. Ce qui bailla occasion à quelques uns des bons de se fascher iusques à s'abstenir de la Cene, et faire plaintes d'un tel changement..” Corp. Ref. XLIX. 61. (Vie de Calvin par. N. Colladon.)

⁷²⁴ V. ö. Théodore de Bèze: *La vie de Jean Calvin*. Genève. 1681. 34-35. l.

⁷²⁵ „Quant on nous chassa de Geneve on changea de forme de Pain et combien que cela se fit alors par tumulte et non par bon ordre si est-ce que pour nuorrir paix et concorde nous retenons la pain sans levain.” Corp. Ref. XLIII. 538. (Calvin au sénat de Berne. 1555.)

⁷²⁶ Lásd: J. Pannier: *Calvin à Strasbourg*. Strasbourg-Paris, 1925. 22.

⁷²⁷ Inst. IV. 17:43.

⁷²⁸ „...Touchant de le (Sacrament) porter en pompe ..c'est superstition et mesme ydolatrie.” Corp. Ref. XXXIII. 569. (Les actes. de Ratisbonne.)

természetesen következik abból az alapvető felfogásából, hogy a sákramentumokban nem a romlandó elemek képezik a szentséget, hanem a hozzájuk fűződő lelki tartalom.

Ez a *lelki tartalom* azonban nagyon fontos Kálvin számára. Az úrvacsora lelki tartalma pedig egész liturgikai felfogásának legsajátosabb részét képezi. Ebből tűnik ki Kálvin vallási rendszerének igazi szellemisége. Szerinte a kultuszban az úrvacsorának van a legemelkedettebb helye.⁷²⁹ Amint láttuk, eredeti felfogása szerint az úrvacsorát minden rendes vasárnapi istentisztelet alkalmával ki kellene szolgáltatni, úgyhogy szerinte az istentisztelet liturgiája tulajdonképpen csak az úrvacsoraosztással együtt lehet teljes. Tehát Kálvin gondolata szerint az istentiszteleti cselekmények központja az Ige, s a kultusz egész szerkezetének koronája,⁷³⁰ betetőzése az úrvacsora, amely az istenséggel való egyesülésünk legteljesebb bizonyossága

Épen ennek az egyesülésnek módjára vonatkozólag voltak jelentékeny *nézetkülönbségek* s olykor *szenvedélyes viták* is az egyes reformátorok között. Kálvin felfogása a legalkalmasabb volt az ellentétek kiegyenlítésére. *Zwinglivel* szemben hangoztatta, hogy az úrvacsora nem csupán megemlékezés a Krisztus áldozatáról, mert: „... az úrvacsorában igazán ajánlhatik fel nekünk az ő testének és vérének közöltetése.”⁷³¹ *Luther* úrvacsorai felfogásához közelebb állott, mint a Zwingliéhez, de vele szemben is hangoztatta, hogy a Krisztus testének materiális jelenlétét, amely Luther számára lényeges pont volt, nem tudja elfogadni: „Hogy Krisztus testével tápláltassunk az örök életre, nem kell azt hinnünk, hogy az ő teste vagy vére leszáll az égből az oltárra, vagy az oltár köré, a kenyérbe, a kenyér alá, vagy a kenyér közelébe...”⁷³²

Ellenben az úrvacsora Kálvin felfogása szerint mégis a legszentebb tápláléka a hívő léleknek, s a legdrágább vigasztalása minden bűnös embernek. Rendezett viszonyok között tehát *minden gyülekezeti tagnak egyuttal úrvacsorázó keresztyénnek is kell lennie*. A cél az, hogy „...minél gyakrabban éljenek vele a keresztyének *mindnyájan*.” Az Igét hallgató keresztyén pedig akkor lesz valóban istentiszteelő emberré, hogyha elfogadja a sákramentumokban felajánlott drága ajándékokat s rendszeresen magához veszi az úrvacsora jegyeit a gyülekezetben. „... Nem kell ugyan kényszerrel alkalmazni senkivel szemben sem, de *buzditani és ösztönözni kell mindenkit!*”⁷³³

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Kálvin szerint senki sem tisztelheti igazán Istent, aki távol tartja magát a sákramentumoktól. Mivel pedig a keresztségben való részesedésünk rendszerint gyermekkorunkban, — akaratunkon kívül — történik, ezért elsősorban az úrvacsorában való gyakori és illendő részesedésünk lehet igazán nyilvánvaló bizonyossága az Isten iránt hódoló érzéseinknek. Épen ezért elméletileg Kálvin számára az úrvacsora jegyeinek kiszolgáltatása hozzátartozik a rendes istentisztelet alkotórészeihez s a vasárnap délelőtti liturgia akkor teljes, ha magában foglalja az úrvacsorai szertartást is.⁷³⁴

3. Rendkívüli istentiszteleti alkalmak.

a.) A katechizáció.

Az igaz istentisztelet gyakorlásának mindig meg van az a hatása, hogy a jó példaadás erejével másokat is hasonló cselekményekre serkent. A keresztyén ember pedig soha nem elégedhet meg azzal, hogy csupán ő maga tiszteli az Istent, hanem szent felelősséget elsősorban saját *gyermekaink és utódaink* iránt kell éreznünk. Kálvin szerint: „... ha mi egész életünk folyamán Istennek szolgálunk is, ez még nem elég: hanem gondolnunk kell arra, hogy a lelkiélet mezején vetés maradjon utá-

⁷²⁹ V. ö.: E. Choisy.: *La Théocratie à Genève au temps de Calvin*. Genève. 1898. 236.

⁷³⁰ V. ö.: E. Doumergue: *Essai sur l'histoire du culte réformé*. Paris. 1890. 112

⁷³¹ Az úrvacsora alkalmával a Krisztus testében és vérében való igaz részesedésről szóló tanak világos magyarázata Heshusius ellen. 1561. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kv. IX. 547.

⁷³² „Ut corpore Christi pascamur in vitam aeternam, non vult Christus ut credamus corpus suum aut sanguinem suum descendere de coelo super altare, aut circum altare, in panem aut sub panem, aut non procul a pane...” Corp. Ref. XXXVII. 776. (Summa doctrinae de ministerio verbi.)

⁷³³ Vitaírat Heshusius ellen. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. könyvtár IX. 530.

⁷³⁴ V. ö.: Doumergue: *Jean Calvin*. Tome. II. 504.

nunk.⁷³⁵ A vetőmagot pedig gyermekeink lelkébe kell elvetnünk, Ezért gyermekeinknek a vallásos életre való nevelése is az istentiszteletnek egyik alkalma.

Kálvin nagy és kiváló tisztességnek tartja, ha Isten az ő jótetszése szerint gyermekekkel ajándékoz meg minket. Épen ezért: „... akiknek gyermekeik vannak, azoknak Isten magasztalására kell fellelkesülniök, tudván, hogy ez az áldás az ő szerelmének záloga.”⁷³⁶ A gyermekáldást pedig úgy hálálhatjuk meg leginkább, ha fiainkat és leányainkat az Úrnak félelmében s az ő nevének tisztületére és magasztalására neveljük.

Nem lehet itt célunk a Kálvin valláspedagógia elveit s a vallásos nevelői tevékenységének gyakorlati megnyilatkozásait teljes részletességgel tárgyalni. Erre vonatkozólag csupán utalunk Patay Lajos: Kálvin valláspedagógiája c. munkájára. (Teológiai Tanulmányok 45. szám). Mi itt a katechizációt mint rendkívüli istentiszteleti alkalmat elsősorban liturgikai szempontból óhajtjuk tárgyalás alá venni.

A katechizáció, — katechizmusi oktatás, — vagyis a gyermekeknek a vallás igazságaira való nevelése elsősorban azt a célt szolgálja, hogy a gyermekek megismerjék hitük tanításait és „... vallást tegyenek az egyházban az ő hitükről, amelyről az ő megkeresztelésük alkalmával még nem tudtak bizonytságot tenni.”⁷³⁷

A genfi egyházban Kálvin idejében a katechizáció helye a templom s ideje vasárnap délben volt. A szülők felelősek voltak azért, hogy gyermekeik ezeken a katechizációs órákon megjelenjenek.⁷³⁸

A katechizációs óra anyaga a Kálvin által szerkesztett katechizmus volt, amelyet a gyermekek, mint hitük tartalmának rövid összefoglalását, megtanultak. Különösen fontos volt a *Miatyánk* és az *apostoli hitvallás* ismerete. A gyermekek a feltett kérdésekre nem karban feleltek, hanem egyenként. Különösképen a gyengébb képességű gyermekeket kérdeztették gyakrabban. A katechizációs óráknak feltétlenül istentiszteleti jellege volt, amit mutat az is, hogy a templomban és épen vasárnap tartották. Ime a modern belmisszió egyik legelterjedtebb eszközének, az egész világon ismert vasárnapi iskolai munkának ősi csirája a Kálvin által szervezett egyházi életben!

Amint említettük, a katechizáció célja az volt, hogy a gyermekek öntudatosan vallást tegyenek hitükről. E hitvallás elengedhetetlen feltétele — Kálvin gondolata szerint — az úrvacsorában való részesedés jogának. Ezt a feltételt már a Kálvin által szervezett strasbourggi francia ref. egyházban is megkövetelték, amint ez *Diaziusnak* 1545-ben Kálvinhoz intézett leveléből kitéjük.⁷³⁹

Ha a gyermek elegendő oktatást nyert a katechizusból, akkor mintegy *befejezésül* elmondja a katechizmus tartalmának lényegét s ezzel *bizonytságot tesz hitéről*. A hitvallásnak *ünnepélyes formában* s a *gyülekezet jelenlétében* kell történnie, mert a gyermek ezáltal tesz bizonytságot az ő keresztyénségéről.⁷⁴⁰ Ennek megtörténte előtt egy gyermeket sem lehet az úrvacsorában részesíteni. A szülőket is figyelmeztetni kell, hogy idő előtt ne vezessék az úrasztalához gyermekeiket. Ez ugyanis nagyon veszélyes következményekkel járna úgy a gyermekek, mint a szülők szempontjából.⁷⁴¹

Miből állott az ünnepélyes hitvallástétel? Két részből: 1. Az ifjú ünnepélyesen kijelentette a lelkipásztor előtt, hogy az evangélium szerint reformált hitben akar élni

⁷³⁵ „...ce n'est point assez que nous servions Dieu nostre vie durant: mais que nous devons procurer qu'il y demeure semence de religion apres nous.” Corp. Ref. LV. 119. (5. Móz. 11:16-21.)

⁷³⁶ „...ceux qui ont des enfans doyvent estre incitez à glorifier Dieu, cognoissans que c'est comme un gage de son amour que ceste benediction-là,” Corp. Ref. LXXIV. 61. (Luk. 11:25)

⁷³⁷ „...pour venir testifier a lesglise leur foy dont jl nauoyent peu rendre tesmoignage a leur baptesme.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 12. (Articles... de 1537.)

⁷³⁸ „Que touz citoyens et habitans ayent a mener ou envoyer leurs enfans le dymanche a mydy au cathéchisme.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 28. (Ord. 1541.)

⁷³⁹ „Scis huius ecclesiae morem esse, neminem sacram coenam admitti quin prius suae fidei confessionem in ecclesiae coetu declaverit.” Corp. Ref. XL. 151. (Diazius Calvino Strasbourg, 1545.)

⁷⁴⁰ „Quant ung enfant sera suffisamment jnstruict pour se passer du cathéchisme, quil recie solennellement la somme de ce qui y sera contenu: et aussi (ainsi) quil face comme une profession de sa chrestiente en presence de lesglise.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 28. (Ord. 1541.)

⁷⁴¹ „Devant qu'avoir faict cela, que nul enfant ne soit admis à recevoir la Cene: et qu'on advertisse les parents de ne les amener devant le temps. Car c'est chose fort perilleuse tant pour les enfans que pour les peres, de les ingerer sans bonne et suffisante instruction.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 116. (Ord. 1561.)

és 2. számot adott hitbéli tudományáról: tudnia kellett az apostoli hitvallást, az úri imádságot és Istennek tizparancsolatát.⁷⁴² A genfi katechizmus későbbi kiadásaiban (1553, 1558, 1561.) az úrvacsorához készülő katechumenusok ünnepélyes hitvallástételére alkalmas kérdések és feleletek is találhatóak.⁷⁴³ E kérdések végigvezetnek az apostoli hitvallás, a tizparancsolat, az úri ima és a sákramentumok tanításán. A kérdések végzetével a lelkipásztor áldást mond a katechumenusokra, akik „ámen“-nel válaszolnak s ezzel az ünnepélyes hitvallástétel véget ér.

Ilyen hitvallástételt *évenként négyszer* tartottak a genfi egyházban még pedig a négy úrvacsoraszertést megelőző vasárnap.⁷⁴⁴ Erre vonatkozólag Kálvin ezeket írja Oleviánushoz intézett levelében 1560-ban: „A Krisztus szent vacsorájához senkisémm jöhet, amíg meg nem vallja hitét. Ezért évenként négy vizsgát tartanak, amikor a gyermekeket kikérdezik és mindenkinek az előhaladását megállapítják. Mert ha ők minden vasárnap a katechizmusi órákon meg is próbálják, hogy biztos értelemmel bizonyosságot tegyenek, még sem szabad nekik az úrasztalához járulni addig, míg ismeretessé nem lesz, hogy ők a lelkész ítélete szerint a vallás lényegének ismeretében meglehetősen előre haladtak.”⁷⁴⁵

A hitvallást tevő *gyermekek korára* nézve eltérők a vélemények. Kálvin maga az Institutióban azt a véleményét fejezi ki, hogy a gyermek már 10 éves korában az egyház elé járulhatna, hogy hitéről vallást tegyen.⁷⁴⁶ Patay előbb említett művében 10-12 év közé teszi az úrvacsora vételére való felhatalmazás idejét.⁷⁴⁷ Heyer adatai szerint pedig a katechumenusok felhatalmazása az úrvacsorában való részvételre 16 éves korban történt.⁷⁴⁸ Ugyancsak Heyer említi, hogy a katechumenusok kikérdezése után az úrvacsoravételre való felhatalmazás tulajdonképpen egy külön kis családi ünnepség keretében történt meg a szülők otthonában. Ezen az ünnepségen mindig annak a körzetnek a lelkipásztora vett részt, amelyhez a család tartozott. Heyer szerint ez az ünnepélyes felhatalmazás csak 1724 dec. 14-én történt először a templomban.

Annyi bizonyos, hogy *Kálvin nem sürgette a gyermekeknek korai úrvacsorázását* és az életkornál fontosabbnak tekintette annak megállapítását, hogy a katechumenusok kellő jártasságot szereztek-e hitünk igazságainak megismerésében.

A katechizáció azonban nemcsak a gyermekekre nézve volt kötelező, hanem bizonyos esetekben a *felnőttekre* nézve is. Általában mindenki köteles volt résztvenni a katechizmusi oktatásban, aki még nem nyert felhatalmazást az úrvacsoravételre.⁷⁴⁹ Minden idegen és jövevény az Ordinance-ok szerint kötelezve volt, hogy a katechizmus alapján vallást tegyen az ő hitéről, mielőtt az úrasztalához járulna.⁷⁵⁰ Ha pedig zsidó vagy pogány tért át keresztyénnek, akkor Kálvin szerint nem a keresztelessel kell kezdeni a vele való foglalkozást, hanem a katechizációval. Hivatkozik itt Kálvin az ősegyház gyakorlatára is, amely szerint az áttérőt csak akkor keresztelték meg, ha előbb bizonyosságot tett hitéről és megtéréséről.⁷⁵¹

⁷⁴² „Que nul ne soyt receipt a la cenne sinon que premierement il ayt faicte.. confession de sa foy, cest adire quil ayt declare devant le ministre quil veult vivre cellon la reformation de levangille, et quil sache sa creance, loraison dominicalle et les commendementz de Dieu.” Corp. Ref. XXXVII. p. pr. 54. (Ord. 1547.)

⁷⁴³ „Les demandes faites par les ministres de l’eglise de Geneve aux enfans qui se presentent pour estre receus a la sainte Cene.” Lásd: Corp. Ref. XXXIV. 147-160.

⁷⁴⁴ „...pour ce faire on reserve les quatre dimanches devant la Cene.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 116. (Ore. 1561.)

⁷⁴⁵ „Nemini ad sacram Christi coenam patet accessus quam fidem suam professus sit. In eum finem quotannis habentur quatuor examina, ubi interrogantur pueri ac de profectu cuiusque cognoscitur. Nam etsi singulis diebus dominicis in catechismo iam incipiunt aliquod testimonium dare, donec tamen cognitum fuerit ministri iudicio mediocriter in summa religionis profecisse, ad sacram mensam accedere non licet.” Corp. Ref. XLVI. 236. (C. Oleviano. 1560.)

⁷⁴⁶ Inst. IV. 19:13.

⁷⁴⁷ V. ö. Patay Lajos: Id. m. 79. l.

⁷⁴⁸ V. ö. Heyer: Id. m. 70-71. l.

⁷⁴⁹ V. ö. Choisy: La théocratie à Genève au temps de Calvin. Genève. 1898. 233. l.

⁷⁵⁰ „...et aussi quon exhorte tous estrangiers et nouveaulx venuz de se venir premier presenter a lesglise, affin destre instruitz ..et ainsi que nul neu approche a sa condamnation.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 26. (Ord. 1541.)

⁷⁵¹ „...après avoir eu tesmoignage de leur foy et repretance, on les baptisoit.” Corp. Ref. XXXV. 59. (Contre les Anabaptistes.)

Ami az ünnepélyes hitvallástétel *külsőségeit* illeti, erre vonatkozólag Kálvinnak nem volt semmi különösebb rendelkezése. Ellenben több alkalommal kifejezte azt a véleményét, hogy a hitvallástételnek és az úrvacsoravételre való ünnepélyes felhatalmazásnak lényegileg különböznie kell attól a szertartástól, amelyet a római egyházban *bérmálásnak* (latinul: *confirmatio*) neveznek, mert ezt a „...hamis hiterősítést... mintegy kéjhölgyet tündöklő ceremóniákkal és sok csillogó haszontalan pompával díszítik fel mód nélkül”⁷⁵² Épenezért nem használja sehol Kálvin a *konfirmáció* elnevezést, ámbár amint láttuk, az ő felfogása szerint gyakorolt katechizáció és ünnepélyes hitvallástétel lényegileg ugyanannak a cselekménynek felel meg, amely a mi mai egyházi életünkben konfirmáció és az ezt megelőző kátétanítás neve alatt ismeretes.

A Kálvin által gyakorolt katechizációnak s az ezzel kapcsolatos hitvallástételnek *legjellemzőbb sajátossága*, hogy elsősorban az *ismeretközlésre* helyezi a fősúlyt s feltételezi, hogy a vallásos ismeret szükségképpen, vagy legalább is valamilyen mértékben magával hozza a kegyes élet gyakorlását is. Épenezért nem fontos, — ennél a cselekménynél különösen, — a külső ceremónia. Kálvin itt még a *kézzrátévést* sem alkalmazta, mert nem akarta, hogy az a látszata legyen a dolognak, mintha ezáltal olyan adományokat közölhetnénk az ifjakkal, amelyeket a keresztség által még el nem nyertek.⁷⁵³

Ha a vallásos ismeretközlés fontossága tekintetében ma már nem is oszthatjuk mindenben Kálvin véleményét, annyit el kell ismernünk, hogy a katechizmusi oktatás elfelejtett gyakorlatát ő tette ismét az anyaszentegyház élő tevékenységévé s az ünnepélyes hitvallástétel bevezetésével *megjelölte a legalkalmasabb utat az ifjak öntudatos egyháztagokká való nevelésének célja felé.*

b) Az *exkommunikáció* és a *feloldozás*.

Kálvin szerint „... minden egyháznak és pedig mindegyiknek magára nézve hatalma van a közrend végett törvényeket és rendeleteket hozni, miután szükséges, hogy minden jó renddel és tisztességgel menjen végbe.”⁷⁵⁴ Az egyháznak saját tagjait fegyelmező törvényei között legfontosabb az *exkommunikáció*, amelynek gyakorlati végrehajtása Kálvin egyházában rendszerint a *nyilvános istentisztelet keretei között* ment végbe s így az bizonyos szempontból liturgikus cselekménynek tekintendő.

Kálvin a kiközösítés fegyelmi rendszabályát nemcsak helyeselte, hanem azt feltétlenül *szükségesnek*, *szentnek* s a hívekre nézve idvességes dolognak tartotta.⁷⁵⁵ Különösképpen az urvacsora sákramentumának kiszolgáltatását szerinte nem végezhethük helyesen, ha nem gyakoroljuk az exkommunikációt, amiért azt az Úr Jézus elrendelte és amiképpen azt maguk az apostolok is gyakorolták.⁷⁵⁶

Az 1537. évben a genfi tanács elé terjesztett emlékirat így okolja meg az exkommunikáció alkalmazásának szükségét: „Évégből alkalmazta a mi Urunk az egyházban a kiközösítés javító és fegyelmező szabályát, amellyel azt akarta, hogy azok, akik keresztyénhez méltatlan, rendetlen életet élnek s a figyelmeztetések ellenére sem akarnának megjavulni és a helyes útra térni, eltávolíttassanak az egyház testéből s miként a megüszkösödött tagok, levágassanak, — mindaddig, amíg bűnbánatot nem tartanak, elismervén hibájukat és gyarlóságukat. A fegyelmezésnek ezt a módját parancsolja az Úr az ő egyházának a Máté ev. 18. részében. Nekünk tehát kötelességünk ezt gyakorolni, ha csak meg nem vetjük a nekünk adott parancsolatot...”⁷⁵⁷ Ugyanebből az emlékiratból kitűnik, hogy Kálvin a következő *eredményeket* várta az exkommunikáció gyakorlati alkalmazásától: „... *Először* is, hogy Jézus Krisztust nem éri oly megszégyenítés és káromlás, mint hogy ha az ő egyháza csupa

⁷⁵² A genfi egyház kátéja. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 7. l.

⁷⁵³ V. ö.: *Heiz*: Id. m. 362. l.

⁷⁵⁴ Franciaország református egyházainak hitvallása. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 123. l.

⁷⁵⁵ „...nous tenons la discipline d'excommunication estre une chose sainte et salutaire entre les fideles.” *Corp. Ref. XXXVII. 698.* (Confession de foy de Genève.)

⁷⁵⁶ „...nous ne pourrions sainctement administrer la cene qu'en aiant l'usage de l'excommunication selon qu'il a esté institué de nostre seigneur Jesus et pratiqué par les Apostres.” *Corp. Ref. XLIII: 484.* (Les ministres de Genève au Sénat. 1555.)

bűnbe merült gonosz embereknek a társasága lenne. *Másodszor*: azok, akik ilyen fegyvelmezésben részesülnek, bűneik miatt szegyenkezve és restelkedve magukba szállanak és a javulás útjára térnek. *Harmadszor*: a többieket nem rontja és nem fertőzi meg a velük való érintkezés, sőt inkább az ő példájuk által figyelmeztetést kapnak, hogy hasonló hibákba ne essenek.⁷⁵⁷

A kiközösítés kimondásának *joga* a konzisztóriumot illette. A konzisztórium határozatát a nyilvános istentisztelet alkalmával kihirdették a gyülekezetnek. A kihirdetés alkalmával azt is közölni kellett, hogy a kiközösített személlyel senki ne tartson fenn testvéri érintkezést. Mindamellett a kiközösített személynek továbbra is kötelessége maradt a rendes istentiszteletek látogatása, hogy az Ige annál biztosabban megérintse és bűnbánatra serkentse az ő lelkét.

Az exkommunikáció igazi célja nem annyira kiszabott és megérdemelt büntetés végrehajtása, mint inkább a javítás, a megtévedt emberi léleknek bűnbánatra való serkentése. Éppen ezért: "... a kiközösítetteket ösztökléni kell, hogy béküljenek meg az egyházzal"⁷⁵⁸ "... s jöjjenek el a templomba, hogy elismerjék és megvallják hibájukat, — bocsánatot kérve ezért Istentől és az egyháztól."⁷⁵⁹ Az exkommunikáció mindena következménye, — így az úrasztalától való eltiltás is, — csak addig volt érvényben, kiközösítettek nézve, "... míg bocsánatot nem kérnek és ugyanaz a lelkész a gyülekezettel együtt ismét fel nem oldja őket."

A feloldás ünnepélyes formában történt a templomban az egész gyülekezet jelenlétében. "... A lelkész kihirdeti a dolgot a szószékből, azután a kitiltott térdre esik és alázatosan bocsánatot kér."⁷⁶⁰ Ezzel vallást tesz az ő bűneiről, amelyekkel megsértette az egyházat, de ugyanakkor elégtételt is ad az anyaszentegyház megsértéséért. "... Maga a józan ész (raison) is azt kívánja, — írja Kálvin az Intitutóban, — hogy aki rossz példaadásával az egyházat megbotránkoztatta, ünnepélyes bűnbánatnak nyilvánításával szüntesse meg az általa támasztott botrányt."⁷⁶¹ A föloldozás alkalmával a lelképásztor buzdító beszédet tartott a megtérőkhöz s az egész gyülekezet közösen imádkozott értük.⁷⁶²

A feloldozásnak ott kellett történni, ahol az ítéletet kimondották, mert Kálvin szerint súlyos veszedelmek származhatnak abból, ha a feloldozást nem az a gyülekezet végzi, amely az exkommunikációt gyakorolta.⁷⁶³

Az exkommunikáció Kálvin gondolatvilágában az egyházi élet nélkülözhetetlen fegyvelmező eszköze, amely a romlás erőinek megfékezésére szolgál; a feloldozás pedig, mint liturgikus cselekmény, nyilvánvalóvá teszi az egész gyülekezet előtt, hogy

⁷⁵⁷ „nostre Seigneur a mise en son eglise la correction et discipline d'excommunication par laquelle il az voulluz que ceux qui seroyent de vie deordonnee et jndigne dung chrestien, et qui mespriseroient apres auoyr estes admonestez de venir a amandement et se reduire a la droicte voye fussent deictez du corps de leglise et quasi comme membres pourris coupez jusques a ce quil revinssent a recipience recognoissant leur faulte et paourete. Premierment que Jesuchrist nest pas blasphemé et deshonoré comment si son eglise estoit vne conjuration de gens peruers et dissoluz en tous vices. Secondement que ceulx qui recoiuent telle correction, ayans honte et confusion de leur peche viennent a se recognoestre et se amender. Tiercement que les aultres ne sont pas corrompuz et perueris de leur conuersation mayz plusost par leur exemple sont aduertiz de ne cheoyr en pareilles faultes." Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 9. (Articles... d. 1537.)

⁷⁵⁸ „...stimulandos esse... excommunicatos etiam ut se reconcilient ecclesiae." Corp. Ref. XLV. 667. (Calvin. Knoxo. 1559.)

⁷⁵⁹ „...qu'ils se viennent presenter au temple, pour recognoistre et confesser leur faute et en demander pardon à Dieu et à son Eglise." Corp. Ref. XXXVIII. p.pr. 123-124. (Ord. 1561.)

⁷⁶⁰ „Excluduntur autem a coena, donec veniam petentes idem minister ecclesiae reconciliet." „...iubentur se coram ecclesia sistere. Minister illic rem exponit pro suggesto: tum qui excommunicatus fuit, procidit in genua et suppliciter veniam postulat." Corp. Ref. XLVI. 236-7. (Calvin Oleviano. 1560.)

⁷⁶¹ Inst. IV. 11:3.

⁷⁶² Kálvinnak egyik ilyen buzdító beszéde megtalálható a Corpus Reformatorum-ban, amelyet két férfi ünnepélyes visszafogadása alkalmából tartott a genfi egyházban. Beszéd után a lelképásztor ezeket a szavakat intézte a megtérőkhöz: „Alázatok meg magatokat a gyülekezet előtt és kérjétek, hogy imádkozzanak tiérettetek!” „...humiliez vous devant l'Eglise et demandez qu'on prie pour vous." Corp. Ref. LXXIV. 412.

⁷⁶³ „...et scay bien quel danger il y a qu'une eglise entreprenne dabsouldre ceulx qui avoient este condamnez par une aultre." Corp. Ref. XLIV. 209. (Calvin aux anciens et aux diacres de Francfort. 1556.)

az igaz bűnbánat kedvességét szerez Isten előtt, minékünk földi embereknek pedig sokat kell egymásnak megbocsátanunk.

Az exkommunikáció akkor éri el célját, ha a kiközösített személy megalázkodik Isten előtt, a többiek pedig levonják az eset tanulságait.⁷⁶⁴

c. A házasságkötés.

Kálvin a házasságot nem tartja sákramentumnak, — azonban ez korántsem jelenti azt, hogy a házasságnak akár erkölcsi értékét, akár pedig vallási jelentőségét kisebbítené. A házasságot Kálvin szerint is maga Isten szerezte s ő rendelte, hogy a férfi és az asszony ketten legyenek egy testté. A házasságban a férj és feleség épenúgy egymáshoz tartoznak és egymás iránt épen olyan felelősséggel viseltetnek, miképen az egy testnek tagjai. De mint maga az egész test egy felsőbbrendű hatalomnak, a léleknek szolgálatára rendeltetett, azonképen a házasság is nem csupán a két fél egymással kötött szerződése, hanem magasabbrendű célok eszköze. A házasságnak ura maga a mindenható Isten s nekünk a házasság útján is az ő dicsőségét kell szolgálnunk. Kálvin szerint a házasság nem egyéb, mint az *Isten Fiával kapcsolatunk jelképe*.⁷⁶⁵ Épen ezért elítél minden u. n. érdekházasságot.⁷⁶⁶

A genfi egyházban, — Kálvin idejében, — külön törvény szabályozta a házasságkötések ügyét. (1545. évi Ordonnances.⁷⁶⁷) Ez is mutatja, hogy milyen fontos egyházi feladatnak tekintette Kálvin a házasságkötések megáldását.

A házassági Ordonnances részletesen foglalkoznak a házasságok megkötésének feltételeivel, így a különböző házassági akadályokkal, a házasságkötés előzményeivel stb. A házasságkötést megelőző aktus: a *jegyváltás*. Ennek teljesen egyszerűen kell végbemenni. Itt nincs szükség semmiféle egyházi szertartásra. Azonban a házasságkötésre vonatkozó ígéret, mint adott szó, épen olyan érvényű, mint egy valódi szerződés. A jegyesség ideje legfeljebb hat hétig tarthat. Ha pedig a jegyesek hat hét multával nem esküdnének meg, a konzisztórium előtt kell őket figyelmeztetni, de ha nem engedelmeskednének, úgy a Tanács útján kell őket kényszeríteni a házasság megkötésére.⁷⁶⁸ Kálvin szerint a jegyesek még közös megegyezéssel sem másíthatják meg ígéretüket, amit a házasságkötésre vonatkozólag egymásnak tettek. „Ember el ne válassza, amit az Isten egybeszerkesztett...” Ez a jegyesekre is vonatkozik, még ha nem is egyesültek testileg azért a jegyváltásnál adott ígéretnek szentnek és megmásíthatatlannak kell lenni!⁷⁶⁹ A házasságkötésnél korhatár a férfinál: 20 év, leánynál: 18 év. A 24 éven aluli ifjunál és a 20 éven aluli hajadonnál pedig szülei beleegyezésre is szükség van. A jegyesség ideje alatt tisztességes életmódot kell folytatniok a leendő házasoknak s akik a jó erkölcs és illendőség ellen vétkeznek, azáltal hogy együtt lakoznak, mintha már férj és feleség volnának, — azok szigorú büntetésben részesülnek, (3 napi elzárás kenyéren és vízen)⁷⁷⁰. „...A házasságot mi-

⁷⁶⁴ „...c'est afin qu'il se humilie, et que les aultres y prennent instruction." Corp. Ref. XLV. 711. (Calvin aux fidèles de France. 1559.)

⁷⁶⁵ „...le mariage est comme une figure de la conionction que nous avons avec le Fils de Dieu." Corp. Ref. LXXIX. 771-2. (Ef. 5:31-32.)

⁷⁶⁶ Kálvin szerint a keresztyén férfi és nő házassági kapcsolatának elsősorban azt a célt kell szolgálnia, hogy a kegyes élet feladatainak végzésében egymásnak segítő társai legyenek. Akik ezt figyelmen kívül hagyják, azok a házasságban is bűnös viszonyt folytatnak. Jellemző erre vonatkozólag Calvinnek ez a kijelentése: „Quum uxor non alia lege ducenda sit homini christiano, nisi ut se illi ad omnia piae vitae officia adintricem praestet ac sociam, ubi ab hoc scopo vel minimum aberatur, non dubito quin vitiosum sit coniugium." Corp. Ref. XLI. 307. (Calvin. Socino. 1549.)

⁷⁶⁷ Lásd: Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 33-34.

⁷⁶⁸ „Après la promesse faite que le mariage ne soit point differé plus de six semaines autrement que on appelle les parties au Consistoire, pour les admonester: s'ils n'obeissent, qu'ils soyent renvoyez par devant le Conseil, pour estre contraints à le celebrer." Corp. Ref. XXXVIII. p.pr. 107. (Ord. 1561.)

⁷⁶⁹ „...que l'homme ne separe pas ce que Dieu a conjoint, quoi qu'ils n'eussent pas encore habité ensemble charnellement. C'est pourquoi la promesse est sacrée et doit estre irrevocable." Corp. Ref. XLVIII. 491-92. (Les ministres de Genève au Synode de Lyon.)

⁷⁷⁰ „Que durant les fiancailles les parties n'habitent point ensembles comme mary et femme, iusque a ce que le mariage ayt esté beneit en l'esglise à la façon des Chrestiens. S'il s'en trouve aucuns qui ayent fait le contraire, qu'ilz soyent punis par prison de trois iours au pain et a l'eau." Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 39. (Ord. 1545.)

előtt megkötnék, az egyházban 3 vasárnap kihirdetik, hogy ha bárki is valami akadályt tud, ezt idejében jelentse s ha valakinek érdekében áll, tiltakozzék ellene.⁷⁷¹ A kihirdetéshez az Ordonnance-ok szerint a polgári hatóság személyazonossági bizonyítványát is be kellett mutatni. Olyan házasulandó feleket, akik katolikus templomban ohajtják megáldatni házasságukat, nem volt szabad kihirdetni, mivel a hirdetés nem egyéb, mint a házasságkötés ünnepélyes aktusának egyik része s a másfelekezetű templomban kötött házasság elidegeníti a híveket az egyháztól.⁷⁷² Kálvin a vegyesházasságot s különösen a katolikusokkal való összeházasodást erélyesen tiltotta. A „ház megszenteltetésének” és minden tekintetben megbocsájtathatlannak tartja, ha valaki olyan nőt vesz el, aki a pápaság babonáival van megterhelve.⁷⁷³

A házasságkötés megáldásának szertartása *mindig a templomban* történik, mégpedig a házasulók kívánsága szerint akár vasárnap, akár hétköznapon, de mindig a *prédikáció kezdete előtt*.⁷⁷⁴ Urvacsoraosztás napján azonban tilos a házasságkötés, hogy a sákramentumhoz illő áhítatos lelkihangulatot semmi meg ne zavarja.⁷⁷⁵ Maga a *szertartás* a Kálvin liturgiája szerint nagyon egyszerű lefolyású:

1. *Előfohász.*

2. *Szertartási beszéd.* Alapgondolata: a házasság Isten rendelése. A vonatkozó szentírási helyek felolvasásával.

3. *Kérdés a házasulandó felekhez* arra nézve, hogy szándékoznak-e valóban házasságot kötni Isten rendelése szerint. A felek „igen”-nel válaszolnak.

4. *Kérdés a gyülekezethez* arra nézve, hogy nem tud-e valaki valamely akadályt. Ha senki nem felel, akkor következnek:

5. *Ujabb kérdések* külön a *völegényhez* és külön a *menyasszonyhoz* arra nézve, hogy ígéri-e a házassági hűséget egymás iránt. A völegény és a menyasszony külön-külön „igen”-nel felelnek. Tehát nem ismétlik a formulát s nincs eskü, hanem vallástétel.

6. A lelkipásztor *megáldja* az ifjú párt.

7. *Buzditóbeszéd*, amely a házasság szilárd és felbonthatatlan voltát hangsúlyozza.

8. *Imádság.*

9. *Bezáró áldás.*⁷⁷⁶

A szertartás befejezése után a lelkipásztorok a házasságkötést bejegyzik az *anyakönyvbe*. A genfi városi levéltárban az 1550. évtől kezdődőleg vannak meg a házassági anyakönyvek.⁷⁷⁷

Kálvin részletes útbaigazításokat ad a házasságkötés szertartásával kapcsolatban a *külsőségekre* vonatkozólag is. Az 1545. évi Ordonnance-ok szigorúan előírják, hogy a házasulandó felek minden feltűnést kerülve, egyszerűen jöjjenek a templomba, mellözve minden zenekíséretet. A násznép tartsa meg a jó rendet s a keresztyénekhez illendő komolyságot. Fontos, hogy az istentisztelet kezdetére a templomban legyenek, mert a házasság megáldását még az egyházi beszéd előtt kellett elvégezni. Amennyiben hanyagoknak mutatkoznak és későn érkeznek, vissza kell őket utasítani.⁷⁷⁸ A násznép tagjai, de különösen a völegény és a menyasszony úgy öltöztetükben, mint

⁷⁷¹ A házasságkötés. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX, 92. l.

⁷⁷² „Puisque la publication des annonces est une partie et comme accessoire de la celebration du mariage cest une chose indicente de puplicer les mariages qui se doibvent faire entre les papistes pour allienner de leglise les personnes qui en ont este membres,” Corp. Ref. XLVII, 59-60. (Articles proposés an synode de Neuchatel, 1551.)

⁷⁷³ V. ö.: *Kampschulte*: Id. m. 462. l.

⁷⁷⁴ „...quand les parties le requerront tant le Dimanche que les iours ouvriers, moyennant que ce soit au commencement du presche...” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 105. (Ord. 1561.)

⁷⁷⁵ „Qu’il soit loisible de celebrer tous les iours les mariages:..., excepté les iours qu’on celebrera la cene, afin que lors il n’y ait aucune distraction et que chacun soit mieux disposé à recevoir le Sacrement.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 108-9. (Ord. 1561.)

⁷⁷⁶ Lásd: Corp. Ref. XXXIV. 203-208. Magyar fordításban: Czeglédy Sándor: Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 92-95.

⁷⁷⁷ „Registres des actes de bapteme et de mariage conservés aux Archives de la ville. Ils commencent avec l’année 1550.” Corp. Ref. XLI. 187-8. (Annales.)

⁷⁷⁸ „Que les parties au temps qu’ilz doyyent estre espousez viennent modestement en l’eglise sans tambourins ne menestriez tenant ordre et gravité convenable a Chrestiens, et ce devant la fin du son de la cloche afin que la benediction du mariage se face devant le sermon. S’ilz sont negligens et qu’ilz viennent trop tard qu’on les renvoye.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 39-40. (Ord. 1545.)

magaviseletükben mutassanak illő szerénységet és tisztességet.⁷⁷⁹ Helyes dolog, hogy a fiatal párnak legyen valamelyes kísérete, de nincs szükség nagy sokaságra és tömeges felvonulásra.⁷⁸⁰ Természetes, hogy Kálvin elítéli a lakodalmi duhajkodásokat s a hoszszadalmas mennyegzői mulatozásokat. De semmiféle parancs sem tiltja szerinte a keresztyén embert, hogy rokonságában, vagy ismerősei körében egy-egy házasságkötés alkalmával részt vegyen a lakodalmi ünnepeken. „...Aki lakodalomba megy, csak a táncoktól, körtáncoktól és egyéb pajkosságoktól tartózkodjék.” Különben a pusztá megnézés miatt senkit sem lehet kárhozatni.

Kálvin — miután Istennek rendelését látta a házasság intézményében — különösen fontos egyházi érdekek tartotta a házassági jog törvényes szabályozását, ámbar elismerte, hogy a házasság nem csupán lelki dolog (vagyis egyházi ügy), hanem ugyanakkor fontos államkormányzati ügy is,⁷⁸² amelynek szabályozása a polgári hatóságoknak is elsőrangú érdeke. Kálvin és Farel már az 1537. évi memorandum kapcsán kérték, hogy a városi tanács alakítson egy külön bizottságot a házassági ügyek rendezésére s az ilyen ügyekben való bírászkodás eszközlésére. Ez a kívánság nem valósult meg, de a tanács mégis több intézkedést tett a házassági ügyek rendezése végett.⁷⁸³ A tanács elismerte a konzisztóriumnak azt a jogát, hogy házassági ügyekben övé a kezdeményező szerep. Az 1545. évi házassági Ordonnance ok kimondják, hogy minden olyan házassági ügyben ahol nem vagyoni kérdésekről, hanem a házasság személyes viszonyáról van szó, a konzisztórium folytatja le a tárgyalást s ha lehetséges, a feleket barátságos megegyezésre bírni, tegyék ezt meg Isten nevében. Ha azonban bírói ítélet kimondására van szükség, akkor az ügyet a tanács elé kell terjeszteni a konzisztórium javaslatával együtt.⁷⁸⁴

A polgári hatóság elé tartozik a házassági kötelék esetleges felbontása ügyében hozandó határozat kimondása is. A *válások* tekintetében Kálvin álláspontja nagyon szigorú. Ha a bírák nagyon könnyen kimondják a házassági kötelék felbontását, ez — szerinte — ajtót nyit a házasságtöréseknek. „...Mert ha valaki el akarna válni feleségétől, nem kellene egyebet tenni, mint paráználkodni...”⁷⁸⁵ Épen ezért nem szabad alkalmat adni a könnyelmű válásokra, kerülni kell a botrányokat, nehogy azok megszejtelenítsék a házasság intézményét az Isten egyházában.

Figyelemre méltó a házassági Ordonnance-oknak az a megállapítása is, hogy a

⁷⁷⁹ Paul de Félice közli egy katólikus gúnyírat (Passevent Parisien) leírását a Kálvin korabeli genfi esküvői szokásokról. E szerint az esküvő napján a vőlegény meghívott férfitvendégeivel együtt ment a menyasszony házához. Kezében mindegyik egy virágcsokrot vagy egy szál rozmaringot vitt. A menyasszony a meghívott női vendégeivel együtt várta a vőlegényt. Ha a menyasszony özvegy volt, akkor fedett fővel jött az esküvőre, ha pedig hajadon, akkor fején csupán egy virágkoszorút viselt. A templomba menet úgy a menyasszonynak, mint a násznép többi hölgy tagjainak virágcsokor volt a kezében, vagy a keblére tűzve. A menet aképen alakult, hogy elől mentek a férfiak kettesével, utánuk jött a vőlegény, aki kézenfogva vezette menyasszonyát s ezután következtek az asszonyok és leányok ugyancsak kettesével. A templomba érve mindenki elfoglalta rendes helyét meghallgatták a prédikációt s ezután következett az esküvői szertartás. Lásd: *Paul de Félice: Les protestants d'autrefois*. Les temples. Deuxieme édition. Paris. 1897. 227-8.

⁷⁸⁰ „Il faudra qu'il y ayt quelque compagnie mais non pas multitude.” Corp. Ref. XLI. 8. (Calvin à M. de Falais. 1548.)

⁷⁸¹ „Ad nuptias qui accedit. modo a saltationibus, tripudiis, aliisque lasciviis se contineat.” Corp. Ref. XLV. 87. (Calvin. Zevelio.) 1558.

⁷⁸² „...ce nest pas matiere spirituelle mais meslee avec la politique.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 26. (Ord. 1541.)

⁷⁸³ „...quant au dernier point, la régularisation des mariages le Conseil décréta quelques mesures qui devaient tendre à ce but, seulement il ne remit pas la décision des causes matrimoniales à une commission speciale nommée à cet effet, comme le demandaient les reformateurs, mais il la réserva au Conseil ordinaire” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 5. (Articles.. de 1537. Jegyzet.)

⁷⁸⁴ „...Que toutes causes matrimoniales concernant la conionction personnelle et non pas les biens soient traitées en premiere instance au Consistoire, et que là s'il se peult faire appointment amyable il se face au nom de Dieu. S' il est requis de prononcer quelque sentence iuridique que les parties soient renvoyées au Conseil avec declaration de l'advis du Consistoire.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 44. (Ord. 1545.)

⁷⁸⁵ „...Car si quelquun vouloit estre separe de sa femme: il ne faudroit que paillarder.” Corp. Ref. XLII. 322. (Calvin et Viret à Farel. 1552.)

*házasfeleket teljesen egyenlő jogok illetik meg, mivel „...az apostol bizonyágtétele szerint az egymás iránti kötelezettségük is kölcsönös...”*⁷⁸⁶

Nem lehet most célunk a Kálvin gondolata szerinti házassági joggal nagyobb részletességgel foglalkozni, de az eddigi megállapítások azért voltak szükségesek, hogy megértsük: milyen rendkívüli fontosságot tulajdonított Kálvin annak, hogy az egyházban a házasságkötések Isten akarata szerint menjenek végbe s a házasság az Úr parancsai szerint éljenek. Magának a házasságkötésnek szertartása pedig, — ha le is vetkezi minden sákramentális jellegét a Kálvin liturgiájában, azért mégis magasztos és egyszerűségében is fenséges cselekmény, mert az *Ige erejével szenteli meg* azt a legtermészetesebb viszonyt, amelyet maga Isten szerzett, mikor a teremtés hajnalán így szólt az Irás bizonyossága szerint: „...Nem jó az embernek egyedül lenni; szerzek néki segítőtársat, hozzá illőt.” (1. Móz. 2:18.)

d.) A betegek meglátogatása.

Kálvin különleges istentiszteleti alkalomnak tekintette azt a szolgálatot, amellyel a lelkipásztorok elviszik Isten Ígéjének vigasztalását a betegekhez és haldoklókhöz. Liturgiájának befejező része erre a szolgálatra ad fontos utasításokat a lelkipásztorok számára, akiknek „...kötelességük...”, hogy meglátogassák a betegeket s vigasztalják őket az Úr beszédével, megmutatván nekik, hogy mindaz, amit tűrnek és szenvednek, az Úr kezéből jön és az ő jóságos gondviseléséből, amely semmit sem bocsát a hívekre, hanemha javukra, üdvösségükre. És vegyen a Szentírásból erre alkalmas bizonyítékokat...⁷⁸⁷ Ez utóbbi szavak világosan mutatják Kálvin gondolatát: *csakis az Ige lehet a legfőbb vigasztaló és gyógyító erő* s minden gyarló emberi beszédnél, a meggyógyulás reménységével kecsgetető biztatásnál hathatósabb segítség az Isten beszéde. Tehát a betegek és haldoklók körül végzendő liturgusi szolgálat középpontja sem lehet más mint maga az *élő Ige*.

Epenezért a lelkipásztornak addig kell a beteget meglátogatni, amíg az *teljes öntudattal* képes lelkébe fogadni az Ige vigasztalását. Erre vonatkozólag az Ordonnanceok ezt rendelik: „Mivel sokan elmulasztják, hogy Istenben nyerjenek vigasztalást, amikor reájuk köszönt a betegség sanyarúsága és így sokan meghalnak anélkül, hogy valamilyen intésben vagy tanításban lett volna részük, amely pedig ilyenkor üdvösségesebb, mint valaha: helyénvaló lesz, hogy a tanácsurak elrendeljék és kihirdessék, hogy ha valaki három egész napig marad ágyban fekvő beteg, tudassa ezt a lelkipásztornal... főleg pedig arra kell ügyelni, hogy a rokonok, barátok és ápolók ne várják meg, amíg a beteg haldokolni kezd, mert ebben a végső állapotban a vigasztalások a legtöbb esetben már nem sokat érnek.”⁷⁸⁸

Ambár az Ige vigasztalása minden más gyógyító erőnél hatalmasabb, azonban a jó lelkipásztor mégis a lélek vigasztalása mellett gondol *a testi nyomorúságára* is. Kálvin jól tudja, hogy sok testi szenvedésnek és betegségnek oka az anyagi nyomorúság is, ezért javalja, hogy a lelkipásztor ne elégedjék meg a betegek lelki vigasztalásával: „...sőt hogyha a lelkésznek van valamije, amivel meg is vigasztalhatja és testileg segítheti a szegény lesújtottakat, nem szabad semmit sem kímélnie, mindenki előtt a szeretetnek igazi példáját mutatván.”⁷⁸⁹ A betegek körül végzendő egyházi szolgálat tehát *kettős irányú*: egyrészt *a lélek vigasztalására* és erősítésére, másrészt pedig *a testi nyomorúság enyhítésére* törekszik. S amikor az egyház a szegény betegek

⁷⁸⁶ „...selon le tesmoignage de l'apostre l'obligation est mutuelle et reciproque.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 41. (Ord. 1545.)

⁷⁸⁷ A betegek meglátogatásáról. 1542. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 96

⁷⁸⁸ „...Pour ce que plusieurs sont negligens de se consoler en dieu par sa parole quant ilz se trouvent en necessite de maladie et ainsi plusieurs meurent sans quelque admonition ou doctrine, laquelle est a l'homme plus salutaire lors que jamais il sera bon que messeigneurs ordonnent et face publier, que nul ne demoure troys jours entiers gisant au lict quil ne le face savoir au ministre.. et sur tout quil soit fait commandement que les parens, amys et gardes n'attendent pas que l'homme doibre rendre lesprit en laquelle extremite les consolations ne servent de gueres a la plus part.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 27. (Ord. 1541.)

⁷⁸⁹ A betegek meglátogatásáról. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 97.

s elhagytottak, nyomorékok számára kórházakat, menhelyeket készít s ezekben a lélek vigasztalásáról és a testi nyomorúság enyhítéséről egyaránt gondoskodik, akkor tulajdonképpen istentiszteleti szolgálatot végez.

A betegek mellett a genfi egyházban intézményesen gondoskodtak a *rabok* meglátogatásáról és vigasztalásáról is Kálvin javaslatára. Hiszen a börtönök lakói is betegek: az élet betegei s ezek a szegény, bűneikért elítélt szerencsétlenek s különösképpen pedig a halálraítélt rabok nagyon is reá szorulnak a vigasztalásra. A rabok meglátogatását, az 1541. évi Ordonnanceok szerint a genfi lelkipásztorok szombat délutánonként végezték.

A betegek meglátogatásának és az Igével való megvigasztalásának gyakorlati megvalósítása során felmerül az a kérdés is, hogy lehet-e, szabad-e a betegeknek az úrvacsora jegyeit kiszolgáltatni. Erre vonatkozóan utalunk arra, hogy — amint már az Úrvacsora című fejezetben kifejtettük, — Kálvin az úrvacsora kiszolgáltatásánál nélkülözhetetlen feltételnek látta a gyülekezeti közösség jelenlétét. Vallotta, hogy „...a szent gyülekezetben a Krisztus rendelése folytán vett úrvacsora épen olyan jelenvaló vigasztalás és épen olyan hathatósan táplálja a betegeket, mintha magánosan élvezné ezt a rendes kiosztáson kívül.”⁷⁹⁰ Ez az álláspont azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy Kálvin határozottan tilalmazta volna az úrvacsora jegyeinek a betegek számára való kiosztását. Ő lelki vigaszt, valóságos jótéteményt látott az úrvacsorában, amelytől nem szabad megfosztani a halálhoz közelálló szenvedő lelkeket. Egyik levelében pl. ezeket írja Viret Péterhez: „...Tanácsoltam, hogy az úrvacsorát egy magános kérelmező számára ne szolgáltatassák ki. Tudniillik a gyülekezetben, mert a *betegek felől*, — akik nem képesek eljönni — *más véleményünk van...*”⁷⁹¹ Érdekes erre vonatkozólag Kálvinnak élete vége felé Oleviánushoz intézett levele, amelyet válaszul írt arra a kérdésre, hogy vajjon a betegeknek az úrvacsora jegyeit külön kiszolgáltassák-e? Ebben többek között ezt olvashatjuk: „...Habár valódi úrvacsorai ünnepség nem lehet közösség nélkül, mégis a betegeknek való úrvacsorát nem lehet úgy tekinteni, mint annak eltorzulását, mert ez tulajdonképpen nem magános cselekmény. Ez ugyanis valójában csak része, függvénye a nyilvános ünnepségnek... máskülönben elismerem, hogy a betegek úrvacsoráztatásánál különösképpen kell arra ügyelnünk, hogy abban helyet ne találjon a babona és az üdvösség reménye ne a külső jelképhez kapcsolódjék. . Azt szeretném, ha a betegek számára az úrvacsorát csak ritkán, kivételesen és a dolog megfelelő ismeretével szolgáltatnák ki... Nem óhajtom másképen, mint a hívők közösségében és rendes szertartással.”⁷⁹² Már ezekből a megnyilatkozásokból is nyilvánvaló Kálvin igazi álláspontja: az *úrvacsora kiszolgáltatható a betegek számára, de csak mint a nyilvános gyülekezeti úrvacsoraosztás függvénye*, tehát lehetőleg az úrvacsoraosztás napján. A betegek úrvacsoraosztása tényleg csak *kivételes szükség esetén* történjék s feltétlenül szükséges, hogy ez alkalommal a család tagjaiból és rokonokból valamilyen formában „hívők közössége” alakuljon, mert enélkül az úrvacsorát nem szolgáltatathatjuk ki helyesen. Őva int Kálvin a betegek úrvacsoráztatásánál a különféle babonás hiedelmek elkerülésére is. Előbb említett levelében balgaságnak nevezi ezt a szokást, hogy az úrvacsorai jegyeket, — mint valami látványosságot, — ünnepi felvonulásban viszik a beteghez. Ezen méltán ütköznek meg a kegyes emberek, mert a betegek számára kiosztandó úrvacsorai jegyek nem lehetnek valami titokzatos varázserővel felruházott csodaszerek...

Ez volt Kálvin véleménye a betegek úrvacsorájáról... Mindamellett Genfben a Kálvin idejében sem részesítették az úrvacsorában külön a betegeket. Ennek magyarázatát pedig ismét Kálvin egyik levelében találjuk, meg amelyet 1558-ban írt Zulegerhez: „...Magam sem helyeslem, hogy az úrvacsorát ne szolgáltatassák ki a betegeknek, de valóban nem rajtam múltott, hogy ez a vigasztalás nem adatott meg azoknak,

⁷⁹⁰ Kálvin második vitáirata Westphal ellen U. o. 295.

⁷⁹¹ „Coenam privato uno petente ne administrerent suadendam. In ecclesia scilicet, nam de aegrotis, qui convenire nequeunt diversa est ratio.” Corp. Ref. XXXIX. 647. (Calv. Vireto.)

⁷⁹² „Sed quamvis nulla sit legitima coena nisi communis: quae tamen aegrotis dabitur, quia privata non erit adulterina non censebitur. Nam certe partem vel appendicem esse constat publicae actionis. Ceaterum diligenter cavendum esse fateor ne qua obrepat superstitio, ne spes salutis externo symbolo affigatur. nec aliter quam causa cognita, vellem coenam apud aegrotos celebrari... nollem nisi in coetu piorum, nollem absque doctrina et publico ritu.” Corp. Ref. XLVIII. 200-201. (Calv, Oleviano. 1563.)

akik bucsúznak ettől az élettől. Mivel pedig más (t. i. az én felfogásomtól különböző) szokás jutott érvényre s mivel a változás csak nagy vita árán lett volna elérhető, inkább a békességhez ragaszkodtam...⁷⁹³ Ime ez is mutatja, hogy Kálvin a kevésbé lényeges kérdésekben álláspontjának fenntartása mellett milyen sok engedelményre volt képes: — a jó békesség kedvéért.

e.) A temetés.

Kálvin az Institutióban elismeri, hogy a halottak eltemetése *emberi kötelesség*, de azt is hangsúlyozza, hogy e kötelességnek a temetés megtörténtével eleget is tetünk.⁷⁹⁴ A holtakért való örökös aggodás Kálvin szerint nem méltó a keresztyén emberhez. A megholtakért mi hátramaradtak semmiféle temetési szertartással sem tudunk tenni semmit.

Kampschulte említi, hogy Kálvin idejében a genfi egyházban a halottak eltemetéséről és temetési szertartásokról egyáltalán szó sincs. Éneklés és harangszó nélkül, lelkészi kíséret és egyházi szertartás mellőzésével vitték ki a halottakat a temetőbe.⁷⁹⁵ Valóban, a Kálvin szertartási művei semmi utasítást nem tartalmaznak a temetési szertartásra vonatkozólag s az Ordonnanceokban is csupán néhány sornyi útbaigazítást találhatunk: „A halottakat *tisztességesen temessék el* az arra rendelt helyre.”⁷⁹⁶ A temetéssel kapcsolatos egyéb tennivalókat Kálvin az Ordonnanceok szerint *mindenkinek saját belátására bizza* (. . . la discrétion d' un chacun.) Ebből azonban egyáltalán nem szabad azt a következtetést levonni, mintha Kálvin minden egyházi szertartást tilalmazott volna a temetés alkalmával. Ami Genfben történt az egyházi szertartás nélküli temetések alkalmával, az lehetett a puritán szellemnek bizonyos szélsőséges megnyilatkozása, Kálvin igazi felfogását azonban jobban megismerhetjük erre vonatkozólag is az ő írásaiból, így elsősorban az ő leveleiből.

Kálvin a montbelgardi lelkészek kérdéseire levélben válaszolva 1543-ban így nyilatkozik a temetésről: „. . . A temetésre vonatkozólag azt óhajtom, hogy a holttestet ne vigyék a templomba, hanem egyenesen a temetőbe. Kívánatos, hogy itt *legyen egy buzdító beszéd*, hogy mindazok akik részt vesznek a temetésen megértsek, hogy mire tanít ez bennünket. Ezt az eljárási módot egyáltalán nem lehet kárhoztatni.”⁷⁹⁷ Ugyanebben az értelemben írt Kálvin egyik levelében Viret Péterhez is: „. . . Ami a temetési szertartást illeti azon a véleményem voltam, hogy ha a lelkészt felkéri a holttestnek a temetőbe való kísérésére, ezt *ne utasítsa vissza*, ott pedig (t. i. a temetőben) *tartson rövid alkalmi beszédet* a barátok és mások megvigasztalására.”⁷⁹⁸

Ime tehát Kálvin nem akart minden temetési szertartást eltörölni, de azt kellő értékére óhajtotta leszállítani. Egészséges reakciója volt ez az álláspont annak a római katolikus felfogásnak, amely szerint mi, életben maradt gyarló emberek imádságainkkal, vagy bármilyen ceremóniális külső cselekményekkel segíteni tudnánk elhalt kedveseink túlvilági sorsán. Amikor a temetési szertartást Kálvin a legegyszerűbb formára korlátozta s annak lényegét egy rövid kis buzdító beszédben (hortatiuncula) állapította meg, akkor nem a kegyelet örök emberi érzését tagadta meg, hanem elkerülni igyekezett még a látszatát is annak a felfogásnak, hogy mi élő emberek a

⁷⁹³ „Coenam apud nos aegrotis non administrari, mihi etiam displicet: neque vero per me stetit quominus hoc solatio fruerentur que ex hac vita migrant. Sed quia nos diversus invaluerat, ut sine magna contentione impetrari non posset mutatio, paci consulere malui.” Corp. Ref. XLV. 311-12. (Calv. Zulegero. 1558.)

⁷⁹⁴ Institutio. (Ford. Czeglédy S.—Rábold G.) I. k. 20. l. (Ferenc királyhoz írt előszó.)

⁷⁹⁵ Lásd: *Kampschulte*: Id. m. I. 462.

⁷⁹⁶ „Qu'on ensevelisse honnestement les morts au lieu ordonné.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 114. (Ord. 1561.)

⁷⁹⁷ „In sepultura mortuorum hanc moderationem vellem adhiberi ne in templum funus deferretur, sed recta in coemeterium. Illic quoque exhortationem vellem, ut in re praesenti funeris comiter cognoscerent quod diceretur. Haec ratio non admodum improbanda foret.” Corp. Ref. XXXIX. 625. (C. ministris monsbelgardensibus. 1543.)

⁷⁹⁸ „Quantum ad sepeliendi caeremoniam non putabam recusandum quin si minister rogaretur funus ad sepulcrum deduceret, illicque in re praesenti hortatiunculam haberet in solatium amicorum etc.” Corp. Ref. XXXIX. 647. (C. Vireto.)

megholtakért könyörgőkkel, szertartásokkal, bármit is tehetnénk. Ez ugyanis teljes ellentétben állana az Ígével. „A gyászról és a temetést illető kötelezettségről sok és helyel-közzel hosszú elbeszélések vannak a Szentírásban, a könyörgésről azonban egy betűt sem találunk.”⁷⁹⁹

Kálvin felfogása szerint a temetési szertartás tehát lényegileg nem lehet más mint *alkalom az Igehirdetésre*, mert Isten még a halál által is az üdvösség útjaira akar nevelni bennünket.

A temetéssel kapcsolatos egyéb tennivalók nem annyira egyházi feladatok, mint inkább, *polgári kötelességek*. Az Ordonnanceok szerint Genfben külön halottvivőket alkalmaztak, akik a városi tanács előtt esküt tettek arra nézve is, hogy a temetések alkalmával megakadályoznak minden olyan babonáságot amely ellenkezik Isten Ígéjével.⁸⁰⁰ A halottakat a halál bekövetkezése után 24 órán belül, de 12 órán túl kellett eltemetni.⁸⁰¹

A *harangszót* Kálvin nem tiltotta el a temetések alkalmával, azonban elítélte az ezzel kapcsolatos visszaéléseket. Helytelen dolognak tartotta ha a temetések alkalmával hosszabban és hangosabban szólnak a harangok, mint amikor az ígehirdetésre hívogatják a gyülekezet tagjait. Kálvin szerint szólhat a harang a temetés alkalmával, de annak ne legyen más szerepe, mint hogy a szertartás kezdetét jelezze, tehát nem a halottaknak, hanem az élőknek szóljon.⁸⁰²

A *temetési menet* — Kálvin idejében — kettésével haladt a temető felé: előbb a férfiak azután a nők.⁸⁰³ Általános szokás szerint a halottat fehér lepelbe takarták, azonban ez nem volt törvény erejű rendelkezés, mert hiszen Kálvin az Institutióban is említi, hogy inkább lepel nélkül temessük el a halottat, mintsem hogy temetetlenül hagyjuk.⁸⁰⁴

A *gyászzruhák* használatát Kálvin nem tilalmazza, de mint mindenben, úgy itt is a puritán egyszerűség hive: a gyászpompa hívalkodó külsőségeit hiábavalóknak tartja.⁸⁰⁵

Amilyenek voltak Kálvin elvei, olyan volt élete és olyan volt halála is: a maga egyszerűségében fenséges és megragadó. Végrendelésében temetésére vonatkozólag így intézkedik: „...Kívánom, hogy testem a halálom után oly módon és azzal a szertartással temetessék el, amint az ebben az egyházban és ebben a városban szokásban van.”⁸⁰⁶ Valóban, az egykoru feljegyzések szerint *Kálvin temetése* a genfi egyház szokásainak megfelelően a legegyszerűbb módon történt. Fehér lepelbe burkolt testét egyszerű fakoporsóba helyezték s minden külső pompa nélkül kísérték ki a temetőbe.⁸⁰⁷ Sirját sem jelölték meg semmivel az ő határozott rendelkezése szerint.⁸⁰⁸ Amikor Kálvin halála után néhány hónappal egy diákcsoport jött Genfbe tanulmányainak folytatására, kimentek a temetőbe, hogy megkeressék Kálvin sirját. Azt várták, hogy

⁷⁹⁹ Inst. III. 5:10.

⁸⁰⁰ „...que les porteurs ayent serment à la Seigneurie d'empescher toutes superstitions contraires à la parole de Dieu...” Corp. Ref. XXXVII. p. pr. 114. (Ord. 1561.)

⁸⁰¹ „...apres leur mort de ne les porter plus tost de douze heures et non plus tard que vingt et quatre.” Corp. Ref. XXXVIII. 27. (Ord. 1541.)

⁸⁰² „Comme ainsy soit quen dalcuns villaiges quon face plus longue et plus haulte sonnerie pour enterrer les mortz que pour appeler le peuple au sermon cest ung abuz qui ne semble point estre supportable... Et que cela soit non pas comme pour profiter aux ames des trespassez mais pour signifier aux vivans la sepulture...” Corp. Ref. XLII. 62. (Articles proposés au synode de Neuchatel.)

⁸⁰³ V. ö. : *Paul de Félice: Les protestants d'autre fois. Les temples...* Deuxième édition. Paris 1897. 264-5. l.

⁸⁰⁴ Inst. IV. 10:31.

⁸⁰⁵ „que chacun soit adverty et exhorte de retrencher toutes pompes superfluites...” Corp. Ref. XXXVIII. 256. (Consilia.)

⁸⁰⁶ „...ie desire que mon corps apres mon decez, soit enseveli à la façon accoustumee...” (Note: *Eo ritu ac modo qui in hac ecclesia et civitate usitatus est.*) Corp. Ref. XLVIII. 300. (Testament de Calvin. 1564.)

⁸⁰⁷ „...son corps fut cousu en un linceul et mis en un sarcueil (cercueil) de bois tout simple: puis sur les deux heures apres midi fut porté à la maniere accoustumée, comme aussi il l'avoit ordonné au cemetiere commun appelé Plein palais sans pompe ni appareil quelconques...” Corp. Ref. XLIX. 105-6. (Vie de Calvin par N. Colladon.)

⁸⁰⁸ „On ne mit aucune inscription sur son tombeau, ainsi qu'il l'avoit expressement ordonne...” *Bèze: La vie de Jean Calvin.* Genève. 1681. 172.

valami hatalmas siremléket találnak, azonban csak egyszerű földhányás jelezte a nagy férfi nyugvóhelyét, amely semmiben sem különbözött a többi egyszerű siroktól. Kálvin sirját az utókor ma sem ismeri.

4.) A liturgikus cselekmények ideje.

A vallás a maga primitív megjelenési formájától kezdve ismerte az u. n. *szent idő* fogalmát, amely alatt különösképen az ünnepeket s a különböző kultuszcselekmények idejét értjük.

Kálvin szerint az egész emberi élet minden órájában *szüntelenül imádnunk kell az Istent*, mert maga a Szentírás is erre figyelmeztet bennünket. Tehát nem lehet olyan értelemben szent időt megállapítani, hogy az különb legyen mint az emberi élet más napja vagy órája. Mindamellett a mi gyarlóságunk miatt helyes dolog bizonyos közös érvényű rendelkezéssel megjelölni az imádság óráját és idejét, mint ahogy a kis gyermeket is úgy szoktatjuk hozzá a szüntelen való imádkozáshoz, hogy bizonyos órákat jelölünk ki e célra az ő számukra... Már pedig Isten előtt mi magunk még kisebbek vagyunk mint a kicsiny gyermek.⁸⁰⁹ Az imádságra és általában az istentiszteletre rendelt időt azonban különösen szentnek tekinteni, — nem egyéb babonáságnál. „Amikor az ember úgy véli, hogy bizonyos napok megtartásával Istennek tesz szolgálatot — ez olyan babonáság, amely teljesen ellene mond az Igének, de mégis annyira gyökeret vert a nép lelkében, hogy azt nem lehet onnan kiirtani.”⁸¹⁰ Épen ezért a szent napok és ünnepek rendelését Kálvin odasorozza az egyházi élet többi megromlásai közé.⁸¹¹

A liturgikus idő Kálvin szemében nem azt jelenti, hogy egyik napot vagy órát szentebbnek tarthatjuk a másiknál, mert Isten minden napot egyenlő méltósággal ruházott fel. Egyszerűen *a jó rend kedvéért* van szükség arra, hogy a különböző liturgikus cselekmények idejét meghatározzuk. „Egyszóval nem valamilyen vallásos okból teszünk különbséget a napok között, hanem a közös rendtartás kedvéért. Mert vannak ugyan bizonyos rendelt napjaink de nem magáért az ünneptartásért, mintha a mindennapi munka szünetelése magábavéve már Istennek tiszteletére és gyönyörűségére szolgálhatna, hanem azért, mert bizonyos napokon egybe kell gyülekeznie az egyháznak.”⁸¹² Szükség van arra, hogy az istentiszteletek megtartása céljából bizonyos állandó napokat és órákat jelöljünk meg, mert „... ha nincsenek megállapítva s nincs meghatározott napjuk, hogyan volnának megtarthatók?”⁸¹³

Kálvin szerint a liturgikus idő megállapításánál is *egyetlen szabályozónk csakis a Szentírás lehet. A hetedik nap megszentelését a Szentírás rendeli*, ezért Kálvin is ragaszkodik annak megtartásához. Igaz ugyan, hogy szerinte minden nap össze kellene gyülekeznünk Isten tisztelésére és imáadására; mivel azonban ezt az emberek gyarlósága miatt elérni nem lehet, „...miért ne engedelmességnél ennek a módnak, melyről látjuk, hogy Isten akarata írta elénk?”⁸¹⁴

Hogy Isten miért épen a hetedik napot jelölte ki arra, hogy azt megszenteljék, — erre vonatkozólag Kálvin így nyilatkozik: „Ez a szám a Szentírásban a tökéletességet jelzi. Ennélfogva az állandóság jelzésére alkalmas.” Emellett Isten a hetedik napban saját maga példáját állítja elénk, amennyiben a teremtés munkáját hat nap alatt elvégezve, a hetediket munkájának megfontolására szánta: A mi számunkra pedig nagy jelentősége van az Isten példája követésének, mert: „...semmi sem kívánatosabb, minthogy mi az Ő képmására formáltassunk.” Kálvin szerint *Isten a hetedik nap*

⁸⁰⁹ „...il est nécessaire de prier en toute leur vie, voila pourquoy l'écriture sainte nous declare de prier incessamment... il est bon encores de nous accoustumer, en nous imposant quelque heure certaine de prier Dieu, comme nous voions que nous en faisons envers les petits enfans... il est certain que nous sommes moins que petits enfans envers Dieu.” Corp. Ref. LXIX. 381. (Dán. 6:5-10.)

⁸¹⁰ „...quant on cuide servir a Dieu en observant certains iours, que cest une superstition toute contraire a la parole et cependant que le peuple y est tellement enracine, quon ne len peut destourner.” Corp. Ref. XLIII. 539. (Calvin au sénat de Berne. 1555.)

⁸¹¹ Kálvin második vitairata Westphal ellen. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 297.

⁸¹² Kálvin János Institutioja. 1536 Ford.: Dr. Victor János. Ref. egyh. kvtár. XIX. 36.

⁸¹³ Inst. II. 8:32.

⁸¹⁴ Inst. II. 8:32.

parancsát három okból adta: „A lelki nyugalom kiábrázolására, az egyházi jó rend fenntartására, a szolgák megkönnyébbítésére.” A hetedik napon szükséges jó rendet pedig az egyházban úgy kell megtartani, hogy „...a nép összejöjjön a Krisztus tudományának meghallgatására, a könyörgések látogatására, hitének és vallásosságának megbizonyítására.”⁸¹⁵ A hetedik nap megszentelése tehát nem merülhet ki csupán a pihenésben, a munkától való tartózkodásban, hanem szükséges, hogy ezen a napon különösképen megnyissuk lelkünket az Ige előtt, részt vegyünk azokon az összejöveteleken, ahol az igehirdetés által maga Isten szól hozzánk.

Kálvin szerint a hetedik nap megtartása Isten legszigorúbb parancsai közé tartozik.⁸¹⁶ Tekintetbe kell azonban venni, hogy a szombatra vonatkozó ószövetségi ceremóniális rendelkezések Krisztus eljövetelel érvényüket veszítették. Mindemellett a hetedik nap parancsának lényege a keresztyének között is teljes egészében érvényes.⁸¹⁷

Kálvin helyesli, hogy a keresztyének az ószövetségi szombat helyett *a vasárnapot* ünnepeljék hetedik napnak. Ezt a felfogását pedig így okolja meg: „...A régiek nem minden megfontolás nélkül állították a szombat helyébe azt a napot, amelyet mi vasárnapnak nevezünk. Mivel ugyanis annak az igazi nyugalomnak, melyet a régi szombat jelképezett, vége és teljesedése az Ur feltámadásában van, épen az a nap mely e jelképek végét elhozta, figyelmezteti a keresztyéneket arra, hogy a jelképes szertartáshoz ne ragaszkodjanak.” Kálvin babonásnak tartja, ha ebben a dologban szigorúan az Írás betűjéhez ragaszkodunk, mert itt nem a betű fontos, s nem is az hogy szombat legyen-e a hetedik nap, vagy esetleg a hét más napja. Érdekes erre vonatkozólag Kálvinnak az a kijelentése, amely szerint ő még az olyan egyházakat sem ítéli el, melyek összejöveteleikre más ünnepélyes napokat jelölnének ki, — csak a babonáságtól mentesek legyenek.⁸¹⁸

Ezen a téren tehát Kálvin a legteljesebb szabadság híve volt.

Ugyancsak a legteljesebb szabadság jegyében óhajtotta elintézni *az ünnepek* kérdését is.⁸¹⁹ Tudvalevő, hogy Genfben még a Kálvin megérkezése előtt a vasárnapokon kívül eltöröltek minden más ünnepnapot.⁸²⁰ Kálvin úgy vélekedett, hogy az egyház ebben a kérdésben szabad elhatározása szerint dönthet. Ez azonban korántsem azt jelentette, hogy Kálvin szívesen türte volna a rendtelenséget, sőt szigorúan megkívánta, hogy az egyház minden tagja alkalmazkodjék a közös elhatározáshoz. Úgy látszik, hogy Genfben a korábbi elhatározás ellenére némelyek továbbra is megtartottak egyes régi ünnepeket, ez pedig megbontotta az egyházi élet egységét. A városi tanács jegyzőkönyvei szerint Kálvin 1550 nov. 11-én szóvá tette a tanács előtt azt a botrányos állapotot, hogy némely napokon egyesek külön ünnepet tartanak és zárva tartják üzleteiket, mások pedig ugyanakkor nem ünnepelnek és üzleteiket is nyitva tartják. Kálvin ekkor ismételten határozatot kért az ünnepekre vonatkozólag, mert az egyház egységét látta veszélyeztetve. A határozat újból az volt, hogy Genfben nincs más ünnep a vasárnapon kívül. Ezt a határozatot az 1550 nov. 16-án tartott népszavazás is megerősítette.⁸²¹

Kálvin említi Bullingerhez írt egyik levelében, hogy nemcsak a genfi egyház volt az egyedüli, amelyik a vasárnapon kívül minden ünnepet eltörölt. A strasbourgi egy-

⁸¹⁵ A genfi egyház kátéja. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 32-33. 1.

⁸¹⁶ Az emberi akarat szolgaságáról és szabadulásáról szóló igaz és helyes tannak védelme kampani Pighius Albert rágalmai ellen. 1543. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 762. l.

⁸¹⁷ „... mais quant à la substance et verité il demeure en son entier et doit valloir entre les Chrestiens.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 200. (Consilia.)

⁸¹⁸ Inst. II. 8:34.

⁸¹⁹ „Quant aux festes., cela est en liberté.” Corp. Ref. XLIII. 485. (Les ministres de Genève au Sénat. 1555.)

⁸²⁰ „Quant aux iours de festes, ils estoient abolis a Geneve, devant que ie partisse de France.” Corp. Ref. XLIII. 539. (Calvin au sénat de Berne. 1555.)

⁸²¹ „...commentarii senatus Vol. 45. fol. 125. ad 11. Nov. 1550 : Sus ce que M. Calvin a remonstre de la diversité du peuple quant aux festes a cause de ce que aulcungs ovrent les leurs botiques les aultres non quest une division scandalleuse, ... est arreste que des icy a ladvenir telles festes ne se fassent plus etc.” „... Et p'lebs confirmavit voto publico d. 16. Nov. Abrogation de toutes les festes resservant le iour de dimanche comme il est ordonne de Dieu.” (Reg. de la Vén. Comp. A. p. 95.) Corp. Ref. XLII. 1. (Note : 2.)

ház ugyanezt a határozatot hozta s amikor Kálvin odakerült, nem akarta a már bevezetett jó rendet megzavarni.⁸²²

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Kálvinnak határozott elvi kifogásai lettek volna a vasárnapon kívül minden más ünnep megtartása ellen. Legalább is erre mutat némely levélbeli nyilatkozata. 1559 márc. 4-én kelt levelében Poppiushoz így ír: „...Valóban kívánatos, hogy az Úr napján kívül kevés ünnepnap tartassék...”⁸²³ Ez a kijelentése tehát már feltételezi annak elvi lehetőségét, hogy a vasárnapon kívül más ünnepnapot is (ámbar csak kevés számban) megtartsa az egyház. Kálvinnak a berni senátushoz 1555-ben írt egyik levelében ezt olvassuk: „...Nem szabad egy egyházat sem megvetni, vagy elítélni azért, mert több napot (t. i. ünnepnapot) tart meg, mint a többiek.”⁸²⁴ Nyilvánvaló tehát, hogy Kálvin felfogása szerint az ünnepek megtartása, vagy eltörlése még nem lehet ismertető jele az egyház igaz voltának.

Az ünnepekre vonatkozólag Kálvinnak két szigorú elvi kikötése volt: 1. Ünnepet csakis a Szentháromság egy igaz Isten tiszteletére lehet szentelni. (Erélyesen tiltakozott pl. a Szűz Mária tiszteletére rendelt ünnepek ellen) 2. Minden ünneplés az egyházépítésnek ügyét szolgálja.⁸²⁵ (Nem szabad csak azért szaporítani az ünnepek számát, hogy minél több pihenő nap legyen.)

Már az egyes kultuszcselekmények tárgyalásánál is láttuk, hogy Kálvin a jó rend kedvéért különösen fontosnak tartotta az egyes *istentiszteleti alkalmak idejének pontos megállapítását*. A genfi egyházban minden nap volt istentisztelet, vasárnap pedig négyszer gyűltek össze Isten imádsására.⁸²⁶ Az 1541. évi Ordonnanceok szerint a *vasárnapi istentiszteletek* időbeosztása a következő volt: 1. Prédikációs istentisztelet virradatkor nyáron hat, télen hét óraker. 2. Főistentisztelet „a szokott időben.” (Heyer⁸²⁷ szerint 9, Choisy⁸²⁸ szerint pedig valószínűleg 8 vagy 9 óraker) 3. Katechizációs istentisztelet gyermekek számára délben. 4. Délutáni istentisztelet 3 óraker.⁸²⁹ A *hétköznapi istentiszteletek* rendje ez volt: 1. Minden reggel bibliamagyarázat, husvétől októberig 6 óraker és október 1-től husvétig 7 óraker. 2. Imaóra szerdán ugyanezen órában. 3. Pénteken délelőtt 9 óraker bibliaóra (Congregatio) a lelkésztestület tagjainak részvételével. (Itt hozzászólások is történhettek. A bibliaóra befejezése után a „Vénéralable Compagnie” ülést tartott.) Az 1561. évi Ordonnanceok mindössze annyi változást jelentettek, hogy az előbbieken kívül még hetenként háromszor külön hajnali istentiszteleteket is tartottak, — nyáron 5 óraker, télen 6 óraker, — bizonyosan azok számára, akik már a korai órában munkába indultak.⁸³⁰

Ezek az időpontok természetesen a helyi viszonyoknak megfelelően voltak megállapítva, mint ahogy Kálvin felfogása szerint az istentiszteletek számát, helyét és idejét mindig az idők kívánalmaihoz képest kell megállapítani. Mindamellettt arra kell törekedni, hogy legalább vasárnap reggel mindig legyen istentisztelet.⁸³¹

Külön jellegzetessége volt a Kálvin korabeli genfi istentiszteleti rendnek a *szerdai imanap*. Erre vonatkozólag a Kálvin liturgiájában ezt olvassuk: „Helyes dolog ha minden héten van egy nap... amelyen az idők kívánalmaihoz képest imádságokat

⁸²² „Nec vero haec sola fuit ecclesia quae nullas praeterquam diei septimi ferias retinuerit. Argentorati enim idem olim institutum erat. Ego adveniens ordinem bene compositum turbare non debui.” Corp. Ref. XLII. 106. (Calv. Bullingero. 1551.)

⁸²³ „Optandum quidem est, ut praeter diem dominicum pauci retineantur dies festi.” Corp. Ref. XLV. 454. (Calv. Poppio. 1559.)

⁸²⁴ „...quon ne doit mespriser ne condamner une Eglise qui observra plus de iours que les autres.” Corp. Ref. XLIII. 539. (Calvin au senat de Berne. 1555.)

⁸²⁵ „...la plupart estime que le jour de l'annonciation qu'on appelle est une feste de nostre Dame en quoy il y ait idolatrye, et plus a Dieu que tout fust bien regardé pour l'edification de l'Eglise.” Corp. Ref. XLII. 287. (Calv. au sénat de Berne. 1555.)

⁸²⁶ „La cloche sonnera bien tous les iours... Le Dimanche on les appelle quatre fois.” Corp. Ref. XXXIV. 420. (Sermon... d'estre en l'eglise.)

⁸²⁷ V. ö. Heyer: Id. m. 64. 1.

⁸²⁸ V. ö. Choisy: *La théocratie à Genève au temps de Calvin*. Genève. 1898. 233. 1.

⁸²⁹ „Le dymanche quil y ait sermon au point du jour... A mydy quil y ait cathechisme... A troyz heures... le second sermon.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 20. (Ord. 1541.)

⁸³⁰ V. ö. Heyer: Id. m. 65. 1.

⁸³¹ „...Quant au... temps des predications, qu'il y soit avisé selon l'exigence des temps. Mais que le Dimanche pour le moins il y ait sermon au point du iour.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 99. (Ord. 1561.)

és könyörgéseket tartanak.⁸³² Ezek az alkalmi könyörgések rendszerint az élet aktuális eseményeivel voltak kapcsolatban. Így pl. a genfi városi tanács 1545. évi jegyzőkönyvében olvashatjuk, hogy amikor híre jött a protestánsok egyik nevezetes harci sikerének, Kálvin engedélyt kért arra, hogy a legközelebbi szerdán a győzelem alkalmából háláadó könyörgést tarthasson.⁸³³ A szerdai imanap még arra is okot szolgáltatott, hogy Kálvint azzal a furcsa váddal illessék ellenségei, hogy a szerdai napból új ünnepet akart csinálni. (Ilyesféle vád volt az is, hogy a vasárnapot péntekre akarja áttenni.) Kálvin erőteljesen hangsúlyozza, hogy a napok között nem tesz különbséget.⁸³⁴ Különben is az Ordonnanceokban ott találjuk kifejezve annak lehetőségét is, hogy ha az idők szüksége úgy kívánja, az imanapot szerdáról egy más napra is át lehet tenni.⁸³⁵

Kálvin felfogása szerint tehát *a liturgikus idő nem jelentheti a napok közötti különbségtételt* s nem teheti szentebbé az időnek egy parányi részecskéjét sem a másikkal. Isten azt kívánja, hogy mi egész életünkben Ő néki szolgáljunk, tehát életünk minden perce néki szentelt liturgikus idő legyen: „...Egész életünkben igyekezzünk cselekedeteink által örökös szombattartásra.”⁸³⁶ Kálvin szerint a liturgikus napok és ünnepek megtartásának kötelezettsége nagyon kényelmes álláspont volna, mert hiszen arra sokan vállalkoznának, hogy ezeken a napokon résztvesznek az istentiszteleten s valamennyire vallásos életet élnek, de emellett azt kívánják, hogy a többi napon adjon nekik Isten teljes szabadságot s azt tehessék ami nekik tetszik.⁸³⁷ Azonban: „az igazság ...nem elégszik meg egy napnak megünneplésével, hanem életünk egész folyását kívánja... a napok babonás megtartásától tehát a keresztyéneknek tartózkodniuk kell.”⁸³⁸ Mikor kell tehát Istennek tiszteletünket bemutatni? Erre a kérdésre Kálvinnak ez a felelete: *nemcsak a hét egy napján s nemcsak bizonyos időpontban, hanem egész életünk folyamán szüntelenül Őt kell tisztelnünk s minden cselekedetünkkel, életünk minden percében az ő dicsőségét kell szolgáljunk!*⁸³⁹

5.) A liturgikus cselekmények helye.

Hol kell tisztelni az Istent? Erre a kérdésre maga az Úr Jézus Krisztus adta meg a legklasszikusabb választ, amikor a samáriai asszony kérdésére felelt: *Ján. 4:23-24.* Kálvin erre a kijelentésre támaszkodva, hangsúlyozza az Institutióban, hogy nekünk „... minden helyválogatás nélkül lélekben és igazságban” *kell imádni az Istent,*⁸⁴⁰ E szerint tehát liturgikus hely ott van, ahol Isten tisztelésére késznek mutatkozó lélek lakozik. Ahol pedig Istent lélekben és igazságában imádják az ő gyermekei, ott mindenütt istentisztelet van.

A *szent hely* fogalmához azonban az Istent imádni akaró *lélek* jelenléte mellett szükséges az *imádandó Isten* jelenlétének tudata is. Kálvin szerint *Isten temploma ott van, ahol érezzük, hogy Isten, aki az egész világmindenséget betölti, velünk van és Krisztus által a mi lelkünkben lakozik.*⁸⁴¹ Ahol tehát liturgikus cselekményeket

⁸³² Az egyházi könyörgések alakja. Kálvin kisebb művei Ref. egyh. kvtár. IX. 78. l.

⁸³³ „Dans nos Annales (Tom. XXI. p. 364.) on lit à la date du 5 Novembre 1545: On reçoit la nouvelle d'une victoire des protestants sur le duc de Broncheville. Surqnoy M. Calvin a priez luy outroye licence de rendre graces à Dieu mercredy prochaïn de telle victoire..” Corp. Ref. LX. 451. (Reg. du Conseil p. 283.)

⁸³⁴ „On m'a reproché que j'avois fait une feste nouvelie, Le Mercredi. En quoy on m'a fait grand tort.. Mais ce n'est pas qu'on ne besogne ce jour la comme les autres.. On a bien semé le bruit que je voulois translater le dimanche au vendredi..” Corp. Ref. XLII. 287. (Calvin au sénat de Berne 1552.)

⁸³⁵ „... que les prieres soyent faites specialement le iour du Mercredi, sinon que ci apres fust establi autre iour selon l'opportunité du temps” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 99. (Ord. 1561.)

⁸³⁶ Inst. II. 8:34.

⁸³⁷ „Il y en aura beaucoup, qui ne refuseront pas à Dieu de venir au sermon de dimanche, ..et de garder quelque espece de religion: cependant si voudront-ils que Dieu leur donne liberté de faire ce que bon leur semblera le reste de la sepmaine.” Corp. Ref. LX. 487. (Zsolt, 119:1-8.)

⁸³⁸ Inst. II. 8:31.

⁸³⁹ „... nous n'avons point à faire cela seulement un iour la semaine, ni pour certain temps, mais il nous y faut continuer toute nostre vie..” Corp. Ref. LXI. 46. (Jób. 1:5.)

⁸⁴⁰ Inst. III. 20:30.

⁸⁴¹ „...ou est le Temple de Dieu? Voila Jesus Christ qui remplit tout le monde, il est avec nous, et hybite mesme en nos ames.” Corp. Ref. LV. 467. (5. Móz. 16:13-17.)

gyakorolunk, ott éreznünk kell teljes valósággal, hogy a mindenható Isten jelen van közöttünk.

Kálvin szerint az *ószövetségi szent helynek* is ez volt a tulajdonképpeni jelentősége, hogy Isten jelenlétenek bizonyosságát érezte.⁸⁴² Azonban már az Ószövetség is nyilvánvalóan bizonyítja, hogy Isten jelenlétét nem lehet egyetlen helyre, vagy akár több meghatározott helyre korlátozni. „... A zsidóknak sem azon feltétel alatt volt ajánlva a templom, hogy Isten jelenlétét annak falai közé zárják...”⁸⁴³ Hiszen már Salamon király így szól templomszentelési imájában: „Ime az ég és az egeknek egei be nem foghatnak Téged; mennyivel kevésbé e ház, amelyet én építettem.” (1. Kir. 8:27.) Kálvin hangsúlyozza, hogy Isten sehol sem mondja valamelyik templomról, hogy az az ő lakóhelye volna. Amikor pedig a zsidók ezt képzelték, az ő templomukról, a próféta által nyilvánvaló figyelmeztetést kaptak az Úrtól. (És. 66:1.) Tehát a kézzel csinált templomokban nem maga az Úr lakozik, hanem az imádság hajlékait arra rendelte, „... hogy ott lakozzék az ő neve.”⁸⁴⁴ (5. Móz. 26:2) Hogy pedig az ószövetségi korban Isten egy helyet kitüntetett azzal, hogy az imádság helyéül tette s így minden más hely fölé helyezte, ez Kálvin szerint csupán Isten *ingyen való szerelméből* történt, nem pedig azért, mintha egyik helynek méltósága nagyobb lenne a másikénál.⁸⁴⁵ Maga az ó szövetségi templom, mint szent hely, nem volt egyéb mint előképe annak az állapotnak, amely beteljesedett a mi Urunk Jézus Krisztus eljövételével.⁸⁴⁶

Krisztus tanításának világánál a szent hely fogalma elvesztette ószövetségi jelentőségét. Az ószövetségi törvény idején ugyanis a templomban kellett összegyülekezni Isten imáadására. Igaz ugyan, hogy a zsidók imádkozhattak saját házukban is, de áldozatot bemutatni ünnepélyes formában csak a jeruzsálemi templomban volt szabad, mert ez volt az a hely, amelyet Isten kiválasztott. Nekünk azonban már nincs többé ilyen kiválasztott helyünk. „Ellenben amint az evangélium mindenütt hirdetik, úgy bizonyoságot kell tenni afelől is, hogy ma mindenütt és mindenki bármely helyen imádkozhatja az Istent. Igaz ugyan, hogy nekünk is vannak most templomaink, de nem a zsidók példája szerint, mintha nekünk is el kellene menni egy bizonyos helyre, hogy meghallgatást nyerjünk Istennél...”⁸⁴⁷

Miért van tehát szükségünk templomokra? Kálvin szerint nem egyébert, mint a *jó rend kedvéért*. Szükségünk van olyan helyekre, ahol összegyülekezhetünk az Ige hallgatására és a nyilvános könyörgések megtartására. „Amint.. Isten az ő igéjével parancsolta meg a hívőknek a közös imádkozást, azonképen kell, hogy ezeknek a végzésére nyilvános templomok is legyenek rendezve.”⁸⁴⁸ Ezeket a templomokat, mint az imádságra rendelt hajlékot, minden keresztyénnek illő tisztelettel kell körülvennie, azonban: „...őrizkedni kell attól, hogy azokat Isten tulajdonképpeni lakóhelyének tartjuk, (amint azt néhány száz éven át tartották) mintha itt Isten szivesebben meghallgatna bennünket, se azoknak valami titokzatos szentséget ne tulajdonítsunk, mintha ez imádságunkat Isten előtt szentebbé tenné.”⁸⁴⁹ *A templom egyszerűen arra rendeltetett, hogy alkalmas helye legyen az igehirdetésnek, az egybegyűlt hívek közös imádságának és a sákramentumok kiszolgáltatásának.* „...Isten a mostani időkben is leereszkedik a mi gyarlóságunkhoz, amikor azt akarja, hogy legyenek templomaink,

⁸⁴² „...le peuple venant là, ayant un sanctuaire il avoit tesmoignage de la presence de Dieu..” Corp. Ref. LVI. 250. (5. Móz. 26:1-6.)

⁸⁴³ Inst. III. 20:30.

⁸⁴⁴ „...Dieu ne dit pas, qu'il habitera en ce temple, ..mais il dit: Je mettray là mon Nom..” Corp. Ref. LVI. 250. (5. Móz. 26:1-6.)

⁸⁴⁵ „...non point pour la dignité du lieu, mais pour une amour gratuite qu'il luy a portée.” Corp. Ref. XXXVI. 445. (Zsolt. 87:2.)

⁸⁴⁶ „...une figure de ce qui a este accompli en la personne de nostre Seigneur Jesus Christ.” Corp. Ref. LXXIV. 419. (Luk. 2:37.)

⁸⁴⁷ „...mais comme l'Evangile a esté publié par tout, ainsi faut-il montrer qu'aujourd'huy par tout le monde chacun peut invoquer et prier en tout lieu. Il est vray que maintenant nous aurons bien des temples : mais ce n'est pas à la façon de luifs, qu'il nous faille venir en un certain lieu pour estre exaucez de Dieu: cela n'est sinon pour nostre commodité.” Corp. Ref. LXXXI. 188. (1. Tim. 2:8.)

⁸⁴⁸ Inst. III. 20:30.

⁸⁴⁹ Inst. III. 20:30.

ahol összegyülekezzünk s idejőve közösen imádkozunk...⁸⁵⁰ Azonban a templom önmagában véve nem lehet szent hely s csupán a szent célokra való rendeltetése különbözteti meg más helyektől: „...A templom magában véve semmi nem volna, ha nem arra használnák, amire felszenteltetett”⁸⁵¹

A templomnak a keresztyén ember vallásos életében a legszebb és legnemesebb rendeltetése van. Kálvin a templomban való lakozás gyönyörűségeiről szólva, — Ésa. 60:8. alapján, — ezt mondja: „...a keresztyének olyanok, mint a dúcaikba repülő galambok. Ez a galambdúc pedig nem más, mint minden olyan hely ahol Isten Igéjét hirdetik, a sákramentumokat kiszolgáltadják és ahol az Istennek nevét segítségül hívják.”⁸⁵²

A templom, mint liturgikus hely nem azt jelenti, hogy annak látogatása már önmagában valami érdemszerző cselekedet volna. Istennel szemben nem tehetünk eleget kötelességeinknek csupán azzal, hogy naponta egyszer, vagy akár többször is megjelenjünk a templomban.⁸⁵³ A templomban nem a megjelenés a fontos, hanem az, hogy befogadjuk az ott hirdetett Igét és résztvegyünk a hívek közös imádságában: „...A templom zászló gyanánt állítottatott fel azért, hogy a hívek ottan közakarattal gyakorolják magukat az imádságban.”⁸⁵⁴

A templomnak, mint épületnek csupán az lehet a célja, hogy az istentisztelet helyéül szolgáljon. Epen ezért a templomnak az istentiszteleti időn kívül zárva kell maradnia, nehogy babonáságból keressék azt fel egyesek, valami varázserőt tulajdonítva a szent helynek.⁸⁵⁵

A templomok megépítése szempontjából is annak az elvnek kell érvényesülni, hogy azok az igehirdetés és a nyilvános könyörgések számára minél inkább alkalmasak legyenek. Kálvin idejében a genfi Szent Péter székesegyházat is átalakították avégre, „...hogy a templom alkalmasabb legyen az igehirdetés céljára.”⁸⁵⁶

Kálvin elvi álláspontjából következik, hogy a liturgikus cselekmények helye nem csak a templom lehet, hanem szükség szerint és az idők kívánalmainak megfelelően bármilyen más hely is. Legyen elég erre nézve csupán néhány példát felsorolni.

Choisy említi, hogy a városi tanács tagjainak választása alkalmával az eljárás megkezdése előtt egy lelkipásztor imádkozott és rövid beszédet tartott.⁸⁵⁷ Az Ige és az imádság tehát liturgikus helyé szentelheti a polgári hatóság gyűléstermeit is.

A legegyszerűbb magánház is lehet liturgikus hely, ha ott Istent kereső lelkek gyűlnek össze avégből, hogy imádják az Urat. Az éhező lelkek táplálék után óhajtoznak és ha nincs a közelben templom, vagy üldözések miatt nem is vehetnek részt nyilvános istentiszteleteken, akkor magánházakat kell e célra felhasználni. Kálvin egyik levelében bizalmas tanácsokat ad az üldözött hittestvéreinek, hogy miképpen kerülhetik el az ellenség üldözését. Arra figyelmezteti őket, hogy gyűljenek össze kisebb csoportokban, ha azt akarják, hogy ne keltsenek nagyobb feltűnést. Szükséges azonban, hogy e célból minden hittestvér felajánlja házáat Isten nevének imádására.⁸⁵⁸ „Akiknek pedig saját házuk van, azok érezzék magukat megtisztelve, ha házukat Istennek

⁸⁵⁰ „Or au iouurd'huy il est vray qu'encores Dieu condescend à nostre rudesse, quand il veut que nous ayons des temples pour nous assembler, nous viendrons ici pour faire les oraisons communes.” Corp. Ref. LV. 192. (5. Móz. 12:12-18.)

⁸⁵¹ „...le temple de soy n'estoit rien, mais qu'il s'arrestoit à l'usage auquel il estoit desdié.” Corp. Ref. XXXVI. 410. (Zsolt. 27:4.)

⁸⁵² „...les Chrestiens seront comme pigeons qui se retireront par volées en leur coulombier. (Ésa: 60:8) Et quel est, ie vous prie, ce coulombier-là, sinon chascun lieu ou la parole de Dieu se presche, ou les Sacremens s'administrent et ou le nom de Dieu est reclamé?” Corp. Ref. XXXVI. 413. (Zsolt. 27:4.)

⁸⁵³ „...il ne faloit point là venir pour penser s'estre acquitté envers Dieu quand on auroit comparu une ou deux fois le iour au Temple...” Corp. Ref. LXXIV. 422. (Luk. 2:37.)

⁸⁵⁴ Inst. III. 20:29.

⁸⁵⁵ „Que les temples soient tenuz fermes pour le reste du temps, affin que nul ny entre hors heure, par superstition...” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 55. (Ord. 1547.)

⁸⁵⁶ „On ordonne des changements à l'église de S. Pierre, pour que le temple soit plus comode pour la prédication.” Corp. Ref. XLXI, 281. (Annales 1541.)

⁸⁵⁷ Lásd: Choisy: *L'état chrétien calviniste à Genève...* Genève—Paris, s. d. 10. l.

⁸⁵⁸ „...vous pouvez bien sans amasser toute la compagnie vous trouver ensemble par petites bandes maintenant en un lieu maintenant en un aultre. Seulement que chacun semploie a prester logis pour invoquer le nom de Dieu.” Corp. Ref. XLIII, 755. (Calvin aux fidèles de Poitiers. 1555.)

templomul felajánlhatják.⁸⁵⁹ Kálvin azt óhajtja, hogy *minden hívő ember lakóhelye legyen Istennek szentelt hely*. Házainkban nem rejtőzhetünk el Isten elől, nem zárhatjuk ki onnan az ő jelenlétét, hogy annál szabadabban járjunk a mi saját vágyaink útján, hanem szükséges, hogy házainkban is őt tiszteljük és ne csak a házunknak egy kicsiny sarkát tegyük az imádság helyévé, hanem állítsuk az ő szolgálatába egész házunkat, hiszen Istennek köszönhetjük azt a jótéteményt is, hogy házunk van.⁸⁶⁰

Kálvin nem tartja lehetetlennek, hogy — ha az idők szüksége kényszerít reá — a legkülönbözőbb helyeken, *barlangokban erdőkben* stb. is végezzünk liturgikus cselekményeket. Hivatkozik az őskeresztyének példájára, akiknek még nem állottak templomok rendelkezésre s ezért magánházakban tartották összejöveteleiket, amikor pedig a pogányoktól üldözést kellett szenvedniök, akkor erdőkben és barlangokban gyülekeztek össze Isten dicsőítésére.⁸⁶¹ Kálvin maga is tartott istentiszteleteket angoulemei tartózkodása idején egy a városon kívül eső barlangban, amelyet ő róla ma is Kálvin barlangnak neveznek.⁸⁶²

Templom, imaház, városi tanácsház, magánházak, kunyhók és paloták, erdők, barlangok és katakombák: mind lehetnek alkalmas helyei a liturgikus cselekményeknek, ha ott Isten lelke szól az Igében az emberhez, aki kész arra, hogy léleken és igazságban imádjá teremtő Urát és Istenét.

Ebből a felfogásból elsősorban az következik, hogy liturgikus cselekményeink végzésénél *nem vagyunk kötve egy bizonyos helyhez*.⁸⁶³ Tehát nem szabad azt gondolnunk, hogy az istentiszteletnek bármilyen fómáját csak egyetlen helyen gyakorolhatjuk. Durva babonáságba esnénk, ha azt gondolnók, hogy Istenhez csak úgy lehet közeledni, hogy ha elmegyünk a templomba.⁸⁶⁴ Ellenben tudnunk kell, hogy istentisztelet van mindenütt, ahol akár ketten vagy hárman Isten Igéjének hallgatására imádságos lélekkel összejönnek.

Másik következménye a felfogásnak az, hogy *az Úr templomának fogalmát nem materiális, hanem szellemi értelemben kell vennünk*. A földi szemmel látható külső építménynél fontosabb a vallásos élet számára a lélek csodálatos belső értékei.⁸⁶⁵ Tehát ha azt a helyet keressük, ahol Istent igazán imádhathatjuk, akkor ezt elsősorban saját lelkünk mélyén találhatjuk meg: „...Mi *magunk vagyunk az ő lelki templomai*...“⁸⁶⁶ Isten arra méltatott bennünket, hogy az ő Szent Lelke lakóhelye, általánosságban pedig az egyetemes egyház, az egész test szempontjából mintegy élő kövek vagyunk, amelyekből Isten temploma felépül.⁸⁶⁷

Kálvin felfogása a földi rögről, a látható anyagról a szellemiség magasságaiba emeli tekintetünket. Szerinte a Krisztus eljövételével megszűnt minden kötelezettség, amely a földi embert bizonyos helyhez kötötte a liturgikus cselekmények gyakorlásában. Krisztus halála alkalmával kettéhasadt a templom kárpitja. Ez annyit jelent,

⁸⁵⁹ Que ceux qui ont maisons propres, se sentent honorez quilz les puissent consacrer a Dieu pour temples.“ Corp. Ref. XLIII. 223. (Calvin aux fideles de Poitou.)

⁸⁶⁰ „...quand nous sommes logez que ce ne soit point une cachette pour exclurre la presence de Dieu, que nous ne nous permettons point licence de cheminer selon nos appetis: mais d'auant que Dieu a fait ce bien que nous ayons maison et ne fust-ce qu'un petit anlet de retraite, qu'il soit honoré là et que le lieu soit dédié à son service.“ Corp. Ref. LI. 743-4. (Gen. 21:33-22:2.)

⁸⁶¹ „...les Apostres et Martyrs.. n'ont pas eu les temples et places publiques à leur commandement., les Apostres se sont assemblez de unict en maisons privees et les Payens mesmes tesmoignent que les Chrestiens craignans leur tyrannie se retiroyent par les forests et cavernes afin de louer Dieu.“ Corp. Ref. XXXVII. 737-738. (Confession des églises de France.)

⁸⁶² V. ö. Radford—Losonczy: Kálvin János élete. Bpest. é. n. 11. l.

⁸⁶³ „...nous ne sommes plus liez en un certain bien.“ Corp. Ref. XXXVI. 418. (Sermon... d'estre en l'église.)

⁸⁶⁴ „...comme si iamais les fideles n'approchoyent de Dieu sinon quand ils viennent au temple car cela seroit une superstition trop lourde.“ Corp. Ref. XXXVI. 427. (Sermon...de servir Dieu. Ps. XXVII. 8.)

⁸⁶⁵ „...le temple spirituel de Dieu est en foy et en nouveauté de vie.“ Corp. Ref. LXXIX.128-129. (Gal. 6:14-18.)

⁸⁶⁶ „...nous sommes ses temples spirituels.“ Corp. Ref. XXXVI. 418. (Sermon.. d'estre en l'église.)

⁸⁶⁷ „...un chacun de nous est le temple de Dieu, habitacle du Sainct Esprit, et puis en general quant au regard de l'Église universelle, et de tout le corps, nous sommes comme pierres vives, desquelles le temple de Dieu est basti.“ Corp. Ref. LXIX. 329. (Dán. 5:1-4.)

hogy ettől kezdve szabad bemenetelünk van az Isten templomának szentélyébe. De itt nem valami külső formában látható templomról van szó... Kálvin szerint e hasonlatnak az az értelme, hogy mi bármikor szabadon járulhatunk Istenünk színe elé s nála találhatjuk menedékünket, mint amikor a gyermek az ő édesapjának ölébe hajtja fejét.⁸⁶⁸

Liturgikus hely van mindenütt, ahol a földi ember boldog megnyugvással Isten gyermekének érzi magát.

6. A liturgikus cselekmények eszközei, paramentumai.

Kálvin Institutiojában komolyan figyelmeztet, hogy: „...a külső eszközökre, amelyek az istentisztelet meg tartására szükségesek, kiváló gondot kell fordítanunk.”⁸⁶⁹ Tévédés volna azonban ebből azt a következtetést levonni, hogy Kálvin számára az istentiszteletnek valami különlegesen fontos, nélkülözhetetlen alkotórészeit képeznék a liturgikus eszközök. Kálvin egész liturgikai felfogásából önként következik, hogy a külső eszközökre épen oly módon kell kiváló gondot fordítanunk, hogy azok a keresztyén életben ne nyerjenek túlzottan nagy jelentőséget s esetleges használatuk minden körülmények között megfeleljen a Szentírás parancsolatainak.

A képek és szobrok használata tekintetében különösen határozott és élesen elutasító a Kálvin álláspontja. Ebben a kérdésben teljesen egyetért a többi svájci reformátorokkal, akik sokszor erősen radikális magatartást tanusítottak a középkori egyház képtiszteletével szemben. Hilárius nyomán az Antikrisztus munkájának eredményét látja abban, hogy oly sok ember balga szeretet fogott el a festett falak iránt.⁸⁷⁰ Kálvin — mint minden egyéb kérdésben — úgy itt is szigorúan a Szentírás alapján áll. Istent semmiféle módon nem szabad kiábrázolni, sem pedig ezeket a kiábrázolásokat vallásos tiszteletben részesíteni. „Senki semtagadhatja, hogy Isten ezt kifejezetten megtiltotta az ő törvényében, amikor így szólt: ne csinálj magadnak faragott képet és semmi hasonlót... Ne imádd és ne tiszteld azokat!”⁸⁷¹ Isten ezzel a parancsolattal a mi féltelenségünket akarja korlátozni. Kálvin szerint valóságos „...baromi tudatlanság, hogy az emberek Isten látható kiábrázolását kívánják s így fából, kőből, aranyból, ezüsből s más mulandó anyagokból alkotnak isteneket.”⁸⁷²

A vallásos tisztelet számára készült kiábrázolások között Kálvin nem tesz különbséget. „...A kép nem kevésbé esik tilalom alá mint a szobor.”⁸⁷³ Isten egyaránt visszautasítja mindazokat a külső ábrázolásokat, amelyekről a régiek babonás hiedelemmel azt gondolták, hogy azokban közelebb van hozzájuk Isten. Kálvin szerint a képeknek és szobroknak a templom díszítésére való használata együtt járt az egyház egyéb megromlásával s különösképen az istentisztelet elfajulásával, mert hiszen az őskeresztyének nem használtak képeket és szobrokat. Épen ezért Kálvin felfogása szerint az egyházi élet reformációjához hozzátartozik a képeknek és szobroknak eltávolítása is. Nem elég megtiltani azok imáadását: el kell távolítani azokat, különben bálványimádásba sülyedünk.⁸⁷⁴ De nincs is szükség semmiféle ábrázolásra ott, ahol az Igét igazán hirdetik és a sákramentumokat helyesen kiszolgáltadják; hiszen maguk a sákramentumi jegyek az Isten által rendelt legszentebb kiábrázolásai, valóságos szemléltető képei a mi vallásunk legfőbb igazságainak.⁸⁷⁵

⁸⁶⁸ „...Jesus Christ est la porte, à fin que par luy les cieux nous soyent ouvers; car nous scavons, qu'en sa mort le voile du temple a esté rompu, voire tellement que nous pouvons entrer aujourd'huy privément au sanctuaire de Dieu, non point d'un temple materiel. Nous pouvons nous presenter devant la face de nostre Dieu, et avoir nostre refuge à luy, comme si un enfant se venoit jetter au giron de son pere ou de sa mere.” Corp. Ref. LXXIX. 471. (Ef. 3:9-12.)

⁸⁶⁹ Inst. II. 8:34.

⁸⁷⁰ Institutio (Czeglédy-Rábald ford.) I. 25. l. Ferenc királyhoz írt előszó.

⁸⁷¹ „...on ne peut nier que Dieu n'aye expressement deffendu en sa loy, quant il dict: Tu ne te feras images taillées ny similitudes aucunes: Tu ne les adoreras et ne leurs porteras honneur...” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 199. (Consilia.)

⁸⁷² Inst. I. 11:1.

⁸⁷³ Inst. I. 11:4.

⁸⁷⁴ „Nous nous tenons a oster les images...” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 197. (Consilia.)

⁸⁷⁵ „...les Sacremens avec la parole... sont les vrayes peintures que nous devons avoir...” Corp. Ref. LXXVIII. 464. (Gal. 3:1-3.)

Mindamellettt tévedés volna ebből a felfogásból azt a következtetést levonni, hogy Kálvin általában ellensége volt mindenféle művészetnek, mint ahogy őt ezzel sokan vádolják. Ebben a kérdésben Kálvinnak saját nyilatkozatát kell bizonyító argumentumnak elfogadni, amint az Institutioiban így szól: „Nem vagyok... oly elfoglult, hogy általánosságban helyteleníteném bárminő képek készítését... A szobrászat és festészet Isten ajándékai.”⁸⁷⁶ Kálvin a művészetben Isten egyetemes kegyelmének (*gratia generalis*) ajándékát látja az ember számára,⁸⁷⁷ azonban megköveteli, hogy ezt az ajándékot tisztán a maga helyén alkalmazzuk és visszaélés által saját romlásunkra ne fordítsuk.⁸⁷⁸ A kálvini gondolat szerint tehát a művészet maga nem kárhoztatandó, ellenben elvetendő a *l'art pour l'art* elve, mert e világon mindennek Isten dicsőségét kell szolgálnia. A kultusz területén a művészet alkalmazása attól függ, hogy mennyiben egyezik az Isten Igéjével, mert ami az Igével ellenkezik, az természetszerűleg nem szolgálhatja Isten dicsőségét. Maga az Ige pedig minden liturgikus cselekmény igazi középpontja. Mivel a kálvini istentisztelet központi aktsa az íghirdetés, ezért az istentiszteleti hely legtermészetesebb paramentuma a *szószék*,⁸⁷⁹ amelyről a lelkipásztor az Igét hirdeti. Kálvin egyházában az íghirdető az egész istentisztelet tartama alatt a szószékben tartózkodott, hogy minden szavát jól hallhassa az egész gyülekezet. A szószék közelében külön emelvény állott a lektor számára.

A szószék közelében állott az *úrasztala* is, illetőleg két külön asztal a kenyér és a bor számára.⁸⁸⁰ A puritán egyszerűségnek megfelelően Kálvin egyházában egyszerű fából készült asztalt használtak. Kálvin tiltakozott az ellen, hogy az úrvacsora jegyeit oltárról szolgáltatassák ki, Krisztus ugyanis „... asztalt adott... nekünk, amelyről együnk, nem pedig oltárt, hogy azon áldozatot mutassunk be.”⁸⁸¹ Miután az oltár és az áldozat fogalma egybekapcsolódnak, Kálvin pedig hangsúlyozta, hogy az úrvacsora nem áldozat, ezért kellett eltávolítani az oltárt. Szerinte: „... bizonyos dolog, hogy Krisztus keresztje menten elveszti erejét, mihelyt oltárt állítanak fel.”⁸⁸² A mi lelki oltárunk maga az Úr Jézus Krisztus s ha Vele lélekben egyesülünk, Istennek ezáltal mutatjuk be igaz tiszteletünket.⁸⁸³

Az úrvacsorai jegyek kiosztásához szükséges *edények* Kálvin szemében nem jelentettek különös szentséget. Hiszen azok épen olyan anyagból készültek, mint más edények s csak a szent célra való használatuk különbözteti meg azokat egyéb hasonló eszközöktől. Isten felsége nem lehet bezárva ezekbe az edényekbe. Épen ezért nem helyesli ha kelyheket, úrvacsorai edényeket „megszentelnek,” mint ahogy a római egyházban szokás.⁸⁸⁴ Kálvin genfi egyházában egyszerű, ónból készült edények voltak használatban az úrvacsoraoasztalnál.⁸⁸⁵

A középkori egyházi szokás szerint a keresztelés szertartásánál *kőmedencét* használtak. Miután ennek a liturgikus eszköznek használatához is, idők folyamán, bizonyos babonás hiedelmek kapcsolódtak, a genfi egyház reformációjának kezdetén, ezeket a medencéket eltávolították a templomból.⁸⁸⁶ Az 1541. évi Ordonnanceokban

⁸⁷⁶ Inst. I. 11:12.

⁸⁷⁷ V. ö.: *Doumergue: Művészet és érzelem Kálvinnál és a kálvinizmusban*. Fordította: Dr. Révész Imre. Budapest. 1922. 17. l.

⁸⁷⁸ V. ö.: *L. Wencelius: L'art et la grace commune chez Calvin*. — Études sur Calvin et le Calvinisme. Paris 1935. 207-210. l.

⁸⁷⁹ Tudvalévő, hogy Genfben a Szent Péter templomban még ma is az a szószék van, amelyről egykor Kálvin prédikált. Ez a szószék pedig a maga pompás szépségében a faragás művészetének igazi remeke. Ebből is látható, hogy Kálvin nem vetette meg az igazi művészi szépet. Erre vonatkozólag lásd: *E. Doumergue: Jean Calvin*. Tome II. 486. l.

⁸⁸⁰ „Que les tables soyent pres de la chaire..” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 104. (Ord. 1561.)

⁸⁸¹ Inst. IV. 18:12.

⁸⁸² Inst. IV. 18:3.

⁸⁸³ „...Jesus Christ est nostre autel spirituel: et quand nous sommes unis en luy, Dieu est deument adoré..” Corp. Ref. LV. 191. (5. Móz. 12:12-18.)

⁸⁸⁴ „...la maiesté de Dieu n'estoit point enclose dedans ces vaisseaus là, qui estoient materiels comme les autres..” „Que font donc les Papistes quand ils pensent.. consacrer leurs calices? un charme comme un Sorcier, que fera ses exorcismes..” Corp. Ref. LXIX. 324, 326. (Dán. 5:1-4.)

⁸⁸⁵ V. ö.: *Paul de Félice: Les protestants d'autre-fois. Les temples*. — Deuxième édition. Paris 1897. 140. l.

⁸⁸⁶ V. ö.: *Béza Tódor: Kálvin János élete*. Ford. Lic. Rácz Kálmán. Pápa. 1908. 14. l.

mégis ott találjuk az intézkedést, hogy a keresztelő medencék a szószék közelében legyenek elhelyezve, hogy jobban lehessen hallani a keresztelési szertartás lefolyását.⁸⁸⁷ Ennek magyarázata pedig az, hogy Kálvin száműzetése után a genfiiek ismét visszaállították a templomokba a keresztelő medencéket. Kálvin maga említi, hogy Strasbourgból való visszatérése után könnyen elérhette volna a keresztelő medencéknek újból való eltávolítását, azonban ő azt kívánta, hogy visszatérése ne jelentsen semmi változást ilyen kevésbé lényeges kérdésben. Emiatt sok szemrehányást is kapott egysektől.⁸⁸⁸ Ime ez a példa is mutatja, hogy az u. n. liturgikus eszközök milyen kevés jelentőséggel bírtak a Kálvin felfogásában. Számára teljesen közömbös volt, hogy kőmedencében, avagy csak egyszerű más edényben legyen-e a kereszteléshez szükséges víz.

Természetes, hogy Kálvin felfogásával ellenkezett az u. n. *szentelt víz* használata is. Annak nincs semmi értelme, hogy a kereszteléshez külön e célra megszentelt vizet használjunk. Hogy pedig a hívek önmaguk hintsék meg magukat az u. n. szentelt vízzel, abban Kálvin a keresztelés profanizálását látta. „A mi Urunk Jézus Krisztus vérént ontotta lelkünk megtisztulásáért. Ha tehát mi ezután is másban kereszünk megtisztulásunkat, — ez türhetetlen szentségtörés.”⁸⁸⁹

Nem nagy jelentőséggel bírt Kálvin számára az sem, hogy a templomokban istentiszteleti szertartások alkalmával használnak-e *gyertyákat* vagy „*más eféle csillogásokat*,” ámbár határozottan kifejezte azt a véleményét, hogy ezek nem az Isten rendeléséből származnak s hogy ezek csupán a babona és a tudatlanság folytán csúsztak be az egyházi életbe.⁸⁹⁰ „Azok, akik legelőször kezdtek használni ilyeneket, azok nem cselekedtek egyáltalán okosan: főleg azért, mert ezzel a keresztyén egyházban a judaizmusnak bizonyos formáját állították vissza. Jóllehet egyáltalában nem volt veszedelmes szándékuk... igaz ugyan, hogy nekünk nem szabad tápot adni az ilyen balgaságnak, amennyiben mi rajtunk áll, mégis lelkiismeretünk sérelme nélkül eltűrhetjük ezeket, amíg nem változtatnak rajta.”⁸⁹¹ Ez pedig annyit jelent, hogy mindent el kell ugyan követni avégre, hogy egyházunkat megtisztítsuk a babonaságtól, de ha mégis olyan körülmények közé kerülünk, hogy az egyházi közvélemény többsége bizonyos eszközök használatát illetően a mi felfogásunkkal ellenkező gyakorlatot követ, akkor *egy szál gyertya miatt* nem szabad magunkat az egyház testéből kiszakítani.⁸⁹²

Kálvin határozottan ellenezte a *feszület* liturgikus használatát is, mert a bálványozás veszélyétől tartott.⁸⁹³ Erre vonatkozólag az Intitutióban ezeket írja: „Pál bizonyítja, hogy az evangélium igaz hirdetése által Krisztust lefestik s mintegy szemünk előtt feszítették keresztre (Gal. 3:1). Mi szükség lett volna hát szerteszét a templomokban annyi fa-, kő-, ezüst-, és aranykeresztet állítaniuk, ha becsülettel s hűségesen megmagyarázták volna, hogy Krisztus azért halt meg, hogy a keresztfán a reánk nehezedő átkot hordozza?... Ebből magából többet tanulhattak volna, mint ezer fa-, vagy kőkeresztből, mert az ezüst-, meg aranykeresztekre a fősvények elméjüket és szemüket erősebben függesztik mint Isten Igéjére.”⁸⁹⁴

⁸⁸⁷ „Que les pierres ou baptistaire soit aupres de la chaire, affin quil y ait meilleure audience a reciter le mystere et lusaige du baptesme.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 25. (Ord. 1541.)

⁸⁸⁸ „Quant on nous eut chassés, les baptistaires feurent eslevez... A mon retour, ie croy que ieusse facilement obtenu quon les eust abbatus. Au contraire iay soustenu beaucoup de reproches, pource que iay desere quilz demeurassent en leur estat.” Corp. Ref. XLIII 538. (Calvin au sénat de Berne. 1555.)

⁸⁸⁹ „...si on parle de l'eau benite, c'est comme une profanation du Baptesme...” Corp. Ref. LXXVIII 377. (Gal. 2:6-8) „...nostre Seigneur Jesus Christ a espandu son sang pour le lavement de nos ames. Si donc nous cerchons puis apres une autre purgation, voilà un sacrilege insupportable.” U. o. 604.1. (Gal. 4:8-11.)

⁸⁹⁰ Vitairat Heshusius ellen 1561. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvtár. IX. 510.

⁸⁹¹ „Ceux qui ont premierement commencé à ce faire n'ont pas fait... du tout sagement: d'autant que c'estoit reduire quelque judaisme en l'Eglise Chrestienne. Neantmoins puis qu'ilz n'avoient point opinion pernicieuse. ...Bien est vray, qu'il ne put point nourrir ceste folie là entant que en nous est: mais en attendant, qu'elle soit corrigée. nous la pouvons bien tolerer sans blesser nostre conscience...” Corp. Ref. XXXIV. 582. (...Entre les papistes. 1543.)

⁸⁹² „...il ny a celuy de nous qui par despit d'une chandelle... se voulut separer du corps de l'Eglise...” Corp. Ref. XLIII. 79-80: (Les ministres de Genève aux fideles de Wesel. 1554.)

⁸⁹³ V. ö.: *Études sur Calvin et le Calvinisme...* Paris. 1935. 222. l. (Wencelius.)

⁸⁹⁴ Inst. I. 11:7.

A corpus nélküli egyszerű *keresztjelvény* felől Kálvin sokkal elnézőbben gondolkodik. Elismeri, hogy a keresztjelvénynek használata az egyházban nagyon régi eredetű s különbség teendő e jelvény s egyéb külső ábrázolások, így a képek és szobrok között. Nem itéli el a kereszt használatát, ha az egyszerű anyagból, pl. fából készült s nem hívalkodásra s nem fényűzésre használják. Elismeri azt is, hogy a kereszt használata eleinte helyes volt s csak idők folyamán romlott meg.⁸⁹⁵

Kálvin ellene volt annak, hogy a lelkipásztor az istentiszteleti cselekmények végzése közben u. n. *liturgikus ruhát* viseljen. A genfi lelkipásztorok egyszerű tisztes öltözetben jártak, mint az akkori kor művelt férfiai általában. „Isten egyáltalán nem akarta, — mondja Kálvin, — hogy azok, akik az Ő Igéjét hirdetik s akik az ő sákramentumait kiszolgáltatták, jelmezt öltsenek.”⁸⁹⁶ Felesleges, sőt káros dolognak tartotta a papok liturgikus öltözetét: „Mi a szent vacsorát színészuha nélkül hajtjuk végre...” — írja a Westphal Joákhim elleni második értekezésében.⁸⁹⁷ Kálvin ugyanazt a talárt viselte az istentiszteletek végzése közben, amit a magánéletben s az akadémiai előadásokon általában a tudós professorok viseltek.⁸⁹⁸

Kálvin nem helyeselte a *harangok* használatát sem, mivel idők folyamán ehhez is sok babonás szokás tapadt. Azonban mikor kérdést intéztek hozzá a harangok használatát illetően, Kálvin válaszlevelében azt írja, hogy nem szabad ebben a kérdésben sem makacskodni. „...Nem azért mintha helyeselném, hanem úgy találom, hogy az úgy nem méltó arra, hogy fölöle szót váltsunk.”⁸⁹⁹

Ez volt Kálvin felfogása általában minden olyan eszközzel kapcsolatban, amelyet liturgikus célokra használtak: nem érdemes miatta vitázni s az egyház lelki egységét megbontani. Vannak ugyan, akik úgy gondolják, hogy Isten gyönyörűségét találja a szépen felékesített templomokban, a pompás festményekben, az illatos füstölő szerekben, a hímzett ruhákban, a csillogó gyertyákban és más hasonló külsőségekben, azonban nekünk tudnunk kell, hogy mindezt Isten nem kívánja, „mert Ő azt akarja, hogy igazságban s az őszinte szív egyenességében szolgáljunk néki.”⁹⁰⁰

Kálvin felfogásából következik, hogy az istentisztelet helye, a templom, legyen feltétlenül egyszerű; képnek, szobornak, vagy bármi más hasonló díszítménynek, amely a bálványimádás veszélyét rejtene magában, nem lehet ott semmi helye. Szükség van a szószekekre, ahonnan az igehirdetés történik, továbbá az úrasztalára, az úrvacsora sákramentumának kiszolgáltata végett, de voltaképpen még ezek sem nélkülözhetetlen eszközei az istentiszteletnek. *Az egyetlen paramentum, amely nélkül istentisztelet nem tartható: az Isten kijelentését tartalmazó Szentírás.* Az elmondottak világosan bebizonyítják, hogy „...a református istentiszteletnek egyetlen feltétlenül lényeges és soha el nem hagyható szerelvénye van: és ez az Isten Igéje.”⁹⁰¹

7. Ceremóniák és szokások.

Kálvin felfogása szerint ceremóniák s általában a vallásos élet külsőségei nem nagy értéket jelentenek s azokat Isten sem tartja sokra.⁹⁰² Elismeri ugyan, hogy sokan jószándékkal járnak el, amikor a vallásos élet külsőségeihez ragaszkodnak, azonban a jószándék még maga nem elégséges a helyes istentisztelet gyakorlására, mert útát nyit babonák megszámlálhatatlan sokaságának. A ceremóniák mégis uralják a vallásos élet egész területét. Ez ugyan még nem volna magában véve nagy veszed-

⁸⁹⁵ „...ie confesse que le signe de la croix est fort ancien en leglise et metcz difference entre les images et ce signe, voyre la croix de bois et croy que le premier usage en a este bon mais par succession de temps cela sest empire.” Corp. Ref. XXXVIII, p. pr. 195-196. (Consilia.)

⁸⁹⁶ „Dieu n'a point voulu que ceux qui preschent sa Parole, qui administrent ses Sacremens, soyent desquizez.” Corp. Ref. LXXIX. 134. (Gal. 6:14-18.)

⁸⁹⁷ Kálvin második vitairata Westphal ellen. Kálvin kisebb művei. Ref, egyh. kvrtár. IX. 291.

⁸⁹⁸ V. ö. : E. Choisy : *Calvin éducateur des consciences.* Neuilly. 1925.

⁸⁹⁹ „De campanae pulsu nolim vos pertinacius reclamare.. non quia probem, sed quia rem contentione non dignam arbitror.” Corp. Ref. XXXIX. 625.

⁹⁰⁰ „...car Dieu veut estre servir en verite, en droicture et en rondeur de coeur,” Corp. Ref. LV. 69. (Deut. 10:17-21.)

⁹⁰¹ *Dr Csikesz Sándor : A református istentiszteleti hely fogalma.* Debrecen. 1935. 4. l.

⁹⁰² „...les ceremonies ne sont pas de grande valeur et que Dieu ne les prise point beaucoup.” Corp. Ref. LXXXI. 383. (1. Tim. 4:8.)

lem. Csak az a baj, hogy az emberek „...míg ceremóniáikat mindenütt nagyban fitogtatják, az igazi szívbeli tisztaság nagyon ritka.”⁹⁰³ Épen ezért *a ceremóniák gyakorlása és a helyes istentisztelet között nem sok összefüggés van.* Az emberek általában azért ragaszkodnak a ceremóniákhoz, mert így kényelmesebb számukra a vallásos élet gyakorlása. Ahogy Kálvin kifejezi: az emberek vánkosokat keresnek, hogy azokon elaltassák lelkiismeretüket.⁹⁰⁴ Kétségtelen, hogy könnyebb külsőleges ceremóniákat gyakorolni, mint Isten parancsolatainak mindenben engedelmessékedni. „Az emberek pedig mindig keresnek valami kibívót, hogy ne kelljen magukat az Isten iránti engedelmesség szolgálatába állítani.”⁹⁰⁵ Különösen a képmutatók ceremóniákkal akarják Istent kiengesztelni s így történik meg, hogy olyan emberek is akiknek életében a legsúlyosabb bűnök találhatók, bizonyos ceremóniák elvégzése által a szentség leplebe burkolóznak.⁹⁰⁶ Ezért mondja Kálvin, hogy mindazok, akik úgy gondolják, hogy bizonyos ceremóniák gyakorlásával kegyelmet nyernek Istennél, nem csak csalódnak és hiába fáradoznak, hanem bizonyosan magukra vonják Istennek haragját is.⁹⁰⁷

Kálvin eltörölni óhajt minden olyan ceremóniát, — bármilyen régi legyen is az — amelyet Isten Igéje nélkül koholtak. Előtte *minden olyan ceremónia, amelyet nem Isten Igéje rendelt, s nem annak szolgálatában áll, nem egyéb, mint sátáni tévelygés.*⁹⁰⁸

A régi ószövetségi törvények ceremóniái csak árnyképek voltak, melyek a Jézus Krisztus eljövételével véget értek. Jézus Krisztustól távolodnak el azok, akik ilyen ceremóniában lelik kedvüket.⁹⁰⁹ Mi az Evangéliumban olyan világosságot nyertünk, hogy nincs többé szükségünk ezekre a régi árnyékokra.⁹¹⁰ Kálvin a ceremóniát helyesen hasonlítja össze azzal a függönnyel, amely a zsidók templomában a szentélyt takarta el. Amint ez az Úr halála által omlott le, úgy a keresztyén egyházban a ceremóniának nem szabad elhomályosítani az Evangélium világosságát. A ceremóniák sokaságát Kálvin zsidó eredetű szertartásoknak tartja s ezekkel élesen szembeállítja az apostolok által reánk hagyott egyszerűséget.⁹¹¹

Mindamellettt Kálvin szerint durva tévedés volna azt gondolni, hogy mivel az Ószövetség ideje már elmúlt, a jeruzsálemi templomot már lerombolták, tehát el kell törölni minden ceremóniát, még a hasznosakat is.⁹¹² *Vannak hasznos és szükséges ceremóniák is.* Csak azt kell komolyan megjegyeznünk, hogy ezeknek a külső ceremóniáknak önmagukban nincsen semmi különös értékük.⁹¹³ Isten a ceremóniákat magasabbrendű cél szolgálatába rendelte. Ő maga nem gyönyörködik az ilyen külső dolgokban, a kegyes élet sem ezek gyakorlásában rejlik. A ceremóniák miérettünk vannak. Isten ezek által nekünk akar segítő kezet nyújtani. „...Ha angyalok volnánk egyáltalán nem volna szükségünk ilyen segítségre: de mivel testben élünk s mivel

⁹⁰³ Inst. I. 2:2.

⁹⁰⁴ „...Ils cherchent qu'on leur face des coussins pour endormir leurs consciences..” Corp. Ref. XXXIV. 541. (Entre les papistes.)

⁹⁰⁵ „...car les hommes cherchent tousiours quelque eschappatoire pour ne point s'adonner à l'obeissance de Dieu.” Corp. Ref. LXXVIII. 411. (Gal. 2:14-16.)

⁹⁰⁶ „Car nous sçavons que les hypocrites voudront tousiours appaiser Dieu de ceremonies et de fanfares.. il leur semble quand ils feront quelques agios, qu'ils ont quelque couverture de sainteté par ces ceremonies.” Corp. Ref. LXXIX. 273-4. (Ef. 1:4-6.)

⁹⁰⁷ „...tous ceux qui gardent quelques ceremonies, pensans acquerir grace devant Dieu par icelles non seulement se trompent et se tormentent en vain... mais il est certain qu'ils provoquent tousiours de plus en plus l'ire de Dieu.” Corp. Ref. LXXVIII. 604, (Gal. 4:8-11.)

⁹⁰⁸ „...toutes les ceremonies du monde.. seront des illusions diaboliques, sinon que la parole de Dieu y soit imprimée..” Corp. Ref. LXXVIII. 579. (Gal. 4:1-4.)

⁹⁰⁹ „...nous n'avons plus les ombrages de la Loy... à la venue de Jesus Christ toutes ceremonies ont prins fin... ceux qui cherchent telles ceremonies... ne s'esloignent-ils point de Jesus Christ?” Corp. Ref. LXXXI. 187. (1. Tim. 2:8.)

⁹¹⁰ „Maintenant nous avons une telle clarté en l'Evangile, qu'il n'est plus besoin de ces ombrages anciens.” Corp. Ref. LXXXI. 187. (1. Tim. 2:8.)

⁹¹¹ Rövid értekezés az Úrvacsoráról. Kálvin kisebb művei, Ref. egyh. kv. IX. 165.

⁹¹² „...quand sous ombre que le temple materiel de Jerusalem a esté aboli, on voudra mettre à neant toutes ceremonies qui sont utiles ce sera faire un confusion brutale.” Corp. Ref. XXXVII. 588. (A un Holandois.)

⁹¹³ „Deus enim non exigit externas caeremonias, ac si per se aliquid valeant..” Corp. Ref. LXX. 330. (Comment. Hos. 6:6)

gyarló földi teremtmények vagyunk, szükséges, hogy Isten leszálljon mihozzánk s ilyen módon emeljen bennünket magához.⁹¹⁴

Kálvin tehát nem ellensége általában minden ceremóniának, azonban hangsúlyozza, hogy Isten elsősorban a lélek belső tiszteltetnyilvánítását kívánja, ennek külső kifejezése pedig másodrendű jelentőséggel bír.⁹¹⁵ A régi ceremóniák pedig eltöröltettek ugyan a Krisztus eljövételével, de azoknak lényege, lelki magja a keresztyének számára is megmaradt.⁹¹⁶

Különbőség van Kálvin szerint azon ceremóniák között, amelyek a Jézus Krisztus eljövételét példázták és azok között, amelyek által Isten a mi gyarlóságunknak nyújtott segítséget. Amazok csak homályos árnyak voltak és időlegesek, emezek pedig könnyen összhangzásba hozhatók az evangélium világosságával és örök időkre érvényesek.⁹¹⁷ Emellett különbséget kell tenni a ceremóniák között abból a szempontból is, hogy Isten rendelte-e azokat, vagy pedig az emberek találták ki.⁹¹⁸ Ez pedig annyit jelent, hogy a ceremóniának gyakorlásánál ne azt nézzük, hogy mi az ami nekünk tetszik, s amit mi szépnek találunk, hanem csakis arra tekinthetünk, hogy mi az, amit Isten helyesnek tart.⁹¹⁹

Az eddig elmondott elvi megállapítások képezik alapját annak a gyakorlati magatartásnak, amelyet Kálvin a különböző ceremóniális szokásokkal szemben elfogalt.

A legegyszerűbb s egyben a legelterjedtebb ceremóniális szokás az imádság közben való *térdhajlítás*, vagy egyéb testmozdulat, pl. *a kezek összekulcsolása, vagy felemelése*. Kétségtelen, hogy Kálvin helyeselte a térdelést, mint az imádságban elmerült lélek Isten előtti alázatosságának legszebb kifejezését. A térdenállva történő imádkozást isteni tekintélyű és a Szentírásan alapuló ceremóniának tekintette, amennyiben Jézus és az apostolok maguk adtak erre nekünk példát. Igaz ugyan, hogy *Choisy* szerint Kálvin idejében a genfi templomokban valószínűleg állva mondták az imádságot.⁹²⁰ *Doumergue* szerint viszont: „a nép térdenállva hallgatta az imádságokat.”⁹²¹ Kálvin maga a térdelésről úgy nyilatkozott, hogy az nem önmagáért szükséges, hanem azért, hogy könyörgéseinkben segítő eszközül szolgáljon.⁹²² Ezzel fejezzük ki ugyanis, hogy Isten színe elé illő alázatossággal akarunk járulni. Vajon emberi hagyomány-e a térdelés, avagy isteni rendelés? Kálvin e kérdésre így felel: „...Szerintem emberi ugyan, de olyan, amely egyuttal isteni is. Isten rendelése annyiban, amennyiben része ez annak az ékességnek, melynek a gondját és megtartását az apostol nekünk annyira ajánlja...”⁹²³ Természetes azonban, hogy a térdelést nem lehet minden esetben kötelezővé tenni. Így pl. „Semmi sem tiltja azt, hogy állva imádkozzék az, aki betegségben szenvedvén, térdeit hajlítani nem tudja.”⁹²⁴

Helyesnek tartja Kálvin azt a szokást is, hogy ha istentiszteleteinken *az Igét fennállva olvassuk és hallgatjuk*. Jézus is erre adott példát. (Luk. 4:16.) Természe-

⁹¹⁴ „Si nous estions Anges, nous n'aurions point besoin de telles aides; mais à cause que nous sommes enveloppez de nostre chair, et que nous sommes pesans et terrestres, il faut que Dieu descende à nous, afin de nous attirer à soy.” Corp. Ref. LVI. 250. (V. Mózes. 26:1-6.)

⁹¹⁵ „Le principal service qu'il demande est bien spirituel, mais la declaration que font les fideles.. vient apres.” Corp. Ref. XXXVI. 380. (Sermon Contre l'idolatrie.)

⁹¹⁶ „Maintenant il est vray que ces choses là ne sont plus en usage pour chrestien, mais il faut retenir la substance.” Corp. Ref. LXXXI. 193. (1. Tim. 2:8.)

⁹¹⁷ „...il y a grande diversité entre les ceremonies qui ont figuré Jesus Christ en son absence et devant sa venue, et celles qui nous sont laissez pour aide de nostre infirmité. Car les unes ont esté des ombrages obscurs, les autres conviennent, et s'accordent tresbien à la clarté de l'Evangile. Les premieres n'ont esté que pour un temps: les secondes durent à perpetuité.” Corp. Ref. XXXVII. 588. (A un Holandois.)

⁹¹⁸ „...il y a grande difference entre les ceremonies que Dieu a institues, et celles qui ont esté forges des hommes. U. o. 601.

⁹¹⁹ „N'usons point de ceremonies et choses qui nous semblent belles à nostre fantasie; mais à l'opposite regardons à ce que Dieu approuve.” Corp. Ref. LXXXI. 3817. (1. Tim. 4:8.)

⁹²⁰ Lásd: *E. Choisy: La Théocratie à Genève au temps de Calvin*, Genève. 1898. 235.

⁹²¹ Lásd: *Doumergue: Jean Calvin. Tome. II.* 502.

⁹²² „...non quod genuflexio per se necessaria sit in precibus: sed quia opus habemus stimulis.” Corp. Ref. LXIX. 11. (Comment. Dán. 6:10.)

⁹²³ Inst. IV. 10:30.

⁹²⁴ Inst. IV. 10:31.

tesen erre sem lehet senkit sem kényszeríteni, azonban gyarlóságunk miatt szükségünk van arra, hogy olyan külső jelek és mozdulatok által is segítsük szívünket Istenhez emelni.⁹²⁵

Gyarlóságunk miatt van szükség arra is, hogy *imádság közben összekulcsolt kezünket a magasba emeljük*. „...Mivel nincsenek szárnyaink, melyekkel az égig repülhetünk, ezért kezeinknek felemelése azt példázza, hogy nekünk lélekben, hit által kell a magasságba szállanunk... Tanuljuk meg tehát, hogy valahányszor kezeinket összekulcsoljuk és a magasba emeljük, ez azért történik, hogy Isten felé irányítsuk lelkünket.”⁹²⁶ Nyilvános helyen *fedetlen fővel* imádkozunk Pál apostol intése szerint. (1. Kor. 11:4.) Mindezekkel pedig Istennek nagyobb tiszteletére igyekezünk emelkedni.⁹²⁷

Ezzel szemben Kálvin határozottan elítélt minden olyan ceremóniális szokást, amelynek isteni tekintélyét a Szen'írás nem igazolja. Így pl. éles szavakkal kárhoztatja az *ereklyék tiszteletét*, amely szerinte sohasem történhetik valamilyes babonászkodás nélkül s épen ezért ez nem egyéb, mint a bálványozás igazi szülőanyja.⁹²⁸ Az ereklyék imádását megvetendőnek tartja akár igazi, akár pedig hamis ereklyékről van szó.⁹²⁹

Nem helyesli Kálvin a *rózsafüzérrel* való imádkozást sem. A vidéki egyházközségek számára megállapított 1547. évi Ordonnance-ok elrendelik, hogy mindazok, akiknél rózsafüzért találnak, a konzisztórium elé idéztesse.⁹³⁰

Erőteljesen tiltakozik Kálvin a szentekhez való imádkozás szokása ellen. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Kálvin sohasem beszélt a szentéletű emberek megbecsülése és tisztelete ellen. „...Megadjuk mi — írja egyik levelében — a szenteknek azt a tiszteletet, amit Isten nekik tulajdonít, csakis azt nem tudjuk elszenvedni, hogy bálványokat csináljanak belőlük és Istennek vagy az Ő Fiának, a mi Megváltónknak helyére állítsák őket...”⁹³¹

Ugyanez az álláspontja Kálvinnak *Szűz Mária tiszteletét* illetőleg is. Szerinte: „...bizonyos, hogy az utolsó napon maga Szűz Mária fogja vadolni a pápistákat azért a sérelemért, amiben őt ma részesítik.”⁹³² Ebben a kérdésben különösen Augustinus intését tartja megiszivlelendőnek Kálvin. E szerint a szenteket akkor tiszteljük igazán, ha életük példáját követjük s nem pedig akkor, ha őket vallásos tiszteletben (imádásban) részesítjük.⁹³³ Az Úr Jézus Krisztusnak sem ceremóniákkal mutatjuk be igaz tiszteletünket, hanem úgy, hogy engedelmeskedünk az ő tanításának.⁹³⁴

A régi egyház külsőleges ceremóniájának tartotta Kálvin a *böjtöt* is, amelyet úgy tekintett, hogy az ugyan önmagában véve nem megvetendő dolog, de könnyen el is hagyhatjuk. Mindamellet elismeri, hogy a böjt olykor jó szolgálatot tehet, ha

⁹²⁵ „Il est vray que cest ceremonie-là n'est point requise de necessité: mais tant ya d'autant que nous sommes rudes et pesants, que nous avons besoin de nous inciter par tels signes et gestes à eslever nous coeurs en haut.” Corp. Ref. LXXIV. 658. (Luc. 4:16.)

⁹²⁶ „...pource que nous n'avons point d'ailes pour voler iusques au ciel, en levant ainsi nos mains c'est signe qu'il nous faut elever lá haut en esprit par foy.. Maintenant donc apprenons toutes fois et quantes que nous avons les mains jointes et levees au ciel, que c'est pour nous condiure a Dieu.” Corp. Ref. LXXXI. 195. (1. Tim 2:8.)

⁹²⁷ „...quand nous prions en public d'estre à teste decouverte.” Corp. Ref. XXXVIII. 588. (A un Holandois.)

⁹²⁸ „...la convoitise d'avoir des reliques n'est quasi iamais sans superstition, et, qui pis est, elle est mere d'idolatrie.” Corp. Ref. XXXIV. 410. (Traicté des reliques.)

⁹²⁹ „Cest une idolatrie exercable d'adorer relique aucune, quelle qu'elle soit, vraye ou faulse..” Corp. Ref. XXXIV. 450. (Traicté des reliques.)

⁹³⁰ „Que ceulx qui se trouveront avoir de patenostre ou idoles pour adorer soient renvoiez par devant le consistoire..” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 55. (Ord. 1547.)

⁹³¹ „nous rendons aux saintz lhonneur que Dieu leur atribue, seulement nous ne pouvons souffrir que lon en face des ydolles, les constituant au lieu de Dieu, ou de son filz nostre Sauveur..” Corp. Ref. XLI. 508. (Calvin á M. de Saint-Laurens. 1549.)

⁹³² „...il est certain que la vierge Marie accusera les Papistes au dernier iour à cause de l'outrage qu'ils luy font aujour d'huy.” Corp. Ref. LXXIV. 121. (Luk. 1:48.)

⁹³³ „S. Augustin.. dict que les saintz sont a honorer pour imitation, non adorer pour religion.” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 196. (Consilia.)

⁹³⁴ „Il n'est point donc question d'honorer nostre Seigneur Jesus Christ quand on luy fera beaucoup d'agios et de ceremonies: mais quand on s'assubietit simplement à la doctrine..” Corp. Ref. LXXVIII. 331. (Gal. 1:11-12.)

annak igazi célját tartjuk szem előtt, hogy t. i. minket az imádságban való buzgóságra serkentsen és az alázatosságra neveljen.⁹³⁵ Az Institutióban bővebben fejtegeti a bűjtől való felfogását; fejtegetéseinek lényegét kb. ezekben lehet összefoglalni: A bűjt, a maga helyes formájában Isten színe előtt való megalázkodásunknak bizonyossága. Ennek azonban sem ideje, sem módja nincs előírva Isten Igéjében. Helyesebb, ha a bűjtölést nyilvánosan és közösen gyakorolják, mint külön egyes személyek. Azonban mindnyájunknak meg kell jegyezni, hogy „... Isten a bűjtöt magában nem becsüli sokra, ha csak vele együtt nem jár a szív bensőbb érzülete, a bűnnel és önmagunkkal szemben való igazi elégedetlenség, valódi megalázkodás és Isten félelméből eredő igazi bánkódás. Enélkül többet érne a bűjtöt teljesen elhagyni, mert Isten... semmit jobban nem gyűlöl, mint mikor az emberek a szív ártatlansága helyett jeleket és külső látszatot fitogtatva Őt meg akarják csalni.”⁹³⁶

Nem helyesli Kálvin a *körremenetek* tartását sem, mert ilyen pompázatos látványossággal nem lehet Istent kiengesztelni.⁹³⁷ A *búcsujárás, a misének s a bűnbocsátó szeduláknak vásárlása*: mindezek olyan dolgok, amelyek — Kálvin szerint — nem szolgálhatnak Istennek tetszésére.⁹³⁸ Nem tartja szükségesnek az *utolsókenet* alkalmazását sem, amelyről azt mondja, hogy ez koholt sákramentum,⁹³⁹ Akik ezt gyakorolják, azok hiába való módon akarják az apostolokat utánozni, mert az apostolok kenete csodákat eredményezett, ha pedig mi nem tudunk csodákat elérni, akkor hiába való a szertartás.

Külön tanulmányt igényelne, ha Kálvinnak a ceremóniákkal kapcsolatos felfogását teljes részletességgel ismertetni és értékelni akarnók. De már az eddigi példákából is megállapíthatjuk, hogy Kálvin a ceremóniális külsőségeket nem tartotta a vallás lényeges alkotórészeinek. Szerinte ebben a kérdésben nyugodtan alkalmazkodhatunk mindenütt a helyi szokásokhoz, feltéve, hogy azok nem ellenkeznek az Isten Igéjével.⁹⁴⁰ Az ilyen nem lényeges kérdésekben Kálvin mindenkor türelmesnek és engedékenynek mutatkozott. Megbírálja az anglikán liturgiát s megállapítja, hogy abban sok „balgaság” található, de hozzáteszi, hogy ezek eltűrhetők.⁹⁴¹ Szerinte Luther is sok ceremóniát hagyott meg s nyíltan szemébe mondja Melanchtonnak, hogy neki ez a sok ceremónia nem tetszik, de azt is hangoztja minden alkalommal, hogy ez nem szolgál okul a különválásra.

Kálvin nem akar minden ceremóniát eltörölni, de vallja, hogy a legkevesebb ceremónia volna a legjobb.⁹⁴² Emellett Kálvin azt is kívánja, hogy azok a ceremóniák, amelyeket megtartunk, könnyűek legyenek, hogy meg ne terheljék a lelkiismeretet, továbbá legyenek magasztosak, és mindenki által érthetők.⁹⁴³ A ceremóniákban ne lássunk egyebet, mint „... szükséges eszközt az egyházban való rend fenntartására.”⁹⁴⁴

A ceremóniák egyébként — Kálvin szerint — indifferens dolgok a vallásos életben s épen ezért az egyházak teljes szabadsággal és különböző módon élhetnek azokkal. Kálvin egyenesen azt a véleményét fejezi ki, hogy olykor az a helyes, ha hiányzik az annyira kívánt egyformaság, mert így lesz nyilvánvalóvá, hogy *nem ez je-*

⁹³⁵ „...quand nous regarderons à une bonne fin'le ieusne n'est pas à mespriser... il servira pa fois, voire quand on le rapportera à sa droite fin. açavoir pour nous inciter à prier tant plus ar demment, pour nous instruire à humilité.” Corp. Ref. LXXIV. 423-425. (Luk. 2 37.)

⁹³⁶ Inst. IV. 12:17-19.

⁹³⁷ „Vous nous alleguez... les belles processions generales. Mais quest ce qui se faisoit la, sinon quavec grant pompe et ceremonies on vouloit appaiser Dieu?” Corp. Ref. XXXIX. 488. (Calvin à un Curé... 1542.)

⁹³⁸ „...aller en pellerinages.. achepter des messes ou des indulgences. ce sont toutes choses meschantes et desplaisantes à Dieu.” Corp. Ref. XXXIV. 585. (Entre les papistes.)

⁹³⁹ Inst. IV. 19.18.

⁹⁴⁰ „...quon sacco mode a lusage du lieu auquel on est.. gardans paisiblement tout ordre qu nest point repugnant a la parole de Dieu.” Corp. Ref. XLII. 364. (Calvin a l'Eglise Française de Londres 1552.)

⁹⁴¹ „Jn Anglicana liturgia.. multas video fuisse tolerabiles ineptias.” Corp. Ref. XLIII. 394 (Calv. Anglis Francfordiensibus. 1555.)

⁹⁴² „...je confesse que le moins de ceremonie seroit le meilleur. Corp. Ref. XLVIII. 424. (Calvin aux français retirés à Wesel. 1560.)

⁹⁴³ Inst. IV. 10:11.

⁹⁴⁴ Inst. II. 10:33.

lenti a hitközösségét.⁹⁴⁵ Tévednek azok, akik külső ceremóniák egyformaságában keresik a keresztyének igazi egységét. A ceremóniák tekintetében pedig egymáshoz alkalmazkodnunk kell, nehogy az esetleges túlszigorúsággal alkalmat adjunk az egyház egységének megbontására.⁹⁴⁶ Arra különösképen kell vigyáznunk, hogy egyik egyház ne kárhoztassa a másikat a külsőségekben való eltérések miatt, a különbözőségek pedig ne legyenek akadályai a keresztyén testvériségnek és el ne szakítsák a közös hit kötelékeit.⁹⁴⁷ Inkább hagyjunk el minden ceremóniát, mintsem hogy zavart és vizzálykodást keltsünk.⁹⁴⁸

A ceremóniák helyességének pedig az a legfőbb ismertető jele, hogy azoknak *a hívek épülésére* kell szolgálniok.⁹⁴⁹ Nem lehet a ceremónia az istentiszteletnek olyan ékessége, amiben nincs egyéb üres látványosságnál és színházi pompánál. Ellenkezőleg: *a ceremóniának olyan ékességnek kell lennie, amely „... hozzáillik a szent titkok tiszteletéhez. . . alkalmas gyakorlatul szolgál a kegyességre...”* és *„... megfelelő diszére szolgál a szent cselekménynek.”*⁹⁵⁰

8. A liturgikus cselekmények rendje és annak biztosítása.

Kálvin kiváló gondot fordított arra, hogy a liturgikus cselekmények mindenkor illő renddel menjenek végbe. Szerinte nincs nagyobb veszedelem, mint az egyházban valamit rendetlenül csinálni. A rendtlenség és rendszertelenség tönkreteszi a legjobb szándékú törekvést is és megsemmisíti az emberi munka eredményeit. Ezért igyekszik Kálvin az egyházi élet különböző területeit körülbástyázni megfelelő rendszabályokkal, amelyek olykor részletes pontossággal írják elő a szükséges tennivalókat. Strasbourgi lelkipásztori szolgálatát is azzal kezdi, hogy gyülekezete számára egyházi *disciplinát* alkot. A genfi egyházi élet fejlődésére is sorsdöntő hatással voltak a Kálvin által szerkesztett *Ordonnance-ok*, amelyek úgyszólván az egyházi élet minden területére, de elsősorban a liturgikus cselekményekre nézve, tartalmaztak különböző rendelkezéseket. Az 1561. évi *Ordonnance-ok* záradékában olvashatjuk, hogy ezeket a rendszabályokat 3 évenként egyszer június első vasárnapján a Szent Péter templomban nyilvánosan fel kellett olvasni az egész nép előtt s az egybegyűtteknek a hatóságok jelenlétében kellett megesküdni, hogy az *Ordonnance-ok* rendelkezéseit megtartják.⁹⁵²

Kálvin a jó rend megőrzését az egyházban nem annyira emberi szempontokból szükséges rendelkezésnek tekinti, mint inkább *Isten határozott parancsának*. Isten ugyanis az apostol által figyelmeztet minket, hogy közöttünk: „mindenek ékesen és jó renddel legyenek.” (1. Kor. 14:40.) Ugyancsak az Ige figyelmeztet arra is, hogy az egyházi élet jó rendjének megtartása vezet minket a tökéletesség felé. (Ef. 1:11-12). A tökéletesség állapota pedig valójában annyit jelent, mint életünket az Isten akarata szerint vezetni.⁹⁵³

⁹⁴⁵ „Touchant des ceremonies, pource que sont choses indifferentes les eglises en peuvent user diversement en liberté. Il seroit quelquefois utile de n'avoir point une conformité tant requise, pour monstrer que la foy et la chrestienté ne consiste point en cela” Corp. Ref. XLII. 285. (Calvin au Sénat de Berne. 1552.)

⁹⁴⁶ „il nous faut accommoder les ungs aux autres en toutes les ceremonies..” Corp. Ref. XLIII. 80. (Les ministres de Genève aux fidèles de Wesel. 1554.)

⁹⁴⁷ „...que cela nempeche point la fraternite crestiene et ne rompt point le lien de la foy.” Corp. Ref. XLIII. 480. (Le sénat de Genève aux ambassadeurs envoyés à Berne. 1555.)

⁹⁴⁸ „...nous les pouvons bien passer plus tost que d'esmouvoir grand trouble et contention.” Corp. Ref. XLVIII. 424. (Calvin aux français retirés à Wesel. 1560.)

⁹⁴⁹ „... elles doivent estre reiglées à edification.” Corp. Ref. XXXIII. 647. (Actes de Ratisbonne)

⁹⁵⁰ Inst. IV. 10:29,

⁹⁵¹ „... il y dressa une Eglise française, y établissant meme la discipline ecclesiastique.” Corp. Ref. XLIX. 31. (Vie de Calvin par Th. de Bèze.)

⁹⁵² „...nous avons ordonné que de trois en trois ans le premier dimanche du mois de Juin, il en soit fait lecture publique devant tout le peuple au temple saint Pierre assemblé. Et que chacun à mains levees doive jurer à Dieu en presence des Syndiques, de l' observer et garder, sans y contredire..” Corp. Ref. XXXVIII. p. pr. 124. (Ord. 1561.)

⁹⁵³ „... que nostre vie soit reglée à sa volonté. Voilà ce que nous devons tenir pour la vraye perfection..” Corp. Ref. LXXXI. 355. (1. Tim. 4:1-3.)

Szükséges tehát, hogy az egyházi életet az Isten akaratának megfelelő rendszabályok irányítsák s hogy mindazok, akik egy testnek tagjai, cselekedeteikben ugyanolyan módon járjanak el. E szabályok nem alkothatók meg emberi vágyak és gondolatok szerint sőt: „...nem is szabad az embereknek törvényekkel és rendszabályokkal terhelni a lelkiismeret, mert Isten önmagának tartotta fenn azt a kiváltságot, hogy nekünk azt rendelje, ami néki tetszik.”⁹⁵⁴ „Mivel tehát az egyházi rendtartás isteni eredetű, örögi elbizakodottság lakozik mindazokban, akik ezen valamit is változtatni igyekeznek.”⁹⁵⁵ A mi feladatunk az, hogy az egyház törvényes rendjét úgy a nyilvános istentiszteletek, mint a sákramentumok kiszolgáltatása alkalmával megtartsuk. *E rendtartás megőrzése biztosítja leginkább a tiszta istentisztelet gyakorlását az egyházban.*

Kálvin egyházában szigorú rendszabályok ügyeltek a liturgikus cselekmények rendjére. Az egyes intézkedések a gyülekezet minden tagjára, — gyermekekre és felnőttekre egyaránt, — kiterjedtek.

Különös gondot fordítottak arra, hogy a *gyermekek* már kora ifjúságuktól hozzászokjanak az istentiszteletek látogatásához. A kollégium növendékei mindig csoportokban egy-egy felügyelő vezetése mellett mentek a lakóhelyükhöz legközelebb eső templomba. Résztvettek nem csak a katechismusi órán, hanem a két rendes vasárnapi és a szerdai istentiszteleten is. A prédikációt figyelmesen kellett hallgatniok s a rendetlenkedőkről, valamint a távolmaradókról a felügyelők jegyzéket vezettek, a bűnösöket pedig másnap a kollégiumi órákon megbüntették. A kollégiumi növendékek részére a templomokban külön padok voltak kijelölve.⁹⁵⁶

Az istentiszteletek látogatása azonban nem csak az iskolás gyermekek számára volt kötelező, hanem a *felnőttek* részére is. Kálvin szerint: „...az, aki nem tördök az istentiszteletekkel és azokat egyáltalán nem látogatja, Isten ellen lázadónak mutatkozik.”⁹⁵⁷

A Genf környéki falusi egyházak részére készült 1547. évi rendtartás érdekes rendszabályokat tartalmaz a templomlátogatókra vonatkozólag: Először is ki mondja, hogy a vasárnapokon minden házból mindenkinek templomba kell menni s legfeljebb azok maradhatnak otthon, akiknek a gyermekekre, vagy a háziállatokra kellett vigyázni. A távolmaradókat 3 garas pénzbüntetéssel sújtják. A prédikációkra is menjen el, aki csak teheti, de legalább egy ember minden házból ott legyen. Akiknek szolgálók, vagy szolgálóleányaik vannak, őket is vigyék magukkal, vagy küldjék el az istentiszteletekre, amikor csak tehetik, nehogy vadállatok módjára éljenek. . . A rendszabályok szerint az istentiszteleten elkövetett bármely rendetlenségért, vagy botránnyokozásért a konzisztorium vonta felelőségre a bűnösöket. Az istentisztelet kezdetén már minden hívőnek a templomban kellett lenni s egészen az istentisztelet befejezéséig ott maradni. Ha valaki kénytelen volt távol maradni az istentiszteletéről, vagy pedig valamilyen fontos ok miatt az istentisztelet befejezése előtt akart kijönni a templomból, azt a konzisztóriumnak előre be kellett jelenteni. Az úrvacsora jegyeiben csak annak volt szabad részesülni, aki már az istentisztelet kezdetén jelen volt a templomban s a szertartás befejezéséig ott kellett maradni mindenkinek.⁹⁵⁸ A templomban pedig mindenki figyelmesen hallgassa az ígéhirdetést

⁹⁵⁴ „...car il nest pas licite aux hommes dimposer loix ny statutz sur les conciences et Dieu aussi sest reserve ce privilege de nous ordonner ce que bon luy semble.” Corp. Ref. XL. 507. (Calvin à M. de Saint-Laurens. 1549.)

⁹⁵⁵ „...la police de l’Eglise est ordonnee de Dieu, et que ceux sont pleins d’une presumption diabolique qui taschent d’y rien changer..” Corp. Ref. LXXVIII. 387. (Gal. 2:6-8.)

⁹⁵⁶ V. ö. : E. Choisy; *La Théocratie à Genève au temps de Calvin*. Genève. 1898. 233.

⁹⁵⁷ „...celuy donc qui ne tient conte des sermons et ne les frequente point, se monstre rebelle a Dieu.” Corp. Ref. LV. 521. (V. Mózes 18:16-20.)

⁹⁵⁸ „1. Que de chescune maison tous il viennent les Dimanches sinon quil soit necessaire de laisser quelcun pour la garde tant des enfans que du bestial sus poienne de 3 slz. 2. Sil y a presche quelque iour de la sepmaine, ordonne par bon advis que ceux qui il pourront aller et qui ne hont excuse legitime y allent... 3. Que ceux qui hont serviteurs ou serventes les y mennent ou les y envoie quand il pourront, tellement quil ne vivent pas comme bestes sans instruction... „Que chescun soy trouvent (se trouvent) au sermon quand ung (on) commence la priere..” „Si durant que ung (quon) presche quelcun faict aucune dissolution ou scandalle quil soy remys au consystoire..” „Que les aultres empechemens soient en (a) la cognoissance du consiatoire... Que tous demeurent iusque a la fin synon quil y eust excuse legitime laquelle soyt bien cogneue comme dessus.” „Que ceux qui voudront recevoir la cenne se trouvent au commencement du presche, et que ceux qui viendront a la fin ne soient point receptz.” „Que tous demeurent iusque a la fin.” Corp. Ref. XXXVIII. p.pr. 51-54. (Ord. 1547.)

már csak azért is, mert az Isten bölcsességének gazdag kincsei méltók arra, hogy azokat az ember kellő figyelemmel és gondossággal fogadja.⁹⁵⁹

Az évenként szokásos látogatások alkalmával arra is ki kellett terjeszteni a vizsgálatot, hogy a hívek nem mutatnak-e hanyagságot a templomlátogatás gyakorlásában.⁹⁶⁰

Az 1561. évi Ordonnance-ok előírják az egyházközségeknek és lelkipásztoroknak *évenkénti hivatalos meglátogatását* is. E látogatások főcélja volt az egyház jó rendjének és tanbeli egységének megőrzése. A látogató küldöttség két lelkészi és két „világi” tagból állott. Az utóbbiakat a városi tanács, az előbbieket pedig a lelkésztestület saját tagjai közül választotta. Ez az intézkedés is mutatja, hogy Kálvin az egyház jó rendjének biztosítása terén a leghatásosabb eszköznek tartotta a személyes pasztoráció munkáját. Ezért tekintette annyira fontosaknak a látogatásokat.

Az Ordonnance-ok azt is elrendelik, hogy a konzisztórium tagjait, a véneket, oly módon kell megválasztani, hogy minden városnegyed képviselve legyen közöttük avégből, hogy így *személyes felügyeletet* gyakorolhassanak mindenfelé.⁹⁶¹

Azokat, akik hanyagságot tanúsítanak a templomlátogatásban, vagy megvetik a hívek közösségét s az egyház rendjét, — *fegyelmezni kell!* A fegyelmezés első foka: *a jóakarató figyelmeztetés.* Ha valaki enged a figyelmeztetésnek, azt szeretettel kell fogadni. Aki pedig makacsnak mutatkozik, azt újból figyelmeztetni kell s végül háromszori figyelmeztetés után *ki kell zárni az egyházból* s erről jelentést kell tenni a hatóságnak. Az ilyeneknek tudomására kell hozni, hogy az úrasztalához sem járulhatnak mindaddig, amíg jobb belátásra nem jutnak s meg nem változtatják életüket. Ha pedig valakit csupán egyetlen alkalomra tiltanak el az úrvacsorától valamely kisebb hiba miatt s ezért dacból hosszabb ideig távol tartja magát a templomtól, — az ilyet a konzisztórium elé kell idézni s ha megátalkodottnak látszik, ki kell zárni a gyülekezeti közösségből.⁹⁶²

Az úrasztalától való eltiltás a kálvinizmus rendszerében kezdettől fogva elsőrendű fegyelmező eszközt jelentett. Épen ezért, ennél a szent cselekménynél Kálvin különös gondot fordított az ellenőrzésre. A rend megőrzése végett a vének ügyeltek fel, akik vigyáztak, hogy a szent sákramentumot senki meg ne sértse s mindenki illő hódolattal közelítsen a szent asztalhoz.⁹⁶³ Az egyház jó rendje s az ellenőrzés komolysága azt is megköveteli Kálvin szerint, hogy lehetőleg mindenki a saját gyülekezetében járuljon az úrasztalához, mert így tudnak igazán vigyázni a pásztorok a saját nyájukra.⁹⁶⁴ Az *ellenőrzés* megkönnyítésére szolgált Kálvinnak 1560. január 30-án a genfi városi tanács elé terjesztett indítványa, amely szerint az úrvacsorát csak *igazolójeggy* (mereau) ellenében lehetett volna kiszolgáltatni. A genfi ta-

⁹⁵⁹ „...il nous convient estre attentifs... à considerer ce que Dieu nous propose en son Temple” „...les grans thesors de la sagesse de Dieu qui nous y sont proposez meritent bien qu'on s'arreste songneusement a les regarder.” Corp. Ref. XXXVI, 421. (Sermon... d'estre en l'Eglise.)

⁹⁶⁰ „...quotannis repetitur inspectio cuiusque familiae.. inquiritur.. num pigri sint et ignaivi ad conciones frequentandas” Corp. Ref. XLVI, 235. (Calv. Oleviano, 1560.)

⁹⁶¹ „Ordre sur la visitations des Ministres et paroisses dedendantes de Genève.. afin de conserver bonne police et union de doctrine en tout le corps de l'Eglise de Genève c'est à dire tant en la ville comme aux paroisses dependantes de la Seigneurie, que le Magistrat eslise deux des Seigneur de leur Conseil: et semblablement les Ministres en eslisent deux de leur congregation, qui ayent la charge d'aller une fois l'an visiter chacun paroisse.. et les (anciens) faudra tellement eslire qu'il y en ait en chacun quartier de la ville, afin d'avoir l'oeil par tout.” Corp. Ref. XXXVIII, p. pr. 98, 100. (Ord. 1561.)

⁹⁶² „Ci quelcun est negligent de convenir avec l'Eglise tellement qu'on apperçoive un mespris notable de la communion des fideles: ou si quelcun se monstre estre contempteur de l'ordre Ecclesiastique, qu'on l'admoneste: et s'il se rend obeissant, qu'on le reçoive amiablement. Mais s'il persevere de mal en pis apres l'avoir, trois fois admonesté, qu'on le separe de l'Eglise et qu'on le denonce à la Seigneurie.. Et leur denoncer comme à contempteurs de Dieu, qu'ils ayent à s'abstenir de la Cene iusques à ce qu'on voye en eux changement de vie.. Quand la Cene sera pour une fois seulement defendue à quelcun à cause de scandale par lui commis, si par despit ou autrement il laisse d'y venir plus long temps, si estant appelé au Consistoire il ne se veut reduire: qu'il en soit fait comme dessus..” Corp. Ref. XXXVIII, p. pr. 117-119. (Ord. 1561.)

⁹⁶³ V. ö. *Kampschulte*: Id. m. I. 461.

⁹⁶⁴ „Nous scavons bien que est une bonne police que chacun receive la cene en sa parroice, affin que les pasteurs veillent chescung sur son troupeau..” Corp. Ref. XLIII, 481. (Le sénat de Genève aux ambassadeurs env. à Berne 1555.)

nács ugyan nem fogadta el a javaslatot, de az igazoló jegyek használata a francia református egyházak nagy részében elterjedt.⁹⁶⁵

Kálvin maga annyira komolyan vette az egyház fegyelmi rendszabályainak megtartását, hogy ezért kész volt élete kockáztatásával is sikra szállani. Ismeretes az a hősi bátorságra valló cselekedete, hogy a fegyveresen felvonuló libertinusoknak megtagadta az úrvacsora kiszolgáltatását, mert ők lábbal tiporták az egyház fegyelmi rendszabályait.

Mindamellettt Kálvin soha nem tartotta helyesnek, hogy az úrvacsorától való eltiltás, vagy általában a *fegyelmezés joga* az egyes lelkészekre legyen bízva. Szerinte ugyanis: „...ez gyűlölködést kelt és nem ad jó példát, könnyen zsarnokoskodássá fajul és az apostolok más szokást hagytak reánk.”⁹⁶⁶ Mi történjék tehát, ha a lelképásztor valakiről megtudja, hogy méltatlan az úrvacsora jegyeinek vételére? „Ezt még nem szabad elégnek tartani arra, hogy azt az úrvacsorával élestől távol-tartsa, hacsak törvényes vizsgálat és az egyház ítélete hozzá nem járul”⁹⁶⁷. A *vizsgálatot végző és az ítéletet kimondó testület: a konzisztórium*, a kálvini egyház-szervezet legtipikusabb alkotása, az egyházfegyelem végrehajtó szerve. A genfi konzisztórium tagjai voltak: a lelkésztestület tagjai, továbbá a vének, akiket a kistanács választott, a kétszázak tanácsa megerősített s a nép elfogadott. A konzisztórium minden csütörtökön tartott gyűlést s ekkor tárgyalták az előfordult fegyelmi eseteket is. A konzisztórium fegyelmezési joga azonban korlátozott volt. Isten Igéjével intették és megjavulásra serkentették az egyházi rendszabályok ellen vétkezőket, eltiltották az úrasztalától és súlyos esetekben kizárták a gyülekezetből a megátalkodott bűnösöket, azonban tovább nem mehettek: testi fenyítéket, bebörtönözést, pénzbüntetést, száműzetést, vagy halálbüntetést csak a polgári hatóságnak volt joga kimondani.⁹⁶⁸

A városi tanácsnak, mint legfőbb polgári hatóságnak a konzisztórium felett bizonyos *felügyeleti joga* volt. Akik nem akartak engedelmeskedni a konzisztórium határozatainak, azok a tanács előtt fellebbezéssel élhettek.⁹⁶⁹ Általában az egyházi vonatkozású rendelkezések is csak a polgári hatóságok jóváhagyása mellett váltak érvényesekké.⁹⁷⁰ Viszont a polgári hatóságoknak kötelességük volt érvényt szerezni ezeknek a rendelkezéseknek és végrehajtásukról is gondoskodni. Kálvin ugyan oszthatatlanul az egyháznak tartja fenn a lelki hatalom gyakorlását, azonban teljes mértékben elismeri az államhatalom jogait is, amelynek szupremáciáját sohasem tette vitássá. Szerinte, ha Isten fejedelmeket rendelt a mi számunkra, kétségtelen, hogy nagy tisztességét jelent nekünk, ha az ő szölgálatukra lehetünk.⁹⁷¹ A genfi theokrácia rendszerében pedig a városi tanács a régi püspöki hatalom örökösének tekinthető.⁹⁷² Ez azonban nem azt jelenti, hogy Kálvin összekeverte volna az egyházi és a polgári hatalmat. Ellenkezőleg: igyekezett tökéletes egyensúlyt létrehozni a lelki hatalom és a világi kormányzat között. A lelkésztestületnek teljes hatalma volt a lelki ügyekben, viszont a tanácsnak teljes szuverénitása biztosított a végrehajtó hatalom teljességének gyakorlásában, amelyből a lelkésztestület egészen ki volt zárva. De a lelkésztestület nem volt köteles lelki ügyekben a világi hatóságok parancsszavát követni. Vagyis Kálvin szerint: Isten elválasztotta egymástól ezt a két dolgot, az államot, mint a világi rend örét és az ő egyházának lelki hatalmát.⁹⁷³ Egy dolog

⁹⁶⁵ V. ö. Paul de Felice: *Les protestants d'autrefois. Les temples*. Deuxième édition. Paris. 1897. 131. l.

⁹⁶⁶ „nunquam utile putavi ius excommunicandi permitti singulis pastoribus. Nam et res odiosa est, nec exemplum probabile, et facilis inde in tyrannidem lapsus et alium usum apostoli tradiderunt.” Corp. Ref. XLIII. 214-5, (Calvin. Lisero. 1554.)

⁹⁶⁷ Genfi egyház kátéja. Kálvin kisebb művei. Ref. egyh. kvrtár. IX. 64.

⁹⁶⁸ V. ö.: E. Choisy: *L'État chrétien calviniste à Genève...* (Genève - Paris s. d.) 24. l.

⁹⁶⁹ „Que ceux, qui contreviendront sovent appelez devant la compagnie des Anciens ou commis: et s'ils ne vouloyent obtemperer à bon Conseil, qu'il en soit... faict rapport à la Seigneurie.” Corp. Ref. p. pr. 116 (Ord. 1561.)

⁹⁷⁰ V. ö.: Heyer. Id. m. 26. l.

⁹⁷¹ „...si nostre Dieu nous faisoit des princes, il est certain qu'il ne nous feroit point plus grand honneur que d'estre à son service.” Corp. Ref. LV. 33. (5 Móz. 10:12-14.)

⁹⁷² V. ö. Choisy: *La théocratie à Genève au temps de Calvin*. Genève. 1898. 10. l.

⁹⁷³ „...Dieu a séparé ces deux choses, l'estat de police terrestre et le régime spirituel de son Eglise.” Corp. Ref. LXXXI. 223. (1. Tim. 2:13-15.)

azonban összekapcsolja ezt a két hatalmasságot: Mind a kettőnek az Ige uralma alatt kell állania! Isten arra rendelte az államhatalmat, hogy biztosítsa a békességet és a köznyugalmat. Szükséges, hogy e hatalomnak mindnyájan engedelmessédjünk, ha csak nem rendel valamit Isten ellenére.⁹⁷⁴

Mindezekből megállapítható, hogy Kálvin szerint az egyházfegyelem gyakorlását két dolognak kell jellemezni: „...Ennek a lelki hatalomnak egészen elválasztva kell lennie a fegyveres erőtlől, azután, hogy ne egy embernek az akarata, hanem az arra rendelt törvényes gyülekezet kezelje azt.”⁹⁷⁵

A fegyelmezés gyakorlása biztosítja leginkább az egyházi életben a liturgikus cselekmények rendjét. Fegyelmezés nélkül nem élhet az egyház. Mint ahogy idegrendszerünk kormányozza testünk tagjait, eképen irányítják az egyházi élet menetét is a fegyelmezés erői. „...A fegyelem az egyház testében levő idegrendszer, amely az egyház tagjait egy közös akarat, a Krisztus akarata alatt összeköti, mozgóvá, élővé, cselekvővé teszi.”⁹⁷⁶ Kálvin ezt az Institutióban így fejezi ki: „A fegyelem... olyan, mint valami fék, amely visszatartja és megszelidíti azokat, akik Krisztus tanítása ellen dühöngnek, vagy mint valami ösztöke, mely a kedvetleneket és resteket felébreszti; néha olyan is, mint az atyai vessző, amellyel kegyelmesen és a Krisztus lelkének szelidségéhez képest fenytettnek meg azok, akik súlyosabb bűnbe estek.”⁹⁷⁷

Kálvin szerint a fegyelmezés gyakorlása csak úgy lehet eredményes, ha az *hellő szigorúsággal* történik. Csakis így lehet célravezető eszköz az egyházi élet rendjének fenntartásában s csak így lehet megőrizni az Evangélium tekintélyét a megátal kodott bűnösökkel szemben. „...Ha vannak, akik megbokrosodott lovat akarnak játszani, mutassuk meg nekik, hogy Istennek van pallosa is, amely olykor-olykor lecsap és akiknek tetszik velünk szemben bakafántoskodni, azok nem maradnak büntetlenül.”⁹⁷⁸ Mindamelltt Kálvin jól tudja, hogy a mértéktelen szigorúság sokszor többet árt, mint használ: A jó ügy sikere és a közösség békéje érdekében *sok mindent kell eltűrni, amit nem tudunk* megjavítani.⁹⁷⁹ De azért is kell olykor engedélyeknek lennünk, mert mindnyájan esendők vagyunk: nincsen közöttünk olyan szent életű, olyan bölcs és olyan erényes ember, akinek az élélében ne történhetnék bu kás.⁹⁸⁰

A liturgikus cselekmények jó rendjét pedig az fogja igazán biztosítani, ha közöttünk a legfőbb ellenőrzést nem földi ember, hanem maga az Úr Jézus Krisztus fogja gyakorolni. Az Ő közöttünk való uralma a legbiztosabb záloga annak, hogy az egyházi életben mindenek ékesen és szép renddel történjenek.

III. Kálvin liturgikai felfogásának hatásai.

Ezen a címen külön könyvet lehetne írni, amelyben kimutathatók, hogy Kálvin liturgikai felfogásának hatássugara miképen jelentkezett a történelem folyamán a világ protestáns egyházainak életében. Dolgozatunknak nem ez a kitűzött célja, azonban témánk alaposabb megismerése céljából bizonyára nem lesz érdektelen, ha néhány jellemző adattal felelni próbálunk arra a kérdésre is, hogy különösen hol és milyen úton érvényesítette hatását Kálvinnak e dolgozat folyamán ismertetett liturgikai felfogása.

Természetes, hogy Kálvinnak elgondolásai elsősorban ott érvényesültek, ahol ő

⁹⁷⁴ V. ö. : Heyer: Id. m. 15. l.

⁹⁷⁵ Inst. IV. 11:5.

⁹⁷⁶ Imre Lajos; Kálvin egyházfegyelve az *Institutio* alapján. „Igazság és Élet.” II. évf. 4-5. sz. 116. l.

⁹⁷⁷ Inst. IV, 12:1.

⁹⁷⁸ „...s'il y en a qui veulent faire des chevaux eschapper, que nous leur monstrions qu'il y a le glaive de Dieu qui emporte son execution quant et quant, et que ceux qui se voudront rebocquer contre nous, ne demeureront pas impunís.” Corp. Ref. LXXXI. 22. (1. Tim. 1:3-4.) E szöveget Révész Imre dr. fordította. Lásd: „Igazság és Élet” II. évf. 4-5. sz. 131. l.

⁹⁷⁹ „...nous avons tousiours a deservir (discerner) ceste rigle, de supporter en gemissant ce que nous ne pouvons corriger, sur tout quant il est question de la paix commune de leglise.” Corp. Ref. XLIV. 51. (Calvin à Séchelles. 1556.)

⁹⁸⁰ „...il n'y a celuy de nous tant avancé en saincteté, sagesse et vertu, qui ne puisse faillir.” Corp. Ref. LXXXVIII. (Gal. 2:14-16.)

mint lekipásztor hivatali tevékenységét folytatta, tehát *Genfben és Strasbourgban*. Ezeknek az egyházaknak istentiszteleti rendtartása többé-kevésbé hű tükörképe volt a Kálvin liturgikai felfogásának. Ámbár, — amint láttuk, — különösen Genfben nem sikerült mindenkor és minden téren megvalósítani Kálvinnak eredeti elgondolásait.

A *strasbourgi francia református egyházban* Kálvin által bevezetett istentiszteleti rendtartás az ő eltávozása után is érvényben maradt, sőt például szolgált különösen a határmenti francia protestáns egyházak liturgiájának megállapításához.⁹⁸¹ Így a *meaux-i* protestánsok, akik közül többen 1546-ban meglátogatták a strasbourgi református egyházat, Kálvin liturgiáját vették alapul a saját istentiszteleti rendtartásuk megállapításánál. De kétségtelen, hogy a strasbourgi minta *egész Franciaország területén* éreztette hatását. Ezt bizonyára elősegítette, hogy a Kálvin által használt liturgiát, — az ő Strasbourgban való eltávozása után kb. öt hónappal, *Brully Péter* Strasbourgban 1542-ben kinyomatta „*La Manyere de faire prieres aux eglises francoy-ses... le tout selon la parole de nostre seigneur*” címen. Ez a kiadás sokfelé ismertté tette a Kálvin által használt liturgiát. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy hamar elfogyott, mert három év múlva újabb kiadás vált szükségessé. Ezt az újabb kiadást, amely az előbbinek csaknem szóról-szóra való lemásolása, *Garnier* rendezte sajtó alá 1545-ben.⁹⁸²

Amint tudjuk, Kálvin Genfben való visszaérkezése után rövidesen kinyomatta liturgiáját, amely a Strasbourgban használatos istentiszteleti rendtartásnak több fontos kérdésben való módosítását jelentette. Ez az *1542-ben Genfben kiadott liturgia* nem csak a genfi egyház istentiszteleti rendtartását szabályozta, hanem kétségtelenül hatással volt a világ valamennyi református istentiszteleti rendtartásának megállapítására. Kálvin szertartási munkáját a Genfben tanuló külföldi diákok megismerik és saját hazájuk egyházi vezetőivel is megismertetik. Hogy ezen a téren Kálvinnak milyen hatása volt, azt leginkább a zsoltároskönyv terjedése által szemlélhetjük: „Az 1539-iki zsoltároskönyvből lassanként kifejlődik az 1562-iki. Ugyanabban az egy esztendőben 25 kiadást ér. Négy év alatt 62 kiadás követi egymást. A könyvészek 1400 kiadásáról tudnak s a fordítások ép oly csodálatosan sokasodnak, mint a kiadások. A kálvinista zsoltárost lefordítják angolra, hollandra, dánra, lengyelre, csehre, (magyarra), fel-romanchera, ladinra, olaszra, spanyolra, portugálra, gascognei és bearni nyelvjárásra, malájra, tamulra, leszutóra, latinra, zsidóra, szlavónra, vendre. Nem egészen két század alatt csak egyedül Németalföldön több, mint 30 kiadást ért.”⁹⁸³

Kálvin azonban nemcsak könyveivel, szertartási műveivel és tudományos munkáival gyakorolt maradandó hatást korára és az utókorra. Hatása jelentékeny mértékben megmutatkozott, — közvetett úton, — azokon a személyes kapcsolatokon keresztül is, amelyeket fenntartott korának kiváló személyiségeivel, egyházi vezető embereivel. Amint dolgozatunk első részében láttuk, Kálvin maga sem tudta elkerülni — különösen munkálkodásának első korszakában, — egyes nagy szellemek reá irányuló hatását, amelyek jótékonyan befolyásolták szellemi fejlődését. Így láttuk, hogy különösen liturgikus felfogását illetőleg, határozottan megállapítható Kálvinnál a strasbourgi tartózkodásának, illetőleg *Bucer Mártonnak* közvetlen hatása. Azonban tudva azt, hogy Kálvin Strasbourgban már mint az *Institutio* hírneves írója s minden tekintetben kiforrott szellemi egyéniség, végezte lekipásztori szolgálatát, bizonyosra vehetjük, hogy *Bucer Mártonra* sem maradt hatás nélkül a Kálvinnal fenntartott meghitt barátság és személyes jó viszony.⁹⁸⁴

Kálvin személyes összeköttetéseinek és kapcsolatainak hatalmas kiterjedése különösen *leveleiben* áll előttünk a maga csodálatos valóságában. Százával kérnek tőle tanácsot, — különösen liturgikus és egyházzervezeti kérdésekben, — mert az ő véleménye mindig a legbiztosabb, evangéliumi fundamentumon nyugodott... És mentek a válaszevelek, consiliák, ismerősöknek és ismeretleneknek, közeli és távoli országokba.

A sok közül hadd emeljük ki különösen azt a kapcsolatot, amelyet Kálvin

⁹⁸¹ V. ö. : *E. Doumergue : Essai sur l'histoire du culte réformé*. Paris. 1890. 118. l.

⁹⁸² V. ö. : *E. Doumergue : Jean Calvin*. Tom II. 489. l.

⁹⁸³ *Doumergue E. : Művészet és érzelem Kálvinnál és a kálvinizmusban*. Ford. Dr. Révész Imre. Budapest. 1922. 23. l.

⁹⁸⁴ V. ö. : *Viénot*. Id. m. 205. l.

Bullinger Henrikkel, a híres zürichi lelkésszel tartott fenn. Bullingerhez írt leveleiben igen sok liturgikai vonatkozást találhatunk s ezek bizonyára nem maradtak hatás nélkül a Bullinger tevékenységi körében. Ez különösen a Bullinger által szerkesztett s 1566-ban megjelent II. Helvét Hitvallás liturgikai vonatkozású részeiből állapítható meg. Kálvinnak és Bullingernek sikerült az úrvacsora kérdésében is teljes egyetértésre jutni, de ugyanez a megegyezés látható a II. Helvét Hitvallásnak különösképen az ünnepekről (XXIV.) és az istentiszteleti szertartásokról, a vallásos szokásokról és a közömbös dolgokról (XXVIII.) szóló fejezeteiben. Tudvalévő, hogy Bullinger munkájának hatása messzeföldre kiterjedt s így közvetve — őrajta keresztül is, — terjedtek a kálvini elvek, ha nem is a maguk teljes integritásában. A Bullinger hatása természetszerűleg elsősorban a német nyelvű református egyházak körében érvényesült. Azonban bizonyosságok vannak arra, hogy hatássugara ennél messzebb is kiterjedt. Így pl. a magyar református egyház XVI. századbéli szervező munkájában, — különösen liturgiális szempontból — elsősorban a Bullinger által képviselt s a II. Helvét Hitvallásban lefektetett elvek érvényesültek.⁹⁸⁵

Kálvin leveleinek e legnagyobb részét francia hittestvéreihez írta. Ámbár távol élt hazájától, mégis ő volt a francia reformáció atyja, akihez mindenkor bizalommal fordultak tanácsért, útbaigazításért, — különösen egyházszerkezeti és liturgiális kérdésekben, — a franciaországi evangéliumi egyházak vezetői. Még a lelkipásztori állások betöltésénél is több alkalommal kérték az ő segítségét.⁹⁸⁶

Nagy hatása volt Kálvinnak az angol protestáns egyházak istentiszteleti rendtartásának megállapítására is. Erre bizonyoságul szolgálhatnak különösképen a Sommerset herceghez, VI. Eduárd király gyámjához és Crammer érsekhez írt levelei. Knox János, Skótország nagy reformátora is Kálvin közelében nevelődött s vele — Genéből való távozása után is — állandó összeköttetésben maradt s különösen liturgiális kérdésekben sokszor fordult Kálvinhoz tanácsért. Kálvin hatása dolgozott akkor is, amikor a strasbourgi francia református egyház egyik lelkése s mint ilyen Kálvin utóda, Valerand Poulain Angliába kerülve, a glastonbury-i egyház számára kiadta a strasbourgi liturgiát s ezt VI. Eduárd királynak ajánlotta.⁹⁸⁷

Köztudomású, hogy a európai országok közül Hollandiában mutatkozott meg a legerőteljesebben és a legmaradandóbban Kálvin hatása. Ez a hatás az egyházi élet minden területére kiterjedt s a hollandi református egyházak úgy a tan, mint a kultusz és az egyházszerkezet tekintetében Kálvin hatása alatt fejlődtek.⁹⁸⁸

Távolabbi országok közül érdekes kapcsolatot tartott fenn Kálvin a lengyelországi evangéliumi egyházak vezetőivel. A lengyelek annyira mentek lelkesedésükben, hogy egyik levelükben magát Kálvint hívták Lengyelországba, hogy segítsen nekik az alakulóban lévő egyházukat megszervezni. Ugyanekkor levelet írtak a genfi tanácshoz is, amelyben azt kérték, hogy engedje át nekik a tanács néhány hónapra Kálvint.⁹⁸⁹

Wardesiusnak 1560-ban Kálvinhoz intézett leveléből kitűnik, hogy még Oroszország evangéliumi egyházai is Kálvinhoz fordulnak segítségért és őt kérik, hogy küldjön nekik lelkipásztorokat és tanárokat.⁹⁹⁰

Azonban ennél sokkal távolabbi országokba is eljutott a kálvini gondolat hatássugara. Csak egy példát hozunk fel, amelyből megismerhetjük a genfi reformáció missziói lendületét is. 1557-ben Kálvin két lelkipásztorát, Richer Pétert és Chartier Vilmost Délamerikába küldötte a pogányok közötti missziói munka megindítására: e lelkipásztorokkal több genfi ifjú is átment az óceánon, hogy segédkezzenek a missziói munkában. A Kálvin által kiküldött misszionáriusok 1558. márc. 10-én érkeztek meg

⁹⁸⁵ V. ö.: Emeric Révész: *L'influence du calvinisme sur la Réforme hongroise. Études sur Calvin et le calvinisme.* Paris 1935. 95. l.

⁹⁸⁶ Pl. a bordeaux-i francia ref. egyház 1558-ban levél útján köszöni meg Kálvinnak, hogy elküldte hozzájuk az első lelkipásztorát. Ugyanebben a levélben kérik Kálvint, hogy még négy lelkipásztorát küldjön Bordeaux-ba, mivel abban reménykednek, hogy az egész város elfogadja a reformációt. Lásd: Corp. Ref. XLV. 157.

⁹⁸⁷ V. ö.: J. Pannier: *Calvin à Strasbourg.* Strasbourg—Paris. 1925. 30. l.

⁹⁸⁸ V. ö.: *Jubilé de Calvin à Genève.* Juillet 1909. Publié par la Comp. des Pasteurs de Genève. Allocation de M. le pasteur E. Bourlier. 64-65. l.

⁹⁸⁹ Lásd: Corp. Ref. XLIV. 128. és 131. l.

⁹⁹⁰ Lásd: Corp. Ref. XLVI. 117. l.

Rio-de-Janeiróba s ezen a napon megtartották a hálaadó istentiszteletet, amely az első eset, hogy Kálvin liturgiája szerint dicsérték az Istent túl az óceánon.⁹⁹¹ Ez a missziói vállalkozása nem volt ugyan maradandó hatású, mint az utókor számára megmutatott példa azonban mégis nagy jelentőségű.

Mindezekből láthatjuk, hogy Kálvin hatása már életében olyan hatalmas területekre kiterjedt, hogy Béza Tódor teljes joggal nevezhette őt a keresztyén világ orákulumának. „Mindenfelől ő hozzá fordultak, hogy tanácsot kérjenek vallási ügyekben s megtörtént, hogy olyan nagy számú sokaság jött Genfbe, — akik mind őt kívánták látni, — hogy alig tudta befogadni ez a város mindazokat az idegeneket, akik mindenünnen ide zárandókoltak..”⁹⁹² Természetes, hogy Kálvin rajongóinak ez a hatalmas tömege az ő eszméinek is lelkes terjesztője lett a világ minden részében. „A székellyföldi havasoktól a skót bércekig s a francia partoktól Észak-Amerikáig, láthatók nyomai nagy lelke hatásának.”⁹⁹³

BEFEJEZÉS.

Tanulmányunk végére érve, szükségét érezzük annak, hogy — mintegy az eddigiek összefoglalásaképpen — kiemeljük a Kálvin liturgikai felfogásának jellemző vonásait, megmutassuk annak előnyeit és esetleges hátrányait s végül érzékeltessük a kálvini gondolatnak fontosságát a keresztyén kultusz lényegének megismerése szempontjából.

Kálvin tanításának központi gondolata: *az Isten dicsőségének szolgálata*. Ennek következtében *liturgikai szempontból sem fogad el más tekintélyt, mint a szuverén Isten felséges akaratát*. Isten pedig az ő akaratát Jézus Krisztus által közölte a világgal; a mi számunkra tehát Ő a legfőbb törvényhozó s egyedül az ő parancsa és példája szabhatja meg az Isten tisztelésének helyes módját. Isten nem azt a tiszteletet fogadja szívesen, amelyet mi találtunk ki, hanem amelyet Ő írt előnkbe s a kultusznak csak az a formája lehet helyes, amely Isten rendelkezéséből származik. Kálvin szerint tehát a kultuszcselekmények gyakorlásának az a legfőbb szabálya, hogy Istennek engedelmeskedjünk. Istent azonban nem csak azzal tisztelhetjük, hogy bizonyos külső szertartásokat elvégezzünk. Mert nekünk egész életünkkel bizonyítanunk kell az ő akarata iránt való engedelmisségünket. Az Istennek szentelt s az ő akarata iránt engedelmes emberi élet a legszebb és a leghelyesebb istentisztelet. Maga a kultusz pedig nem egyéb, mint kifejező aktusa a szuverén Isten iránti hódolatunknak s alkalmas nevelő eszköz, amely a gyarló embert bűneinek megismerésére és az Isten iránti engedelmisségre vezeti.

Az Isten szuverénítésének alapvető gondolatából következik, hogy Kálvin a liturgia terén is *elvetendőnek tart minden emberi kitalálást*, amely idők folyamán megromtotta a kultusz egyszerűségét és tisztaságát s az Ige ellenére talált ki új kultuszformákat, amelyek felforgatták az igaz vallást. Számára az emberi hagyományok csak annyiban jelentenek értéket, amennyiben azok Isten Igéjén alapulnak.

Vissza a forrásokhoz. Ezt a reformátori elvet senki nem valósította meg teljesebb mértékben, mint Kálvin. Szerinte a keresztyén egyházat is csak úgy lehet visszavezetni megromlott állapotából, ha odazarándokolunk a minden igazság egyetlen forrásához. Liturgikai kérdésekben is csak úgy jutunk el a helyes megoldáshoz, ha keressük mindenütt a dolgok eredetét és igaz értelmét.

Az „ad fontos” reformátori elvének alkalmazásából Kálvin liturgikai felfogásának két jellemző vonása következik: a *biblikusság* és bizonyos józan *konzervativizmus*.

A *biblikusság* Kálvin egész vallásos rendszerének legjellemzőbb vonása. A társadalmi és politikai életben épen úgy, mint az egyházi élet minden területén az Igét akarja legfőbb normává tenni. A biblikusság határozza meg Kálvin egyházfogalmát is. Szerinte egyház ott van, ahol Isten lakozik az ő Igéje által. Az Ige és annak elegetlen tiszta hirdetése nélkülözhetetlen ismertető jegye az Isten egyházának. Épen ezért nem is lehet az egyházat az Igétől sohasem elválasztani. Az igaz egyházat pe-

⁹⁹¹ V. ö.: *La Réformation et les Missions*. [„La Semaine Religieuse de Genève” LXXXVI. me Année. No 1. 1937. jan. 2.]

⁹⁹² *Th. de Bèze: La vie de Jean Calvin*. Genève 1681. 46-47. l.

⁹⁹³ *Révész Imre: Kálvin élete*. Pest, 1864. III. l.

dig épen az különbözteti meg a hamis egyháztól, hogy ragaszkodik a Szentíráshoz, míg emez elhajol attól. Ugyanezt az elvet kívánja Kálvin szem előtt tartani, amikor az egyházi élet legtipikusabb kifejezési formáját: a kultuszt akarja szabályozni. Liturgikai felfogásának vezető normája is a Szentírás, amelynek betűszerinti szövegében Isten kijelentését és üzenetét látja.

Kálvin liturgikai felfogását bizonyos józan *konzervativizmus* is jellemzi. Semmiképpen sem tartja megengedhetőnek, hogy az emberek új formákat találjanak ki Istennek tisztelése céljából. Ez ugyanis annyit jelentene, hogy a teremtmény bitorolná azt a jogot, amelyet a teremtő Isten egyedül önmagának tartott fenn. Leghelyesebb ha a liturgikus cselekményeket azon szabályok szerint gyakoroljuk, amelyek Krisztus tanításában és az apostolok példájában állanak előttünk. Az öskeresztyén egyház gyakorlata Kálvin szerint teljesen megfelel a bibliai elvek követelményeinek. *Kampschulte* ugyan a Kálvin felfogását teljesen hagyományellenesnek tartja,⁹⁹⁴ szerintünk azonban épen abban mutatkozik a Kálvin konzervativizmusa, hogy rendkívüli tiszteletben részesíti és megbecsüli az öskeresztyén egyház valódi hagyományait s csak a későbbi keletű bibliaellenes hagyományokat veti el. Kálvin minden törekvése arra irányul, hogy a keresztyén kultusz megfeleljen a bibliai elveknek és az öskeresztyén egyház gyakorlatának; épen ezért a Kálvin liturgiáját úgy tekinthetjük, mint az újszövetségi kor kultuszának egyenes folytatását s legtisztább hagyományainak őrzőjét. Kálvin a római egyház kultuszgyakorlatát is főképen azért nem helyesli, mert letért az öskeresztyén egyház által követett útról s az istentisztelet új formáját állapította meg. Kálvin nem helyesli a ki nem próbált új utakat s a liturgia terén különösképpen helytelenít minden olyan változtatást, amelynek csupán az a célja, hogy a régiek helyett új formákat hozzon létre. Még búcsúbeszédében, halálos ágyán is arra kéri lelkésztársait, hogy óvakodjanak a változtatásoktól és újításoktól, mert ezek veszedelmesek és olykor károsak az egyházi életben.⁹⁹⁵ A változtatásokat csak abban az esetben tartja helyénvalóknak, ha azok a meglévő rossz helyett az elfelejtett régi jót akarják ismét gyakorlatba hozni. A régiség azonban önmagában véve nem jelent vonzó erőt Kálvin számára, mert szerinte azt csak annyiban lehet helyeselni, amennyiben Isten Igéjén alapszik.

Különösen fontos jellemző vonása a Kálvin liturgikai felfogásának a *szellemiségre való törekvés*. Kálvin az egyházi élet gyakorlatából igyekszik kizárni minden olyan cselekményt, amely csupán külsőségek által akar hatni az emberi lélekre. Nem a ceremóniák sokasága és külső szépsége biztosítja a szertartások komolyságát és értékét, hanem a szellemiség uralma. Kálvin felfogásában lesz a legteljesebben nyilvánvalóvá, hogy az ember lényének értékesebb részével egy magasabbrendű világhoz tartozik s a kultuszcselkmények által épen e magasabbrendű világ felé irányuló vágyakozásának ad kifejezést.

A szellemiség követelménye mellett Kálvin számára nem elhanyagolt részlet a *kultusz külső formája* sem. Szerinte az egyes istentiszteleti cselekmények formáját és az alkotórészek egymáshoz való viszonyát az az elv határozza meg, hogy a kultuszban az üdvtörténet átélésének kell kifejezésre jutni. A külső megjelenési forma legfőbb szabályozója pedig a *jó rend és az ékesség*: a „*decorum*”. Isten, — amiképpen megszabta a világ törvényeit s kijelölte az égitestek pályáját, — úgy törvényeket és határozott rendelkezéseket adott az egyházban a kultusz gyakorlására nézve is, amelyeket büntetlenül senki át nem léphet. Így kerül kapcsolatba a kultusszal az *egyházi fegyelem*, a „*disciplina*”.

Kálvin szerint az *istentisztelet legfőbb ékessége*: az *egyszerűség*. Nemcsak liturgiája, hanem az ő egész élete is bizonyosság arra, hogy mindig és mindenben az egyszerűsége törekedett. Ezt a törekvést magyarázza az Institutióban ez a vallomástétele is: „...A guba és a dúrva daróc alatt gyakran aranyszív lakozik, míg a selem és bíbor alatt közönséges és alacsony lélek rejtőzködik.”⁹⁹⁶

Az egyszerűség követelménye magyarázza Kálvin magatartását azokkal a mű-

⁹⁹⁴ *Kampschul e.* Id. m. I. 465. 1.

⁹⁹⁵ „Je vous prie aussi ne changer rien, ni innover — on demande souvent nouveauté... — tous Changemens sont dangereux et quelquefois nuisent.” Corp. Ref. XXXVII. 893-94. (Discours d'adieu aux ministres.)

⁹⁹⁶ Inst. III. 19:9.

vészi törekvésekkel szemben, amelyek bármilyen formában szerephez juthatnak a kultusz területén. Szerinte semmiféle istentiszteleti cselekménynek sem lehet az a célja, hogy művészi kifejezése legyen valamilyen emberi érzelemnek. Az „*aestheticum*“-ot és a „*religiosum*“-ot egymástól élesen különválasztja. Kálvin szerint a kultusz nem is annyira az érzelmekre, mint inkább az emberi értelemre kíván hatni. Ahol nincs értelmi meggyőződés, ott nincs építés, már pedig a lélek építése nélkül nincs igazi istentisztelet.

Miben láthatjuk Kálvin liturgikai felfogásának *különös értékeit* ?

Mindenek előtt abban, hogy *központi helyre állítja az Igét* s a kultusz minden egyéb alkotórészét e központ körül helyezi el. Ez adja meg a Kálvin liturgikájának *egységes jellegét*. Az istentisztelet nála nem tagozódik külön liturgikus és külön homiletikai részre: minden kultikus cselekménynek, minden alkalommal egyetlen igazi középpontja van: Isten Igéje. Az Ige mellett állandó és nélkülözhetetlen alkotórészei a kálvini liturgiának: az imádság, a sákramentumok kiszolgáltatása és az adakozás. (Ez utóbbi, mint egy állandó életmagatartás kultikus kifejezése.) Ezeket az alkotórészeket Kálvin olyan elrendezésben csoportosította az Ige köré, hogy azok nemhogy elhomályosították, vagy háttérbe szorították volna az Igét, hanem inkább kiemelték és annak központi helyét biztosították.

Kálvin liturgikai felfogásának, — a reformáció többi ágazataihoz való viszonyában, — bizonyos *szintétikus jellege* is van. Különös képessége volt Kálvinnak arra, hogy az egymástól eltérő véleményeket összhangba hozza s egy magasabb egységbe összefoglalja. Liturgikai törekvéseiben is határozottan láthatjuk ezt az egységesítő szándékot.⁹⁹⁷

Emellett Kálvin liturgikai felfogásában *határozott elvi megalapozást* kell megállapítanunk. A szintétikus jelleg nem azt jelenti nála, mintha felfogása csupa szétfolyó, rendszer nélküli gondolathalmaz volna. Ellenkezőleg: felfogásának minden része elvi meggyőződésen alapul s az egyes részletek nála csodálatos rendszerező képességgel tevődnek össze egységes egészzé.

A határozott elvi alapvetésből következik Kálvin *eredetisége*. Úgy a katolikus, mint a lutheri felfogással határozottan szembe állítja az elvi alapokon nyugvó eredeti kálvini felfogást. Míg a lutheri liturgia bizonyos mértékben átmenetet képez a katolikus és kálvini felfogás között, addig a Kálvin liturgiáját a katolikus kultusz leghatározottabb ellentétjének kell tekinteni.

Az eredetiséggel együtt jár Kálvin felfogásának *önállósága* is. Nem vonja ugyan ki magát azok alól a hatások alól, amelyek felfogásának kialakulását helyes irányban befolyásolják, azonban a kimutatható hatások átvétele nála sohasem történik szolgáló formában. Ezek a hatások nem változtatják meg Kálvin elveinek fundamentumát. Az alkalmazásban pedig annyi önállóságot mutat, hogy epigonnak nevezni semmiképen sem lehet.

Kálvin liturgikai felfogásának jellemző vonása az is, hogy míg az alapvető elvek tekintetében következetesen szigorú, addig *a gyakorlati kivétel s a kisebb jelentőségű liturgiális kérdések megoldása szempontjából meglehetősen engedékeny* és bizonyos feltételek mellett sok szabadságra ad alkalmat.

A magunk részéről épen ebben látjuk Kálvin felfogásának *hátrányos oldalát*.

Szerinte Isten gyermekei, — bizonyos kényszerítő körülmények súlya alatt, — sok olyan dolgot is eltűrhetnek, és gyakorolhatnak, a kultusz területén, amelyet egyébként nem helyeselnek. *A külső megjelenési formák nem lényegesek* számára. A saját maga által megállapított liturgikus formákhoz sem ragaszkodott sohasem fanatikus kitarással. A strasbourg-i liturgiáját, — egyes részleteiben, — könnyen megváltoztatja Genf-be való visszatérése után, a helyi körülmények kívánalmai szerint. Kálvin nem akar ismerni a liturgiában megváltoztathatatlan formákat. Amikor liturgikai kérdésekben őhozzá fordulnak útbaigazításért némely gyülekezetek vezetői, ő mindannyiszor azt tanácsolja, hogy kis jelentőségű külsőségek miatt ne legyenek viták és nézeteltérések s ezek sohase szolgáltatassanak okot a szakadásra, hacsak Istennek Igéjén nem esnék valami sérelem. Liturgikai felfogására néze is jellemző ez

⁹⁹⁷ V. ö.: Eug. Choisy: *Calvin et l'Union des Eglises*. Études sur Calvin et le calvinisme. Paris. 1935. 72.

a megállapítás: „...Kis dolgokban engedékeny, a földolokban vaskövetkezetes.”⁹⁹⁸ Csak az a baj, hogy nehéz a földolok és a kis dolgok közötti határvonalat megállapítani s a tapasztalat azt mutatja, hogy a gyülekezetek vallásos tömegeinek az elvi iránymutatáson kívül határozott direktívákat kell adni az u. n. kis dolgokban is, mert egyébként épen ezek a kis dolgok válnak a legsúlyosabb nézeteltérések kiinduló pontjaivá. Az elmúlt századok megmutatták, hogy mi következett az u. n. „másodrendű” liturgikai kérdésekben tanúsított engedékenységből: a református egyházak liturgiai egységének hiánya.

Nem tagadható azonban ezekben a kérdésekben sem Kálvin jószándéka. A helyi szokásokhoz való alkalmazkodásával azt akarta elérni, hogy az Ige útjából minden akadályt elhárítson s így némelyeket annál könnyebben megnyerhessen Isten dicsőségének szolgálatára. A hívek lelkiismeretét a közömbös dolgokban semmiféle vallási paranccsal nem akarja megkötni, hogy annál szabadabban szolgálhassák Istent önkéntes odaadással. Az is kétségtelen, hogy Kálvin ezzel a felfogásával nem a különféleséget akarta meghonosítani az egyházakban, hanem inkább azok *igazi egységét* kívánta elősegíteni. Mert az egységet, -- szerinte, -- nem a külsőségekben kell keresni. Ha ezekben keressük az egységet, ez szolgálai egyformaságra vezet, amely nem építheti a lelkeket. Kálvinnak magassabbrendű egységre való törekvése alapul szolgált az újabb idők nagy jelentőségű egyházi mozgalmainak is. (Korunk egyik kiváló Kálvin-kutatója azt írja róla, hogy, ha a XX. században élt volna, bizonyára teljes mértékben együttmunkálkodott volna a keresztyén egységre való törekvések modern mozgalmaival.⁹⁹⁸)

Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy *bizonyos külső, kényszerítő körülmények hatása alatt* Kálvinnak igen sokszor nem állott módjában, hogy liturgikai elveit a gyakorlatban teljes mértékben megvalósítsa. Életének javarészét hazájától távol, idegenek között töltötte s nem egyszer volt része súlyos üldözésekben és az ellene irányuló támadások többször kényszerítették arra, hogy lemondjon egyik-másik kedves gondolatának megvalósításáról. Különösen Genfben kellett sok előítélettel megküdenie: az itteni vezető körök épen a liturgia terén több eredeti kálvini gondolatot egyenesen „pápigastaganúsoknak” ítélték. Ezért kellett pl. Genfben lemondania az absolutio használatáról s a betegek úrvacsorája tekintetében sem fedte mindenben a genfi szokás a Kálvin elvi álláspontját. A Genfben életbe léptetett fegyelmi rendszabályok megítélésénél is figyelembe kell vennünk, hogy itt sem mindenben a Kálvin akarata volt a döntő tényező, hanem inkább a várost vezető polgári hatóság, amely elsősorban politikai szempontból igyekezett erős egységbe kovácsolni a genfi népet s minden törekvése arra irányult, hogy az előbbi zsarnokság alól felszabadult város politikai szabadságát és függetlenségét, — ha kell, erős eszközökkel is, — megvédelmezzék. Lehetséges, hogy a genfi egyház liturgiája is, — legalább bizonyos részleteiben, — más lett volna, ha Kálvin olyan feltétlen szabadsággal tehetne volna meg intézkedéseit, mint annak idején az általa szervezett strasbourggi francia református egyházban.

Az említett jelenségek is bizonyos mértékben megmagyarázzák, hogy miért találjuk Kálvinnál az *elmélet vaslogikájú felépítése mellett a gyakorlat nem eléggé következetes keresztülvitelét*.

Azt is meg kell állapítani, hogy Kálvin eredeti liturgikai felfogása sem Genfben, sem máshol nem valósult meg a maga teljes integritásában. Nem volt meg sehol az az uralkodó tekintély, amelynek módjában állott volna ezt a felfogást, — maradék nélküli teljességében, — a gyakorlatba átvinni. Mivel pedig Kálvin maga is sok kérdésben az egyes egyházak szabad tetszésére bízta a döntést, ezért jött létre, — liturgikai kérdésekben, — a református egyházak tarka különfélesége.

Ez a különféleség már Kálvin idejében is tapasztalható volt. Az olyan határozatok pedig, mint pl. az 1565. évi párisi nemzeti zsinatnak az absolutio kérdésében hozott döntése, nem szüntették meg, hanem inkább állandósították ezt a különféleséget. A franciaországi református egyházak némelyikében ugyanis már Kálvin idejében használták at absolutiot, mint a confessio után következő istentiszteleti alkotórészt, — néhol minden vasárnap, néhol pedig csak úrvacsoraoasztás alkalmával, —

⁹⁹⁸ Csánki Benjámin: *Kálvin predestináció tana*. Kálvin és a kálvinizmus. Debrecen. 1936. 213. l.

⁹⁹⁹ Lásd: J. de Saussure: *La tolérance de Calvin*. (Almanach Jean Calvin. 1933. Genève. 24. l.)

más egyházak liturgiájából pedig teljesen hiányzott ez a tipikus kálvini elem. Az említett zsinat ebben a kérdésben úgy határozott, hogy, amely egyházakban az absolutio formulája használatban volt, azok továbbra is gyakorolhatják, de a többieknek a zsinat azt tanácsolja, hogy tartózkodjanak minden „újítástól“, mert az sok veszedelmmel jár!¹⁰⁰⁰

Hogy Kálvin igyekezett a liturgiát minden külső kötöttségtől megszabadítani, annak kétségkívül meg voltak a hátrányos következményei is. Azonban a Kálvin liturgikai felfogásának rendkívüli fontossága és jelentősége abban rejlik, hogy minden eddigi véleménynél erőteljesebben hangsúlyozta a *kultusz belső kötöttségét*: az Igétől való függőségét. Az egyház, mint az Isten által elhívottaknak, — a predestináltaknak, — társasága, nem kötheti le magát külsőleg és időileg megmerevített formákhoz, mert *feladata épen az, hogy a meglévő, vagy időnként és koronként változó formákat lélekkel és liktető étellel töltsse meg s így a holt tagokat megelevenítse.*

Ez a felfogás, nem csak a liturgiának, mint a vallás külső kifejezési formájának adja meg a legmagasabb rendű célt és legfelségesebb rendeltetését, hanem Kálvin egész egyházszervezetét rugalmassá és az idők minden viharával szemben ellenállóvá teszi.

A kálvinizmus a legmagassabb rendű gondolatot hangoztatja: *a vallás külső kifejezési formáiban is a szellemiség követelményeit juttatja előtérbe.* Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy a vallás ruhájának ó posztója szétszakadozhat s az ó tömlők alkalmatlanná válhatnak a Lélek borának befogadására, de a vallás lényege, maga a Lélek ugyanaz marad s az aki ezt mondotta magáról; „Én vagyok az alfa és az ómega . . .“ (Jel. 1:8.), képes arra, hogy hatalmas erejével a szétszakadozott ruhából is újat teremtsen.

A kálvinizmus nem megmerevedett szabályok összessége, hanem a vallásos léleknek az Isten szuverénitására alapuló világszemlélete, amely az egyháznak emberi tekintélye helyébe az örökkévaló Istennek egyedüli tekintélyét állította s ezt az isteni tekintélyt az Igében látja emberek által is érthető formában kifejezve.

Cselekedeteink szabályozó normája nem lehet más, mint az Ige; ellenőrző szerve pedig a lelkiismeret. Annyit megállapíthatunk, hogy amit Kálvin az ő kultuszreformja során véghezvitt, mindazt az Ige útmutatása szerint s jó lelkiismerettel cselekedte. Minden munkáját pedig egyetlen főcél érdekében végezte: szolgálni Isten dicsőségét s terjeszteni az ő országának uralmát. Ő maga tesz erről bizonyosságot, mikor egyik levelében ezt írja: „*Bármerre jártam, minden erőmmel arra törekedtem, hogy szolgáljak hűséggel Istennek és az ő egyházának s elősegítsem Jézus Krisztusnak uralmát.*“¹⁰⁰¹

Soli Deo Gloria!

¹⁰⁰⁰ V, ö.: Paul de Félice: *Les protestants d'autrefois.* Les temples. Deuxième édition. Paris. 1897. 103. l.

¹⁰⁰¹ „J'ay tasché fidèlement partout ou j'ay este de servir a Dieu et a son eglise et avancer le regne de Jesus Christ.“ Corp. Ref. XLII. 288. (Calvin au sénat de Berne. 1552.)

TARTALOMJEGYZÉK :

	Lapszám
Bevezető	3
A.) KÁLVIN LITURGIKAI FELFOGÁSÁNAK KIALAKULÁSA.	5
I. Előzmények a római katholicizmusban.	5
II. Előzmények a reformáció különböző ágaiban.	7
III. Kálvin által átvett hatások.	10
B.) KÁLVIN LITURGIKAI FELFOGÁSÁNAK ELVI ALAPJAI.	13
I. <i>Az istentisztelet fogalma.</i> (Az εὐσέβεια. — A λατρεία és δουλεία, — A λειτουργία, A helyes istentisztelet követelményei. — Az istenfélelem. — Az Isten iránti szeretet. — Az istenismeret. — A szív belső hódolata.)	13
II. <i>Az istentisztelet lehetősége.</i> (Három lelki tényező. A Szent lélek. Az emberi lélek. Az Ige. A „lelki elmerülés.” A helyes istenfogalom. A szabadság.)	16
III. <i>Az istentisztelet szüksége.</i> (Isteni oldal : Ő akarja ; az övé vagyunk ; csak így foghatjuk fel Őt. Emberi oldal : gyarlóságunk miatt van szükségünk arra, hogy Istent tiszteljük naponként. Nem kényszerből. Fegyver a Sátán ellen.)	19
IV. <i>Az istentisztelet célja.</i> (Legfőbb cél : Isten és az ő dicsősége. A tökéletességre való nevelés. Építés. Hitbeli egység. Közösségformáló erő.)	21
V. <i>Az istentisztelet megjelenési formája.</i>	22
1. <i>A par excellence istentisztelet.</i> (Külső cselekmények.)	22
a.) <i>A magános istentisztelet.</i> (A magános áhitatok fontossága. A személyes imaélet. Az asztali áldás. A magános bibliaolvasás.)	23
b.) <i>A közösségi kultusz.</i>	25
α.) <i>A családi istentisztelet.</i> (A családi istentisztelet liturgusa: az apa. A család vallásos élete a közösségi kultusz alapja.)	25
β.) <i>Nyilvános, vagy gyülekezeti istentisztelet.</i> (A vallásos élet szükséges segítő eszközei. A rendes és rendkívüli alkalmak. Előkészület. A magános és közösségi kultusz kapcsolata.)	26
2. <i>A megszentelt emberi élet, mint istentisztelet.</i> (A lélek belső magatartása. Az egyetemes papság elve. (1.) Lélekben és (2.) igazságban. 1.; Isten iránti engedelmesség, alázatosság. 2. : Embertársainkért végzett szolgálat. Felelősek vagyunk egymásért ! Nemcsak életünk, hanem halálunk is az Ő dicsőségét szolgálja.)	29
C.) KÁLVIN LITURGIKAI FELFOGÁSA A GYAKORLATI MEGVALÓSULÁS ÚTJÁN.	
I. <i>A liturgikus személyek.</i>	
1. <i>A liturgusról általában.</i> (A liturgus szó fogalma. A négy rend: pásztorok, tanítók, vének, diakónusok. A pásztori tiszt nélkülözhetetlensége. Isten harsonái. A próféták és apostolok. A pásztorok egyenlősége. A püspöki tisztség. A pásztorok hatalma, jogai és kötelességei. A „verbi divini minister.”)	38
2. <i>A liturgus charismáiról.</i> (A charismák szükségessége. A hivatástudat. A szolgálat. Öntudatos bátorság. A liturgusi charismák nem függenek különleges emberi adottságoktól. A nők charismái. A charismák bizonyosságai : a hűség, a meggyőző erő, a munkakészség, a rendíthetetlenség, erkölcsi tisztaság. A charismák hiánya.)	46

3. Az *interna és externa vocatio*. (A belső elhívás Isten munkája. Miképen lehet felőle meggyőződést szerezni? A jelöltek megvizsgálása: képzettségük és erkölcsi életük felől. Az *externa vocatio* bizonyossága: a választás. A lelkészválasztás módja és jellemzése. A felavatás, vagy hivatalbaállítás szertartása. A kézrátéves.) 52
4. A *liturgus, mint vezető keresztyén személyiség*. (Minden istentiszteleti aktus központja. Fejlődés útján nevelődik. Előkészület. Tanulás és gyakorlat. Az élet nevelése. A lelkipásztorok egymás között. A liturgusok fegyelmezése. A híveknek imádkozni kell a lelkipásztorért.) 57
- II. A *liturgikus cselekmények*
1. A *nyilvános istentisztelet alkotórészei*. (Főalkotórészek: az Ige és az imádság. A strasbourgi istentiszteleti rend. A genfi istentiszteleti rend Kálvin idejében. Eltérések.) 64
- a.) Az *igehirdetés*. (Három tényező: az Ige, az igehirdető és a gyülekezet. Az Ó- és Újtestamentum egyenlősége. A perikópák. Az Ige: táplálék, gyógyszer és fegyver A Szentírás, mint szemüveg. Az igehirdető, mint ember s mint egyházkormányzó. Hogyan lesz a sokaságból ígehallgató gyülekezet? Az igehirdetés nyelve. Isten jelenlétének tudata.) 66
- b.) A *bűnvallás és feloldozás*. (Az istentisztelet méltó kezdete. Az ember megalázkodása Isten előtt és Isten felelete. A confessio és a gyónás. A kálvini confessio, mint a könyörgés ajtajának kulcsa.) 72
- c.) Az *imádság*. (Az imádság, mint az Isten felé vezető út kapuja. A legfőbb szolgálat és áldozat, amit Isten kíván. Szent eszköz az üdvösség elnyerésére. Az imádság nyelve. A fennhangon való imádkozás. A szív belső érzülete. Könyörgés és hálaadás. A hit, mint az imádság anyja. Jézus Krisztus, mint az imádság meghallgatásának záloga. A meg nem hallgatott imádság. Kihez lehet imádkozni? A holtakért való imádkozás. Imádkozunk egymásért és a felsőbb hatalmasságokért! *Invocatio*. Kálvin liturgikus imádságai. A Miatyánk. Az áldás.) 75
- d.) Az *egyházi ének és zene*. (Az ének is imádság. A reformáció és az egyházi ének. Az Ordonnanc-eok az énekről. A tízparancsolat, mint énekszöveg. A zsoltárok. Az első református zsoltárkönyv. A dallamok. Kálvin és Marot Kelemen. az egyházi zene. Az orgona. Kálvin álláspontjának jellemzése.) 79
- e.) Az *adakozás*. (A lélek hálaáldozatának bizonyossága. Az Adakozás legyen önkéntes. Mindenki a maga tehetsége szerint. A tizedről. Adakozás a templomon kívül. Önátadás. Cselekvő imádság. Összefoglalás.) 87
2. *Sákramentáliák*. (Egyház ott van, ahol a sákramentumokat kiszolgáltadják. A sákramentumok száma. A sákramentum fogalma. Kiszolgáltatásának feltétele: a gyülekezet és a vezető keresztyén személyiség jelenléte. A sákramentumok célja. A sákramentumok alkotó részei: Ige és külső jegy. Babonás szokások. A sákramentum lelki tartalma: Krisztus.) 89
- a.) A *keresztség*. (A keresztség meghatározása és belső tartalma. A keresztség és a circumcisio. Kiket lehet megkeresztelni. A gyermekkeresztség. A keresztszülők. A keresztelés helye és ideje. A keresztelési szertartás sorrendje. Az anyakönyvezés. A névadás. Elkárhozik-e a keresztség nélkül meghalt gyermek? A szükségkeresztség. Kinek szabad a keresztséget kiszolgáltatni? Bemérités, vagy meghintés? A keresztelés anyaga. Külső és belső cselekmény. Fölfelé vezető lépcső. Hitelesítő bélyeg.) 93

- b.) Az *úrvacsora*. (Az úrvacsora célja. Nem áldozat! Az úrvacsora haszna és gyümölcse. A jegyek értelme és jelentősége. Az előkészületek. A kihirdetés. Magánbűnvallás. Kiket lehet az úrasztalához bocsátani? A méltatlanok eltüntetése. A jegyek kiosztásának módja. A szertartás rendje és ideje. Kik osszák ki a szent jegyeket? A jegyek anyaga. Kovászos, vagy kovászatlan kenyér? Babonás szokások. Eltérések a reformátorok között. Minden gyülekezeti tag legyen úrvacsorázó kereszttyén!) 100
3. *Rendkívüli istentiszteleti alkalmak.* 109
- a.) *A katechizáció.* (A gyermekáldás. A katechizáció, mint istentiszteleti alkalom. A katechizáció célja, helye és ideje. A katechizáció anyaga. Az ünnepélyes hitvallástétel. A felnőttek katechizációja.) 109
- b.) *Exkommunikáció és feloldozás.* (A kiközösítés szükségessége volt. Milyen eredményeket várt ettől Kálvin? A kiközösítés joga. A kiközösítés módja. A kiközösítés célja. Az ünnepélyes feloldozás, mint kultuszcselekmény.) 112
- c.) *A házasságkötés.* (Magasabbrendű célok eszköze. Krisztussal való kapcsolatunk jelképe. A genfi házassági törvények. A jegyesség. A kihirdetés. A vegyes házasság. A házasságkötés megáldásának szertartása. A külsőségek, lakodalmi szokások. A házassági jog szabályozása. A válás.) 114
- d.) *A betegek meglátogatása.* (A legfőbb vigasztaló és gyógyító erő: az Ige. Mikor látogassa meg a lelkipásztor a beteget? A lélek vigasztalása és a testi nyomorúság enyhítése. A rabok meglátogatása. A betegek úrvacsoráztatása.) 117
- e.) *A temetés.* (Emberi kötelesség. Milyen legyen a szertartás? Hol történjék? A temetés alkalom az igehirdetésre. Harangszó. A temetési menet. A gyászruhák. Kálvin temetése.) 119
4. *A liturgikus cselekmények ideje.* (A „szent idő”. Szüntelenül imádnunk kell az Istent. A jó rend követelményei. A hetedik nap. Az ünnepek. Az egyes istentiszteleti alkalmak ideje. A vasárnapi és hétköznapi istentiszteletek rendje Genfben. A napok között nincs különbség.) 121
5. *A liturgikus cselekmények helye.* (Hol van Isten temploma? Az ószövetségi szent hely fogalma. Miért van szükség templomokra? Hol lehet istentiszteleteket tartani? A polgári hatóság gyűléstermei, magánházak, barlangok, erdők stb., mint liturgikus helyek. Nem vagyunk kötve egy bizonyos helyhez. A liturgikus hely szellemi fogalma. Mi magunk vagyunk az Úr templomai.) 124
6. *A liturgikus cselekmények eszközei, paramentumai.* (A külső eszközök fontossága. Képek és szobrok. A művészet szerepe. A szószék. Az úrasztala. Úrvacsorai edények. Keresztelési medencék. Szentelt víz. Gyertyák. Feszület. Keresztjelvény. Liturgikus ruhák. Harangok. Az egyetlen nélkülözhetetlen paramentum: a Szentírás.) 128
7. *Ceremóniák és szokások.* (Nem nagy értéket jelentenek. A régi ószövetségi ceremóniák csak árnyképek. Vannak hasznos és szükséges ceremóniák is. A térdelés. A kezek összekulcsolása. Felállás bibliaolvasás közben. Ereklék. Rózsafűzér. A böjt. Körmenetek. Szabadság a ceremóniák használatát illetőleg. A ceremóniák helyességének ismertető jele.) 131
8. *A liturgikus cselekmények rendje és annak biztosítása.* (A jó rend fontossága az egyházban. Rendszabályok a gyermekek és felnőttek templomlátogatására vonatkozólag. A kultusz rendje a templomban. Az ellenőrzés. A jó rend biztosítása fegyvelme-

zés útján. Az úrasztalától való eltiltás. A konzisztórium felügyeleti joga. A polgári hatóság joga és kötelessége. A szigorúság mértéke. A legfőbb ellenőrzést Krisztusnak kell gyakorolni.	136
<i>III. Kálvin liturgikai felfogásának hatásai.</i> (Strasbourg. Genf. A zsol-tároskönyv sikere. Személyes kapcsolatok. Levelezés. Bullinger és a II. Helvét hitvallás. Közvetett hatás a magyar reformáció egyházszerző munkájára. Franciaországi reformátusok. Az angol egyházak. Cranmer, Sommerset, Knox János. Hollandia. Lengyelország. Oroszország. Túl az Oceánon. Külmissziói kezdeményezés.	140
Befejezés. (Összefoglalás. Jellemzés. Értékelés.)	143

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK.

ERTEKEZÉSEK A THEOLOGIAI TUDOMÁNYOK MINDEN ÁGÁBÓL.

Szerkeszti: Csikesz Sándor, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

Eddig az alábbi művek jelentek meg félkemény borítékban, nagy lexikon-oktáv lapokkal, tartalommutatóval, tartós füzésben

1. szám. *Bányay Lajos* „Hiszek egy, közön-
séges, keresztyén anyaszentegyházat”. Dogma-
tikai tanulmány. 71 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
2. szám. *Enyedy Andor* Magyar református
kátéirodalom. Vallás-paedagógiai tanulmány.
53 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
3. szám. *Dr. Révész Imre*: „Krisztus és Anti-
krisztus”. Ozorai Imre és műve. Tanulmány
a magyar protestáns theologiai gondolkodás
kezdetéről. 33 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
4. szám. *Gaudy László*: A bibliai történetek
tanításának vallás-paedagógiai módszertana.
63 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
5. szám. A „*Mortalium animos*” című pápai
encyklika ügye. *Csikesz Sándor*: Előszó.
Marion János: Történeti előzmények és
háttér. A „*Mortalium animos*” szövege és
magyar fordítása (*Rábold Gusztáv* ford.; re-
videálta Cs. S.). *Vasady Béla*: Az encyklika
tartalma, lényege és feleletünk. *Baltazar Dezső*
nyilatkozata a „*Mortalium animos*” ügyről.
Az Orsz. Ref. Lelkész-Egyesület határozata.
24 lex. oktáv lap, petít szedéssel.
Ára 1'50 P.
6. szám. *Ferenczy Károly*: Az evangelizáció
problémája elvi és gyakorlati vonatkozásaiban.
Belmissziói tanulmány. 53 lex. oktáv
lap. Ára 2'30 P.
7. szám. *Dr. Vasady Béla*: *Girgensohn Károly*
élete és munkássága. 94 lex. oktáv lap.
Ára 3'80 P.
8. szám. *Dr. Tarczay Erzsébet*: A reformáció
Horvát-Szlavonországban. 93 lex. oktáv lap.
Ára 4'— P.
9. szám. *Lic. Dr. Karner Karoly*: Jézus halá-
lának napja. 38 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
10. szám. *Soós Béla*: *Melius Péter* szenthárom-
ságtana. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
11. szám. *Klein Gáspár*: Az állami protestáns
egyetem eszméje a Habsburgok alatt a 18.
és 19. században. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
12. szám. *Dr. Nagy Géza*: *Barth* theologijá-
nak előzményei, kritikája és jelentősége. 36
lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
13. szám. *Gáncs Aladár*: Mit tanulhatunk *Barth*
Károlytól? 18 lex. oktáv lap. Ára 1'30 P.
14. szám. *Lic. theol. Dr. Karner Károly*: A
felekezetek Magyarországon a statisztika
megvilágításában. 127 lex. oktáv lap. Szá-
mos szöveg-közötti statisztikai táblázattal
és 40 drb táblázat-melléklettel. Ára 4'20 P.
15. szám. *Incze Gábor*: magyar református
imádság a XVI. és XVII. században. Két
facsimile-vel és személymutatóval, valamint
angol nyelvű tartalmi összefoglalással. 200
lex. oktáv lap. Ára 6'— P.
16. szám. *Csikesz Sándor*: Az „Uj-Sálem”-
Mozgalom. Adalék az újabbkori vallásos
mozgalmak hazai történetéhez. II. A szek-
tákról. 49 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
17. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar
református ígérvetéstörténetéből (1711—
1914). I. kötet. 152 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
18. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar
református ígérvetéstörténetéből. (1711—
1914). II. kötet. (Sajtó alatt.)
19. szám. *Módis László*: *Zakariás* próféta és
könyve. 76 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
20. szám. *Dr. Tavaszy Sándor*: A dialektikai
theológia a főiskolai theologiai oktatásban
és nevelésben. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
21. szám. *vitéz Bogár János*: Az egyházi év-
kör kialakulása és hatása az ígérvetésre.
Liturgikai tanulmány. 164 lex. oktáv lap.
Ára 5'— P.
22. szám. *Dr. Soós Béla*: *Zwingli* és *Luther*
találkozása Marburgban. Részlet egy ké-
szülő *Zwingli-életrajzból*. 38. lex. oktáv lap.
Ára 1'—P.
23. szám. *Farkas Pál*: A buddhizmus etikája
a „Negyedik Nemes Igazság” alapján. 90
lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
24. szám. *Dr. Vasady Béla*: A paradoxon a
theologiai gondolkozásban. 8 lex. oktáv
lap. Ára —'50 P.
25. szám. *Szabó Zoltán*: az ifjúság lélektana
és az ifjuság lelki gondozása. 104 lex. oktáv
lap. Ára 4 P.
26. szám. *Dr. Nagy Sándor*: A vallásos neve-
lés és oktatás a debreceni Kollégiumban a
reformáció korától a XIX. század közepéig.
104 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
27. szám. *Dr. Nagy Géza*: A kapitalizmus jö-
vője és a kálvinizmus. 16 lex. oktáv lap.
Ára 1'— P.
28. szám. *Járosi Andor*: A német evangélikus
liturgikai reformmozgalmak. 54. lex. oktáv
lap. Ára 2'30 P.
29. szám. *Feigl József*: Gondolatok a prae-
destinációról és szabadakarról. Filozófiai
tanulmány. 22. lex. oktáv lap. Ára 1'40 P.
30. szám. *Benedek Sándor*: *Tóth Ferenc* gya-
korlati theologijája. Tanulmány a gyakorlati
theológia köréből. 257 lex. oktáv lap. Ára 6 P.
31. szám. *Dr. Módis László*: Rövid bibliai
héber nyelvtan. 66 lex. oktáv lap és fiz
táblázat paradigma. Ára 6.— P.
32. szám. *Dr. Révész Imre*: I. *Kálvin* legelső ma-
gyar támadója *Draskovich György* és *Con-
futatioja*. — II. *Bucer Márton* és a magyar
reformáció. — 30 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
33. szám. *D. Dr. Pröhle Károly*: A theologiafelada-
a a jelenkorban. — *Dr. Kiss Jenő*: *Péter* apos-
tol három arcképe az Újszövetségben. —
17 lex. oktáv lap. Ára: 1.20 P.

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK.

(Folytatás a 3. borítéklapról).

34. szám. *Farkas Ignác*: A test és lélek viszonya Bergson filozófiájában. 61 lex. oktáv lap. Ára 2.50 P.
35. szám. *Dr. Révész Imre*: A „Kálvinista Róma.” (Két elnevezés története). 34 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
36. szám. *Dr. Imre Lajos*: A predestináció tana az ígéhirdetésben és nevelésben. 15 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
37. szám. *D. Dr. Ravasz László*: Reggeltől estig. Egy nap az emberiség életéből. 3 lex. oktáv lap. Ára 0.50 P.
38. szám. *Dr. Tóth Endre*: Az urvacsoaraosztás Dunántul a reformációtól a 18. század végéig. 13 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
39. szám. *Dr. Ila Bálint*: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. 15 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
40. szám. *Dr. Vasady Béla*: ez ígéhirdetés és teológiai tudomány az ecclesia militans életében. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
41. szám. A magyar református teológiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői. *Dr. Vasady Béla, Dr. Pongrácz József, Dr. Tavaszy Sándor, Dr. Révész Imre, Dr. Csikesz Sándor*. 29 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
42. szám. *Nagy Lajos*: Spinoza Benedek élete és bölcsellete. 108. lex. okt. lap. Ára 4.— P
43. *Dr. Varga Zoltán*: Szoboszlai Pap István élete és munkássága. 97 lex. oktáv lap. Ára: 4.— P.
44. *Segesváry Lajos*: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen. 1636-1836. 90 lex. oktáv lap. Ára 3.20 P
45. *Patay Lajos*: Kálvin valláspedagógiája. 126 lex. oktáv lap. Ára 4.50 P.
46. *Dr. Illyés Endre*: A magyar református földművelő iftúság felkigondozásának története, 143 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
47. *Horváth Jenő*: A külmiszió lényege. 107 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
48. *Dr. Rugonfalvi Kiss István*: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa 19 lex. oktáv l. Ára 1.— P.
49. *Dr. Nagy Géza*: Kálvin hatása Erdélyre (XVI—XVII) sz. 112 lex. oktáv. Ára 1.— P.
50. *Dr. Csikesz Sándor*: D. Dr. Baltazár Dezső. (Emlékezés.) Baltazár D. arcképével. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
51. *Nagy Sándor Béla*: A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint. 152 lex. oktáv lap. Ára 5.— P.

Fenti művek megrendelhetők a szerzőknél, de a Theol. Szemle Kiadóhivatal útján is (Debrecen, Kollégium.)

EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK.

TANULMÁNYOK AZ EGYHÁZI ÉLET KÖRÉBŐL.

Szerkeszti: **Csikesz Sándor**, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

- 1—2. szám. *Barta Szabó Jenő*: Két lelkész a Barla Szabó családban. Egyháztörténeti tanulmány a ref. egyház múlt századbeli életéből. 64 lex. oktáv lap + 1 fénykép és 1 származási tábla. Ára 2.20 P.
3. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: A debreceni református kollegiumi nevelés lényeges vonásai. 8. lex. oktáv lap. Ára —.50 P.

Az Országos Református Lelkészegyesület kiadásában jelentek meg:

- Dr. Lencz Géza*: Máté evangéliumának fordítása és magyarázata. „Magyarázatos Ujszövetség” I. kötet. XIII+332 lex. oktáv lap. Ára félbörkötésben 19 P., egészszázonkötésben 12 P.
- Dr. Halmi János*: Aranyhárfa. Vallásos költemények gyűjteménye. „Az egyházi élet gyakorlati segédkönyvei” I. kötete. 392+XIV. lex. oktáv lap. Ára félbörkötésben 15 P.
- Régi Magyar Református Könyvtár* első kötete: *Otrokocsi Foris* Ferenc gályarab-lelkész műve: **Fenevad Dühöngése** Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyágot tevők ellen. 1676. Fordította *Dr. Herpay Gábor*, előszóval ellátta *Csikesz Sándor*. 1933. és *Antiqua Bibliotheca Ecclesiae Reformatae Hungarica*. Tomus primus: Ab auctore Francisco Foris Otrocoesiano V. D. M. **Furor Bestiae** contra testes Jesu Christi in Hungaria. MDCLXXVI. Typis redigi curavit *G. Herpay* Dr phil, cum originali manuscripto Turicino comparavit *Leo Weisz* Dr ing. Cum appendice ab *Alexandro Csikesz* collata: „*De Vita Francisci Foris Otrocoesiani*.” MCMXXXIII. Latin—Magyar kiadás ára füzve 7 P.
- A Lelkész Tudományos Segédesszközei*, első kötete: *Czeplédy S., Hamar I., Kállay K.* szerkesztésében: *Bio iai Lexicon, Csikesz Sándor* kiadói előszavával. Ára az Orle K. K. t. tagjainak félbörkötésben 16 P.
- Theologiai Szemle*, Tudományos folyóirat. Szerkeszti: *Csikesz Sándor*, egyetemi professzor. I—II. évfolyam, 1925—26. év. 1002+VIII. lex. oktáv lap. Ára 60.— P.
III—IV. évfolyam, 1927—28. év. 768 lex. oktáv lap. Ára 40.— P.
V—VI. évfolyam, 1929—30. év. 768+VIII. lex. oktáv lap. Ára 40.— P.
VII—VIII. évfolyam, 193—32. év. Ára 40.— P.
- Theologiai Szemle* tudományos folyóirat. Új folyam. Szerkeszti: *Csikesz Sándor* egyetemi professzor. IX—X. évf. 1933—1934. évekre évi 12.— P.
XI—XII. évf. 1935. évre évi 12.—P — 1936. évre évi 9.— P.